

બીજું વર્ષ
જુલે બીજે

ઓગસ્ટ : ૧૯૪૨
અપાઠ : ૧૯૪૨

ઉત્તિષ્ઠત નામ્રત પ્રાપ્ય થરાન્ નિવોધત ।
છોટો સાધક ! ભગો ને આશ્ચર્યવર મેળવો;
આત્મભયોશ્ર મળે એવા વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવો.

તંત્રીઃ
સ્વી. સ્વયંભ્યોતિ તીર્થ
જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

અનુક્રમણિકા

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
પ્રાસ્તાવિક તત્રી ૭૫
ઉત્થાન શ્રી ઉપેન્દ્રરાય નાનાલાલ વેરા ૮૮
સ્વયંભૂ યાદ આવે છે શ્રી મોતીલાલ કે. મહેતા ૮૯
વેદાન્ત અને વ્યવહાર....	... સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી ૯૦
પ્રયાગરાજનો કુંભમેળો...સ્વા. શ્રી માધવતીર્થજી૧૦૧
શ્રીલધુ વાસુદેવ મનન...	... તત્રી...૧૧૫
કોડદમ-હું કોણ છું...	... શ્રી. રમણીક એ. મહેતા ૧૨૪
શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર-એકઅંજલિ શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર૧૩૪
યમ અને નચિકેતા શ્રી. નાનાલાલ દેવશ કર વૈદ્ય૧૩૯
અન્યાવલોન "૧૪૦
પ્રસંગસૂત્રિ૧૪૧

પુસ્તકાલયો માટે ખાસ

ધર્મ-પુસ્તકાલયોને રૂ. ૧-૮-૦ નો મ. ઓ. આવરાથી તેમાં ખીળે દોઢ રૂપીઆ શ્રી. ધીરજલાલ ડા. દેસાઈ, કાલીઆવાડી તથા શ્રી. મયુરાદાસ પ્રેરણાત્મ કચંગણી શેઠ, કચ્છ-માડવીરાગ તરફથી સહાયતા તરીકે ઉમેરી, ભેટપુસ્તકો રવાના કર્યા છે; હવે માત્ર થોડી જ રકમ બાકી છે જેથી જેઓ આદક થવા ઇચ્છા રાખે, તેઓ રૂ. દોઢનો મ. ઓ. કરે, એટલે તેમને રૂ. ૩ નો ખાલ મળશે.

જરૂરી લખો.

પ્રબન્ધકારી મીન
છાત્રાઉદેપુર-૧૯૧૧

માસિકો તો તમે છણાં થે વાંચ્યાં હશે; પરંતુ એક વખત

‘સુવાસ’—વાંચી જુઓ.

કંઈક અવનવું જ અનુભવશો.

તેમાં પ્રગટ થતા લેખો અનેક પ્રતિષ્ઠિત સામયિકો
આભાર સાથે ફરીથી પ્રગટ કરે છે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩-૪-૦

સુવાસ કાર્યાલય, રાવપુરા, વડોદરા

ખાલજીવન

માસિકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ

સંસ્કરણ સચિત્ર સસ્તું માનીતું માસિક

તંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩ : બેટચોપડી સાથે

‘ખાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

ત્રિપુરાહરણ-જ્ઞાનખંડ

કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ બેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રશંસા પામ્યું છે. ગ્રાહકોને એ આકે

આત્માની રક્ષિતે મળી શકે છે. પાષ્ટ જ રોડ આનો વધારે.

એમાં આત્મી સમજણ છે, જ્ઞાનની ચોખવટ છે, ઉપાસનાનો મર્મ

છે, ભક્તિની પદ્ધતિ છે, અને સદાકાળ, સૌને સરખા ઉપયોગી થાય તેવો

અવમાસ અને ઘેરાવનો એવો સરસ ઉકેલ છે, જાણે પુસ્તક વાંચવાંજ

મનમાં નૃપ્તિ થાય. પણ વખતથી એવા પુસ્તકની સોધમાં હતા, તે મળી

આવ્યું એવો સુત્રોષ થયે.

જાડી મંજાવી એવા લખે;

ખાલજીવન : ત્રિપુરાહરણ, પૂર્વ મુદ્રણ.

ઉત્થાનના નિયમો.

ઉત્થાન:—અધ્યાત્મવિદ્યાનું સાંક્ષિપ્ત પત્ર

વાર્ષિક લવાજમ ભેટ પુસ્તકના પોસ્ટેજ સાથે
 હિંદ આફ્રિકા એક અંકની કિંમત
 રૂ. ૩-૮-૦ શિ ૮-૦ રૂ. ૦-૬-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર રૂ. ત્રણ

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે. અને વર્ષ વચ્ચે ગ્રાહક ચનારને પાછલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫ મીતારીએ આવે છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજીકની પો. ઓ. મે. તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી લખનારને જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કિંમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનારાઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે ગ્રાહકનંબર સાથે લખવું. જવાબ માટે હુમેશાં પૂરતી ટિકિટો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણા મોકલવા ઉપરગતિ પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરનો પ્રમાણભૂત પત્ર બીડવો. (૬) 'ઉત્થાન' વેરાદશમાં જપાય છે અને ત્યાંથી ગ્વાના થાય છે; પરંતુ એ અંગે જયો પત્રવ્યવહાર નીચેના સગનામે કરવો.

મે આનાની ટિકિટો મોકલી નમૂનાનો અંક મંગાવી જુઓ. પ્રબન્ધક. ઉત્થાન, હાદાઉદેપુર, (પૂર્વગુજરાત)

ઉત્થાનના પહેલા વર્ષની ફાઈલો.

પહેલા વર્ષની થોડી ફાઈલો સિદ્ધકમાં છે. બીજા વર્ષના ગ્રાહકોને રૂ. ૩-૮-૦ ની કીમતથી ભેટપુસ્તક સાથે મળશે.

ગ્રાહક સિવાયનાને રૂ. ૩-૧૨-૦ થી ભેટપુસ્તક સાથે મળશે.

જેઓને ઉત્થાનને પુસ્તકાલયે ખાંધવામાં પહેલા વર્ષના કોઈ અંક ખૂટતા હોય, તો તે દરેક અંક રૂ. ૦-૬-૦ મી કીમત (પોસ્ટેજ સાથે) થી મળે એવી ગોઠવણ છે; માત્ર ચોક્કસ અંકો છે.

નમૂના અંક માટે જે આનાની ટિકિટો મોકલનારો ગ્વાના કરવામાં આવશે.

પ્રબન્ધક. 'ઉત્થાન'
 હાદાઉદેપુર-પત્ર મંગરાવ

નમો નારાયણાય

ઈશ્વરોગુહરાત્મેતિ મૂર્તિમેદવિમાગિને ।
ઓમઘડ વ્યાપ્તદેહાય દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્ર

શ્રીજસ્યાન્તરિધાંકુરો જગદિદં પ્રાહ્નિર્વિકલ્પં પુનઃ
માયાકલ્પિતદેશકાલકલના વૈચિત્ર્યચિત્રીકૃતમ્ ।
માયાધીવ વિજ્રંભયત્યપિ મહાયોગીવ યસ્સ્વેચ્છયા
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૨ ॥

~ ભાવાર્થ:-શ્રીજમાં રહેલા અંકુરની પેઠે પ્રથમ આ જગત
નિર્વિકલ્પ હતું; પછી માયા વડે કલ્પિત દેશ, કાલ વગેરેની નાનાવિધ
કલ્પના હાલ, અનેક પ્રકારે એના વિભાગ કરીને, જે પરમાત્મા માયાથી
અથવા મહાયોગીની પેઠે પોતાની ઈચ્છાથી જ એને ઉત્પન્ન કરે છે,
એ, શ્રી ગુરુમૂર્તિ-દક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર ! (૨)

—શ્રી. શંકરાચાર્ય

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૂર્તિમાત્ર વિભાગ જે;
ઓમશા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

શ્લોક વિવરણ:-

કોઈ પણ વૃક્ષના બીજને ઉપર ઉપરથી જોઈએ કે એના ઠાપી ચીરીને કડકા કે ખાંડી નાંખીને ચૂરા તપાસીએ તો, એમાંથી જાગી નીકળનારા વૃક્ષને નગી આંખે તો શું પણ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જે જોઈ શકાયું નથી. પરંતુ એને જમીનમાં નાંખ્યા પછી, ક્ષેત્રમાં મૂકીને એની પાણી ખાતર વિગેરેથી માવજત કર્યા પછી, જે જાત-ભાતનું એ બીજ હોય, તેવા વૃક્ષનો અંકુર વખત આવતાં એમાંથી ફૂટી નીકળે છે, ત્યારે ખજર પડે છે કે એ - બીજમાં અવ્યક્ત રૂપે-અપ્રકટરૂપે અવશ્ય વૃક્ષ હતું. તેથી જ રીતે જગતના ઉત્પત્તિ કે આવિર્ભાવની પહેલાં, જગતના આદિકારણ માયામાં, કલ્પિત દેશકાળ વિગેરેની કલ્પનાઓના આધારે લોકલોકાન્તરવાળું આ આખું વિશ્વ રહે છે એમ શાસ્ત્રો કહે છે; અને રહેતું જ હશે, એવું અનુમાન આ સૃષ્ટિ જોતાં પણ થાય છે ક્ષણે ક્ષણે નામ અને રૂપ બદલાતાં જોઈએ છીએ; જગત તથા સ્વપ્ન અવસ્થાનો બધો વ્યવહાર કલ્પનાના આધારે ચાલે છે, પણ સુષુપ્તિમાં જ્યાં કલ્પનાઓ શાત પડે છે, ત્યાં કેવલ કલ્પના-હીન કે કલ્પનાતીત અવસ્થા રહે છે એમ સૌ અનુભવે છે; પણ જગતના વેંત જ આ કલ્પનાથી ભરપૂર જગત પોતાનું કામકાજ શરૂ કરે છે, એટલે માનવું પડે છે કે સુષુપ્તિની અવ્યક્ત અવસ્થામાં આ કલ્પનામય જગતનું મૂળ અવશ્ય હોવું જોઈએ; બીજ વિના જેમ વૃક્ષ નહીં, તેમ કલ્પના વિના જગત નહીં; આમ સર્વિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ, વ્યક્ત અને અવ્યક્ત, સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ, પ્રકટ અને અપ્રકટ આવી બે અવસ્થા દેશ, કાલના ભેદને લીધે જુદી જુદી સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં જોવામાં આવે છે. આ બધી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયની જુદા જુદા વિભાગવાળી લીલા, કોઈ મહાન જાદુગર કે યોગીની ચમત્કારિક પ્રપંચજાળની પેઠે પરમાત્મા કર્યા કરે છે, અને એ જ પરબ્રહ્મ છે; એ બ્રહ્મને અભેદરૂપે જાણનાર, બ્રહ્મનું પોતાના સ્વરૂપ સાથે અભેદ અનુસંધાન અનુભવનાર અને એ પરમતત્ત્વનો અભેદભાવે ઉપદેશ આપનારો મુક્ત એવા દક્ષિણામૂર્તિ શ્રી ગુરુદેવને નમસ્કાર ! નમસ્કાર ! નમસ્કાર !

ૐ
નારાયણ

ઉત્થાન

વર્ષ ૧૯૪૨-આપાક ૧૯૬૮ [અંક ૫૧મે

સોથું શું ? જીવન કે મરણ ?

- લેખક:
તંત્રી

કહોપનિષદ નીચેના શ્લોકમાં કહે છે કે આત્માને જન્મ મરણ છે જ નહિ. એ શ્લોક આ પ્રમાણે છે:—

ન જાયતે પ્રિયતે વા વિપશ્ચિન્
નાયં કુતશ્ચિન્ન. વમ્ય કશ્ચિત્ ।
અમો નિદ્યો શાશ્વતોઽયં પુરાણી
ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ ૧-૨-૧૮

ભાવાર્થ:—આ વિપશ્ચિત્ એટલે કદી પણ ન લોપાન એવા ચૈતન્ય સ્વભાવવાળો આત્મા, જન્મતો એટલે ઉત્પન્ન થતો નથી; પહેલાં નહોતો તે હવે નવો ઉપજી આવ્યો એમ નથી; તેમ જ અત્યારે અનુભવાય છે, પણ પછી મરણ પામે એવો નથી; એનો નાશ કે સંપૂર્ણ અભાવ નથી; તેમ જ પહેલાં નહોતો એટલે બીજા કશામાંથી ઉત્પન્ન

થયો છે, અથવા પોતાનું ૩૫ બદલીને જાનો થયો છે એમ પણ નથી, અને તેથી જ એ અજન્મા છે, અજન્મા હોવાની સાથે નિત્ય છે, હંમેશા રહેનાર છે, આપણી ઇન્દ્રિયો અને મનને એ જણાય ન જણાય તેવો, સતાકુકડીની ગમત પેઠે છુપાઈ લપાઈ જનારો છે, તેથી અનિત્ય જેવો ધાગે છે તેવું પણ નથી, એ તો નિત્ય છે, અને નિત્યની સાથે શાશ્વત છે, શાશ્વત એટલે ક્ષય વગરનો છે, વધતો ઘટતો નથી, નાનો મોટો, ફુલો પાતળો, રોગી નીરોગી કે એવી ડાઈપણ જાતના વિકાસ વગરનો છે. અને એથી જ એ પુરાણ, જૂનામાં જૂનો હોવાની સાથે મનુષ્ય પ્રાણીને હંમેશા નવીન લાગે એવો છે. જે પદાર્થને કાંઈ અવયવ હોય તે નવા નવા ૩૫ બદલે અને તેથી એ નવો ધાગે છે, પણ આત્મા એવો નથી, એ તો હંમેશા ત્રિકાલની બાંધા વગરનો એમનો એમ રહેનાર છે, અતૃ આવે હોવાથી જ શત્કાદિથી એ જ જણાય કપીય એવો નથી

આત્માનું આવું અનાદિસિદ્ધ સ્વરૂપ ઉપનિષદમાં ઠેકઠેકણે વર્ણવ્યું છે એને જન્મરહિત, મૃત્યુરહિત, અને ઉત્પત્તિ કે વિનાશ વગરનો કહીને પાછો એને અજન્મા, નિત્ય, શાશ્વત અને પુરાણ કહેવો પડ્યો છે, અને અતે શરીર કપાતા કે નાશ પામતા પણ, એટલે કે શરીરની શાનેન્દ્રિયો કે કર્મેન્દ્રિયો વગેરે અવશ્યેનો નાશ થતા પણ એનો નાશ થતો નથી. આખે અધારો આવે, કાન બહેગ થાય, જીભના સ્વાદ ચાટ્યા જાય, નાકને કશી ગંધ ન આવે, કે ચામડીને કોમળ કોર સ્પર્શનું જ્ઞાન ન રહે. અથવા હાથપગ કપાઈ જાય, વાણીનો લોપ થઈને માણસ મૂંગો બને, કે મળમૂત વિસર્જનની ક્રિયા મધ થાય, અને છેવટે મનમાં પણ ક્ષતિ ઉપજે અને છેવટે મતિ-જગતે કીધે મનુષ્યને ગાડપણ ઘેરી લે, તો પણ આ બધા શરીરના ધર્મ છે, આત્માના નથી. અર્થાત આત્મા આ બધાથી વિરુદ્ધ લક્ષણવાળો છે, એમ કહેવાનો શ્રુતિનો અર્થ છે.

આપણો અનુભવ

પણ આપણને તો આપણું પોતાનું શરીર, અને બ્રહ્માંડભરમાં જેવા સાંભળવામાં આવતાં પ્રાણી પદાર્થનો ક્ષણેક્ષણે નાશ નજરે પડે છે. વસ્તુ વણસી જતાં, ઝાડપાન સૂકાઈને નાશ પામતાં, માણસના શરીરમાંથી પ્રાણપંખેરું ઊડી જતાં, પશુપક્ષીનો વિનાશ થતાં, પ્રાણી સૂકાઈ જતાં, હવા બંધ પડતાં, ધરતીકંપ વગેરેથી મહાન મિલકતનું હણનહોણું થતાં, કે આકાશમાંથી રાત્રિએ તારાઓ ખરી પડતાં એમ જ લાગે છે કે એ બધાં મરી પરવાયાં. એમનો સમૂજો નાશ થયો, હવે કદી એ રૂપ બદલીને પણ આવનાનાં નથી.

આ મરણની ભાવના સાથે જ આપણી જન્મ અથવા ઉત્પત્તિની ભાવના પણ એટલી જ દૃઢ હોય છે. ધોષમાર વરસાદ વરસે ત્યારે પ્રાણી આવ્યું, નવું આવ્યું, નહોતું તે ઉપજી આવ્યું એમ કહીએ છીએ. પૃથ્વી પર પ્રાણી પડતાં આસપાસ વનસ્પતિ ફૂટી નીકળે, પૃથ્વી હરિયાળા થાય, વૃક્ષવેલીઓને ફળફૂલ આવે, ધાન્ય પાકે, પશુઓની વંશવૃદ્ધિ થાય, પક્ષીઓ માળા બાંધીને નવજન્મ અમ્યાંઓને પોષણ આપી ઉછેરી પોતાના જ જેવાં ઊડતાં, ચલતાં ને કિલ્લોત્ત કરતાં કરી મૂકે; આપણા નિત્યના ગૃહવ્યવહારમાં, હસતાં રમતાં બાબા-ભેળોનાં માનવ-બાળ ઉભરાવા મરિ, ગૃહસ્થાશ્રમની સાર્થકતા થઈ એવો સંતોષ થાય, ત્યારે એમ જ લાગે કે જાણે આ બધું નવું જ દિવસ આવ્યું. એ બધાનો, જાણે પહેલાં કશું નહોતું તેમાંથી જન્મ થયો. અભાવમાંથી લાવ અરે શૂન્યમાંથી વિસ્તાર ઉપસી આવ્યો.

ઋષિઓનો અનુભવ

પણ આપણો ઉપરનો અનુભવ ખોટો છે એમ ઋષિઓ કહે છે. એ પણ બધા માનવદેહધારીઓ હતા; એમણે ય આપણી પેઠે જ આ જગતને જોયું જાણ્યું હશે; ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લયનાં નાટક એમની સાંમે પણ પ્રકૃતિ માતાએ આજના જેવાં જ ભજવ્યાં હશે; તેઓએ શરીર ધારણ કર્યાં, એમને પોષ્યાં, વંશવૃદ્ધિ કરી, અને આપણે

એમ ભાવી પ્રજા માટે મનરેલાવ અને વિદ્યાનો વારસો મૂકી જવાનાં સાધસા અને તડકાટ વેડીએ છીએ, તેવી મડમચ્છ એમણે પણ કરી છે. એ એમના આપણે વારસ છીએ એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

જતાં એમના અને આપણા અનુભવના નિષ્કર્ષમાં તરીકતું છે. - ઇતિહાસને પૂજવા નહીંએ તો કહે છે કે એમનું જીવનકલ્પ બુદ્ધિ દુર્ગુઃ પરાપૂર્વથી, સૃષ્ટિના આવિર્ભાવના શ્રીમણેશ મંડાલ દશે ત્યારથી, માનવકલ્પે જે જે પ્રયત્નો કર્યા હશે, ભુદિની પગપાડાએ પહોંચીને જીવ, જગત, અને જગતકર્તાની શોધો મનાવી દશે, એમનો એમણે લાભ લઈને આપણા સામાન્ય અનુભવ કરતાં કંઈક જૂદો જ અનુભવ-નીચેડ સારવ્યો-તારવ્યો છે. એમના ધણાએ વિશ્વનાં સતત વહેતાં શબ્દશ્રવણનાં-નાદશ્રવણનાં આંદોલનોનો અભ્યાસ કર્યો હતો; પ્રાણુશ્રવણના સ્પંદનનો સંયમ કરીને એનું મૂળ એમણે શોધી કહાડ્યું સ્પંદન, નાદ, ખનિ, શબ્દ, વાક્ય, એવાં અમૂર્ત અને અતીન્દ્રિય દ્રવ્યો આ સમસ્ત મૂર્ત અને સસ્પંદ વિશ્વનું મેયાવન કરે છે, એમ લાગતાં જ અતીન્દ્રિય વિસ્તારના સાધનથી એ બધાનો અનુભવ કરી, એનું મૂળ શોધવાનો ભગીરથ-સમાધિ એમણે અભ્યાસ કર્યો, સ્થૂલ ઇન્દ્રિયો વડે પ્રત્યક્ષ થતા જડ પદાર્થો, પંચભૂતાદિ સ્થૂળ વિષયો, સૂર્યનક્ષત્રાદિ જ્યોતિર્મંડળો, અને સજીવ નિર્જીવ પ્રાણી પદાર્થોનાં રૂપાન્તરની પાછળના-ઉત્પત્તિ લયની પશ્ચટાતા પદાર્થો પાછળના-કોઈ સ્થાયી તત્ત્વની એમણે એટલા માટે શોધ કરી કે આ પશ્ચટાતા વિશ્વનું કોઈ અધિષ્ઠાન છે કે નહિ, એનો નિષ્કર્ષ થાય. ભુદિની આવી જિજ્ઞાસાવૃત્તિએ જનસમૂહના ગરિતવાન અને ભુદિશાળી વર્ગને નિવૃત્તિપરાયણ કર્યો. ભલ્લચિંતન જ એમનો વ્યવસાય હતો, તેથી તેઓ આજીવ્ય કહેવાયા. એકાન્તને એમણે પોતાનું નિવૃત્તિસ્થાન બનાવ્યું, સમસ્ત પ્રાણીવર્ગને નિત્ય શાંતિ અને સુખ આપે, પ્રાણી માત્રના જીવન કર્મનું લક્ષ્યસ્થાન પ્રાપ્ત થાય તો વ્યવહારની સાચી દિશા સહે, હંદના ઝબકા શમે, અને એ જ

લક્ષ્યે માનવસમાજ પ્રગતિ કરે, તો વ્યવહારમાં 'પણુ' સર્વત્ર સંપન્ન, શાંતિ અને સુખનાં આંદોલનો વહેતાં રહે, એ ઉદ્દેશથી આવા તત્ત્વ-શોધકોને સમાજે અનુકૂળતા કરો આપી, અને જે સુખ પરિણામ આપે, તે આપણે આપણા વેદ, વેદાંગ અને ઇતિહાસ પુરાણનાં આસવાક્યોમાં જ્ઞેય શકીએ છીએ.

સામાન્ય માનવબુદ્ધિનો અનુભવ તો ઇન્દ્રિયો, અને મન વાણીના વિષયોના જ્ઞાન પૂરતો જ હોય છે. ક્ષણે ક્ષણે બદલાતાં એ મનઇન્દ્રિયો જ જ્યાં પોતાની એકભાવના રાખી શકતાં નથી, તો એમના દ્વારા જગતનું જે જ્ઞાન થાય, એ ઇન્દ્રિયોને જે અનુભવ થાય, તે સાચો ન જ હોઈ શકે એ વાત એ ઋષિઓને તરત જ સમગ્રમ ગઈ હતી. બધાં પ્રાણી પદાર્થો કાળને વશ છે; એમની સત્તા-એમનું અસ્તિત્વ નિત્ય નથી. ક્ષણે ક્ષણે એ બદલાય છે, એટલે એમને સ્વ્ય માની શકાય તેવાં નથી એટલે નિર્ણય થયા પછી તેઓ વધારે આગળ વધ્યા.

ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોની સિદ્ધિઓમાં એમને સમવિષમતા દેખાઈ; મન અને ઇન્દ્રિયોના સંયમ કેળવી એ દ્વારા સંકલ્પ-બળ સિદ્ધ કરવામાં તો રાગ દ્વેષ ઉભા થયા; બાહ્ય જગતનાં તત્ત્વો ઉપર સામ્રાજ્ય જમાવતાં તેઓમાંથી રાવણો અને કંસો ઉભા થયા; સામ્રાજ્ય અને સત્તાના લોભ મોહમાં મુકો ખેલાયા; અને એવી આગળ વધતાં જ્યારે તેઓએ જગતના સૂક્ષ્મ, પ્રાણુતત્ત્વ ઉપર સત્તા જમાવવાની શોધો કરી, સ્પંદન અને આંદોલનોનાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વોને, એના સૂક્ષ્મ આકરોને, પોતાના કરતાં વિશેષ શક્તિશાલી માનીને એમની સાથે ચિત્તનું ધ્યાન, ઉપાસના, ભક્તિ કે એવા એવા માનસિક ચિત્ત્વન વડે અનુસંધાન સાધી, એમની સહાયતાનો પોતાના સંકલ્પ જગતનો વધારો કરવામાં ઉપયોગ કરવા માંડ્યો; ત્યારે એથીયે વિશેષ હાનિ થઈ. સંકલ્પનું મૂળ ચિત્તવૃત્તિમાં છે; ચિત્તવૃત્તિ પ્રાણુના સ્પંદન સાથે બહાર નીકળે ત્યારે ભાવના પ્રમાણે વાણી અને છે; એ વાણીમાંથી અકરો-

ના આકારોના સ્પંદન અને આદોષનના ધ્વનિને આપણે શ્રવે, અને મત્રો કહીએ છીએ, એ મંત્રના અનુવાન, એનું જ વારંવાર માનસિક કે શાબ્દિક ઉચ્ચારણ, એ દ્વારા સૂક્ષ્મ શક્તિઓના સત્તાસ્વરૂપે જેવાં દેવદેવતાઓને નિમંત્રીને એમની કૃપા મેળવી જન્મના સ્થૂલ પદાર્થો, ભોગ-વૈભવો અને સામાન્યોની બેચેણી. કૃવામાથી વર્ગ વિમોહો ઉભા કર્યા, મંત્રવિદ્યાના શક્તિસામર્થ્યનો, સિદ્ધિઓનો, અમરકારોનો એવો તો યુદ્ધયુગ વીત્યો કે જ્યાં જુઓ ત્યાં સૂક્ષ્મ સકલ્પ બળની સિદ્ધિઓનીજ લડાઈમાં ફાટી નીકળી, પુરાણોમાં એની કથાઓ છે, વેદોમાં અને તંત્રમંથોમાં એના પ્રયોગો છે, અને એવી સિદ્ધિઓનો ઉપયોગ કરનારોના પતન થયા છે, એવાં દુર્ગતરો દૃષ્ટાન્તો એ ઋષિઓએ કથાઓના રૂપમાં પુરાણોમાં સિદ્ધિઓની નિ સારતા સમજાવવા ગૂંથી ગખ્યાં છે.

વિશ્વ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ ?

આમ સ્થૂલ વિશ્વની સત્તામાથી ધીરે ધીરે માનવજાતિ સૂક્ષ્મ વિષયો ઉપર સામાન્ય ભોગવવાના મોહમાં ફસાયો, પરંતુ તેમાં થોડા વિચારકો નીકળ્યા; એમણે ઈન્દ્રિયોના જ્ઞાન અને સામર્થ્યને જેટલું ખોટું, દુ ખદાયક, બ્રામક અને અવજે ચીને લઈ જનારું જોયું, તેજ પ્ર. રો ચિત્તના સૂક્ષ્મ ઉપાસનામાં, યોગ સાધનાના સામર્થ્યમાં અને સિદ્ધિ તથા અમરકાર માટે થતા મત્રતંત્રના પ્રયોગોમાં માત્ર જુદીજુદી માનસિક-સૂક્ષ્મ શક્તિઓનો વિશ્વાસ છે એમ લાગ્યું, ઉપરાત એમાં એક બીજો મોટો દોષ જણાયો, એ સિદ્ધિમાં સ્પર્ધા ચાલી, " હું મોટો કે એ " એવી પરીક્ષાઓ થવા માડી, અને આની લિન્ન લિન્ન ઉપાસનામાં પણ કેવલ માયાવી પદાર્થોની, ભોગવાસનાની, સામાન્યની, આધિપત્યની અને એવી અધોમ્ય ચક્રસાયડસીની દોષી ભુદિ જ બધે વધવા માડી.

પરંતુ એક લાભ આ યોગ અને ઉપાસનામાંથી એ થયો કે

માનવસમાજ સ્થૂલતા મર્યાદિત વર્ણવમાંથી, આ એકજ પૃથ્વીપટના લૌકિક પ્રદેશથી પર; કોઈ વ્યાપક, સૂક્ષ્મ અને અલૌકિક પ્રદેશમાં વિહરવા શક્તિશાલી થયો. ભિન્નભિન્ન પ્રકારની શક્તિઓ વિકસાવાવાની સાધનાઓ યદ્ય. એ સૂક્ષ્મ તત્ત્વોની સાધનાના સાધકોનાં ઉપનિષદમાં ઠેર ઠેર વર્ણન મળી આવે છે. એક તપસ્વી કે ઉપાસક પ્રતિપક્ષી પાસે જાય છે, અને 'હું' આટલું જાણું છું, તું કેટલું જાણે છે એ કહે' આવાં વિવાદનાં અને સ્વશક્તિનાં પ્રદર્શનનાં દષ્ટાન્તો આપણને ધણાંખરાં ઉપનિષદોમાં મળી આવે છે.

સત્તાની વિવિધતા કે એકતા ?

પરંતુ એમ કરતાં કરતાં તેઓ અંતે સાચા સિદ્ધાન્તને અને તત્ત્વને પામવાનું સામર્થ્ય કેળવે છે; કારણ કે એમની જિજ્ઞાસા શુદ્ધ હતી; એમની મનોવૃત્તિ સંસારની સમસ્ત વાસનાથી મુક્ત હતી; એમની શુભેચ્છા મન તથા ઈન્દ્રિયોથી પારના પ્રદેશના પરમ સત્યને ઓળખીને અનુભવવાની હતી. અનેક દેવદેવતા રૂપે સૂક્ષ્મ વિશ્વમાં વિહાર કરતી, અને સ્થૂલ જગતનો દોરી સંચાર તથા નિયમન કરનારી એ શક્તિઓમાં પણ એમને વર્ગવિગ્રહ માલૂમ પડ્યો. મોટાનો આધાર નાનાંને હતો એટલું જ નહિ, પણ નાનાવિધ નાની શક્તિઓનાં અલિદાન અને ભોગે મોટી શક્તિઓ ગમે તેવી શુદ્ધ હોવા છતાં પણ પોતાની સત્તા વધાર્યા કરે છે, એવો એમને એમાં અનુભવ થયો. માનવઅમાનમાં યજ્ઞકર્મને, દેવોને પ્રસન્ન કરવાને, કે એવા કોઈ ગ્રહાને દ્રવ્ય અને પશુઓનાં અલિદાન આપવાનું મૂળ આવી જ વૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવેલું છે; અને એ વિષયમાં મનુષ્ય તથા દેવ સમાન વૃત્તિવાળા છે, એમ તત્ત્વજ્ઞ ઋષિઓએ ઉપનિષદમાં સ્વીકાર્યું છે.

વર્ગવિગ્રહ ઉપરાંત એક બીજી પણ ભાંજગડ એમાં હતી; શુભ-અશુભ, પ્રેમી અને દ્વેષી, નિઃસ્વાર્થી અને સ્વાર્થી, દેવી અને

આસુરી એવા ત્રિગુણાત્મક બોદ બધે દેખાયા મનુષ્યથી માંડી સમસ્ત પદાર્થના જેવા જ એમાં ગુણદોષ સત્તા ભોગવે છે. એમ લાગવાથી નિર્ણય એ થયો કે એમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના વિભાગ છે, અને ગુણધર્મ પ્રમાણેના દેવી તથા આસુરી વર્ગના કર્મબ્યવહાર આધ્યા કરે છે. તેમાં સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણનો સર્વત્ર એક સરખો પ્રભાવ છે.

ગુણોત્તું પરિવર્તન

પણ ગુણોત્તું પરિવર્તન જેમ મનુષ્યમાં થઈ શકે છે, માણસ સારામાંથી ખરાબ કે ખરાબમાંથી સારો બની શકે છે, તેમ એ ત્રણે ગુણો બધેય બદલાતા રહે છે. આજનો અસુર આવતી કાલે દેવ બની જાય છે; અત્યારનો રાક્ષસી સ્વભાવ પોતાનાં પાપકર્મનાં દુઃખ ભોગવી પશ્ચાત્તાપ કે પ્રાયશ્ચિત કરી પુણ્યપથે વિચરનાર પરાપકારી દેવ બની શકે છે, અને રજોગુણ તથા તમોગુણના સ્વાર્થી, તેમજ સંહારક સ્વભાવમાંથી કોઈ ઉચ્ચ પ્રતિભાશાલી, નિઃસ્વાર્થી, લોકહિતસ્વી રામાવતાર પ્રક્ટી નીકળે છે.

એક સત્તાની જિજ્ઞાસા.

આ ગુણોત્તું, દેવી આસુરી સ્વભાવનું, સ્થૂલ પંચતત્ત્વના જગતનું, સૂક્ષ્મ દેવદેવતાનું, અને આવી ગેતે આ પ્રકટ-અપ્રકટ, વ્યક્ત-અવ્યક્ત, અથવા બીજા વૃક્ષના જેવી સમસ્ત વિશ્વની અવસ્થાનું કોઈ એક સ્થાપી, નિશ્ચલ, નિર્વિકારી અધિષ્ઠાન હોવું જોઈએ એવી જિજ્ઞાસા એમાંથી નીકળી આવી. આધાર વિના આધેય ટપી શકે નહિ, એ જોવા અંતઃકરણ અને ઇંદ્રિયોને એમણે શાંત કર્યાં; સ્થૂલ ઇંદ્રિયોનું મૂળ, સૂક્ષ્મ ઇંદ્રિયો સૂક્ષ્મ ઇંદ્રિયોનું મૂળ મન, અને અને એ મનોવૃત્તિનું મૂળ પણ આંતરિક જગતના કૈત-વ્યાપાર સમુદાય અંતઃકરણ-ચિત્ત, એનો નિરોધ કરવાનું ધાર્યું, સરોવરની પાણીમાંથી કુટી નીકળતી પ્રવાહધારાએને રાખી

રાખીએ, તો ક્યાં નદી નાળાં રહેતાં નથી; તેમ ચિત્તને રાષ્ટ્રી, રાખતાં
 ઇંદ્રિયો, અને ઇંદ્રિયપ્રત્યક્ષ સંસાર કાણ જાણે ક્યાં લોપાઈ જાય
 છે કે એનું નામ નિશાન રહેતું નથી; એમણે ઇંદ્રિયોના ગોઢાકોને બંધ
 ક્યાં, શરીરને એ રીતે સ્થિર કર્યું; એટલે પ્રાણી-શ્વાસ-પ્રશ્વાસની
 ક્રિયાને પણ રોકી શકાય છે એવો અનુભવ થયો, અને આખા વૃક્ષનો
 સમામ જેમ બીજમાં હોવા છતાં, એમાં વૃક્ષ દેખાતું નથી, વ્યક્ત
 થતું નથી, તેમ આ સમસ્ત વિશ્વની ભાવનાઓ અંતરના ગિંડાજમાં
 ઉતરી પડી, લુપ્ત થાય છે એવી અવસ્થા ત્યાં સાંપડી; નિત્ય પ્રાપ્ત
 થતી સુપૃષ્ઠિ સાથે એની સરખામણી કરી જોઈ, ત્યારે જણાયું કે એ
 બન્નેમાં મહાન અંતર છે: સુપૃષ્ઠિમાંથી જાણતાં, ગાદનિદ્રામાંથી જાગતાં
 આજ્ઞાસ, પ્રમાદ અને જગતની ઝંખના જ ચાલુ રહે છે, ત્યારે આ
 અવસ્થા, સ્થૂલ વિશ્વની જાગ્રત, સૂક્ષ્મ વિશ્વની સ્વપ્ન, અને એ બન્ને
 જેમાંથી નીકળી આવે છે, વૃક્ષની પેઠે ટુંડી નીકળે છે ત્યારે એ બીજ-
 અથવા કારણ વિશ્વની સુપૃષ્ઠિ અવસ્થા કરતાં આ કોઈ જુદીજ લાગી.
 આ ચોથી અવસ્થા એટલે તુરીયમાં, આ ત્રણેયના હોય નથી; એમાં
 કશી દૈતની, ગુણની, કર્મની, ચંચળતાની, કે હંદની સત્તામણીની
 ગડમથલ નથી; એ છે એક, અલોકિક, અવર્ણનીય, કેવલ,
 અનુભવગમ્ય. અને શુદ્ધિ એમાં રહેતી નથી તેથી અવિતર્ક અને મુનુની
 કલ્પના પહોંચતી નથી તેથી નિર્વિકલ્પ. ઇંદ્રિયોનું વિષયદર્શનરૂપી,
 દૃષ્ટા, દર્શન અને દરશના ભેદવાળું ત્રિપુટીનું દૈત રહેતું નથી, તેથી
 એ અદૈતતત્ત્વ છે એવો નિર્ણય એમાંથી જાગી ઉઠતાં એમને થયો.
 એને એ હતું જીવન-અનંત જીવન; મરણ નહીં.

એક બીજે અનુભવ પણ થયો; જાગ્રત, સ્વપ્નના વ્યવહારમાં
 પદાર્થો, જુદા એમની સત્તા જૂદી, એમનાં નામરૂપ જુદાં, અને
 તેની સાથે સાથે એ બધાં બદલાય એવાં છે, તેથી અસત્ છે; દરય છે
 તેથી જડ અને પરપ્રકારય છે, ઉપરાંત શુણ્કર્મના વિભાગ અને

વિમલવાણા છે તેથી દુ ખમય છે, તેને બદલે આ દુરીય અવસ્થામાં અનુભવાતું તત્ત્વ જ્ઞાનની સમતાવાણું, સમાધિસ્વરૂપ, અસત્ નહીં પણ નિત્ય ગ્રહે તેવું સત્, જડ અને પદ્મપ્રકારનું નહીં પણ સ્વયં પ્રકારનું ચૈતન્ય-જ્ઞાન, તથા દુ ખ, દ્વેષ કે હ્રદયગરનું એવું કેવળ આનંદસ્વરૂપ જ છે, એવો સાક્ષાત્કાર એ અવસ્થામાં થયો.

એક સત્તા જ પરમ સત્તા છે

આ અનુભવની પરાકાષ્ઠા નીવડી, જેટલું જેનું દ્વૈતની અનાસંકિતનું, ભોગના વૈગમ્યનું, અને ધ્યાન માટે બાહ્ય વિષયો જગતના ત્યાગનું સામર્થ્ય, તેટલું તે અવસ્થામાં રહી શકાય એવું એમને લાગ્યું, એટલે સામાન્ય જનતાને માટે પણ એ જ માર્ગ પ્રયાણ કરે એવો વ્યવહાર ગોઠવે, કે જેથી હ્રદયમાંથી મુક્તિના સ્વરૂપનો નિર્ણય થાય, એવી જીવનવ્યવહારની યોજના ધડી કહાડી, એવાં વિધિ-નિયેધોના પુસ્તકો લખાયા, પોતાનો અલૌકિક અનુભવ બહાર પાડ્યો, દ્વૈત અને દ્વૈતની ઉપાસનાઓનું સામર્થ્ય કેવળ ચિત્તનિરોધ સુધી છે એમ જાહેર કર્યું, અને અદ્વૈત જ સમસ્ત અનુભવની ટોચ છે, એ જ જ્ઞાનનો મુક્તિમણિ છે એવું અનુભવજન્ય જ્ઞાન ઉપદેશ્યું. જેવો અનુભવ અતઃકાં થયો, અતરના બેડાણમાં એ પરમતત્ત્વનો સ્પર્શનરૂપી શબ્દ સંભળાયો, એટલે એ શ્રુતિજ્ઞાનની પછી તો ઉપનિષદ વિભાગની ભગીરથ મગાઓ વહી નીકળી, અને એને જ આધારે જીવન જીવાય તો આત્મકલ્યાણ થાય, એવા શ્રુતિવાક્યને સમજી શકી જે નિમમઝથો લખાયા તે આપણા સ્મૃતિશાસ્ત્ર

ઉપાસનાના, મંત્રના, યોગધ્યાનના, સિદ્ધિના, ચમત્કારના, વાદ-વિવાદના, સ્પર્ધાના, જે જે શ્રદ્ધાપિંઓ, રાજાપિંઓ, તપસ્વીઓ, જાપો, કે મન્ત્રવિદોએ પ્રયોગો કરેલા, એમના વૃત્તાંતો ગોઠવી સાહિત્યક્ષેત્ર ખેડાયા તે પુરાણો, અને જીવનને સમસ્ત વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા વેદવેદાંગથી માંડી દર્શનો, ઇતિહાસ, (મહાભારત અથવા

પંચમ વેદ), પુરાણો, કાવ્યો, નાટકો, વગેરેનું એક વિપુલ સાહિત્ય રચાયું, જે અઘાધિપર્યન્ત આપણને સાચા, આર્થ અને આર્થ જ્ઞાન પ્રતિ દોરવાના ભોમીઆ જેવું થઈ પડ્યું છે. અસ્તુ.

મરણ કેવું અને ક્યાં ?

આટલું સુકિતસંગત તપાસી જોતાં જણાય છે, કે માનવીની ટૂંકી બુદ્ધિ આ સ્થૂલ જગતના પ્રાણી પદાર્થોની વ્યક્ત-અવ્યક્ત, પ્રકટ-અપ્રકટ, કે મૂર્ત-અમૂર્ત અવસ્થાના રૂપાન્તરને વિનાશ માને છે, અને એ નાશને મૃત્યુ એવું નામ આપી, એ પ્રાણીપદાર્થ નિત્યને માટે ' નહિવત ' થયાં એમ માની દુઃખી થાય છે દુઃખનું કારણ તો આપણે પ્રાણી પદાર્થ પરત્વેનો મોહ છે, ઈશ્વરના રચેલા વિશ્વની વ્યવસ્થામાં આપણાં મમતા અને મોહ એવાં હોય છે, કે ઈશ્વરે જ આપેલાં, આપણી આસપાસ ગોઠવેલાં. અને એની ઈચ્છા પ્રમાણે જ હેરફેર કરાતાં એ પ્રાણીપદાર્થોને આપણે, ' ઈશ્વરની નહીં, પણ આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે નિત્ય આપણી જ પાસે રાખી ભોગવવા ઇચ્છીએ છીએ.

કોઈ પણ માલીક પોતાના નોકરની ઈચ્છા પ્રમાણે પોતાના વ્યવહારને ચલાવવા દે, તો નોકરની સાધારણ બુદ્ધિનો, તેના સ્વાર્થનો, અને ભોગેચ્છાનો એ ગુલામ બની જોડે છે, અને એ રીતે એક માલીકને ત્યાં પાંચ પચીસ નોકર હોય તો મારામારી વીના ખીજું કશું બનવાનો સંભવ નથી; તેવી જ આ વિશ્વની લીલા છે. ઈશ્વરની રચેલી આ સમસ્ત સૃષ્ટિમાં આપણે એવા નોકરો છીએ, કે આપણે આપણા સ્વાર્થને ખાતર, આપણી વિષયવાસનાની તૃપ્તિને માટે, પ્રાણી પદાર્થોને ઈશ્વરના નહીં, પણ ' મારાં-પોતાનાં ' માનીને સદૈવ એમને આપણી સત્તા નીચે રાખવા માગીએ છીએ, પરંતુ એ માલીક બધી મિલકતનો માલીક છે, આ સમસ્ત વિશ્વનો ઈશ્વર છે, એની આંખમાં ધૂળ નાંખવી, એ જાતે જ આંધળા થવા જેવું છે. એ આપણી મમતા, આપણો મોહ, આપણી ભોગવાસનાને સાંખે એમ નથી, અને

તેથી જ આ હોઁડે ચતા જગતમાં, નામરૂપના વાઘા બદલતા પદાર્થોમાં
 આપણને એ ગમાડીને રડાવે છે. રડાવીને શીખવવા માગે છે કે “ હે
 માનવી ! આ બધું ય માર છે આમા સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને મરણ એવાં
 ત્રણ રૂપો છે, એમા જગત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ એવી અવસ્થાઓ
 છે, એમા ગ્રહેલા પાંચ તત્ત્વોની સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ સત્તાઓ છે, અને
 હ મેંશા એ બધા પોતાના રૂપ બદલ્યા કરે છે, તને અમુક જ પ્રાણી
 પદાર્થ સાચા લાગે છે, અને એના ગુણ કર્મના સ્વભાવ પ્રમાણે બધારે
 એ રૂપ બદલે છે, ત્યારે તું એનું ‘ મરણ ચક્ર ’ એમ માને
 છે એ તારી બાંનિ છે. વિશ્વ મે રચ્યું છે, મારી ઈચ્છા પ્રમાણે
 એક ઘાટ તોડી એમાથી જ બીજાને બનાવું, એમા તારે શી ચિંતા ?
 તું શા માટે દુઃખી થાય ? માગ અસખ્ય નોકરોને વિશ્વમા હું ગમે
 ત્યાં મોકલું, એમા તું શું સમજી શકે ? પૃથ્વીપગના પુષ્પશાની
 પ્રાણીને હું કોઈબીજાજ સુખમય ગ્રહ ઉપર મોકલી આપું ! સ્વર્ગના
 સુખી જીવને હું એનાજ પૂર્વપાપના પરિણામે નગ્નનિવાસ જેવા
 દુઃખના ખાડામા ધકેલેલી મુકું ! અને આવું આવું પરિવર્તન કરે,
 એમા તું શું સમજે ?—આ તાર અરાન છે, છોડ એ અરાનને, અને
 તાગ પુરોગામી પૂર્વજો, દિવ્ય પ્રતિભાસ પન્ન, અને સંયમશીલ,
 મારા એક, અગમ્ય, અલૌકિક, તત્ત્વોનાં જ અનુભવ કરીને,
 એ જ અનુભવનો વાગસો મૂકી જનાર ઋષિઓને પગથે
 ચાલ, એમના ઉપદેશ પ્રમાણે જીવન જીવ, અને પછી જો કે
 તું પોતે મરણ નથી, હુક પાર્થિવ જીવન નથી, પણ અનન્ત સત્ છે,
 સદોદિત ચિત્ છે, સ્વરથ આનન્દ છે—સચ્ચિદાનન્દ છે જીવન-
 મગજના હંદ નહિ, પણ એક—એટલે બેની કંપના વગરનું પગમતત્ત્વ
 છે, એ નિશ્ચય રાખ, મરણનો, વિનાશનો, પ્રકટ અપ્રકટનો મોહ છોડી
 દે ! એ જ તાર સ્વરૂપ છે તે જ તું છે. તત્ત્વમસિ ! ”

વાચક ! તૈત્તરીય ઉપનિષદમા ઋષિ કહે છે કે આ ક્ષિપતિ

ઉત્થાન

(પુષ્પિઝ)

સાધના સદસા નિહાળી ધર્મની મૃતપ્રાણ,
સંસ્કૃત સમુદ્ભવ આર્પણાવો આર્યના પ્રિયમાણ;
પરા પ્રણા સાસ્ત્રિકી અપરા સ્વરૂપી થાય,
સુશીલ મૃદુ અતિ મધુર ભાવો હૃદય કરતું ત્યાગ;
ત્યારે અમારાં ઉર વિશે સુંદર સુણાયે ગાન,
ક્યાં ? મુનિ-ગિરનો ધૈર્યગજર્થે જ્ઞાન કવિતા પ્રાણ,
'ઉત્થાન'માં, 'ઉત્થાન'માં, આત્માતણાં 'ઉત્થાન'માં.

ઉપનિષદના ધર્મગ્રન્થે મંદે ભાવ ધરાય,
સુધાના ગુણુગાનમાં શંકાશીલ યવાય,
પ્રાચીન પુણ્ય પુરાણ ગ્રંથોં તુલ્ય જણાય જ્યાં,
વ્યાસ વાલ્મીકિ વિમલ ભારતી કર્યા માત્ર ગણાય જ્યાં,
ત્યારે ત્રિપથગા જ્ઞાન કલકલા વદતી કાન્તા સંમિતવાણ,
ક્યાં ? જાનકી સિક્ષા સુણાઈ ? વટે મુમુક્ષુ એક જ જ્યાં,
'ઉત્થાન'માં, 'ઉત્થાન'માં, આત્માતણાં પ્રિય 'ઉત્થાન'માં.

શ્રી. ઉપેન્દ્રરાય નાનાલાલ વોરા

સ્વયંભૂ યાદ આવે છે

લેખક:—શ્રી. મોતીલાલ કે. મહેતા. ખી. એ.

વિવધ ભવનાપને નિરખી વિવધ યમપાશને નિરખી;
 અધમતા આત્મની નિરખી સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૧
 અધમ જીવન યયું શાને? અધમ ચે ભાવના શાને?
 વિચારે ત્યાં સદજ શંભુ સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૨
 પ્રથમ સંસારને સાચો ગણી સંસારમાં રાખો;
 હવે સંસાર સમજતાં, સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૩
 છતાં કે સાધનો ગરવાં, કરી ના જ્ઞાનની પરવા;
 હવે સંસારથી તરવા સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૪
 નયન બે ચર્મનાં ! જોતાં સુખે જગમાં, પછી રેતાં,
 નયન ત્રીજા તણા સ્વામી સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૫
 સ્વયંભૂ ભાવના ન્યારી, મહામાયા વળી ન્યારી;
 ઉરે, એ ભેદ સમજતાં સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૬
 શિરે ગંગા તણાં વારી, લલાટે છે નયન ભારી;
 મ દા મા યા-જ ટા ધા રી સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૭
 ચરાચર વિશ્વના સ્વામી, દયામય દેવ શુભનામી,
 અલખ જ્યોતિ નિરંજન રે ! સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૮
 ચતુર્દશ લોક આનંદ, અનંતાનંદ સુખ કંદ;
 સદા જ સચ્ચિદાનંદ સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૯

વેદાન્ત અને વ્યવહાર

(૨)

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક-સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી

સનાતન ધર્મના બિન્ન બિન્ન સંપ્રદાયોમાં જીવાત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપ તથા તેમના પરસ્પર સંબંધ વિષે શા વિચારો છે તેનું સંક્ષિપ્તમાં દિશ્વર્તન કરીએ.

દ્વૈતવાદીઓની માન્યતા પ્રમાણે ઇશ્વર જગતનો સૃષ્ટા અને શાસક છે, તે પ્રકૃતિથી અને જીવાત્માઓથી સદાને માટે પૃથક્ છે. ઇશ્વર શાશ્વત છે, તેમ સર્વ જીવાત્માઓ અને પ્રકૃતિ પણ નિત્ય છે, પણ ઇશ્વરના સ્વરૂપમાં પરિવર્તન થતું નથી અને સદાને માટે એકજ રૂપે રહે છે; જ્યારે જીવાત્માઓ ને પ્રકૃતિમાં, કાયમ ફેરફાર થયા જ કરે છે. એમના મત પ્રમાણે ઇશ્વર સચ્ચિદ્ રૂપે છે, સર્વ શક્તિમાન છે, ન્યાયી છે, કૃપાનિધાન છે. તેની નિકટમાં જઈ શકાય, તેને પ્રાર્થના કરી શકાય, તે આપણી પ્રાર્થના સાંભળે પણ ખરા. ઇશ્વર માનવી-લક્ષણયુક્ત છે, પણ મનુષ્યની નબળાઈઓ તેનામાં નથી. તે તો સર્વ સદ્ગુણોનો અખૂટ ભંડાર છે. ઇશ્વર પરમ ન્યાયી હોવાથી મનુષ્યો ઉપર જે સુખદુઃખ આવે છે, તેને માટે મનુષ્ય પોતે જ જવાબદાર છે. ઇશ્વર તો સૃષ્ટિના નિયમો બનાવી મનુષ્યને તેનું જ્ઞાન ક્રમિયો દ્વારા આપે છે, પછી તેનું પાલન કરવું કે ઉલ્લંઘન કરવું, તે તેના પોતાના જ હાથમાં છે. સ્વકર્મનુસાર તેને ફળ આપે છે. ઇશ્વર હમેશાં નિર્લેપ

રહીને નિષ્પક્ષપાતપણે કામ કરે છે. મનુષ્યનું ભાવી નિર્માણ કરવાનું કામ પોતાનું છે. પોતાની જાત સિવાય અન્ય કોઈની જવાબદારી નથી. આપણે જે સંજ્ઞેગોમાં છીએ, તે આપણાં ભૂતકાળનાં કર્મોને આલસરી છે, અને આપણું ભવિષ્ય આપણાં કર્મો ઉપર આધાર રાખે છે. પરમકૃપાળુ પરમાત્માની જવાબદારી લેશમાત્ર પણ નથી. દૈતવાદીઓનો ખીજો એક સિદ્ધાન્ત છે કે પ્રત્યેક જીવાત્મા પ્રગતિ કરતો કરતો આખરે મુક્ત થવાનો; ભવસાગરના બંધનમાંથી છુટવાનો જ. ફક્ત સંસારના લિન્ન લિન્ન મીઠા કડવા અનુભવોમાંથી પસાર થઈને જ પછી જીવાત્મામાં આ શુભવાસના ઉદય પામે છે. તેમના મતાનુસાર આ જગતની પાર એક એવું સ્થાન છે કે જે કેવળ સુખરૂપ જ છે. અને જ્યારે તે ઈષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે સંસારચક્રમાંથી છુટકારો થાય છે, અને કાયમીને માટે પ્રભુના સાન્નિધ્યમાં રહેવાની અને શાશ્વત સુખ ભોગવવાની તક મળે છે. જીવાત્માઓ કેટલાક વનસ્પતિ સૃષ્ટિમાં હોય છે. કેટલાક જીવજંતુ યોનિમાં, કેટલાક મનુષ્ય અને કેટલાક દેવયોનિમાં હોય છે. પણ આ બધાય જન્મ-મરણના ફેરાને અધીન, તેથી બધા જીવો કહી શકાય. પ્રગતિશીલ જીવાત્માઓ સંપૂર્ણતાને પામે. તેમ અન્ય ઉતરતી કોટિના જીવો મનુષ્ય યોનિમાં આવતા જાય. મેળામાં ચકડોળની માફક બેકસમાં અમુક લોકો થોડો સમય બેસી ઉતરી જાય, ને ખીજા લોકો તેમનું સ્થાન લે, તે જ પ્રમાણે સંસારચક્રમાં પણ પરમ સુખને પ્રાપ્ત કરનારા જીવોની સંખ્યા પુષ્કળ, તેમ મનુષ્ય યોનિમાં પ્રવેશ કરનારા જીવોની સંખ્યા પણ પુષ્કળ. પોતપોતાના કર્મોનુસાર આ જુદી જુદી યોનિઓમાં અનુભવ લઈને પ્રત્યેક જીવ છેવટે પૂર્ણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી ઇશ્વરના સાન્નિધ્યમાં સદાને માટે રહે છે. ઇશ્વર પ્રત્યેક જીવાત્મા માટે આકર્ષણનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. જ્યારે અંતઃકરણ પવિત્ર થાય છે ત્યારે તેમાં પ્રભુને માટે શુદ્ધ પ્રેમ, તાદ્વાવેલી, સંવેગ પ્રકટે છે. ઇશ્વર

લોહયુગ્મક છે અને જીવ મૌયરૂપ છે. પણ સોય ઉપર કાઢે હોય ત્યારે આકર્ષાય નહીં, તેવી રીતે જીવાત્માનું અંતઃકરણ વાસનાઓથી ને મલિન વિકારોથી અપવિત્ર હોય, ત્યાં સુધી ઈશ્વર પ્રત્યે જેઆય નહીં. વિશુદ્ધ યતાં વેંત જ તન્મનતા પ્રકટે છે અને ઉઘટે ઇષ્ટને પ્રાપ્ત થાય છે; પણ આ પૂર્ણવર્યામાં પણ જીવનું વ્યક્તિત્વ ઈશ્વરથી અલા-
યેદું જ રહે છે. દ્વૈતવાદીઓ પણ સકામ પ્રાર્થનાના પ્રખર વિરોધી છે. “આ મને આપ ” “ મને આ દુઃખમાર્થી મુક્ત કર.” એવી સ્વાર્થી આજીજી કરી પણ ન કરવી. તેની તો શુદ્ધ નિષ્કામ ભાવથી જ ભક્તિ કરવી, અને ઈશ્વર તેની જરૂરીઆતો પ્રમાણે તેને બધું ય આપે છે; ન આપે તો પણ કાંઈ નહિ. આપણે તો સંપૂર્ણ આત્મસમર્પણ જ કરવું. તન, મન, ધન તેનું જ છે, તેણે જ આપેનું છે, અને તેની જ ઈચ્છાનુસાર આપણે તેને ઉપમેય કરવો યોગ્ય. તેની ઈચ્છા લઈ લેવાની હોય તો સકામ વિના આપણે આપણું સર્વસ્વ તેના ચરણ-કમળમાં ધરવું જોઈએ. આનું નામ જ અક્ષેપુરૂષ અબ્યવિચારિણી અનન્ય ભક્તિ.

દ્વૈતવાદીઓના મત પ્રમાણે જીવ સ્વભાવે શુદ્ધ છે, જ્ઞાતા છે, અવિનાશી છે. પ્રત્યેક જીવમાં અનેક પ્રગળ શક્તિઓ ભરેલી છે અને શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિનું કેન્દ્રપણ તે જ છે.

વિશિષ્ટાદ્વૈત વેદાન્તના પ્રમુખ પાયાના સિદ્ધાન્તો છે. પરમેશ્વર, ચિદ્, અને અચિદ્ એવા ત્રણ પદાર્થો સાચા છે, અને તેમાં જીવ (ચિદ્) અને અચિદ્ (દ્રવ્ય) તે પરમેશ્વરનાં વિશેષણો છે. પરમે-
શ્વર વિશેષ્ય છે. પરમેશ્વર વડે અચિદ્, સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ અને લયને પ્રાપ્ત છે અને તે સાચું છે. જીવ ચિદરૂપ છતાં અણુ અંશરૂપ છે પરમેશ્વર પોતાના ભક્ત બનેલા જીવને પુનઃમૃત્તિ વિનાનું, અશય, આનંદરૂપ ધામનું દાન આપે છે. પરમેશ્વરની ભૂનિયતિ (ક્રિયાશક્તિ) નિમુલ્યની અશ્વસ છે. અને જીવની મતિશક્તિ જેવને પ્રગટ કરનારી

ત્રણ ગુણોથી દબાયેલી છે ભજન તથા ઉપાસનાના આધેનોમા પાંચ ઉપાયો મુખ્ય છે, અભિગમન, ઉપાદાન, ઇન્ધ્યા, સ્વાધ્યાય, યોગ દેવમંદિરોમાં શારીર સેવા તે અભિગમન, પૂજનની સામગ્રી, ગંધ પુષ્પાદિ લઈ આપવા તે ઉપાદાન, પૂજન તે ઇન્ધ્યા, અર્ચભાવના સહિત મંત્રનો જપ અથવા શાસ્ત્રનું એકાગ્રતા સહિત તે શ્રદ્ધા સહિત અધ્યયન તે સ્વાધ્યાય, અને ભુક્તિનું દેવતા માથે અનુસંધાન તે યોગ નેમના મત પ્રમાણે પુરૂષ, પ્રકૃતિ, જીવાત્મા આ ત્રણે અસ્તિત્વો વસ્તુતઃ એકજ છે ઇશ્વર જગતનું નિમિત્ત અને ઉપાદાન કાળજી છે આ સમગ્ર બ્રહ્માડ પ્રભુનું અંગ છે શરીરમા થતું પરિવર્તન જેમ આત્માને બાધક થતું નથી, તેમ આ સૂક્ષ્મ, સ્થૂળ બ્રહ્માડમા થતું પરિવર્તન પરમાત્માને સ્પર્શ કરતું નથી પરમેશ્વર પોતાના અગોમાથી જ જીવોને અને જગતને સર્જે છે જીવાત્મા સ્વભાવતઃ શુદ્ધ જ હોય છે અને સ્વકર્મોદ્ધાગ અશુદ્ધ બની જ, એ મન્ને કૈતવાદીઓ અને વિશિષ્ટાદૈતવાદીઓ સ્વીકારે છે પણ તેમના મત પ્રમાણે જીવાત્માની વિશુદ્ધિ અને સંપૂર્ણતામા સંકોચ, વિકાસ થાય છે સર્વશક્તિમતા અને સર્વસતતા મિત્રાય ઇશ્વરના બીજા સઘળા ગુણો જીવાત્મામા સ્વભાવથી જ હોય છે, પરમાર્થ વસ્તુ બ્રહ્મ છે તે અર પરતુ તે નિર્વિશેષ નથી, પણ ચિત્ત અને અચિત્ત એ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે સગુણ અથવા સવિશેષ બ્રહ્મ એ જ છેનું તત્ત્વ છે તેનાથી પર નિર્ગુણ બ્રહ્મ નથી આ સગુણ બ્રહ્મ, જ્ઞાન, ઐશ્વર્ય શક્તિ, બળ, વીર્ય, તેજ આ જ ગુણોથી ભરપૂર છે તેથી જ ભગવાન કહેવાય છે બ્રહ્મ સદા ઉપાસ્ય જ છે, રોય નથી નિર્ગુણ એટલે સર્વ ગુણોથી ગદિત એમ નહીં, પણ પ્રાકૃત અથવા હેય ગુણોથી રહિત મગળ ગુણોનો તો પાત્ર જ નહીં. માયા એટલે કલ્પિત અથવા અધ્યારોપિત શક્તિ નહીં, પણ સાચી અદ્ભૂત શક્તિ (અવર્ણનીય) તે શક્તિ પશ્ચિમો દર્શાવનારી સ્વભાવરૂપા છે કાળજી અને કાર્ય એ

એક જ બ્રહ્મની બે સાચી અવસ્થાઓ છે. કાગળ અને કાર્યનું અનન્યતા અથવા તાદાત્મ્ય આ મત પણ સ્વીકારે છે, પણ તે શબ્દ બીજા અર્થમાં વાપરે છે. વિશિષ્ટાદ્વૈત પ્રમાણે કાર્ય કાગળની એક સાચી અવસ્થા છે. કાગળ અવસ્થા જેવી સત્ય છે તેની કાર્ય અવસ્થા પણ સત્ય છે. માન કાર્ય કારણમાં યુથાએતુ છે, અનિરત થએતુ છે તેથી કાગળથી અનન્યથી એવો વ્યવહાર થાય છે. જીરાતમાનું જ્ઞાન સત્યવિકાસવાળું, નિત્ય સિદ્ધ નહીં. જીવો અનેક છે. જીવ ઈશ્વરનો વાસ્તવ અંશ છે. જ્ઞાતૃત્વ કર્તૃત્વ, અને ભોક્તૃત્વ પોતાનું સાચુ રૂપ છે.

વિશિષ્ટાદ્વૈત પ્રમાણે કર્મ અને જ્ઞાન બન્ને પરમેશ્વરમાં લલિત ઉપભવે છે. વિવેક, વિમોક્ષ, અભ્યાસ, કલ્યાણ, ક્રિયા, અનવસાદ અને અનુદર્ષ ઉપયોગી સાધનો છે. આ પ્રાથમિક સાધનો છે તે ઉપરાંત ભકિત અને પ્રપત્તિ અંતરંગ સાધનો છે. ભકિત સાધન અને સાધ્ય બન્ને પ્રપત્તિ પણ એકાંતી અને પરમકાંતી મોક્ષ એ વાસ્તવ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય અવસ્થા છે, તે બ્રહ્મનોકમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આ લોકમાયી ઉત્ક્રાન્તિ થયા પછી મળે છે. સામુજ્ય અથવા સામ્યનો (પરં બ્રહ્મ સાથે) અનુભવ તે મોક્ષ.

અદ્વૈત મત પ્રમાણે બ્રહ્મ એ પરમાર્થ સત્ય છે. જગત્ત એ મિથ્યા પ્રતીતિ છે, એટલે માયામય કાર્ત્તવ્યનિક છે; અને જીવ અવિકૃત બ્રહ્મ જ છે. અદ્વૈતવાદ પોતાની વિચારશ્રેણી અનુભવની ભૂમિકા ઉપર પડે છે.

આપણો સમગ્ર વ્યવહાર, આપણી જ્ઞાનસામગ્રી અને પ્રમાણવાદ ઉપર બધાયેલો છે. પ્રમાણવાદ વડે પ્રમેયની પદ્ધતિ રચાય શ્રી શાકર સિદ્ધાંતમાં સર્વ પદાર્થોનું વર્ગીકરણ બે તસ્વોમાં કરવામાં આવે છે. આત્મા અને અનાત્મા, પ્રમાતા અને પ્રમેય, વિષયી અને વિષય, દૃષ્ટા અને દર્શય, જ્ઞાતા અને જ્ઞેય આ બન્ને વસ્તુ વિચારથી પૃથક્ અને પરસ્પર વિરોધી ધર્મવાળી જણાય છે, ' જાણનાર ' તે ' જાણવાનો ' પદાર્થ ન હોય, ' હું ' તે ' આ ' ન હોય આ સિદ્ધાન્ત

એટલો સ્પષ્ટ, સરળ અને અનુભવયુક્ત છે કે શબ્દપ્રગણમાં ન માન-
 માગ્યોને પણ આ વિશે વાદવિવાદ હોઈ શકે નહિ આમ છતાં પણ
 મામાનું આગળ એટલું પ્રખળ છે કે આ સત્યનું વ્યવહારમાં નિસ્મગ્ન
 થઈ જાય છે અને 'હું' પદાર્થના ચૈતન્ય સ્વરૂપ ધર્મનો 'આ'
 પદાર્થના ધર્મ તરીકે આરોપ થાય છે, અને 'આ' પદાર્થના ધર્મનો
 'હું' પદાર્થ ઉપર આરોપ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ 'આ'
 પદાર્થ 'હું' પદાર્થ રૂપે ભાસે છે દાખલા તરીકે પ્રત્યેક મનુષ્ય સ્પષ્ટ
 વિવેક કરી શકે છે કે તે દેહથી ભુદો છે. તેનો દષ્ટા છે. દેહમાં વૃદ્ધિ
 વિ. વિકારો થાય છે તેનો સાક્ષી તે છે. છતાં પણ "હું પાતજો છું,
 ગોરો છું, રોગી છું, નિરોગી છું, કાણો છું, આધજો છું," એમ
 સમજી તે વ્યવહાર કરે છે. તે જ પ્રમાણે અતઃકગ્નના ધર્મોનું પણ
 તે પોતાના ઉપર આરોપણ કરે છે. પોતાની વૃત્તિઓનો પોતે સાક્ષી છે,
 તેમના ઉપર તે આધિપત્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેમાં પરિવર્તન પણ કરી
 શકે છે તે પણ તે સારી પેઢે જાણે છે સ્થૂંઘ દેહના, ઇન્દ્રિયોના, અતઃક-
 રણના, અહઃકાગ્નના સર્વ ધર્મો તે બિન્ન અનુભવી શકે છે, છતાં તે ધર્મો
 મારામાં છે, અને સાક્ષી ચૈતન્ય દાર્ઢ નિગળો પદાર્થ છે, એમ જાણી
 સર્વ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરે છે આ અન્યોન્ય અધ્યાસ અનાદિકાળથી ચાલ્યો
 આગ્રે છે. આ ચૈતન્યનો અચેતન પદાર્થમાં અને અચેતનનો
 ચૈતન્યમાં પરસ્પર આરોપ સ્વીકારીને જ સર્વ લૌકિક અને શાસ્ત્રીય
 વ્યવહાર મનુષ્યો કરે છે આવો ભ્રમ સામાન્ય જનો જેઓ અજ્ઞાનના
 આવગળથી ઠકાયેલા હોય, તેમને થાય તે તો સ્વાભાવિક છે, પણ મોટા
 વિદ્વાન ગણાતા પડિતો જેઓ શાસ્ત્રાર્થમાં કુશલ હોય છે, અને સમર્થ
 વિચારો હોય છે, તેઓ પણ આ ભ્રમને અધીન ગ્રહીને જ વર્તન કરે
 છે. સારમાં સઘળો પ્રમાણવાદ અને પ્રમેયવાદ આ મૂળભૂત ભ્રમને
 યથાર્થ માનીને જ પ્રવૃત્ત થાય છે. આ ભ્રમ બે પ્રકારનો છે, પ્રાતિ-
 ભાસિક અને વ્યાવહારિક. એક ચક્રને ઠેકાણે બે જોડા. ગ્જલુમાં

સર્વની પ્રતીતિ, વિ. પ્રાતિભાસિક ભ્રમ, અને 'હ' સ્થૂલ હું, કાગળ છુ, પાતળો છુ, જડો છુ વિ. વ્યાવહારિક ભ્રમ બીજામાંથી પહેલાંની ઉત્પત્તિ અદ્વતા જ આ ભેદનું મૂળ બીજ છે, આદિ કારણ છે. આ અસત્ય મિથ્યા પ્રતીતિને જ 'અવિદ્યા' એવું નામ આપવામાં આવે છે આ અવિદ્યા સમગ્ર સમાગનું મૂળ કારણ છે. તે નષ્ટ થતાની સાથે જ સસારદષ્ટિ, માયા નષ્ટ થઈ જાય છે, અને સર્વત્ર 'બ્રહ્મદષ્ટિ' થાય છે શ્રી શાંકર સિદ્ધાન્તાનુસાર અધિષ્ઠાન વિના કદી પણ ભ્રમનો અનુભવ થતો નથી આ અધિષ્ઠાન પરબ્રહ્મ છે. તે સમ્યક્દર્શન સ્વરૂપ છે તે વાસ્તવ વિકાસ પામ્યા વિના અવિદ્યા વડે અચાની જનોને અન્યથા ભાસે છે શ્રી શાંકરસિદ્ધાન્ત બૌદ્ધવાદની માફક નૈરાત્મ્ય-વાદમાં અને શૂન્યવાદમાં સમતો નથી, પણ પરમાત્મવાદમાં અને પૂર્ણ-વાદમાં શમે છે

સર્વ પ્રાણીઓનો અનામ અને નાશવત પદાર્થોમાં અચાનથી ઉત્પન્ન થયેલો આત્મભાવ આરંભ બળવાળો છે, આ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે સુખદુઃખ, મોહરોષ, હર્ષ આદિ દ્વયુક્ત ધર્મો આત્માના નથી, કેમકે - 'ત્મા તો ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. આ બધા ધર્મો જોય ક્ષેત્રના છે આકાશમાં આપણે જ્ઞાતિથી નીવવર્ણનું આરોપણ કરીએ છીએ, પણ તેથી આકાશ વસ્તુતે તેવું બનતું નથી. તે પ્રમાણે આત્મામાં અનાત્માના ધર્મોનું અધ્યાસથી આરોપણ કરવાથી જ્ઞાતામાં સસારીપણ કદી વાસ્તવમાં ઉત્પન્ન થતું નથી. જ્યાં જ્યાં અચાન, સશય, વિપર્યય અનુભવાય, ત્યાં ત્યાં મિથ્યાજ્ઞાન-અવિદ્યાનું અસ્તિત્વ જણવું. અવિદ્યાના આ ત્રણ પરિણામો આપણા અનુભવમાં આવે છે, તેથી અનુભવ કરનારનો તે ધર્મ હોય શકે નહિ. જે આત્માનો, ક્ષેત્રજનો, અગ્નિની ઉષ્ણતા, જળની શીતળતા વિ. જેવો અવિદ્યા વિ ધર્મ હોત, તે આત્માને મોક્ષનો સંભવ જ નથી ધર્મ અને ધર્મી હમેશા સહવાસી હોવા જોઈએ અવિક્રિય, નિરાકાર, નિર્વિકાર, અકર્તા, અભોક્તા,

નિષ્ક્રિય આકાશ જેવા વ્યાપક આત્માનો કોઈ પણ પદાર્થ સાથે વાસ્તવિક સંયોગ અને વિયોગ સંભવતો નથી. શ્રી. ગીતાજીમાં પતિપાદન કરેલું છે કે આ “ અવ્યય આત્મા શરીરમાં રહ્યા છતાં કંઈ કરતો નથી અને કશાથી લેપાતો નથી.”

આ પ્રમાણે શ્રી. શાંકર અદ્વૈતમાં જ્ઞાતા તે જ્ઞાતા. દૃષ્ટા તે દૃષ્ટા, ને જ્ઞેય તે જ્ઞેય ને દૃશ્ય, જન્ને નિરાળા છતાં અવિભક્ત ભામે છે, તેનું કારણ અવિદ્યા. જે આ અવિવેકને અધિન થાય તે બદ્ધ જીવ અને જેમાં આ અજ્ઞાન ન હોય તે મુક્ત જીવ. ઈશ્વર માયાધીશ છે તેથી નિત્યમુક્ત છે. જીવનો જે દોષ અવિદ્યા તે ઈશ્વરનો ગુણ માયા જીવ અને ઈશ્વર જન્નેમાં જ્ઞાન સ્વરૂપ અને ચેતન તે અવિકૃત બ્રહ્મ. જન્નેમાં તે સમાન-ઓછું-વધુ નહીં. ચૈતન્યને ઢાંકે તે અવિદ્યા ને જગત્ રૂપે વિક્ષિપ્ત કરી દેખાડે તે માયા. શ્રી. શાંકર મત પ્રમાણે ચૈતન્ય પદાર્થ જ એક પરમ સત્ય વસ્તુ છે. જ્યારે તે પોતાના સ્વરૂપે પ્રકાશે ત્યારે તેની સંજ્ઞા પરમાત્મા પરબ્રહ્મ છે. જ્યારે ઢાંક્યા ઉઘાડા મિશ્ર રૂપમાં ભાસે ત્યારે જીવ અને જ્યારે સર્વાંશિ ઢાંક્યા રૂપમાં ભાસે ત્યારે વિશ્વ. જે નિમિત્તાથી આ ત્રણ ભાવો એક નિરાકાર તત્ત્વમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને અવિદ્યા કહેવામાં આવે છે. આત્મ અસ્તિત્વ અનિવંચનીય છે. અવિદ્યા પૌરૂષી બ્રહ્મ સાથે કેમ રહી શકે તે પ્રશ્ન જ નિરર્થક છે. આપણે જેવું વિશ્વ અનુભવીએ છીએ, અને જે વિશેષાભાસ વચ્ચે આપણે રહીએ છીએ, તેનો સ્વીકાર કરીને જ આપણે આગળ વધવાનું છે. પિંડમાં અને બ્રહ્માંડમાં નિત્ય અને અનિત્ય આ ઉભય તત્ત્વોનો અનુભવ મનુષ્યને થાય છે. આ પ્રત્યક્ષ ભૂમિકા ઉપર જ અનુમાનનો પાયો રચાય, તેનો અનાદર કરીને નહિ. આ અવિદ્યા-જન્ય ભ્રમનો ત્યાગ કરવાથી જ પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે તો નિર્વિવાદ છે; તેથી તેનો પ્રયત્ન પહેલો કરવો જોઈએ. અવિદ્યા સ્વયં-પ્રકાશ નથી; પરંતુ બ્રહ્મની સત્તાથી સ્ફૂરે છે, અને બ્રહ્માત્મકયનો

અનુભવ જગ્યા પડી પોતાનાં સધળા કાર્યો સહિત શમી જાય છે. અનિદા અજાતસ્વની ઉપાધિ છે, વિશેષણ નથી.

એના બે ગુણો છે, એક મૂળ વસ્તુને ઢાંકનારો ને બીજો તેને અન્ય વસ્તુ રૂપે દર્શાવનારો એકને આવગળ્યશક્તિ ને બીજાને વિદ્યેષ્ટશક્તિ કહે છે. બન્ને શક્તિઓને જે સાક્ષી તરીકે જોઈ શકે અને જેના અધ્યક્ષરૂપે નહીં શકે તે સોપાધિક ચૈતન્ય અથવા ઈશ્વર, અને જે આ બન્નેના કાર્યોમા દ્રવ્ય તે જીવ અવિદ્યોનો ત્યાગ કરવાથી—સર્વ બેદન-મય વૃત્તિઓને દાબી દેવાથી જીવ-અધ્ધની એકતાનો અનુભવ થાય છે, કારણ કે અજાતસ્વના મૂળ સ્વરૂપમા, આ માયાના બળથી કાર્ષ્ણ્ય પશ્ચિવર્તન થતુ નથી તે તો અખડ નિરાકાર, નિર્વિકાર જ રહે છે જ્ઞાનદષ્ટિથી આત્મા પ્રત્યક્ષ થતા જ આ જગતરૂપી મિથ્યાભાસ તેની દષ્ટિથી દૂર થઈ જાય છે. આ અવિદ્યા માયાનું સ્વરૂપ નિર્ણીત જ નથી. તે સત્ પણ નથી કાન્ન્યું કે સાત છે, અસત્ પણ નથી કાન્ન્યું કે તેની પ્રતીતિ અસાનાવગ્યામા છે જ, અને એક વસ્તુ એકી વખતે સત્ અને અસત્ હોઈ શકે નહીં, તેથી તેને અનિર્વચનીય કહે છે. તેની પીઠમા એકે અવિનાશી અને નિત્ય તત્ત્વ છે, તે જ આત્મા એક નાના સરખા કીડામા તથા દેવોમા તથા પ્રતિભાસ પન્ન મનુષ્યમા પણ તે જ દેવી તત્ત્વ પ્રકાશે છે. આન્જાન ધટ્ટ હોય તો પ્રકાશ થોડો ને આવગળ્ય સૂક્ષ્મ હોય તો પ્રકાશ વધારે. આર્થમતાનુસાર આ એકત્વની ભાવના જ સર્વ નીતિના સિદ્ધાન્તોનો અચળ પાયો છે.

વેદાન્તનો બીજો સિદ્ધાન્ત એ છે કે આ અદૈતનો, એકત્વનો પ્રત્યક્ષાનુભવ કરવો જોઈએ. જ્ઞાન બે પ્રકારનું, પરોક્ષ અને અપરોક્ષ. રીકિયુ જ્ઞાન ને તે ઉપરથી મનન દ્વારા શુદ્ધિનો નિશ્ચય તે પરોક્ષ-

પુસ્તકો વાંચી ચિત્રો જોઈ, કોઈ દેશનું જ્ઞાન સંપાદન કરાય તે પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય તેથી સંતોષ થાય નહીં, મનમા તે દેશ

જોવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે ખરું. તેટલો જ તેનો ઉપયોગ. તૃપ્તિ તો દેશને પ્રત્યક્ષ જોવાથી જ થાય. તે જ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ અનુભવ જ જ્ઞાનની ખરી કસોટી છે, અને તેને જ અપરોક્ષ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. તેથી જ વેદાંતમાં આત્મસાક્ષાત્કાર અને આત્મવિવેક વચ્ચે બેદ ગણવામાં આવ્યો છે.

આ અનુભવ માટે એકજ ચીજની જરૂર છે. મર્યાદિત અહંતાની વિરમ્ભૂતિ, સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ, દેહાધ્યાસની નિવૃત્તિ. આ સંકુચિત ભાવના જ સર્વ દુઃખોનું કારણ છે, અને જ્યાં સુધી આ રહેવાની ત્યાં સુધી દુઃખ પણ રહેવાનું જ. તેનું રૂપ ગમે તે હોય. આ અચળ નિયમનું ઉલ્લંઘન કોઈ દિવસ પણ થઈ શકે તેમ નથી. અહંતાની ભાવનાનો નાશ થતાં વેંત જ વ્યવહારના કલહ, કંકાસ પણ નષ્ટ થાય છે અને તત્તજ્ઞન્ય દુઃખનો અનુભવ કરવો પડતો નથી. આ ઐક્યનો અનુભવ વેદાંતનું લક્ષ્યમિંદુ છે. આ નિરતિશય આનંદ મનુષ્યની સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. જે જીવાત્મામાં અજ્ઞાનનું આવરણ ફેર થયું હોય તેમને જીવ-મુક્ત કહેવાય છે. તેઓ સંસારીઓની પેઠે આહારવિહારમાં યુક્ત હોય છે. પણ તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિ અહંતા મમતા વિનાની હોય છે. રાગ, દ્વેષ, પક્ષપાતરહિત હોય છે. તેઓ સર્વ સંજોગોમાં સમત્વ રાખી શકે છે. તેઓની સર્વ તરફ સમૃદ્ધિ હોય છે ને નિરપૃહ હોય છે. મનને આધિપત્યમાં રાખીને વર્તન કરે છે, બીજાની માફક મનને અધીન થઈને નહિ. જે જીવ મનને વશ હોય તે સંસારી જીવ. જે જીવનો મન ઉપર કાબુ હોય તે અસંસારી. આજ ખરો બેદ. આવા મુક્ત જીવાત્માઓ સંસારનું ખરું સ્વરૂપ જાણતા હોય છે. આભાસના પારદર્શક પડામાંથી તેઓ આત્માનો અનુભવ સદા કર્યા જ કરે છે. મૃગજાળનું સ્વરૂપ સમજતાં, જોવાથી પણ માણસ છેતરાતો નથી, તેવી રીતે આવા મહાત્માઓ સંસારમાં રહ્યા છતાં, દેહ રાખ્યા છતાં, સર્વ કર્મો સ્વધર્માનુસાર કરવા છતાં

પણ પોતાની સ્વરૂપનિષ્ઠાને પરિત્યાગ કરતા નથી તેઓ જગતને આત્માના વિદ્યાસરૂપે ગણે છે અને અનુભવે છે તેમને માટે તે પાપમય કે દુઃખમય નથી પણ આનંદમય જ છે સસારી મનોમદ્દ જીવોને જે દુઃખરૂપ બધીખાનુ છે તે આવા મુક્ત પુરુષોને સચ્ચિદાનંદનું નિવાસ-સ્થાન છે આ ઉચ્ચતમ આદર્શની સિદ્ધિ તે જ અદ્વૈત તત્ત્વજ્ઞાનનું અતિમ લક્ષ્ય છે

(અપૂર્ણ)

“ બલિરાગ્નએ પાણીનો ઝવેલો હાથમા લધને ભગવાનને ત્રણ લોકનું દાનઆપ્યું તમારાથી એ અમુગના જેટલું પણ નથી અપાતું । શિરરૂપી અપ્પગને હાથમા લધને સમગ્ર સાંસારિક વૃત્તિઓને બ્રહ્મને અર્પણ કરો જે એ બધા ટળે, જે એ વેઠ માથેથી જીતરે, તો પછી ઈશ્વરને ઈશ્વરત્વ આપનાર પણ તમે જ છો સૂર્ય અને ચંદ્ર પણ તમારા બિખારી છે લોકો કહે છે કે ભજનમા ચિત્ત નથી ચોટતું, એકાગ્રતા નથી થતી એકાગ્રતા કયાથી થાય ? કૃપણ જીવ રૂપી વાદરો જગતના પદાર્થોને મૂકીમાથી તો છોડતો નથી અને પાડો એની એ જ મૂકીમા રામને પણ લેવા ઈચ્છે છે । રામ એવો બોલો નથી કે એમ છેતરાય । “ જહા રામ તહા મમ નહીં, રામ તહા નહિ ઠામ ” રામ તો એને જ મગે છે કે જે હનુમાનજીની પેઠે હીરાના હારને પણ તોડી ફેડીને ફેડી દે અને કહે કે “ જેમા રામ નથી એવા ધનામને હું શું કરું ? ભજન કરતા કરતા નિર્લજ્જ ચિત્ત મમનમા, ખાવા પીવામા, માલમત્તામા કે માનાપમાનમા જાય છે, મૂર્ખ ચિત્તને એટલી પણ સમજણ નથી કે એ વસ્તુઓ ચિન્તવન કરવાની જ નથી ચિન્તવન કરવા યોગ્ય તો એકે રામ જ છે. ”

સ્વા. રામતીર્થ

પ્રયાગરાજના કુંભમેળા

(ગતાંકથી ચાલુ)

પ્રકરણ ૭

લેખક : શ્રી. માધવતીથંજી

માન અને પ્રતિષ્ઠા

ગુરુ વગર જ્ઞાન મળતું નથી. સાધારણ લૌકિક વિદ્યામાં પણ ગુરુની જરૂર પડે છે, તો અલૌકિક જ્ઞાત્રવિદ્યામાં તો ગુરુની ખાસ જરૂર પડે છે. ગુરુ વગર કોઈને જત્રવેજ જ્ઞાન ચાય છે અને જીવે કોઈ હોય તો તેણે ગયા જન્મમાં ગુરુ પાસેથી કેટલુંક જ્ઞાન મેળવી લીધેલું હોવું જોઈએ. ગીતામાં પણ ભગવાને ગુરુની જરૂર અને શિષ્યનાં લક્ષણ સમગ્રવેદમાં છે. શિષ્યે વિધિવત્ ગુરુ પાસે જવું, તેને પ્રણામ કરવા, તેની મેવા કરીને પ્રશ્ન પૂછવા અને પોતાની ચંકાઓ દૂર કરવી. શિષ્યે ગુરુ પ્રત્યે બહુ જ માન રાખવું જોઈએ, છતાં એ માનના પરિણામમાં ગુરુમાં અભિમાન આવે, મંડળી અને અખાડાના અધિષ્ઠાતા ચતાં દ્વેતભાવ ગુરુમાં રહી જાય તો તે શિષ્યનો દ્વેતભાવ દૂર કરી ચકાશે નહિ.

જેમ આત્મસાક્ષાત્કાર માટે આત્માનાં સ્વરૂપવશનું જાણવાની જરૂર છે, તેમ તેમાં પ્રતિજંધક જે કલ્પિત માયા છે તેનું સ્વરૂપ પણ જાણવાની જરૂર છે. એક ગુરુએ પોતાનું ચરીર હોડતી વખતે કહ્યું હતું કે “ માયા કલ્પિત તો છે પણ જયરી છે. ” જયરી છે, તેનું કારણ એ છે કે તે ખોટી દોરા છતાં સાચી મનાઈ જવાય છે, અનિ-

વંચનીય છતાં વચનના બાણ છોડી શકે છે, જીવ અમર હોવા છતાં તે જાણે કે મરતો હોય તેનું જાણાવે છે, જીવ આનંદરૂપ હોવા છતાં તેને માતંગી આપી જીવ પડાવે છે, જીવ સર્વવ્યાપક હોવા છતાં તેને પગિચ્છિન્ન અવસ્થામાં લાવી અને રીતે હેગન લગી મુકે છે.

એવી માયાના મુખ્ય ત્રણ ફલગા છે ૧ પુત્રેષ્ટા, ૨ ત્રિસેષ્ટા અને ૩ લોકેષ્ટા એટલે માન અને પ્રતિષ્ઠા પહેલાં પ્રકાશની માયા જોવી હોય તેમણે વિવાહ જોવા અને તેના મીત સાહગર્ય બીજા પ્રકાશની માયા જોવી હોય તેમણે થોડો વખત ગેર બજારની મુલાકાત લેવી અને સગેડી-ગાનો સગ કરવો તેમનું કામ પણ પગમાર્યું છે, એવી દલીલ તેમની પામેથી મળી શકશે ત્રીજા પ્રકારની માયા જોવી હોય તેમણે સમાજસેવકનાં વ્યાખ્યાનો સાહગર્ય અથવા કુલના મેળામાં નિકળતી હાથી ઉપર સાધુઓની સ્વારી વિગેરેના દર્શન કરવા જોઈએ.

જો સાધુ મહાત્માઓ માન અને પ્રતિષ્ઠા છોડવાનો ઉપદેશ આપે છે, તે આદી કેવળ માન લે છે, અથવા તેમને કેટલું માન આપવામાં આવે છે, તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કુલના મેળામાં નૃગરે પડે છે.

સ્વામી કહ્યું તે રમાણે શિષ્યોએ શુદ્ધ પ્રત્યે જરૂર માન રાખવું જોઈએ, અને જેમ અને તેમ શુદ્ધની પ્રતિષ્ઠા વધે તેનું કરવું જોઈએ, શુદ્ધને પ્રભુમય માનવા જોઈએ પણ શુદ્ધ જો પોતાની સ્થિતિ સલાણાને ન રહે તો બળેનું કલ્યાણ થવું નથી એક મહાત્મા થોડા વખત પહેલાં મહાલેશ્વર હતા તેમને અનુભવથી એમ લાગ્યું કે મહાલેશ્વર થવામાં લોકેષ્ટા રહે છે, દૈતલાવ રહી જાય છે અને આત્મામાં નિષ્ઠા થતી નથી, તેથી તેમણે તે ૫૬ ટોડીને સાધાગણ સ્થિતિ સ્વીકારી છે તે બીજા બધા મહાલેશ્વરો પાસે જઈને કહેતા હતા કે 'આ અભિમાનો ૫૬ ટોડો, અને હાથી ઉપર ચડવાનો મોહ છોડો, નહિતર

સંસારી જીવોની દશા જોવી તમારી દશા થઈ જશે. " ખીન એક મંડલેશ્વરને મંડળી વધારવાની એવી ઈચ્છા રહેતી કે, એક દિવસમાં તેમણે લગભગ ૨૦૦ નાગાઓને દીક્ષા આપી સિધ્ધો કર્યાં. તેમાં કેટલાક તો નાની ઉંમરના છોકરાઓ હતા.

એક વખતે એક ઉદાસી પંથના એક મોટા અખાડાના મહંતની પધરામણી મેળામાં હતી. તે વખતે ચાર પાંચ હાથી ઉપર કેટલાક મહંત અને ઉદાસી સાધુઓ બેઠા હતા. તેની પાછળ ચાંદીની છડી હાથમાં ધારણ કરેલા તે અખાડાના સાધુઓ, તે પછી મોટરોમાં સાધુઓ, વચમાં વચમાં એ બધાની સંભાળ રાખવા માટે પોલીસની પાર્ટી, અને છેવટે ટંટોશિસાદ અટકાવવા સરકારી થોડેસ્વારોની એક ફોજ અને ઉંટ ઉપર નગારાં વગેરે મળી એક લાંબું સરઘસ ગોઠવાઈ ગયું હતું. આવા સરઘસ દરેક મહંતની પધરામણી વખતે નિકળતાં હતાં. તેને જોવા આસપાસ ધણા માણસો એકઠા થતા હતા અને મહંત સૌને બે હાથથી આશીર્વાદ આપતા હતા.

સામાન્ય માણસો કે જે જાનની ઉંચી વાતો સમજી શકતા ન હોય, તેમને માટે આવા દેખાવથી બકિત વધતી હશે, એનું અનુમાન કરી શકાય; પણ ઉંચી બકિત માટે તો નિવૃત્તિપ્રગયણ અનુભવી સાધુ પામે જઈ, સત્સંગ કરી, જીતાસુઓએ ઉપદેશ મહણ કરી પોત્તની માયા દૂર કરવી જોઈએ. માયાને જોવાથી માયા ઓછી થઈ શકે નહિ. આવા દરમ વખતે બધાં મળી એક જ તત્ત્વ છે, એક જ વસ્તુ છે, બધા છે જ નહિ, એવી અદ્વૈતની ભાવના તો ભાગ્યે જ મેળેને આવતી હશે. ન્યાં ક્રિયાત્મક બકિતનું બહુ જોર હોય છે, ત્યાં દ્વૈત રહી ગળપ છે, અને જ્ઞાનાત્મક અદ્વૈતબકિતના વિચાર સ્ફુરી શકતા નથી. ન્યાં અનેક દેખાતા હોય, અનેક માણસો અનેક પ્રકારની વાતો કરતા હોય, ત્યાં એક જ પરમાત્મા છે એવું જ્ઞાન નિશ્ચિત રૂપે રાખવું, એ બહુ મુશ્કેલ કામ છે. જે સિધ્ધો મહંતને અને શુરને માન આપે છે તે

પોતાને હૃદય સમજે છે, અને મહત્ત્વ પણ પોતાને મોટા માનતા દરે એમ અનુમાન કરી શકાય ત્યાં બધા બ્રહ્મ રૂપ છે, એક છે એવી ભાવના ઉત્પન્ન થતી નથી. છતાં જેમને દેહનું અભિમાન બહુ હોય, તેમને માટે ગુરૂ પામે અથવા ધર્મશ્રવણ પામે દીનભાવ ગાંખવાની જરૂર રહે છે જેમને દેહનું અભિમાન બહુ હોય તે વૈરાગ્યથી, દીનતાથી, કાર્મિક ઓછું કરે છે, અને અભ્યાસી મહત્ત્વ અથવા મહાદેવશ્વરની સેવા કરી તેમનું જ્ઞાન સાબળીને પણ ઓછું કરી શકે છે મહત્ત્વ પણ ધારે તો પોતાની માયા કેટલેક અંશે અભ્યાસથી ઓછી કરી શકે છે, અને બાકીની પોતાના શિષ્યો જે કડકડતી ઠંડીમાનામાં દૂરી તિતિક્ષા સહન કરે છે, તેમનું જીવન જોઈ કાર્મિક અંશે તેવો વૈરાગ્ય કેળવીને દેહનું અભિમાન ઓછું કરી શકે છે એવા હેતુથી અભ્યાસ અને વૈરાગ્યની સંગત માટે અખાડાની અને મહત્ત્વના સપ્રદાયોની અને મહાત્મા આચાર્યોની પરંપરા ગોઠવાયેલી હોય તેમ જણાય છે મહાદેવશ્વરોમા શાસ્ત્રનો અભ્યાસ સારો હોય છે અને અખાડાવાળા ખાખી સાધુઓ માં વૈરાગ્યનું જોગ સારું હોય છે તેથી બન્ને એક બીજા પાસેથી પોતાની જોગ પુરાય તેવા દૃષ્ટાંત લઈ જીવન સુધારી શકે છે. છતાં એ હેતુ ધ્યાનમાં ન રહે અને વૈરાગ્યવાળા ખાખી અભ્યાસ ન કરે, અને અભ્યાસવાળા મહાત્મા આચાર્યો નૈર્દોષી તેટલો વૈરાગ્ય ન કેળવે, તો માયા દૂર થતી નથી આવા અખાડાઓમા પુત્રપણા રૂપી માયા તો હોતી નથી, પણ કેટલેક અંશે વિતેષણા અને ધણે અંશે માન-પ્રતિષ્ઠા ધુસી જાય છે, અને તે દૂર કરવાની જરૂર છે, એવું ખાસ ધ્યાન ન રહે તો માયા ધર કરી જાય છે, અને પછી તે માયા એવી મીઠી લાગે છે કે તેની મીઠાશ આગળ બ્રહ્મની મીઠાશ લેવાની ઉતાવળ ગ્રહેતી નથી જેઓએ સસાર બરાબર જોયો ન હોય, તેમની પાસે ભગવાન પરીક્ષા માટે સસાર મૂકતા હોય એવું લાગે છે

જેમણે બ્રહ્મની મીઠાશ ચાખી હોય તેવા પણ કાંઈ સાધુ મહાત્મા

જેવામાં આવતા હતા, પણ તેમની સંખ્યા બહુ ઘોડી હોય છે, તેઓને જનસમુદાય ગમતો નથી, વાતો પણ બહુ કરવી ગમતી નથી, તેથી તેમને તો જિજ્ઞાસુઓ શોધે તો જ મળી શકે. એક જગ્યાએ એક તદ્દન નઅ સાધુ પદ્માસનવાળી ખુલ્લા મેદાનમાં બેઠા હતા. તેને જમવાનું પણ ભાન નહોતું, ખીજા જમાડે અને તેના મોઢામાં ખોરાક પરાણે નાંખે ત્યારે તે પરાણે ગળા નીચે ઉતારતા હતા. વળી કોઈ સ્ત્રીઓ તેને ખવગવી ચાલી જાય અને ખીજા આવે ત્યારે પહેલીએ તે સાધુને કેટલું ખવરાવ્યું હોય તેની ખબર ન હોય એટલે ખીજા પણ કાંઈક ખાવાનું લાવીને ખવગવે. અને તે મહાત્મા કાંઈ ખોવતા નહોતા, તેમ જ આંખ પણ ઉઘાડતા નહોતા, અને જે કોઈ પગણે જે કાંઈ ખવરાવે તે ગળા નીચે પરાણે જવા દેતા હતા. તેની ઉંમર લગભગ ૮૦ વર્ષની હશે. તેના મંત્ર બંધ રહેતા તેથી જમવાનું પરાણે નેના મોઢામાં નાંખવું પડતું હતું. જે તથા કલાક પછી પાછા અમે તે જગ્યાએ ગયા તો તે મહાત્મા તે જગ્યાએ હતા નહિ.

ખીજા એક અવધૂત લગભગ ૫૦ વર્ષની ઉંમરના હતા. તેમનું શરીર બહુ જ કઠાવર, જાડું, અને તદ્દન નઅ હતા. તે બહારથી પણ જેવા લાગતા હતાં, તેની અંદર જ્ઞાન હીક જણાતું હતું, અને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ હોય તેવું લાગતું હતું. તેની ચેષ્ટા બાળકના જેવી હતી. જ્ઞાતો પણ કરતા હતા. કેટલીક પંજાબી બહેનો એક વાર તેમની પાસે બેસી જ્ઞાનચર્ચા કરતી હતી. ચર્ચા પુરી થયા પછી તે બહેનો જવા લાગી એટલે તે અવધૂત મહાત્માએ એક બહેનને કહ્યું કે:—“તમારે ત્યાં જતું છે ત્યાં તમે બેઠાં છો એમ સમજી લો.” તે બહેને કહ્યું કે:—એ વાક્યનો વધારે ખુલાસો કરો એટલે તે મહાત્માએ કહ્યું કે:—“આધિજ્ઞા એ જાતના હોય છે, એક તો આંખે દેખતા નથી તે અને ખીજા આંખે દેખે છે છતાં જેવી વસ્તુ છે તેવી દેખતા નથી તે. તમે ગીતા વગેરે વાંચો છો, બધું પ્રભુમય છે, એમ તમે ધણીવાર સાંભળ્યું છે, પણ તે પ્રમાણે

વર્તન રાખો ત્યારે જ ગીતાનું ફળ મળી શકશે ”

આ ઉપદેશમાં પણ તત્ત્વ સમાજેયુ છે એવી વાતો કન્નાડા અને તે પ્રમાણે રહેવાવાળા મહાત્મા બપ્પ થોડા હોય છે જિજ્ઞાસુઓએ પણ તેમના જેવી દ્રઢતા ધીરે ધીરે કેળવવી જોઈએ ધ્યાન ન રહે તો મન ધીરે ધીરે માનમાં ફેલી જાય છે

એવા એક ત્રીજા મહાત્મા બનારસમાં અસિધાટ ઉપર જોવામાં આવ્યા હતા તેને બધા ‘ હગિહર બ્રુવા ’ નામથી ઓળખે છે વૃદ્ધ ઉમર છે, ટિંગબર સ્થિતિમાં જડભરતની માફક એક હોડીમાં બેસી ગ્રહે છે પહેલા વાતો કરતા હતા હમણા મૌન ગ્રહે છે. લોહો તેમના દર્શનથી કૃતાર્થ થાય છે

જિજ્ઞાસુઓએ નબળી વૃત્તિને અદર પેસવા દેવી નહિ લગભગ ૨૫ વર્ષ પહેલા ધાટકુપરમાં એક જિજ્ઞાસુ એક વિદ્વાન સ્વામી પાસે ઉપદેશ લેતા હતા તે જિજ્ઞાસુમાં બુદ્ધિ સ્તરી હતી પણ પુત્રપણા અને વિતેષણા તથા લોકેષણાનું જોર એટલું બધું હતું કે તે સ્વામીજીને કહેતા કે ‘ મારે મોક્ષની ઉતાવળ નથી, મને તો જે ત્રણ જન્મ પડી મોક્ષ મળે તો હરકત નથી ’ એવી નબળી વૃત્તિનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેમની ૪૫ વર્ષની ઉંમરે બ્યાડે તેમના ધર્મપત્ની ગુજરી ગયા, ત્યારે જે ત્રણ મોગી ઉંમરની દિકરીઓ હોવા છતાં પુત્રની ઈચ્છાથી અથવા માયાનું સુખ પુર કરી લેવા માટે ફરીથી પરણ્યા થોડા વખત પછી પોતે અને તેમની નવી સ્ત્રી સ્વર્ગવાસી થયા અથવા ક્યા વાસમાં ગયા હશે તેની ખબર નથી પણ એવા ઘણા દ્રષ્ટાંત મળી શકે છે. ઘણા શેઠીઆઓને પૂર્વે કરેલા પુન્યને ચોગે આ જન્મમાં જે કાર્ડ સંસારની સગવડ મળી હોય, તેવી જ જાણે કે દરેક જન્મમાં મળશે એમ માની મોક્ષ માટે કાંઈ તૈયારી કરતા નથી તેમને એટલી સમજણ નથી આવતી કે દેહ આવ્યો એટલે દુખ આવવાનું જ. એક નાની સગળી ફોફની પણ કેળાકને હેરાન કરી ઘણું દુખ આપે છે તો

સરીરથી મુખ માનવું એ મોટી ભૂલ છે.

કાઠીઆવાડના એક ફર્ટકલાસ સ્ટેટના એક રીટાયર્ડ મયેલ ન્યાયાધીશ એક વખત કહેતા હતા કે “ મને તો કોઈ સલામ કરે એ બહુ ગમે છે, અને એવું ઘણું માન મળે એવો બીજો જન્મ આવે તો શું ખોટું છે ? એમાં તો ખુશી થવા જેવું છે. પણ તે સમજી શકતા નહોતા કે સરીર આન્ધું એટલે દુઃખ આવવાનું જ. જન્મ મરણનાં દુઃખ, રોગનાં દુઃખ, સગાનાં દુઃખ આવે છે. વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખ તો હાલ તે ભોગવી રહેલ છે. એ બધાં દુઃખ સરીરની સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી સલામ ભરનારા કોઈ ભાગ પડવી શકતા નથી.

એવો જ માન-પ્રતિષ્ઠાનો રજવાડી કાઠ કુંભના મેળામાં મઠ અને આશ્રમોના મહાતેનો જોવામાં આવે છે. ફેર એટલો કે કેટલેક ડેકાણે મઠ અને આશ્રમોમાં ભક્તિ સાથે રહે છે, અને તેથી સંસારી ભાવ બહુ જોર કરી શકતો નથી. અપવાદ તરીકે કોઈ કોઈ ગૃહસ્થ પણ કોઈ કોઈ સાધુઓ કરતાં સારું જીવન ગાળે છે, અને ચાર પાંચ દૃષ્ટાંત તો એવાં નજરે પડે છે કે જ્યાં ગુરુ ગૃહસ્થી છે અને તેના શિષ્યો સંન્યાસી છે. એ પણ ન બને તેવી વાત નથી. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસનો દાખલો તો સૌ કોઈ જાણે છે.

છતાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં આત્મસાધન માટે સામાન્ય રીતે જોઈએ તેટલી સગવડ મળતી નથી અને દ્વંદ્વભાવ દૂર થઈ શકતો નથી. તેથી જ ઋષિમુનિઓએ વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યાસ આશ્રમની પદ્ધતિ ગોઠવેલ છે. જો જીવનનું બધું કામ ગૃહસ્થાશ્રમમાં થઈ શકતું હોય તો તે આશ્રમમાં જ બધાં સાક્ષાત્કાર થઈ શકતો હોય તો બીજા જો આશ્રમની જરૂર રહેત નહિ. ગૃહસ્થાશ્રમમાં અભ્યાસ સારો થઈ શકે છે, પણ વૈરાગ્ય તો શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા કોઈક જ કેળવી શકે છે. સાધુઓમાં ઘણે ભાગે વૈરાગ્ય ગૃહસ્થો કરતાં વધારે સારો જણાય છે, પણ સાથે પુરતો અભ્યાસ ન હોય તો તે પણ સાક્ષાત્કાર

મુધી પહોંચી શકતા નથી અને માત્ર સ્થૂળ ભક્તિથી સંતોષ માની અટકી જાય છે.

જેઓ આત્મામાં ગમણુ કરે છે તેમને જ માયા નડતી નથી, તેમને કોઈ તન્દ્રથી માન કે પ્રતિષ્ઠાની જરૂર રહેતી નથી, કામણુ કે તેમની નગરમાં બ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈ દેખાતું નથી. તે પોતે પણ બ્રહ્મ રૂપ હોવાથી એવા મોટા બની જાય છે, કે તેમનાથી બીજા કોઈ મોટા રહેતા નથી. પણ જેને આત્મું જ્ઞાન નથી હોતું તે બીજી રીતે મોટા થવા ઇચ્છે છે; એટલે કે કોઈ માન આપે તો હીક, ન્યુસપેપરમાં વખાણ આવે તો હીક અથવા પોતાનો ફોટો કોઈ જગ્યાએ પ્રસિદ્ધ થાય તો હીક એવું ઇચ્છે છે. આવા માણસો લોકોને આકર્ષણ કરવા માટે અને મોટા બનવા માટે ઘણા ઉપાયો ગોધે છે.

જે માન જોઈતું હોય તે હાવના કાળમાં તરત મળે તેવું છે. કોઈ મંડળના પ્રમુખ, સેક્રેટરી અથવા ટ્રેઝરર અથવા મુખ્ય સેવક બની જવું, અથવા એવું કોઈ મંડળ હાથમાં ન આવે તો એક નવું મંડળ કરી તેના પ્રમુખ કે સેક્રેટરી થઈ જવું એટલે વખાણ કરવા માળા જરૂર મળી આવશે. હિંદુસ્તાનમાં નાત અને ધર્મના જોદ્ધ એટલા બધા છે કે કોઈ નવું મંડળ કાઢવું એ મુશ્કેલ કામ નથી. પોતાનાથી જે નાના હોય, જે અચાની હોય તેમની સેવા કરવા મંડી જાય તો વગર માએ જોઈએ તેટલું માન અને પ્રતિષ્ઠા આપનાર મળી રહેશે અને માન અને પ્રતિષ્ઠા વધશે.

પણ જે માન કે પ્રતિષ્ઠા જોઈતા ન હોય તો પોતાનાથી જેનામા વધારે જ્ઞાન હોય તેની સેવા કરવી જોઈએ. નાનો યાગક પણ કોઈને તેની સામું બોલે તો સહન કરી શકતો નથી, પણ કોઈ તેના વખાણ કરે તો પુલાઈ જાય છે. ગાડા માણસ રસ્તામાં પડેલાં ચીંથરા અને પંથરા એટલા માટે બેગા કરે છે કે “મારી પામે પણ કંઈક છે” એવું હું બીજાને બતાવી શકું. સ્ત્રીઓ પણ કપડાં અને ધરેણીથી અને

વાળ સરખા રાખી સુંદર દેખાવાનો અને બીજાનાં વખાણ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પુરૂષો પણ મોટા, બંગલા, ફરનીયર વગેરે પોતાનો ઠાઠ બીજાને બતાવી પોતે કેવા મોટા છે એવું જણાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પુસ્તકોના લેખક પણ પોતે કેવાં સારાં પુસ્તક લખી શકે છે એ બતાવી પોતાની મોટાઈ જાહેર કરે છે, તો પછી કુંભના મેળામાં આવતા મઠધારી અને મંડળીઓના ઉપની પણ માનની ઈચ્છા રાખે એ સ્વાભાવિક છે. તે બધાનું મૂળ કારણ એ છે કે દરેક જીવ પોતે આત્મસ્વરૂપે બ્રહ્મરૂપ છે, તેનાથી મોટો બીજો કોઈ નથી, પણ તેની ખબર નથી, તેથી એ સ્વરૂપ માયા દ્વારા પણ બહાર પ્રગટ થવા મથે છે.

અહંકાર એ એક એવું તત્ત્વ છે કે આપણે જાણીએ કે અહંકાર નીકળી ગયો ત્યારે પણ તે શુદ્ધ રીતે કોઈ જગ્યાએ પડ્યો હોય છે. અને પ્રસંગ આવ્યે પ્રગટ થઈ જાય છે. કોઈને માન ગમતું ન હોય તેમને કોઈ એમ કહે કે “આપ તો એવા મોટા છો કે આપને કોઈ માન આપે તે પણ ગમતું નથી” એમ કહેવું એ પણ એક પ્રકારનું માન છે.

ગીતામાં દશમા અધ્યાયમાં ભગવાને કેટલું “હું હું” કરેલ છે. ભગવાન કહે છે કે સૂર્ય હું છું. હિમાલય હું છું વગેરે વિભૂતિ-યોગ તો હુંથી જ ભરેલો છે. પણ એવું સમષ્ટિ અભિમાન બાધક નથી. પણ યોગમાં અભિમાન રાખતું અને મોટા થવું એ આત્મજ્ઞાનમાં બાધક છે. “બધા હું છું” એવું અભિમાન જેને હોય તેનાં તો ભગવાન પણ વખાણ કરે છે. શુકદેવજીએ પણ પરીક્ષિત રાજાને ઉચ્ચે કહેલ છે કે “બ્રહ્મ હું એમ સમજી લે અને તું દેહ છે એવી પશુ-ભુદ્ધિ છોડ,” ઘડો બોલે કે “હું માટી છું” એમાં કોઈ અભિમાન નથી. એ તો પોતાનું સ્વરૂપ છે, માટે અભિમાનનું સ્વરૂપ સમજીને સાચું અભિમાન રાખતાં આવડે તો મોક્ષનું મુખ મળે છે અને ખોટું અભિમાન લાગી જાય તો માયાનું મુખ મળે છે.

સાધુ મહાત્માઓની સ્વારી

કુંભના મેળાનો મુખ્ય ઉત્સવ સંક્રાંતિને દિવસે પહેલા સ્નાનનો હતો. તેની તૈયારી સવારના બે વાગ્યાથી ચાલુ થઈ ગઈ હતી. ત્રણ વાગે સૂર્ય કુંભ ગણિમાં આવતો હોવાથી કેટલાક સવારના ત્રણ વાગે ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવા ગયા હતા; પણ રીતસર અખાડાવાળાઓની અને મંડલેશ્વરોની સ્વારી સવારના ૭ થી ૮ થઈ હતી, અને સ્નાન માટે સૌના વારા નહીં કરેલ હોવાથી એ કામ આગો દિવસ લગભગ ચાલ્યું હતું. પહેલાં નિર્વાણી અખાડાના સાધુઓ, ખાળીઓ, નાગા, પછી મંડલેશ્વરો, પછી સંન્યાસીઓ વગેરે હતા. જુના અખાડાવાળાની સ્વારીમાં સાધી માતાજીઓ પણ લાઈનસર બેઠેલી દારમાં ગોઠવાઈ ગઈ હતી.

હંડી હતી પણ હંડીનો વિચાર કરવાનો કોઈને વખત નહોતો. ભાવિક લોકો ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવાથી થતા પુન્યના વિચારમાં ચેલા થઈ ગયા હતા. સ્વારીમાં નિકળેલા મહંતો અને તેમની મંટણીઓ વગેરે દૃશ્ય બન્યા હતા અને તેમને જોવા વાળા માણુઓ દૃષ્ટા બન્યા હતા. અથવા જોવાવાળાને પણ સ્વારીના માણુઓ જોતા હતા, તેથી બધા દૃષ્ટા બન્યા હતા અને બધા દૃષ્યબન્યા હતા. જાણે કે ભગવાન પોતેજ દૃષ્ટા જાનીને અને દૃષ્ય જાનીને ધાર્મિક નાટક કરતા હોય તેવું દેખાતું હતું. દરેક માણસમાં રહેલ પરમાત્મા પોતાની દૃષ્ટિએ બોક્તા હતા અને જીગ્મની દૃષ્ટિએ બોમ્બ હતા. તેમની સંખ્યા ધણી હોવાથી ખીરદી ધણી હતી પણ પોલીસનો બંદોબસ્ત સારો હોવાથી ટટો દિસા જોવું જણાતું નહોતું.

આ પ્રસંગ દર્શનભક્તિનો વિષય છે. લોકોનાં દેશો અનેક મહાત્માઓનાં દર્શન કરવા માટે અને તેમના ચરણની રજા લેવા માટે ભેગાં થયાં હતાં હિંદુસ્થાનમાંથી દરેક સ્થળેથી માણુઓ આવ્યા હતા. હિંદુસ્થાન એ એક દેશ છે એ આવા પ્રસંગે સિદ્ધ થાય છે. હિંદુસ્થાનની

જનાઓના ૪ ધામે, તે ઉપનત કાશી અને પ્રયાગગજ જેવા તીર્થ-
સ્થળોએ લાખો યાત્રાળુઓ આવે છે અને પગપગ ગળીને ધર્મનો
પ્રચાર કરે છે આવા સ્થળો ગ ગાને કારિ અને હિમાલયમા પણ ધણા છે
તે નુ હોય તો હિંદુઓનું હિંદુત્વ પ્રત્યક્ષ બતાવી શકાય નહિ

પહેલી સ્વારી સ્નાન કરવા ગયા પછી બીજી સ્વારી નીકળી હતી,
તેમા પણ પહેલી સ્વારીની માફક હાથો ઉપર ગહ તો, મડગેશ્વરો, કોઈ
પાવણીમા, કોઈ મોગ્ગમા, કોઈ એ ઘોડાવાગી ગાડીમાં હતા. તેમા
નિગજન અખાડાની અને જુના અખાડાની જમાતો હતી, તેમા નાગાની
સખ્યા ઘણી હતી જુના અખાડાવાગા પોતાને પહેલી પદ્ધતિમા
માને છે, તેથી સમષ્ટિ વખતે તેમના મડગેશ્વર પોતાને પહેલી ગાદી ન
મગવાથી બાગ લેતા નથી

તે પછી વેગગી, ટિંગબરી, છોગ પચાયતી, નડા પચાયતી
નિર્મળા વગેરે અખાડાની સ્વારીઓ ગંગા કુતી આવતી હતી, અને
સ્નાન કરી બીજે ગસ્તેથી પાછી વગતી હતી કેટલાં નાગા સાધુઓ
હાથમા તગરા નખી પદા ખેલતા હતા કેટલાં મગજળ ફેરવી પોતાની
કસગત અને ચાલાકી બતાવતા હતા આ બધુ સ્થૂલ લક્ષિતવાગાને
માટે, શરૂઆતની લક્ષિતવાગાને માટે ઉપયોગી થાય તેનું હતું જેમની
આખો વારવાર સસાગનાખોગ વિષયો જેઈ તેતાથી ગગાઈ ગયેલુદ્ગોય,
તેમને માટે નવાં અને સારાં ધાર્મિક સ્વપ્ના લાવવા માટે આવા દરયોની
જરૂર છે. સાધુઓ એ ભગવાનની હગતીફગતી મૂર્તિઓ છે અને
તેમના દર્શનથી સસાગના દરપોથી ઉત્પન્ન થયેલા મનોભો અને ગ
ખાઓની સત્તા ઓખી થરા લાગે છે જેને સત્સગની ઈચ્છા દ્વારા તેમને
જેઈએ તેવો સત્સગ તેમના અધિકાર પ્રમાણે કુબના મેગામા ગળી
કરે છે આ મેજો આખી પૃથ્વી ઉપર મોગમા મોગે ધાર્મિક મેગો માન-
વામા આવે ૩.

આવે પ્રસંગે સાધુઓની જમાતોનું સગવળ થાય છે નવા સાધુ

થવું હોય તેમને દીક્ષા આપવામાં આવે છે. ધર્મમાં કોઈ સુધારા કરવા હોય તેની ચર્ચા પણ થાય છે. જ્યોતિર્મઠના નવા નિમાયેશ શંકરાચાર્યની ગાદી કયા ક્રમમાં રાખવી તેની પણ ચર્ચા થતી હતી. દશનામી સંન્યાસીઓના નામમાં તીર્થ, આશ્રમ સરસ્વતી, મિરિ, પુરી, ભારતી, અરણ્ય, વન, પર્વત અને સાગર ગહે છે, આદિ જગદ્ગુરુ શ્રી શંકરચાર્યે વૈદિક ધર્મની રક્ષા માટે અને પ્રચાર માટે એક મંડળ બનાવી પોતે તેમની સાથે આર્યાવર્ત્તમાં ભ્રમણ કર્યું હતું, તે પ્રયાગ આજ સુધી નવા રૂપે ચાલી આવે છે.

છતાં આ મેળામાં ફેટલાક નામધારી સાધુઓ પણ હોય છે. ફેટલાકને કામ કરવું ગમતું ન હોય, ગરીબાઇ હોય અને કમાવાની ધિ ગમતી ન હોય તે પણ ઝટ ભગવાં કપડાં પહેરી સાધુ બની છે. આવા સાધુઓ સમાજને બોખરપ થાય છે.

અમારી બાલુની છાવણીમાં ઘણી વાર ફેટલાક શિષ્ય-સાધુઓ સવારમાં એવી ખૂસ પાડતા હતા કે “ અમારા મહારાજની પૂજા ફક્ત પાંચ રૂપિયાની ભેટથી થઈ શકે છે ” એ ઉપરથી એમ જણાતું હતું કે બીજી છાવણીમાં પૂજા માટે વધારે ભેટ જોઈતી હશે. જેમ વૈષ્ણવના મહાગજ ગુજરાત અને કાઠિઆવાડમાં ફાઇને ઘેર પચડાં કરી ભેટ ઉધરાવે છે તેવું કાંઈક આંહી પણ જણાય છે.

એક વખત ગુજરાતમાં ફરતા પુષ્ટીમાર્ગના એક વૈષ્ણવ મહાગજને એક તેના ભક્તે કહ્યું હતું કે “ મહાગજ, આપ ભેટ લેવા માટે ફરો છો, પણ અમારા મનની શંકાઓ તો એમને એમ રહી જાય છે, અને આ માયામાંથી કેમ નીકળવું તેની ખબર પડતી નથી. ” તે મહારાજ વિદ્વાન હતા તેથી તેમણે જવાબ આપ્યો કે પહેલાં તારી જે શંકા હોય તે પૂછ, પછી તારે ભેટ કરવી હોય તે કરજે, નહિતર મારે ભેટની પણ જરૂર નથી.

માટે શિષ્યોને જ્યારે ગુરુ પાસે જવાનું થાય ત્યારે તન, મન, ધનથી સેવા જરૂર કરવી જોઈએ. કાગળ કે તે સિવાય ગુરુના આશ્રમે નબી શક્તા નથી પણ સાથે સાથે પ્રશ્ન પૂછીને પોતાની શકાઓનો ખુલાસો મેળવી લેવો જોઈએ.

બહુ જીમી કોટિના જિજ્ઞાસુઓ માટે જેને આત્માનો આનંદ લેવો માટે અત્યુજ્જવલ વૃત્તિ કરવી હોય, તેમને માટે કુંભના મેગાની પ્રવૃત્તિઓમાં વિદ્યેષ લાગે તેવું છે. છતાં જેઓને શાંતિથી નિવૃત્તિપગાયણ રહેવાની ઇચ્છા હતી, તેઓ ગગાને સામે કાઢે ઝુંશીમાં પર્ણકુળીઓ બાંધી નહેતા હતા. પ્રયાગરાજ એ બધા તીર્થોનો રાજા છે. અહીંનું વાતાવરણ એક દરે પવિત્ર છે ત્રિવેણી સંગમ એટલે ગગા, જમના અને સરસ્વતીનો સંગમ અહીં થાય છે આ તીર્થે શ્રી ગમચદ્રજ ભરદ્વાજ ઋષિના આશ્રમે આવ્યા હતા અહીં તેમણે કેવટના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો હતો. અહીં બુદ્ધ ભગવાને ઉપદેશ આપ્યો હતો. આ જગ્યાએ શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુએ ૩૫ ગોસ્વામીને ઉપદેશ આપ્યો હતો, અને મહારાજા હર્ષે ધણુ દાન કર્યું હતું.

વળી ગગાજળનો મહિમા તો હિંદુસ્થાનમાં જાણીતો છે. ગગાનું જળ શ્વેત, રવાદવાળું, સ્વચ્છ, રૂચિકર, પશ્ય, બોજન પચાવે તેવું, પાચ શક્તિ વધારે એવું, પાર્ષને હળવાવાળું, તન્સને શાંત કરવાવાળું અને બુદ્ધિને વધારનારું છે.

બીજા સ્નાનને દિવસે એટલે તા. ૧૬-૧-૪૨ ના રોજ ભગવાને ભક્તોનો ખૂબ કસોટી કરી હતી તા. ૧૫ મી થી વરસાદ ચરૂ થયો હતો, તેથી ઉપરથી ઠંડી અને વરસાદ, અને સવારમાં ઠંડા જળમાં સ્નાન કરવાનું વ્રત હોવાથી નાગા સાધુઓ ધુજતા ધુજતા પણ “હન્દર મહા-દેવ શમો, જય કાશીવિશ્વનાથ ગગે” એમ બોલતા તાડની બિંદુન દગકાઝ કર્યા વગર, શરીરની દરકાર કર્યા વગર, ઠંડી સહન કરી નહાવા જતા હતા. ચારે બાજુ વરસાદથી ગગાની ચીકણી માગી બીની ચર્ષ

ગયેલી હોવાથી બહુ ઉતાવળીઆ લપસી જતા હતા અને બહુ ધીગતે પાછળ નહેલા જલદી આગળ ચાલવા માટે પોકારતા હતા. મુંબઈ જેવા શહેરના માણસો કે જે થોડીક ઠંડીથી -યુમોનિઆ થઈ જવાથી ખીતા હોય છે, તેમને આવા દિગંબર સાધુઓની તિતિક્ષા જેવા જેવી હોય છે.

જે મંડલેશ્વરે માન અને પ્રતિષ્ઠા લેતા હોય તેમને પણ આવી ઠંડીમા તેમના શિષ્યો-નાગાઓ સાથે ફરજીઆત સ્નાન માટે જવું પડે છે, તેથી તેઓ પણ મુરઠેલી બોગવીને સાથે નીકળ્યા હતા.

શ્રી લઘુ વાસુદેવમનન

(ગતાંકથી આણું)

અષ્ટમ વર્ણક

શિષ્ય:-તેવીજ રીતે હવે જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં લક્ષણો કહી સંભળાવશો ?

જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં
લક્ષણો.

ગુરુ:-અનુક્રમે વર્ણન કરું છું તે સાંભળ.
પ્રથમ ઓત્ર ઇન્દ્રિય સમગ્રવું છું. દિશારૂપ
અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને કર્ણ
પ્રદેશ (ભાગ) માં અવચ્છિન્ન (મર્યાદિત-રોકાયેલા) થયેલા આકાશના
પ્રદેશમાં રહીને અદાર ભાષા અને વેદશાસ્ત્રોતું શબ્દજ્ઞાન જેને યાગ છે
તે ઓત્રેન્દ્રિય.

શિષ્ય:-એની પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી ?

ગુરુ:-કર્ણપ્રદેશમાં રહેલા આકાશને જ એ જ્ઞાન યાગ છે. એમ
કેઈ શંકા કરે તો સુષુપ્તિ અને મૂર્ચ્છા વગેરે સમયે પણ એ અવિચ્છિન્ન
આકાશનો પ્રદેશ વિદ્યમાન હોય છે, પણ શબ્દપ્રદણ કરતું નથી, તેથી
કર્ણ પ્રદેશ કરતાં કર્ણેન્દ્રિય પૃથક્ છે એમ એની પરીક્ષા યાગ છે.

શિષ્ય:-ત્વચ્છા ઇન્દ્રિય કયું ?

ગુરુ:-વાયુરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાથી પ્રેરાઈને ત્વચ્છામાં સર્વત્ર વ્યાપીને
રીત, ઉષ્ણ, મૃદુ, કટિન, ઠંડક એવા અનેક જાતના રસોને જે

ગયેલી હોવાથી જદું ઉતાવળીઆ લપસી જતા હતા અને જદું ધીગ ને પાછળ નહેવા જલદી આગળ ચાલવા માટે પોષારતા હતા. મુંબઈ જેવા શહેરના માણસો કે જે થોડીક ઠંડીથી ન્યુમોનિઆ ચઈ જવાથી ખીતા દોષ છે, તેમને આવા દિગંજ સાધુઓની તિતિક્ષા જેવા જેવી હોય છે.

જે મંડજેશ્વરે માન અને પ્રતિષ્ઠા લેતા હોય તેમને પણ આવી ઠંડીમા તેમના શિષ્યો-નાગાઓ સાથે ફરજિઆત સ્નાન માટે જવું પડે છે, તેથી તેઓ પણ મુશ્કેલી ભોગવીને સાથે નીકળ્યા હતા.

શ્રી લઘુ વાસુદેવમનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

આઠમ વર્ણક

॥

શિષ્ય:-તેવીજ રીતે હવે જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં લક્ષણો કહી સંબળાવશે ?

જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં
લક્ષણો.

ગુરુ:-અનુક્રમે વર્ણન કરું છું તે સાંભળ.

પ્રથમ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય સમગ્રવું છું. દિશારૂપ

અધિષ્ઠાન દેવતાથી પ્રેરાઈને કર્ણ

પ્રદેશ (ભાગ) માં અવિચ્છિન્ન (મર્યાદિત-રોકાપેલા) થયેલા આકાશના
પ્રદેશમાં રહીને અદ્યાર ભાષા અને વેદશાસ્ત્રોત્તું શબ્દસ્થાન જેને યાત્ર છે
તે શ્રોત્રેન્દ્રિય.

શિષ્ય:-એની પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી ?

ગુરુ:-કર્ણપ્રદેશમાં રહેલા આકાશને જ એ જ્ઞાન યાત્ર છે. એમ
કોઈ શંકા કરે તો સુપૃષ્ઠિ અને મૂર્ચ્છા વગેરે સમયે પણ એ અવિચ્છિન્ન
આકાશનો પ્રદેશ વિષ્ણુમાન હોય છે, પણ શબ્દપ્રકલ્પ કરતું નથી, તેથી
કર્ણ પ્રદેશ કરતાં કર્ણેન્દ્રિય પૃથક્ છે એમ એની પરીક્ષા યાત્ર છે.

શિષ્ય:-ત્વચા ઇન્દ્રિય કય ?

ગુરુ:-વાયુરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાથી પ્રેરાઈને ત્વચામાં સર્વજ્ઞ વ્યાપીને
શીત, ઉષ્ણ, મૃદુ, કઠિન, કર્કશ એવા અનેક જાતના સ્પર્શને જે

જાણે છે તે ત્વચા ઇન્દ્રિય છે. ત્વચાને જ એ જ્ઞાન થાય છે એમ જો કાંઈ કહે તો સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થામાં ત્વચા હોવા છતાં પણ એ સ્પર્શને જાણતી નથી, તેથી એ ત્વચા જ ઇન્દ્રિય નથી.

શિષ્ય - હવે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયની મમજણ કરાવો.

ગુરુ - સૂર્યરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાથી પ્રેરાઈને આખની કાળી કીકીના અગ્રભાગમાં રહીને આસ્માની, ઘોળું, ગણું, પીળું, લીલું, સ્થૂંઘ, સૂક્ષ્મ, હ્રસ્વ, દીર્ઘ, એમ અનેક પ્રકારના રૂપને જે જાણે છે તે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય છે..

આખની કાળી કીકીને જ એ જ્ઞાન થાય છે એમ કાંઈ કહેવું હોય તો સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થામાં એ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ એ જોઈ શકતી નથી તેથી એ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય નથી એમ નક્કી થાય છે.

શિષ્ય - રસના ઇન્દ્રિય કેવી રીતે ઓળખવી ?

ગુરુ - વરુણરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણા વડે રસનામાં આશ્રિત થઈને મધુર, તીખું, ખાઈ, ખટિં વગેરે છ રસને જે જાણે છે તે રસના (સ્વાદ) ઇન્દ્રિય છે. રસના (જીહ્વા) ને જ એ જ્ઞાન થાય છે એમ કાંઈ કહેવું હોય તો સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થામાં રસના (જીહ્વા) વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ તે વખતે એ રસનો સ્વાદ જાણતી નથી, તેથી તે કેવલ રસના જ ઇન્દ્રિય નથી.

શિષ્ય - ઘ્રાણેન્દ્રિય કંઈ છે ?

ગુરુ - અશ્વિની દેવતાની પ્રેરણા વડે નાસિકાના અગ્રભાગમાં રહીને જે સુગન્ધિને તથા દુર્ગન્ધિને જાણે છે તે ઘ્રાણેન્દ્રિય છે. નાસિકાના અગ્ર ભાગ જ જાણે છે એમ માનીએ તો સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થામાં એ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ જાણતો નથી. તેથી એ ઘ્રાણેન્દ્રિય નથી. આની રીતે જ્ઞાનેન્દ્રિયોના લક્ષણો પૂર્ણ થયાં.

હવે કર્મેન્દ્રિયોના લક્ષણો કહું છું તે સાંભળ

કર્મેન્દ્રિયોનાં
લક્ષણો.

(૧) વાયાઃ - અગ્નિરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણા વડે તાળવાનું મૂળ, ઉપર અને નીચેના હોઠ, કંઠ, હૃદય અને નાભિ વગેરે

સ્થાનનો આશ્રય લઇને પૂર્વોક્ત નાના પ્રકારના શબ્દોના ઉચ્ચાર જે કરે છે તે વાચા ધન્દ્રિય કહેવાય છે. સુપુષ્ટિ આદિ અવસ્થામાં તાલુ વગેરે સ્થાનો વિઘ્નમાન હોવા છતાં પણ એ અક્ષરોનો ઉચ્ચાર કરતાં નથી, તેથી જો (સ્થાનો) વાદ્ય ધન્દ્રિય નથી.

(૨) હ્રીઃ—ઈન્દ્રિય અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણાવડે કરતલ (હથેળી) નો આશ્રય કરીને લેવા દેવાની જે ક્રિયા કરે છે તે હસ્ત ધન્દ્રિય છે. સુપુષ્ટિ વગેરે અવસ્થામાં હથેળી વિઘ્નમાન હોવા છતાં પણ એ દેવાલેવાની ક્રિયા કરતી નથી તેથી એ હસ્ત ધન્દ્રિય નથી.

(૩) ચરણુઃ—ઉપેન્દ્રિય અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણા વડે પગનાં તળીઆને આશ્રયે રહીને જે ગમનક્રિયા કરે છે તે ચરણુ ધન્દ્રિય છે. સુપુષ્ટિ વગેરે અવસ્થામાં એ વિઘ્નમાન હોવા છતાં પણ તે ગમનાદિ કર્મ કરતા નથી, તેથી તે ચરણુ જ ધન્દ્રિય નથી.

(૪) વાયુઃ—મૃત્યુરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણા વડે મલત્યાગની ક્રિયા વગેરે કરે છે તે પાણુ ધન્દ્રિય છે; સુપુષ્ટિ વગેરે અવસ્થામાં એ વિઘ્નમાન હોવા છતાં પણ પાણુ એ ક્રિયા કરતું નથી, તેથી એ પાણુ જ ધન્દ્રિય નથી.

(૫) ઉપસ્થઃ—પ્રગ્નપતિરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણાવડે યોનિ અને લિંગનો આશ્રય કરીને જે શુક્ર, ગોષ્ણિત તથા મૂત્રવિસર્જન કરે છે તે ઉપસ્થ ધન્દ્રિય છે. સુપુષ્ટિ આદિ અવસ્થામાં સ્ત્રીપુરુષનાં ગુહાંગો વિઘ્નમાન હોવા છતાં પણ તે વિસર્જન કરતાં નથી, તે ઉપસ્થ તે ઉપસ્થ જ ધન્દ્રિય નથી. આવી રીતે કર્મેન્દ્રિયોનું વર્ણન થયું.

હવે પંચ પ્રાણનાં લક્ષણ કહીએ.

પંચ પ્રાણનાં
લક્ષણો.

(૧) પ્રાણુઃ—વિશિષ્ટ નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણાવડે હૃદયમાં રહીને જે ઉચ્છવાસ કરે છે તે પ્રાણ છે.

(૨) અપાન - વિશ્વસૂટ નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની ગ્રેગણાવડે ગુપ્તમાં રહીને નિન્દાસ કરે છે તે અપાન છે.

(૩) વ્યાન - વિશ્વપોતિ નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની ગ્રેગણાવડે આત્મ બાહ્ય શરીરમાં રહીને ઇન્દ્રિયોને જે બન આપે છે તે 'વ્યાન કહેવાય છે.

(૪) ઉદાન - અજ નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની ગ્રેગણા વડે કંઠમાં રહીને સુપુષ્પિ અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોનો પોતપોતાનાં ગોલકમાં લય કરે છે, અને જનમત અવસ્થામાં પુનઃ ઇન્દ્રિયોને ગોલકમાં સ્થાપન કરે છે, તેમજ ઉત્ક્રમણ (મૃત્યુ પછીની ઉત્ક્રાન્તિ-ઉર્વગમન) કાલે ઇન્દ્રિયોને સાથે લઈને જે લોકાન્તરમાં પ્રયાણ કરે છે તે વાયુ ઉદાન છે.

(૫) સમાન - જય નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની ગ્રેગણા વડે નાભિ પ્રદેશમાં રહીને જે ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, યોગ્ય અને લેલરૂપ ચાગ પ્રકારના અન્નને જઠરાગ્નિમાં પચાવીને શરીરને પુષ્ટ કરે છે તે સમાન વાયુ છે આ-રી રીતે પચ પ્રાણોનું વિવન્ધુ થયું.

નાગ, કૂર્મ, કૃકર, દેવદત્ત અને ધનજય એમ બીજા પાંચ વાયુ પચ ઉપપ્રાણુનાં (પ્રાણ) છે, એમ (અન્ય ત્રણેમાં) સાલળીએ લક્ષણો. છીએ તેઓનો પ્રયમના પચ પ્રાણોમાં અન્ત-ભાવ માનવામાં આવે છે. તેમાં નાગ ઉનગી કગવે છે, કૂર્મ આખને ઉધાડવા ખીચવાનું તથા ઉપર નીચેના એાઠને બધ ઉઘાડ કરવાનું કામ કરે છે, કૃકર મુઘા લગાડે છે અને દેવદત્તને લીધે ગગાસા આવે છે. ધનજય વાયુ શરીરને પુલાવે છે.

હવે અન્ત કગણુ અતુષ્ટમાં મન, ભુદ્ધિ, અહકાર અને ચિત્ત છે એમ સમજ એમાં મન ચદ્ર દેવતાની અધિ- અન્ત કરણુ અતુષ્ટ- ધાન વડે કંઠમાં આશ્રય કરીને સકલપિકલપ નાં લક્ષણો કરે છે,

બ્રહ્મા (ચતુર્મુખ)ના અધિષ્ઠાન વડે શુદ્ધિ મુખ (મુખાકૃતિ-મહેશ)
નો આશ્રય કરીને નિશ્ચય કરે છે;

રુદ્રના અધિષ્ઠાન વડે હૃદયમાં આશ્રય કરીને અહંકાર અભિમાન
કરે છે:

ક્ષેત્રજ્ઞ રૂપે વિષ્ણુથી અધિષ્ઠિત થઇને નાભિમાં આશ્રય કરીને
ચિત્ત અવધાન (ચિંતન-સ્મરણ) કરે છે.

આ લિંગ (સૂક્ષ્મ) શરીરને કોઈ શ્રુતિ સોળ અવયવવાળું કહે છે,
તેમાં અંતઃકરણને એક જ સમજવાનું છે. કોઈ બીજી શ્રુતિમાં સત્તર
અવયવોવાળું કહ્યું છે, તેની દૃષ્ટિએ મન અને શુદ્ધિ એમ બે પ્રકારનું
સમજવાનું છે. વળી કોઈ અન્ય શ્રુતિ તેને ઓગણીસ અવયવોવાળું
પણ કહે છે, તેમાં અંતઃકરણને ચાર પ્રકારનું સમજવાનું છે. આવી રીતે
આ લિંગ શરીરનો નિર્ણય થયો.

હવે કારણ શરીરનું વર્ણન કરીએ. અગ્નિ એજ કારણ શરીર છે;
અને સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ શરીરોનું એ કારણ છે.
કારણ શરીરનું જીવ અને ધૃત્વરનું પણ એ પ્રથમ શરીર છે,
વિવેચન. અને પાછળથી યનારાં બન્ને શરીરોનું પણ
એને જ કારણ સમજવાનું છે.

“ અજ્ઞાનં કારણ મિતિ ”-અગ્નિ એજ કારણ છે, એવું એ
વિષયમાં શ્રુતિનું પ્રમાણ છે. કાર્ય ઉપરથી કારણનું અનુમાન થાય છે
એવી સુકિત છે. અને અહમ્ અજ્ઞઃ હું અગ્નિ છું એવો અનુભવ
પણ (સર્વ જોવામાં આવે) છે.

શિષ્ય:-પ્રભો ! આત્મા ત્રણે શરીરોથી વિલક્ષણ છે એમ ઓળખવા
આત્માનાં સત્-ચિત્ત માટે પ્રથમ ત્રણે શરીરોનું લક્ષણો વડે જ્ઞાન
અને આનંદ લક્ષણો પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, તેમજ આત્મા પણ લક્ષણો
વડે ઓળખવો જોઈએ એમ મને લાગે છે.

ગુરુ:-સાંભળ; એ (આત્મા) પરિપૂર્ણ બ્રહ્મ જ છે; અને બ્રહ્મ જ

પ્રત્યક્ષ (અન્તર્યામી) આત્માનું સ્વરૂપ છે, એમ સમસ્ત ઉપનિષદો કહે છે, તેથી આત્મા સમ્વિદાનન્દ સ્વરૂપ છે એમ સમજી લે.

શિષ્ય -એ સત્, ચિત્ અને આનન્દ એટલે શું ?

ગુરુ -જેનો બાધ થઈ શકે નહિ તે સત્, જે પોતે પ્રકાશરૂપ હોય તે ચિત્, અને સ્વાનુભવ હોય તે આનન્દ, એમ સમજવાનું છે આ પ્રમાણે આત્મા સમ્વિદાનન્દ સ્વરૂપ છે અને અનાત્મા અનૃત (અસત્) જડ (ચૈતન્યહીન અચેતન) અને દુઃખસ્વરૂપ છે.

શિષ્ય -આત્મા અને અનાત્મા એક બીજાથી વિનક્ષણ (ભિન્ન લક્ષણોવાળા) છે એમ કેમ જાણી શકાય ?

આત્મા અને અના-
ત્માની વિલક્ષણતા

ગુરુ -જેમ પુરૂષનું લક્ષણ સ્ત્રીમાં અને સ્ત્રીનું લક્ષણ પુરૂષમાં નથી હોતું, તેવી રીતે સત્નું

લક્ષણ અનૃતમાં અને અનૃતનું લક્ષણ સત્માં હોતું નથી જેમ પ્રકાશનું લક્ષણ અધકારમાં અને અધકારનું લક્ષણ પ્રકાશમાં હોતું નથી, તેમ ચિત્નું લક્ષણ જડમાં અને જડનું લક્ષણ ચિત્માં હોતું નથી, જેમ ગદ્રિકા (ચાલની)નું લક્ષણ આતપ (તાપ) માં અને આતપનું લક્ષણ ગદ્રિકામાં હોતું નથી, તેમ આનન્દનું લક્ષણ દુઃખમાં અને દુઃખનું લક્ષણ આનન્દમાં હોતું નથી.

શિષ્ય -સત્ ચિત્ અને આનન્દનો તેમ જ અનૃત, જડ અને દુઃખના લક્ષણો વિસ્તારથી જાણવાનું મન થાય છે, માટે કૃપા કરીને સમજાવશે.

ગુરુ -ત્રિકાલમાં પણ કોઈનાથી બાધિત ન થતો જે એકરૂપ રહે

સત્ અને અસત્ની વિલક્ષણતા તે સત્, અને ત્રિકાલમાં મિથ્યાભૂત (અસત્) હોવા છતાં પે સત્ (સાચા) જેનું લાસમાન થાય, પણ નિચાટ કરતા જેનો બાધ થાય તે

અસત્ દૃષ્ટાન્ત તરીકે મન્દ અન્ધકારમાં પડેલી દોરીમાં આરોપિત કરેલા સર્પ, માગા, લાકડી, અથવા પાણીના રેલાને આપણે બાધિત કરીએ

ત્યારે જ્ઞાન્તિની પહેલાં (મૂત) પછી (ભવિષ્યત) અને જ્ઞાન્તિકાલે (વર્તમાન) દોરી તો એકજ રૂપે રહેલી હોય છે, અને એમાં દેખાનારાં સર્પ વગેરે ત્રણે કાલમાં પોતે મિથ્યામૂત (અસત) હોવાથી અવિદ્યમાન હોવાનું પણ વિદ્યમાન હોય તેમ પ્રતીત થાય છે, પરંતુ પ્રમાતા (જ્ઞેનાર) પરમાર્થ દષ્ટિએ વિચાર કરી જુએ છે ત્યારે એ બાધિત થાય છે.

આ દૃષ્ટાન્તમાં રજ્જુનાં લક્ષણ સર્પ વગેરેમાં અને સર્પ વગેરેનાં લક્ષણ રજ્જુમાં હોતાં નથી, તેથી એ બન્નેમાં પરસ્પર (અન્યોન્ય) શબ્દ, અર્થ, લક્ષણ, પ્રતીતિ અને વ્યવહાર એ પાંચ પ્રકારનાં લક્ષણો વડે વિલક્ષણતા (ભેદ) જણાય છે, તેવી રીતે સત્તાં લક્ષણ અસત્ લક્ષણવાળા દેહ વગેરે પ્રપંચમાં નથી, અને અસત્તાં લક્ષણ સત્ લક્ષણવાળા પ્રત્યક્ આત્મામાં નથી; તેથી આ બન્નેમાં પરસ્પર શબ્દ વડે, અર્થ વડે, લક્ષણ વડે, પ્રતીતિ વડે, વ્યવહાર વડે, એમ પાંચ રીતે વિલક્ષણતા સિદ્ધ થાય છે; તેથી આવી રીતે વિચાર કરીને સત્ અને અસત્ની વિલક્ષણતા જાણવી જોઈએ.

હવે ચિત્ત અને જડની વિલક્ષણતા (ભેદ)નું વર્ણન કરીએ. સૂર્ય વગેરે અન્ય પ્રકાશની અપેક્ષા રાખ્યા ચિત્ત અને જડની વિના પોતાના પ્રકાશથીજ પ્રકાશમાન, તેમ જ પોતાના કલ્પિત (આરેપિત) કરેલા

જડ પદાર્થેનિ પ્રકાશનાર હોવાથી સૂર્ય વગેરે પ્રકાશના પદાર્થો, તેમજ માટી, પત્થર વગેરે પ્રકાશ નહિ પાડનારા પદાર્થેનિ પણ જે પ્રકાશિત કરે છે, તે વસ્તુ ચિત્ત છે. એનાથી ઉલટું હવે જડનું લક્ષણ સાંભળ. સ્વતઃ (પોતે) અપ્રકાશમાન હોઈને અન્ય પદાર્થને પ્રકાશિત કરવામાં જે અસમર્થ હોય છે, તે જડ-કહેવાય છે. એ બન્નેનું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે, જેવી રીતે સૂર્ય અન્ય પ્રકાશની સહાયતા ન લેતાં સ્વયં પ્રકાશમાન છે, તેથી પોતાના પ્રકાશના સંબંધમાં આવનારા ઘટપટાદિ પદાર્થને પણ પ્રકાશે છે, તેવાજ ચિત્ત પ્રકાશ છે, અને જેમ ઘટપટાદિ

પદાર્થ પોતે અપ્રકાશમાન છે, તેમજ અન્ય પદાર્થને પ્રકાશિત કરવામાં પણ અસમર્થ હોય છે, તેવી રીતે જડ વસ્તુ સમજી લેવી. જેવી રીતે આદિત્ય અને ઘટાદિની શબ્દ વગેરે પાંચ વડે વિવક્ષણતા છે, તેવીજ રીતે ચિન્ અને જડની પણ વિવક્ષણતા સમજવાની છે.

શિષ્ય:- આવી જાતના જ્ઞાનનું ફલ શું ?

ગુરુ:- જગતમાં પ્રકાશિત થનારા પદાર્થોમાં ગહેલા વિકારો પ્રકાશક વસ્તુને ત્રિકાલમાં પણ સ્પર્શ કરતા નથી, એ આ જ્ઞાનનું ફલ છે.

શિષ્ય:- જરા વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરશો ?

ગુરુ:- સૂર્ય વડે પ્રકાશિત થતા ધડા વગેરે પદાર્થોમાં છિદ્ર થવાથી હાનિ અને છિદ્ર ન થવાથી લાભ; સ્પર્શ કરવાથી ત્યાગવાપણું અને સ્પર્શ ન થાય તો ગ્રહણ કરવાપણું; (યોગ્ય) લક્ષણથી હર્ષ અને (અયોગ્ય) અલક્ષણથી વિષાદ (ખેદ); સમીચીનતા હોય (સારો હોય) તો અત્યાનંદ અને અસમીચીનતા (સારો ન) હોય તો આનંદનો અભાવ, આવા વિકાગના ગુણો પ્રકાશક સૂર્યને સ્પર્શ કરતા નથી. તેવીજ રીતે આત્મા વડે પ્રકાશિત (ચતન્ય પામેલા) યથેલાં દેહ અને ઈંદ્રિયો વગેરેમાં રહેનારાં નામ, રૂપ, જાતિ, વર્ણ, આશ્રમ, પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ, વિધિ, નિષેધ, ધૂભાવ, (ઉત્પત્તિ પહેલાં હોવું, ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, પરિણામ, ક્ષાય, વિનાશ) વિકાર, ધૂઝિર્મિ (ક્ષુધા, તૃષ્ણા, જન્મ, મરણ, હર્ષ, શોક,) પટકોશ, (સ્નાયુ, કાડકાં, મજ્જા, ત્વચા, માસ, લોહી,) અન્ધતા, મન્દતા, પદ્ધતા વગેરે સમસ્ત ગુણવિકારો પ્રકાશ કરનાર આત્માને ત્રણે કાલમાં કિંચિત્ માત્ર પણ સ્પર્શ કરી શકતા નથી, એમ સરલતાથી સમજી શકાય છે.

આનંદ અને દુઃખની
વિલક્ષણતા.

હવે પરમાનંદ અને દુઃખની વિલક્ષણતા કહું છું, તેમાં પ્રથમ આનંદનાં લક્ષણ સાબળ. જેમાં ઉપાધિ નથી, રજેનાથી અન્ય

૧ નિરુપાધિ છે. ૨ નિગતિશય છે.

કોઈ અધિક નથી, જે નિત્ય છે તે સુખ-આનંદ છે. હવે દુઃખનાં લક્ષણો સાંભળ. એક તો પ્રતિકૂલતા એ દુઃખ છે, અને બીજું કોઈપણ બીજી ઈચ્છાને અધીન રહેનારો વિષય ન હોય તો પણ કેવળ દેવ; વળીજે આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક એમ ત્રણ પ્રકારનું છે. ઇન્દ્રિયોવાળા (સ્થૂલ) શરીરમાં વાનપિત્તકફની વિપરીતતા (વિષમતા)થી ઉત્પન્ન થનારાં વ્યાધિ વગેરે દુઃખ આધ્યાત્મિક છે. સૂતભૌતિક તેમજ સર્પ વ્યાધિ વગેરેથી ઉત્પન્ન થનારાં દુઃખ આધિ-ભૌતિક છે; અને દૈવેચ્છાથી આવી પડતાં અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, વીજળી પડવી વગેરે દુઃખો આધિદૈવિક કહેવાય છે.

શિષ્ય:-આનંદ અને દુઃખમાં કે' દષ્ટાંત છે કે ?

ગુરુ:-જેમ અમૃત સ્વયં સુખરૂપ હોઇને એનો અનુભવ કરનારા જીવોને પણ સુખ આપે છે, અને કાલકૃદ્ વિષ સ્વયં સંતાપ પમાડનાર હોવાથી એનો અનુભવ કરનાર અન્ય જીવોને પણ અંતાપ કરે છે, તેથી અમૃત અને વિષની પરસ્પર સખ્દ વગેરે પાંચ પ્રકારે વિલક્ષણતા છે, તેમ આનંદનાં લક્ષણ ત્રિતાપસ્વરૂપ દુઃખમાં નથી, અને દુઃખનાં લક્ષણ આત્મસ્વરૂપ આનંદમાં નથી. આ ઉપરથી સખ્દ વગેરે પાંચ પ્રકારે એમાં વિલક્ષણતા સમજવાની છે.

શિષ્ય:-આ બધાનો નિષ્કૃષ્ટ અર્થ (સારાંશ) તથા સિદ્ધાંત શું ?

ગુરુ:-રંગભુની પેઠે, સતરૂપ, સૂર્યની પેઠે ચિત્ રૂપ અને અમૃતની પેઠે આનંદરૂપ વિલક્ષણતા સમ-
જવાનો નિષ્કર્ષ.
અહમ્-હું શબ્દનો અર્થ જે આત્મા છે, તે સર્પવત્ અનૃતથી, ઘટવત્ જડથી, અને વિષવત્ દુઃખરૂપ દેહેન્દ્રિયાદિ પ્રપંચથી વિલક્ષણ છે, એમ જે ગુરુમુખેથી આત્માને જાણે છે, તેજ અસંગ છે, એજ કૃતકૃત્ય છે, એજ મુક્ત છે, એવો સમસ્ત વેદાન્ત-શાસ્ત્રોનો નિશ્ચય છે, એમ સમજવું જોઇએ. (અપૂર્ણ)

કોહમ્-હું કાણ છું ?

(પહેલા વર્ષના બારમા અંકથી ચાલુ)

લેખક:-શ્રી. રમણીક એ. મહેતા

જો શ્રુતિવાક્ય ઉપર આધાર રાખી તમે એમ કહો, કે જગતનો તિરોભાવ કે લયનું અનુમાન કરો છો, અને એથી જગતને તમે સત્ સ્વરૂપ બ્રહ્મનું પ્રતિબિમ્બ છે, એમ સિદ્ધાંત કરો છો; પણ તમારું આ અનુમાન અને આ સિદ્ધાંત અમાલ છે. જગત્ પરિવર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ છે-અર્થાત્ કે અનાદિ અનંત કાળથી 'જગત્' પદાર્થ છે, અને તેનું પરિવર્તન પણ અનાદિ અનંત કાળથી ચાલુ આવે છે.

જગતને તમે પરિવર્તનશીલ એક નિત્ય પદાર્થ છે એમ કહો છો:- જગતને પરિવર્તન કહેતાં તેનો અર્થ એ કે, એ સગુણ પદાર્થ છે; કારણ કે કેવળ ગુણનું જ પરિવર્તન જોવામાં આવે છે. જ્યાં જ્યાં સગુણ પદાર્થનું પરિવર્તન જોવામાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં એમ જણાય છે કે તેનો પૂર્વ ગુણ નષ્ટ થઈ પરિવર્તિત ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલા ગુણની ક્ષણિક સ્થિતિ પછી તે નાશ પામે છે અને પરિવર્તિત ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે ધારાવાહિક-પ્રવાહ રૂપે ગુણ કે ગુણની સમષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને

લય થાય છે. આ પરથી સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે કે ગુણની ઉત્પત્તિ (સૃષ્ટિ), સ્થિતિ, અને લય (વિનાશ) છે. ' સૃષ્ટિ ' અને ' વિનાશ ' આ ક્રિયામાં સદેહ નથી. આ સૃષ્ટિ અને વિનાશ રૂપ ક્રિયા કેવી છે ? જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ સિવાય બીજે કોઈ બ્રહ્મ નથી, તો પછી સૃષ્ટિ અને વિનાશ ક્રિયા કેવીથી નિબ્બળ થાય છે: -કોણ કરે છે બ્રહ્મ તો નિષ્ક્રિય છે. એથી એ તો સૃષ્ટિ અને વિનાશનું કારણ વા કર્તા યદ્ય શકે નહિ, તો પછી ગુણ શું સ્વયં ઉત્પન્ન થઈ, સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈ, પોતોની મેળે વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે; પણ આમ બનવું શક્ય નથી. ઉત્પન્ન થયેલ ગુણ એ કાર્ય છે અને કારણ વા કર્તા સિવાય કાર્ય સંભવિત નથી. જો એમ કહે કે એની કોઈ શક્તિ છે જેના દ્વારા સૃષ્ટિ અને વિનાશ ક્રિયા નિબ્બળ થાય છે. જો એમ કહે તો પ્રશ્ન એ જાણે થાય છે કે તે શક્તિ સાવચવ છે કે નિરવચવ ? જો નિરવચવ કહેશે તો તે બ્રહ્મની સાથે એક અભિન્ન. હરશે. વળી બ્રહ્મ તો નિષ્ક્રિય છે તેથી સૃષ્ટિ અને વિનાશ અસંભવિત થઈ પડશે. જો સાવચવ કહેશે તો તે જગતમાં અંતર્ગત થશે. વાર, તો પછી જે સાવચવ પણ નથી અને નિરવચવ પણ નથી એવો કોઈ પદાર્થ નથી, એટલે એનું અસ્તિત્વ પણ નથી. બીજું એ પણ છે કે અનિત્ય ગુણ પ્રણ અનિત્ય ગુણનું કારણ હોઈ શકે નહિ. એક ગુણ વા એક ઐશ્વર્ય ગુણો પ્રથમ વિનષ્ટન થાય તો પરિવર્તિત ગુણ કે ગુણો ઉત્પન્ન થાય નહીં. પ્રથમ નાશ પામે પછી તે શી રીતે સૃષ્ટિ-ઉત્પત્તિ કરી શકે ? તેની વિનાશ ક્રિયા પણ શી રીતે સંભવી શકે ? આથી એમ સિદ્ધાંત કરવો પડશે કે ગુણની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ કે વિનાશ નથી; કારણ કે જ્યાં કર્તાનો અભાવ છે ત્યાં સૃષ્ટિ વિનાશાદિ ક્રિયા શી રીતે સંભવે ? ગુણ નામે કોઈ પદાર્થ નથી-ઉત્પન્ન થયો નથી અને થશે પણ નહિ. જે ગુણ ઉત્પન્ન થતો નથી, અર્થાત્ કે જે ગુણની વર્તમાનતા નથી, એવો તમાગે ગુણવાદ ગ્રહણ કરે તો તમારું આપાતતઃ પ્રતીયમાન, પરિવર્તનશીલ, નિત્ય જગત એક અરૂપ, નિરા-

કાર. નિરવયવ, નિષ્ક્રિય, નિર્ગુણ, અદ્વિતીય બ્રહ્મ થઇને ઊભું રહે છે, તમે નિર્ગુણ બ્રહ્મમાં અસ્તિત્વહીન, મિથ્યા ગુણ કે ગુણોનો વૃથા આરોપણ કરી નિર્ગુણ બ્રહ્મને જ પરિવર્તનશીલ નિત્ય જગત જણાવ્યું છે. એક અદ્વિતીય (સંજ્ઞાતીય, વિજ્ઞાતીય અને સ્વગત બેદ રહિત) બ્રહ્મ શિવાય કોઈ પદાર્થ નથી. ‘ એકમેવાદ્વિતીય બ્રહ્મ ’ એ સિદ્ધાંત અટલ અને દુર્ભેદ છે.

અતસ્તિમિત્ ગંભીરં માન્દ્રાન્દરસાર્ણવમ્ ।

માધુર્યંકરમાનન્ત મૈકમેવાસ્તે સર્વતઃ ॥

આ પ્રમાણે જે ગુણની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશનો સંભવ જ રહેતો નથી, તો પછી ગુણ કે ગુણોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય-રૂપ દશ્યનું શું ? એ દશ્ય સ્વપ્નમાં જેવેલા મિથ્યા પદાર્થોની માફક માત્ર પ્રતિબિમ્બ છે. ગુણ કોઈ વસ્તુ કે પદાર્થ નથી.

પંચમૂતાત્મકં વિશ્વં મરીચિજલ સન્નિભમ્ ।

(ભગવાન દત્તાત્રય)

દોષ સ્વપ્નઃ સ્થિતિ યાતઃ મંસારાઘ્નો મનોઘશાત્ ।

અસમ્યગ્ દર્શનાત્ સ્થાનાવિય પૂ પ્રત્યયઃ દ્રદઃ ॥

(યોગસાસિષ્ઠ)

જ્ઞાતા વા દષ્ટા આત્મા (બ્રહ્મ) જ્યારે ઉકત પ્રતિબિમ્બ જુએ છે, ત્યારે પ્રતિબિમ્બની વર્તમાનતા અસ્વીકાર કરી શકાય નહિ. આમ વિચાર કરતાં જણાય છે કે પરિદશ્યમાન જગતપ્રપંચ માત્ર પ્રતિબિમ્બ જ છે, અને પ્રતિ પળે જગતનું જે પરિવર્તન આપાતતઃ જણાય છે, તે સંપૂર્ણ રીતે મિથ્યા છે; કારણ કે પરિવર્તનશીલ એવો કોઈ નિત્ય પદાર્થ નથી; આથી પરિવર્તન પણ નથી. જગતનું આપાતતઃ પ્રતીયમાન પરિવર્તન એટલે પળે પળે ભિન્ન ભિન્ન પ્રતિબિમ્બ જણાય છે તે. આ પ્રતિબિમ્બ અવશ્ય કોઈ નિત્ય પદાર્થનું હોવું જોઈએ. પરિવર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ કોઈ શકે નહીં. આથી પરિ-

વર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ સમ્યક્ બ્રહ્મ છે, માટે એ પ્રતિબિમ્બ બ્રહ્મનું જ છે, અને બ્રહ્મ જ પોતે આત્મપ્રતિબિમ્બ વિવિધ આકારે બુદ્ધિ છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ જ્ઞાનદર્પણમાં (અંતઃકરણમાં) પ્રતિબિમ્બનું દર્શન કરે છે. આ દર્પણમાં જગતરૂપ પ્રતિબિમ્બ જણાય છે ખરું, પણ દર્પણ એ પ્રતિબિમ્બ નથી. દર્પણમાં જોનાર કે જ્ઞાતા બ્રહ્મ છે, એથી દર્પણની વર્તમાનતા અવશ્ય સ્વીકારવી પડશે. વળી દર્પણને પરિવર્તનશીલ પદાર્થ કહી શકાશે નહિ, કારણ કે પરિવર્તનશીલ એવો કોઈ પદાર્થ જ નથી, એ આગળ ઉપર સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. જો જ્ઞાનદર્પણમાં પરિવર્તનશીલ કોઈ પદાર્થ હોય તો તે સાવચ્ચ હોવો જોઈએ, અને તેમ થાય તો તેનું અવયવ જણાવું જોઈએ. આ પરથી એમ માનવું પડશે-સિદ્ધાંત કરવો પડશે કે બ્રહ્મની કોઈ અનિર્વચનીય શક્તિ છે. એ શક્તિને માયાશક્તિ કે માયા કહેવામાં આવે છે. એ શક્તિની ક્રિયાને તે જ્ઞાનદર્પણ કે અંતઃકરણ કહેવાય છે.

અપ્રતચર્ય મનિર્દેશ્ય મનોગમ્ય મનોમયમ્ ।

તસ્ય કાચિત્ સ્વતઃ સિદ્ધા શક્તિ માયેતિ વિશ્રુતા ॥

(દેવીગીતા)

બ્રહ્માદિત્વં પર્યન્તં માયયા કલ્પિતં જગત્ ।

સત્યમેકં પરંબ્રહ્મ વિદિત્વૈવં સુખી ભવેત્ ॥

આત્મા સાક્ષી વિભૂ પૂર્ણા સત્યોઽ દ્વૈતઃ પરાત્પરઃ ।

દેહસ્થોપિ ન દેહસ્થો જ્ઞાત્વૈવં મુક્તિમાશ્ન ભવેત્ ॥

(મહાનિર્વાણ સંત્ર)

આ માયા તે બ્રહ્મથી સ્વતંત્ર છે કે બિન્ન છે. આ બ્રહ્મમાયા બ્રહ્મથી સ્વતંત્ર કે બિન્ન નથી. જો તેને સ્વતંત્ર લેખીએ તો એ સ્વતંત્ર પદાર્થ સ્વીકારવા પડશે; પરંતુ તે શક્ય નથી, કારણ કે માયા જો બ્રહ્મથી સ્વતંત્ર કે પૃથક્ પદાર્થ હોય તો તે નિર્વચ્ય નહિ પણ સાવચ્ચ પદાર્થ થશે. જો સાવચ્ચ હોય તો તે જ્ઞાનદરશ્ય થાત. નિર્વચ્ય હોય

તે બ્રહ્મની સાથે એક અને અભિન્ન થાય, આથી દરીને આપણે એમ સ્વીકારવું પડશે કે માયા નામે જેને ઓળખીએ છીએ, તે બ્રહ્મશક્તિ બ્રહ્મથી ભિન્ન કે સ્વતંત્ર વસ્તુ નથી. એ બ્રહ્મની સાથે એક અને અભિન્ન છે, મતલબ કે બ્રહ્મ અને માયા એક જ સત્ પદાર્થ છે. આ માયાની ક્રિયા જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મનું જ દરજ્જા છે. માયાની ક્રિયા એ જ્ઞાન-દર્પણ વા અંતઃકરણ છે.

જો બ્રહ્મ અને માયાને એક અને અભિન્ન લેખીશું તો પછી નિષ્ક્રિય બ્રહ્મ સક્રિય નહીં થાય ? થશે જ. ના, નિષ્ક્રિય બ્રહ્મને સક્રિય થી રીતે કહેવાશે ? નિષ્ક્રિય બ્રહ્મ કહેતાં જે ક્રિયાનો બોધ, તે પ્રમાણે માયાની આ ક્રિયાને સમજવાની નથી. બ્રહ્મ દ્રષ્ટા કે જ્ઞાતા છે, તેની જ્ઞાનશક્તિ અને દર્શનશક્તિ ક્રિયા છે, અને તેને જ નિષ્ક્રિય સિદ્ધ કરવામાં આપ્યું છે; તે જ પ્રમાણે માયા અને માયાની શક્તિને સમજવાની છે. બ્રહ્મ માયાશક્તિના ક્રિયારૂપ દર્પણમાં જ્ઞાનશક્તિના ક્રિયારૂપ નયનદ્વારા આત્મપ્રતિબિમ્બ જગદાકારે જુવે છે. એ તો આગળ જણાવવામાં આપ્યું છે કે બ્રહ્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તેથી તે જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા છે. વળી બ્રહ્મને જ્ઞાનશક્તિ અને દર્શનશક્તિ છે. તથા બ્રહ્મ અને જ્ઞાનશક્તિ અને બ્રહ્મ અભિન્ન છે. એક છે, માટે જ્ઞાનશક્તિ એ જ બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ તેજ જ્ઞાનશક્તિ આપણને હવે એમ કહેવામાં આપ્યું કે બ્રહ્મની માયાશક્તિ પણ છે. વળી તે બ્રહ્મથી અભિન્ન છે, તો પછી માયાશક્તિ તેજ બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ તેજ માયાશક્તિ. આથી એમ સિદ્ધ થયું કે જ્ઞાનશક્તિ અને માયાશક્તિ એક જ છે, અર્થાત્ કે જ્ઞાનશક્તિ વા દર્શનશક્તિ તેજ માયાશક્તિ. માયાશક્તિ જ જે જ્ઞાનશક્તિ હોય તો

“એમ કહી શકાશે, કે બ્રહ્મ જ્ઞાનશક્તિ વા દર્શનશક્તિના ક્રિયારૂપ દર્પણમાં કિંવા જ્ઞાનશક્તિ વા દર્શનશક્તિના ક્રિયારૂપ નયનદ્વારા આત્મપ્રતિબિમ્બ જુવે છે.” અર્થાત્ “એવા અનિર્વચનીય બાવે તેની દર્શનક્રિયા નિષ્પન્ન થાય છે કે ઉક્ત દર્શનક્રિયામાં તત્કર્તૃક

તેનું સ્વરૂપ દષ્ટ ન થતાં આત્મપ્રતિબિમ્બ જ દષ્ટ થાય છે ”
 કેવી આશ્ચર્યજનક દર્શનશક્તિ ! કેવી આશ્ચર્યજનક માયા ! બ્રહ્મ
 અનાદિ અનંતકાળથી અનંત જ્ઞાનદર્પણમાં પોતાને જ અનંત રૂપે
 ભ્રુવે છે. એજ બ્રહ્મની પ્રકૃતિ ! એજ બ્રહ્મની માયા ! એ જ બ્રહ્મનો
 નિત્યધર્મ ! એ જ નિયતિ ! “ સત્યંજ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ ” એ પદ્ય
 મેઘાદિત્રીયમ્ ।

વાર હવે આપણે જોઈએ કે આ જગત શું છે ?

‘ તમે કહો છો કે આ પરિવર્તમાન જગત પ્રપંચ પરિવર્તનશીલ
 એક નિત્ય પદાર્થ છે. ’ આ તમારું પરિવર્તનશીલ જગત સગુણ
 પદાર્થ છે. જગતના પરિવર્તનમાં કેવળ ગુણનું કે ગુણસમૂહનું પરિ-
 વર્તન જોવામાં આવે છે, આથી ગુણનું કે ગુણોનું પરિવર્તન એટલે
 જ જગતનું પરિવર્તન એમ સ્વીકાર કરવું પડશે. ગુણોનું પરિવર્તન
 એટલે જગતનું પરિવર્તન સ્વીકાર કરશો એટલે એ ગુણોને જ જગત
 કહેવું પડશે. જો ગુણોને જગત રૂપે સ્વીકાર નહીં કરો, તો સગુણ
 જગતના ગુણો જગતથી ભિન્ન કે સ્વતંત્ર થશે. પરિણામે એમ થશે
 કે ગુણો જગતથી સ્વતંત્ર કે ભિન્ન થતાં ગુણનું કે ગુણોના પરિવર્તનથી
 જગતનું પરિવર્તન નહીં થાય એમ કબૂલ કરવું પડશે. વાર ગુણના
 પરિવર્તનમાં એમ જોવામાં આવે છે કે પહેલાંના ગુણ કે ગુણોનો, નાશ
 થાય, ત્યાર પછી ગુણ કે બીજા ગુણોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આથી
 ગુણ કે ગુણોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનો સ્વીકાર કરવો પડશે.
 હવે જો ગુણોનો લય કે વિનાશ થાય છે એમ માનશો, એટલે તમારા
 સગુણ જગત, ગુણોનો નાશ થતાં નિર્ગુણ થશે. એટલું જ નહીં પણ
 તમારું પૂર્વોક્ત પરિવર્તનશીલ નિત્ય જગત, ગુણોના નાશથી નિરવયવ
 નિર્ગુણ નિત્ય પદાર્થ ઠરશે. હવે નિર્ગુણ, નિરાકાર, નિત્ય પદાર્થ તો બ્રહ્મ
 સિવાય બીજો કોઈ છે નહીં, એ તો આગળ પર સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું
 છે; આથી તમે સ્પષ્ટ જોઈ શકશો કે જેને તમે પરિવર્તનશીલ નિત્ય

જગત કહો છે તે વિનાશશીલ ગુણ કે ગુણોનો નાશ પામતાં એક નિર્ગુણ બ્રહ્મ સિવાય કંઈ જ નથી. આથી ગુણથી ભિન્ન કે સ્વતંત્ર પદાર્થ જે તમારું જગત તે એક અને અપરિવર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ બ્રહ્મ જ સિદ્ધ થશે. હવે તમે જેને જગત કહો છો-તમારું જગત ગુણથી ગુણ જો સ્વતંત્ર હોય, તો તમારું નિત્ય જગત પરિવર્તનશીલ થી રીતે કહેવાશે. તમે જે જુવો છો તે પરથી તમે સિદ્ધાંત કરો છો કે જગત એક પરિવર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ છે. ગુણના પરિવર્તન સિવાય બીજા કંઈનું પરિવર્તન તમે જુવો છો ખરા ?

જો એમ કહો કે ગુણ કે ગુણો જગતથી ભિન્ન કે સ્વતંત્ર નથી. અર્થાત્ ગુણ કે ગુણસમૂહો જ જગત છે. તો તમારા મતે અને અમે પણ સ્વીકાર કરીશું કે જગત પરિવર્તનશીલ છે; કારણ કે ગુણનું જ પરિવર્તન જોવામાં આવે છે. વારું ગુણના પરિવર્તનમાં શું જોવામાં આવે છે ? પહેલાંના ગુણોનો નાશ થાય છે અને પછી બીજા ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ તો તમારે પણ સ્વીકાર કરવું પડશે. તમે જ્ઞાન-સ્વરૂપ બ્રહ્મ છો. તમે વિપત્તિ સ્વીકાર કરી શકતા નથી; અર્થાત્ કે પૂર્વગુણોનો નાશ થતો નથી, પરંતુ પૂર્વગુણ બદલાયલા ગુણમાં જન્માય છે એવો ભ્રમ થાય છે. આ વાત તમે નહીં સ્વીકારો, કારણ કે તમે જ્ઞાન (૩૫) છો. તમને ભ્રમ ક્યાંથી પેદા થાય ? જો એમ કહીશું કે ભ્રમ એ ભ્રમ છે-તમને ભ્રમ થયો. તો પછી એમ કહેવામાં વાંધો નથી કે જગત પણ તમારું એક પ્રકારનું ભ્રમાત્મક દ્રશ્ય છે. એક વિષયમાં જો તમે ભ્રમનો સ્વીકાર કરશો તો બધા જ વિષયમાં ભ્રમનો સ્વીકાર કરવો પડશે. જો તમે એમ જ કહો કે હું જ્ઞાન (સ્વરૂપ) છું. મને ભ્રમની સંભાવના નથી તો પૂર્વગુણને બદલે બીજા ગુણ એ વિષયમાં પણ ભ્રમ નથી એમ સ્વીકાર કરવું પડશે.

જો એમ કહો કે પૂર્વગુણને બદલે બીજાગુણમાં પણ ભ્રમ નથી એમ સ્વીકારવું પડશે.

જે એમ કહો કે ગુણના પરિવર્તનમાં પૂર્વગુણનો વિકાર થાય છે, અર્થાત્ કે પરિવર્તનગુણ એ વિકાર છે. જેવી રીતે દુધનો વિકાર દહીં છે તેની માફક, તો પછી તમારા ગુણ શું ? તમારા ગુણનું સ્વરૂપ શું ? જે ગુણનો વિકાર જ થતો હોય તો પછી ગુણ એક પદાર્થ કે વસ્તુ થઈ પડશે. હવે જે ગુણને વસ્તુ કે પદાર્થ તરીકે નહીં સ્વીકારો, તો તે પછી અવસ્તુ થશે, એટલે સ્વપ્નમાં જોયેલા પદાર્થની માફક મિથ્યા દ્રશ્ય વા પ્રતિબિમ્બ થશે, કારણ તમે જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ દ્રષ્ટા છો. તમે જે જુઓ છો તે, અર્થાત્ કે દર્શન એ ભ્રમ નથી. તમે અવશ્ય કંઈને કંઈ જુવો છો. તમે જે જુવો છો તે જે અવસ્તુ હોય તો ગુણને કોઈ નિત્ય પદાર્થનું પ્રતિબિમ્બ સ્વીકારવું પડશે. આથી તમારું જગત એ પ્રતિબિમ્બ થશે, કારણ કે ગુણોનો સમુદય તે જગત છે. જે એમ કહો કે ગુણ કોઈ પદાર્થ કે વસ્તુ છે, તો તે પદાર્થનો ગુણ પણ કબૂલ કરવો પડશે. એ પદાર્થના ગુણનો સ્વીકાર કરતા 'ગુણનો ગુણ' હોય છે એમ કહેવું પડશે. એમ કહેવું એ કેવળ હાસ્યાસ્પદ છે. અસંગત છે એમ કહેવું પડશે. કારણ 'ગુણનો ગુણ' સંભવતો જ નથી. હવે જે તમે ઉક્ત પદાર્થના ગુણનો અસ્વીકાર કરો તો તે નિર્ગુણ પદાર્થ ઠરશે. નિર્ગુણ થતાં તે અવયવહીન થઈ બ્રહ્મની સાથે એક અને અભિન્ન થશે; પછી એનું પરિવર્તન પણ અસંભવિત થશે.

જે તમે ગુણના વિકારને નહીં સ્વીકારો તો તમારે એ કબૂલ કરવું પડશે કે ગુણનું પરિવર્તન થાય છે. ત્યારે એટલું તો જાણી શકાય છે કે પૂર્વનો ગુણ નાશ થતાં તેને બદલે બીજો ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉત્પન્ન થયેલો ગુણ હાલુકાલ સ્થિતિપૂર્વક નાશ પામે છે, અને એને બદલે એક બીજો ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી કરીને ગુણની સૃષ્ટિ-ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય સ્વીકારવાં પડશે. હવે તમે ધ્યાનમાં લો કે તમારા જગતની શી દશા થઈ. એ તો તમે કબૂલ કર્યું છે કે ગુણસમૂહ 'ગુણ સમષ્ટિ' એટલે જગત. ગુણને ઉત્પત્તિ,

સ્થિતિ અને લય છે. આથી જગતના પરિવર્તનમાં એમ જણાય છે કે એક જગત ક્ષણકાળ સ્થિતિ ભોગવી નાશ પામે છે. અને પછી એક બીજું જગત ઉત્પન્ન થાય છે, આ ઉત્પન્ન થયેલું જગત ક્ષણવાર સ્થિતિપૂર્વક રહી નાશ પામે છે. આમ પરંપરા જણાય છે. પ્રતિપણે પ્રતિ મુહૂર્તે જગતની સ્થિતિ અને લય થાય છે. હવે વિચાર કરવા જેવી વાત એ છે કે આ પ્રમાણે જ્યારે જગતનો લય થાય છે, ત્યારે તે અદરય કયેમ ચલું નથી એક જગતના વિનાશ અને અન્ય જગતની ઉત્પત્તિ વચ્ચે જે સમય કે કાળ તેનું શું. તેને મારે કંઈ નહીં કહેતાં તે કાળ પણ અજનું પ્રતિબિમ્બ છે. એક મોટું વર્ણન થયો. એમાં બધે લાઘરંગ લગાડો યા લાઘરંગનું મોટું વર્ણન બતાવો. એની વચ્ચે લીલારંગનું એક ન્હાનું ટપકું કરો. આમ કરી જોશો તો જણાશે કે લાલ અને લીલારંગ વચ્ચે ભેદ જણાવતી માત્ર એક રેખા જેવું છે. આ રેખાની પહોળાઈ લંબાઈ કે કંઈ જણાતું નથી ખાસ કરીને તો આ બે રંગ વચ્ચે ભેદ નિરૂપણ કરનાર કંઈ છે જ નહીં. બંને રંગ વચ્ચે ભેદદર્શક રેખા વર્ણવીત છે એટલે તેને કદ જેવું કંઈ છે જ નહિ. મતલબ કે માત્ર રેખારૂપ દરય છે. આથી જ આકાશને પણ અજનું પ્રતિબિમ્બ માનવું પડે છે. જે પ્રમાણે આ રંગદ્વયમાં આકાશનો અભાવ જોઈ શકો છો, તે પ્રમાણે જિંદુને પણ આવતન (dimension વા size-કદ) નો અભાવ હોવાથી પરસ્પર સાથે મળેલાં બે જિંદુઓ વચ્ચે પણ આકાશ નથી. જિંદુઓની અસંખ્ય સંખ્યા જિંદુઓને મળતાં એક રેખા થાય છે. તાત્પર્ય કે અસ્તિત્વ. હીન જિંદુરૂપી આકાશખંડસમૂહ એક રેખા રૂપી દરય છે. આકાશને અસ્તિત્વ નથી. મતલબ કે આકાશ કોઈ પદાર્થ નથી. આકાશ અજનું માત્ર પ્રતિબિમ્બ છે. દરય કેવળ અજનું પ્રતિબિમ્બ છે. દરય સર્વથા મિથ્યા છે. નિરવયવનું સાવયવ પ્રતિબિમ્બ. જે પ્રમાણે બે ભિન્ન રંગ વચ્ચે રેખામાં પરસ્પર સંમિલિત જિંદુદ્વયમાં અસ્તિત્વહીન આકાશ

છે, તે પ્રમાણે એક જગતના લય અને અન્ય જગતની ઉત્પત્તિ વચ્ચે અસ્તિત્વહીન કાળ છે. કાળ પણ બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ છે. માટે જ્યેમ ઉત્પત્તિ મિથ્યા છે, તેમ જ સ્થિતિ છે અને લય પણ તથૈવચ. આત્માથી ભિન્ન સર્વૈવ મિથ્યા છે.

पंचमूलात्मकं विश्वं मरीचिज्जल संनिभम् ।

आत्मैव केवलं सर्वं भेदामेदोन विद्यते ॥

સત્યમૂજ્ઞાનમ્

(શ્રી વ્રતાષ્ટક)

(અપૂર્ણ)

¶ .

“દેહ, ઇન્દ્રિય અને વિષયરૂપે પદાર્થોમાં ‘અમુક હું છું’ અને અમુક મારું છે’ એવી આસક્તિ વડે નહિ જન્ધાતાં, પોતાના સ્વરૂપને નહિ ભૂલી ગયેલા તથા શ્રવણાદિકે પ્રયત્નો વડે પોતાના આત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડતા પોતાના આત્માથી જ, પ્રયત્નવડે આ સંસારસાગર ગાયના એક પગલાની પેઠે સહેલાઈથી તરી શકાય છે. બાકી ફક્ત દેવતા ઉપર જ આધાર રાખવાથી કશું થતું નથી. ”

શ્રી યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર-એક અંજલિ

લેખક:-શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર એમ. એ.

ક્રમ

ભારતની સંસ્કૃતિમાં તથા હિંદના સઘળા પ્રાન્તોની કવિતામાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્થાન કંઈક ગૂઢ તથા અદ્વિતીય છે. ભારતની સંસ્કૃતિનો જે કોઈ પ્રખલ પુરસ્કર્તા હોય, તે સંસ્કૃતિનાં અનેકવિધ પાસનાં જે કોઈ ગયળી વારસદાર હોય, જે ભારતના સઘળા પ્રાન્તોના કવિઓ તથા કવિયિત્રીઓના હૃદય તથા કલ્પના કોઈ એકજ વ્યક્તિએ વધારેમા વધારે મધુર તથા ઉત્કટ આદોષનોથી ઝળું-ઝળાવ્યા હોય, તો તે પૂર્ણયોગીશ્વર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રે. તેમની જીવનલીલામા માવવજીવનના સઘળાં તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે. તેમનું જીવન એટલે કે અદ્ભુત, ઈન્દ્રયાપધારી, અંતેકરંગી રંગલીલા. માટેજ હિંદુ શાસ્ત્રોમાં બીજા બધા અવતારો આશિક અવતારો મનાયા છે; પણ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને સોળે કળાના અવતાર-અર્થાત્ પૂર્ણાવતાર માનવામા આવ્યા છે.

આવી અજબ મોહિનીવાળા દિવ્ય પુરુષની જીવનકલાનું હૃદય સમજવું અતિ કઠિન છે. તેમના જીવનનાટકનો પ્રથમ પડદો ઉપડતા જ, આપણને તેમની કલામય વેષભૂષા આકર્ષે છે. પીણું પીતાંય; 'મોર મુગટ શિર પર સોહે', સંગીતગ્લાઠરના સઘળા સાગ્ગની પ્રતિનિધિરૂપ એવી મધુર વેણૂના બજવૈયા; જરકસી જમો; છટા વાંકડિયા

મનોહર વાળ; સૃષ્ટિનાં સમસ્ત ગયળી જનુ જેમાં લયાં છે એવી, કારી હૃદય જન્મ કરવાની તાકાતવાળી, ઊંડી આંખો—આ સધળી સગવટમાં કલાપ્રેમીનાં સ્પષ્ટ લક્ષણો છે, રંગ-રેખા અને પ્રમાણની સુયોગ્ય પસંદગી છે; ભુગવાન શ્રીકૃષ્ણ જીવનકલાધર તો હતા જ, પણ સામાન્ય અર્થ-માં પણ સર્વ કલાઓના સ્વામી હતા તેની સાબીતી છે. વૃન્દાવનની કુંજનિકુંજોમાં દિનરાત ભ્રમણ, “ભુમનાતટ પનવટ ખંસીખટ” પર વિહાર, ભારતવાસીઓની કામધેતુરૂપ ગાયોની કાળજીપૂર્વક ઉછેર માટે તેમને ખીડમાં ચરાવવા લાઇ જવામાં ભગવાનને પ્રાપ્ત થતો દૃષ્ટાંતરૂપ, રમણીય ભરવાડી ઓનંદ—આ સધળું શ્રીકૃષ્ણને કુદરત-પ્રેમી તરીકે આપણી સમક્ષ ખડા કરે છે. તેઓ સાચે જ નિસર્ગદેવીના પરમ ભક્ત હતા.

ભુમનાના તટ પર તેમણે કરેલી ગોપીઓ સાથેની નિર્દોષ શૃંગાર-લીલા તેમની યોગશક્તિનો સળલ પુરવિા છે. મનોહારી રૂપ, અદ્વિ-તીય સ્તંભનશક્તિ, અપ્રતીકાર્ય સંકલ્પશક્તિ, બાળકને ઉચિત નિર્બ્યાજ મસ્તીનો આનંદ, માખણ ચોરીને ખાવું અને તે રીતે પણ દુષ્ટોનું દમન કરવા માટે શરીરને તૈયાર કરવું, ગોરસ ફેડીને ગોપીઓને પજવી તેમના મનનું હરણ કરવું—અને આ સધળું કરતાં છતાં યોગીની પેઠે અલિપ્ત મન રાખી, જીવનપર્યંતના બાલબ્રહ્મચારી બની રહેવું એ રાજયોગની સિદ્ધિની પરિસીમા નહિ તો ખીજું શું ? એ તોફાન અને એ મસ્તીમાં આપણે માનવને ઉચિત એવા સામાન્ય વિકારી ભાવો વાંચતા પહેલાં ખુબ વિચાર કરવો જોઈએ. રખેને આપણે આપણી નિર્ગળતાનું આરોપણ પૂર્ણ—સિદ્ધ થયેલા મહા પુરુષો પર કરી બેસીએ ! “મહાત્માનાં ઊંડાણો તો આલથીયે અગાધ છે”—કવિશ્રી ન્દાનાલાલની એ ઉક્તિ આપણે મહાપુરુષોની જીવન-લીલાની સંગીક્ષા કરતાં સતત યાદ રાખવાની જરૂર છે.

અને છતાં એ જ મધુર, લટકાળો વેણુધર પાંચજન્ય (પંચજના:—

સધળી માનવજાતિનું કલ્યાણ કરનાર શંખનો પુકના પણ હતો એ જૂઠવા જેવી બીના નથી. મધુર ગ્લના જેટલાજ તે વીર રસના ભોક્તા હતા. કુરુક્ષેત્ર પર પોતાના પરમ સખા અર્જુનને અપૂર્વ આધ્યાત્મિક હિમત આપી, તેનો નિર્વેદ્યોગ દૂર કરનાર, પણ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર જ. ભગવાને ગાયેલી ભગવદ્ગીતા એ તો એક માનવ-જાતની મહામૂલી આધ્યાત્મિક મૂડી છે. ગીતાની સામાન્ય અનુષ્ટુપ છંદમાં પરોવાયેલી સાદી ભવ્યતા, તેમાં પ્રતિપાદન કરેલો કર્મ તથા સન્યાસનો, ભક્તિ તથા જ્ઞાનનો, યોગ તથા નિષ્કામ કર્મનો ગદ્ય-પૂર્ણ સમન્વય, તેની અનેકવિધ સમૃદ્ધ વિચારસરણિ—આ સધળું તેને જગતના તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથોમાં શિરોમણિરૂપ બનાવે છે. અને ગીતામંત્રના ઉદ્દાતા તરીકે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર એક મહાન વિચારક અને દિલ્સુદ તરીકે આપણી સમક્ષ દષ્ટિગોચર થાય છે. ગીતાની વાણી પ્રેરક છે, કારણકે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર ખભીર કાન્તિના પ્રેરક હતા, જગતના કલ્યાણને જ લગ્નમાં રાખી, માનવ આત્માના આધ્યાત્મિક નસીમને જ ઉદ્દેશ તરીકે મૂકી, તેમણે ગીતાશાસ્ત્રનો પોતાના પરમમક્ત અર્જુનને બોધ કર્યો છે, જેના અમૃતવર્ષણથી હજી પણ ત્રિતાપથી દાઝેલી આ દુનિયા ભય કર સન્નેગોમાંયે શાન્તિ ધારણ કરી શકે છે ।

તે ઉપરાંત મહાભારતના શ્રી કૃષ્ણ એક મહાન મુત્સદી અને રાજ-કારણા પુરુષ તરીકે આપણને દેખા દે છે. અજાતશત્રુ યુધિષ્ઠિરના રાજસૂય યજ્ઞમાં જ્યારે તેમની તેમના યુગના પ્રથમ પુરુષ તરીકે પૂજા કરવામાં આવી, ત્યારે તે વાત સિદ્ધ થઈ ચૂકી, કે તેમનામાં સમકાલીન સર્વે રાજાઓને પોતાની હથેળીમાં ન્યાયવાની અજગ્ય શક્તિ હતી. કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધ સમયે આપણને સ્પષ્ટ માલમ પડે છે, કે તે વખતના ભારતવર્ષના સધળાં રાષ્ટ્રોનું સૂત્રસચાવન તેઓ કરતા અનેક અક્ષૌહિણી સેનાના સામર્થ્ય કરતાં તેમની બુદ્ધિની દોરવણીની કિંમત પરમ તેજસ્વી બુદ્ધિવાણા અને પરાક્રમી નરવીર અર્જુન જેવા

પણ વધારે આંકિતા. આવા મુત્સદ્દી રાજ્યકાર્યધુરંધર !

શરીરખળમાં અને મદ્યવિદ્યામાં પણ તેઓ મહાકુશળ હતા. મુદ્દિ, ચાણૂર, કંસ વગેરે જેવા અપ્રતિમ મદ્યોને તેમણે ચોળા નાંખ્યા હતા. રુકમી જેવાને હરાવી તેમણે રુકિમણીનું હરણ કર્યું હતું. તેમ જ તે વખતના ભારતવર્ષના ક્ષત્રિયોને ઉચિત એવી બાણ-વિદ્યા, શસ્ત્રાસ્ત્રવિદ્યા વગેરેમાં તેમણે કુશળતા મેળવી હતી. રાજ્ય-તરીકે તથા સમાજનેતા તરીકે તેમની બાહોશી જેવી હોય તો તેમણે ગથુરાનો ત્યાગ કરી દ્વારકા નગરી વસાવી, અને તે સોનાની દ્વારિકા તરીકે સુપ્રસિદ્ધ બની-એ બનાવ પુરતો છે.

કહેવાય છે કે મહાન પુરુષોની મહત્તા મોટા મોટા પ્રસંગોમાં નહિ પણ નાના પ્રસંગોમાંથી અને સંઘર્ષોમાંથી જ જણાઈ આવે છે. આ બાળ્યતમાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનું સૂક્ષ્મ પ્રેમભાવનાં આંદોલનોને અચૂક સમજવું, સ્વીકારવું અને પ્રત્યુત્તર આપવું હૃદય જેવા જેવું છે ! અર્જુન સાથેનો સખ્યભાવ, વિદુરજીની ભાજી ખાધી તે વખતનો તેમનો પ્રેમલક્ષણા ભક્તિને આપેલો જવાબ, દ્રોપદી સાથેનો દુર્યોધનની ભરસામાં વચ્ચો પૂરતી વખતે સાબીત થયેલો અલૌકિક ભગિની-ભાવ; કુંતા કોઈ જાણે મુરખી માજી હોય તેવો તેમની સાથેનો પ્રેમાળ સંભાળયુક્ત વર્તણૂક; તથા દ્રૌપદીસ્વયંવર સમયે, સુભદ્રા-હરણ વખતે તથા બળદેવજીને શાન્ત્વન આપવામાં તેમની વ્યવહાર-કુશળતા અને નીતિ-આ સઘળું જેતાં આપણને એમ જ થાય કે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર નાની નાની વાતોમાં પણ મહાયતુર અને વ્યવ-હારકુશળ હતા. ભગવાન તરીકે, યોગીશ્વર તરીકે તે સામા માણસના ભાવને જાણવાવાળા તથા તદનુસાર પ્રત્યુત્તર આપવાવાળા હતા. આ વિષયમાં તેમની સુદામાજી સાથેની મૈત્રી તથા સાંદીપનિ ઋષિ તરફનો ગુરુભાવ પણ યાદ રાખવા જેવાં છે.

આવી રીતે શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના જીવનનાં પાસાં અનેક હતાં-દરેક

કીમતી, પ્રોત્સાહન તથા ચમત્કારિક. તેથી જ તે અર્જુનના જીવનરથના સફળ સારથિ બની તેને કુરુક્ષેત્રમાં તથા જીવનમાં ફતેહ અપાવી શક્યા. આવા યોગીશ્વર ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર આપણા સૌના જીવનના પણ સારથિ બનેા અને તેવું સદ્ભાગ્ય આપણને સૌને પ્રાપ્ત થાઓ એ જ પ્રાર્થના.

“ ચમત્કારથી શ્રદ્ધા થાય છે, શ્રદ્ધાથી ભક્તિ થાય છે, ભક્તિથી જ્ઞાન થાય છે, એમ પરંપરા મનાય. પણ ચમત્કાર માત્ર ઉપર જ ને શ્રદ્ધા જીવે છે તે કશા ઉપયોગની નથી. એવી શ્રદ્ધા કોઈ વાર પણ પોતે પ્રાપ્ત કરેલા નિશ્ચયની સત્યતા ઉપર આધાર રાખી શકતી નથી, તે નિત્ય નવા નવા ચમત્કારની આશા રાખે છે, જે શ્રદ્ધા સત્યનો નિશ્ચય કરવાથી થાય છે તે કદાપિ કમતી નથી, જે પોતે યથાર્થ જાણ્યું છે, તે જ ખરું માન્યું છે. એમાં કદાપિ વિશેષ પેદા થતો નથી. એવી શ્રદ્ધા તે જ ખરું જ્ઞાન છે, ને તેમાં જ ખરો ધર્મ છે. ”

સ્વ. મણિલાલ ન. દિવેદી

યમ અને નચિકેતા

(એક ઉપાખ્યાન)

લેખક:-શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય

પ્રકરણ ૧

શિષ્યપરીક્ષા

પૂર્વે ગૌતમ નામે એક મહર્ષિ હતા. એમના પિતાએ દરિદ્ર વર્ગને અન્નપાનાદિનું દાન કરીને ભારે યશ મેળવ્યો હતો. આ ગૌતમ ઋષિ આરણ્ય ઔદાઘ્રકી એ નામે પણ પ્રસિદ્ધ હતા. આ મહર્ષિએ એક વાર સ્વર્ગલોકની કામનાથી વિશૈન્નિત્ત સર્વમેધ એ નામનો યજ્ઞ કર્યો. આ પ્રસંગે સભામંડપમાં આવેલા બ્રાહ્મણોને તેઓએ સર્વસ્વ આપી દીધું. યજ્ઞ પૂરો થયો એટલે બ્રાહ્મણોને આપવાની દક્ષિણા માટે ગૌતમ ઋષિએ ઘરડી, કૂળડી, વસકેલી, વન્ખા ગાયો આજુવા માંડી. એ મહર્ષિને નચિકેતા નામનો એક નાની વયનો શ્રદ્ધાળુ પુત્ર હતો; પિતાને નકામી વસ્તુઓનું દાન આપતા જોઈ તેને વિચાર આવ્યો, કે જે યજ્ઞ-માન આવી રીતે દક્ષિણાશુદ્ધિથી નકામી વસ્તુઓનું દાન આપે છે, તે મગજ પછી સુખથી રહિત લોકોમાં જાય છે. યજ્ઞના અંગભંગથી પિતાનું અનિષ્ટ થશે એ ભયથી એ અનિષ્ટ ન થાય તે માટે, પિતા પાસે જમ્મ વિનયથી તેણે કહ્યું-“ પિતાશ્ર, તમે મને કાને આપશો ?”

પિતાએ જ્ઞાન ન આપતા, એવી રીતે એક બે વાર કહ્યું એટલે પિ-
તાએ ચિદાઈને કહ્યું કે “ તને યમરાજને આપીશ ” પિતાનું આ
આ બોલવું સાભળી વળી નચિકેતા વિચારમાં પડ્યો, કે હું કાઈ છેક
ગુણ વગરનો પુત્ર નથી, છતાં પિતાશ્રી મારા પગ સાથી ચિદાયા હશે?
વગર પ્રયોજને કૌંધાવેશથી કે બીજા કોઈ પણ કાગળથી પિતા એમ
બોલ્યા હોય તો પણ તેમનું બોલવું પાળવું જોઈએ મિથ્યા ન થવું
જોઈએ તેઓ વચનબ્રજ ન થવા જોઈએ, અને તેમ કંઈ એ મારી
ફરજ છે ” આ તન્દ તેના પિતાને પણ એ થવા લાગ્યો, કે માગથી
ન બોલવાનું બોની જવાયુ

નચિકેતાએ પિતાને કહેવા માડ્યું - “ પિતાશ્રી, આપના બાપ
દાદાઓનું તેમજ વર્તમાન સાધુપુરોનું ચરિત્ર વિચારી જુઓ! તેઓમાં
મિથ્યા ભાષણનો અસ માત્ર પણ જોવામાં નહિ આવે તમારે પણ
તેઓનું અનુસરણ કરવું ઘટે છે અસત્ પુરો જ મિથ્યા ભાષણ કરે
છે, અને મિથ્યા આચાર સેવે છે અસત્ બોલીને કે અસત્ આચરીને
કોઈ અજગ અમર તો થયું નથી, અને થવાનું પણ નથી ધાસ જેમ
ઊગે છે, પાકે છે અને લણાય છે, અને પાકું ઊગે છે-તેમ માણસ પણ
જન્મે છે અને મરે છે, પાછો જન્મે છે, મર્યા મરી ગયા અને ધણી
મરશે તો આવા અનિત્ય જીવનોકમાં જોડું અસત્ શા માટે જોડવું કે
કરવું ? સત્ય જ જોડવું, સત્ય જ આચરવું, અને જોનેનું પાળવું.
માટે મને યમને ત્યાં મોકલી આપવું જોનેલું વચન સત્ય કરો ”

પુત્રનું આવું નીતિમય ભાષણ સાભળી પોતાનું બોલ્યું પાળવા માટે
તેને યમરાજને ત્યાં મોકલ્યો. હવે જન્મુ એવું કે નચિકેતા સ્વર્ગના
અધીશ્વર યમરાજ પામે ગયો, ત્યારે તેઓ ત્યાં હાજર નહોતા, તેથી ત્રણ
રાત્રિ સુધી તેને જૂંપ્યા તરસ્યા યમને બારણે રાહ જોઈને ખેસી રહેવું
પડ્યું. ત્રીજે દહાડે યમરાજ આવ્યા, ત્યારે તેઓના સાલગવામાં
આવ્યું કે બળતા અગ્નિ જેવા એક બાગક અતિથિ રૂપે

આંગણે આવેલ છે: તેનો કાંઈ સત્કાર થયો નથી તેનો સત્કાર કરવો જોઈએ કેમકે જે મન્દગતિ ગૃહસ્થને બાગણે અતિથિઆહ્વાન બ્રૂખ્યો તરસ્યો રહે છે, તેનું યજ્ઞયાગાદિ ક્રિયા અને દાનપરોપકાર આદિથી થએલું પુણ્ય નિષ્ફળ જાય છે. તેનાં પુત્ર, પશુ, વૈભવ સર્વ નાશ પામે છે અને તે પાપભાગી થાય છે, માટે ગમે તેવી સ્થિતિ હોય તો પણ ગૃહસ્થે અતિથિની ઉપેક્ષા ન કરવી. ”

આ ઉપરથી યમગણ પૂજનની સામગ્રી લઈ નચિકેતા પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા. “ જ્ઞાન્, નમસ્કાર કરવાયોગ્ય આપ અતિથિ ત્રણ ત્રણ ગતિ સુધી મારે આંગણે કાંઈ પણ સત્કાર પામ્યા વગર ઉપવાસી રહ્યા, તેથી મને બારે પ્રત્યવાય લાગ્યો છે. કૃપા કરી એ પ્રત્યવાય દૂર કરો. મારા પર પ્રસન્ન થઈ આ પૂજનસામગ્રી સ્વીકારો. આપની કૃપાથી મારૂ કલ્યાણ થશે જ, તો પણ આપની વિશેષ પ્રસન્નતા માટે આપને ત્રણ ઇચ્છા વરદાન આપું છું. આપને જેની ઇચ્છા હોય તે પસંદગી કરી માગી લ્યો. ”

નચિકેતા શ્રદ્ધાળુ, વિચારશીલ અને પવિત્ર અંત કરણવાળો હતો. તે યમગણને નમસ્કાર કરી બોલ્યો—“ હે દેવગ્રેષ્ઠ, આપની પ્રસન્નતા એ જ મોટી વાત છે, અને એ જ મોટો લાભ છે, તો પણ આપનો આદેશ છે, તો સૌથી પહેલાં તો એ માગું છું કે મારા પિતાશ્રી મારા પર શુરસે થયા છે, તેમનું મન અશાન્ત અને વ્યગ્ર છે, તો તેમનો ક્રોધ શમે, તેમનું મન શાન્ત થાય, મારા ઉપર પ્રસન્ન થાય અને આપ મને અદ્વિંથી તેમની પાસે પાછો મોકલો, ત્યારે તેઓ મને ઓળખે અને ખુશી થઈ પ્રેમથી મને બોલાવે. ”

યમરાજે તેનું આ માગ્યું આપ્યું. બીજાં વરદાન તરીકે ભય, શોક, જગથી રહિત સ્વર્ગલોકનાં સાધનરૂપ અગ્નિવિદ્યાનું વિદ્યાન નચિકેતાએ માગ્યું. આ પણ યમરાજે તેને આપ્યું, અને વિશેષમાં જ્જ્ઞાન્યુ કે નચિકેતાના નામ પરથી એ અગ્નિનું નામ ત્રિજ્ઞાનિકેન

અગ્નિ પડશે. હવે ત્રીજો વર માગનાનો વારો આવ્યો, અને અહિંથીજ ઉપનિષદનાં સત્ય રહસ્યનો આરંભ થાય છે.

નચિકેતાએ કહ્યું:—“ મનુષ્ય મૃત્યુ પામે છે સારે આવી આશંકા રહે છે:—કોઇ કહે છે કે મૃત મનુષ્યને વિશે શરીર, ઈન્દ્રિય, મનબુદ્ધિયં બુદ્ધો અન્ય દેહ સાથે સંબંધ રાખનારો આત્મા છે. મૃત્યુ થવાથી તેને નાશ થતો નથી તે દેહાદિ જડ વર્ગથી સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર બિન્ન છે; અને કોઇ કહે છે કે એવો આત્મા નથી. તો આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે, અને મુઆ પછી તેનું શું થાય છે, એ વાત મને સમજવો. આપનાથી બોધ પામી એનું જ્ઞાન હું પામું એવી મારી ઇચ્છા છે. આ ત્રીજો વર હું માગું છું. ”

કુમાર નચિકેતાની આ માગણી સાંભળી યમરાજ બહુ વિરમય પામ્યા. એ નચિકેતા આત્મજ્ઞાનને પાત્ર છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરી જોવા તેઓ બોલ્યા:—

“ પ્રિય નચિકેતા, હું જાણુવા માગે છે તે વિષય અતિગહન છે. આ બાબત દેવો પણ શંકામાં છે. વિષય અતિ ઝીણો છે અને જાણવો સહેલો નથી, માટે એ વર મૂખી દે; બીજો વર માગી લે, મને આમહ ન કર. મને એથી છોડ. ”

નચિકેતાએ જવાબ આપ્યો:—“ આ વિષયમાં દેવો પણ શંકાશીલ છે અને તે સમજવો બહુ કઠણ છે, એમ આપ કહો છો, તો પછી આ વિષયનો આપ જેવો ઉપદેશક શોધ્યો પણ મને તેમ નથી, અને પરમ કલ્યાણનાં સાધનરૂપ આ આત્મજ્ઞાન જેવો બીજો કોઈ માગવા જેવો વર પણ નથી. કૃપા કરી મને એ આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરો. ”

બાળકની આવી આત્મહયુક્ત વાણી સાંભળી યમરાજ તેની કસોટી કરવા આ પ્રમાણે લોભાવતા બોલ્યા:—“ પ્રિય બાલ, મુઆ પછી મનુષ્યનું શું થાય છે એ શા માટે જાણવા માગે છે? માગવા જેવી બીજી ઘણી વસ્તુઓ છે; જો, સો વર્ષ જીવે એવા પુત્રપૌત્ર માગ;

ગાયા, હાથી, ઘોડા, રથ, ખમ્મના ખૂબ માગ; વિસ્તીર્ણ નિષ્કંટક ચક્રવર્તી રાજ્ય માગ; ઇચ્છાનુરૂપ લોભુ જીવન માગ; તારી જે જે ઇચ્છાઓ હોય તે હું પૂરી કરું. જે આ શશુગારેલા રથો, વાદિત્રો, અપ્સરાઓ તૈયાર છે; માગી લે. તેમની પાસે તારી સેવા કરાવ. માણસોને આવી વસ્તુઓ મળી શકે તેમ નથી. મર્ત્યલોકમાં જે જે કામના પુરંવી દુર્લભ હોય, તે સર્વ તારી ઇચ્છા મુજબ માગી લે. જે કાંઈ જોઈએ તે માગી લે, તે આપવા હું તૈયાર છું, પણ આત્મચાન માગ નહિ. મરણ સંબંધી પ્રશ્ન મૂકી દે. એ વાત મને ન પૂછ. ”

આવાં પ્રલોભનથી સામાન્ય માણસ જરૂર લલચાઈ જાય, પણ નચિકેતા જરાપણુ લલચાયો નહિ. તેનું વિશુદ્ધ હૃદય એથી જરાપણુ હલમલી ઉઠ્યું નહિ. તેણે ઝટ ઉત્તર આપ્યો. “ હું દેવશ્રેષ્ઠ યમરાજ, આપે જે જે ભોગ્ય પદાર્થો મને માગી લેવા જણાવ્યું, તે બધાની સત્તા સ્થિર ક્યાં છે ? એ બધા આજેજે ને કાલે નથી. એ અસ્થિર ચંચળ અને ક્ષણભંગુર છે; નાશવંત છે. ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પણ ટેટલો વખત ટકે તેમ છે ? વિષયોના સેવનથી શક્તિનો નાશ થાય છે, ઐગ્ન્ય બળી જાય છે, યુધ્ધ ધસાય છે, બુદ્ધિ ક્ષીણ થાય છે, તેજ જતું રહે છે, યશનો નાશ થાય છે. મનુષ્યનું આયુષ્ય પણ કેટલું ? બ્રહ્માનું આયુષ્ય પણ અર્ધજ છે તો. મહારાજ, એ વાહન, પરિચારિકાઓ, રત્ન, ધન વગેરે તમે જ રાખો. એ તમારા જ હજી, મારે તેમાંનું કાંઈ ન જોઈએ, મારે તેની ઇચ્છા નથી. વિત્ત સંબંધમાં પણ એનું છે કે ગમે તેટલું દ્રવ્ય મળે તો તેથી કાંઈ કોઈને તૃપ્તિ તો થતી જ નથી. કામનાનું પણ તેમ જ છે. એક કામના પૂરાય તો બીજી જાગે. કામનાઓ શમતી જ નથી. એ ભોગવિલાસ, એ જન, ધન, વિભવ, સંપત્તિ, પુત્ર, પશુ આદિથી નિરંકુશ તૃપ્તિ તો કદી પણ કોઈને થતી નથી. મારે ભોગનાં દ્રવ્યોનું અને તેનાં સાધનોનું કંઈ કામ નથી. ધન અને આયુષ્ય આપની દયા હશે તો મળી જ રહેશે.

મારે તો એ જ વરદાન જોઈએ ”

“ અજર અમર દેવો પામે આવી એવો ડોળ મૂખ મનુષ્ય હોય કે પોતે જરામરણયુક્ત અને પૃથ્વીરૂપ અધોસ્થાનમાં રહ્યો હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ ફળ તે દેવો પામેથી મળશે એમ જાણતો હોય છતાં તેઓ પાસે અનિત્ય ફળની માગણી કરે ? સૌન્દર્ય, રૂપ, ગંગા, કીડા અને તેથી યત્ન સુખ નારવ ત છે, ક્ષણિક છે, નિગત રૂપાન્તર પામ્યા કરે છે એક જ કંપે ગહેતાં નથી એમ જાણના કયો વિવેકી પુરુષ અતિ-દીર્ઘ જીવનમાં આનન્દ માને ? આપ જેવાઓ પાસે આવી કેવળ અનિત્ય ભોગ્ય પદાર્થો માગુ એવો મૂખ હું નથી મને તો આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવો એથી બીજું વરદાન હું મનથી પણ ઇચ્છતો નથી મને તો આત્માના નિષ્કૃયનું વિજ્ઞાન સમજાવો કે જેથી પરમ પુરુષાર્થ પામી શકાય છે

નચિકેતાનો આવો શુભ અમરદહ અને તેના મૂળમાં રહેલ શ્રદ્ધા, ભક્તિ, વિવેક, વૈરાગ્ય વગેરે સાધનસપત્તિ જોઈ ચમરાંજને ખાત્રી થઈ કે આ શિષ્ય આત્મજ્ઞાનને યોગ્ય છે ખરે જિજ્ઞાસુ અધિકારી છે

॥

પ્રકરણ ૨

શ્રેય અને પ્રેય

શિષ્યની પરીક્ષા કરી તેની પાત્રતા યોજ્જસ કરી ચમરાંજ પ્રસન્ન થયા અને તેને નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કર્યું

“ પ્રિય નચિકેતા હું જોઉં છું કે તને આત્મવિદ્યાની ખરેખરી તીવ્ર અભિલાષા છે, અને તું ધીર વિવેકી સુદ્ધિમાન છે, કેમકે સ્ત્રી ધન, ધન, ધાન્ય, ધનુ વૈભવ અપ્સરા વગેરે દિવ્યભોગો સામ્રાજ્ય એ સર્વ ત આલેખિક સુખ આપનાર ભાસતા હોય ધણી ખરા

મનુષ્યોને સ્વભાવથી જ પ્રિય હોય છે. તેઓનું મન એ વિષયમુખેની કામનાઓમાં જ લાગ્યું પડ્યું હોય છે. તેં વિવેકબુદ્ધિ વાપરી સારાસારનો વિચાર કરી ભારે ધીરતાથી એ પ્રેય પદાર્થોના ત્યાગ કર્યો, તારું મન એ ભોગ્ય પદાર્થોની લાલસાથી ડગ્યું નહિ, કોઈપણ વિષયની કામના તને શ્રેયોમાર્ગથી ચલાવી શકી નહિ; ખરેખર તેં અમૃતતત્ત્વની ઉત્કટ ઇચ્છા દર્શાવી અને એવી પ્રૌઢ ઇચ્છાને યોગે નદીના પ્રવાહને દિલ્લો વહેવડાવવા જેવું કરી બતાવ્યું. મન અને ઇન્દ્રિયોના સ્વાભાવિક અદ્વિબુદ્ધિ વેગનો નિરોધ કરી તેને આત્માભિમુખ કર્યો; તેં અપૂર્વ મનોનિગ્રહ, ઇન્દ્રિયસંયમ, વિવેકબુદ્ધિ બતાવ્યાં છે અને બહુ મનુષ્યો જેમાં લોભાદને પડે છે તેવી કામનાઓનો તેં ત્યાગ કર્યો. આત્માનું અન્તઃકાળનું ખરું કલ્યાણ જેથી થાય તેવો ધીર પુરુષોનો વિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગ તેં પસંદ કર્યો. તારા જેવું કરનાર કોઈકજ ધીર નીકળે. ખરેખર તું ધન્ય છે. તારી પ્રશંસા કૃત્તલી કરું. તારા જેવા પ્રમુખજનાર સર્વશિષ્ય અમને મળો. તારી ધૃતિ ચત્ત્વ વસ્તુવિપાક છે.

સંસારમાં એ માર્ગ છે. વિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગ અને અવિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગ. એ બંને માર્ગનાં સ્વરૂપ અને ફળ જુદાંજુદાં છે. વિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગ પસંદ કરી તે માર્ગે જનારાનું કલ્યાણ થાય છે. તેને મોક્ષ મળે છે. પણ અવિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગે જનાર પુરુષાર્થથી બદ થાય છે. તે પુનઃ પુનઃ જન્મમરણના પ્રવાહમાં અચળ રહે છે. શ્રેયોમાર્ગ ઉપર ઉપરથી રમખાંડ અને સુખકર ભાસતો દોષાથી બહુ મનુષ્યો એ માર્ગ ગ્રહણ કરે છે. પણ જે શ્રેયોમાર્ગ છે-જ્ઞાનમાર્ગ છે તે વિષમ છે. તે સજ્જેલી તીક્ષ્ણ તરવારની ધાર ઉપર ચાલવા જેવો છે. આ દુઃખે મંપાદન કરી ચકાવ એવો જ્ઞાનમાર્ગ તેં ગ્રહણ કર્યો એ ખરેખર દુરકર કાર્ય હતું છે.

દુનીયામાં ધણાંખરાં મનુષ્યોને તાત્કાલિક ઇન્દ્રિયગમ્ય સુખ આપનારો અવિદ્યાનો શ્રેયોમાર્ગ પસંદ પડે છે. તેઓને ધન, સત્તા,

વિભવનો મોહ હોય છે; સ્ત્રી પુત્રાદિ ભોગ્ય પદાર્થોમાં અત્યંત આસક્તિ હોય છે. આ મોહ-આસક્તિ અને તૃષ્ણાથી પ્રેરાઈ તેઓ તે મેળવવાની ખટપટોમાં રચીપચી રહેલા હોય છે. આ લોક અને તેનાં ઇન્દ્રિયગમ્ય સુખો શિવાય બીજું કંઈ તેઓને સંજતું નથી, પરલોક અને સદ્ગતિનું તો તેઓને ભાનજ હોતું નથી. એટલે તે મેળવવાનાં શાસ્ત્રીય સાધનોનાં કે તેનાં અનુદાનની ખબર જ શાના રાખે ? તેઓ તો 'આ લોકની સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય, સત્તાનો લાભ એજ પરમ લાભ છે એમ સમજે છે, અને તેની જ ભાવનાઓ કરે છે. અવિદ્યા-અજ્ઞાનમાં દૂષ્ણા પડ્યા હોય છે, છતાં પોતાને વિદ્યાવાન, શાસ્ત્રકુશળ, પંડિત, કૃતાર્થમાની ભારે અભિમાન ગણે છે. ખરેખરી રીતે તો તેઓ સંસ્કારહીન વિવેક-શૂન્ય બાળક જેવા જડબુદ્ધિ હોય છે. તેઓની વાસ્તવિક સ્થિતિ ગાઢ અધકારમાં આમતેમ ભટકતા અને ઢેબાં ખાતા આધળાન્મૂર્ખ પુરૂષો જેવી હોય છે. અને તેઓની મતિ પણ એક અંધ બીજા અંધને દોરે અને પરિણામે પોતે ખાડામાં પડે અને બીજાઓને પાડે તેના જેવીજ થાય છે. તેઓ મહા અનર્થકાંક્ષી ખાડામાં પડે છે, સત્ય વસ્તુ તેઓને હાય આવતી નથી. મૃત્યુના સર્વત્ર વિસ્તરેલા કાંસામાં ફસાય છે, અને વધારેને વધારે એ કાંસામાં અટવાતા જાય છે તેથી છૂટતા નથી. જન્મ, જગ, મરણ, શોક, મોહ આદિ કલેશપરેપરામાં અથડાયાં કરે છે. પ્રિય નિર્ચિંકેતાં, અવિવેકો પામરોના આ આપાનગમણીય પણ દુઃખપરિણામી માર્ગની તેં બગાડર પરીક્ષા કરી, તેનું મથાર્થ સ્વરૂપ સમજી, એ માર્ગથી તું દૂર રહો. જળમિશ્રિત દૂધમાંથી હંસ જેમ જળ મૂકી દૂધ લઇ લે છે, તેમ આ શ્રેય-પ્રેયનાં મિશ્રણમાંથી પ્રેયનો માર્ગ ત્યાગ કરી તેં શ્રેયનો માર્ગ મહણ કર્યો. તારું પરમ કલ્યાણ યશે, તું મોક્ષરૂપ પરમ પુરૂષાર્થથી જાણ નહિ થાય, તું મોક્ષને યોગ્ય છે. તારા જેવો શ્રેયોમાર્ગની ઇચ્છા રાખનારો કરોડોમાંથી એકાદ નીકળે; કારણ કે જે આત્માના જ્ઞાનની તેં માગણી કરી છે, તેનું બહુ લોકોએ જવણ પણ

ભાગ્યે જ કયું હોય છે તેનું શ્રવણ પણ દુર્લભ જ છે. સાંભળ્યા છતાં પણ તેના તરફ વલણ કોઈકને જ થાય છે. એ આત્મતત્ત્વનો વક્તા અને યાતા પણ વિરલ હોય છે. કોઈ વિરલ ભાગ્યશાળીને “અમેદદશી” આચાર્યનો યોગ થઈ જાય છે, અને એ આચાર્ય પાસેથી એ આત્મતત્ત્વનો ઉપદેશ પામી કોઈક જ કુશળ વિવેકી આત્મલાભ પામે છે. આત્મલાભ માટે જેવા તેવા ગુરુથી કે દેવળ પોતાના તર્કથી સાક્ષી શકતું નથી. આત્મવેત્તા અલૌકિક ગુરુ અને શ્રુતિસંમતતર્કની સહાયથી એ અતકર્ષ, દુર્દર્શ આત્મદેવનું શ્રવણ, નિર્ધારણ, મનન, નિદિધ્યાસનથી સ્વાનુભવમાં ઉતરવું જોઈએ, આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે જ હર્ષ, શોક, દુઃખ વગેરેથી છૂટામ છે અને અનિર્દેશ્ય પરમ સુખનો લાભ થાય છે. અવિદ્યારૂપી ઘોર નિદ્રામાં પડેલા જન્તુઓએ એ નિન્દ્રાનો ત્યાગ કરી ઊંઘું જોઈએ અને જાગૃત થઈ સદ્ગુરુને શરણે જઈ આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ, કેમકે તેમ કયાં વિના પગીને કોઈ માર્ગે ખરું સુખ, સાચું દિત અને અનન્તકાળનું કલ્યાણ થવાનું નથી.

પ્રકરણ ૩

જીવાત્મા અને પરમાત્મા

યમરાજાએ ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું કે પ્રિયતમ નચિકેતા ! મૃત્યુ પછી શરીર ધન્દ્રિય મન બુદ્ધિથી જુદો અને પીળા દેહ સાથે સંબંધ રાખનાર આત્મા જેવું કંઈ છે કે કેમ એ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળ.

આ શરીરનો પ્રાણ સાથે સંયોગ તે જીવન અને પ્રાણથી વિયોગ તે મરણ એમ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવતું હોઈ એમ મનાય છે કે માણસ

અન્યાવલોકન

“ શારીર આરોગ્ય અને ગૃહવિજ્ઞાન ”

લેખિકા-શ્રી સુમતિબેન પ્રાણજીવન વૈદ્ય શ્રી એ, ડી પી ઈ
પ્રકાશક-પટેલ બ્રધર્સ, નડિયાદ કિ મત રા ૦-૧૨-૦

શારીર શાસ્ત્ર, આરોગ્યશાસ્ત્ર અને ગૃહવિજ્ઞાન, જે મનુષ્ય જીવ
નના ખાસ મહત્વના અંગ છે, તેના સુભગ ત્રિવેણીસંગમ સમુ આ
પુસ્તક ખરેખર પ્રત્યેક ઘરમા વસાવવા જેવું છે કન્યાઓ માટે તો
આ પુસ્તક આશીર્વાદરૂપ છે લેખિકા બહેને બહુ જ સરળ રીત
અને સહેલી ભાષામા, વિષય જગ શુદ્ધ હોવા છતાં, ધસ્ટાનું નિરૂપણ
સુદર સૌની દ્રાગ કરેલું છે વિજ્ઞાનના ખીજ આવાં પુસ્તકો કમતા આ
પુસ્તકની વિશિષ્ટતા એ છે કે લેખિકા બહેનને પોતાને પ્રત્યક્ષ અનુભવ,
આ વિષયો બજાવવાનો હોખૂને, વિદ્યાર્થીનીઓની રોજની શી શી
મુશ્કેલીઓ હોય છે, આ તો તેનો ઉકેલ કમ લારી શકાય તેવું જ્ઞાન
ધણું જ વ્યોમજાતિક રીતે વિવેકપૂર્ણ કરેલું છે.

વિજ્ઞાનના ધણા પુસ્તકોમાં ભાષાશુદ્ધિ તરફ ખાસ લક્ષ આપ-
વામા નથી આવતું, પણ આ પુસ્તકમા લેખિકા બેનને ગુજરાતના
સમર્થ નવનિકાકાર અને લેખક શ્રી બાણુભાઈ પ્રા વૈદ્યની મદદ
મળેલી હોવાથી પુસ્તક ખરેખર વિજ્ઞાનના એક સારા પુસ્તક
ઉપગત, સાદિત્યનો પણ નમુનો બોતું છે વિદ્યાર્થીનીઓ ઉપરાંત
અન્ય સ્ત્રી વર્ગ પણ ખૂબ ગ્રસપૂર્વક આવું પુસ્તક વાંચીને ધણું
જાણવાજેવું મેળવી શકે એમ છે

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

ડાંગરીના જનગરપતિ શ્રી. સોગળ કાંતકે મુજે મા પાગમીઓ સમક્ષ
વ્યક્તિમાન આપી સાદું જીવન જીવવાની, ૧૩૦૦ વર્ષ પહેલાં તેઓ
હિંદમાં આવ્યા તે વખતનું યાગિય, ખંત અને મહેનતના મહાગુણો
જનગરી ગણવાની અને ધાર્મિક સુધાગણા સમજાવવાની કોશિષ
કરી હતી.

—સ્વ. આચાર્ય આનંદસંકરે મુવના કૃતિઓને પ્રેમાર્તી જરૂરિયાત
પિતાની ઈચ્છા અનુસાર શ. પચાસદશમી કાંતકનો અન્ય બંડાગ
અમલવાદની ગુજરાત વર્નાકુલર સોસાયટીને અર્પણ કર્યો સોસા-
યટીની કારોગારીએ પ્રેમાભાઈ દોડમાં તેમનું તેલચિત્ર મુક્યું, એમના
સ્મારકમાં બુદ્ધિપ્રકાશનો આચાર્ય મુવ સ્મારકઅંક તથા વચંતના
પ્રેષોનો ચોથો ભાગ પ્રકટ કરવાનું નક્કી કર્યું.

—વડોદરા ગાંધીના પ્રગતત્વ ખાતાના વડા ડૉ. હીમનંદ શાસ્ત્રી
આઠ વરસ ગાંધીની સેવા બજાવી નિવૃત્ત થયા.

—કુસા-કાઠિયાવાડમાં હરિજન વિદ્યાર્થીઓને તાલુકા શાળામાં

દાખલ કરવા સળધી સનાતન મંડિતમાં વિરોધી ચર્ચા જનમી છે.

—મહુવા-કાઠિયાવાડમાં મહાજનની ધર્મશાળામાં શ્રી સાતિ-ભાષના સાગ એવા ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો થયાં-હજીવદમાં સ્વામીનારા-યણના મદિરમાં જ્ઞાનસત્ર ઉત્તવાયો; સાગ વ્યાખ્યાનો થયાં.—શુભર્ષ વિગેરે સ્થળોએ હિંદના દાદા દાદાભાઈ નવરોજી તથા લોકમાન્ય દિળકની સવત્સરીઓ ઉજવાઈ.

—વિદ્વાન જૈનમુનિ શ્રી કાલિવિજયજી પાટણ મુદામે ૮૨ વર્ષની વયે કાગધર્મ પામ્યા.—અમદાવાદમાં ડૉ. મુંજેતુ ગુજગત હિંદુ-યુવક પરિપક્વતા પ્રમુખપદે વ્યાખ્યાન થયું; હિંદુઓને એકમ સાધવાનું, લશ્કરમાં જોડાવાનું, સાચો રાષ્ટ્રવાદ કેળવવાનું, ગુજગતમાં મિલિટરી કોલેજ સ્થાપવાનું અને એ રીતે અખંડ હિંદુસ્તાન સાચવી રાખવાનું સમગ્રવ્યુ

જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને સંનિષ્ઠાનાં રહસ્ય સમજાવનારાં
ઉત્સાહ અને જીવંત પ્રેરનારાં

—: પુસ્તકો:—

	કિંમત	પોસ્ટેજ
કિરણકલાપ :—વૈરાગ્યબોધક કાવ્યો	૦-૮-૦	૦-૧-૯
ભગદર્શન :—ભગનોનો મંત્રદ	૦-૬-૦	૦-૧-૩
મીરાં અને રાણો :—ભગવતી મીરાંનાં ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સમજાવનારો સંવાદ.	૦-૩-૦	૦-૦-૬
શ્રી સદ્ગુરુ ગિદ્યાશતક :—વેદાન્તના ઉચ્ચતમ સિદ્ધાન્તોને સગળ કાવ્યમાં જીતારેખેશતક	૦-૩-૦	૦-૦-૬
શ્રી સદ્ગુરુ સ્તુતિશતક :—નિત્ય પાંદમરેણ્યયોગી ચાચ એવું નિરૂપિતવર્ણક શતક.	૦-૩-૦	૦-૦-૬
સ્વા. રામતીર્થની સંક્ષિપ્ત જીવનકથા :—	૦-૨-૦	૦-૦-૬
અષ્ટાં પુસ્તક માથે લેનારને પોસ્ટેજ	૦-૩-૩.	

દરેક પુસ્તક માટે દરેક તરફ પેટી માં ખર્ચ જુદું.

પ્રબન્ધક :—“ ઉત્થાન ”

હાથકોટપુર, પૂર્વગુજરાત

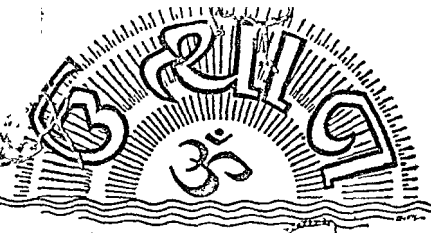

“આ મનુષ્યલોક એક કર્મભૂમિ છે, એમ ત્રિચારીને પરલોકની ઇચ્છા રાખનારા પુરુષે નિરન્તર શુભ કર્મો જે કરવાં. કેમકે સર્વલક્ષક કાળ, મહિનાઓ અને ઋતુઓ-રૂપી તર્કથી તથા કડઠી હાથમાં લઇને, સૂર્યરૂપી અગ્નિ સંગઠાવીને, તેમજ દિવસો તથા રાત્રિઓરૂપી લાકડાં બોને તે- જિત્તે માર્ગીને, ગ્રાણીઓનાં કાર્યરૂપી સાક્ષીના સમક્ષે સર્વ ગ્રાણીઓને બળાત્કારે સંધી ખાય છે. મનુષ્ય પાસે ધન હોય પણ તેનું દાન અને ભોગ- કરવામાં ન આવે તો તે ધનનો શો ઉપયોગ ? મનુષ્યે જાણ હોય તેનો શત્રુનો પરાભવ ન કરે તો તે જાણનો શો ઉપયોગ ? મનુષ્યે શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્યું હોય, પણ જો ધર્મોપદેશ ન કરે તો તે શાસ્ત્રાધ્યયનનું શું ફળ ? અને જે પુરુષ ઇદ્રિયોને તથા મનને વશ રાખતો નથી, તે પુરુષમા રહેલા આત્માનું શું પ્રયોજન છે.”

શ્રી મહાભારત; શાંતિપર્વ; મૈત્રેયભાષ્ય અ. ૩૨૧

★

રમણલાલ નાનાલાલ સાહે રવા સ્વમન્થાની તીર્થે સુશ્રાવણે પુનઃ
એમને માટે વડોદરા, રાવપુરા અસોક પ્રિન્ટરીમાં છાપ્યું. પ્રકાશન
પ્રકાશન તા ૧૫-૮-૧૯૩૩

હૃદયિષ્ઠ જામત પ્રાપ્ય વરના નિયોધત ।

૦ લોકો સાધક । જગો ને આચાર્યવર મેળવો;

૧ આત્મબોધ મળે એવાં વિદ્યાકિર્તિ મેળવો.

લેખ

પ્રાસ્તાવિક નં. ૩૦ ૨૨
દરિવર...	...શ્રી. મુગલસાઈ પી. શાહ ૨૪
સ્વયંશુશ્રી. જ્ઞેહાગીર માણેકજી દેસાઈ...	... ૨૫
પ્રાર્થનામય જીવન	...શ્રી. નલિન મ. ભટ્ટ ૨૬
વેદાન્ત અને વ્યવહાર	...સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી ૨૭
બાકિતમીમાંસા...	...સ્વા. શ્રી માધવતીરથજી ૨૮
શ્રીલઘુ વાસુદેવ મનન	...તંત્રી ૨૯
યોગીસમ્રાટ શ્રીશ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર ૩૦
યમ અને નચિકેતા	...શ્રી. જ્ઞાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય ૩૧
આત્મજાગૃતિ	...શ્રી. ગુમાનસિંહજી નાયુસિંહજી ૩૨
નીતિકથાઓ	...શ્રી. નર્મદાશંકર દ. વ્યામ ૩૩
અન્યસ્વીકાર ૩૪
પ્રસંગસૂચિ ૩૫
મંગલાવૃત્તગાન	...શ્રી. નલિન મ. ભટ્ટ...	... ૩૬

: પુસ્તકો લેવો માટે :

હજી પછી થોડી રકમ જમાવેલી છે; ધન્યાં પુસ્તકો લેવાને આ અર્થી કીમતનો લાભ લીધો છે; હવે માત્ર દરેક પુસ્તક લેવાને આ લાભ મળી શકશે. માટે લવાજમનો રૂ. ૨૦/- તથા લેટપુસ્તક મંગાવવું હોય તેમજ ૫/-૦ વધારે મોકલે જલદી આહુક થવા વિનંતી છે.

પ્રેમક 'હિથાન'

કો. હિ. પુ. - પા. હિ. મુ. ન.

ખાલજીવન

‘ખાલજો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ

સુંદર સચિત્ર સસ્તું માનીશું માસિક

તંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩ : ભેટચોપડી સાથે

‘ખાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

૫મીકરણપટ:—વેદાન્ત પ્રમાણે સૃષ્ટિ તથા સરીરના સમસ્ત તત્ત્વોનું જોળખાણ કરાવનાર આ પટ, ભડા કાગળ ઉપર તુખનામા મદાવાય એવી રીતે છાપેલું છે. પચતત્ત્વ, પંચપ્રાણ, પચકોષ, પચજ્ઞાનેન્દ્રિય, પંચકર્મેન્દ્રિય ત્રણભગીર, ત્રણ અવસ્થા, વગેરે બધી વસ્તુઓની ઝીણવટ ભણી સમજણ આપીને એ અધાના સ્થાન તથા ક્રિયા સમજાવ્યા છે. વેદાન્તનું કોઈપણ પુસ્તક વાંચતી વખતે સાથે રાખવાથી, જ્યારે તે પહેલાં આનો વિચાર કરી જવાથી વેદાન્તનો વિષય બહુ જ સરસ થઈ પડે એવી આના ગોઠવણ છે. કિંમત પોસ્ટેજ સાથે આના બે

ત્રિપુરાહસ્ય-જ્ઞાનખંડ

કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ ભેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ છે. ગ્રાહકોને એ આઠ આનાની કિંમતે મળી શકે છે. પોસ્ટેજ દાદે આનો વધારો.

એમાં ધ્યાનની સમજણ છે, જ્ઞાનની ચોખવટ છે, ઉપાસનાનો મર્મ છે, ભક્તિની પદ્ધતિ છે, અને સદાકાળ સૌ સરખા ઉપયોગી થાય તેવા અભ્યાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સરસ હોલ છે, કે જેણે પુસ્તક વાંચતાં જ મનમાં તૃપ્તિ થાય; પણ વખતથી જેવા પુસ્તકની શોધમા હતા, તે મળી આવ્યું એવો સંતોષ થાય.

‘ઉત્થાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે અંક એના ભેટ પુસ્તક ત્રિપુરાહસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે હજી રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોસ્ટેજ સાથે મળી શકે એમ છે. તેમાં એકલું પુસ્તક જ બાર આનાની કિંમતનું થાય છે. બધા મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ વાચન તત્ત્વજ્ઞાનનું સુંદર સિદ્ધાંત આપે છે. થોડી જ નકલો બચેલી છે. અને બીજે વર્ષે ગ્રાહકોની વધતી જતી માગણીને લીધે એ જલ્દી વેચાઈ જવાનો સંભવ છે વિશેષ માહિતી માટે લખો:—

પ્રબન્ધક ‘ઉત્થાન’ છાટાહટેપુર, પૂર્વ ગુજરાત.

ઉત્થાન:—અધ્યાત્મવિદ્યાનું આસિક પત્ર

વાર્ષિક લવાજમ ભેટનું પુસ્તકના પોસ્ટેજ સાથે

હિંદ

આફ્રિકા

એક અંકની કિંમત

રૂ. ૩-૮-૦

રૂ. ૮-૦

રૂ. ૦-૬-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર રૂ. ત્રણ .

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે, અને વર્ષ વચ્ચે માહક થનારને પાછલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫ મી તારીખે રવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજીકની પો. ઓ. મા તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી નજીકના જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કિંમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનારાઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે માહકનું પત્ર સાથે લખવું. જવાબ માટે હંમેશાં પૂરતી રિકિટો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણા મોકલવા ઉપરાંત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરો પ્રમાણભૂત પત્ર ખીડવો. (૬) 'ઉત્થાન' વડોદરામાં છપાય છે અને ત્યાંથી રવાના થાય છે; પરંતુ એ સંબંધે બધા પત્રવ્યવહાર નીચેના સગામે કરવો.

જે આનાની રિકિટો મોકલે તે નમૂનાનો અંક મંગાવી જુઓ.
પ્રખંધક, ઉત્થાન, ભાદાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજીનું નવું પુસ્તક

તે કેમ ?—અથવા સક્તિપ્રભા

પૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૧૦, પાકું કપડાનું પૂઠું, પડેતર કરતાં પણ ઓછી કીમત એટલે કેવળ ૦-૧૨-૦ આનામાં નીચેને ઠેકાણેથી સિલકમાં હજો ત્યાં સુધી મળશે.

લખો:—

પ્રખંધકલાલ નાનાલાલ આચાર્ય
મંત્રી-સનાતન ધર્મ સભા/લી જુહી-કાઠિયાવાડ.

શ્લોકવિવરણ-

નવગનિના શક્તિપૂજના દિવ્યોમા શક્તિના પ્રતીક તરીકે અનેક
 હિરવાળો ધડો નાખી, એમા અખડ દીપક બાળી એનું પૂજન-અર્ચન
 કરવાતો રિવાજ છે એ ધડાના અસખ્ય હિરોમાથી પ્રકાશ બહાર
 નીકળે છે અને એથી આસપાસના પદાર્થો ઓગળાય છે આ શ્લોકમા
 એનું દષ્ટાન્ત આપીને શરીર, એમા ગહેલુ આત્મચૈતન્ય, એ આત્મ-
 ચૈતન્યનો અત કરણ અને ઇન્દ્રિયો દ્વારા નીકળતો અને માલ વિધોનું
 જ્ઞાન કરાવતો પ્રકાશ, એ બધાનું ગદસ્ય સમગ્રજગત છે આપણા શરી-
 રમા અખડ જ્ઞાત્મન્યોત્તિ અહોનિશ પ્રકારવા કરે છે. સુપુરિતમા જ્યા
 અત કરણ અવિદ્યાના અધકારમા લય થાય છે, તેમાં પણ એ પ્રકાશ-
 જગતના અભાવની સાક્ષી પૂરે છે; સ્વપ્ન અને જાગૃતમા એ જ ચૈત-
 ન્યનો પ્રકાશ અત કરણમાં થતો ઇન્દ્રિયો અને પાત્રી પદાર્થો ઉપર પડે
 છે એટલે આતર તથા બહાર જગતનું જ્ઞાન થાય છે જાગૃતમા પ્રથમ
 આત્મપ્રકાશ ઇન્દ્રિયો દ્વારા બહાર પ્રગટે છે, પદાર્થો ઉપર પડે છે,
 અને સૂર્ય, ચંદ્ર, તથા બાહ્ય પ્રકાશની સહાયતાથી પદાર્થોનું જ્ઞાન
 અંત કરણને થાય છે અક્ષમપ્રકાશ આત્મથી ફૂટી ફૂટીને બહારના
 વિષયમંત્રોને ઓળખાવે, તો અસખ્યકોટિ સૂર્યચંદ્રનો પ્રકાશ પણ
 અત કરણમાં વિષયજ્ઞાન કરાવી શકતો નથી આવી રીતે આત્મજ્ઞાન-
 પ્રકાશ જ સૌથી પ્રથમ અને અખ્ય છે, એ પ્રકાશથી જ સમસ્ત વિશ્વ
 પ્રકાશિત થાય છે, એના જ્ઞાન વડે જ બધા વિધોનું જ્ઞાન થાય
 છે, એ મુખ્ય, અખડ જ્ઞાનનું જે જિજ્ઞાસુને જ્ઞાન આપે છે, એવા એ
 પરમ શિવસ્વરૂપ, શ્રી ગુરુદેવ-શ્રી દક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર । નમ-
 સ્કાર । નમસ્કાર ।

ઉચ્ચાન

વર્ષ ૧૯૪૨-આસો ૧૯૯૮ [અંક ચોથો]

આ તે મનુષ્ય કે—?

લેખક:—
તંત્રી

પૃથ્વીના ખડેપડે પ્રલયનો અગ્નિ વરસી રહ્યો છે; યુરપ અને એશિયા, અમેરિકા તથા આફ્રિકા અને પાંચમા ખડ જેવા આસ્ટ્રેલિયામાં માનવજાત રણરસિયું બન્યું છે. અરે લોહીતરસ્યું બન્યું છે. આને શું અમુકને શાન્તિ સાચવવા દીધી છે? ખડે ખડની ચોક્કી કરતો, એમેર મોખાં ઉછાળીને મનુષ્યને એનું જીવન એના અસખ્ય તરંગમાના એક જેવું નહાનકડું મોજીંગ છે, એવું ભાન કરાવતો, અને પૃથ્વીના બે તૃતીયાંશ ભાગ ઉપર હહેરો ભારતો ઝેંસાગરગળ પણ મનુષ્યની મુદ્દલીલામાં સપડાઈ રહ્યો છે.

પ્રચંડ આકાશમાં ઘણીવાર તારાઓ ખરે છે, અને ખરી ખરીને ક્યાંના ક્યાં પે સંતાઈ જાય છે; ગયા; હમેશને માટે ક્યાંક અગોચર ચેલા; માનવદષ્ટિથી દૂર દૂર અગમ્યમાં ઊતરી પડ્યા! એ પણ લડતા હશે નહિ વાર? એમનાં પે મુદ્દખેલાતાં હશે; ત્યાં પણ ચડસા-

તાપડમી દમે, નાના મોટાના, આન નગસાના ગગદેષ દમે । પૃથ્વીએ
જ્યોતિષીને તો દહેશે કે, હ, મદને પણ સ્વભાવગુણ છે. અને એટલે
પ્રભાવશાલી એ છે કે પૃથ્વી પગના માનવને કે દેવદેવતાને પણ એ પો
તાને વશ વર્તાવી શક્યા છે । આતુ એ તારામ ડાળનું પણ શુદ્ધ ।

દશે દિશામા વાયુ દોરે છે, એમની પણ જાણે સગત ચાલતી હોય
જે એ આકાશમા અને નીચે પૃથ્વી ઉપર, મગમ અને દડા, ચોટખાં
ધૂળના વટોળીયાના એ તોફાન જમાવે છે । અને વર્ષાઋતુમા તો, સમુ
દ્રનાં જવને જ એ ઉગાડી, આકાશમાં એના ગોરેગોરા ફેંચી, વાદળો
આમથી તેમ રમાડી ધૂમાડી, વીજળીના મડગડા અને વાદળાના તડ
કાટમાથી પાણીની રેલમહેલ કરી મૂકે છે, પૃથ્વીની તન્સ છીપાવે છે
સમસ્ત પ્રાણી વર્ગને પોણુ આપવા અન્ન ઉપજાવે છે । સાથે જ
સંદાર । અને સદાગ તેવું જ પ્રજાન । એક દાણુની પણ શાંતિ નહીં
આપુ વર્ષ એને વણા જ કરવાનું । બ્રહ્માડ વી મતા એ વાયુઓમ
પણ શુદ્ધ આણુ હશે નહિ વાર ? એમા જે કાગજીતની સગત એલાત
હશે । ત્યાય ગગદેષ અને તુફાનના ઝઝાવાત ।

સમુદ્રમા અસખ્ય કોટિ જીવો છે, ગદાસી શરીરના મગર, માછલ
અને ખીનુ પૃથ્વી પર પણ ન હોય એવો ન દેખી શકાય એવા પ્રાણી-
ઓની એમા દેહદોડ થવા કરે છે । એકની પાછળ ખીનું એમા
લાગ્યું જ પડ્યું છે । પોતાની જાતનો જ આદાર કરીને જીવન ટકાવી
રાખનાર વર્ગ એમા બહુ મોટો છે. સૌને પોતાની હયાતી-શરીરનું જીવન
નિભાવવું છે, અને નિભાવીને જીવવું છે, મુક્ત વિદાર કરવો છે એટ
લું જ નહિ, પણ સ્વતંત્ર અને સત્તાધીર થવા ખીનને મારવા, ડગવવા
નસાડવા અને નિર્મૂળ કરવા છે । એમાં જે રાગદેષ, ત્યા પણ શુદ્ધ, અને
એ જ સંદાર અને સર્જન, જન્મમૃત્યુની ષટમાત । દાણુમાત્રની પણ
શાંતિ નહીં ।

અને આ પૃથ્વી ઉપરની તો વાત જ શી કરવી । વનવાસી પશુ

ઓ અને પક્ષીઓ, જંતુઓ અને કીટપતંગો, અસંખ્ય નાનાં મોટાં પ્રાણધારીઓનું આ એક જગત્સત સંગ્રહસ્થાન છે ! કોણ કરે એમનું વસ્તીપત્રક ! માણસ માણસની ગણતરી કરે, વર્ણભેદ અને વર્ગભેદના વાડાં બાંધે, સ્પર્ધામાં ઉછળી ઉછળીને સત્રાટ કે સ્વરાટ થવાના ધમ-પછાડા કરે—ત્યારે એ પશુઓ એનાથી વંચિત હશે ?

નાં; એકને ખીજનો ભય—જન્મજાત ભય લાગુ જ છે ! એકની ઉપર ખીજનો અંકુશ હમેશાં સવાર થઈને પાછળ પડેલો છે; એમને જીવવું છે, ખાવું પીવું છે, વંશવૃદ્ધિ કરવી છે ! દેહરક્ષા કરવી છે અને ગુફા કે કોતર, ઝાડનાં પોલાણ કે ઓય, માળા કે દર, શોધી કે બનાવીને એમને પણ પોતાની વસતી, હયાતી ટકાવવાં છે. જીવન એમનેય વહાણું છે; મૃત્યું નથી; પણ પોતાને જીવવું છે, વધવું છે, સુખી અને સુરક્ષિત રહેવું છે, તેથી ખીજને મારવાં છે; દુર્જીવને દબાવવાં છે, ને સજાગથી બચવું છે; ત્યાં પણ ભય અને રક્ષાનાં બંધન છે; જીવન—સંગ્રામ છે; જીવન એ યુદ્ધ જ છે, ખીજું કંઈ નહિ, એવું એ પણ આપણને જાણે શીખવતાં જ હોય નહિ !

અને આપણે ત્યારે કેવા ? આપણે એટલે પોતપોતાના સાડાતણ હાથની બિંચાણના, હાલતાં ચાલતાં જીવવા માટે જ મથતા, અને આ આ આખા બ્રહ્માંડમાં ચાલતા વર્ગવિગ્રહની જ આ પૃથ્વી ઉપર નક્કલ કરતા માનવ દેહધારીઓ—તે કેવા છીએ ?

કેંક જૂદા છીએ ખરા ! તરવો, પશુપક્ષીઓ, કે કીટપતંગો સ્વભાવ-પ્રેર્યાં જીવવા મથે છે; જેવી પ્રેરણા તેવું કર્મ; સુખદુઃખના દ્વંદ્વમાંથી છૂટવાનો નહિ પ્રયત્ન કે નહિ ઇચ્છા; ક્ષણિક સુખની આશા, અને તાત્કાલિક દુઃખની નિવૃત્તિનો પ્રયત્ન એ એમની જીવનકર્મની રૂઝરોજ; એમાં જ જીવનની સમાપ્તિ. જનમે ત્યાં સુધી દેહપોષણની મહેનત; વંશવૃદ્ધિની ઇચ્છા; અને શરીરરક્ષાનો ભય; આમ દેહપોષણ માટે આહાર, વંશવૃદ્ધિ માટે વિષયભોગ, અને શરીર રક્ષા માટેનો ભય—એ

નિવિધ ધર્મમાં એમનું જનન જીવન સમાપ્ત થાય; અને સાથે ત્યાં નિદ્રા, આવા આહાર, નિદ્રા, ભય, અને વશત્વદિના ચતુર્વિંધ સ્વભાવમાં જ એમના જીવનધર્મની પૂર્ણાવિતિ !

અને આ મનુષ્ય કેવો છે ? કેવે વિભેદતા છે કે નહિ ?—ઠે, ઝેનામાં વિચારવશિત છે, સાચું નરનું સમજી શકે છે ! દુઃખ દેશી છે; કર્મ અને કર્મનાં ફલ જાણી શકે છે ! આગામી દુઃખ અને જૂતકામનાં સુખને ઝોગળી વિચારીને કર્મ કરી શકે છે, એ પોતાનો ઇતિહાસ જાણી શકે છે, વંશવાન્સ માટે ઇતિહાસ જીવે છે, પ્રત્યેક પ્રાણી પદાર્થનાં જીવનમાર્ગી ઉપદેશ લઈ શકે છે, જીવિની પગલાંઓએ પદોગીને જીવનની અવનવી સીધ કરે છે, અને સીધી એક દોવાનો દાવો કરી શકે છે.

પણ આથી શું ઝેની મનવતા નક્કી કરી શકાશે ? પાછતો ઇતિહાસ તપાસો, અત્યાર સુધીના માનવસંસ્કૃતિના વહીવટના વ્યાપ તો દલી ગયા છે, કે એવો જ અસખ્ય મુદ્દો એટલાં છે, એનામાં પણ પણ જેવાં, ઇતર પ્રાણીઓ જેવા જ આહાર, નિદ્રા, ભય અને વશવાસના છે પૃથ્વીપરની જૂનામાં જૂની પ્રજાઓએ, ગ્રીક અને મન, આર્ય અને અનાર્ય, કે એવી બધી પ્રજાઓએ પોતપોતાના મનસ્વી ધર્મોને વશવર્તી સારાં માઠાં કર્મોનાં ફળ જોગળી, આપજીને એવો જ ઇતિહાસ પૂરો પાડ્યો છે, કે એમાંથી વર્ગ, વર્ણ અને વિષદની વાડાગંધીઓ હતી હોવા નીચાના, ન્દાના મોટાના, સ્ત્રી પુરુષના, સત્તા ને હીજીવદના, ગર્ભ અને પ્રજના. રાજ્ય રાજ્યના અત્યાર બેદો હતા. કોઈ દિસક તો કોઈ અદિસક, કોઈ ધાતક તો કોઈ રક્ષક, કોઈ પોષક તો કોઈ મોતક, કોઈ પાલક તો ભક્ષક, એમ એમને પણ કાળાં ધોળાં ક્યાં જ ક્યાં છે.

ત્યારે એનો સાચો શું ? સાચો એ જ કે એમનો ઇતિહાસ આપજીને તપાસી જોવા મળે છે એમને જ મુખદુઃખ હતાં, માન અપમાન હતાં,

હાજી હતી, ગગ દેવ હતા જેઓ એ દ્વદ્વમા જ રમ્યા કર્યા છે, તેમને શાંતિ નહોતી, એવાઓને યુદ્ધમા જ ખપી જવું પડ્યું પૃથ્વી-પરના શરીરને પૃથ્વીપગ જ છોડી દઈને હતા ન હતા થઈ ગયા, મૂકી ગયા આપણે માટે જે લઈ શકાય તો એમની જીવનઐશીમાથી અમોઘ અને અમૂલ્ય ઉપદેશસામગ્રી એમના કર્મધર્મ, એમના જ્ઞાનઅજ્ઞાન કે વિજ્ઞાન, એમના જીવનદીપના અજવાળા કે મૃત્યુના અધાગ આપણી સામે અત્યારે ચ બાજે તૈયાર ઊભા છે—મૂર્તિમંત અને સજીવન, આપણને ચેતવવા અને જગાડવા, જેને ચેતવું હોય અને જાગવું હોય તેને, બીજાને નહિ

ધર્મવિવેક

મનુષ્યેશ્વી ઈતઃ પશુઓમા, પ્રાણીઓમા અને તત્ત્વોમા જોયું તો એમ જ લાગે છે કે એક જીવને ભોગે બીજા પોષાય છે, એકનો સહા બીજાનું પોષણ બને છે અને શ્રોમદ્ ભાગવતમા પ્રથમ સ્કંધમા કહ્યું છે તેમ જીવો જીવસ્ય જીવનમ્ એ વાક્યનો જાણે એ રીતે જ અર્થ થતો હોય કે એક જીવના ભોગે બીજા જીવનું જીવન ટકી રહે છે, એવું એ બધાં કરી બતાવે છે

મનુષ્યને બીજા બધાથી જૂદા પાડીએ ત્યારે એમા કઈ કે અવશ્ય વિશેષતા છે. એ પોતાના પ્રત્યેક કર્મને વિચારપૂર્વક કરે છે, એ વિચાર ખોટો હોય કે ખરો, સારો હોય કે માઠો, એ જૂદી વાત છે, પણ એનું કર્મ વિચાર વિનાનું એટલે તદ્દન અવિચારી નથી એ ચોક્કસ છે, દુર્વિચારી હશે, પણ અવિચારી—વિચાર વગરનું તો નથી જ.

મનુષ્યમા મુખ્યત્વે એ વર્ગ છે, એક અતર્કબી અને બીજાને બહિર્મુખી, એક સ્વાર્થી ત્યારે બીજાને નિ સ્વાર્થી, એક હિંસક ત્યારે બીજાને અહિંસક સ્વાર્થી મનુષ્યને સમસ્ત વિશ્વના વિનાશના ભોગે પશુ પોતાને માટે સસાગના સમસ્ત મુખ, સત્તા, અને સ્વતંત્રતા જોઈએ છીએ, ત્યારે બીજા નિ સ્વાર્થીને પોતાના મુખ, સત્તા કે સ્વતં-

તતાના જોગે સમસ્ત વિશ્વને મુખી કરવા માટે મગી મટવાની જ ખત્રા છે

આવા એ વર્ગમાંનો પહેલો વર્ગ તો પશુવર્ગ ક્રૂતા જગાએ વિશેષ ચડીઆતો હોય એમ માનના મન અચમ્પ છે. શરીર મનુષ્યનું હશે પણ પાછલા જન્મમાં પશુધર્મનું જ પાલન કરતો હતો, જાણે શરીર બનીને બહારથી મનુષ્ય પણ અતરથી પશુધર્મનું જ પ્રદર્શન કરી દેખ નારો એ કેવલ માનવપશુ કે પશુમાનવ જ છે. એને આહારાદિ ચતુર્વિધ પશુધર્મ વિના બીલુ મશુ સજાતુ નથી, એના પ્રત્યેક કર્મમાં પશુતા હોય છે. એના દેહમાં વાસનાની બચકા દુર્ગંધ સડતી હોય છે. એના મનમાં વિચલોભાગની ગમ્મસી તૃષ્ણા નાચ્યા કરતી હોય છે. એની સમજણમાં એની વિચારશક્તિમાં દિરાનાં ત્રવપેચ ગોઠવાતા હોય છે. શાંતિની ધ્રુજાની એથે અશાંતિ વધે એવા એ કર્મ કરે છે. મુખના બહાના નીચે દુખની મુઠાઓ જ એ ગોઠવ્યા કરે છે, જીવવાના પન્થિમની આડમાં એ મૃત્યુના દૂતોને જ નોતર્યા કરે છે. અને આમને આમ અથડાતો ને દીચાતો, વીજાતો અને વીખેગતો એ પશુધર્મની ચકાલચોડીના ચકાવામાં ફર્યા કરે છે.

ત્યારે પેલો બીજો પશુના પાશમાંથી જાણે તદ્દન છૂટો હોય તેવો આહારાદિ ધર્મને કેવળ દેહ પૂરતા જ માનીને એના કરતા કષ્ટક વિશેષ ધર્મની શોધમાં જીવન પીતાવે છે. મનપિશાચનો એ ગુલામ નથી જનતો ભોગલાલસાની નતકીઓના નાચ એને નથી ગમતા, બુદ્ધિની ખોગી લવાઈ એને રૂચતી જ નથી ક્ષણિક દેહમુખની કે પારિવ વૈજવલકોગના હાસરાની એને ભૂખ નથી હોતી એને મુખ થાય છે બીજાને મુખી કરવામાં, એને સત્તાનો નહિ સત્વનો શોખ હોય છે દેહની સ્વતંત્રતા નહીં પણ સમાજની સેવામાં-નોદકલ્યાણની અધીન દીન પગલ તતામાં એ સ્વતંત્રતાના મત્ર સાંભળે છે એને પુરૂષોત્તુ નહિ પણ સ્વનુ રાજ્ય જોઈએ છીએ સમ્રાટ થવાના નહિ પણ સ્વ

ગટ થવાના કોડમા એ સમાનતાના આદેશ ક્રીને છે, અને સ્વરાજ્ય કે સામ્રાજ્યના દેશ કે ખડબાપી, બુગોળની મીમામા જડકાઈ ગયેલા ગ-
ન્યસત્તાના વ્યવ્ત્તા એ નથી એવતો, એને ઝખના હોય છે અનિત્યમા
નિત્યની શોધની, અસત્યમાથી સત્યને તાગવી દહાડનાની અને મૃત્યુ-
સાગરના મથનમાથી અમૃત વલોની દહાડવાની કળાના અન્વેષણની.

જીવો જીવસ્ય જીવનમ્—ના સૂત્રને ખરી રીતે તેઓ જ ખરું કરી
બતાવે છે, એ પોતાના—જીવાત્માના બધા ધર્મકર્મને બીજા જીવાત્મા-
ઓના કથ્યાણુમા વાપરી નાખે છે. સર્વની ઉન્નતિમા, અમાજના દિ-
તમા જ પોતાનું હિત જુએ છે, અને એમ કરી સર્વવ્યાપક, અનન્ત,
અને અખંડ જીવનમા અભેદ બનવાને જ પરમપુરુષાર્થ માને છે.

ચાણક્યુની ઘેર ઘેર ગવાતી નીચેની લોકાકિત જગ તપામી જુઓ,
અને પછી વિચાર કરો તો અવશ્ય સમજાશે કે ખરે પશુ અને
મનુષ્ય વચ્ચે વિવેકનો જ ભેદ છે. આ રહ્યો એનો એ સર્વાંગન્ય શોધનો
નોંધ—

આહાર નિદ્રા મય મૈથુન ચ
સામાન્યમેતન્ પશુભિર્નરાણામ્ ।

પક્ષો વિવેકો હ્યધિકો મનુષ્યે

વિવેકહીના પશુભિઃ સમાના ॥ ૧૩૧ ॥

ચાણક્ય કહે છે કે આહાર, નિદ્રા, સ્થપ અને મૈથુન એ પશુઓ
અને મનુષ્યમા સરખી રીતે જ જોવામા આવે છે, પણ મનુષ્યમા એક
વિવેક વધારે છે, ને જો એ વિવેક ન હોય તો મનુષ્ય અને પશુઓ
એક મરખા જ છે.

અને આવું એમના સ્વભાવમા, એમના ધર્મકર્મમા અજાણ્ય
હોય તો પછી માનવજોષિય મનુષ્ય તોય શુ વિગેળા રહી રહ્યા
નહિ

પશુઓ જેવી રીતે આ ચાર ધર્મની ખેવાતાબુમા અને એ પ્રમા-

હોના જીવનધર્મ તથા વ્યવહારકર્મમાં જન્મે અને મરે છે, લડે છે અને કામભોગ પૂરતી મૈત્રી બાંધે છે, તે જ પ્રમાણે મનુષ્યો પણ જન્મે, મરે, જીવે ત્યાં સુધી વિષયો ભોગવે, મારાપરાયાના વાડા બાંધે, અને એમાં જ દેહને ક્ષીણ મંત્રી નાખે, ત્યારે પછી એને મનુષ્ય કંઈ કહેવાય ?

મનુષ્ય અને મનન

માનવેતર પ્રાણીપદાર્થોમાં આઠ ધર્મના સ્વભાવથી પ્રેરણા થાય તે પ્રમાણે પરાધીન દશામાં એમના કર્મ થાય છે. એમને વિવેક હોય છે એમ કહીએ તો ઠેવડ આ આઠ ધર્મ પૂરતો 'ખાઘાખાઘનું' એમને બાળ હોય છે, નિદ્રાની એને સ્વભાવસિદ્ધ આવશ્યકતા હોય છે, વશનૃદ્ધિની એને નિષમગ્ન હૂબ ઉઘડે છે, અને ભય તો જ્યાં જ્યાં સરીકે છે, ત્યાં ત્યાં અનિવાર્ય છે, એટલે એમાંથી એ મુક્ત થઈ શકે એમ જ હોતો નથી.

ત્યારે મનુષ્યને મનનુ સાધન વિગેરે મધ્યુ છે, પણ એ મન એટલે એની ઠંડપનાને આધેણે ઘોડે ચડી અધઃપાતના ખાડામાં દૂદી પડવાનું નથી. જે મન-શબ્દ ઉપરથી એનું મનુષ્ય એવું નામ પડ્યું છે, એ મન પશુ અને દેવશરીર વચ્ચે પૂલ જેવું છે, રાક્ષસ અને દેવસ્વભાવ વચ્ચેનો એ દરવાજો છે એના ઉપર સવાર થઈ કા તો આગળ વધી દેવસ્વભાવ કેળવી દેવોના દેવ-આત્મદેવ-મહા-દેવના શરણેનો આશ્રય લઈ, સમસ્ત દુઃખનો સદાને માટે અત આણ્વી પરમ આનન્દની પ્રાપ્તિ કરે, અથવા એ ઘોડાની આખે પાટા બાંધી, દુઃખના અધારા વનકોતરોમાં ગંખડી ગવડી, હમેશને માટે પશુધર્મના બંધનમાં જકડાઈ રીજાઈ ભય કર આપત્તિના ભવકૂપમાં પડે.

એ મન સ્થિતિગત નહિ, પણ ગતિમાન છે, એ સ્થિત, એક જ દશા કે સ્થાનમાં રહેનાર નથી, એના વડે કાતો ઉપર ચઢેલા કે નીચે જતરો લૌકિક ભાષામાં એને મનમર્કટ કહ્યું છે એ જગાયે ખોટું

નથી, અને એવા વાંદરાને સ્વતંત્રતા આપી, એની ઇચ્છા પ્રમાણે જ આ જગતના જીવનરણમાં એકવા દેવું, એ કેવળ જગતનો અને એનો પોતાનો સંહાર-ભયંકર સંહાર નોતરી લેવા જેવું છે.

• **ધર્મ અને અર્થ કામ**

મનુષ્ય માટે ચાર પુરુષાર્થનો આર્થ ઋષિઓએ જે નિર્ણય કર્યો છે તે ખરેખર અદ્વિતીય છે. એનો ક્રમ છે. પ્રથમ ધર્મ અને પછી અર્થ અને કામ; પરંતુ અત્યારે પશ્ચિમના કહેવાતા વિજ્ઞાનવાદીઓ-એ, પોતાના વિજ્ઞાનનો-મનના ધર્મનો કેવલ જડ તત્ત્વોનાં અટપટાં મિશ્રણોના ક્રિયા કર્મમાં જ ઉપયોગ કર્યો છે; એમની બુદ્ધિ કેવલ અર્થ અને કામમાં જ ચાલવા માંડી; ભોગ અને ભોગનાં સાધનમાં જ એમણે-મનુષ્ય જીવનની ઈષ્ટસિદ્ધિ અને ઇતિશ્રી જોયાં. રાતદિવસ મહેનત કરવી, પૈસો કમાવો, ઇન્દ્રિયો અને મનને જ ગમે એવા વિષયો ખનાવવા, અને એટલા મોટા પ્રમાણમાં એ ખનાવવા કે એની વિપુલતાના ઢગલામાં શરીરને પણ દાટી દેવાય. વૈભવની વિપુલતાએ ભોગમાં ઇષ્ટિનો અગ્નિ સળગાવ્યો, એ વિષયલાલસામાં એકદમ સત્તાનો લોભ વધ્યો, સત્તાની ભૂખમાં સામ્રાજ્યનો અગ્નિ એમના અંતરજીમાં પ્રદીપ્ત થયો અને અર્થ તથા કામને જ માટે બહુ મૂલ્ય મન-બુદ્ધિને સંસારના વિધવિધ પદાર્થોની શોધ કરવામાં-એમાંથી નવા નવા ખનોહર વિષયો ખનાવવામાં વાપરવા માંડ્યાં; અને એવા જડ જ્ઞાનને એમણે વિજ્ઞાનનું નામ આપ્યું. પરિણામે પરસ્પર દ્વેષ વધ્યો, ભોગમાં સ્પર્ધા ચાલી, રાજ્યના નિરંકુશ ઘાડા બંધાયા, સ્ત્રી અને પુરુષ પરસ્પર વિષય —ભોગલંપટ થયાં અને એ જ ભોગની વૃદ્ધિ, રોગનો નાશ, સત્તાની વિશાલતા, રાજ્યસમૃદ્ધિની વિપુલતા, વિલાસ અને વૈભવની અનૃપ્તિનાં પ્રયંત્ર વાવાઝોડોને લીધે દેવના મૂલ્યમાંથી સંહાર અને વિનાશના રાક્ષસોએ એમની બુદ્ધિનો કચળો મેળવ્યો. ભોગની રક્ષા માટે સંહારક શસ્ત્ર તથા અસ્ત્રો ઉપયોગી કહાડ્યાં, અને જડવસ્તુઓના જ્ઞાનને

વિજ્ઞાન એવું નામ આપી, ઈસ્રિ ખ્રિસ્ત જેવા, સંતપુરુષોનાં શિક્ષણ અને ઉપદેશ ઉપર પાણી ફેરવ્યું.

પશ્ચિમમાં જ્યારે જડતત્ત્વોના વિશેષ જ્ઞાનને વિજ્ઞાન નામ આપે છે, ત્યારે આર્ય પ્રજાના વૈદિક ઋષિઓ તો વિજ્ઞાનનો એનાથી ભુદ્ધે જ અર્થ કરે છે. કઠોપનિષત્, વલ્કી ૩ છ માં મંત્ર ૩ થી ૧૩ સંધીમાં જે વિજ્ઞાનની પ્રશંસા કરી છે, તે વિજ્ઞાન તો સંસારના સમસ્ત નવા જુના વિષયોના જ્ઞાન કરતાં, સંસારના અધિષ્ઠાન સ્વરૂપ, સમ્યક્જ્ઞાનદાતા આત્માનું અનુભવ જ્ઞાન છે. ક્યાં આ પશ્ચિમનું જડ વિજ્ઞાન અને ક્યાં પૂર્વના તત્ત્વજ્ઞ ઋષિઓનું અંતઃકર્મભૂતી તૃપ્તિસ્વરૂપ પરમતત્ત્વનું વિશેષ જ્ઞાન રૂપી વિજ્ઞાન ! આનું વિજ્ઞાન આપણા મનનું દેહીચ્છમાન ઓગસું છે. એ વિજ્ઞાન જ મનુષ્યનાં દેવી નૈત્ર છે. એ દિવ્ય ચક્ષુ મેળવે તો જ મનુષ્ય જન્મનું સાર્થકય, નહિ તો નહિ, એવું કઠોપનિષત્ ઓકણું ને ચટ સંભળાવે છે, અને આદેશ આપે છે—અરે એત્વણી આપે છે કે “ જે આવા વિજ્ઞાન વગરનો હોય છે, અને કથાપણુ ઊર્જગામી ખ્યેય વગરના વિષયમાં જ રખડતા મનવાળો રહે છે, તેની આ વિષયવનમાં રખડતી ઇન્દ્રિયો તો રથના તોફાની ઘોડાની પેટ, ઠદી વશમાં રહે તેવી નથી. ” એવા વિવેક વગરના અને ચંચલ મનવાળાને શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિનો ખ્યાલ હોતો નથી, ધર્મ અધર્મનું જ્ઞાન આવતું નથી, પાપ પુણ્યનો વિચાર જ એમના મનમાં હોતો નથી. પશુ ધર્મની પરાધીન દશામાંથી નીકળીને દેવભાવની સ્વતંત્ર, નિત્યમુક્ત નિજનંદની પાયરીપર ચડવાનું એને સૂઝતું જ નથી. એમને મારે તો હમેશાં આ જન્મ મરણ, અને એનાં કર્મફલ જેવાં દૂંદોની બીંસમાં, જે જૈરીઓના પતિની પેડે, આમથી તેમ અફળાયા કરવાનું જ હોય છે. સંસારમાં એ હમેશાં સર્પા જ કરે છે. આ લપસણા લવકીચડમાંથી એમને નીકળવાના માર્ગ કે સાધન જડનાં નથી—અરે શોધવાનું મન જ થતું નથી.

મનુભગવાન કહે છે કે:-

परित्यजेदर्धकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ ।

અ. ૪. ૧૭૬૩

જે અર્થ તથા કામ ધર્મનો ત્યાગ કરીને મેળવાતાં હોય તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, કારણ કે એ પહેલાં જ એમણે કયું છે કે:-

अधर्मैर्गैधत्ते तायत्ततो भद्राणि पश्यति ।

तत सपत्नाञ्जयति समूलस्तु विनश्यति ॥

અ. ૪. ૧૭૪

અધર્મથી કદાચ કોઈ સંપત્તિ મેળવે, તો એને તાત્કાલિક ઉત્તરિ થાય એમ લાગે છે. શત્રુઓને હરાવે છે, છતાં છેવટે એનો પોતાનો જ સમૂળગો નાશ થાય છે.

અધર્મનું પરિણામ જ જીલકું છે; કારણ કે ધર્મના અંકુશ વગરના અર્થ અને કામ તો આંધળા પાડાની પેઠે, વણદોર્યા ગમે ત્યાં અથડાઈ પડી પોતાનાં જ હાડકાં લાગે છે. મહાભારતમાં તો સ્પષ્ટ આશા છે કે:-

अर्थसिद्धिं परामिच्छन् धर्ममेवादितश्चरेत्

૫-૩૭-૪૮

એટલે કે જેણે અર્થ મેળવવો હોય તેણે પ્રથમ ધર્માચરણ જ કરવું. એ વિનાનું પરિણામ ભયંકર આવે છે એવી અનુભવવાણી મહાભારતના રાજર્ષિના મુખમાંથી પારંવાર સરી પડી છે. ભારતવર્ષમાં એલામેલું એ યુદ્ધ ધર્મ અને અધર્મની હોડ હતી. દુર્યોધનની એકદલ સત્તાની લાલસા પ્રચંડ હતી, દેવનો માર્ગો એ પોતાના જ પિતરાઈઓનો વિનાશ ધ્વજીતો હતો; રાજ્યસત્તા અને વૈભવને માટે નીતિ કે ધર્મને બાજુએ મૂકી, પોતાના જ બન્ધુવર્ગની પત્નીઓને છેડવડમાં પણ એણે પાછી પાની નહોતી કરી, વડીલોનાં વચનોને એણે તુચ્છકાર્યાં હતાં, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં સંદેશ, સમાધાન કે સલાહને એણે ગણકાર્યાં ન

હોતા, અને યુદ્ધને નોતધું હતું. વ્યાસ ભગવાન એ સમયના ઈતિ-
હાસનું વર્ણન કરી, અધર્મ દ્વારા મેળવેલા ઐશ્વર્યની શી દશા થાય
છે એનું આમ વર્ણન કરે છે કે:-

અર્થનામીશ્વરો ય. સ્યાદિન્દ્રિયામનોશ્વરઃ ।

इन्द्रियाणामनैश्वर्याद्वैश्वर्याद्भद्रदयतेद्विस्तः ॥

૫-૩૪-૬૩

જે મનુષ્ય સ પતિનો-અર્થસમૂહનો માધીક હોય, છતાં ઈન્દ્રિ-
યોનો શુદ્ધામ હોય તો ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબુ ન હોવાથી મેળવેલા ઐશ્વ-
ર્યમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

કૌરવોની આવી જ સ્થિતિ થઈ હતી. ધૃતરાષ્ટ્રનો આધજો પુત્ર-
મેઘ, દુર્યોધનનો અધર્મી સત્તામદ, અને સમસ્ત કૌરવપક્ષનો ધર્મ-
સેવી પાંડવ પક્ષનો દ્વેષ એ જ કૌરવોના વૈભવનો નાશ થવામાં મુખ્ય
કારણો હતાં. ઐશ્વર્યની અધર્મ લાલસામાયી હોવાથી ધર્મ અને ધર્મી
પ્રતિનો દ્વેષ જન્મે છે, અને છેવટે ધર્મનું વીગત અધર્મના કાલિક
ઐશ્વર્યનો ખ્વંસ કરે છે.

ટૂંકી માનવદષ્ટિ એટલે જ પશુદષ્ટિ. પશુઓને જૂતલાવીનો
વિચાર આવતો નથી, ઈર્મના શુભાશુભ પરિણામનો વિવેક હોતો નથી,
પુણ્ય, પાપ કે લોકકલ્યાણની દશા સ્મરતી નથી. વર્તમાનકાળમાં દંભ,
અસત્ય, કપટ, અને દુરાચારનાં સાધન વાપરીને નિર્દોષ ધર્મશીવોને
લુંટી લઈને મેળવેલી સંપત્તિ છેવટે એ અધર્મીઓનો જ નાશ કરે છે,
એવું આપણને મહાભારતને શબ્દે શબ્દે સભગાય છે.

સાચું વિજ્ઞાન

કયા આ અધર્મના બીજ રોપી, અર્થ અને કામ દ્વારા ઐશ્વર્ય-
રૂપી ફળ મેળવવાનું પશ્ચિમની પ્રજાનું વિજ્ઞાન, અને કયા ધર્મના પવિત્ર
બીજરોપણમાંથી ઊગી નીકળતો ઐશ્વર્ય અને લોકકલ્યાણની હિન્નતિના
કલ્પતરુ જેવો પૂર્વની પ્રજાના વિજ્ઞાન-આત્મવિજ્ઞાનનો અનેશ ફાલ !

વિજ્ઞાન એટલે આત્મજ્ઞાન, સાત્તાગિક વિષયોનું જ્ઞાન એ વિષયજ્ઞાન અને પરમતત્ત્વનું વિશેષ જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન, આવો અર્થ ઉપનિષદો અને ગીતામાં કરેલો છે; પરંતુ આપણી છેલ્લા દોઢ એ શતકની, ફળવણી તો પશ્ચિમના બહિર્મુખ વિષયજ્ઞાનને જ વિજ્ઞાન કહેતારી, રસાયનવિદ્યાને જ તત્ત્વજ્ઞાન સમજતારી અને તત્ત્વોના ગુણધર્મોને જાણી, એની મેળવ-લુંગીમાર્ધો વેલવોના સાધનો શોધી, એ ક્ષણિક એશ્વર્યને સાનવવા અને એકદંત્ય કરવા માટે ભયંકર સહારક શસ્ત્રાઓ શોધીને એને જ વિજ્ઞાન કહીને પ્રગતી કેવળ આત્મધાતક બની એડી છે ।

સાચું વિજ્ઞાન ઉપનિષદ કહે છે તેમ આત્મતૃપ્તિ અપાવે છે, વર્ગ-વિમુક્ત મટાડે છે, મન તથા ઇન્દ્રિયોની ઉપર કાલુ ગળાતા શીખવે છે, પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમ વધારી સોના કલ્યાણમા જ પોતાનું કલ્યાણ સમજાવે છે, અને એવી તો અદ્ભૂત સમ્પ્રજ્ઞવ્યવસ્થા બાધી આપે છે કે, જે આદર્શને ભાગતવર્ષની પ્રગ્ન હલુ પલુ બૂલી નધી-બૂલી શકે એમ નથી.

અરુદ ! સારગર્ભ એ છે કે અત્યાગતો મનુષ્ય જાણે મનુષ્ય જ નથી ગણો ! એણે વિવેક ગુમાવ્યો છે ! અને આશ્રય તો જુઓ ! નિત્યના અબળે રૂપીઆનો ધૂમડિઠ કેવળ એશ્વર્યની બૂખ મટાડવા માટે જ થાય છે, ઘાસની પેટે અસખ્ય માણસો મરે છે, કલ્પનામાં ન આવે એવાં હથિયારો ઘડાય છે, અને એ બધું જાને માટે ૨-કેવલ સત્તાનો મદ ! સામ્રાજ્યની બૂખ ! વિષયભોગનો પિનારાકારી ભુદ્ધિ ! ભાગતના આર્થ ! તું વિવેકી બન ! તું પશુ નથી, પશુ ક્રમતા એક કમરું ઉઠ્યે છે, પૂલ ઉપર ઉભો છે, પાટો દહીને પશુ ન થઈ શક, આગળ વધ ! પશુના ધર્મ તો દેહનો વિહાર છે, એ તારો અધર્મ છે, તું વિવેક કેળવ ! ધર્મ-અધર્મના ભેદ બહી લે ! અને પછી જ અર્થ અને કામના પુરુષાર્થમાં પડી, એ વિશુદ્ધ સાધનદ્વારા 'ચતુર્થ' અને અંતિમ પ્રયત્ન મોક્ષ માટેનો અધિકારી થા !

આ સુદને જોઈને દેવો જરૂર હસતા હશે ।-વિવેકીઓ હસે છે ।-
 ક્યા ખાય છે । આમા વીરતા નથી પણ નરી પામર-પશુતા છે. અને
 પશુઓ પણ આવી રીતે ક્યાં હોડે છે । પશુઓને ધન વૈભવ નથી જોઈતાં,
 એમને સામ્રાજ્ય નથી મેળવવાં, કપટ, પ્રપંચ, અસત્ય અને દંભ જેવાં
 માણસ જાતને જ વરી ચૂકેલાં રાક્ષસી જોતરાં પશુના મળામાં નથી
 હોતા. આ આતુરી સ્વભાવ તો માણસે-અધર્મી પશુમાનવે શોધી
 અને પાળી રાખ્યો છે, અને જ્યાં સૂધી એનું સામ્રાજ્ય છે, ત્યાં
 સૂધી ધર્મ અને સુખ, નીતિ અને વિવેક, પ્રેમ અને વિદ્યાન જેવાં
 લોકહિત અને સમાજશુષ્પનાં સ્વપ્નો જ કદાચ આ પૃથ્વી ઉપર
 રહેશે ।

અને આ વાત ડોણ સાંભળે ? દારૂના નશા જેવો મૂત્તાનો પણ
 નશો છે, મનુષ્યને પણ ધણા મેઝમદ વરેલા છે, વિદ્યામદ, રૂપમદ, ગુણ-
 મદ, કીર્તિમદ, અને એવા બધા મદના સરવાળા જેવો ઐશ્વર્યમદ જ્યાં
 ચડેલો હોય છે, એ બધા ડોહનું કણું સાંભળે પણ ખરો કે ?-ન જ
 સાંભળે, જુઓ, મહાભારતકાર પોતાનો અનુભવ કહે છે કે

येश्वर्यमदमत्तो हि नापत्तिरवा चिद्युष्यते

૫-૩૪-૫૩

અર્થાત્ ઐશ્વર્યમદમાં આંધળો બનેલો મનુષ્ય ઐશ્વર્યમાંથી બ્રહ્મ
 ન ચાય-ઐશ્વર્ય ગુમાવી ન બેમે, ત્યાં સૂધી એને જ્ઞાન આવતું નથી.

ઐશ્વર્યનો મદ જ ઐશ્વર્યનો નાશ કરે છે । ધર્મના પાયા
 વિનાનું અર્થ અને કામનું ચણતર ટકી શકતું જ નથી, અને એ ધર્મ,
 એ વિવેક જ્યાં સૂધી ખાતવ સમાજનું ધ્યેય ન બને ત્યાં સૂધી સુદ્ધ
 અને કલ્પક, કપટ અને દંભ, લોહ અને મોહ, વિગ્રહ અને વિનાશ,
 પોતાનાં નગારાં વગાડી આ પશુ મનુષ્યનાં ટોળાંને રાક્ષસી નાચ કરા-
 વ્યા જ કરશે ।

મનુષ્ય એટલે જ, ઉપર જોયું તેમ મનન કરી શકે, સાચું જોઈ

કે સાર માહુ સમજી શકે, તેણું જીવિવાળુ પ્રાણી. એ વિચારાકિત એ જ એને વિવેક અને એ વિવેકની વિશેષતા જ એને ઈતર પ્રાણી વર્ગ કરતા જ જુદો પાડે છે. વિવેકનો જ્યાં સુધી ઉદય ન થાય ત્યાં સુધી એ મનુષ્ય નથી, પણ મનુષ્યના રૂપમાં રૂપાન્તર પામેલો કેવલ પશુ જ છે:

વિવેકમાથી જે જ્ઞાન જન્મે તે આત્માનું, પન્મતત્ત્વનું વિશેષ જ્ઞાન એટલે વિજ્ઞાન. એ વિજ્ઞાન આપણી આખ છે, એ જ આપણું દુરબીન છે, એ ધર્મ-દિવ્ય ચક્ષુ વડે આપણે આપણું જીવન જોઈએ, ધર્મકર્મ તપાસીએ, અને મુક્તિ વિવેક વડે જીવતા ધડીએ એટલે મનુષ્ય બનવાનો અધિકાર સહજ સ્વભાવે આવે !

આવી મૂઝવણ કાઈ નવી નથી, અનાદિકાળથી મનુષ્યના શરીર-માં ગ્રહેણુ પશુત્વ, ખીરી વધીને બહાર દેખતા કરતુ આવ્યું છે, ધર્મને એણે વિચારી મૂક્યો છે, અને અધર્મ દ્વારા જ અર્થ તથા કામના ક્ષેત્રોમાં માથા મારી, મનુષ્યસમાજને પશુના જ ધર્મમાં ફેરવ્યા કર્યો છે

મહાભારતમાં મહર્ષિ વ્યાસ થાકીને કહે છે કે —

उर्ध्वं बाहुयिरोम्येष न च कश्चिच्छृणोति मे ।

धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥

૧૮-૫-૬૨

ઉપર હાથ કરી કરીને હું પોકાર છું પણ કોઈ માર સાંભળતું નથી. બાહ્યે, ધર્મથી જ અર્થ અને કામ પ્રાપ્ત થાય છે, શા માટે ધર્મ નથી સેવતા ?

આવા પુકારે નવા નથી, જગત સાંભળે કે ન સાંભળે પણ મહર્ષિઓએ પગમ સત્યને-સનાતન જીવનધર્મને કદી ગુપ્ત ગણ્યો નથી. એ ધર્મ આપણું આદર્શ છે, મનુષ્ય એટલે ધર્મશીલ પ્રાણી; અધર્મના અધાર ઉપેયવાનું સાધન ધર્મનો પ્રોત્સાહન પ્રદાતા છે, અર્થ

અને કામના અદ્ભુતજુરસામા તો વિનાશ અને સહાર છે । એમાથી બચીને બહાર ફેરી પડો । ધર્મને હવનની દીવાલડી બનાવો । અર્થ અને કામને માટે સંસારને ધર્મક્ષેત્ર સમજો, અને પછી જુઓ તો સમજાશે કે અર્થ અને કામ ધર્મને અધીન છે, અધર્મને નહીં. ”

જગતનો કમ બદલાય છે, નવી વ્યવસ્થાના સ્વપ્ના ગોઠવાય છે । શાંતિ અને સુખના, પ્રેમ અને વિજ્ઞાનના અજવાળા જાગવા માડ્યા છે સાંભળો મહર્ષિ રામ આપણને આગળથી ૩૫-પૂર્ણ પાતનીસ વર્ષ પહેલા કહી ગયા છે કે -

‘ હિંદુસ્તાનના રાજરજવાડાઓ । ધર્મશુરુઓ ! દિવો અને શત્રો । ગભ્યજ્ઞાઓ અને પ્રજાઓ । થોડા જ વર્ષોમા શુ પરિણામ આવશે તેનો ભયને ખ્યાલ છે ? ગમે તો મને વિચિત્ર લાગી માણસ માનીને હસી કહાડો । પરંતુ મારી સામે દેખાય છે કે આ જગત સ્વાસ્થ્ય સંન્યાસીઓથી-સ્વાર્થત્યાગી ધર્મવીરોથી ભરાઈ ગયું છે, પૃથ્વી ઉપર દેવો પગલા પાડતા હોય એવું દેખાય છે મનુષ્યોના શરીર અને વર્તુ ઉપરથી નહીં કરેલા ગતિભેદ નષ્ટ થવા માડ્યા છે હિન્દુસ્તાન, ચીન, અમેરિકા અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચેનો ભેદભાવ જતો રહ્યો છે નવો સંઘ તૈયાગ ચાય છે, અને વળી એ પાણુ ઓગળાને તેની જગ્યા નવો ધર્મ-સંઘ લેશે .આતરિક ઉપાધિ નાશ પામતા જ બાહ્યોપાધિ એની મેળે શની જશે મુક્તિ કે આલાકીની કશી યે જરૂર નથી, શકા કે ભય ગમ્મવાનું જગ યે કારણ નથી બ્હીકણુ ઇશ્વરદ્રોહીઓ બને તેમને કાવે ત માર્ગ સ્વીકારે !-તમે ધર્મમાર્ગ ન જુલશો । ”

હરિવર !

હરિવર ! હું તુજ દર્શનપ્યાસી,
મુજ નેનન નિત્ય ઉદામી,

હરિવર હો ! તુજ દર્શનપ્યામી.

સૂરજસ્તિપુમા તુજને શોધુ, શોધુ ચંદ્રની માય,
રમણે ચડતી વાદળી શોધુ, શોધુ સાગરમાય

હરિવર હો !

હું ગર શોધુ, સરિતા શોધુ, વધતું હું જાતું પૂર,
વનની વીણા વાગે મધુરી, શોધુ તારા સૂર

હરિવર હો !

મદિર શોધુ મોહન ! મળવા, શોધુ જીવનગીર,
કયાય દીઠો નહિ હરિવર ! તુજને, દીઠો મનમદિર

હરિવર હો !

મૂળજીભાઈ પી શાહ

સ્વયંભૂ*

“જનની જીવે રે ગાપીચંદની”-દાળ.

પ્રભુ ! તારી તો અસ્તિ સર્વમાં,
 ખાલી નહીં અણુ દાય જ;
 આદિત્યોમાં વિષ્ણુ તું જ છે,
 જ્યોતિ દિવાકર રહોય જ. ૧.

મ રી ચિ વા યુ માં શો જ તો,
 નક્ષત્રે ચન્દ્ર ગણાય જ;
 વેદોમાં સામ હું તું હહું-
 દેવે તો ઇન્દ્ર વર્તાય જ. ૨.

મ ન રૂ પે હચતો ઇન્દ્રિયે,
 તું છે ચૈતન્યનું રૂપ જ;
 રૂપોમાં શંકર છે તું જ ને ?
 રાક્ષસે કુબેર અનુપ જ. ૩.

વમુઓમાં અગ્નિ, ગિરિ મેરૂ તું,
 ભૃદ્રસ્પતિ કાર્તિક નામ જ;
 મહર્ષિએ ભૃગુ તું પેખવો-
 વાણીમાં ઐ અભિરામ જ. ૪.

દેવર્ષિ, ગંધર્વ, સિદ્ધોમા
 નાન્દ, ચિત્રગ્ધ ને દક્ષિણ છ;
 ઉચ્ચૈઃશ્રવા અશ્વે નાન્દો,
 વૃષતિ તું વિશ્વે અખિત્ર છ. ૫.

માતંગે ઔરાવત તુ ખગે-
 આયુધે વજ્ર કહેવાય છ;
 ગાયોમા કામદુધા નામ તું જ,
 વાસુકિ સર્પ ઓગખાય છ. ૬.

ભગવન્ ! જળચરમા વડણ તું,
 અર્ધમા પિતૃને વૃદ્ધ છ,
 યમરૂપે નિયમન તવ અધતુ-
 પ્રહ્લાદ તુ દેવગૃહ છ. ૭.

ગણના કરનારો છે કાગ તુ,
 પશુવર્ગે મૃગેન્દ્રવીર છ;
 ગરુડ તુજ સંતા વિહંગમા,
 નદીઓમા ગંગાતું નીર છ. ૮.

તું છે પ્રલયમૂર્તિ મૃત્યુ ને,
 શસ્ત્રધારીઓમા ગમ છ;
 હંદે ગાયત્રી ઉદ્દગાર તું જ,
 સા મો મા જુહસ્ત્રામ છ. ૯.

મામોમાં માગશઃ તાલગે,
 ઋતુઓમા વસંતના કાલ છ,
 વૃષ્ટિ વં ગે વાસુ દેવ તું,
 પાંડવે અર્જુન જગપાત્ર છ. ૧૦

મુનિઓમા વ્યાસ કહેવડાવનો,
કવિઓમાં શુક્રાચાર્ય છ;
પ્રભાવ-સત્વ-જય શા ગુણ છે,
તુ મા હનરોહનર છ ૧૧.

સામ, દામ, મૌન ને જ્ઞાનમા,
જગતે તવ વિશ્વતિ તેજ છ,
ખુદ યોધા ભાગે સમાવતો,
સકળ બ્રહ્માંડને તું સહેજ છ ૧૨.

આદિ-મંત્ર-અતરંગી ગાણે નહી,
ધણા બાહુવાળા ધૈર્ય છ,
ધારે નેવ સર્થ સંભાળે શા,
અભિમુખાળા જગદીશ છ. ૧૩.

કુળે હૃષીકેશ, અમ સૌ જરે,
કરી વિનતિનો સ્વીકાર છ,
વાસના દેહાદિક અમ ટાળજે,
કહીએ વન્દીને વારવાર છ ૧૪.
જેહાંગીર માણેકછ દેશાઈ એમ એ

પ્રાર્થનામય જીવન

લેખક:-શ્રી નલિન મ. ભટ્ટ. એમ. એ.

સાધકજીવનમાં પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ સૌથી વધુ છે. એ 'પ્રાર્થના' શબ્દનો અર્થ સમજી લેવો જરૂરી છે. 'પ્રાર્થના' માં એ શબ્દો છે. પ્ર+અર્થના. તેમાં 'પ્ર' શબ્દ પ્રકર્ષ એટલે કે અત્યંતાનો વાચક છે. અર્થના એટલે ઈચ્છા. અર્થાત્ પ્રાર્થના એટલે અત્યંત એટલે કે તીવ્રતમ ઈચ્છા !

આવી તીવ્રતમ ઈચ્છાનો વિષય શો હોવો જોઈએ એ એક વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન છે. માણસ વિવેકી હોઈને દુનીઆના સદસદ પદાર્થોમાં તેણે સત્પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે ઈચ્છવું રહ્યું. સત્પદાર્થોમાં પણ જે સત્તમ પદાર્થ હોય તેની પ્રાપ્તિ માટે તેણે તીવ્રતમ ઈચ્છા એવવી જોઈએ. આ સત્તમ પદાર્થ એટલે જ પરમાત્મા છે, એવો દાર્શનિકોનો હેતુનો નિશ્ચય છે. એ સત્તમ=પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે તીવ્રતમ ઈચ્છા એટલે પ્રાર્થના.

ઉપનિષદના ઋષિઓએ મનુષ્યજીવનમાં સદ્-ઈચ્છાનું મહત્ત્વ ખૂબ ગાધું છે. જાંદોગ્ય ઉપનિષતની સાંડિસ્ય વિદ્યામાં મહર્ષિ સાંડિસ્ય-નું દર્શન છે કે-ઋચ રસ ક્રતુમયઃ અયં પુરુષઃ । યયા વતુઃ અસ્મિન્ લોકે પુરુષઃ ભવતિ, તયા દતઃ પ્રેત્ય ભવતિ । સં કંતું કુર્ષીત । અર્થાત્ " નિશ્ચય આ મનુષ્ય સંઠક્ષ-ઈચ્છામય છે. આ દેહમાં મનુષ્ય જેવી ઈચ્છા રાગો હોય છે તેવો જ અદીથી વિનાય યદિ-મનીને થાય છે.

માટે તે દહ સક'પ-તીવ ઇચ્છા કરે. " બીજા શબ્દોમા કહીએ તો પુરુષે જેવા થયુ હોય તેવા થવાનુ સામર્થ્ય તેની ઇચ્છાશક્તિમા છુપાએલુ છે. જે તેને પગમાત્માની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા હશે-તીવ્રતમ ભાવના હશે તો તે પણ તેને મળશે જ. પગમાત્માનુ અનેક-અન્ય પણ તેની ઇચ્છાને લઈને છે । તો પગમાત્માના પુત્ર મનુષ્યમા પણ આ ઇચ્છાશક્તિનો અચિન્ત્ય પ્રભાવ મેળૂ છે. ફક્ત તેણે વિવેક વાપરી પોતાની તીવ્રતમ ઇચ્છાશક્તિને કયા કેન્દ્રિત કરી તે જાણવુ રહ્યું. કેમકે ચિત્તની અદ્ભુત ઇચ્છાશક્તિનું જે માર્ગે વહન થાય છે. એક કલ્યાણમાર્ગે અને બીજુ પાપમાર્ગે. તો પાપમાર્ગે વહી જતી ઇચ્છાશક્તિના પૂરને ખાળીને કર્યાણમાર્ગે તેને વહેવરાવવા રહ્યા. આ ઇચ્છાને કલ્યાણકારક વહેતી કરવાની પ્રક્રિયા એટલે જ પ્રાર્થના છે જે પ્રાર્થના વિવેકપૂર્વક થાય છે તેમા ચિત્તના મેયેને ધોવાનું અગાધ સામર્થ્ય હોય છે અને નીતરું થયેલુ ચિત્ત સ્વભાવે જ પગમાત્માનિમ્ન થાય છે જે પ્રયોગનો વિષય હોય તેમા ચર્ચા ગોણુ છે. અહીં તો ' કર અને જે ' એ જ મુખ્ય છે આથી પ્રાર્થનાનુ શાસ્ત્ર ગ્યવા કરતા પ્રાર્થનાનો પ્રતિદિનવ્યાપી પ્રયોગ જ વધુ ઉપયોગી છે એટલે વિવેકી અને જ્ઞાનપૂર્વિકા પ્રાર્થનાનો એકાદ મત સમજાવીને જ અહીં ' તો વા માનીશુ.

ભગવાન ઋગ્વેદ-આપણા ધર્મપુસ્તકનો પહેલો જ મત વિવરણ પૂર્વક વિચારીએ. આ જ્ઞો એ મત -

અગ્નિં દૈદે પુરોહિતં, યજ્ઞસ્ય દેવ ઋત્વિજમ્ ।

શબ્દાર્થ
હોતાર રત્નધાતમમ્ (ઋ. ૧૧ ૧૧ ૧)

પુરોહિત=રહામે સ્થિત, જ્યાં જુવો ત્યાં રહામે ખડા, યજ્ઞસ્ય= સૃષ્ટિચરના, દેવ=દ્યોતક-દેવ-ગામ-સ્વામી, તથા ઋત્વિજ=ઋતુ ઋતુએ ચલતા ચળનાર, હોતાર=સોને પોતાના તરફ બોલાવનાર અને રત્ન-ધાતમમ્=સૌથી વધુ ગમણી પદાર્થોના દેનાર એવા, અગ્નિં=સૌના

અગ્રણી જગદ્ગુરુ પરમાત્માની, હૈંદે=હું સ્તુતિ કરું છું.

વાક્યાર્થ:-

ત્યાં જુવો ત્યાં મર્ત્ય મોત્યુદ, સૃષ્ટિયસના દેવ, એ યસને
• ઋતુ ઋતુએ યજ્ઞનાર, સૈને પોતાના તગ્ન બોધાવનાર અને સૌથી
રમણીય પદાર્થોના દાતા એવા જગદ્ગુરુ અગ્રણી પરમાત્માની હું
સ્તુતિ કરું છું.

વિવરણ:-

આ મંત્રનો પ્રત્યેક શબ્દ વિચાર-ગમણીય છે. અહીં ઋષિ પરમા-
ત્માને સ્તવે છે. આપણે પ્રત્યેક પદનો વિચાર કરીએ તે પહેલાં સ્તુતિ
અને ખુશામદ-આ બેની વચ્ચેનો તફાવત સમજી લેવા જેવો છે.
સ્તુતિમાં સત્ય ગુણોનો ઉલ્લેખ અને તે દ્વારા તે સત્યગુણો તગ્ન સ્તુતિ
કરનારનો હર્ષ અને પૂજાભાવ સમાયેલ હોય છે. સ્તુતિમાં સ્વાર્થની
મેરણ નથી. ખુશામદમાં સામાને સારું લગાડવા અને તે દ્વારા પોતાનો
લાભ મેળવવા ખાતર અગુણી કે દુર્ગુણી ઉપર ગુણનો આરોપ કર-
વામાં આવે છે. આથી ખુશામદમાં અસત્યની અગધના છે. સ્વાર્થનો
રંગ છે. હીન મનોદશા છે. સ્તુતિમાં એવું કર્યું નથી. આથી જ
સ્તુતિ કરવા જેવી ચીજ છે અને ખુશામદ ન કરવા જેવી ચીજ છે.
પરમાત્માના ગુણો સત્ય છે. આથી એ ગુણોનો અનુવાદ વિવેકી ખાટે
કરવા જેવી ચીજ છે. એ સ્તુતિ સ્તુતિ કરનારમાં પણ, હૃદયશુદ્ધિને
અનુગ્રહ એ જ ગુણોનો આવિર્ભાવ કરે છે, અને પરિણામે સાધક-
હૃદયમાં સ્વચ્છ શ્રદ્ધાનો ગાદ સંચય થાય છે. અને સાત્વિક થઈ એજ
તો જીવનભરની કમાણી છે! ખુશામદમાં ગ્નેગુણ અને તમેગુણનો
પરિણામે સંચય થતો હોયને એનો મંત્રદ મનુષ્યને દગ્દિ બનાવી
દે છે.

ઋષિ આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માને 'અગ્નિ' શબ્દે મંબોમે છે.
આ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ તો ગૌ કોષ જાણે છે. પરંતુ એ શબ્દનો

સૂક્ષ્મ અર્થ અહીં અભિપ્રેત છે. 'અન્' અને 'ની' એવા બે
 ધાતુઓ મળીને અગ્નિ શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે તેમની પહેલો ગતિ-
 વાયક છે બીજો નેતૃત્વનો વાયક છે. એ બેનો બનેનો આ શબ્દ
 છેવટે સર્વત્ર ગતિમાન અને સૌને નેતા 'એવો' અર્થ આપે છે.
 અર્થાત્ અગ્નિ શબ્દવાચ્ય પરમાત્મા સર્વત્ર પરિપૂર્ણ-સર્વસ અને
 સર્વનેતા એવો કે પ્રાણી માનના હૃદયમાં રહીને સૌને સૌના કર્માનુ
 સાર દોરનાર છે આવા સર્વવ્યાપી, સર્વસ અને સર્વનેતા પરમાત્મા
 સ્તુત્યન્ત્ર હોય કેમકે આ અર્થના ભાવનમાં જ સ્તુતિનું બીજ
 રહેલું છે. આવા પરમાત્માના મહિમાનો ઋષિ અહીં હિન્દુઓ દરવા
 યત્ન કરે છે એ પરમાત્મા કેવા છે? તો ઋષિનું આત્મવર્ણી હંચુ
 વર્ણવે છે- 'પુરોહિતમ્' પુરાહિત શબ્દ ચમત્કૃતિ ભર્યો છે એમાં
 'પુર' શબ્દનો અર્થ સ્થાને-આગળ-સમક્ષ એવો થાય છે ધા ધાતુ
 બેનો "મૂચુ" એવો અથ ધાર છે તેનું હિત એ કર્મલિખ્યત
 ફલ છે અર્થાત્ આ પરમાત્મા આપણી સ્થાને-આપણી સમક્ષ
 મુકાયેલા છે એટલે કે ખડા છે જ્યાં જ્યાં આપણી નજર પડે ત્યાં
 ત્યાં તે તે નામરૂપે પરમાત્માજ વર્તી રહ્યા છે! આપું વિશ્વેશ્વરદર્શન
 અર્જુનસમા ડોઢ દિવ્યદષ્ટિને જ થાય છે સ્થાયરજ ગમ સૃષ્ટિ
 માત્ર પરમાત્મસ્વરૂપ છે અને આથી જ સૌના અત્તમાત્મરૂપ પરમા
 ત્માને જોવાનું જોનું શીલ છે તેને માટે તો પરમાત્મા પુરોહિત જ છે
 વિશ્વરૂપદર્શને અર્જુન પોકારી ઉઠે છે -

વાયુર્યમામિર્વરુણ શશાન્ પ્રજાપ્રતિસ્ત્ય પ્રપિતામહશ્ચ ।
 નમોનમસ્તેઽસ્તુ સદ્ગત્કૃત્ય પુત્રધમ્નયોઽપિ નમો નમસ્ત ॥
 નમ પુરસ્તાદ્યપૃષ્ઠતસ્ત નમોઽસ્તુ તે મર્વત પદ સર્થ ॥

ઉપનિષદનો ઋષિ ૫૧ આમાં સૂર પૂરે છે -

બ્રહ્મવેદ અમૃત પુરસ્તાત્, બ્રહ્મપદ્યાત્ બ્રહ્મદક્ષિણત
 ચ ઉત્તરેણ અથ ચ હર્ષ ચ પ્રમૃત નક્ષિરદ વિશ્વં રુદ્ર

વરિષ્ઠમ્ । (મું. ૧૧-૨).

અને પગ્માત્માએ જાતે પણ વિભૂતિયોગમાં સોથી પહેલાં આ જ વાતનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે:-

“ અહમાત્મા ગુહાકેશ ! નર્વમ્ભૂતાશયસ્થિતઃ । ”

અને ચોકળું હૃદય તો કવિ કલાપિની સાથે ગાગે કે-“ત્યાં ત્યાં નજર મારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની. ” આ છે પુરોહિત શબ્દનો ભાવનાભર્યો અર્થ.

વળી આ પુરોહિત અગ્નિ=સર્વત્ર દાગળ પરમાત્મા કેવા છે ? ઋષિનું હૃદય પુલકિત થઈને વર્ણવે છે કે-“ યજ્ઞસ્ય દેવં ” યજ્ઞ શબ્દનો પણ મૂળ અર્થ જ અભિપ્રેત છે. સંમેલન, દાન અને પૂજન એવા ત્રણ અર્થો યજ્ઞ શબ્દના થાય છે. આ સૃષ્ટિ પણ સંમેલન છે. અજળ સંમેલન છે. પણ મહાભૂતો અને પ્રાણીઓનું આ અદ્ભુત સંમેલન કરનાર કોને માટે સ્તુત્ય નથી ? વળી સૃષ્ટિરૂપી યજ્ઞને દાનાર્થ પણ તેટલો જ સ્પષ્ટ છે. સૃષ્ટિને ઉપજાવી પરમપિતાએ તેમના જાળકો માટે એ આપી જ દીધી છે ને ? અને સૃષ્ટિદ્વારા મહામહિમ પગ્મપિતાએ પ્રાણી માત્રનું આત્મીયભાવથી પૂજન અર્ચન પણ કર્યું જ છે ! પાણી, પવન, તેજ વગેરે દ્વારા પ્રાણી માત્રની મેવા એ પરમાત્માનું ગત જ છે. આવા અલૌકિક સૃષ્ટિયજ્ઞના પગ્માત્મા એ દેવ છે. દેવ એટલે કે રાજા-એટલે કે તેને ચમકાવનારા છે. પોતાની ચેતનકલાથી એને ચેતનવંતા કરનારા છે. પોતાનાં અજવાળાંથી સૃષ્ટિને અજવાળાના પગ્માત્મા છે એ સમજાય તો કોણ તેને ન પ્રાર્થે ?

વળી ઋષિ કહે છે કે એ પગ્માત્મા સૃષ્ટિયજ્ઞના ઋત્વિજ છે; એટલે કે આ સૃષ્ટિને એ ઋતુઋતુએ નિત્યનૂતન ગંજનાર છે. સૃષ્ટિના જે પ્રતિપળ નવા સ્વાંગો થાય છે તે પગ્માત્માને લીધે છે. પગ્માત્માની અધ્યક્ષતાને લઈને પ્રકૃતિની પરંપરા આજ્યા કરે છે ભગવાને શ્રીમુખે કયું છે-મયા-વક્ષેણ પ્રજ્વલિ મયતે સચરાચરમ્ । હેતુનાડનેન

કૌન્તેય જગદ્વિપરિવર્તતે । સૃષ્ટિમા નિત્ય નૂતનતા ન હોત તો આનન્દ પણ શો હોત ?

આ ઉપગત ઋષિનું કવિહૃદય પરમાત્માનો એક અગ્રણ્ય ગુણ જુવે છે કવિ કહે છે કે પરમાત્મા 'હોતા' છે હોતા શબ્દનો દ્વેષાતુ ઉપનયી બોલાવનાર—સૈને પોતાની નજીક આમન્ત્રણ આપનાર એવો અર્થ થાય છે પરમાત્મા સૈને પોતાની નજીક હમેશા બોલાવી લા છે વસ્તુ માત્ર પરમાત્માની જીભ જ છે પ્રત્યેક વસ્તુ પરમાત્માનું આમન્ત્રણ દે છે પણ વિગ્ધ એ બોલ સાંભળે છે ખૂટ બહેરા જગતમા કેટલા સતો જ એ સાંભળે સ્પષ્ટપણે સમજી શકે છે આ અતિજન્યુત અવસ્થામાં જ સંભળાય એવા ઉદ્બોધનને સતો 'આત્મ અનાજ' ને નામે આગળે છે । તે ઉપગત ઉદ્ધમા તો દરમ્ને દરજ્જાઆતપણે પોતાની હાજરી નોંધાવવા પરમાત્મા પાસે જવું ✓ પડે છે પેતો અતિજન્યુત અવસ્થામા કરેલો સાત ન સંભળાય ।ાયે પરમકૃપાળુ પ્રાણી માત્રને ગરે પોતાના હૃદય સાથે આપી લે છે । ઠંડી વસ્ત્રવતા ? અને આથી જ કુદરતી ઉધમાંથી જાગેતો માનવ પ્રભાતે સ્પૃતિ, સ્વાસ્થ્ય—પ્રસાદ અને નિષ્કાંચ આનન્દ અનુભવે છે આમ પ્રબુદ્ધ—પ્રસુપ્ત—પ્રાણી માત્રને પોતાની નજીક બોલાવનાર પરમાત્મા હોતા છે

વળી સૈને સ્વસંગીય બોલાવનાર પરમાત્મા સ્વભાવે કેવા છે ? ઋષિ કહે છે 'રત્નધાતમમ્'—પરમાત્મા સૈથી રમણીય પદાર્થોના દાતા છે રત્ન એટલે કિંમતી પત્થર એ સ્થૂલ અર્થ તો છેજ પરંતુ જે જ્યોતિમા જે ચીજ સૈથી ઉત્તમ તેને રત્ન કહેવામા આવે છે અર્થાત્ સૈથી રમણીય ચીજનેતો દાતાર પરમાત્મા છે ઇન્દ્રિયો સહિત દેહ રમણીય છે કોણ આપે એને—શિવાય કે પરમાત્મા ? અને સમસ્ત જગતમા સૈથી રમણીયતમ પદાર્થ છે આનન્દ અને આનન્દ પણ શિવાય કે પરમાત્મા કોણ આપી શકે ? અરે ! પરમાત્મા પોતે જ

આનન્દસ્વરૂપ છે. અર્થાત્ જે મનુષ્ય પરમાત્માનુ આવાહન સાલણી તેની નજીક જાય છે તેને પરમાત્મા પોતાની આનન્દ સ્વરૂપ જાત જ આપી દે છે । અને આ દાનની અવધિ છે । પરમાત્મા પોતાનો સ્વરૂપભૂત આનન્દ જ્યારે જીવને આપી દે છે ત્યારે તેનું ભવદાગિધિ જ દન્દ્રિ થઈ જાય છે । કેમકે જેના આનન્દની એક જાનાથી અમરત જગત્ આનન્દમય બની ગયું છે, તે સ્વયં આનન્દ-સ્વરૂપ પોતાની જાત જ જ્યારે આપી દે ત્યારે એ દાનની ઉદાગતા કેવી અજેડ । અને આ આનન્દની જીવતા જીવન પ્રાપ્તિ માટે જ તો પ્રાણી નો તરફડાટ છે । જપિ કહે છે તેમ કૌહિ ઇવ અન્યાન્, ક પ્રા-ળ્યાત્, ચદ્વપ્પ. આકાશ આનન્દો ન રયાત્-’પ્રાણ નિશ્ચય જીવત, પ્રાણ નિશ્ચય શ્વામોઽજીવાસ લેત જે આ પરમાત્મા આનન્દસ્વરૂપ ન હોત તો ? પદ્માકર્યંપ્રમાણુરૂ લગવાનુ યાદગુણુ પણ ‘જન્માચસ્ય ચત્’ મા પરમાત્માની સત્તા, ‘ઈક્ષતે નાશવ્દ્’ મા તેમની ચેતનતા સાધી છેવટે ‘આનન્દમયોઽભ્યાસાત્’ મા તેમનું આનન્દ સ્વરૂપ જ નિશ્ચિત કરે છે. આ આનન્દમય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ જ ‘ગતતમ’ છે એ ‘નતતમ’ને પણ પરમાત્મા જ આપી શકે, કઠોપનિષદ્ની સ્વાનુ-ભવમુદ્રિત શ્રુતિ છે કે -

“ નાયમાત્મા પ્રવચ્ચનેન લન્ય ન મેઘયા ન ચઢુના શ્રુતેન ।
યમેવ ય વૃણુતે તેનૈવલભ્ય તસ્ય ય આત્મા વિવૃણુતે
તન્ન સ્વામ્ ” ॥-તે પરમાનન્દની પ્રાપ્તિ પરમાત્માની વાણીપસંદગી ઉપર અવલબે છે એ પસંદગી લાયકાત ઉપર અવલબે છે, અને એ લાયકાત માટે રત્નુતિ કહો, પ્રાર્થના કહો, સુદ્ધ અને સરળ સાધન છે. પ્રભુ એવું પ્રાર્થનામય હૃદય સૌને આપે એટલું પ્રાર્થી વિગમીએ છીએ

અને બુદ્ધિહીન મનુષ્યોમાં બુદ્ધિભેદ ઉત્પન્ન થયું, કર્તવ્યમૂલતા વ્યાપે છે. ધર્મનાં હ મેથ બે અંગો હોય છે. એક સનાતન અને બીજું આગંતુક. સનાતન સિદ્ધિતિ અચળ, પણ તેનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ દેશ, કાળ, યતુસ્થિતિને અધીન. આધુનિક સમયમાં લુગધર્મ ક્રમે છે તે વિશે પ્રાચીન શાસ્ત્રો ઉપર આધાર રાખવો તે નિરર્થક છે. શાસ્ત્રાશાનુસાર પણ શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન કરેલાં તત્ત્વો અચળ, પણ સ્મૃતિ પરિવર્તનશીલ. જે પ્રશ્નો હાલના સમયમાં વિચારકો સમક્ષ ઉપસ્થિત છે તે, તે વખતે નહોતા. તેથી આધુનિક કાળધર્મનો નિર્ણય કરવા માટે બુદ્ધિનો જ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રોનું સંભાળપૂર્વક અધ્યયન કરી તેમાંથી નિત્ય અને અનિત્ય તત્ત્વોનું પૃથક્કરણ કરી, નિત્ય તત્ત્વોને મનમાં હસાવવાં જોઈએ. અંતિમ ખ્યેય માનસિક દૃષ્ટિમાં સ્થિર કરવું જોઈએ. તે પ્રાપ્તિના આવશ્યક શુભો કયા કયા છે તે પણ જાણી લેવું ને પછી હાલનો સમય સંજોગો વ, ધ્યાનમાં લઈ ઈર્ષ કાર્યપદ્ધતિ વ્યવિષ્ટ અને સમઘટિની ઉન્નતિ માટે અત્યારે સર્વોત્તમ છે તેનો ફાંસલો કરવો એ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે.

આટલા વિવેચન પછી આપણે હવે વેદાંતના સર્વમાન્ય સનાતન સિદ્ધાંતોનું દિગ્દર્શન કરી જઈએ અને પછીથી તેમને અર્વાચીન સમયમાન્યક્રિયગત અને સામાજિક જીવનમાં કેવી રીતે ઉતારવા તેની ચર્ચા કરીશું.

(૧) સર્વ વેદાંતીઓ માને છે કે મનુષ્ય ત્રણ પદાર્થોના બનેલો છે. સ્થૂળ શરીર, તેની અંદર રહેલું સૂક્ષ્મ શરીર અને તે બન્નેની પાઠમાં નિયંત્રતા તરીકે આત્મા. બન્ને શરીરો પરિવર્તનશીલ, નાશવંત તેથી જ તેમને શરીરની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. સંપ્રદાય ગમે તે હોય પણ આ તો આપણે સર્વ સ્વીકારીએ છીએ. આત્માના સ્વરૂપ વિશે ને આત્માને પરમાત્માના સંબંધ વિશે થોડો મતભેદ છે. અદ્વૈતવાદીઓ એ બન્નેમાં અભેદ માને છે. વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદીઓ આત્માને પરમાત્માનો અંશ માને છે. દ્વૈતવાદીઓ માને છે કે જીવાત્મા સદાને માટે બિન્ન જ

છે અને જિન્ન જ રહેશે. પણ આત્મા અવિનાશી છે એ માન્યતા તો સર્વની છે. વળી બધા સંપ્રદાયો એમ પણ માને છે કે આત્મા સ્વભાવથી જ પવિત્ર, પૂર્ણ, અશ્વર્યવાન, અને આનંદમય છે. દૈતવાદીઓ માને છે કે આત્માના આ નૈસર્ગિક સ્વરૂપમાં સંકેત, વિકાસ કર્માનુસાર થાય છે અને છેવટે ભક્તિતથી ભગવદ્કૃપાથી અસલ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરે છે. અંદૈતવાદીઓના મત પ્રમાણે આત્માના સ્વરૂપમાં કોઈ પણ કાળે ફેરફાર થતો જ નથી. અવિદ્યાથી જ આત્મા પોતાની સર્વ શક્તિઓનો આભિર્ભાવ કરી શકતો નથી, તે તો તેનામાં મોજુદ જ છે. પાશ્ચાત્ય અને આર્યાવર્તની ભાવનાઓ વચ્ચે આ વિષયમાં મૂળગત ભેદ છે. બન્નેની વિચારશ્રેણીઓને નોખી નોખી દિશાઓમાં વહેતી નાંખનાર આ ભાવના જ છે, તેથી જ ક્રમવિકાસ (Evolution) સંબંધમાં પણ આપણે મત અલગ છે. પાશ્ચાત્ય મતાનુસાર જીવનસંગ્રામ, યોગ્ય-તમનો વિજય, નૈસર્ગિક પસંદગી (Struggle for existence, Survival of the fittest, natural selection) વગેરે કારણો ઉત્ક્રાન્તિનાં દર્શાવ્યાં છે. (હવે આ વિચારોમાં પણ ફેરફાર થવા માંડ્યા છે), પણ યોગશાસ્ત્રમાં મહર્ષિ પતંજલિનો અભિપ્રાય એવો છે કે આ પરિણતિ પ્રકૃતિના આપૂરણ દ્વારા જ થાય છે. જીવમાત્ર પૂર્ણ આત્મા રૂપ જ છે. પ્રતિબંધો દૂર થતાં જ આત્મા સંપૂર્ણ રીતે પ્રકાશવા માંડે છે, જેવી રીતે તળાવના ફાટકો બંધ કરવાથી પાણી એતરમાં પ્રવેશ કરી શકતું નથી, પણ એક દરવાજો ઉઘાડ્યો એટલે એની મેળે જ જળનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે તેવી રીતે પરિપૂર્ણતા સદાકાળને માટે દરેકની પાસે પોતાના આત્મામાં અવ્યક્ત અવસ્થામાં છે જ. તે કાંઈ બહારથી લઈ આવવાની જરૂર નથી. વિદ્યોને દૂર કરવાં તે જ આપણું કામ. પ્રકૃતિ આપણને સર્વેને જાણે અજાણે પૂર્ણતા તરફ ખેંચી રહેલ છે અને દરેક પ્રાણી વહેલે મોડે તે પૂર્ણતાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરશે જ. એ વાત ખરી છે કે તદ્દન અજ્ઞાન ને જડ દશામાં નાના

જ કામ કરીશુ. અત્યારે આપણે નીતિમય જીવનનો દાવો કરીએ છીએ તે તો માત્ર હેળ જ છે. જ્યાં સુધી સન્નેગો અનુકૂળ હોય ત્યાં સુધી આપણે એકંદરે સારું જીવન ગાળીએ છીએ. સામાન્ય રીતે આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિ વાસના ને ભયથી જ ઓતપ્રોત થયેલ હોય છે. તે પૈસા સળધી સ્થિતિ સારી હોય ત્યાં સુધી પ્રમાણિત નહીંએ ને ચોરી કરવાનું મન ન થાય તેમા કાઈ મોટી વાત નથી પણ સ્થિતિ અત્યંત ગરીબ હોય, કુટુંબનું નિર્વાહ પૂરું સાધન ન હોય, તેવે સમયે પણ અન્યાયથી દાઇનું ધન લેવાની ઈચ્છા ન થાય ત્યારે જ સમજી શકીએ કે આપણે પ્રમાણિતતાનો ગુણ સંપાદન કર્યો છે આજ પ્રમાણે બીજા સદ્ગુણોનું પણ સમજવું પ્રતિકૂળ સન્નેગોમા પોતાના વિકારોને રોકી શકે ને પ્રાણુ ભય તો પણ અયોગ્ય વર્તન ન કરે ત્યારે જ પુરુષ નીતિમાન છે એમ કહી શકાય. આવું આચરણ સાધનાવસ્થામા કષ્ટસાધ્ય છે અને સાક્ષાત્કાર થયા પછી સહજ થાય છે તેથી જ શ્રી ગીતામા પ્રતિપાદન કરેલું છે કે આત્માનુભૂતિ થયા પછી જ સર્વ વાસનાઓના બીજો પણ નાશ પામે છે ત્યાં સુધી અવસ્થાવસ્થામા રહે છે, ને તે ક્યારે દ્રશ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે તે કહેવાય નહીં. સાધનાવસ્થામા સતત ધૃતિનિરીક્ષણની ને અનુપમ મનોબળની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે

(૩) ત્રીજી સામાન્ય સિદ્ધાંત એ છે કે આ અપરોક્ષ જ્ઞાનને માટે અભ્યાસ ને વૈરાગ્યની પગમ આવશ્યકતા છે. અહતતાના ત્યાગ માટે અભ્યાસ અને મમતાના-વિષયોમા મમત્વના ત્યાગ માટે વૈરાગ્ય કેવળ વૈરાગ્યથી જ સંતોષ માનવાનો નથી. અભ્યાસવગર, જ્ઞાનાતીત દશાપ્રાપ્ત કરવાના સતત પ્રયત્ન વગર, વૈરાગ્ય માત્રથી મનની અવસ્થા તામસિક થવાનો વધારે સંભવ છે. પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મક છે. રજસુને અકુશમા રાખવામાં આવે ત્યારે મન, કા તો તમસુમા કા તો સત્ત્વમા પ્રવેશ કરે સાત્ત્વિક બનાવવા માટે ને છેવટે, સત્ત્વની પણ પગ જઈ ગુણાતીત અવસ્થા સંપાદન કરવા માટે પુરુષપ્રયત્નની જરૂર અને તેનું નામ જ

અભ્યાસ. ચિત્ત એક નદી રૂપ છે. તે બે પ્રકારે વહન કરે છે. કવચિત્ત સંસાર તરફ અને કવચિત્ત કૈવલ્યસાગર તરફ. સામાન્ય રીતે જીવોની ચિત્તનદી વિષયસાગર તરફ ગતિ કરતી હોય છે. તેથી સાધકને બે કર્ત્તવ્ય હોય છે. વિષય તરફનો પ્રવાહ રોકવો, ને તેને આત્મા તરફ વાળવો, ને તેમાં લીન કરવો, તેથી જન્મે સાધનોની અપેક્ષા છે. વિરાગથી ચિત્તનો વિષયો તરફનો વેગ અટકે, અને અભ્યાસથી તેના પ્રવાહને પ્રશાંત ને અંતર્મુખ બનાવાય. જન્મેનું અનુષ્ઠાન સાથે સાથે જ થવું જોઈએ. જન્મે એક બીજાના ઉપકારક છે. ચિત્તને એક પ્રકારનો અભ્યાસ ધણા લાંબા કાળથી પડ્યો છે તો તેને અટકાવીને અન્ય અભ્યાસ પાડવા માટે દીર્ઘકાળ પર્યંત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અપરોક્ષ અનુભવ થવા પછી પણ જ્યાં સુધી વ્યુત્થાન અવસ્થામાં અવિદ્યાનું આવરણ આવી જાય ત્યાં સુધી ચિત્તમાં અશુદ્ધિ છે એમ જાણવું. સદૃજ સમાધિ ન થાય, અથવા સદંતર સ્વસ્વરૂપમાં જ સ્થિતિ ન રહે અથવા ભક્તને માટે સર્વત્ર, સર્વદા, ઈશ્વરનું જ દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી અપરિપક્વતા છે એમ જાણવું. ત્યાં સુધી અભ્યાસનો-ઉપાસનાની (નિરાકારની યા સાકારની) જરૂર પણ અનિવાર્ય. અભ્યાસ ને વૈરાગ્યની અંદર સર્વ આવશ્યક ગુણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

(૪) જ્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી, પ્રત્યેક જીવ નિયતિને અધીન છે, કર્મના અબાધ્ય ને અચળ નિયમનો ગુલામ છે. પરમાત્મા નિર્લેપ છે. સર્વનો સાક્ષી છે. કૃપાનિધાન છે. પક્ષપાતરહિત છે. પ્રત્યેક જીવને પોતપોતાના કર્મોનુસાર ફળ આપી, બિન્ન બિન્ન અનુભવોમાંથી પસાર કરી, છેવટે પોતા તરફ વાળે છે, ને પોતાનામાં લીન કરે છે. સંસાર એટલે નામ, રૂપ, કર્મ. સૃષ્ટિ એટલે સ્પંદન. જ્યાં જ્યાં સ્પંદન હોય ત્યાં ત્યાં નામ, રૂપ, કર્મ (અર્થ, શબ્દ ને ગતિ) હોવા જ જોઈએ. તેથી જ્યાં જ્યાં શરીર હોય ત્યાં ત્યાં કર્મ હોવું જ

જોઈએ કર્મ શબ્દ કે એટલે કરવું એ ધાતુ ઉપન્થી નીકળેતો છે. વ્યાપક અર્થમાં મનુષ્ય પોતાની શક્તિને વ્યક્ત કરવા માટે જે જે માનસિક, શારીરિક ક્રિયાઓ કરે તે કમ કહેવાય. પ્રત્યેક કર્મની વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિ ઉપર અસર થાય છે, પ્રત્યેક મનુષ્ય ઇશ્વરનો અંશ હોવાથી જગતમાં કેન્દ્ર રૂપે છે, અને તેથી કમ જાણે તેના તરફ જગતની સર્વ શક્તિઓ ખેંચાઈ આવતી હોય અને પોતામાં એકત્ર કરીને પાછી તેને જગત તરફ કર્મ રૂપે ફેંકતો હોય એવું જણાય છે. સમષ્ટિ અને વ્યષ્ટિ વચ્ચે આ ક્રિયા, પ્રતિક્રિયા, કાયમ આ'વા જ કરે છે અને આપણા પોતાના ઉપર જે સુખદુઃખ આ'વા કરે છે તે આ શક્તિના સાન માંગ ઉપયોગનું જ પરિણામ છે. જગન્નિયતા પરમેશ્વરને તેની સાથે કાંઈ લેવા દેવા નથી. જોને આપણે દેવ કહીએ છીએ તે પણ પૂર્વ જન્મનો પુરુષાર્થ જ છે. આ અજ્ઞાનિત નિયમ, મનુષ્યના પોતાના ઉપર જ, પોતાની વર્તમાન સ્થિતિની તથા ભાવીની જવાબદારી નાખે છે. સ્વપ્રયત્નથી સર્વ કાંઈ સાધ્ય છે તે વિના આમ તેમ ભડકવાથી ને બીજા ઉપર આધાર ગખવાથી કાંઈ પરિણામ આવતું નથી. નાસ્તિક માણસ શુભ કાર્ય કર્યા કરતો હોય તો તેની ચિત્ત શુદ્ધિ આપે. આપ જ થયા કરે છે અને જ્ઞાનસર્વનો ઉદય અતઃમા સ્વયં થવા માંડે છે. આસ્તિક માણસ દક્ષ ઇશ્વરના અસ્તિત્વમાં માનતો હોય પણ પોતાના કર્મમાં કાંઈ ફેરફાર ન કરતો હોય તો તેની આસ્થાનું કાંઈ ફળ મળતું નથી. પુરુષ પોતાના પ્રબળ પ્રયત્નથી દેવનો પણ પરાજય કરી શકે છે. તેથી જ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે કે અપરાધજ્ઞાન જે સ્વપ્રયત્નથી ને તીવ્ર સંવેગથી પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તો જ્ઞાનાગ્નિના પ્રભાવથી સર્વ કર્મો નષ્ટ થઈ જાય છે. પ્રારબ્ધ પણ તેના ઉપર કાંઈ અસર કરી શકતું નથી, કાંણું કે તે તો દેહભાવથી પર છે. આ સિદ્ધાંત પણ સર્વમાન્ય છે. શાસ્ત્રાધ્યયન, ગુરુ વગેરે સહકારી સાધનો સર્વ સ્વીકારે છે, પણ સ્વપ્રયત્ન વિના તેની કાંઈ કિંમત નથી.

(૫) પાંચમો સિદ્ધાન્ત પુનર્જન્મનો છે. આપણા સર્વ મતમતાત-
 રાને એ સ્વીકાર્ય છે. હાલની જીવગીમા જે જે સ્વભાવ જોવામા આવે છે
 તેનું મૂળ કાળુ પૂર્વ કાળના સંકલ્પજનિત કાર્યો છે આપણા અનુ-
 ભવોના કદી પણ નાશ થતો નથી. આપણા જે કર્મો દેખીતી રીતે
 તિગેભાવને ખામ્યા હોય છે તે અદ્રશ્ય રૂપે ગહે છે અને છેવટે સ્વભાવ
 રૂપે પ્રકટ થાય છે નાના બાળકો પણ અમુક પ્રકારની વૃત્તિઓ લઈને જ
 અતરંગ છે મનુષ્ય વચ્ચેની અનેક પ્રકારની ભિન્નતાઓ જોઈએ છીએ
 તેનો સતોપકાગક ખુલાસો ફક્ત આ મત્ય સ્વીકારવાથી જ મળે છે.
 જ્યાં સુધી પરમ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી આત્મા અનુભવો
 માટે પુન પુન દેહ ધાગણ કરે છે. આ જન્મો આપણી સ્મરણશક્તિના
 બહાન છે એવી દલીલમા કાંઈ ખાસ તત્ત્વ નથી. મનુષ્યના એક જન્મનું
 પણ સમગ્ર જીવન સ્મરણશક્તિમા હોતું નથી. આપણા એક જીવનમા
 ઘણા પ્રસંગો એવા હોય છે કે જે આપણને યાદ નથી તેથી તેટલા
 વર્ષો આપણે જીવ્યા જ નથી એમ ન કહી શકાય. આ પુનર્જન્મના
 સિદ્ધાન્તની સાથે વર્ણભેદ (ગુણાનુસાર)નો પણ સ્વીકાર સર્વ કરે છે.
 કર્મ અને પુનર્જન્મનો સ્વીકાર કરવાથી વર્ણભેદ, પ્રકૃતિભેદ, અનિરાય
 બને છે. આ વર્ણભેદ આત્મિક છે. મનુષ્યના સ્વભાવ ઉપર તેનો
 આવાગ છે. સ્વધર્મનો નિર્ણય તે ઉપરથી થાય છે. આ નૈસર્ગિક વર્ણ-
 ભેદ (ગુણપ્રેષય ઉપર ગ્યાયેયો) હાલમા પ્રચલિત સાતિભેદથી
 તદ્દન પૃથક્ છે તે આપણે સ્મરણમા ગણવું જોઈએ. આ વિગે વિસ્તૃત
 ચર્ચા પછીથી કરાગાં આનશે.

(૬) ૭ઠો સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત - સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને
 પ્રલય વિગે પણ સર્વ સ પ્રદાયેનો મત સમાન છે. સૃષ્ટિ અનાદિ છે,
 કોઈ અમુક સમયે જ જગત્ ઉત્પન્ન થયું નથી. તે તો પગપૂર્વથી
 ચાલુ આવે છે. આ સૃષ્ટિનો પ્રથમ કર્તા ઈશ્વર છે. કલ્પને અતે
 સમગ્ર સૃષ્ટિનો ઇશ્વરમા લય થઈ જાય છે અને બીજા કલ્પનો આનભ

થતાં, બ્રહ્માક્રમાથી અદ્ભૂત પ્રપચ કપ જગતનો આવિર્ભાવ થાય છે. આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ શૂન્યમાથી થઇ છે, એવું આપણને કાંઈને કબૂલ નથી પ્રકૃતિ અનાદિ છે કલ્પના અત વખતે ગ્રૂપ જગત સર્જમાન વસ્થામાં પશ્ચિમે છે એ મિથિતિમાં અમુક ગમચ રહે છે અને વર્ગી પાછા દ્રવ્ય થઈને આ સૃષ્ટિકર્ત્રે વ્યક્ત થાય છે આ પ્રમાણે અનંત કાળથી આપણા જ કર છે, અને અનંતકાળ પર્વત ચાલ્યા જ કરશે.

ઉપરોક્ત સત્યો સર્વને માન્ય છે, અને તે અનાતન છે તેમના વ્યાવહારિક રૂપમાં, વ્યક્તિ ને સમાજના જીવનના આધિષ્ઠાનમાં સમયાનુસાર ફેરફાર થાય જ, પણ આ સિદ્ધતિને પાયારૂપે ગંभीરે જ સમસ્ત જીવનનું ધકતર ઠરવામાં આવે તો જ પાઠ્યમાર્થિક અને લૌકિક કલ્યાણ બંને સાધ્ય થાય આધુનિક પાશ્ચિમાત્મ્ય સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિમાં શો ભેદ છે તેનો અણખો દુકામાં વિચાર કરીએ અર્વાચીન વિચારશ્રેણીના અનુયાયીઓ આત્માના અસ્તિત્વમાં માનતા નથી ને તેવો કોઈ પણ પદાર્થ હોય તો તેને અગ્રેય ગણે છે તેમની દ્રષ્ટિ આદિક સુખભોગની બહાર જતી નથી તેમના જીવનનો ધ્યેય અર્થ અને કામ છે આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિનો ધ્યેય ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ છે અર્થ અને કામનો ભૂષિત માટે શરીર મજબુત જોઈએ, સમાજની વ્યવસ્થા પણ સમઠિત અને સારી જોઈએ, અમુક નીતિનિયમોનું પણ પાલન કરવું જોઈએ, કારણ કે તે સિવાય વ્યક્તિનું શરીર ને મન દ્રઢ રહી શકે નહીં ને ભોગ ભોગવવાને ચોખ્ખું રહે નહીં. તેમ સમાજની વ્યવસ્થા ઢિલાહિલ્લ હોય તો શાંતિ ન ગહે, વિકાસની તક ન ગહે, ભોગ્ય પદાર્થોનો ઉપભોગ પણ થઈ શકે નહીં, તેથી સમાજ-શક્તિ અમુક નિયમો તો તેમને પણ સ્વીકારવા પડે છે, પણ તેઓ અહંતાના ત્યાગમાં માનતા નથી તેઓને મન અહંતા વિનાનું જીવન શક્ય જ નથી આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ અનુસાર અહંતાયુક્ત જીવન તે જીવન જ નથી. કારણ કે તે તો ચુલામીનું ચિન્હ છે જડનાગોળોના

• મતાનુસાર અહીં તાનો ત્યાગ એટલે મૃત્યુ અધ્યાત્મવાદીઓની
 • સન્યતા પ્રમાણે અહીં તાનો ત્યાગ એ જ જીવન આ મૂળગત ભેદ છે.
 એતનેવાદીઓનો ધ્યેય, સમગ્ર પ્રકૃતિ ઉપર આધિપત્ય, તેના મધન-
 • માર્થ મુક્તિ. જડવાદીઓનો ધ્યેય પ્રકૃતિની ચતુર ગુલામગીરી અને
 દેહધ્વસ સુખીમા જેટલો વિષયભોગ થઈ શકે તેટલો ભોગ. આધુનિક
 • સમયમા આ બંને વિચારશ્રેણીઓ વચ્ચે સંઘર્ષણ આપણી પત્રિકા
 ભૂમિ ઉપર ચાલ્યા કરે છે ને આપણા દેશના નેતાઓ સમક્ષ આ જ
 એક મહત્વનો પ્રશ્ન છે કે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, આ ચતુર્વિધ
 પુરુષાર્થ સ્વીકારી તદનુસાર સમસ્ત જીવનનું ધર્મતંત્ર કંવું ને સમાજ-
 બધાજી, કાયદાઓ, શિક્ષણપદ્ધતિ એવી રીતે ગોઠવવી કે જેથી આ
 આદર્શની પૂર્તિ થાય, અથવા કેવળ અર્થ ને કામના જ આદર્શને
 ઉચ્ચતમ સ્વીકારી તે દિશામા પ્રગતિપેદાક નિયમો ધડવા ને તેરીજ
 તાલીમ આપવી આર્ સંસ્કૃતિનું જેઓ જ્ઞાન છે, જેઓમા સ્પષ્ટ
 વિચારશક્તિ છે અને જેઓ પાશ્ચાત્ય અવોગતિના અને હાલની
 શોચનીય સ્થિતિના મૂળ કારણો શોધી શકે છે, અને જેઓ સમજી
 શકે છે કે કેવળ જૌદિક્ક ગાન પ્રાપ્ત કરવાથી, અને તેની સાથે સાથે
 હૃદયનો અને સકં પમળનો વિકાસ ન કરવાથી, આસુરી બગની વૃદ્ધિ
 થાય છે, તેઓને તો આ વિષયમા કોઈપણ પ્રકાર ની શંકા હોઈ શકે જ
 નહી

(અપૂર્ન)

ભદ્રિતમીમાંસા

(પહેલા વાર્તાના સાતમા અંકથી ચાલુ)
લેખક:-શ્રી. માધવતીથર્ણ

એક જિજ્ઞાસુના પ્રશ્નો

માન્યતા-૧

પ્રભુએ પોતાની ઈચ્છાથી, પોતામાંથી મૂળ પંચતત્ત્વ ઉત્પન્ન કરી, તેમાંથી અનેક તત્ત્વ ઉત્પન્ન કરેલાં છે, અને તે અનેક તત્ત્વમાંથી નિર્જીવ અને સજીવ પદાર્થ ઉત્પન્ન કરેલા છે અને યથા કરે છે.

ઉત્તર-૧

જો પ્રભુમાંથી નિર્જીવ અને સજીવ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય તો તે મૂળ પ્રભુના સ્વરૂપમાં હોવા જોઈએ, એટલે કે પ્રભુમાં નિર્જીવ એટલે જડ વસ્તુ પણ હોવી જોઈએ. એનો અર્થ એ થાય છે કે પ્રભુ જડ જેવા હોવા જોઈએ. યજ્ઞો જો જગતમાં અજ્ઞાન અને દુઃખ દેખાય છે તો તમારી માન્યતા પ્રમાણે પ્રભુમાં દુઃખ અને અજ્ઞાન પણ હોવા જોઈએ. પ્રભુમાં દુઃખ, અજ્ઞાન કે જડતા હોય તો પ્રભુને કોઈ બજે નહિ, તમારી નીચે આપેલી એથી માન્યતા પ્રમાણે બધું એક જ છે અને અજ્ઞાનથી જુદું જુદું દેખાય છે, તો તે અજ્ઞાન પહેલું ક્યાંથી આવ્યું? અને તે અજ્ઞાન પ્રભુમાં છે કે જીવમાં? અને જીવમાં હોય તો પ્રભુ અને જીવ ભેગા છે કે જુદા, એ બાબતનો ખુલાસો તમારા મનથી બગગર નહિ કરી લો, ત્યાં સુધી તમારી માન્યતા ચોક્કસી થઈ શકશે નહિ. બધા ધર્મોમાં મુખ્ય મુરદેહી આવા વિશ્વ ધર્મ, એટલે અજ્ઞાન,

૬ ખ અને જડ સ્વભાવ પ્રભુએ ગ્વેલા જગતમા કેમ આવ્યા, તે સમ-
જ નેવામા રહેલી છે.

પ્રભુએ જે પાત્ર તત્ત્વો ઉત્પન્ન કર્યાં, તે તેમણે કયા રાખ્યા ?
જ્યા પ્રભુ હતા ત્યા ગાખ્યા કે પોતે ન હતા ત્યા ગાખ્યાં, તેનો પણ
વિચાર કરવો જોઈએ. અને જે પ્રભુ સર્વ ન છે, તો જમા પ્રભુ છે ત્યા
પાત્ર તત્ત્વો પણ છે, તો તેમાથી તે જગતમાં આપણે નિત્ય પ્રભુને
જેવા કે અનિત્ય પાત્ર તત્ત્વને જેવા એ વિચાર કરવો પણ જરૂરનો છે.
જે ત્યા પાત્ર તત્ત્વ દેખાશે તો પ્રભુ દેખાશે નહિ. માણસને પાત્ર તત્ત્વ
દેખાય છે, નિર્જીવ અને સજીવ દેખાય છે, તેવું પ્રભુને દેખાય છે એમ
માની શકાય નહિ ધ્રુવડને દિવસે અધાર દેખાય, તેથી માણસને પણ
અધાર દેખાય એવો નિયમ નથી. શ્રીમદ્ ભાગવતના બીજા સ્કંધના
દસમા અધ્યાયના પાત્રીસમા શ્લોકમા શુકદેવજી પરીક્ષિત ગગને કહે
છે કે જગવાનની કાચુકાચવાળી સૃષ્ટિનું વર્ણન મેં તમારી પાસે
કર્યું; પરંતુ એ બંને માપના સબંધથી પ્રકાશિત છે, તેથી સાક્ષાત્
સ્વરૂપને જાણવાવાળા જ્ઞાની પુરવો તેમાથી કાઢનો સ્વીકાર કરતા નથી.
માટે સૃષ્ટિ કેવી રીતે થઈ અને કોણે કરી તે બાબત પહેલા નહીં કરવી
જોઈએ. સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે તમે જોઈ નથી, તે કેવી રીતે થઈ તે
પણ તમે જોઈ નથી, તમે જન્મ્યા ત્યારે પણ તમને ખબર ન હતી કે
હું જન્મ્યો, તમારા જન્મ પછી તમે જોતી જોતી પાસેથી સૃષ્ટિ વિશે
જ્ઞાન લીધું, તે બધા જ્ઞાની પુરુષો નહોતા. તમારાં ફાઈનાએ તમારું
નામ પાડ્યું તે ફાઈના જ્ઞાની નહોતા, છતાં તેની વાત સાચી માનીને
તમે તમારું નામ સાચું માની લીધું છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ માટે કાળ જોઈએ અને કાળનો ઉત્પત્તિ માટે
પણ કાળ જોઈએ. એ સૃષ્ટિ કચ્છની ધડિયાળ પ્રમાણે, મુળર્ધ દાર્ધમ
પ્રમાણે કે સ્તાન્ડર્ડ દાર્ધમ પ્રમાણે થઈ હશે તેનો વિચાર કરવો, અને
જે જગત અવસ્થામાં એક પ્રકારનો કાળ છે એ માનતા હો તો સ્વ-

પ્રમા નવી સૃષ્ટિ અને નવો કાગ કેમ દેખાય છે અને એ કયાથી આવ્યા ? સ્વપ્નની સૃષ્ટિ શ્રવે ઉત્પન્ન કરી કે ભગવાને ? સ્વપ્નના વર્ણો શ્રવેને ઉત્પન્ન કર્યા કે પ્રભુએ ? તમારી માન્યતા પ્રમાણે મધુ પ્રભુએ ઉત્પન્ન કર્યું છે, તો બધાના સ્વપ્ના, તેમા ગ્રહેણુ અસ્તાત, અને બધાના 'દુ ખ પણુ પ્રભુએ ઉત્પન્ન કર્યા એવો અર્થ થાય, પણુ પ્રભુ એવા હોય તો કોઈ તેને ખૂજે નહિ અને તેની કોઈ ભન્તિ દરે નહિ

ભિધમા ધણો વખત જાય છે છતા ખમગ કેમ પડતી નથી ? ભિધમા વિધો નથી છતા સુખ કેમ લાગે છે ? અને જગૃતમા વિધોમા દુ ખ છે છતા માણસ સુખ કેમ માને છે ? માટે જેમ જગૃત અવસ્થાના અનુભવનો વિચાર કરવો પડે છે, તેમ સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને સમાધિની અવસ્થાનો પણુ વિચાર કરવો જોઈએ વળી પરુ, પદ્મી કોઈ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો વિચાર કેમ કરતા નથી ? જેવુ માણસમા પ્રભુનુ સ્વરૂપ છે, તેવુ પશુપદ્મીમા પણુ પ્રભુનુ સ્વરૂપ છે, છતા માણસને એકને જ સૃષ્ટિનો વિચાર કેમ આવે છે ? માણસના શ્રવ નમા પણુ નાના તરતના જન્મેલા બાળક સૃષ્ટિનો વિચાર કેમ કરતા નથી ? વગેરે ઘણી બાબતોનો વિચાર કરી જ્ઞેશે તો જણાશે, કે જ્યા સુધી તમે તમને નહિ ઓળખો, ત્યા સુધી તમને સૃષ્ટિની જ્ઞના સમજાશે નહિ સૃષ્ટિને જોવાવાળો ન હોય તો તો સૃષ્ટિ દેખાતી નથી એક ગા મમા બધા આધજા હોય અને બધા બહેગ હોય તો તે ગામ કેવુ લાગે ? માડની શરે પણુ જેવુ માણસને લાગે છે તેવુ ગાયને, ઊટને, પોષ ટને, કે બહુદને સગ્ધુ લાગતુ નથી, તેથી માણસને જે માડની દેખાય તે જ સાચી માડવી અને બીજા શ્રવને જે માડવી દેખાય તે માડવી બોલી માનવી એમ અને નહિ તેથી એ બધી વિગત સમજના માટે પહેલા તમે અમુખના પુત્ર ક્યારે થયા, તેની તપાસ કરજે તે તમારા પિતા થાય એમ તમે જન્મ્યા ત્યારે તમને ખબર નહોતી ગયા જન્મમા તમારા બીજા કોઈ પિતા હતા કે નહિ ? તમે પણુ અમુકના

પિતા ક્યારે થયા અને પહેલો પિતા ક્યારે થયો હશે અને કેવી રીતે થયો હશે? વગેરે એવી બધી બાબતો જાણવા માટે પહેલાં “ તમે કોણ ” એ જાણવાની જરૂર છે, તે માટે તપાસ કરીને તમે કોણ છો, એ લખી મોકલશો તો તમારી માન્યતા સાચી છે કે નહિ તે નક્કી કરી શકાય.

માન્યતા-૨

પ્રભુની ઇચ્છાથી તે બન્ને પ્રકારના પદાર્થો ઉપર હરેક પ્રકારની ક્રિયા પ્રતિક્રિયા થાય છે, ન્હાનું અને મોટું, જીવન, મરણ, ગરીબી, તવંગીરી, અને રોગી, નીરોગી વગેરે તમામ આકર્ષણથી, ઉત્પત્તિથી હરેક પ્રકારની રમત રમાય છે અને તે જન્મથી મૃત્યુ સુધીની.

ઉત્તર-૨

જો બધી ક્રિયા પ્રભુની ઇચ્છાથી થતી હોય, તો પ્રભુ એકને સુખી અને બીજાને દુઃખી શા માટે કરે ? અને લડાઈઓ, ધરતીકંપ, દુકાળ અને રોગ વગેરે શા માટે આવે છે ? પ્રભુ પોતે તો આનંદરૂપ છે, તો જીવોને જન્મ આપી સર્ગાં સર્ગબંધી વચ્ચે પ્રેમ કરાવીને પાછો વિયોગ શા માટે કરાવે છે, તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. વળી પ્રભુ કોઈને ગરીબ રાખે, કોઈને ધનવાન બનાવે, તેમાં પણ દીકરાનું સુખ આપે તો કીર્તિનું સુખ આપે નહિ, અને આપે તો પાછાં એ સુખ લઈ લે એવી રમત ભગવાન શા માટે રમતા હશે ? એક પાંચ વર્ષની જાગડો મરી જાય, તેના જન્મ પહેલાં તે તમારી નહોતી, મરણ પછી તમારી નથી, છતાં વચમાં તમારી કેમ થઈ જાય છે ?

વળી જ્યાં મરણ થાય છે, તે જગ્યાએ પ્રભુ છે કે નહિ ? અને જો પ્રભુ ત્યાં છે તો મરણને જોવું કે પ્રભુને જોવા ? મરણ પામતો માણસ કહેતો નથી કે હું મર્યો છું; અથવા મરું છું એમ કહે, તો તે મર્યો નથી; બાંધતો માણસ કહેતો નથી કે હું બાંધ્યો છું; બાંધ અને મરણની સાથે ‘ હું ’ રહેતો નથી. મરણનું જ્ઞાન પાછળ રહેનારને યાદ છે અને જન્મનું જ્ઞાન માથાપને યાદ છે. તમે જન્મ્યા ત્યારે તમને

મરણનું જ્ઞાન નહોતું. તમને મરણનું જ્ઞાન ક્યારે થયું ? અને જો તમને એ જ્ઞાન આપ્યું તે જ્ઞાની પુરૂષ હતા કે નહિ ?

ન્દાનું મોઢું કાને દેખાય છે તે પણ નક્કી કરવું જોઈએ; તમે તમારા પુત્રથી મોટા લાગો છો અને તમારા પિતાથી ન્દાના લાગો છો, તો તમે ખરેખર ન્દાના છો કે મોટા ? તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

જગતમાં જે જે રમત રમાય છે, તેમાં પ્રેમની રમત છે તેમજ સુદ્ધની રમત પણ છે. પ્રેમની રમત સૌને ગમે છે. કારણ કે તેમાં ભૂલથી જુદા માનેલા શ્રવણી એકતા થાય છે અને સુદ્ધની રમત સૌને ગમતી નથી; કારણ કે તેમાં વિયોગ થાય છે. તેવું સા માટે થવું જોઈએ ? જગતની બધી રમતમાં સુખ થોડું દેખાય છે અને દુઃખ વધારે છે, તો તે દુઃખ ભગવાનમાંથી નીકળ્યું કે શ્રવણી ભૂલમાંથી નીકળ્યું ? અને શ્રવણે ભૂલમાં પણ ભગવાને નાખ્યો હોય તો તેવા ભગવાનની ભકિત કોણ કરે, તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. જો દુઃખ અને મરણ પણ ભગવાનમાંથી નીકળ્યાં હોય તો ભગવાનમાં મરણ હોય એટલે કે ભગવાનનું મરણ થાય, અને જે ભગવાન પોતે મરે તે જગતને ઉત્પન્ન શી રીતે કરી શકે ?

(અપૂર્ણ)

શ્રી લઘુવાસુદેવ મનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

દશમ વર્ણક

હવે આ દશમ વર્ણકમાં આત્માનું પાંચ કોશથી વ્યતિરેક
(રહિત) પણ કહેવામાં આવશે. અન્નમય,

આત્માની પંચ-
કોશથી વ્યતિરેકતા.

પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આન-
ન્દમય, એમ પાંચ કોશ છે. (૧) અન્નના

વિકાર રૂપી શુક્લ અને રેશોઘ્નિતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો, ૭ ભાવ-
વિકારવાળો, અને અન્નથી વધનારો આ
પંચકોશનાં નામ.

સ્થૂલ દેહ અન્નમય કોશ છે. (૨) કર્મેન્દ્રિયોની

સાથે પ્રાણને પ્રાણમય કોશ કહે છે; (૩) જ્ઞાનેન્દ્રિયોની સાથે
મનને મનોમય કોશ કહેવામાં આવે છે. (૪) જ્ઞાનેન્દ્રિયોની

સાથેના બુદ્ધિના સંબંધને વિજ્ઞાનમય કોશ નામ આપેલું છે અને
(૫) પ્રિય, મોદ અને પ્રમોદ વૃત્તિઓની સાથેના અજ્ઞાનને આનન્દમય

કોશ કહે છે. એમાં ઈષ્ટ વસ્તુના દર્શનમાત્રથી યતો સંતોષ પ્રિય
કહેવાય છે. તે વસ્તુની પ્રાપ્તિથી યતો સંતોષ મોદ કહેવાય છે, અને

તેના (ઉપભોગ) અનુભવથી યતો સંતોષનું પ્રમોદ એવું નામ છે.
આવી રીતે આ પંચકોશ છે.

જેવી રીતે તથાવારને એનું મિયાન, ચિવલિંગને એનો સંપુટ,
ફેરીને એની ળાલ અને પુરૂષને એનું અંગરખું લાંબી રાખે છે, તેવી

આનંદમય કોરા અને આત્માનો અન્યોન્ય અધ્યાસ છે

આમ પાંચ કોશ અને આત્માનો અન્યોન્ય અધ્યાસનો સંબંધ
છે, એમ જાણાય છે.

શિષ્ય એ અધ્યાસ ક્યાંથી અને કેવી રીતે આવ્યો ?

ગુરુ - આ આત્મા છે અને આ પાંચ કોશ છે, એવી રીતે મધ્યક

પ્રકારે એના વિભાગ દરી થકે તેના જ્ઞાનના

અધ્યાસનું મૂલ્ય

અવિવેક

અભાવમાથી ઉત્પન્ન થયેલા અવિવેકને લીધે

એ આવ્યો છે

શિષ્ય - ત્યારે કોશો અને આત્માનો વિવેક કેવી રીતે થાય ?

ગુરુ - સાલળી, સંસારમા પશુ, પુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ, ધન, ધાન્ય
વગેરે આપણા જ્ઞાનના વિષય (દષ્ટ્ય) હોવાથી આત્મા સંભવતઃ નથી,
તેની પેઠે “ આ મારું શરીર, આ મારા પ્રાણ, આ મારું ધન, આ
મારી ભુક્તિ, આ મારું અજ્ઞાન ” એ બધાં પણ “ આ મારું ” એવી
રીતે ઓળખાતા હોવાથી શરીરરૂપી પાંચ કોશો આત્મા ન હોતાં પણ
વગેરેની પેઠે પૃથક્ હોવાથી અનાત્મા જ કહેવાય છે આમ કોશ તથા
આત્મા પૃથક્ પૃથક્ છે એ સુક્તિ વડે સિદ્ધ થયું

આત્મા શરીરગદિત છે એવું પ્રતિપાદન કરનારી “ ભશરીર વા
વસન્ત ન પ્રિયા પ્રિયે સ્પૃશત ” શ્રુતિઓ છે ઉપર કહેલા પશુ વગેરેના ક્ષય
વૃદ્ધિ વગેરે વિકારો તેના દૃષ્ટાર્થ ધણીને સ્પર્શ કરતા નથી એવો
અનુભવ બધાને હોય છે તેમ શરીરગદિ પચ્ચકોશોના વિભવો દૃષ્ટા
આત્માને (મને) કદી પણ સ્પર્શ કરતા નથી એવો અનુભવ છે

શિષ્ય - પરંતુ હું સ્વામિનું આપે આપેલાં પણ વગેરેના દૃષ્ટાંત
તો શરીરની બહારના હોવાથી તે સમજવાં રહેલા છે, પણ દાષ્ટાંત
(કોશો) તો અદરનું હોવાથી મારી ભુક્તિથી ઓળખાતા નથી, વળી
આ પાંચકોશ પણોની પેઠે પૃથક્ ન દેખાતા તપાવેલા લોખંડી ગો-
ળામા જેમ અગ્નિ અને લોખંડ એક દેખાય છે, તેમ આત્માની સાથે

એકરૂપ દેખાય છે. આવી રીતે દષ્ટાન્ત (પશુ વગેરે) અને દાર્દ્રાન્ત
(કોરા) માં બહુ તફાવત જણાય છે

તેમાં આત્મા તો સ્વપ્રકાશ છે, તેથી તેનાથી એનું પૃથક્ જ્ઞાન
થાય છે એમ કેમ કહેવાય ?

શુરુ-સાંભળ, (દષ્ટિ બે પ્રકારની છે) એક બાહ્ય દષ્ટિ એટલે
આત્માની સ્વપ્રકા-
શતા સ્થૂલ નેત્ર અને બીજી આન્તર દષ્ટિ એટલે
સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ, બાહ્ય દષ્ટિ (નેત્ર) થી ન જાણી
શકાય એના પદાર્થોનું આન્તર દષ્ટિ (બુદ્ધિ)-

થી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. બાહ્ય પદાર્થો જેવા કે વીણામાયા એના
સ્વરોનું, તપ્ત જલમાથી અગ્નિનું, અને પુષ્પમાથી સુગંધનું જેમ
સ્થૂન દષ્ટિ (નેત્ર) થી પૃથક્ (જુદા) પણ નેઈ શકાયું નથી, પણ
શ્રોત્રાદિ સૂક્ષ્મ જ્ઞાનેન્દ્રિયો વડે બુદ્ધિમાન પુરુષ “ આ વીણાતત્રી છે,
અને આ સ્વર છે, ” “ આ જલ છે અને આ અગ્નિ છે, ”
“ આ પુષ્પ છે અને આ સુગંધ છે, ” એમ પૃથક્તા કરીને વીણા
વગેરેમાથી તેના સ્વર વગેરેની પૃથક્તાનું સગ્લતાથી જ્ઞાન મેળવી
શકે છે, તેમજ વળી દૂધ અને જલના વિભાગ કરવા બીજાને માટે
મુરકેવ હોવા છતાં પણ હરને માટે તે સહેજું છે, તેથી જ રીતે આ

હ સક્ષોર-ન્યાય બન્ને દષ્ટાન્તોમાં સમજવાનું છે આત્માના
સક્રાંત (સમીપ-નિહટ) પછાને તીધે સ્થૂન
બુદ્ધિવાગને પચકોશની પૃથક્તા સમજવી (કરવી) અઘરી હોવા
છતાં પણ સૂક્ષ્મબુદ્ધિવાગને સહેવાઈથી થઈ શકે એવી છે.

હે પુત્ર ! હવે તું (વેદાન્ત) સિદ્ધાન્તવચન સાંભળ, અત્યાગ મુધી
પચકોશની પર-
માર્થદષ્ટિથી અવા-
સ્તવતા દષ્ટાન્તની વાસના વડે યુક્ત થયેલા જે
સોફા છે, તેઓની દષ્ટિએ પ્રપચ વ્યવહારનો
અગીશઃ (અધ્યારોપ) કરીને આ પાચ
કોશ અને તેનો વિવેક વગેરે કથુંબક પગલું

યોગીસમ્રાટ શ્રી અરવિન્દ; એક અંજલિ

લેખક - શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર એમ. એ

ભારતવર્ષનું પરમ સદ્ગુણ્ય છે કે શ્રી અરવિન્દ સમાન અલૌકિક યોગવિશ્રુતિ તેના અત્યાર ॥ પતનના કાળમાં પણ તેના લાડીલા ખેળામાં શ્વામેશ્વરવાસ ધાગ્ય કરે છે. ખરેખર કેટલીક વાર તે એમ પણ થઇ આવે છે કે જે દેશની ભૂમિ ઉપર શ્રી અરવિન્દ જેવા આધ્યાત્મિક, ગયખી, યોગીપ્રવર જીવનનીવા નિસ્તરે છે તે દેશનો અને તેની સ્કૃતિનો પ્રાઈપણ કાળે વિનાશ સંભવતો નથી ૧૯૨૦ થી માડીને અત્યાર સુધી છેલ્લા બીસ વર્ષથી પોડીચેરીના આશ્રમની ગુહામાં એક આસનપર આરઠ થઇને જે મહાત્મા યોગસાગરના અતલ તલમાં ડૂબકાઓ મારી અત્યંત કીમતી અને તેજસ્વી અધ્યાત્મ-રત્નો બહાર લાવી માનવજાતિના સમુદ્ધાર માટે તેન ચન્દ્રે ધરે છે, તેની અચનતા હિમાચલદિત પ્રેતુ ગરૂગ ગિરિવગ શ્રી હિમાલય જેવી છે, અને અસોજન ગલીરતા અનંત આકાશને પોતાના પેટાળમાં સમાવી દેતા નિસીમ સાગર સમી છે. આવી એકાતિક તપસ્યા

અત્યારના જગતના આખ્યાત્મિક ઇતિહાસને ઓપડે નોંધાયેલી નજરે પડતી નથી. અને તે તપસ્યા પણ કોઈ સાધારણ બુદ્ધિશક્તિએ નહિ આદરેલી, પણ અતિશય પ્રખર અને કુશાગ્ર સર્વતોમુખી બુદ્ધિપ્રતિભાએ સ્વેચ્છાથી સ્વીકારેલી. જ્યારે જ્યારે હું શ્રી અરવિંદની કલ્પના કરું છું ત્યારે મારી સમક્ષ ખડું થાય છે એક ચિત્ર-આ પૃથ્વીમંડળ પર અને ગ્રહનક્ષત્રમાળાપર, આવાં અનેકાનેક પ્રહારોપર તટસ્થ, દૃટસ્થ, વેધક નયનોવડે સમીક્ષા કરતા કે મહાન તત્ત્વચિંતક અવલોકનકારનું.

૧૮૭૨ ની ૧૫મી ઓગસ્ટને સુદિવસે આ મહાન વિભૂતિની નિશ્ચય નયનપ્રભા જગતને પાટલે રેલાઈ. ખાસ્યાવસ્થામાંથી જ જોડે વિદ્યા-વ્યાસંગ, સર્વસમન્વયી દ્રષ્ટિ, આંગ્રહ બાળાનું અકંગ અવલોકન. નાનકડા દેહમાં વિરાટ શક્તિઓનો સંભાર ભરેલો. આઈ. સી. એસ. ની પરીક્ષામાં ગ્રીક તથા લેટિનમાં સર્વોત્તમ ગુણ મેળવી જગતી જડયા, પણ પરમકૃપાળુ સર્વનિયંતા પ્રભુની ઈચ્છા જુદી દિશામાં-તેથી તે થોડેરવારીની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ ન થયા. તે વખતે વિદ્યાવતમાં માણુ-સોના રત્નપારખુ ઝવેરી શ્રી સયાશ્વરાવ ગાયકવાડની દષ્ટિ તેમના ઉપર પડી. તે તેમને વડોદરામાં પોતાના રાજ્યખાતામાં નોકરી માટે લઈ આવ્યા. ત્યાં આવ્યા પછી જ શ્રી અરવિંદે સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો.

એકાદ વર્ષમાં તે તેમણે દેવભાષાનો અભ્યાસ એટલો તે સાંગોપાંગ કર્યો કે ઠવિકુલચિરોમખિ શ્રી દાસીદાસની કૃતિ 'વિક્રમોર્વશીય' ની ઉર્વશીને તેમણે આંગ્રહભાષામાં Urvasic નામના blank verse માં લખાવણ શાવ્યમન્યમાં ભવ્ય, દરબ્ય અને ઉદાત્ત અવનાર આપ્યો. પછી તે તેમણે વડોદરા કોલેજમાં આંગ્રહ અભ્યા-પકની જગ્યા-કે જે ક્ષેત્ર તેમને, તેમના સ્વભાવને તથા ચિધિઓને વધારે અનુકૂળ હતું-સીકારી. તેમના વિદ્યાર્થીઓ પામેલી મે

સાંભાળ્યું છે કે કોઈપણ જાતની નોંધ સિવાય તે પોતાના વ્યાખ્યાનો કોનેજની વ્યાસપીઠપરથી આપતા-જાણે અરબલિત વહેલી રાત્રિ-ગંગા તે સમયમાં પણ તે દરેક લેખકની કૃતિને અમુક કક્ષામાં મૂકી દેતા-પ્રાણુમય બૂમિકાની કૃતિ, માનસિક બૂમિકાની કૃતિ, આધ્યાત્મિક બૂમિકાની કૃતિ અથવા તો વિજ્ઞાનમય બૂમિકામયી તેજ અથવા તો તેજનો અથ જીવી પ્રકાશતી કૃતિ આજ વર્ગીકરણ તેમણે પાછળથી તેમના પૂર્ણયોગમાં પણ સ્વીકાર્યું છે-આધ્યાત્મિક અનુભૂતિઓની વિશદતા તથા પૃથક્કરણ માટે. આ અરસામાં તેમના સતત તથા ગાઢ વાચનમનન માટે વિદ્યાર્થીજગતમાં અનેક દત્તકયાઓ ફેલાતી ફેટલીક વખતે ગળઓના સમયમાં તેઓ સાળોદ પાસે આવેલા ગંગનાથ મહાદેવ વગેરે એકાદ રથજે જતા અને પાછળથી તેમનો જીવનપુરપાર્ય જનના યોગમાર્ગમાં પ્રથમ પગથીઓ પાડતાં.

૪થી તો આખા જંગલગના પ્રલયદિવસો. લોકો દર્શને તેની સાનીવાદી લુભાખીમાં જાહેર કર્યું કે જંગલગ તો સિદ્ધ થઈ ગયેલી એક નહતી દહીકત છે. તે નિર્ણય સામે આખો દિવસ જંગલગી ઊઠ્યો. મી અગવિદે વડોદરા કોનેજમાંથી ગણનામાં આપ્યું અને કલકત્તામાં ગાંધીય કોનેજના પ્રિન્સિપાલ તરીકે કામ કર્યા જવાનું સાથે લીધું. વડોદરામાંથી તેમની અશ્રુનીની વિદાય અને તેમનું આખરી વિદાય-વેળાનું પ્રવસ. દશએ તેમના વિદ્યાર્થીઓ વાદ કરીને રોમાન્સિત થઈ જાય છે. પડીના દિવસો એટલે વિવેકવાદના, મૃત્યુ સાથે ગેલ કરના ભોગ્યમુખના અગિવર્ણ દિવસો તે સમયે જંગલગમાં ક્રાંતિકારી તુલુઓદથી અગવિદ પ્રેરણામૂર્તિ દતા તેઓ વદેમાતગમ અને દર્મયોગી પડે. સદાવવા, તે સમયનું તેમનું જીવન એટલે સતત વહેનો, તટસ્થ નિસર્ગ, નિર્લેપ, બચકો દર્મયોગ મૃત્યુ અને ક્રાંતિ-વાદી વિપ્લવની. તે વચ્ચે આઠક તથા મારુક વચ્ચે એક જીવે કેસમી પડેદો દ્વાર છે તેટલું જ જાત દત્ત. તેના બીજા પ્રયોગમાં

પણ શ્રી અરવિંદ તેમની લાક્ષણિક ધીંગતાથી જગ પણ ચત્રિત કે
વિક્ષિપ્ત થયા સિવાય આત્માઓ કાઢતા. ખરેખર, તેમના જીવનમાં
ગયળીપણ, અકલિતતા અને ચમત્કારિકતા વણાઈ ગયેલા જ નજરે
પડે છે. પછી તો અલીપોર જોડા કેસ થયો. શ્રી અગવિદને પકડી
જેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યા તેમના બચાવ માટે શ્રી ચિત્તજન
દાંત જેના દેશપ્રેમી વકીલે સ્વેચ્છાથી કામ કરેલું. તેમના અનુયાયીઓ
તથા સાથીઓમાંથી અનેકને ફાંસીની અથવા દેશનિકાલની સજાઓ
મળી. પણ જેલમાં શ્રી અગવિદના જીવનની દિશા ફરી ગઈ ત્યાં તેમને
યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણના દર્શન થયા. જેલમાંથી છૂટ્યા પછી તેમણે ઉત્તર-
પૂર્વમાં આપેલા વ્યાખ્યાનમાં આ વાત સ્પષ્ટપણે દીસી આવે છે.

આ પછી તરત જ ૧૯૧૦માં તે ફ્રેંચ લોકોના તાત્કાલિક આવેલા
પોલીસેરી ગામમાં નિર્વિદ્ધે યોગસાધના કરવા ચાલ્યા ગયા ગયા
પછી તેમણે પાણું વાગી જોયું નથી. કોંગ્રેસના નેતાઓ તેમને બહુ-
માનપૂર્વક પૂજ્યશ્રુદ્ધિથી જોતા તેમના જેવા જ્ઞાત્ર શુદ્ધિશાળી
નેતાની ખોટ તેમને ઘણી સાતી પાછળથી પણ તેમને એકાંતવાસમાંથી
બહાર આવી દેશને દોરવણી આપવાની અનેક વિનંતિઓ થયેલી પણ
'કાર્ય સાધયમિ વા દેહ પાતયમિ' એવા અકંગ નિશ્ચયથી સાધનામાં
કુદાવેલા શ્રી અરવિંદ એકના બે ન થયા પોલીસેરીયાં તેમણે ૧૯૨૯
ના અગસ્ટમાં 'આર્પ' નામનું ચિત્રનપૂર્ણ યોગવિષયક માસિક
શરૂ કર્યું. તેમાં તેમણે 'પૂર્ણમોગ'નું દષ્ટિબિન્દુ તથા સાધનપદ્ધતિ
ગ્લુ કર્યા, કે જે તેમના જીવનનું બહુમૂલ્ય વિશિષ્ટ અર્પણ તથા
સિદ્ધિ છે. તેમાં 'દિવ્ય જીવ' પ- તેમણે એક લાંબી લેખમાળા લખી,
જેમાં તેમણે ગાનસશાસ્ત્રની ત્રીજીવટપૂર્વક દિવ્યજીવનની વિચાર-
સમજણ ગ્લુ કરી 'હિંદુ સંસ્કૃતિનો બચાવ' નામની લેખમાળામાં
તેમણે આર્પસંસ્કૃતિના ચરણા અંગેની સ્પષ્ટતાથી ગ્લુઆન કરી
આર્પ જાં એવે વાતો, કવિના નીતિ, ગાંધીમગ્ન, કાયદો, પગક્રમ,

તત્ત્વજ્ઞાન વગેરે ક્ષેત્રોમાં કેવું તેજસ્વી કાર્ય કર્યું છે તે તેમણે બતાવ્યું. અને પાશ્વિકમાત્ર્ય અમૃતિથી સન્માવાળી કે અનર્થ જ્ઞાની ભાગત વર્ના લોકોને કંઈ જરૂર નથી, તેવું તેમણે પ્રતિપાદન કર્યું. ‘જગવેદને આધ્યાત્મિક અર્થ’ નામની લેખમાળામાં તેમણે જગ્યાએ કેવળ ‘પશુપુ નાદિક’ ભૌતિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાર્થનાઓ નથી, પણ આધ્યાત્મિક તત્ત્વોની સિદ્ધિ માટેની અભીપ્સા છે એવું સાબીત કર્યું.

‘ગીતાપદ નિમિષો’માં તેમણે શ્રી ભગવદ્ગીતાનો રહસ્યમય, ગૂઢ આધ્યાત્મિક અર્થ ખુલ્લો કર્યો ‘ભવિષ્યની કવિતા’ નામની લેખ માળામાં તેમણે “અત્યાગ્ર સુધી લખાવતી કવિતાઓ પ્રાણમય ભૂમિ કામાથી કે મનોમય ભૂમિકામાથી જન્મી છે, પણ ભવિષ્યની કવિત વિજ્ઞાનમય ભૂમિકામાથી પ્રગટશે” એવી આશા વ્યક્ત કરી. તેમણે ‘અહના’ તથા ‘બાહ્યપ્રભુ’ નામના લઘુ કાવ્યગ્રન્થો પણ પ્રગટ કર્યા તથા પછી તાજીતરમાં તેમણે ‘યોગમાર્ગ’ યા દીપ્તિઓ’ ‘વિશ્વનુ ઉખાલુ’ ‘યોગના પાયા’ વગેરે યોગવિનય યા પુસ્તકો લખ્યા.

હવે આપણે તેમના ‘પૂર્ણયોગ’ના સિદ્ધિતાને વિચાર કરીએ તેઓ એમ માને છે કે પ્રાચીન કાળમાં યોગીઓ યોગ નીસરણીપર ચઢતા ખગ-આરોહ કરતા, પણ ત્યાંથી દિવ્યચૈતન્યની પ્રાપ્તિ કરી યોગનીસરણી યા પાછા ઉતરી અવરોહક્રિયા પૂર્ણ કરતા નહિ તેઓ શારીરિકભૂમિકા, પ્રાણુભૂમિકા, મનોમય ભૂમિકા વગેરેનો ત્યાગ કરી પોતાની જાતને ચૈતન્યભૂમિકામાં એવી લઈ અનત, નિરતિશય, નિર્ગુણચક્ષુમાં દૂનકી મારી વિલીન થઈ જતા પણ સાચી જરૂરિયાત તો તે વિજ્ઞાનમય સત્તો સાક્ષાત્કાર કરી, તેની દ્વારા માનસિક, પ્રાણમય તથા શારીરિક ભૂમિકાઓના અણુએ અણુ તથા પરમાણુએ પરમાણુ પરિવર્તિત કરવાની છે તેમ થયા પછી ભગવાન પાતાનો હેતુ તે વિજ્ઞાનમય રૂપાત્મક સિદ્ધ કરેલા યોગી માગ્દૂત સહન કરશે એમ પૂર્ણયોગમાં જીવન સમગ્રનો

તથા તેના બધા જ ક્ષેત્રોનો સ્વીકાર છે. અને પૂર્ણયોગની શરૂઆત થાય છે તે વિજ્ઞાનમય શક્તિને આબ્દાન આપી તેને પોતાના આધારમાં અવતરણ કરવા માટે ઝખતી સાધકની અભીપ્સામાં સામાન્ય પદ્યકેન્દ્રનના પ્રકારમાં કુલિનીની શક્તિ અત્યંત ઘર્ષ બિંદુ અભિસરણ કરે છે જ્યારે પૂર્ણયોગમાં દિવ્ય વિજ્ઞાનમય શક્તિએ બિંદુ-માથી નિમ્ન સ્તરોમાં અવતરણ કરી ત્યાંની અશુદ્ધિઓને દૂર કરી. સાધકને પોતાનું યોગ્ય વાહન બનાવવાનું છે. આને માટે અતરની સમ્યક્પૂર્ણકની અભીપ્સા, પ્રાણમય ભૂમિકાની વિશુદ્ધિ તથા દિવ્ય વિજ્ઞાનમય ચૈતન્યશક્તિને સર્વસમર્પણ-આ નણ અત્યંત આવશ્યક છે. સાધકે પોતાની દરેક શારીરિક ક્રિયાને, ધ્યાનને, કામનાને, આદેશને, વિચારને, ભૂમિને, લાગણીને, સ્વપ્નને-દિવ્ય વિજ્ઞાનમય શક્તિને, સમર્પિત કરવાના છે આ રીતે સમર્પણથી શરૂ થતો પૂર્ણ-યોગ સંપૂર્ણ સમર્પણમાં સ્વસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૯૨૦ માં શ્રી અન્વિદ પોડીએરી ગયા ત્યારે તેમની સાથે તેમના પત્નિયિત માણસોમાંથી કેટલાક જ તેમની સાથે ગયેલા. પણ ધીમે ધીમે તેમની સખ્યા વધતી ગઈ, અને તેમની આસપાસ આપો-આપ એક યોગ-આશ્રમ ઉભો થયો. પ્રથમ તો તેમની પાસે જનારને તે કહેતા, "હું એક મહાન, બચકર પ્રયોગ કરી રહ્યો છું. તમારે તેમાં ભાગ લેવો હોય તો મારા નીચર સાથીદાર બનીને આવો " પણ ૧૯૨૬ થી તેમણે જાહેર કહ્યું કે-"મારી યોગસિદ્ધિ માન આદર્શ અનુસાર પરિપૂર્ણ થઈ છે. હવે તમે મને સમર્પણ કરા અને હું તમને પૂર્ણયોગની સાધનામાં મદદ કરીશ તથા દોષવણી આપીશ " ત્યાં પછી તો સાધકોની સખ્યા વધતી વધતા અત્યારે સ્થળી ગુરુનાગ લગભગ ૨૦૦ જેટલા છે, અને પ્રથમો ઉપગ્રહ શ્રી અન્વિદના દર્શને જનારોઓની સખ્યા લગભગ હજાર બાગમે જેટલી હોય છે શ્રી અન્વિદ સામાન્ય રીતે તો ત્યાં ગુરુતા સાપકોને પણ યોગ દર્શન

આપતા નથી આશ્રમનું સર્વથા કામકાજ શ્રી માતાજી-મીરાદેવીની સંપૂર્ણ દેખરેખ નીચે ચાલે છે શ્રી અગ્નિદેવ વર્ષમા નથુ વખત દર્શન આપે છે —

૧-૧૫ મી ઓગસ્ટ-શ્રી અગ્નિદેવો જન્મ દિવસ ૯

૨-૨૧ મી ફેબ્રુઆરી-શ્રી માતાજીનો જન્મ દિવસ.

૩-૨૪ મી નવેમ્બર-શ્રી અગ્નિદેવો યોગસિદ્ધિદિન

શ્રી અગ્નિદેવ આ રીતે સમગ્ર વિશ્વમા વિજ્ઞાનમયી શક્તિ અવતરણ કરી પોતાનું કાર્ય કરે તેવા આદર્શ રાખી કામ કરે છે. તેને માટે અનંતકાળની મર્યાદાઓ પણ તેમની યોગદક્ષિણે કશું સમાન લાગે છે, વિશ્વસમગ્રનું ક્ષેત્ર તે દિવ્ય વિજ્ઞાનશક્તિની રંગભૂમિ છે. આવા મહાન યોગકાર્ય માટે શાન્ત, સમાહિત, ધૈર્યવાન, અક્રમ, આધ્યાત્મિક, હિમાચળશા શ્રી અગ્નિદેવ પોતાની જીવનનીવા વિસ્તરી રહ્યા છે તેવા યોગીપ્રવરને અનેકાનેક હૃદયના પ્રણામ હો ! તેમની કૃપા જગતના મુમુક્ષુઓ તથા સાધકો ઉપર બિતરે !

યમ અને નચિકેતા

(એક ઉપાખ્યાન)

(ગયા અકથી ચાલુ)

લેખક-શ્રી. નાનાલાલ દેવશ કર વેદ

હવે જેમ અકુશળ સાગથીના હાથમા લગામ ગહેતી નથી, ને અશ્વો વશ ગહેતા નથી, પણ તોફાની યદ્ય કુમાર્ગે જાય છે, તેમ બુદ્ધિ-રૂપી સાગથી કયે માર્ગે જવું અને કયા માર્ગથી દૂર ગહેવું, તેનો વિવેક કરી શકતો નથી, તો મન બુદ્ધિના કબજામા રહેતું નથી. આમ લગામ ઢીલી થતા, હાથમાં ન ગહેતા ઇન્દ્રિયોને ખોળા વિષયો તરફ જતી અટકાવી શકાતી નથી. પણ જેની બુદ્ધિ વિજ્ઞાનયુક્ત છે, તે જેમ નિપુણ સારથી લગામને કબજામાં રાખી અશ્વને નગમ અને પોતાના કબજામાં રાખે છે, તેમ મનને કબજામાં રાખી ઇન્દ્રિયોને વશ રાખે છે. જે ગથીનો બુદ્ધિસાગથી અવિવેકી હોય છે, તે ગથી પન્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, પણ જન્મમગ્નુ રૂપ સસાગને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમાથી છૂટતો નથી, પણ જે આત્માનો બુદ્ધિસારથી વિજ્ઞાની હોય છે, તેને મન સદા વશ રહે છે. તે સદા પવિત્ર ગદી તે રથાનને પ્રાપ્ત કરે છે, કે જ્યાંથી ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી-સર્વ સંસારબંધનથી એ છૂટી જાય છે.

આ દૃષ્ટાન્ત ઉપગથી સમજાયું હશે કે જેઠા, મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયોએ મોક્ષપ્રાપ્તિનાં સાધનરૂપ છે. પણ તેના સર્વ વ્યાપારો સદા પવિત્ર નિષ્પાપ થવા જોઈએ. આદારશુદ્ધિથી જ મત્તશુદ્ધિ થાય છે એટલે

ઇન્દ્રિયસંયમ અને મનોનિગ્રહની સૌથી પ્રથમ અગત્ય છે. શરીરને અણુએ અણુ પવિત્ર તથા નીરોગી બનાવવો જોઈએ, અને તે માટે જ મત, ધર્મ, તપ, જપ, જ્ઞાનયજ્ઞ, સત્ય આચરવાનો ઉપદેશ ઉપનિષદો કરે છે. બુદ્ધિ ત્યારે જ વિશુદ્ધ અને નિષ્કલંક બને છે, ત્યારે જ તે વિવેકવિજ્ઞાનમુક્ત બને છે. પ્રિય નયિકેતા, આચાર, વિચાર, ઉચ્ચાર, આહાર, વિહાર, વ્યવહાર, સંગતિ, વાચન, દર્શન, શ્રવણ, મનન, આદિ સર્વે પ્રકારની ક્રિયાઓમાં પાપનો, અશુદ્ધિનો, અપવિત્રતાનો જરા પણ ખંટો ગ્રહેવા દેવો ન જોઈએ. ક્રિયા માત્ર-ચારીરિક, માનસિક ઐન્દ્રિયિક, બૌદ્ધિક-સદા-વિશુદ્ધ, પવિત્ર, નિર્મલ, સગ્ગ, કૃતિલતા, કપટ, દભ, પ્રતાપશૂન્ય નિહત કરવી જોઈએ. આની પદ્ધતિથી સાધન-સ પન્ન થયા સિવાય કેવળ વેદોનાં અધ્યયનથી, પુસ્તકીય જ્ઞાનથી, જાણવેશથી જ માન પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિનાં સાધનો અધિકારી પરત્વે અનેક હોય છે. પણ સૌ સાધનોમાં સદાચાર, નીતિ અને ધર્મપ્રગયણુ જીવનવ્યવહાર મુખ્ય અને પ્રથમ છે.

પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિ માટે અધ્યાત્મયોગ એ પણ એક સાધન છે આ યોગવિધિ તને સમગ્રપુ હુ તે લક્ષ્યપૂર્વક સાલજાગે. આ યોગના સ્વરૂપમાં ઉપર જન્મુબ્ધુ તેમ જાણ અને આત્મ સર્વે ઇન્દ્રિયોની પવિત્રતાનો સમાવેશ છેજ ઇન્દ્રિયોની સ્થિત ધાગણા, અચલ સ્થિતિ તે યોગ. જ્ઞાનેન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ એ સર્વેના વ્યાપારનો નિરોધ એજ ઉત્તમ ગતિ વ્યાપારનો નિરોધ એટલે શૂન્ય અવસ્થા કે જડવત્ સ્થિતિ એમ સમજવાનું નથી, પણ પન્ન આનન્દસ્વરૂપ, પરમાત્મ-ચેતનમાં તેઓનું રમણુ, તન્મયતા, પરમાત્મનિષ્ઠા, સ્વસ્વરૂપે અવસ્થાન. આ યોગની પગિપાક અવસ્થા. આ વાત જગ સ્પષ્ટતાથી સમજવા જેવી છે. જન્મજન્મમાતરના સંસ્કારોથી જીવનું મન વિપય-વૃણ્ણમાં દૂખી ગયું હોય છે. મન સર્વદા વિપયચિત્તનમાં જ લાગ્યું રહ્યું હોય છે. તેની કામના કે લાલસા કદી પણ વૃપ્ત થતી જ નથી.

ઈન્દ્રિયો પણ તેથી બહારના વિષયો તરફ જ દોડ્યા કરે છે. વિષયસુખ અનિત્ય ક્ષણિક નાશવંત છે, એ વાત એ વિષયોના અનુભવથી પ્રત્યક્ષ સમજાતાં છતાં પણ તે માટેની દોડાદોડ, ખટપટ ઝોઝી ચતી નથી. ઇન્દ્રિયો અને મનની આ વિષયપ્રગ્ધીનતા ભારે બલવતી છે. બુદ્ધિમાં પણ વિષયમોહ બહુ જડાઈ ગયો છે. વિમૂઢ બુદ્ધિમાં સત્ય વસ્તુનું ભાન થતું નથી. જે જીવને પોતાના કલ્યાણની ઈચ્છા હોય, તેણે સ્વ સાવધાન, જાગૃત રહેવું જોઈએ. ઇન્દ્રિય અને મનરૂપી ધૂનારાથી ઈમાનુ ન જોઈએ. પ્રબળ પુરુષાર્થથી વાસનાની બેડી તોડી નાખી, મન, ઇન્દ્રિયો, બુદ્ધિની કુએષ્ટાઓનો નિરોધ કરી દેવો. તેઓ શાન્ત અને આત્મવશ થાય તેમ કરવું. ઇન્દ્રિયોની આવી અચળ સ્થિતિ-વિષય-પાગલપશુશ્ચ-ન્યતા-ચાંચદ્યગદ્ધિત અવસ્થા એ યોગ. આ અવસ્થામાં કોઈપણ બાહ્ય વિષયના યોગથી પણ ચિત્ત ચચળ થતું નથી, ઇન્દ્રિયો વિવશ બનતી નથી. બાહ્ય તેમજ આંતર બંને પ્રકારની ચચળતા જતી રહે છે. કેવળ આત્મચિંતા, પરમાત્મધ્યાનમાં જ ચિત્ત લાગી રહે છે. કદી વિષય સંબંધી કોઈ વૃત્તિ જાગૃત થાય, તો તે વૃત્તિને ધેરાવ્ય અને અભ્યાસથી શમાવી દે છે. આમ પ્રમાદ મૂઢી એકાગ્રતા-પૂર્વક આ ઇન્દ્રિયોની સ્થિર ધાગણા-અચલ સ્થિતિનો અભ્યાસ થાય છે, તો લાંબે કાળે પરમાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. આવા યોગનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ યોગસેવનનો એક પ્રકાર આવો છે, કે એકાન્ત શાન્ત પ્રદેશમાં સ્થિર આસને બેસી ગ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોની ગતિનું યોગ્ય નિયમન કરવું. જ્ઞાનેન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને મનમાં વિલીન કરવી. રૂપ જ્ઞાન-રૂપજ્ઞાન આદિ વિવિધ વિજ્ઞાનોને મનમાં શમાવવાં. તેના ઉપર સંકલ્પવિકલ્પ ન કરવા. મનમાં વિષયોના સ્પર્શકો રજૂ થઈ શકે. તર્કવિતર્ક વિચારપરંપરા ચાલશે. પણ આ પ્રવાહનો નિરોધ કરવો. મનને બુદ્ધિમાં લીન કરવું. એટલે વૈષમિક જ્ઞાન ચિત્તમાં ઉદય પામશે નહિ. બુદ્ધિ કેવળ સાધારણ જ્ઞાનાકારે રહેશે. વૃત્તિનો પ્રવાહ દરીને

બંધાઈ જશે; વહેરો નહિ, આ સ્થિતિનો પણ લય કરવાનો છે. એમ
 એવી બુદ્ધિને મહાનત્વમાં એટલે પ્રાણુચક્રિતમાં લીન કરવી. અર્થ
 બુદ્ધિની ચેષ્ટાઓ પણ સમાવી દેવી. બુદ્ધિ સાધારણ ચક્રિતરૂપે રહે
 છે. તે ચક્રિતને શાન્ત આત્મામાં લીન કરવી. મતલબ કે તમામ ઈન્દ્રિ-
 યોના વ્યાપારો, મનબુદ્ધિના સૂક્ષ્મ વ્યાપારોનો નિરોધ કરી શાન્ત
 આત્મામાં તેના પ્રવિણાપ કરવો. આત્મા જ વિજ્ઞાન અને ક્રિયા
 સાક્ષીરૂપે રહેલો છે. આ સાક્ષીભાવે રહેવું, શાન્ત, નિર્વિકાંગ, નિઃશ-
 રૂપ અવસ્થાનો ગામ અભ્યાર કરતાં, એકાગ્રચિત્તે નિરંતર અનુ-
 સંધાન કરતાં બ્રહ્મદર્શનને યોગ્ય થવાય છે. વ્યવહારમાં પણ મર્મ-
 સમ એવા એ પરમાત્મામાં વૃત્તિઓને લેડીને વર્તવું. એ પરમાત્મા
 સત્તા અને સૃષ્ટિ વડે જ પદાર્થ માત્રની સત્તા છે. આત્મસ્વરૂપ
 સ્વતંત્ર ભાવે કોઈ પણ પદાર્થની સત્તા સૃષ્ટિ નથી, એ ભાવના
 પરમાત્મસ્વરૂપનું અનુસંધાન કરવું જોઈએ. આ પ્રકારે વ્યવહાર
 વર્તતાં છતાં પણ જો સર્વત્ર સર્વદા એ પરમસત્તાનું અનુસંધાન રાખ-
 વાનો અભ્યાસ મેંદાપ, તો પણ વ્યવહાર વિશુદ્ધ થતે અને આત્મજ્ઞાન
 ની યોગ્યતા આવે. પરમાત્મસત્તા અને પરમાત્મપ્રકાશમાં મન, બુદ્ધિ
 ઈન્દ્રિયોના વ્યાપાર સતત ધ્યાનથી શમી જાય, એ જ પરમગતિ છે
 પ્રિય નચિડેતા, તને આદ્યવિદ્યા અને યોગવિધિ સમજાવ્યાં છે, તેનું
 ગદસ્ય તું સમજ્યો છે, તો તું બ્રહ્મને પામી, વિજ્ઞ અને વિમૂલ્ય થયો
 છે. બીજો કોઈ પણ તારી રીતે આ જ્ઞાન અને આ વિધિ પ્રાપ્ત કરશે
 તે પણ બ્રહ્મરૂપ થઈ અમૃતપદને પામશે. હવે તું ખુશીથી તારા પિતા
 પાસે જ. વિશેષ કહેવાનું રહ્યું નથી. ”

આ મોટી આખ્યાયિકામાંથી જે ઉપદેશ મળે છે તેનો સંક્ષેપ
 સાર નીચે મુજબ મને જણાય છે.

(૧) અતિયોગેવા એ ગૃહસ્થનો સૌથી આવશ્યક ધર્મ છે.

(૨) બ્રહ્મવિદ્યા અને તેનું ફળ સાંસારિક તેમજ સ્વર્ગીય સુખો

કરતાં અધિક ચઢીઆણુ છે, પણ તે જ્ઞાન દુઃસંપાદ્ય છે. તર-
વારની ધારપગ ચાલવા જેવો કંઠણ માર્ગ છે.

(૩) યોગ્ય અધિકારી શિષ્ય અભેદદર્શી આત્માર્થ પાસેથી જ એ
• જ્ઞાન સહેલાઈથી મેળવી શકે છે. એ જ્ઞાનનો શ્રોતા, વક્તા,
લખંધા, જ્ઞાતા વિગત છે.

• (૪) સદાચાર, દાન, શ્રદ્ધા, ભક્તિ, સ્વધર્મપાલન, નીતિ અને ધર્મ-
પરાયણ જીવન એનાથી અધિકારી થવાય છે. ખરી જ્ઞાન-
જિજ્ઞાસા સાધનસંપત્તિ વિના થતી જ નથી.

(૫) સસાગ્રમા દરેક મનુષ્યો પાસે પ્રેયોમાર્ગ અને પ્રેયોમાર્ગ એમ
બે માર્ગ પડેલા છે. પ્રેયો માર્ગે જતા મોક્ષ અને પ્રેયોમાર્ગે
જતા સસાગ્ર પ્રાપ્ત થાય છે.

(૬) તાત્કાલિક સુખ અને ચિરકાળનું કલ્યાણ, એ બેમાંથી
એકની પસંદગી કરી લેવાનું દરેક પ્રસંગે બની આવે છે.
વ્યવહારમાં આ પ્રશ્ન મૂંઝવનારો થઈ પડે છે. ધીર વિવેકીએ
ચિરકાળનું કલ્યાણ પસંદ કરી, જેથી એવું કલ્યાણ થાય
તે જ માર્ગ ચલણ કરવો. તાત્કાલિક સુખ એ વિવેકદષ્ટિએ
વિષ ભોગવેલા લાડુ જેવું છે. દરેક પ્રસંગે વિકાર વશ ન
થતા વિચારપૂર્વક આત્મકલ્યાણનો માર્ગ લેવો.

(૭) કેવળ ઈન્દ્રિયાગમ જીવન નહિ ગાળતા આત્મકલ્યાણના સાધ-
નો જાણી તેનું અનુદાન કરવું. કેવળ તર્ક, અયચાચન, મેધા
પાંડિત્ય એથી જ આત્મકલ્યાણ થતું નથી.

(૮) ભુદ્ધિવૃત્તિના નિર્વિહારી, સાક્ષી, પ્રકાશક, પ્રેરક, વૃત્તિઓના
પૃથગ્ભાવ તથા હિત અસ્તના જ્ઞાતા જેવું જે તત્ત્વ છે તે
આત્મા વૃત્તિઓ સાથે ભેળમેળ થઈ તદ્દપ થઈ સુખદુઃખાદિ
જીતે ભોગ કરનાર, જાતપાત કરનાર ચિદાશાસ તે જીવાત્મા.
અને સમગ્ર આચર જાનમ વસ્તુઓમાં અનુસ્થાપિત ગદેશ સર્વ-

ત્યાપી નિત્ય અખંડ ચેતન તે પરમાત્મા.

- (૯) સાક્ષીચેતન તે પરમાત્મા જ છે. આ જ્ઞાન અને આત્માની એકતાનું જ્ઞાન એ જ સર્વે ઉપનિષદોનો પ્રતિપાદ્ય વિષય છે.
- (૧૦) જીવાત્મા અવિદ્યાની ભૂમિકામાં છે. સર્વે લૌકિક વૈદિકાભ્યાસ દ્વારા, કર્મકાંડ, ઉપાસના એ સર્વ મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયોની વિશુદ્ધિ અર્થે છે. જેમ જેમ આ બધાં એકાગ્ર, મુક્ત અને પવિત્ર થતાં જાય છે, તેમ તેમ ક્રતપાનકરનાર જીવાત્મા અવિદ્યા અજ્ઞાનથી છુટતો જાય છે, વિદ્યાનો પ્રકાશ યનાં એ જીવાત્મામાંથી જીવભાવનો સમૂહ ઉઠેલ ધર્મ આત્મા અવશેષ રહે છે. અને એ જ આત્મા તે પરમાત્મા. આ સ્વસ્વરૂપે અવસ્થાન એજ મોક્ષ. કામના, વાસના, લાભના, હૃદયમન્ય, સંસ્કાર, એ સર્વનો નિર્શેષ લય એજ મોક્ષ. એજ અમરણ લાવ.
- (૧૧) પરમાત્મશક્તિ આ 'સંસારપૂરણનું' મૂલ્ય કારણ છે. જગતનો કોષપલ્લ પદાર્થ આ જ્ઞાનસત્તાથી સ્વતંત્ર, સ્વાધીન નથી; જેમ ધોડા માટીથી સ્વતંત્ર લિપ્ત વસ્તુ નથી તેમ.
- (૧૨) જીહ્વારનાં અવલંબનથી જ્ઞાનની સાધના થાય છે. તેમજ બુદ્ધિના પ્રેરક અવભાસક રૂપે આત્મચિંતન કરવાથી પણ જ્ઞાનસાધના થાય છે.
- (૧૩) મન, ઇન્દ્રિય અને બુદ્ધિની સહાયતાથી, એટલે કે સંયત મન, પવિત્ર ઇન્દ્રિયો અને વિવેકકુશળ બુદ્ધિની સહાયતાથી અમૃતપદનો લાભ થાય છે.
- (૧૪) અધ્યાત્મયોગથી બુદ્ધિશુદ્ધિમાં જ્ઞાનાનુભવ થાય છે.
- (૧૫) અવિદ્યા, કામ, કર્મની મંથીઓ તૂટે, ત્યારે મર્ત્ય માનવી અમર થાય છે.
- (૧૬) હૃદયમાં રહેલ કામનાઓનો નિઃશેષ ત્યાગ એજ ખરો ત્યાગ, અને એજ અમરણ લાવ. (સંપૂર્ણ)

આત્મ-જયતિ

લેખક:-શ્રી ગુમાનસિંહજી નાથસિંહજી સોલંકી

૫૫

અજ્ઞાન-નિદ્રામાંથી ઉત્થાન થવું, એ જ આપણી સ્વત સિદ્ધ
' આત્મ-જયતિ. ' આ જયતિ કરોડો જન્મજન્માંતરોમાં, તેમ જ
વર્તમાન શરીરમાં કરેલા પુણ્યપુન્યા પગિપાક દ્વારા થતી ચિત્તશુદ્ધિ
ઈશ્વરકૃપા, વેદકૃપા, તથા શ્રોત્રિય બહાનિષ્ઠ શ્રી સદ્ગુરુદેવની કૃપાના
સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ સિવાય અન્ય શું હોઈ શકે ? કશું નહિ. પ્રથમ સંદોદિત
તૈલધારાવત્ સત્સંગ, સદ્બ્રંથ અને સત્પુરૂષના સહવાસદ્વારા આત્મ
વિચાર કરવો, સર્વદા સર્વશ્રેષ્ઠ સત્સંગથી, નિરંતર સત્ સ્પર્શ આત્મા-
નો નિરંતર બેદરહિત, યથાવત્ સમ્યક્ પ્રકારે શુદ્ધ બુદ્ધિવૃત્તિથી વિચાર
કરવો, આ જ આપણો સ્વાનુભવ અને આ જ નિર્ણયાત્મક તત્ત્વ-
વિચાર. આમાં કોઈને શંકા થાય કે અજ્ઞાન તો અનાદિકાળનું છે, તેથી
એની તાત્કાલિક નિવૃત્તિ થવી એ અસંભવિત છે, તો એના પ્રત્યુત્તરમાં
કહેવાનું એટલું જ કે, મુમેર પર્વતની ગુફામાં રહેલું અંધારું લાખો
કરોડો વર્ષનું હોય છતાં ત્યાં કોઈ દીવો લઈને જાય, તો પર્વતસ્થ
ગુફામાં ભરાઈ રહેલું અંધારું એમ કહેશે ખરું કે હું નહિ જાઉં ?
એ તો અવશ્ય સ્વાભાવિક રીતે જ નાથ પામવાનું. તેવી જ રીતે અહીં
જ્ઞાનાશ્રમના મહામંત્રથી અપરોક્ષ દ્વં અનુભવ દ્વારા ઉત્થાન પામેલી

અતઃ કરણની શુદ્ધ સત્યગુણી વૃત્તિથી અનાદિમળનું અગાનાધમર ટકી શકે જ નહિ

હવે એ આત્મવિચાર હમેશ આચારમાં મૂકવાથી જ સુશોભિત થાય છે એ આચાર એટલે આત્મ-તત્ત્વ વિશે જે અતિમ વેદપ્રમાણ સહિત નિર્ણય થયો હોય, તેને સ્વાનુભવમાં મૂકવો. સ્વાનુભવમાં મૂકાયા પછી આચારને સદ્વર્તનથી પ્રુષ્ટિ આપી ખીલવવો. સદ્વર્તનને અતઃ નિષ્ઠાથી દીપાવવું, અહનિષ્ઠાને અહાત્મૈક્યરૂપી જ્ઞાનવડે વધારવી અને અહાત્મૈક્યરૂપી જ્ઞાનને આત્મજયંતિથી સુચેત ગમ્યવું. આમ ઉત્તરોત્તર સાધનોથી અહ્યાનુભવ કરવો. જોઈએ આત્મ-જયંતિ કાયમ રાખવા નિત્ય અહ્યાભ્યાસની જ આવશ્યકતા છે. અહ્યાભ્યાસનું સ્વરૂપ દર્શાવતા પગમ મારણિ- આચાર્યશ્રી વિદ્યા ૧૫ સ્વામી પચદશીમ કહે છે કે —

“ તત્ ચિંતન તત્ કથન અન્યોન્યં તત્પ્રબોધનમ્ ।

પતત્ પક્ પરસ્વ ચ અહ્યાભ્યાસ વિદુર્ધુધા ॥ ”

ભાવાર્થ — તે અહનુ જ નિરતર ચિત્ત । કરવું તેનું જ (તે અહનુ જ) કથન કરવું અન્યોન્યમાં તેના વિશે જ ભાવાવેશથી ઉપદેશ કરવો. કેવલ તત્ત્વ પરાયણ જ રહેવું, એટલે ‘ અહ ’ ને ‘ ઇદ ’ વૃત્તિથી સર્વદા સર્વત્ર પોતાના અતઃગત્માથી અભિન્ન અહનો દૃઢ અનુભવ કરવો. તેમાં જ સલગ્ન રહેવું સ્વાનુભવથી જ જેણે અહ અને પોતાના પ્રત્યગાત્મનો સશય વિપર્યય ગહિત અભેદ ભાવે સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, તેવા અહવેતાઓ તેને જ અહ્યાભ્યાસ કહે છે

દમેકમ અહ પરમાત્માનુ જ ચિંતન કરવું. આ જગત અસત્, જડ ને દુઃખરૂપ છે અને અહ સત્ ચિત્ત અને જ્ઞાનદસ્વરૂપ છે જગતની અસત્યતાનો નિર્ણય કરી અહતા ત્રિકાળ અખાદિત સત્યત્વનો નિર્ણય કરવો. જગતના જડત્વનો નિર્ણય કરી, અહમાં ચૈતન્ય સત્તા સ્પૃતિનો નિશ્ચય કરવો જગતનું દુઃખત્વ નાબૂદ કરી, અહના

અખંડાનંદનો નિશ્ચય કરવો એ જ આપણી સદૈવ, ચરમ, આત્મ-
 ભગવતિ. ગન અનિયમિત સ્વભાવવાળું છે. તેથી ધડીકમાં 'આ' તો
 બીજી ક્ષણે 'તે' વસ્તુનો વિચાર કરવા દોડી જાય છે, માટે મન જ્યાં
 જાય ત્યાંથી ખેંચી લાવી આત્મકેન્દ્રમાં સ્થિત કરી તદાકાર કરવું.
 પરમ કારણિયુક્ત આચાર્ય ભગવાન શ્રી શંકરાચાર્યજીએ કહ્યું છે કે,
 "જિતં જગત્ કેન, મનો હિ ચેન." જેણે મનને જીત્યું તેણે અખિલ
 જગતને જીત્યું. આથી આંતર સુદ્ધ કરતાં કરતાં મનરૂપી મહાન શત્રુ પર
 દ્વિગ્વિજય કરી તેનો નાશ કરવો. એટલે કે મનને બાહ્ય વૃત્તિથી
 રહિત કરી આત્માકાર વૃત્તિમાં તદાકાર કરવું, આજ મનનો નાશ
 મનને વશ કરવું એ કાર્ય વાયુને રોકવું, અગ્નિપાન કરવું એના જેવું
 મહાદુઃખદ ને દુર્ધટ છે. વેદશાસ્ત્ર ગીતાદિમાં બતાવેલા ઉપાયથી જ
 એ મન અવશ્ય વશ થઈ શકે છે. એમાં શંકા કરવી એ પુરુષાર્થહીન-
 તા અને શાસ્ત્ર પ્રત્યેના અવિશ્વાસને આગળ લાવે છે. શાસ્ત્રોક્ત સાધ-
 નોથી જો મન વશ ન થતું હોય તો, જે જે ભક્તો મન વશ કરી,
 મનને આત્મામાં પ્રવિંલાપન કરી સ્વરૂપાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા છે, તે થવા
 ન પામત. સ્વ-અનુભવથી બ્રહ્મનું ચિંતન કરતો પુરુષ બ્રહ્મરૂપ જ
 કહેવાય છે. તેને બ્રહ્મવેત્તા કહેવો એ પણ પાપ જ છે. જો તેને બ્રહ્મ-
 વેત્તા કહીએ તો, 'બ્રહ્મવેત્તા' અને 'બ્રહ્મ' એમ બે વસ્તુ થાય તો
 દ્વિત યથું કહેવાય, જેથી અદ્વિત બ્રહ્મને પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિને
 વિરોધ થાય. દ્વિત ભગવો હેતુ છે. આથી શ્રુતિ મુક્તકંઠે કહે છે કે
 "મહાવિદ્ મદ્ભવ ભવતિ" બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ બ્રહ્મરૂપ જ છે. માટે પોતા-
 ના સ્વાત્માથી બ્રહ્મનું અભેદ ચિંતન કરવું કે જે બ્રહ્મ, નિર્ગુણ, નિર્વિ-
 કાર, નિત્ય, અજન્મા, આવનાશી, અશરીરી, અસંગ, અદ્વિત, શાશ્વત,
 વિશુદ્ધ, સર્વ ઉપાધિથી રહિત, મુક્ત, ત્રિગુણાતીત, ભાવાતીત, દ્વંદ્વા-
 તીત, સમષ્ટિ બુદ્ધિનું સાક્ષી, સર્વવ્યાપક છે, તે બ્રહ્મ જ હું છું, તેજ
 મારું આત્મસ્વરૂપ છે. 'મન બ્રહ્માત્મામાં તમે, તો જ મન અમન

યર્ આત્મામા સ્થિત થાય મનનુ આત્માકાર થયુ એ જ સમગ્ર બાલ
વૃત્તિથી રહિત થવાડય નિગ્મનદની નિર્વિકલ્પ સમાધિ કોઇને અત્રે શક
થાય કે, મન ન્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિમા જ રહે, તો દેહાદિ ધન્દિયે
દ્વારા થતા બાહ્ય વ્યવહારનો લોપ યશે પણ તેમ નથી, આત્મ કહેવું
એ જ અજ્ઞાન અને પ્રાતિભૂતક છે એમ આપ્ત પુરુષે કહ્યું છે કે —

“ તનયી ધરના સૌ કામ કરે, મનયી પણ પળ શ્રીગમ રમરો ’

આ ન્યાયે મન નિગ્મસમાધિમા સ્થિત રહી શકે છે એમા બ્રહ્મા
બ્યાસ અને ભગીચ્ય પુરુષાર્થની જ આવશ્યકતા છે ઉદાહર મુનિએ
પોતાના પુત્ર સ્વેતકેતુ પ્રત્યે તત્ત્વ-ભસિ તે બ્રહ્મ તુ છે એમ નવ
વાર, વેદ, સુમ્તિ, અને અનુભવ, આ ત્રણ પ્રમાણ સહિત તત્ત્વોપદેશ
કર્ચો હતો તત્ત્વોપદેશની દૃઢતા વારંવાર અભ્યાસથી ચર્ચ શકે છે
વાણી ન્યારે શબ્દ બોલવાને તત્પર થાય, ત્યારે ‘અહ બ્રહ્મ’ હુ નિશ્ચય
બ્રહ્મ જ છું, મારાથી અતિગ્રિહ કોઈની કયાય કંઈ પણ હયાતી નથી
આવા જ બ્રહ્મોચ્ચાર કરે મન પણ બ્રહ્મનુ જ શ્રવણ કરે આ પ્રમાણે
સદૈવ ‘સ્વ’ નુ જ ચિંતન કરે જેને અક્ષર નાના દેખાતા હોય, તે
પુરુષ જેમ ચરમા પહેરવાથી એ જ અક્ષરને જોઈ વાચી શકે છે તેમ
જેને અજ્ઞાનદોષવશાત્ એક જ બ્રહ્મમા અનેક ભેદ ભાસમાન થતા હોય તે
પુરુષ આત્મ-જ્ઞાનરૂપી ચરમા સદૈવ પહેરી બ્રહ્મને પોતાના સ્વ-આત્માથી
અભેદ અનુભવી શકે છે જો આત્મ-જ્ઞાનરૂપી ચરમા ઉતાર્યા તો તો દ્વિત
અને દુ બ બડ જ છે માટે આ સર્વોત્તમ ચરમા કાયમ પહેરેલાં રાખવા

આ આત્મજ્ઞપ્રતિ કાયમ રહે, તે માટે તત્ત્વબોધામૃતરૂપ સાત્ત્વ
વાચનની અત્યંત આવશ્યકતા છે જમવાથી જેમ કુધાનિવૃત્તિ રૂપ
તૃપ્તિ થાય છે, તેમ બ્રહ્માનુભવથી જ-મગરણરૂપી ભવરોગ રહિત
આત્મ તિકે મોક્ષરૂપી નિઃકુશા તૃપ્તિ મળે છે.

કહેના કરતા કરવું બહુ એ કહેવત પ્રમાણે ભક્તિ સબધી
વાતો મા મળી દેવ સ્વ-મુખે ભક્તિ ભક્તિ ’ એમ ભક્તિ-શબ્દનુ

જ અહોનિશ પારાયણ કરવું, તેનાં કરતાં ભક્તિ સંબંધી વાતો સાંભળી, હૃદયાકાશમાં ઉતારી, ભક્તિ કરવા મંડી જવું, અથવા સમજીને ભક્તિ કરવી એ યોગ્ય છે. જેમ વિચાર આચારથી દીપે છે, તેમ ધૈર્યાત્મકયજ્ઞથી અભેદ ભક્તિ જ્ઞાનુભવથી જ દીપે છે. પ્રારબ્ધ ક્ષય થતાં સુધી દૃઢનિશ્ચયપૂર્વક, શ્રદ્ધા ભક્તિ સંહિત, અહેમજ્ઞાત્મિનો વેદ, સુંદરિત ને સ્વાનુભવ પ્રમાણુદ્વારા સિદ્ધ થયેલો સિંહગર્જના જેવો પ્રખર હઠેરો હૃદયાકાશમાં હૃદય પીઠાવો એ જ અભ્યર્થના.

“ ઘરનાં કામકાજમાં નિમગ્ન રહેનાર સ્ત્રી પોતાનું કામકાજ જેવી સારી રીતે કરે છે, તેવી જ રીતે પરવ્યસિની સ્ત્રી કરી શકતી નથી. એ જ પ્રમાણે પરવ્યસિની સ્ત્રીના જેવો, એકલા ધ્યાનમાં જ નિષ્ઠાવાળો ધ્યાની-ઉપાસક પણ લૌકિક વ્યવહાર ગઢ્ય થોડો કરે છે. પરંતુ ગૃહકાર્યની વ્યસિની નારીની પેઠે તત્ત્વજ્ઞાની તો તે વ્યવહાર સારી રીતે કરે છે કેમકે લૌકિક વ્યવહાર તત્ત્વજ્ઞાનનો કાંઈ રીતે વિરોધી નથી. (એ વ્યવહાર ધ્યાનીને વિરોધ કરે છે.) આ પ્રપંચ માયામય છે અને આત્મા ચૈતન્યમય છે, એવો જેને તત્ત્વબોધ થયો છે, તેને લૌકિક વ્યવહાર કરવામાં શો વિરોધ છે ? વ્યવહારને માટે કાંઈ પ્રપંચને સાચો માનવાની આવશ્યકતા નથી, તેમ જ આત્માને જડ માનવાની પણ જરૂર નથી. વ્યવહારમાં તો વ્યવહારનાં સાધન માત્રની જરૂર છે, પછી ભલે તે અસત્ય હોય. મન, વાણી, શરીર અને બાહ્ય પદાર્થો એ સાધનો છે. તત્ત્વવેત્તા તેમનો નાશ કરતો નથી; તો પછી એને વ્યવહાર કેમ ન હોય ? ”

પરમહંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થજી ની નીતિકથાઓ.

(ગયા વર્ષના બારમા અઠથી ચાલુ)
કથક-શ્રી. નર્મદાશંકર હુ વ્યાસ ખી. એ.

[૪૧]

કલાસના હીકરો

સોરાબજી શેઠ દારૂના મોટા વેપારી હતા પેઢીઓથી ચાલ્યા આવતા એક જ ધંધાના પરિણામે તેમની અટક દારૂવાદા પડી ગઈ હતી દારૂવાના શેઠને મચેરશા નામનો ચાવાક છોકરો હતો. મચેરશા પાદરીની ધર્મિક નીચાળમાં બંધુવા જતો હતો અને ધણુ ખર્ચ તેનો ન ખર્ચ પહેનો જ રહેતો. પાદરીઓની શાળાઓમાં બાઈબલના અભ્યાસ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે બાઈબલનું અધ્યયન થતુ હતુ અને તેમાં મચેરશાએ આ ફકરો વાંચ્યો - “ The Spirit of God brooded over the waters ” ફકરો વાંચતા જ તેને મુજબણુ ઊભી થઇ તેને ‘સ્પિરિટ’ શબ્દનુ જ્ઞાન હતુ, તેમજ ‘બ્રુડેડ’ અને ‘વોટર ’ શબ્દોના અર્થ પછુ તેને આવડતા હતા માત્ર ‘ગોડ ’ શબ્દ તેને નવો હતો મચેરશાએ વાંચ્યોનો અર્થ બેસાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો ‘ The spirit of God brooded ’ તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે ‘ ગોડ એટલે શુ ? જવ મહુડા કે દ્રાક્ષ ?

મચેરશાને એટલુ જ્ઞાન હતુ કે જુદુ જવ, મહુડા અને દ્રાક્ષમાંથી

જને છે. તેને લાગ્યું કે આ વળી કોઈ એવો વિચિત્ર જાતનો દારૂ છે જેને સમુદ્રમાં રાખવામાં આવ્યો છે. તેના બાપા સોરાળજી હંમેશાં દારૂને પાણી સાથે ભેળવતા તેની તેને ખજાર હતી, પણ આ તો કોઈ જુદા પ્રકારની જ ભેળવણી જણાતી હતી !

જગતનાં લોકો આ પ્રમાણે જ ધર્મ પુસ્તકોનો અનર્થ કરે છે, કારણ કે તેઓ સંસારની શરાબીમાં ખૂબ રચ્યાં પચ્યાં હોય છે, તેઓ પાર્થિવતામાં જકડાઈ પથ્થર જેવાં જ બનેલાં હોય છે. પવિત્ર અને દેવી ધર્મસૂત્રોને આવા લોકો ભૌતિક અર્થમાં જ ઉતારે છે.

ખોધઃ—ધર્મસૂત્રોનો ઘણી વખત ખોટો અર્થ કરવામાં આવે છે, કારણ કે અર્થ કરનારાં પોતાની જાતને લેખકની કક્ષાએ લઈ જઈ શકતાં નથી.

[૪૨]

ખોવાયેલો દારૂ

ધનજી શેઠના ઘરમાં હંમેશાં ઘણો કિમતી હીરા માણેકનો હાર રહેતો. એક દિવસ તે દારૂ ધનજી શેઠના ગળામાંથી સરી પડ્યો અને તે કોઈ દેવી શાપના પરિણામે એને ભૂલી ગયા. સમય જતાં જ્યારે તેમને ડોકમાં દારૂ ન જણાયો ત્યારે તેની ખૂબ તપાસ કરવા લાગ્યા. તપાસ પુરૂજી કરી પણ બધી ફેગટ. ધનજી શેઠ તો અમૂલ્ય દારૂને માટે ખોધારાં આંસુ સારવા લાગ્યા. કોઈ શોધી આપે તો, શોધી આપનારને મોટું ઈનામ આપવાનું તેમણે નહર કહ્યું.

બુદ્ધિસાગર નામના તેમના મિત્રે આવી શેઠને દારૂ શોધી આપવા વચન આપ્યું. બુદ્ધિસાગર બારે યુક્તિજાળ હતો. તેણે શેઠજીને કહ્યું : “ આ રહ્યો તમારો દારૂ, તમારી ડોકમાં જ છે, ક્યાં ખોવાઈ ગયો છે ? ” એમ કહી શેઠજીની ડોક ઉપર હાથ મૂકતાં બુદ્ધિસાગરે દારૂની પ્રતીતિ કરાવી. “ તે ખોવાઈ જ નહોતો ગયો, તમારી ડોકની આસપાસ જ હતો, માત્ર તમને તેની વિસ્મૃતિ થયેલી. કેટલું અદ્ભુત

વિસ્મરણ !” ધનજી શેઠના મલકતા મુખ સામે મીટ માડી બુદ્ધિ-
સાગરે ખોલી દીધું

સ સારની માયાજાળમાં ફસાઈને લક્ષ્મીજીનું જ પૂજન કરતા
જગતના બધા ધનજી શેઠ તેમના જીવનનું ખરૂં ધન, તેમના હૈયાને
ખરો હાર તેમની પોતાની જ પાસે હોવા છતાં, તેને અજાનરૂપી વિ-
સ્મૃતિને પાછાં ખેંચી ગયેલ માની, તેની શોધને અર્થે દુનીયામાં
અથડાયા જ કરે છે માયાના અને અજાનના અધારપડોના દૂર થતા
જ પોતાની અંદર રહેલ આત્મા પ્રકાશમાન બને છે અને ખૂદ પગ-
માત્રાનો સાક્ષાત્કાર અનુભવે છે નૈસર્ગિક રીતે માનવી સ્વતંત્ર છે,
કુદરતે તેને માયાના બંધનમાં નથી નાખ્યો, પણ માયાની ચમકતી
જાળમાં ફસાઈ અજાનજૂલે રાચતા પાર્થિવ જીવનની ગુલામી અને પર-
તંત્રતાની જ જીરો સંજો છે ગાળને સ્વપ્ન આવે કે તે બીખારી થઈ
ગયો છે, તેથી કાઈ તેનું ખરૂં રાજપણ ચાહ્યું જાય છે ? તેમજ
માનવીના આત્મજીવનની ચિનગારીઓ સદાયે સતપ્ત જ હોય છે
સ્વપ્નવત જગતમાં ઘડીલો પોતાના સ્વતંત્ર વિસરેલો માનવી શું
પોતાનું આત્મધન ખરેખર કંઈ જાણે જ ગુમાવી બેસે છે ? હરગીજ
નહિ, માનવીના જીવનમાં એવી સુદર પળો જરૂર આવે છે જ્યારે તેના
વિસ્મૃતિના પડોના દૂર થઈ જઈ તેનું આત્મધન તેને પ્રાપ્ત થાય છે.
અલગત બુદ્ધિસાગર જેવા ગુરુમિત્રની સહાયતા બેઠએ

બોધ — કેવલ અજાનને પાછાં ખેંચી આપણે આત્માની જાગૃતિ
બહાર નીકળીએ છીએ, એ તો ‘કાખમાં છોકરૂં ને ગામમાં શોધ્યું’
તેના જેવું હાસ્યજનક છે ! આત્મા માનવીના હૃદયમંદિરમાં જ બિ-
રાજે છે અને તે જ પરમાત્માના સ્વરૂપમાં ખીલી માનવીનો પ્રભુ સંજો
છે પરમાત્મભાવ એ જ માનવીનું ખરૂં સ્વરૂપ છે

(અપૂર્ણ)

અન્યસ્વીકાર

તે કેણુ ? અથવા ભક્તિપ્રભા:-લેખક સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી. આ પુસ્તક લીંબડીના સ્વ. મહાગણાશ્રી દિગ્વિજયસિંહજીના સ્મરણાર્થે છપાયેલું છે; સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી સરસ ભાષાનાં પ્રભાવશાલી વ્યાખ્યાનો તથા લેખો માટે સુપ્રસિધ્ધ છે. પોતાની હમેશની સાદી અને દાખલા દલીલોવાળી લેખન શૈલીથી આ એક સુંદર પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. તેના પ્રથમ વિભાગમાં આર્યોની, બીજામાં સુશીઓની, અને ત્રીજામાં ખ્રિસ્તીઓની ભક્તિ વિસ્તારથી સમગ્રવી, છેવટનાં પ્રકરણોમાં પણ અનેક સાદી શિખામણો, તેમજ આ પહેલાં એમનાં છપાયેલાં નાનાં નાનાં અપ્રાપ્ય પુસ્તકોને ઉમેરી, એક જ પુસ્તકમાં બધાં પુસ્તકોનો લાભ થાય તેવી ગોઠવણ કરી છે. આમાં શ્રી ભાગવત, ગુલસીકૃત રામાયણના ઉતારા છે. નારદ અને શાંડિલ્યનાં ભક્તિ સૂત્રો છે, સુશી સંતોનાં બોધવચનો છે, ખ્રિસ્તી સાધુઓનાં ઉપદેશ વચનો છે, અને છેવટના ઉપસંહારમાં ભક્તિના સર્વમાન્ય સિધ્ધાન્તોનું રહસ્ય છે. અનેક રહસ્યભર્યાં ચિત્રોથી સુશોભિત કરેલું, ૫૫૦ પાનાનું, કપડાના પૂઠાવાળું આ પુસ્તક માત્ર પડતર કીંમત રૂ. ૧-૬-૬ થી સિલકમાં હશે ત્યાં સુધી શ્રી. ત્રંબકલાલ નાનાલાલ આચાર્ય, -મંત્રી, સનાતન ધર્મસભા, લીંબડી, ઠાકિયાવાડ એ સરનામેથી મળશે.

સ્તોત્રદ્વય:-મોટી અને નાની આવૃત્તિ:-અનુવાદક અને વિનયક 'અંબાગી' -મળવાનું ઢેકાણું-શ્રી શરદચંદ્રન પ્ર. દેસાઈ, બી.

ગીતા-ગંગાવતરણ-યોજના

લગવતી ગીતાનું સમગ્ર મુદ્રણ જનતાની સતત પ્રેરણા તથા શ્રી પ્રભુજીની કૃપાથી હમોએ હાથમાં ધરેલ છે. એ કાર્ય ત્રણ વિભાગમાં ચનાઈ છે.

૧. ખંડ. ગીતા-અધ્યાય ૧ થી ૯ પૃષ્ઠ ૬૦૦)

૨. „ „ ૧૦ થી ૧૮ „ ૪૦૦)

૩. „ „ ૧ થી ૧૮ „ ૬૫૦) સંસ્કૃત ભાષ્ય.

અર્થાત્ પહેલા ખંડમાં ગીતાજીના ૯ અધ્યાયો છે. ખીજામાં બાકીના નવ અધ્યાયો છે. પહેલા બે ખંડમાં મૂળ શ્લોકો, શ્લોકોના શાસ્ત્રીય શુદ્ધ અર્થો અને વિસ્તૃત નિર્ણયાત્મક ગુજરાતી સરળ, હૃદયંગમ, ભાષ્ય છે. ત્રીજા ખંડમાં પૂ. વૈદિક મુનિકૃત સંસ્કૃત ભાષ્ય અને તે ભાષ્યનો શુદ્ધ શબ્દશઃ ગુજરાતી અનુવાદ આવશે.

આ ત્રણ વિભાગો પૈકી પહેલા બે વિભાગો છપાઈ તૈયાર થઈ ગયા છે; એટલે મંગાવી લેવા વિનંતિ છે. ત્રીજો ખંડ એએક મહિનામાં તૈયાર થઈ જશે.

આખી ગીતાને આ રીતે છપાવવામાં વિગ્રહની પરિસ્થિતિને લઈને લગભગ ૫ થી ૫૫૦ હજારનો ખર્ચ છે. આ ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે નીચેની યોજનાનો અમલ શક્ય લાગ્યો છે. અત્યાર સુધી અનેક

સમજનોએ ઉદાર દીવે આ યોજનાને પ્રેમથી સાથ આપ્યો છે. હજી લગભગ રૂ. ૧૫૦૦ થી ૧૭૦૦ ની જરૂર છે. હમોને શ્રદ્ધા છે કે આ પૈસા કાર્ય માટે જનતા આટલી બિડાની ઝોળી ભરી દેશે.

જેઓને ગીતાજી ઉપર પ્રીતિ હોય, જેઓ ગીતોપદેશ જનતામાં ફેલાય તો તે હિતકર છે એમ માનતા હોય, જેઓ યુગધર્મના પરિવર્તન સાથે દાનની દિશામાં પરિવર્તન થવું જોઈએ એમ સહૃદયપણે સમજતા હોય, અને આ ઉપરાંત જેમની પાસે ઈશ્વરદત્ત શક્તિ હોય હોય એવાં ભાઈ બહેનો ૧૦૦, ૫૦, ૩૫૫૫૫ દાનની ભાવનાથી આ પુણ્ય કર્મમાં આપી શકે. આ જ્ઞાન યજ્ઞ માટે આટલું પ્રેમથી કરી શકે એવાં ભાઈબહેનો આ પુણ્ય જરૂર મેળવશે, એવી શ્રદ્ધા છે.

ઉપલી યોજના પરત્વે નીચેની બાજત ઉપર આપતું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

૧ ઉપરની યોજનાનો લાભ લેનાર ભાઈબહેનોનાં શુભ નામનો યોગ્ય સ્થળે સ્થિત અંથમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે.

૨ આજે કરેલા દાનના રૂ. ૩૫૫૫૫માં ગીતાજીની ઠરેલી કિંમતે જેટલી પ્રતો આપી શકે તેટલી પ્રતો તેમને પહોંચાડવામાં આવશે.

૩ આ અંથને બીજા અર્થ સહિત પડતર કિંમતે જ જનતા સમક્ષ ધરવામાં આવશે.

૪ એના વળતરમાંથી મુખ્ય ઉપનિષદોનાં શાસ્ત્ર શુદ્ધ વિવરણવાળા અનુવાદોની યોજના હાથ ધરવામાં આવશે.

૫ દાતાઓના નામનો ઉલ્લેખ તે તે ઉપનિષદમાં પણ કરવામાં આવશે.

ગીતાજીના આ પુણ્ય કાર્યમાં નીચેની રીતે પણ મદદ થઈ શકે છે.

૧ ઓછામાં ઓછી એક પ્રત=એક સેટ ખરીદીને.

૨ પોતાના મિત્રમંડળમાં વહેંચવા માટે સામટી પ્રતો ખરીદીને.

આ ગીતાજીની વિશિષ્ટતાઓ નીચે મુજબ છે:-

- ૧ મહામુનિથી હરિપ્રસાદ વૈદિકે મુનિજીનું સંસ્કૃત પદભાષ્ય.
- ૨ એ સંસ્કૃત પદ ભાષ્યના શબ્દે શબ્દનું શુદ્ધ સંગ્રહ ગુરુગતી "સાધન-ભાષ્ય."
- ૫ ભગવદ્ ગીતાના ૫૬ ભાષ્યના ગ્રંથનાર મહામુનિથી હરિપ્રસાદજી જીવન ચરિત્ર.
- ૬ નવો જ પ્રકાશ પાડતી પ્રસ્તાવના.
- ૭ આપણું આ ધર્મ પુસ્તક પહેલીજવાર શુદ્ધ સ્વદેશી-શબ્દોના કાગળો ઉપર પ્રસિદ્ધ થાય છે.
- ૮ ત્રણ વિભાગ મળીને લગભગ ૧૬૦૦ થી ૧૭૦૦ પાનાના દળદાર ગ્રંથો.
- ૯ કિંમત ત્રણની મળીને=૫-૪-૦ પોષ્ટેજ ૦-૧૨-૦ જુદું (પડતાર કિંમત).

આ યોજનાને જનતાં વધાવી લેશે અને આ પુરવઠામંત્રે અપનાવી લેશે એવી શ્રદ્ધા છે. વધુ માહિતી માટે ત્રીજાના શિરનામે પત્રવ્યવહાર કરી શકશે.

શીતલ માતા શેની,
વલસાડ

}

દૌ દેવક,
નલિન મ. લદ.

એક ઉદાર સમજનની મહાયતાથી નીચેનાં પુસ્તકો તદ્દન નહીં કીંમતે આપી દેવાનાં છે.

	મૂળ કીંમત	પોસ્ટેજ
જિજ્ઞાસુઓ	પૃષ્ઠ ૧૭૫	૦-૧૨-૦
જિજ્ઞાસુઓ	પૃષ્ઠ ૮૫	૦-૮-૦
મીરાં અને રાણી	પૃષ્ઠ ૪૦	૦-૨-૦
અધ્યાત્મ સંવાદ		
	૧-૬-૦	

શા. ૦-૧૪-૦ પોસ્ટેજ સાથે ચોઃ આનાની કીંમતે મળી શકશે. પુસ્તકાલયો તેમ જ જિજ્ઞાસુઓને આ અસ્તુ તદ્દનો લાભ લેવાની ખાસ વિનંતી છે. અત્યારે એની મુદત નવે દર આખર સુધીની રાખી છે. તે ઉપરાંત સ્વા. રામતીર્થનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર બેટ મળશે.

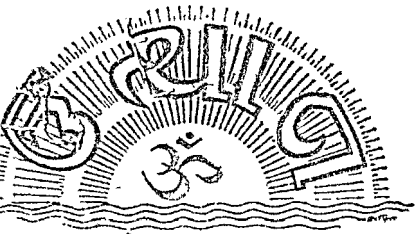
મહારાષ્ટ્રના આદિ કવિ સુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી ગ્રંથનો અનુવાદ

પરમામૃત

પુષ્કળ વિવેચન સાથે જીપાદિને તૈયાર થયો છે. ધ્યાનની પ્રક્રિયા મળવા માટે તો આ ગ્રંથ અગ્નિ છે. ધ્યાનમાં જે જે સારવાનતા પાત્રી જોઈએ, મનને વિરોધી વિચારોમાંથી કેવી રીતે પાછું વાળવું, અને સરસ ગીતે ર્થ રીતે આત્માનુસંધાન દરાવવું, એનું સ્પષ્ટ ખૂન આ અનુભવગ્રંથમાં છે. પૃષ્ઠ ૨૪+૬૬:—કીંમત રૂ. ૦-૮-૦ દેવાના આદેશોને શા. ૦-૬-૦. પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

“ જન્મ અને મૃત્યુ જે વખતે જેમના દ્વારા થઈના હાય
 ત્યારે જોમના દ્વારા જ થાય છે. એક અજન્મા ઇશ્વર જ કોઈ પણ
 પ્રકારની ઇચ્છા ન કરતાં કેવલ બાલકના ખેલની પેઠે-વિનોદ માટે
 જ પોતાનાં રચેલાં પરાધીન પ્રાણીઓદ્વારા સમસ્ત પ્રાણીઓને
 ઉત્પન્ન કરે છે. એમનો નાશ કરે છે, -દેહના સંબંધથી જ
 જીવાત્મા દેહી કહેવાય છે અને જો દેહ માતાપિતાના બીજા દેહ
 માંથી, એક બીજામાંથી બીજા બીજની પેઠે ઉત્પન્ન થાય તો
 તન આત્મા તો દેહથી જૂદા જેવો જ છે. જેવી રીતે જોતાં તે
 આ દેહ અને દેહીનું જૂદાપણું પહેલાંના અનાદિ અવિવેકને લીધે
 જ જણાય છે. જેવી રીતે બળતા લાકડાના અગ્નિમાં લાકડાના ઘાટ
 વગેરે વિકાર જોવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે સાક્ષી આત્મામાં
 ભેદભાવ, જન્મ, મરણ, ક્ષય, વૃદ્ધિ, કર્મ અને કર્મનું ફલ વગેરે
 દેખાય છે; ખરી રીતે જોતાં એ આત્માના ધર્મ નથી. ”

ઉત્તિષ્ઠત જાગૃત પ્રાપ્ય યગન્ ત્રિલોક્યત ।
 ઊઠેા સાધક ! જાગેા ને, ગ્લાચારેકર મળેવો;
 આત્મજ્ઞોધ મળે જોવાં વિદ્યાવિદ્યાને કેળવો.

૧૨૩

યંત્રી:
 સ્વા. સ્વયંભૂતિ તીર્થ
 જ્ઞાનસાધન, આધમ
 ઇ. ડી. કે. પુ. (૫૦૧ મુલગત)

“જન્મ અને મૃત્યુ જે વખતે જેમના દ્વારા થવાનાં હોય છે
 યારે એમના દ્વારા જ થાય છે. એક અજન્મા ઇશ્વર જ કોઈ પણ
 પ્રકારની ઇચ્છા ન કરતાં કેવલ બાલકના જેલની પેઠે-વિનોદ માટે
 જ પોતાનાં રચેલાં પરાધીન પ્રાણીઓદ્વારા સમસ્ત પ્રાણીઓને
 ઉત્પન્ન કરે છે અને નાશ કરે છે. દેહના સંબંધથી જ
 જીવાત્મા દેહી કહેવાય છે અને એ દેહ માતાપિતાના બીજા દેહ
 માંથી, એક બીજામાંથી બીજા બીજાની પેઠે ઉત્પન્ન થાય છે.
 તન આત્મા તો દેહથી જૂદા જેવો જ છે. જેથી જોતાં તો
 આ દેહ અને દેહીનું જૂદાપણું પહેલાંના અનાદિ અવિવેકને લીધે
 જ જણાય છે. જેવી રીતે બળતા લાકડાના અગ્નિમાં લાકડાના ઘાટ
 વગેરે વિકાર જોવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે સાક્ષી આત્મામાં
 લેહભાવ, જન્મ, મરણ, સ્થાય, બૃદ્ધિ, કર્મ અને કર્મનું ફલ વગેરે
 દેખાય છે; ખરી રીતે જોતાં એ આત્માના ધર્મ નથી.”

અધ્યાત્મસામાયણ, ૧-૧૨ (૧૪-૧૭)

નાનાલાલ શાહે સ્વા સ્વયંન્યાતિ તીર્થ પ્ર. ઠાણદેડુર,
 માટે વડોદરા, રાવપુરા અચોક પ્રિન્સીપા હાથે, અને ત્યાંથી
 પ્રકાશ કર્યું. તા. ૧૫-૧૦-૧૯૪૨.

માલજીવન

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ
સુદર સચિત્ર સસ્તું માર્ગદર્શક

તંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

પ્રાથમિક લવાજમ રૂ. ૩ : બેટચોપડી સાથે

‘માલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

પ્રત્યેક રજુપટ:-વેદાન્ત પ્રમાણે સૃષ્ટિ તથા યરીતના સમસ્ત તત્ત્વોનું
જોગબાજ કરાવનાર આ પદ, બ્રહ્મા કાગળ ઉપર વખતામાં મદાવાય
એવી રીતે છાપેલું છે. પચતત્ત્વ, પચપ્રાણ, પચકોષ, પચજ્ઞાનેન્દ્રિય, પચકર્મે-
ન્દ્રિય ત્રણસારીર, ત્રણ અવસ્થા, વગેરે બધી વસ્તુઓની બીજવટ બહી સમજણ
આપીને એ બધાના સ્થાન તથા ક્રિયા સમજાવ્યા છે. વેદાન્તનું કોઈપણ
ગુપ્તત્ત્વ વાચન વખતે સાથે રાખવાથી, અથવા તે પહેલાં જાતે વિચાર
જવાથી વેદાન્તનો વિષય બહુ જ સરળ થઈ એવી આની ગોઠવણ છે.
ક્રીમત પોર્સ્ટેજ સાથે આના બે

ત્રિપુરા-જ્ઞાનખંડ

ક્રીમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ બેટચોપડી ખૂબ જ પ્રદાંસા પામ્યું છે. ગ્રાહકોને એ આઠ
આનાની ક્રીમતે મળી રહે છે. પોર્સ્ટેજ દોઢ આનો વધારો.

એમાં જ્ઞાનની સમજણ છે, જ્ઞાનની ચોખવટ છે, ઉપાસનાનો મર્મ
છે, ભક્તિની પ્રકૃતિ છે, અને સદાકાળ સૌને સરખો ઉપયોગી થાય તેવા
અવ્યાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સરસ હકેલ છે, કે જાણે પુસ્તક નાચતાજ
મનમાં તૃપ્તિ થાય, ઘણા વખતથી જેવા પુસ્તકની શોધમાં હતા, તે મળી
આવ્યું એવો સતોષ થાય.

‘ઉત્થાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે એક એના બેટ પુસ્તક ત્રિપુરા-
રહસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે હજી રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોર્સ્ટેજ સાથે મળી રહે
એમ છે. તેમાં એકલું પુસ્તક જ બાર આનાની ક્રીમતનું થાય છે. બધા
મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ વાચન તત્ત્વજ્ઞાનનું સુદર શિક્ષણ આપે છે.
થોડી જ નકલો બચેલી છે, અને બીજા વર્ષે ગ્રાહકોની વધતી જતી માંગણીને
લેધે એ જગદી વેચાઈ જવાનો સંભવ છે. વિશેષ માહિતી માટે લખો:-

પ્રબન્ધક ‘ઉત્થાન’ ઊદ્યોગપુર, પૂર્વ ગુજરાત.

ઉત્થાનનું—અધ્યાત્મવિદ્યાનું આસિક/પત્ર

વાર્ષિક લવાજમ ભેટ પુસ્તકનાં પ્રાસંગ સાથે

હિંદ

આફ્રિકા

એક અંકની કિંમત ૧

શ. ૩-૮-૦

શિ. ૮-૦

શ. ૦-૧-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર શ. ત્રણ

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે અને વર્ષ વચ્ચે ગ્રાહક થનારને પાછલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૪ મી તારીખે રવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજીકની પેડે ઓ. માં તપાસ કરવી અને પછી જ ઠાપાલ્યમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી લખનારને જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કિંમત ઘટ્ટિ અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનાગઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે ગ્રાહકનાં નામ સાથે લખવું. જ્યાંથી માટે હુમેશાં પૂરતી રિક્વિઝિટ લેવાની. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનારોઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણા મોકલવા ઉપગ્રંથ પ્રમુખ તરફ મંત્રીના હસ્તાક્ષરોના પ્રમાણભૂત પત્ર ખીડવો. (૬) 'ઉત્થાન' પુસ્તકો જોવાય છે અને ત્યાંથી રવાના થાય છે; પરંતુ એ સંબંધે અંકો પત્રવ્યવહાર નીચેના સૂચનામે કરવો.

જે આનાની રિક્વિઝિટ મોકલી નમૂનાનો અંક મંગાવી જુઓ. પ્રબન્ધક, ઉત્થાન, છાટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજીનું નવું પુસ્તક

તે કેાણુ ?— અથવા ભક્તિપ્રભા

- પૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૧૦, પાકું કપડાનું પૂઠું, પડનર કરતાં ૫૫૦ ઓછી કિંમત એટલે કેવળ ૦-૧૨-૦ આનામાં નીચેના ઠેકાણેથી સિલકમાં હમી ત્યાં સુધી મળશે.

લખો:—

પ્રબન્ધકલાલ નાનાલાલ આચાર્ય
મંત્રી-સનાતન ધર્મ સભા. લી'બરી-કાલિયારાડ.

સ્થોત્રવિવરણ:-

આ વિશ્વગ્ધનના કાયદો ઉદ્ભવામાં સૌ પોતપોતાની મતિમતિ પ્રમાણે કલ્પના કરે છે; કાંઈ શરીર-રૂપે શરીરને સર્વસ્વ અને સ્વ માને છે; કાંઈ એમ સમજે છે કે આ પ્રાણ જ ખરું સ્વરૂપ છે; એનાથી જ બધું ટકી રહે છે અને એ છે ત્યાં સુધી જગત, જગતનું જ્ઞાન અને ભોમ ગ્રહે છે. કાંઈ એમ કહે છે કે પ્રાણ તો જ્ઞાન; પણ ઇન્દ્રિયો ન હોય તો વિશ્વનું જ્ઞાન શાનાથી થાય; માટે ઇન્દ્રિયો જ મૂળ વસ્તુ છે. કેટલાએક એનાથી ઉપર વિચાર કરી એમ કહે છે કે આપણી જે અમજશક્તિ-બુદ્ધિ છે એ જે ક્ષણે જેને આગળે ત્યારે, જ એ વિષયનું જ્ઞાન અને સત્યાસત્યનો નિર્ણય થાય છે, અને વિષયના બદલાવા સાથે એ જ્ઞાન બદલાતું રહે એવું ચંચલ છે, એટલે એ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતું ક્ષણિક જ્ઞાન જ આવી વસ્તુ છે; ત્યારે કેટલાએક એમનું સમજા બેઠા છે કે, ના; આ બધું કેવળ ક્ષણિક, મનુષ્યના દેહપર્યન્ત જ ટકી રહે એવું છે, એટલે છેવટે કાંઈ છે જ નહિ; બધું શૂન્ય જ છે. આવી આવી કલ્પનાઓ કરનારા અનેક મતમતાંતરો છે; ભગવાદ કરાચાચ કહે છે કે આ બધા મિથ્યાભાષી છે. એમનામાં નથી અનુકરણ કે નથી વિદ્યાનની પગિષ્કવ અને પ્રૌઢ સ્થિતિ; એમનું જ્ઞાનચિત્ત નેત્રી હોડા વિવેક નથી; વિચારની ઉણપ અને અનુભવની પામી છે. આથી બુદ્ધિવાળી વ્યવહારને જ સત્ય માનનારી સ્ત્રીઓ, પોતાની વર્તમાન દયાને જ સાચી માનનારા બાળકો, ચક્ષુ વગરનાં આંધળા કે કેવળ બુદ્ધિ વગરના જડ લોકો, જેવી રીતે પોતાના બુદ્ધિમાંઘને લીધે જગતને જેવું માની બેસે, તેવી જ આ બધી કલ્પનાઓ છે; આ બુદ્ધિને ભગવાનનારી, અનેક જ્ઞાતિના બેદ દેખાડનારી, આખા વિશ્વમાં વિદસી ગ્રહેનારી કાંઈ અનિર્વચનીય માયાશક્તિના મોહને લીધે આવી કલ્પનાઓ એમને સહે છે, અને સૌ પોત-પોતાનાં ભુધિ, તથા ઇન્દ્રિયોનાં માપ વડે-પ્રમાણવડે વિશ્વ અને અને અધિષ્ઠાનની કલ્પના કરે છે; વસ્તુ એક જ છે, એ જ સત્ય છે, અને તેથી જ જેવા દષ્ટા તેવી દષ્ટિ, અને જેવી દષ્ટિ તેવી સષ્ટિ એ પ્રમાણે આ બધું વિશ્વ પરના મોહનું પગિણામ છે. આવા મોહનો અધિષ્ઠાનરૂપી એક, અખંડ, પરમતત્ત્વના જ્ઞાન-સાક્ષાત્કાર વડે નાશ કરી નાંખે છે, તે શ્રી દક્ષિણામૂર્તિશ્રી ગુરુ-દેવને આ નમસ્કાર ! નમસ્કાર ! નમસ્કાર !

ઉચ્ચાન

વર્ષ ૧૯૪૨-૧૯૪૩-કાર્તિક ૧૯૮૮ [અંક પાંચમા]

પરમહંસ સ્વા, રામતીર્થ !

લેખક:-
તંત્રી

દિવાળી આવે છે; જૂનું વર્ષ પોતાના પ્રસંગો અને એનાં સારાં માણંસંભારણું લઈને ભૂતકાળના ગર્ભમાં જાંઘી જાય છે; ક્ષણે ક્ષણે નદીના ધોધમાર પ્રવાહ જેવા-વહેણ જેવા, કાલના વોહમાં વર્ષો, અને યુગો, વીતે છે; અને દરેક વર્ષે ને યુગે નવું પ્રભાત બિઘડીને આપણને જગાડે છે કે " એ માનવ જગતના મનનશીલ પ્રાણી ! જાહેર જાંઘવું તારો ધર્મ નથી; જગતું-જગતાં જ રહેવું એ તારો સ્વધર્મ છે; નિદ્રા તો આ પૃથ્વી પરના તારા દેહતું દયાણુ છે. એના ભારમાં અને એના વિષયોના ઘેનમાં ત્હને જાંઘવાની ટેવ પડી છે; જગવાનું આગસ આવે છે, અને જ્ઞાનભારકરનાં હિર-પ્રયમય કિરણો તને જગાડે છે કે જગ, જગ, અને જગતો જ રહે કે જ્યાં નથી રાત્રિ કે નથી દિવસ; નથી પૃથ્વીનો ભાર કે નથી જલની આદ્રતા. તું પૃથ્વીનો જ વાસી નથી; અનન્ત અહાંડના પ્રવાસી ! ઠેકઠેકાણે તું ભટકયો; અનેક ગ્રહ નક્ષત્રો ઉપર તેં ચક્કર માર્યાં; દેશ-કાલનાં અંધનમાં તું જ્યાં ગયો ત્યાં અંધાયો, રીમાયો, અને છૂટું કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ તારી લવયાત્રા હજી પૂરી નથી કરી શક્યો. હોડ આ આગસને, પ્રમાદ ખંજેરી ઉઠો યા ! "

જગવાન સૂર્યનારાયણ તો મનુષ્યને આવી પ્રેરણા પ્રભાતે પ્રભાતે

આપે છે । નિત્ય અવનવી ઉપામાતા પોતાનાં જ્ઞાનસોયાં વાત્સલ્યથી માનવજાતને જગાડે છે, અને દુઃખર્યા દુઃખથી ઉત્સાહ રેડે છે કે-
 “ જીવડા, જાગ, જાગતુ તારો સ્વભાવ છે; મારું કિંજલુ તો એવા પ્રાણુમાંડાગમાંથી-એવા પ્રકાશપુંજમાંથી આવે છે કે જ્યાં નથી ગર્ભ કે નથી દિવસ, જ્યાં અંધકાર હોય ત્યાં એના વિગેધી તત્ત્વને પ્રકાશ નામ આપવું પડે, પણ જ્યાં અંધારું જ નથી, ત્યાં કોઈપણુ વિગતીય તત્ત્વ વિનાનો જે રશ્મિસમૂહ છે, તેને શું કહેવું ? એ છે ચંતન્ય, એ છે જ્ઞાન, એ છે પ્રકાશ અને એ જ છે એક અને અનન્ય જીવન !”

ત્રિવાળી આવી ગઇ, સં. ૧૯૯૯ નું સુપ્રભાન જીવડયું; સ્વામી ગમતે પૃથ્વી પર સદેહ દર્શન દીધા ને આજ ૬૮.૫૦ અડસઠ વર્ષ વીત્યાં ને આ પ્રભાતે ૨૯ મું વર્ષ એમની જન્મજયંતીનું છે. આર્યાવર્તની પ્રજાએ તો આવી અલોકિક બ્રહ્મમૂર્તિઓનાં અનેક દર્શન કર્યાં છે, એમની ગાથાઓ ગાય છે, એમની જીવનવીણાની પાગથણો વગ્ગાય છે, ચોરે અને ચોટે એમના નામ સ્વભાવથી જ માનવમુખમાંથી નીકળી પડે છે । બ્રહ્મસ્વરૂપની અમર્યાદિત જ્ઞાનશક્તિ લઇ ઉત્તરી પડેલા ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રે સુગે સુગે ઉપયોગમાં આવે એવી, કર્મ, ભકિત અને જ્ઞાનની ત્રિવેણી સંગિતાને માનવકુળ દિન માટે વહેતી મૂકી । મર્યાદાસ્વરૂપ રામભદ્રે ત્યાગ અને પ્રજાપાલનની વિશુદ્ધ ગાંજપ્રણાલી બાધી આપી । બ્રહ્મચર્યસૂત્રની મૂર્તિસમા પશુનમે પીંગતનું જૂંપણુ પાસું, અને આવા અવતારોની પૂઠે પૂઠે અને એમને પગલે પગલે, વિશુદ્ધ આચારની બાત પાડતા આચાર્યોએ અનેરા ઉત્સાહથી સૂતેલી પ્રજાને જગાડી, એમના પ્રાણુમા ઉત્સાહ રેડયો અને જીવનમાં ક્રિયાશક્તિ સાથે વિશુદ્ધિનાં સર્વ કાલબ્યા ભગવાન શકગચાર્યે શુદ્ધ ચર્યેલા વેદમાર્ગના કર્મકાંડનો કાટ ઉતાર્યો, ભકિતમાં ભાવ પૂર્યો, અને જ્ઞાનમાં ચૈતન્યની સેર ઉઘાડી આપી બ્રહ્મવિદ્યાનો એવો તો ઢંઢો વગાડ્યો કે હજીએ વેદમાર્ગી પ્રજા આઘ આચાર્ય બાધી આપેલા નિય-

મોનું પાલન કરે તો ઉપનિષદનાં સત્ય અનુભવમાં ગતરે !

વર્તમાન યુગ

અને અત્યારે છેલ્લી ચાર પાંચ સદીઓમાં કયાં થોડાં ધર્મશ્રવણે ફરક્યા છે ! મતિમૂકત કપીરજીનું અલ્પદર્શન, વીગત્વમૂર્તિ સિકંખ શુક્રોનાં ધર્મશૌર્ય, રામરસિક તુલસીદાસજીનું ભાવકાવ્ય, ગ્યમૂર્તિ ચૈતન્યદેવની કીર્તનભક્તિ-આવાં આવા ન્હાનાં મોટાં, પાન રસરૂપ પરમતત્ત્વનાં પાન કાવનારા એક જ સ્વરૂપનાં ભિન્ન ભિન્ન પાત્રો જેવાં દિવ્ય પાત્રોએ ભારતભૂમિના પ્રાણને સાચવી ગાળ્યો છે.

અને ત્યાર પછી તો અંગાધના રાગ રામમોહનરાય, દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર; કેશવચંદ્ર મેન, પ્રતાપચંદ્ર મજુમદાર વગેરે એ આલ સમાજના પાયા નાંખ્યા; પરમહંસ રામકૃષ્ણ, એમના વીર શિષ્ય વિવેકાનંદ અને બીન્દુગુરુઅન્ધુઓએ તત્ત્વજ્ઞાનની જીવંત જ્યોત પ્રગટાવી ! દાર્શિયાવાડને આંગળે સરીર પ્રકટાવી પંજાબને ધર્મક્ષેત્ર બનાવી, જૂના ધર્મ-ભાવમાં નવો પ્રાણ પૂરનાર સ્વા. દયાનંદજીનાં દાર્શિકેત્ર અત્યારે સૂર્ય આપક બન્યાં છે: આવાં આવાં દેવગત્નોએ જનમતિ, ચેતના અને પ્રકાશનાં જ પુંજ પાયરી પ્રગળે ઉત્સાહિત અને દાર્શિક બનાવી છે !

આવે જ એક કાળે આજથી ૬૮ વર્ષ પહેલાંના સુપ્રભાતે, પરમદંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થનો આવિર્ભાવ થયો; એમના જીવનની ૩૨ વર્ષની સ્વરૂપ દેહલીલામાં આનંદ અને ઉત્સાહનાં પ્રચંડ મોગનંજ ગીજ્યાં કરતાં. વિહવા કરતાં વિધાને એમણે જીવનમાં ઉતારી હતી ! પાંડિત્ય નહિ, પણ અનુભવ જ આત્મદર્શનમાં પ્રમાણ છે, એવું એમણે પોતાના તપોજીવનથી જીતી બનાવ્યું. એમના ઉપદેશ કે લેખમાં, એમના અસ્તંગમાં કે ચર્ચામાં, જ્યાં જુઓ ત્યાં સાધકને અલ્પજ્ઞાનનો ભરપૂર રમોન્માદ દેખાશે. એ તો એમ જ કહેતા આવ્યા છે કે “જૂતળના નવયુવકો ! ખજરદાઝ ! તમારું પદેડું કર્તવ્ય નિઃસ્વરૂપને ઓગાળવાનું છે. નામરૂપની સાંકળને ગળા માંથી છોડી નાંખો; આ

વિશ્વોદ્યાનમાં વિષયોના નીચ મુદ્દામ બની ભાર વહેવા માટે વેદમાં માર્યા માર્યા ન કરે. તમાગ સ્વરૂપને ઓળખી, સાચા સ્વ (આત્મ) ગળ્યને હાથમા લઇ, પાંદડે પાંદડે અને રંગેરંગમાં આ વિશ્વવત્તા સૌંદર્યમાં, આસ્તિક સ્વનંત્રનાના મંત્ર લણી મૂકત વિહરે. વેદાન્ત તમાગ કામકાજમાં દખલ દગ્વા નથી માગતું. માત્ર તમાગી દૃષ્ટિમાંજ એને દેગ્દાગ કગ્વે છે. ”

તત્ત્વજ્ઞાનને વાતોતો, ચર્ચાતો, શકતો, કે મિથ્યા ઉટપટાંગ તકનો વિષય નહીં, પણ અનુભવતો જ્ઞપિપ્રસાદ માને છે: પશ્ચિમની જગ્દ અને કેવળ સાંસારિક જીવનદૃષ્ટિને જ અત્ય માનનારી કેળવણી પામેલાને એ ચોકખું સંભળાવે છે કે:—

“ અરે ઓ આધુનિક અર્થશાસ્ત્ર ! ત્યાગીઓને બેઠને તાગ હોશકારા ઉડી જાય છે; ગભરા નહિ ! વેદાન્તનિષ્ઠ સાધુ જ લોકોનું ખરું ધન છે, એ જ આર્થ પ્રગતી સાચી મૂડી છે. એમનો નિર્વાહ ખર્ચ નદામો વ્યય નથી; બલકુ એ તો અપિનાશી આધ્યાત્મિક મૂડીનો અથાગ ભડોળ છે. તેમના પવિત્ર અસ્તિત્વથી જ ભૂમિ-હગિયાળી બને છે. તેમના અમીલર્પો નેણુને નીગખવા સૂર્ય અને ચંદ્ર પણ ચળકયા કરે છે ! તેમના ચગ્લો ઉપર વારી જવા લક્ષ્મીજ પણ તરફડે છે ! સાંસારિક ધનરેલવ અને મૂડીવાદમાં દૂભેલા લોકો ! શું તેમને તેમનું અસ્તિત્વ ભારે પડે છે ? ખીતા નહિ. ખીગ્ત તો હીક, પણ આ સાધુઓ પરમેશ્વર પામેથી પણ ફૂટી કોડી માગતા નથી. શરીર રહે તો મે હીક, અને હમણાં જ એનો અંત આવે તો પણ પરવા નહિ; પરંતુ તેમનું હાલવું ચાલવું, હરવું કરવું, તેમની પ્રત્યેક ક્રિયા સંસારના જગ્દ જીવે ઉપર અસંખ્ય ઉપકાર કર્યા કરે છે. ”

રામ જન્મજયંતી

આ ખેસતા વર્ષે એમની જન્મજયંતી છે, એમને તો મૃત્યુ જ નહોતું ત્યાં જન્મતી વાત જ ક્યાં કરવી ! નિરંતર જ્ઞાનમાં જ વિહર.

નારા એ પરમહંસને જીવન કે મરણ, જૂઞ કે દુઃખ, માન કે અપમાન જેવાં, મન અને શરીરને લાગુ પડતાં હંદોનોનું સ્મરણ પણ નહોતું; પરંતુ આપણે મન એ અવતર્યા, જીવ્યા અને આ પંચ-જૂતનાં જોણાઆને પાંચ તરવોને પાછું સોપી, મધ્યવર્તીકાલમાં જીવન-લીલા દેખાડી ગયા, તેમાંથી ઉત્સાહ, આનંદ, અને ઓજસનાં આદો-લનો મળે છે.

આપણે એમને સ્મરીએ, નમીએ, અને વિનવીએ કે હે પરમ ગુરુ-દેવ ! અમારા જીવનમાં આપનો બ્રહ્મભાવ, આપનાં જ્ઞાનગૌરવ, આપની ભક્તિપ્રભા, આપની વૈરાગ્યદીક્ષા, અને અખંડ શ્રેષ્ઠનિષ્ઠાનાં કિરણો ઉતારજો ! જગતના બળતા જ્વાળામુખીમાં અમે જભા છીએ ત્યાં જ્ઞાનસુધાનાં શીતળ છાંટણું છાંટજો ! ભવોભવનાં બધન તોડી નાંખજો, અને આશીર્વાદ આપજો કે આપના ચરિત્રને પગલેપગલે, અને ઉપદેશની પ્રત્યેક એંધાણીએ અમને નિત્ય આપનું સ્મરણ રહે ! આપ જ છો, આપ બ્રહ્મસ્વરૂપ જ જ્ઞાતવ્ય અને પ્રાપ્તવ્ય છો. એવું જ્ઞાન રહે !

પરમકૃપાળુ ગુરુદેવની આપણા સર્વ ઉપર અમી ભરી જ્ઞાનદ્રષ્ટિ રહે એવી સહૃદય પ્રાર્થના છે !

શ્રી રામતીર્થ વાક્સુધા

સંગ્રાહક—શ્રી. જયંતીલાલ મ. ઓશા
બી. એ , બી. ટી., એવએવ. બી.

(૧) ન્યા સુધી સમસ્ત બાહ્ય સ સાર જ્ઞાતામિતે, સમર્પણ ન કરવામા આવે ત્યાં લગી સુખો—કાયમી—આનન્દ પ્રાપ્ત જાતો નથી.

(૨) સ સારમા ન્યારે કોઈની એક કામના શાન્તે યાવ છે, ત્યારે તેને પોતાના શિર પરથી કેટલો ભાર ઝીછો થયેલો લાગે છે ? અને તેને કેટલો આનન્દ થાય છે ? તો પછી તે વિદ્વાનના આનન્દનું તો પૂછવું જ શુ કે જેના હૃદયમા જરા પણ વાસના રહી નથી અને જેના સઘળાં સંકલ્પોનો નાશ થઈ ગયો છે ?

(૩) એન્ટનીએ આનન્દને પ્રેમમા શોધ્યો. ભૂટસે કીર્તિમાં અને સીઝરે ચક્રવર્તીપણામા પહેલાને અપમાન મળ્યું, બીજાને તિરસ્કાર, અને ત્રીજાને કૃતદ્વંતા કેવળ એક આત્માનુભવ જ હૃદયને શાંતિ અને આનન્દ આપી શકે.

(૪) ખાડની બનાવેલી રેવગાડીને તેના બદરના સાહેબ સાથે ભાગી નાખીએ તો શુ મળે ? ખાડ જ ખાડ ત્યારે શુ આપણે ખાડને ભાગી ? ના તે તો હતી તેમની તેમ જ રહી આપણે ભાગ્યું કેવળ નામ અને રૂપ. તે જ પ્રમાણે પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ આકાશ-વજ્ર-

તેના નામ રૂપ 'તત્ત્વમસિ' 'તે તુ જ છે'—એ મહાવાક્યના હ-
થોડા વડે કૂટાર્ધને ચૂરેચૂગ ચાચ તો શુ મળે?—એક આત્મા.

(૫) જ્યારે કોઇ બ્યક્તિ, જાતિ કે દેશ એક જ સ્થિતિમા
બધાઈ રહેવા ઇચ્છે છે, ત્યારે પ્રકૃતિના અચલ નિયમનો દડો તેમની
પીઠ પર જોરથી પડે છે, એગ્રે કે તેને અનેક પ્રકારના દુખમા અને
સુવામીની જાનિતમા જકડાવુ પડે છે.

(૬) જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બે રીતે થઇ શકે છે, (૧) પુસ્તક કે
શ્રવણ દ્વારા, (૨) અનુભવ અને પ્રયોગ દ્વારા. રસાયણશાસ્ત્રનો અ-
ભ્યાસી જો પ્રયાગો પણ ન કરતો જાય, તો તે વિદ્યાનો તેને યોગ્ય લાભ
ન મળે. એવી જ રીતે આત્મવિદ્યાનો અભ્યાસી પણ અધ્યાત્મવિદ્યાના
અભ્યાસ સાથે તેનો પ્રયોગ—વ્યવહાર કરતો જાય તો જ તેનો ખરો
આનન્દ મેળવી શકે છે.

(૭) જો આપણુ મન ધર્મી, દ્વેષ-વગેરે દોષોથી રહિત હોય,
એટલે કે સંપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ હોય તો સસાગની ધર્મ પણ વસ્તુ આપ-
ણને ઠીક જ્ઞાનિ કરી શકશે નહીં.

(૮) તમારી પાસે કોઇ પણ માણસ બીજા માગવા આવે તો
તમે મ્હોં ફેગવી દ્યો છો, તે જ પ્રમાણે પરમેશ્વર આગળ બિખારી
બનીને બીજા માગવા જશે તો તે પણ મ્હોં ફેગવી લેશે. તેમન તો
હૃદયની પવિત્રતા અને ભક્તિ સાથે જ મળે.

(૯) જેવો તમારો સંકલ્પ હશે, તેવુ જ પરિણામ તમારી
અદગની શક્તિ લાવી આપશે. તમારામા એવી શક્તિ ન્હેતી છે, કે
જેથી તમે દેવતાઓની બરોબરી કરી શકો છો. દેવતા એગ્રે પ્રકૃતિની
શક્તિઓ વેદ અનુસાર વર્તન કરવાથી તમે દેવતાઓ સુધી જઈ
પહોંચી શકો છો. એ પાશ્વિમાત્ય પ્રાણો. માનવી શરીરના લોહી-
માસથી તમે તમારા હાથ ખૂબ ખગડ્યા, હવે આવો, અને તમાગ
પોતાનામા જ સૌંદર્ય અને જ્યોતિસ્વરૂપનુ દર્શન કરતા રહો.

(૧૦) વિજ્ઞાન અતિ શીઘ્ર ગતિએ 'ગો ઝોન, ગો ઝોન, ઝોન, ઝોન' (આગે ચલો, આગે ચલો) કરતું કેવું દોડી રહ્યું છે ! કેવે ઉત્સાહ ભર્યે પગલે આગેકૂચ કરી ગયું છે ! ભલે ! ભાઈ ભલે ! ખૂબ આગળ વધ ! દોડાય તેટલું દોડ ! શામારા ! શામારા !

(૧૧) પરંતુ ભાઈ ! તું જેના કામ માટે જાય છે તેને તો જાન મળી લેવું હતું ? રેલગાડી, તાર, તોપ, અનૂત-એ બધાંતે આનન્દધન પરમાત્માના સાસંગિયા બાણી તેમની બાણી તું દોડતું તો જાય છે, પણ સાલળી લે કે આ બાલ્ય વ્યવસાયો, આધાતો અને પ્રત્યાધાતો મા ગાતિ અને આનન્દ કદી નથી મળવાનાં. વહેલા કે મોડા કહેવાતા મુધાગનો ભારે મોભ માથે ઉપાડી ખૂબ દુઃખી થઈ છેવટે તો નિઃસ્વરૂપ આત્મા બાણી જ પાછા પગલા ભરવા પડશે.

(૧૨) પૂર્વે પણ શુદ્ધિરૂપી પોપટ બેસતા હતા, અને ભવિષ્યમાં પણ બેસતા રહેશે, ગમે તો કિયોસોફી (તત્ત્વજ્ઞાન) તેને સિદ્ધ કરવામાં સફળ થાય, કે ગમે તો બેશુદ્ધ થઈ ભોય પડે પડે; પરંતુ એક માત્ર સત્ સ્વરૂપ, નિર્વિકાર, જ્ઞાન અને આનન્દમય મારું પવિત્ર સ્વરૂપ તો સદાય જેવું ને તેવું જ આશુ આપે છે અને જેમનું તેમ જ રહેશે.

(૧૩) જેણે વિશ્વના મૂળ આધાર અને આશ્રયદાતા બ્રહ્મને જાણખ્યો છે, તેનું સર્વસ્વ બ્રહ્મ જ બ્રહ્મ થઈ રહે છે, સર્ગવિદ્વાલા પણ બ્રહ્મ, શેઠ નોકર પણ બ્રહ્મ, મિત્ર હોય કે વેરી હોય તે પણ બ્રહ્મ, માતા, બહેન, ભાઈ પણ બ્રહ્મ તેના વાડી વચ્ચે બ્રહ્મ અને તેના કક્ષમ તથા તલવાગ પણ બ્રહ્મ. તેને માટે તો બ્રહ્મ જ સાદની ગોદડી * જે ધરતાર, યાપણ, મિલકત બધું જ બ્રહ્મ છે !

(૧૪) સંસારનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા હોય તો બેઠો, બેઠો

* સાધુની એકની એક ગોદડી, પધારી, પછડી, ડગનો, બોરીકુ, આસન છત્રી એમ અનેક કપડોગમા આવે છે

થાઓ, અને તમારા સ્વરૂપમા લીન થઈ જાઓ એમ કરશો તો અન્ય લોકો તો તમારી ઈચ્છા ચલ્લ વિના જ એમની મેળે ઉન્નત થશે, અને આપોઆપ જ મોટામા મોટા ઉપકાર થઈ જશે અને ત શક્તિ સાથે અભેદ કંઠવાથી તમાગમા પણ અનન્ત શક્તિ આવી જશે

(૧૫) પરમેશ્વરની દૃષ્ટિમા બધા સમાન છે, કેમકે પરમેશ્વરેજ બધાને ઉત્પન્ન કર્યા છે, અને તેથી જો આપણે પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરના ઈચ્છતા હોઈએ તો આપણે પ્રાણી માત્ર સાથે પ્રેમ કરવો જોઈએ

(૧૬) આધુનિક કેળવણીએ ભણે કંઈક ફાયદો પણ કર્યો હોય પરંતુ તેમા ફેન્દાઈ અને સુધાગ્રહાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. સઘળા ધર્મેનો પ્રાણ તરુનરાનનો મુકુટ, વિરાનોનું પણ વિરાન એવું વેદાતજ એક જોની વિદ્યા છે કે જે અજ્ઞાન અને સંક્રમ્મા રૂપનાગઓનો હાથ પકડી શકે છે.

(૧૭) મનને દેવની પાસે બેસાડવું તેનું નામ ઉપાસના છે, બીજી રીતે કહીએ તો ઉપાસના એવી અવસ્થાનું નામ છે કે જેમાં ગમ રામે રામમા ગમી ગહે, મન અમૃતમા તૃપ્ત થઈ જાય, ને ચિત્ત આનન્દ-મગ્ન બની જાય

(૧૮) આનન્દ અને મુખનું કાન્સ તો જાણ્યે અજાણ્યે ચિત્તમા થઈમાર બગવો એ જ છે, મુખ અને આનન્દ આત્માકારવૃત્તિ વિના કરામાથી ઉત્પન્ન થતા જ નથી

(૧૯) કોઈ કહેશે કે આદૃતિ બનાવવામાં શો સ્વાદ ? પણ ભાઈ ! એ પ્રજા પૂજનાગને સ્વાદ-આનન્દનું ખરૂં સ્વરૂપ જ વિદિત નથી. અહિં ભાવનો વિનાશ એનું નામ જ સ્વાદ-આનન્દ છે ।

(૨૦) જે પુરુષની સ્વાભાવિક ક્રિયા ઇશ્વરી નિયમાનુસાર બનતી હોય, જેની ઈચ્છા ઇશ્વરની ઈચ્છા જ બની ગઈ હોય, જેનો સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો હોય કે તેના પ્રત્યેક આચરણમાથી

‘સિવાઙ્ગમ’ નો સંગીતમય ધ્વનિ નીકળે એને દુઃખ શાનું ગહે ?

(૨૧) અહંતા, મમતા અને ભોગવાસના સંબંધી ઈશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરવી એ તો કટાઈ ગયેલા ત્રાણના પાવમાં દૂધ ભરવા જેવું છે.

(૨૨) ઈચ્છા કે દામનની ગધ પણ ન ગમે, ત્યાગના તખ્ત પર નિશ્ચય કરીને એમો, વૈગમ્યનાં મોતીની માળા ધારણ કરો, શાનનો સુક્રંટ પહેરો અને પછી જો તમારી પામેથી પરમેશ્વર દૂર ખસે તો મને બાધી બાધીને માગ્જો !

(૨૩) જ્યાં આ જગતના કોઈ પણ જગતના સંબંધો રહેતા નથી, અર્થાત્ સર્વ સંબંધ ભૂવી જવામાં આવે છે, એવી ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થઈ સંપૂર્ણ એકાગ્રતા પામી જ્યારે આપણું મન અસ્પર્શી પણ દેવી ભાવમાં સ્થિર થાય છે, ત્યારે તે સમયે જે જે પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવે છે તે બધી પ્રાર્થનાઓ સફળ થાય છે.

(૨૪) જો તમે જગતના પદાર્થોની જગ પણ અપેક્ષા રાખ્યા વગર પોતાના મહિમામાં સ્થાયી અને સૂર્યના જેવા તટસ્થ સાક્ષી-પણામાં ગહી નિરાશ વિચરી શકો, તમારા પ્રકાશ અને જીવનને દેવા-વતા તથા જે દિવ્ય ચિત્શક્તિ તમે પોતે જ છો, તેના સત્ય મહિમામાં નિષ્ઠા રાખીને કોઈ પણ જગતનું દેહાલિમાન રાખ્યા વગર જીવન ગાળી શકો, તો જે પરમશક્તિની આણ આપ્યા વિશ્વને માનવી પડે છે, તે પરમશક્તિ સ્વરૂપ જ તમે યદ જશો.

(૨૫) ઈશ્વરી નિયમ એ ત્રિશ્લ (cross) છે, તે ક્રુર અહંકારને (અહંભાવને છેદી નાખે છે.) જે કાંઈ ગજબુશીથી આ ત્રિશ્લ રૂપી શળી ઉપર ચઢી પોતાનો ધ્વંસ કરે છે, તેને માટે આખું વિશ્વ નંદનવન બની જાય છે, બીજા બધાને માટે તો આ સંસાર નરક સમાન છે.

(૨૬) ઈશ્વરી નિયમની નિષ્કપટ ભક્તિ અને શ્રદ્ધાશીલ ઉપાસના કરતા અન્ય મનુષ્યોના હૃદય કદાચ ભગ્ન થાય તો તેને માટે આ-પણે જવાબદાર નથી. ‘ઈશ્વરી નિયમનો ભંગ ન કરવો’—એ

જ આપણી સર્વ ક્રાંતિ વિશેષ અને ગભીર જવાબદારી છે

(૨૭) વેદાન્તના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે અનુભવ કરો કે તમે સદા પવિત્ર છો, સદા વિશુદ્ધ છો, સદા પૂર્ણ રૂપ છો, દેવના દેવ મહેશ્વર છો. આવો તમે વિચાર કરો, ખાતરી કરો, સ્વાનુભવ કરો, અને તે પ્રમાણે જીવન ગાળો

(૨૮) મનુષ્યજાતિએ સમાનતા, બંધુતા અને પ્રેમના નિયમાનુસાર જીવન ગાળવું જોઈએ વેદાન્તની દૃષ્ટિએ તો વ્યક્તિગત સત્તા કે અધિકારને ધોતોનો માનવો એને આત્મહત્યા સમાન મહાન પાતક ગણ્યું છે

(૨૯) પ્રકૃતિના અટલ નિયમાનુસાર જગત પન્નો સર્વ પ્રકારનો પ્રેમ આપણને એક એવી સ્થિતિએ પહોંચાડે છે, કે જે સાથે આપણું પ્રેમપાત્ર બાહ્ય જગતમાથી લોપ પામે છે જ્યારે એ પ્રેમપાત્રના રૂપ, વર્ણ, આકૃતિ કે ચિન્હ પણ નથી રહેતા, ત્યારે સર્વના આધારભૂત પન્મ સત્તામા અત કચ્છુ વિશેષ ને વિશેષ લીન થાય છે

(૩૦) જ્યારે જગતના પદાર્થોનો માત્ર ચિત્ર રૂપે જ આભાસ થાય છે, જ્યારે વસ્તુમાથી વસ્તુની ભાવના સમી જઈ આપણે અક્ષર આત્માને એ સર્વ વસ્તુઓમા જોઈ શકીએ છીએ, જ્યારે એક પદાર્થ પન્થી બીજા પદાર્થ પર મોહિત થવાની ટેવવાળા આપણા મૃતો એ બધામાથી વસ્તુપણની ભાવના બૂતી જઈને આપણા હૃદયોને સર્વ પદાર્થોની પાછળ અદ્ભુત રહેલી પ્રજ્વળતા દર્શન કનવી ઉત્તત બનાવે છે, ત્યારે સમસ્ત વિશ્વ સાથે અભેદ અનુભવવો બહુ સહેલો પડે છે.

(૩૧) મનુષ્યની દ્રવ્યથી મેવા કંઠી એ તો નજીવી મેવા છે. એ તો પત્નીને દ્રવ્ય આપીને તેની સાથે છૂટાછેડા કંઠા જેવું છે. પત્નીને દ્રવ્ય નહિ પણ પ્રેમની આવરયક્ષતા છે એક મનુષ્યને દ્રવ્યની જ સહાય આપવી એ તો પાપી બનવા જેવું છે. એમ કહીને તમે તેની સાથે હજકપગ રમો છો, તેને પ્રેમ અને જ્ઞાન આપો.

અન્યસ્વીકાર

૧—સ્વ. કુમાર શ્રી મોતીસિંહજી મહીડા-સ્મારક અન્ય-પ્રકાશક કુમારશ્રી નરેન્દ્રસિંહજી મહીડા; માડવા-ચાંડોદ-૫૭૪ ૩૮૫, કી મત ૩. ૩-૦-૦, -માડવા-ચાંડોદના સ્વર્ગસ્થ કુમારશ્રી મોતીસિંહજી મહીડાના સ્મારક તરીકે આ અન્ય એમના લઘુ-મધુએ પ્રકટ કર્યો છે. એનું સંપાદન કાર્ય શ્રી. તાગચંદ પો. અડાલગએ કર્યું છે. આમા શ્રી. મોતી-સિંહજીની જીવનરેખા, સાહિત્યપ્રેમ, એ ઉપગત એમના ગદ્યપદ્ય વેળોનો સંગ્રહ છે નાની ઉમરમા જ સ્વર્ગવાતી થયેલા આ ગજ-કુમારના લેખોમા સહદય ભાવ, સાહિત્યસેવાની ધગશ અને ગદ્યપદ્યના એક સુંદર લેખક થવાના ખીજ જણાય છે એમના કાવ્યોમા ઉદય છે, શબ્દોની સાર્યકતા છે, અને જે ચિત્રો એમણે ગદ્ય તથા પદ્યમા દોર્યા છે, તેમાં સગ્ગ સ્વાભાવિકતા છે. આવા એક જીગતા લેખકનો જીવન-દીપ ભરજીવાતીમાં ખૂંટાઈ ગયો, એની એમનાં સંબંધીઓ, સ્નેહીઓને તો ન પુગાય તેવી ખોટ હોય જ; પરંતુ એથી થે વિશેષ ગુજરાતી ભાષાને પડી છે. એમના ખીલતા વિકાસમાથી, જે એ વધારે જીવ્યા હોત, તેા ગુજરાતને ઘણું વધારે મળત. પુસ્તકની છપાઈ, બાધણી વગેરે બધું સુંદર હોઈ, પ્રકાશકે સ્વર્ગસ્થ પ્રતિજ્ઞાં જાણુ વાળવાનો સારો પ્રયત્ન કર્યો છે.

૨—દુનિયાની દુઝાથી દૂર:—અંગ્રેજ લેખક જેમ્સ એલ્સનના Above Life's Turmoil નો ગુજરાતી અનુવાદ છે. અનુવાદક સદ્ગત શ્રી. જાદવરાય હકુમતગાય ઠાકોર; સંપાદક શ્રી. વૈકુંઠલાલ શ્રીપત્રરાય ઠાકોર;—પ્રકાશક: ગમકૃષ્ણ, સેવા સમિતિ, —અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૧૧૦—કી મત આઠ આના.

જેમ્સ એલ્સનના નીતિ અને ચાન્ડિય વિષયક ઘણા પુસ્તકોનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ થયો છે, એમાં આ પુસ્તક સુંદર ઉમેરો કરે છે. મૂળ લેખક રત્ન ત્રિવિદ્યાજ્ઞાણ હતા આ અનુવાદ પણ સચ્ચ છે, અને મૂળનો ભાવ અનુવાદમાં ગીતારવાનો આમાં મારો પ્રયત્ન થયો છે. એક-દરે અનુવાદ સચ્ચ છે, ભાષા સહેલી છે, અને જે ઉદ્દેશથી એ લખાયો-છપાયો છે તે પ્રયાસ સ્વત્વ છે.

૩—અર્જુન કોણ. ૪—શ્રી ગમકૃષ્ણ પગમહસનુ સક્ષિપ્ત જીવન અને ઉપદેશ —આ બન્ને પુસ્તકો પણ શ્રી ગમકૃષ્ણ સેવાસમિતિ, અમદાવાદ તરફથી પ્રકટ થયેલા છે. પહેલા સ્પર્શસ્પર્શનો વિવેક સૂઝાડે તેવા શ્રી. પુગતન હવિત જીવના વાર્તારૂપે લેખ છે. બીજામાં પગમહસ શ્રી ગમકૃષ્ણનું સક્ષિપ્ત જીવન તથા ઉપદેશવાક્યો છે. શ્રી ગમકૃષ્ણ મેવા સમિતિ-અમદાવાદ, અવાગનનાર આના પ્રકાશનો કરી જનતાની સારી સેવા બજાવે છે.

૫. મહાયોગ —હિન્દી, લેખક-પ્રકાશક ગાંધીમાર શ્રી ગુરુવીર-દાસ, અમગવાળા; બગસરા, કાઠિયાવાડ લેખકે આમાં શ્રી ગમાનંદ-સપ્રદાય પ્રમાણે યોગસાધના સમજાવીને, શ્રી ગમચંદ્રજીની ઉપાસનાનું વર્ણન કર્યું છે. પુસ્તકમાં ગમાનંદસપ્રદાયનું વંશવૃક્ષ તથા ગમાનંદ સપ્રદાય પ્રમાણે જ્ઞાનવિદ્યા મહાયોગ એટલે સાકેત પ્રાપ્તિ ને મુક્તિ તરીકે ઓળખાવી, એ જ દષ્ટિ એ મહાયોગના સાધન સમજાવે તેવા બે નકશાઓ છે. પુસ્તક હિન્દીમાં છે, છતાં ગુજરાતના વાચનાગ્રામ સમજી શકે એવું છે.

મીઠાં માનવીનાં બાળ

[દાજ . સીતાગમના સન્માન]

મીઠાં માનવીનાં બાળ,
સોમ્ય પ્રકૃતિનાં બાળ, આવોને આજ માટે આંગણે.

થાક્યાં છે અંગ તારાં, થાકી છે ચેતના;
પૃથ્વીના ખંડે ખંડે, બાગી છે વેદના;
ઘડી હ્યોને વિશ્રામ,

મારાં થાકેલા બાળ;-આવોને.

કલ્પનાકુસુમ સમી આશાની વાટ છે;
મૃગજળનાં પાનસમી સ્વપ્નોની થાહ છે;

તોડો તિમિર કેરા બંધ,

પામો શાશ્વત આનન્દ-આવોને.

- વિશ્વપ્રેમમંત્ર આજ જીવનમાં ઉતારવા;
અલિપ્ત ક્ષોભમુક્ત શુભ જ્ઞાનતેજ પામવા;
વરવા વિજયશ્રી સુરમ્ય,
જાવા દેશ એ અગમ્ય;-આવોને.

મનમોરલીમાં પૂરી સર્વ શુદ્ધિના સૂર;
પ્રકૃદ્વિલત વિલસિત પાંખે જીડીએ અનન્ત ઉર;
દેતા સોઠહમ્ ટહૂંકાર, •

અહમ્ પ્રદ્યાસ્મિ ગાન;-આવોને.

સૌ. કૃમુમ ઠાકોર; એમ. એ.

સદ્ગુરુદેવનું હૃદય

લેખક:-શ્રી. પ્રાણલાલ પ્ર. બક્ષી; બી. એસસી.

જ્યારે મનુષ્ય વિકાસક્રમમાં આગળ વધતો જાય છે, અર્થાત્ સામાન્ય જનસમૂહથી પોતાની આરિત્યશુદ્ધિમાં નિર્મલ જની જ્યારે પ્રકટીકરણની અમુક કક્ષાએ પહોંચે છે, ત્યારે કેવળ પગમાર્ગ અને જગતના દૃશ્યાણુ માટે રહેલા સદ્ગુરુદેવનું લક્ષ્ય તેવા જિજ્ઞાસુ તરફ ખેંચાય છે. અને ત્યાર પછી તેના માર્ગમાં અંતગચ્છ થતી અનેક મુશ્કેલીઓને સહન કરવા અને દૂર કરવા જળ અને સહાયતા આપતા રહે છે. તેઓ તે જિજ્ઞાસુ મનુષ્યને પોતાના તરફ ત્યજી ખેંચવા માટે અદૃશ્ય રીતે પ્રોત્સાહન આપતા રહે છે. અને સંસારમાં જૂલા પડેલા પચિત્તને જલદી માર્ગ પર લાવવા અને એ રીતે પોતાની નજીક આકર્ષવા તેના માર્ગમાં પ્રકાશ પાડે છે. એવી રીતે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં બટકતા પચિત્ત ઉપર ગુરુદેવની દયા અને કરુણાની દૃષ્ટિ ગ્રહેવાયી, જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી કમલ વિકસિત થાય છે, તેમ જિજ્ઞાસુ મનુષ્ય નિવૃત્તિમાર્ગ ઉપર પ્રયાણ કરી વધારે ને વધારે સાધનસંપન્ન બનતો જાય છે. અને પોતાના મન, વાસનાવૃત્તિઓ તેમજ સ્થૂળ શરીર ઉપર કાબુ મેળવતો જાય છે. એ રીતે આરિત્યશુદ્ધિ કરી જિજ્ઞાસુ નિવૃત્તિમાર્ગ ઉપર અધ્યાત્મજીવનની અમુક આંતરિક કક્ષાએ પહોંચે

છે, ત્યારે ગુરુદેવ તેને ઉમેદવાર શિષ્ય તરીકે ગ્રહણ કરે છે. આ સ્થિતિમાં ગુરુદેવ કેટલાક સમય સુધી શિષ્યને સંપૂર્ણ રીતે સાધન સંપન્ન-અર્થાત્ વિવેક, વૈરાગ્ય, પદસંપત્તિ-(૧ મન પરત્વે નિગ્રહ; ૨ કાર્ય પરત્વે નિગ્રહ; ૩ સમાનભાવ; ૪ ચિત્તની પ્રસન્નતા; ૫ એકાગ્રતા; અને ૬ શ્રદ્ધા) અને મુમુક્ષા અથવા પ્રેમયુક્ત બનાવી જેમ શુદ્ધ સર્વેદ વસ્ત્ર ઉપર રંગનાં ખીખાની છાપ સ્પષ્ટ રીતે ઉતરી શકે છે, તેવી રીતે ઉમેદવાર શિષ્યની આરિત્રશુદ્ધિ ઉપર ખારીક નિરીક્ષણ રાખી પોતાના જ્ઞાન-હૃદયની છાપ શિષ્ય ઉપર સ્પષ્ટ રીતે પડી શકે તે પ્રમાણે તૈયાર કરે છે.

ઉમેદવાર શિષ્યને આ પ્રમાણે શુદ્ધિકરણ કરતાં કેટલાંક વર્ષો અથવા જીંદગી પણ વ્યતીત થઈ જાય છે. આ માર્ગ આંતરિક છે, એટલે તેના ઉપર ત્વરાથી ગમન કરવું કે ધીમેધીમે તે કેવળ શિષ્યના પોતાના પ્રયત્નો ઉપર જ અવલંબીને રહે છે. શિષ્યને જ્યારે તીવ્ર જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે જ આ અગમ માર્ગ ઉપર વધારે ઝડપથી આગળ વધી શકાય છે.

ઉમેદવાર શિષ્ય જ્યારે ગુરુદેવના અત્યંત સાંનિધ્યમાં રહેવાને લાગક બને છે, અર્થાત્ શિષ્યનું શુદ્ધ થયેલું હૃદય, ગુરુદેવ પોતાના દિવ્ય હૃદય સાથે સંયુક્ત કરવાને યોગ્ય ગણે છે, ત્યારે તેના ખરેખરા શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર કરે છે. અને શિષ્યનું જ્ઞાન પોતાના જ્ઞાન સાથે જોડવાને માટે તેના ઉપર અમુક પ્રકારની વિધિ કરવામાં આવે છે. એ રીતે સ્વીકાર કરેલા શિષ્યનું બહારનું આચરણ તેના વિચાર-શમાં, વાણીમાં તેમજ કૃતિમાં એકરંગી, દિવ્યપ્રેમથી અમકતું, સરલ, સાદું અને વિનયસંપન્ન બને છે. અને ગુરુદેવના હૃદયની સાથે જેમ જેમ એક્યતા સધાતી જાય છે, તેમ તેમ તેમના દિવ્ય જીવનનો પ્રવાહ શિષ્યની મારફત, તે જે જે સ્થાનમાં હોય ત્યાં જાત અથવા અચાત રીતે વહન થતો રહે છે. એટલે આ સ્થિતિમાં શિષ્ય

પ્રભુલિલા તરીકે બની ગેલાનું' હોય છે. ક્ષણે ક્ષણે અને પળે પળે પોતાની ચાત્રિશુદ્ધિ ઉપર ધ્યાન આપવું પડે છે. એટલે કે સ્થૂલ શરીર, સૂક્ષ્મશરીર અને માનસિક શરીર એ ત્રણે શરીરોને અલગ અલગ તેમ જ સમગ્ર રીતે એવાં તો એકતાનતા ઉપર લાવવાં જોઈએ કે, તેની માગ્દત મનના ઉચ્ચ પ્રદેશ-વિજ્ઞાનમય અથવા પ્રજ્ઞાભૂમિગ-માયી અતરાત્માનો અવાજ સ્પષ્ટ રીતે આવી શકે ગુરુદેવનું સ્વાભાવિક જ્ઞાન આ ભૂમિતા પર હોય છે, એટલે શિષ્યને ગુરુદેવના સતત પરિચયમાં રહેવા માટે ધ્યાન, ધ્યાનજા અને સમાધિ દ્વારા વિજ્ઞાનમય કોષનો વિદાસ સાધવો પડે છે અને જ્યારે પ્રજ્ઞાભૂમિકોનો પ્રથમ ક્ષણવાર પળ શિષ્યને સ્વાનુભવ થાય છે, ત્યારે જ સમગ્ર શકાય છે કે, એ સ્વયં પ્રકાશ અને દિવ્યભૂમિતા કેવી છે ? આ સુબધમાં દેવી યોજના કેવા પ્રકારની છે, જેની ઘુલનાર્થક દક્ષીણ સમજવા માટે સામેના પૃષ્ઠ ઉપર કોઠો આપેલો છે તે જોવાથી યોજના સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાશે.

ઓ શિષ્ય ! તને ગુરુદેવની વધારે નિકટ પહોંચી તેમના હૃદયમાં સ્પૃગ્યમાન થતા વિચારો જાણવાની ઇચ્છા છે ? તો તું તારા હૃદયના અપૂર્વ શાંતિરૂપી ખડમાં પ્રવેશ કર, અને ત્યાં તેની અત્યંત પ્રકાશિત સુવર્ણ પ્રભામાં વિશ્રાન્તિ લઈને જેઓની તું દૂરથી મેવા કગતો હતો, તેમની સાથે એકચત્તા સાધી નિકટનો પરિચય કરવા પ્રયત્ન કર । કારણ કે ગુરુદેવે સ્વીકાર કરેલો દરેક શિષ્ય તેમને અત્યંત પ્રિય હોય છે તેઓ દરેક શિષ્ય પરત્વે એક સરખો જ પ્રેમ, મમતા અને સહાનુભૂતિ રાખે છે, તેથી દરેક વ્યક્તિગત શિષ્યને એમજ જણાય છે કે ગુરુદેવ તેના એકના સવાય બીજો લક્ષ જ આપતા નથી પરંતુ તેનું વાસ્તવિક કારણ એવું છે કે, ગુરુદેવનું આત્મિક જ્ઞાન (સવિત) આકાશ પ્રમાણે એટલું બધું વિસ્તૃત અને વ્યાપક હોય છે કે, તેઓ દરેક વ્યક્તિના હૃદયમાં સમાનપણે વ્યાપક થઈને રહે છે તેમ જ

अनुक्रम	संज्ञासप्तक	लोकाः सप्तक	पिङ्ग-शरीर तत्त्व सप्तक	ज्ञान	तन्मात्रा	सन्धियं	चेतना अवस्था
१	आदि	सत्य	इदस्थ	०	हृदयवला	पिङ्गुदरी	०
२	अनुपाद	तप	"	०	हृददर्शन	पायेनियल	०
३	आशरा	जन	आत्मा	आनन्दमय	शब्द	अवल्य	समाधि
४	वायु	महर्	प्रज्ञा-बुद्धि	विज्ञानमय	रूपश	त्वया	तुर्था
५	अग्नि	स्वर्	बुद्धि-मनस् आम-मनस्	भूतोमय	उप	यक्षि	सुप्रति
६	जल	ज्वर	आम-छात्रि	प्राणमय	रस	छब्दा	स्वप्न
७	पृथ्वी	ज्वर	प्राण्यु-प्रतीक स्थूल	अन्नमय	गंध	घ्राण्य	जगत्

ખાસ ઠરીને તેમના શિષ્યો પ્રત્યે તે પોતાના દિવ્ય હૃદયમાથી (૧) અનુકંપા (Sympathy) (૨) આનંદ (Joy) (૩) દિવ્ય પ્રેમ (Love Divine) (૪) ધૈર્ય (Courage) (૫) બળ, વીર્ય (Strength) (૬) ક્ષમા-આમોશ (Divine Patience) અને (૭) અપૂર્વ શાન્તિ (Peace Eternal) નો તેજોમય પ્રવાહ સદોદિત વહેવડાવ્યા કરે છે અને ઉત્તરોત્તર એ રીતે ગુરૂદેવના હૃદય-માથી વહેતો દિવ્ય સહગુણોનો પ્રવાહ-શિષ્ય પ્રણાલિકા રૂપ બનીને-બહિર્ નગતમાં ફેલાવે છે.

પર પદનો માર્ગ એટલો બધો ઝીણો, મૃદુ અને કમળના તંદુ જેવો દ્રામળ છે, તેવો જ તલવાર કે અઆની ધાર જેવો તીક્ષ્ણ પણ છે. એ દુર્ગમ માર્ગ પર શિષ્યે પોતે જ પ્રયાણ કરવાનું હોય છે. એ માર્ગ “Alone to the Alone” અર્થાત્ પોતે પોતાને જ પ્રાપ્ત કરવાનો, પરિચય કરવાનો છે. આવા અગમ અને અગોચર માર્ગમાં શિષ્યને ઉપરિચિત થતી મુશ્કેલીઓને દૂર કરી તેને અગાડી લેવાને માટે પગમ દયાળુ ગુરૂદેવ દરેક સહાયતા આપે છે. કારણ કે ગુરૂદેવે પોતે પણ એક સમયે એ માર્ગ પર પ્રયાણ કર્યું હતું, તેથી તે માર્ગની વિટળાણો વિશે તેઓ પૂર્ણ રીતે પરિચિત હોય છે. તેઓ પણ અધકાગમાથી પ્રકાશમાં જવા માટે “હૃદયના રશ્મિરમા પગને ઘોષનેજ” આમળ વધેના હતા.

એ અપૂર્વ શાન્તિના ખંડમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ગુરૂદેવ પગલે પ્રેમ, ભક્તિ અને વિનમ્રભાવે તેમનું ધ્યાન ધરીને, તેમના હૃદયમાથી નીકળતા પ્રકાશના મોગ્નઓ માફક વહન કરતા અનુકંપાના સ્રોતને લુઓ ! એ અનુકંપામાં દરેક શિષ્યની દુઃખ અને દિવંગીરીથી બરેલી મુશ્કેલીઓ, તેમજ અપૂર્ણતા અને ત્રુટીઓ વિશેની દૈવી સમજ રહેલી હોય છે, એટલું જ નહિ પગલુ તેથી પણ અત્યંત વિશેષ પ્રમાણમાં સસારના પ્રપંચમાર્ગમાં પ્રયાણ કરતી દરેક મનુષ્યવ્યક્તિ પરત્વે પણ

તેવી જ અનુકંપા અને દૈવી સમજ રહેલી છે, તેને પણ જુઓ ।।

અનુકંપા અર્થાત્ સહાનુભૂતિનું મૂલ અનુભવમાં સમાયેલું છે, અને ગુરુદેવને આ સર્વ આગતોનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ હોવાથી તેઓ સર્વ જાણે છે; તેથી દરેક મનુષ્યોનાં દુઃખોનો પડઘો ગુરુદેવના દિવ્ય હૃદયમાં પડે છે.

મહાત્મા જીસસ-ક્રીષ્ટના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેઓ લોકોનાં ટોળાં તરફ જોતા, ત્યારે તેમનાં દુઃખો-દારિદ્ર, ભૂખ, શ્રમ વગેરે તરફ તેમ જ તેમની (ક્રીષ્ટની) સાથે રહી તેમના સદુપદેશનું પાન કરવાની તેઓની તીવ્ર જિજ્ઞાસા તરફ તેઓ ધણી જ સહાનુભૂતિની લાગણીથી જોતા; પરંતુ જેઓનું હૃદય પોતાના તરફ નહોતું તેમના તરફ તેઓ અત્યંત અનુકંપાની દ્રષ્ટિથી નિહાળતા હતા.

તેમની અનુકંપાનાં અનેક ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે. તેઓ ધર્માધ અને નિર્દય જેસલેમ તરફ જોઈને રડતા અને શોક કરતા હતા.

પૂર્વના એક બોધવચનમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, “જ્યાં સુધી કોઈ દુઃખી મનુષ્યની આંખનાં આંસુનું એક પણ ધિન્દુ લુછી નાંખ્યું ન હોય, ત્યાં સુધી તેને સૂર્યના સખ્ત તાપથી સુકાઈ જવા દઈશ નહિ.” આ પ્રકારની સહાનુભૂતિ બીજા મનુષ્યોનાં દુઃખો પરત્વે પોતાના શિષ્યો ધરાવે એવું ગુરુદેવ માગે છે, અને તેણે વર્તન સદૈવ રહેવા માટે ઈચ્છે છે; તેથી હે જિજ્ઞાસુ શિષ્ય ! તું તારા ગુરુદેવનું હૃદય જે દૈવી અનુકંપાથી તેમ જ જીવનરસાયનથી ભરપૂર છે, તેનું નિરીક્ષણ કર. તેમના તરફ જે કોઈ જીવાત્મા પોતાનાં દુઃખો, દિલગિરી, પ્રલોભનો, આપત્તિ અને વિપત્તિ તેમ જ ભયંકર લડાઈ અને તોફાનના પ્રસંગે જ્યારે દૈવી સહાયતાને માટે પોતાના હૃદયની આંખો ઉઘાડે છે, ત્યારે તેના જીવાત્માએને ગમે તેવી મુશ્કેલીરૂપ અધારી રાત્રિમાં પણ ગુરુદેવના હૃદયમાંથી દૈવી અનુકંપાનો પ્રવાહ મોઝાંઝો રૂપે વહન યઈ

તેમને આશ્વાસન અને સહાયતા આપે છે.

આ ઉપરથી તારે ગુરૂદેવનું અનુકરણ કરતા શીખવું જોઈએ, અને જનસમૂહ જે અનેક પ્રકારના દુઝોથી સખડે છે તેના તરફ, તેમ જ જેઓ ક્ષણિક સુખથી આનંદ માને છે, તેઓ જન્મને દૈવી અનુકંપા (સહાનુભૂતિ)ની સમાન રીતે જરૂર છે, તેની પૂર્ણ અને જીંડી સમજ ગુરૂદેવના હૃદયથી આણી લે ।

એટલા માટે તેઓ હમેશા મનુષ્ય જાતના સંબંધનાં રહે છે, અને પોતાના મહાન હૃદયમાંથી ચમકતી રેશનીરૂપ પ્રેમ અને સહાનુભૂતિની અસ્ખલિત સરિતાનો પ્રવાહ આખા જગત અને મનુષ્યજાત તરફ વહેવડાવ્યા કરે છે જે તું તેમનો ખરો શિષ્ય હોય, તો જેઓ દુખી તેમ જ સુખી મનુષ્યો હોય તેમના તરફ તારૂં હૃદય પણ અનુકંપાથી વહેવડાવ દુનિયાના જાખા રંગોને પ્રકાશિત કરવાને અનુકંપા અને પ્રેમપૂર્ણ હૃદય સ્વર્ગીય ભૂમિકા ઉપર પ્રગટ થયેલુ એક પુષ્પ છે આ મુંદર પુષ્પ જીવન્મુક્ત ગુરૂદેવના હૃદયરૂપે સપૂર્ણપણે ખીલી ઊઠે છે

અવી જ રીતે ગુરૂદેવના હૃદયમાં નીચે જણાવેલા દૈવી ભાવો બરેલા હોઈ તેનું પાત્ર જગતના હૃદયાણુ અર્થે સમાનપણે વહન થયા કરે છે તે દૈવી ભાવો જેવા કે —

(૧) આનંદ (૩) પ્રેમ (નિઃસ્વાર્થ) તેના અગમાં-દયા, નમ્રતા, વિનય-સ્વેદ, નિઃસ્વાર્થતા, દીનતા અને ઘણી મુદર દ્વિમત (૪) દૈર્ઘ્ય (૫) ક્ષમા, અને (૬) શાંતિ એ પ્રેમથી ઉત્પન્ન થયેલાં તેનાં સત્તાનો રૂપ છે

તેથી હું શિષ્ય ! તારા ગુરૂદેવના હૃદયના અત કરજીમાંથી પ્રેમની શુદ્ધ ભોતિનો પ્રવાહ વહન થઈ રહ્યો છે, તેને અતિ માનપૂર્વક નમન કર ।

તેમના હૃદયના પ્રેમમંદિરમાં તું નિવાસ કરી, તે મંદિરના પુત્રી

તરીકે, તેમના પ્રેમના સ દેશવાહક તરીકે, મનુષ્યજાતને બ્રાતૃભાવનો પાઠ શીખવવાની પ્રતિજ્ઞા લે, અને ગુરુદેવનો પ્રેમ તારા પર સંઘવને માટે રહેશે.

એ જ રીતે ગુરુદેવના હૃદયમાં કોઈ અમૂલ્ય હીરાની અંદર જેમ પહેલો પાડવામાં આવી હોય, તેમ ઉપર જણાવેલા દિવ્ય સદ્ગુણોની પહેલો પાડવામાં આવી છે. ગુરુદેવે પણ આપણા જેવી અપૂર્ણ સ્થિતિ-માથી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરેલી છે. અસત્માથી મતલે, અધકારમાથી પ્રકાશને, તેમ જ મૃત્યુમાથી અમર અને શાશ્વત જીવન શોધી કાઢ્યું છે.

ગુરુદેવ કે જેમણે જીવન્મુક્તિ પ્રાપ્ત કરેલી છે, તેમણે મનુષ્ય તરીકેની તમામ ફગ્ગે અદા કરી પૂર્ણતા મેળવેલી છે, તેથી હવે તેમને પોતાને માટે કંઈ કર્તવ્ય રહ્યું નથી, છતાં કેવળ જગતનું કલ્યાણ કરવા ખાતર તેઓ જગતમાં ગુપ્તપણે રહેલા હોય છે. તેમના તરફ જ્યારે કોઈ નિઃસાસુ શિષ્ય એક પગલું લે છે, તો તેઓ તેને અપ-ભાવવાને દસ પગલા સામા લેવાને આવે છે.

અને હે શિષ્ય ! છેલ્લે જ્યારે તું તારા કુરુક્ષેત્રમાથી સંગ્રામ છૂટી, અર્થાત્ તારા જીવનસંગ્રામમાં વિજય મેળવી ફરી ગુરુદેવના હૃદયની સાથે એક્ય સાધી જીએ છે. ત્યારે તેઓ તને અપૂર્વ અને શાશ્વત સુખ-આનંદ અને શાંતિ બક્ષે છે.

" And now behold, O warrior in life's battle-field, all weary with the strain and stress of ceaseless fight, longing for rest and quietude ! the Master shows you Peace

" The Hall of Silence holds thee fast, its golden light has healing power, its very atmosphere is rest, well earned, and through it sounds a soft and silvery note

બંધનમાયો-ખાસ કરીને લોકિયજ્ઞા-મુક્ત જણાતા નથી તે ઉપરાંત
 બૌદ્ધિક વિશાળતાનો સમયાનુસાર આચાર વિચારમાં પરિવર્તન કર-
 વાની વૃત્તિનો અભાવ પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. શિષ્યોની ઉન્નતિ કરવાની
 તત્પરતાના કગતા તેમની સખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવા તરફ તથા ચેતાના
 શિષ્યો પાળમાથી છટકી ન જાય તે તરફ તેમનું લક્ષ્ય વધારે હોય છે
 અત્યારે તો ધણા ખરા સ્થાનો પ્રમાદ ને કેટલાક તો અનાચારના
 અખાડા છે તેમ કહેવામાં કાંઈ પણ અતિશયોક્તિ નથી. લોકોને યથાર્થ
 ઉપદેશ આપી તેમનો વિકાસ સાધવાને બદલે, દેશની અને સમાજની
 પ્રગતિમાં સહાય કરવાને બદલે તેઓ પ્રત્યાઘાત કરનારી
 શક્તિઓ તરીકે વધારે કામમાં આવે છે. લોકોને ચોખ્ખો દોનવણી આપે
 તેવા ધર્મશુરોનો વિરોધ છે ધણા ખરા તો લોકોથી દોરવાય છે અથ-
 વાત એવા મહાત્માઓ ગણ્યા ગાદ્યા ન મળી આવે છે, કે જેઓ
 જનસમૂહથી દખાતા નથી, સત્યને જ નિરખે છે, ને તેના જ અનુયાયી
 હોય છે, તેઓ કદી પણ પાછળ દબિટપાત કરતા જ નથી, પણ આવા
 મહાપુરુષોની તેમ આદર્શ ધાર્મિક સ્થાનોની સખ્યા ઘણી જ ઓછી છે.
 આવી સ્થિતિમાં ઉપરક દર્શિથી જોનાર મનુષ્યોના મનની અદ્ય ધર્મના
 નામથી જ સૂઝ ચઢે ને ધર્મને જડમૂળથી નાબૂદ કરવાથી જ દેશની
 અને સમાજની ઉન્નતિ થશે જોવી લાવના પ્રસરે તેમાં કાંઈ નવાઈ
 નથી આ વિચારના પ્રવાહથી કાંઈ ગભરાવવાનું કારણ નથી માનવ-
 સમાજની ગતિના ક્રમમાં આવી જાતની પરસ્પર વિરોધી ભાસતી
 વિચાર શ્રેણીઓ ઘણી વાર જોવામાં આવે છે. કાંઈ વાર જડવાદનું તો
 કાંઈ વાર ચેતનવાદનું આધિપત્ય હોય છે. લોકો ધર્મનું રહસ્ય બૂલી
 જઈ, બ્યારે દક્ષ આચારોને જ વળગી રહેવામાં સાર્થકતા માને છે,
 ત્યારે સ્વતંત્ર વિચારકો સમાજના આત્મિક જીવનમાંથી પ્રગટે છે, ને
 તેઓના સખત પ્રહારોથી સમાજમાં ચેતન આવે છે. વિચારસૃષ્ટિમાં
 ઉદયપાયવ થવા માંડે છે અને છેવટે આ મનમાંથી આધ્યાત્મિક
 જીવનનો ઉદય થાય છે. પુરાણાચારબદ્ધ યુગ પછી (Conventional

age) અહતા પ્રધાનયુગનુ (Individualistic age) વર્ચસ્વ થોડા સમય માટે આવે છે અને ત્યાગ પછી (Subjective age) આધ્યાત્મિક યુગ પાછો આવે છે આ પ્રમાણે સમાજન્યક આત્મા જ કરે છે. આધ્યાત્મિક યુગ, આત્માત્મિક યુગ, અહતાપ્રધાન યુગ, (આમા ભૌદિક જ્ઞાનને અને વિચારસ્વાત્ત અને પ્રાધાન્ય આપવામા આવે છે) અને પાછો આધ્યાત્મિક યુગ.

આપણા દેશની અદર સ્વાત્ત ગ્રેમની, સ્વાધ્યયી થવાની ઉચ્ચ વૃત્તિની, અનુપમ ધૈર્ય, કાર્યદક્ષતા, અડગ હિમત, અણુનમ સકલ્પ-બળની ખાસ આવશ્યકતા છે. આખી પ્રજાએ શિસ્તબદ્ધ જીવન ગાળતાં શીખવું જોઈએ તથા એકજ ધ્યેય દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખી તેની પ્રાપ્તિ માટે સદતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પોતાની સ્થિતિમા વખતો-વખત દેશકાળનુસાર ફેરફાર કરવાની ખત જોઈએ; ત્યાગ અને વૈગ-મ્યની વાંતો નિરતર કરવાથી કાંઈ વળંતું નથી આત્માનુ જ ચિત્તન કરવામાં સર્વ સમય ગાળનાગ, અયાયક વૃત્તિથી રહી દેહનો નિર્વાહ 'પ્રાગ્બધ ઉપર છોડનારા, તથા આત્મસાક્ષાત્કાગ્ની ઉત્કંઠા એવી હોય કે, નિદિધ્યાસન કરતી વખતે દેહતું બાન સરખું' પણ ન રહે એવી ઉચ્ચ સ્થિતિ જોશે પ્રાપ્ત કરી હોય, તેવા મહાનુભાવ પુરુષો ચાનીશ કરોડની વસ્તીના પ્રમાણમા ધણા જ થોડા છે. ખાટીના તો પ્રચલિત રૂઢિઓના દગાણુ નીચે ચક્રાઈ ગયેલ મુડા જેવા જ છે. સત્વગુણના બહાના નીચે તમોગુણતું સેવન કરનારા ધણા છે મૂર્ખતા, જડતા, નિષ્ક્રિયતાને બ્રાહ્મી સ્થિતિ ગણી આજસ ને અજાનને દાકનારાઓની સંખ્યા ધણી છે સમાજનો મોટો ભાગ સાત્વિક જીવનથી દૂર છે તેઓ તો તમોગુણમા જ માથા સુધી ખૂંડેલા છે તેમને માટે રજોગુણ-માથી પસાર થયા વગર ઉચ્ચત્તમ અવસ્થાની આશા રાખવી એ ફોકટ કાદા છે આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતા, આધુનિક નાસ્તિકતા અને સશય-પ્રધાન યુગને તરછોડી નાંખવાની જરૂર નથી ધાર્મિક પુનર્ધટના

પહેલાં આવી બુનિદાની આવશ્યકતા છે ધર્મ, ધાર્મિકસ્થાનો અને
 ધર્માચાર્યા વ્યાજબી ગીમના ક્ષેત્રની બહાર હી શકે નહીં તે ક્રમોગ-
 મથી સંગોપાગ પસાર કરવાની શક્તિ તેઓએ મેળવવી જ જોઈએ
 દીર્ઘદ્રષ્ટિએ નેતા રહિયુસ્તતા કે નાસ્તવવા એ એમથી કોઇનુ પણ
 ભવિષ્ય બજાળુ નથી ધર્મ વિના ચલાવી શકાય તેમ નથી અદ્રષ્ટ
 આત્મા સાથે અનુચ્છાદાન કરવાની તીવ્ર આકાંક્ષા માનવ આત્મામાં જ
 રહેલી છે આપણી જે સાતુ સ્થિતિ છે તેથી અધિક સ્વતંત્રતા કેમ
 પ્રાપ્ત થાય એજ આપણા પ્રત્યેક કર્મનો પ્રેરક હેતુ હોય છે સ્વતંત્રતા
 એ જ જીવનને પગલવતા એ મૃત્યુ, એ મહામ નના આર્મ્પણથી
 આપણે જાણે અજાણ્યે ધર્મ (ધર્મ) એ છીએ આપણા સમગ્ર જીવનનો
 વિચાર કરવામાં આવે તો અસંતોષ અને અતૃપ્તિ સિવાય આપણે
 બીજુ કાંઈ પણ જોઈ શકીશું નહીં. અમુક કાર્યસિદ્ધિ થતા આપણુ
 ને પૂર્ણ સંતોષ થશે એવુ શરૂઆતમાં ધારી આપણે કાર્યનો આગ લા
 કરીએ છીએ ફળસિદ્ધિ થતા વેત જ અથવા હજી તે દિશામાં અર્ધ
 રસ્તે પહોંચ્યા હોયએ તેમવામાં તો બીજુ ઈચ્છા આપણા મનમાં
 ઉદ્ભવે છે અને અસંતોષની લાગણી એનીને એવી જ કાયમ રહે છે
 આપણુ સામાન્ય જીવન બિન્નબિન્ન વાચનાઓનો તથા મનમાં દ્રઢ
 યમ્મ થયેના વિચારોનો એક સતત પ્રવાહ છે એમ કહીએ તો પણ ચાતે
 કોઇકવાર આ અતૃપ્તિની ભાવના અતન્ના બિડાણમાં સચાર કરતી
 જણાય છે, ત્યારે બાહ્ય દ્રષ્ટિએ આપણે કાલિક સુખનો અનુભવ કરીએ
 છીએ કોઈકવાર આ ભાવના વિશષપણે પ્રકટે છે ત્યારે અચાતિનો
 અનુભવ થાય છે. સસાગની પર ચલાવી સર્વવ્યાપી ધ્રુવજા જ આ
 કોણનુ કારણ છે. સસાગ ને તેમાં રહેલા સર્વ નામરૂપાત્મક પદાર્થો
 મનુષ્યને સપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય અને પન્માનદ આપવા અસમર્થ છે,
 તેથી જ સસાગદ્ધ મનુષ્ય અહોનિશ અશાત રહે છે જ્યાં
 સુધી સમ્વિદાનદરખી ધ્યેયને આપણે પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યાં સુધી

આપણા જીવનમાં દેવી અને આમુરી પ્રકૃતિ વચ્ચે દાણુ મુદ્દ ચાલ્યા જ કરે છે.

આપણા દેશની અદ્ય અત્યારે આપણે ધર્મનું ગહસ્થ સમન્નવ-
વાનું; રૂઢિના જીલ્લો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનું, ધર્મને નામે જે
અજ્ઞાનનો યગ સમાજના માનસ ઉપર જામેલો છે તેને ખસેડી નાખી
આતરજ્યોતિ પ્રગટ કરવાનું, તથા વિચ્છેદક વ્યક્તિવાદને લીધે નીપ-
જેથી અરાજકતા અને સ્વચ્છ દીપણું ટાળવાનું મહાન કાર્ય કરવાનું
છે. પાશ્ચાત્ય પ્રગ્ન્યોની ભાવનાઓના ધસાગથી અત્યંત પગિશ્રમથી
મેળવેલા આપણા કીમતી રત્નો ધોનાથ જવાનો સભવ છે. આપણી
ભરતભૂમિ તીર્થ મટીને લૌકિક સુખ માટે મથના નરપશુઓની ગણ-
ભૂમિ થઈ ન જાય તે જોવાનું છે, તેમ જ રીતરિવાજો આપણા દેશને
અનુકૂળ ન હોય જે આપણા પ્રગ્નકીય આદર્શની પ્રાપ્તિમાં સહાયક
ન હોય તેને આપણે દૂરથી જ નમસ્કાર કરવા જોઈએ આપણી
પ્રગ્નકીય વિચારસપત્તિ, જે આપણે પૂર્વજો પાસેથી મેળવી છે
તેને સાચવી રાખી, તેનો સર્વ પ્રચાર કરી, તે સામે બહાગથી આપ-
ણને જે પ્રકાશ મળી શકે તેને સહર્ષ આવકાર આપવો જોઈએ તેથી
આપણે રરવાનું કાંઈ પણ કાગલું નથી. જે દુષિત થયેલું છે તે નાશ
પામશે, તેનો અતઃ આવવો જ જોઈએ, પણ જે આપણા જીવનમાં
જળવાન, જીવનપ્રદ, અવિનાશી તત્વો છે તેને ટકાવી રાખવા એ જ
આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી બતાવી આપે છે કે વિશ્વપ્રક્રિયાનો
પાછળ કોઈ આધ્યાત્મિક તત્ત્વ રહેલું છે. તેને આપણે પકડી શકતા
નથી. તે કાંઈ ઈન્દ્રિયો દ્વારા પ્રત્યક્ષ થઈ શકે તેવો પદાર્થ નથી, તે તો
મનને વાણીથી પર છે, પણ તેથી તે અજ્ઞેય છે એવું અનુમાન કર-
વાનું નથી. માનસિક મર્યાદામાં રહીને આપણે કોઈ પણ પદાર્થનું
યથાર્થ ને સપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી શકીએ નહીં, કાગલુંકે તે જ્ઞાન

દમેશ દેદ, કાળ, ને કાળજી કાર્યના નિયમને અધીન થઈને જ રહેવાનું. તેથી વિશ્વનું અને વિશ્વના પ્રત્યેક પદાર્થનું વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તેના અધિજ્ઞાનનું જ્ઞાન મેળવવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. આર્થ જ્ઞાપિઓએ આ સિદ્ધાન્તને અનુસરીને જ બ્રહ્માંડનું આદ્યકારણ જાણવાની પ્રથમ દોશિય કરી; અને કારણ દ્વારા કાર્યનું જ્ઞાન સંપાદન થયું. આને જ ધર્મની સંગ્રા આપવામાં આવે છે. માનસિક જીવનનો સુધારો, સામાજિક જીવનમાંનો વિકાસ, તેના જુદાં જુદાં અંગોનો એકરાશ, ધર્મની એકયવર્ધક કલ્પના વિના શક્ય નથી. સામાજિક જીવનની બિન્ન બિન્ન બાજુઓ શારીરિક, કળાવિષયક માનસિક, નૈતિક, ભૌતિક, દૈનિકજીવન તરફ વિકાસ સાધવાના સાધનો તરીકે મણી પવિત્ર ગણાવી જોઈએ, તેમ સ્પૂળ શરીરની પણ ઉપેક્ષા ન થવી જોઈએ. આપણી પ્રકૃતિનાં બધાંય પાસાં ઉચ્ચતમ સ્વરૂપે સર્વતોભાવે અને વિપુલ પરિમાણમાં વ્યક્ત થાય એ જ ધર્મનો ખેય છે.

પૂર્વાક્રમા આપણે વેદાંતના અચળ તત્ત્વોનું નિરૂપણ કરી ગયા છીએ. હવે આપણે અર્વાચીન સમયમાં તેમને જીવનમાં કેમ ઉતાવળા તે વિશે વિચાર કરીએ. ધર્મ અને સાંસારિક જીવનનો ભેદ જે આપણે સાધારણ રીતે સ્વીકારીએ છીએ તે કૃત્રિમ છે એ આપણે પ્રથમથી જ સમજવું જોઈએ. જે આપણે તત્ત્વજ્ઞાનને જીવનમાં ઓતપ્રોત ન કરી શકીએ તો પછી તે કલ્પિત બૌદ્ધિક વ્યાયામ તરીકે જ રહે છે ને તેની કશી જ કિંમત નથી. વેદાંતનો ઉપદેશ અભેદનો છે; યદ્ય અને જગત વચ્ચે, નિરુત્તિ અને પ્રવૃત્તિ વચ્ચે, ધર્મ અને વ્યવહાર વચ્ચે, જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મ વચ્ચે, અભેદ જ છે; અને તેનો અનુભવ કેવો જોઈએ. ધર્મને જીવનના આખા ક્ષેત્ર ઉપર વર્ચસ્વ આપવું જોઈએ.

વેદાંતનો આ કેન્દ્રસ્થ આદર્શ સત્ય વસ્તુસ્થિતિથી અતિ વેગળો

છે. મનુષ્યસ્વભાવમા સામાન્ય રીતે બે પ્રકીર્ણ વૃત્તિઓ બોવામાં આવે છે, એક તો આપણા જીવનના સર્વોત્તમ ધ્યેયની સાથે જીવનનો સુમેળ સાધવાની, અને બીજી આપણા આદર્શને ઉતારી પાડી તેને વ્યાવહારિક બનાવવાની, આપણા મન મુજબ આદર્શનો તોડનોડ કરી જીવન સાથે ઘટાવવાની અથવા આદર્શને ઉતારી પાડવાની ઈચ્છા વધારે બળવાન હોય છે સમગ્ર જીવનને આદર્શમય બનાવવા માટે જે સ્વાર્થત્યાગ કરવો પડે છે, જે જે સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પડે છે તે અતિકષ્ટસાધ્ય હોય છે; તેથી મનુષ્ય સામાન્યતઃ આદર્શને પોતાની માનસિક ભૂમિકાનુકૂળ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આજ કાળથી વેદાંતના એકત્વના આદર્શને અવ્યાવહારિક ગણવામા આવે છે. આવી વૃત્તિ સામાજિક અને વ્યક્તિગત વિકાસ માટે અતિ હાનિકારક છે. માનવજાતના ઈતિહાસ ઉપરથી આપણને જણાઈ આવે છે કે જે જે વ્યક્તિઓએ અને પ્રજાઓએ મહત્તા પ્રાપ્ત કરી છે, તેમણે ઉચ્ચાદર્શાનુસાર વર્તન કરવાથી જ તે સ્થિતિ મેળવી છે પ્રજાની ઉન્નતિ ચવાની હોય તેની આગમ્ય સ્વાર્થત્યાગી મનુષ્યો પોતાના જીવનથી અને પ્રયાગથી પ્રજામા ઉચ્ચ આદર્શને ફેલાવે છે. પ્રજા તેને ઉત્સાહ-પૂર્વક વધાવી લે છે. જેમ જેમ પ્રજાની તે ઉત્કૃષ્ટ વિચારોને ધાન્ય કરવાની શક્તિમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ તેનો વિકાસ સ્વચાલી થતો જાય છે. સ્વાર્થત્યાગ ખરેખરો જોઈએ: માત્ર દેખાવ પૂરતો નહીં. સ્થૂળ શરીરને વિનાકાળે કષ્ટ આપવાથી સ્વાર્થત્યાગ સિદ્ધ થતો નથી. ત્યાગ આત્મિક છે. મનમાંથી વિકારોનો, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સરનો ત્યાગ કરી ચિત્તશુદ્ધિ સંપાદન કરવી તેનું નામ સ્વાર્થ-ત્યાગ આવે સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય એટલે આપોઆપ જ શરીર ઉપરથી મોહ ઉતરી જાય છે અને જરૂર પડે શરીરનો શરીરપોષક અને ગ્દાક પાથેનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ સદૈવ આવે છે. દબને માટે, લોભને રંગત કરવા માટે અથવા કીર્તિ મેળવવાના ઉદ્દેશ્યો,

આદ્યત્યાગ કર્યો હોય ને મનમાથી દુઃખ વિચારો નાબુદ ન થયા હોય તો, તેથી કોઈની પણ ઉન્નતિ થતી નથી મનુષ્યોનું આંતરિક અને વાસ્તવિક જીવન વિચારોથી ઘડાય છે, તેથી ખરો સ્વાર્થત્યાગ શુદ્ધ વિચારમા છે.

આપણા શાસ્ત્રો આપણને સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપે છે કે વેદ-તના આદર્શોના સાક્ષાત્મા કરનારા સર્વ મહાન પુરુષો માત્ર અરણ્યો-મા કે નિર્જન ગિરિક્ષેત્રોમાં ગહેનારા નહોતા તેમાંના ઘણા તો સામાન્ય જીવન કરતાં વધારે અટપટું જીવન ગાળનારા હતા જ્ઞાપિંચો હતા તેમ ગજપિંચો પણ હતા તેથી આપણે આદર્શને મનની સ્પર્શી ઉપર ઉતારવાની કોશિશ કરવી ન જોઈએ, પણ તેને જીવિતમાં જોતજોત કરવા આઈપોને મડવું જોઈએ આદર્શરહિત જીવન નિર્માલ્ય છે, પશુવત્ છે, પશુ ને મનુષ્યમાં ફેર એટલો જ છે કે પશુની દ્રષ્ટિમયોદા શારીર જરૂરીયાતો પૂરતી જ હોય છે, ને મનુષ્યમાં સુદ્ધિતત્વનો વિકાસ થવાથી તેનામાં સદસદ્વિવેકનો ઉદય થયો હોય છે, જે ધર્મ અથવા ધર્મોપદેશક ઇન્દ્રિયોના વિદાસો ને તેની નબળાઈઓને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય તેનાથી સાવધાન રહેવું સત્યજ્ઞાનના, પૂર્ણસ્વાતંત્ર્યના ઉચ્ચ આદર્શને ભોગપગપણુતાની નિકૃષ્ટ કોટિએ ઉતારી પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો નહીં જ્યારે જ્યારે આદર્શ પ્રમાણે વર્તન ન થાય ત્યારે ત્યારે આપણી જૂઝ ટણવ કરવી, આદર્શને આપણી માનસિક દ્રષ્ટિ સમક્ષ સતત રાખવો, હતાશ થયા વગર, ચિત્તમાં નિર્વેદ ઉત્પન્ન થવા દીધા વગર શાત પણ દ્રઢ મનથી જૂતકાળનું વિરમગણુ કરીને તથા ભાવિનો વિચાર કરીને, તેને જીવનમાં ઉતારવા માટે નિરતર પ્રયત્ન કરવો, ને જ્યાં સુધી તેની જીવનની સાથે એકતા સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી તેનો ત્યાગ કરવો નહીં.

વેદાંત મતાનુસાર આત્મા નિરાકાર નિર્વિકાર, સમ્યક્ષાનંદ સ્વરૂપ નિત્યમુક્ત છે તે જૂતોના સમૂહરૂપ રચૂળ શરીર નથી, તેમ ઇન્દ્રિયોના

સમૂહ રૂપ પણ નથી; તે અદ્વિતીય, સૂક્ષ્મ, શાતા, સાક્ષી, સત્ અને અવ્યય છે, નિયામક છે, અંતર છે, સ્થૂળ સૂક્ષ્મ ને કાગ્નિ શરીરો નિયમ્ય છે અને બાહ્ય છે. સ સાગ આત્માની કલ્પના માત્ર છે. આત્મા અનંત અને અવિનાશી છે, તેમ પગ્મ શુદ્ધ એવા આત્મામા આકારો પણ નથી. તે જ આત્મા ચોતરફ વ્યાપી ગ્રહેયો છે. તેના સ્વરૂપમાં જે વિવર્ત થાય છે તેનું નામ જગત. પુરૂષ જેમ સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન-નગ્નના દર્શન કરે છે, તેમ આત્મા પણ પોતાની કલ્પનાથી, પોતાની અંદર જગત ઉત્પન્ન કરીને તે દ્રશ્યને અનુભવે છે ને તેમા આનંદ લે છે પવનને ગિરે ગ્રહેલી ગતિ પવનથી ભિન્ન નથી, પણ પવન રૂપ જ છે, તેમ આ દ્રશ્ય જગત પણ બ્રહ્મને વિશે બ્રહ્મ રૂપે જ ગ્રહેયુ છે. સંકલ્પ અથવા સ્વપ્નનગ્નના નૃત્યની પેઠે આ સર્વ આભાસરૂપે ભાસે છે. વસ્તુતઃ સમાન, શાત, જન્મમદિક વિકારોથી ગદ્ધિત એક ચિદાકાર જ સત્ય રૂપે જ રહેયુ છે આ આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ આપણા જીવનનો ધ્યેય તેને માટે અદ્વતાની, હું સ્થૂળ શરીર છું, સૂક્ષ્મ શરીર છું, કાગ્નિ શરીર છું, એ ભાવનાના ત્યાગની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આપણને જે સામાન્ય રીતે જ્ઞાન થાય છે, તે અહંભાવને આધીન છે. મહત્ત્વ કરનાર હું છું એવું ભાન જ્ઞાનની સાથે જ થાય છે. પણ કેટલીએક ક્રિયાઓ આપણા શરીરમાં આત્મા કરે છે તેનું આપણને ભાન હોતું નથી. આપણે અન્ન ખાઈએ છીએ સભાન અવસ્થામાં, પણ તેને પચાવવાની ક્રિયા જો કે આપણે પોતે જ કરીએ છીએ તો પણ તેનું આપણને જ્ઞાન હોતું નથી. તેમ આપણા શરીરમાં અન્નમાયી પોષક તત્ત્વો આપણે કેવી રીતે ખેંચી લઈએ છીએ, તેમાયી લોહી, વીર્ય વગેરે કેવી રીતે બને છે, વગેરે ક્રિયાઓ આપણી જાણની બહાર છે આ ઉપરથી જાણાય છે કે મનુષ્યના મનની બે અવસ્થાઓ છે. Conscious and Subconscious (ચેતન અવસ્થા ને અચેતન અવસ્થા). જેમાં આપણને દર્શાવણાનું ભાન

રહે તે ચેતન અવસ્થાને જેમા ન રહે તે અવચેતન અવસ્થા !

આ બે જ અવસ્થાઓમા જ્ઞાનની સર્વ બુદ્ધિઓનો સમાવેશ થઈ શકતો નથી એના કારણે વધારે ઉચ્ચ જ્ઞાનાતીત બુદ્ધિઓમા મનુષ્ય પ્રવેશ કરી શકે છે એમા અદ્વંદ્વાવનો સદંતર અભાવ હોય છે. આ અવસ્થાને યોગશાસ્ત્રની પશ્ચિમળામા 'સમાધિ' કહે છે. મનુષ્ય જીવનને લગતા મહાન સત્યો, આત્માનું અસ્તિત્વ, અમૃતત્વ, જગતનું પરિવર્તનશીલત્વ વગેરે મહર્ષિઓને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યાથી જ મળ્યા છે જગતના સર્વધર્મસ્થાપકો ને અવતારી પુરુષો, એક વાત તો વચ્ચે અપવાદે બહાર કરતા આવ્યા છે કે તેમણે જે સત્યોનો પ્રચાર કર્યો છે, તે તેઓએ બુદ્ધિની પેલી પારના પ્રદેશમાંથી મેળવ્યાં છે આત્મા, મન, બુદ્ધિથી પર છે, તેથી આ કળો દ્વારા તે બધી શકાય નહીં કળો દ્વારા તો નામ રૂપાત્મક પદાર્થોનું જ જ્ઞાન મળી શકે આ પારમાર્થિક જ્ઞાન જેને સ્વરૂપાનુભૂતિ કહેવામાં આવે છે તેને દેશ, કાળ, જાતિનો બાધ નથી સર્વન તે એકરૂપ ને અખંડ જ રહે છે પ્રથમ આપણે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. પછી બુદ્ધિ જ આપણને સર્વોચ્ચ પ્રદેશમાં જવાનો માર્ગ દૂરથી બતાવી દે છે. જેમ જેમ મનની ઉત્ક્રાન્તિ થતી જાય છે, આત્મિક જનનું જાય છે, તેમ તેમ આંતરિક પ્રદેશનું આલોચન, ગદન થતું જાય છે, દ્રષ્ટિ વિશાળ થતી જાય છે પણ એમા બુદ્ધિનો વિશાલ જાગૃતો નથી. તેઓમાં સદગ-જ્ઞાન (Instinct) હોય છે. આ જ્ઞાન તેની મર્યાદામાં પશ્ચિમજી હોય છે પણ તેની હદ પરિમિત હોય છે તેમાંથી મનના વિશાલનો આવે મનુષ્યોમાં વિશ્વ-શક્તિ ઉદ્ભવે છે. આમા જ્ઞાનની મર્યાદા વિશાળ થાય છે ખરી, પણ બૌદ્ધિક નિર્બળતા કારણે ખરા જ હોય છે એવો દાંર્ષ નિયમ નથી. તેમને અનુભવની કસોટી ઉપર ચડાવી તેમનું વાસ્તવ્ય જાગૃતવાની આવરણકતા રહે છે. આ બૌદ્ધિક જ્ઞાનથી ઉચ્ચ બુદ્ધિ જ્ઞાનાતીત અવસ્થાનો છે. આ ત્રણેય અવસ્થાઓ

એક બીજની વિરોધી નથી; પણ પરસ્પર સહાયક છે. તેથી સમાધિ અવસ્થામાં જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તે બુદ્ધિનું વિરોધી હોઈ શકે નહીં, તેથી જ આપણાં શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિના ક્રમમાં, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન, રાખેલાં છે. આપ્ત વાક્યોનું શ્રવણ કરવું, તે પછી તેનું મનન કરવું, તેમને બુદ્ધિની કસોટી ઉપર ચડાવવાં, પરસ્પર વિરોધી ભાવતાં વાક્યોનો સમન્વય કરવો. તેનો યથાર્થ અર્થ બુદ્ધિક્ષેત્રમાં ધારણ કરી તેનું નિદિધ્યાસન કરવું. નિદિધ્યાસન વિના ચિત્તની વૃત્તિને તેલની અખંડ ધારાની માફક એક જ દિશામાં વાળ્યા વગર તે આખરે તે વૃત્તિને પણ ત્યાગ કરીને, તેની પર ગયા વગર, દેવળ વાદવિવાદથી, તકથી સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વૈદક શાસ્ત્રના માત્ર પુસ્તકો વાંચવાથી વૈદ ન થવાય. એક દેશ વિશે પુસ્તકો વાંચી તેના અગત્યનાં સ્થળોનાં ચિત્રો જોઈને કાંઈ તૃપ્તિ ન થાય. તેથી તો તે દેશ જોવાની ગિરાસામાં વધારો થાય, તે પ્રમાણે શાસ્ત્રાભ્યસનથી, સત્સંગથી, આત્મસાક્ષાત્કારની ઉત્કંઠા વધે; પણ પરમાર્થની પ્રાપ્તિ તો અપરોક્ષનુભૂતિથી જ થાય. તેથી આત્મસાક્ષાત્કાર એ જ આપણા જીવનનો અંતિમ ધ્યેય છે, તે સિવાય અવસ્થાદ્વયમાંથી, મુખ્યદુઃખના બંધનમાંથી, મુક્તિ નથી, એ આપણે હમેશ સ્મરણમાં રાખવું. આ આદર્શ લક્ષ્યમાં રાખી સર્વ પ્રવૃત્તિ આદરવી એ આપણો પ્રથમ ધર્મ છે.

વેદાંતની એક બીજી અતિ ઉચ્ચ અને ઉદાર કલ્પના એ છે કે મનુષ્યની પ્રકૃતિ બિન્ન બિન્ન હોવાથી સર્વને માટે સાધન એક પ્રકારનું હોઈ શકે નહીં. સર્વનું પ્રાપ્તિવ્યસ્થાન એક જ. આત્મા, ઈશ્વર, બ્રહ્મ, અલ્લા, ગોડ, નિર્વાણ વગેરે ગમે તે નામ આપણે આપીએ. પણ ત્યાં પહોંચવાના માર્ગો પૃથક્ પૃથક્. સામાન્યતઃ આ માર્ગોનું વર્ગીકરણ ચાર મુખ્ય ભાગોમાં કરવામાં આવે છે. આ સર્વને યોગની સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. 'યોગ' એટલે એકતાનો અનુભવ તદુપરાંત તે એકત્વ તરફ લઈ જનારા માર્ગને પણ 'યોગ' કહેવામાં આવે છે.

આ આર મુખ્ય માર્ગોના નામે નીચે પ્રમાણે છે - જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, રાજયોગ અને કર્મયોગ આ ઉપરાંત શાકતોનો 'શાકતમાર્ગ' પણ છે મનુષ્ય માત્ર બે પ્રકારના હોય છે, અતર્મુખિ અને બહિર્મુખિ તેથી ઉપાસનાના પણ ખાસ બે વિભાગો પાડી શકાય નિવૃત્ત ઉપાસના ને પ્રવૃત્ત ઉપાસના જે ઉપાસનામાં મનની વૃત્તિઓને ઈશ્વરાભિમુખ કરવામાં આવે ને બીજા બધા વિચારોને તિલાંજલી આપવામાં આવે તેને નિવૃત્ત ઉપાસના કહી શકાય જેમાં મન બહિર્મુખ પ્રવૃત્તિમાં રમ્યુ પમ્યુ રહે તો પણ કર્મ દ્વારા જ ચિત્તશુદ્ધિ સંપાદન કરીને છેવટે સાક્ષીભાવની પણ પ્રાપ્તિ થાય તેને પ્રવૃત્ત ઉપાસના કહી શકાય ઉપાસનાના આ બે મુખ્ય વિભાગો તેમથી ઉપરોક્ત પેટા વિભાગો મનુષ્યની પ્રકૃતિના ભિન્ન ભિન્ન અંગોના ન્યુનાધિક વિકાસ ઉપરથી કરવાના આવ્યા છે

મનુષ્ય જે જૂનિકા ઉપર હોય ત્યાંથી જ તેને ઉત્તેજન આપી ઉચ્ચ ગામી બનાવવો તે જ ધર્મનો હેતુ છે ઈશ્વર આપણા જીવનનું કેન્દ્ર આપણે બધા એ કેન્દ્રને અવશ્ય પહોંચવાના પણ જેમ અને તેમ ત્વરાથી આપણે તેને પ્રાપ્ત કરીએ, એ ઉદ્દેશથી યોગમાર્ગોનું ૮ શોધન જ્યારે કેન્દ્રને પહોંચ્યા એટલે બધા ભેદો ઓસરી જવાના જ્યાં સુધી તથી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી ભેદભાવોનું અસ્તિત્વ પણ આવરણક સમાજની અંદર આપણે સહસ્રાવધિ અહેરાઓ બોધ્યે છીએ તે પ્રમાણે મન પણ વિધ વિધ પ્રકારે હોય છે એક વર્ગમાં લાગણીની પ્રધાનતા હોય છે રસિક વૃત્તિઓવાળાઓનો આ વર્ગ છે આવા મનુષ્યોને સૌન્દર્યનો વિચાર કરવાનું, સૃષ્ટિની રસિક અને દલામય ગાળુનો ઉપભોગ કરવાનું તથા પ્રેમદ્વારા પ્રભુની આગધના કરવાનું બહુ ગમે છે પ્રભુપ્રેમ વિશ્વપ્રેમ, ભક્તિ એ જ એમનો આદર્શ હોય છે નેમને તર્ક-વિતર્કનું શુષ્ક ને શુચવાદ બરેનું જીવન પસંદ નથી બીજી જાતના મનુષ્યો શુદ્ધિપ્રધાન હોય છે તેમને તત્ત્વચિંતકો કહી

૫ આધુનિક સમયના વૈજ્ઞાનિકો પણ આ વર્ગમાં આવી શકે

આવા મનુષ્યોને પ્રત્યેક વસ્તુ બુદ્ધિથી તોળી તોળીને જોવાની ટેવ હોય છે. તેઓ અઘડદાથી, લાગણીઓથી, આવેશથી તણાઈ જતા નથી. કેટલાએક પોતાની આંતરિક સ્થિતિનું પૃથક્કરણ કરવામાં આનંદ લે છે. પોતાની અંદર કેવી કેવી શક્તિઓ કામ કરી રહી છે, મનની કેટલી અવસ્થાઓ છે, તેમના ઉપર પ્રભુત્વ કેવી રીતે મેળવવું, તે વિશે વિચાર કરી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ અનુસાર સાધના કરે છે. કેટલાએક કર્મપ્રધાનવાળી વૃત્તિવાળા મનુષ્યો હોય છે. તેમને તો આખો દિવસ કામ કરવાનું જ ગમે, દવાખાનાં ખોલવા, અન્નક્ષેત્ર ખોલવા, લોકોની સેવા કરવી, પોતાની અને લોકોની શારીરિક ઉન્નતિ કેમ થાય તે તરફ જ તેમનું ધ્યાન. આવા લોકોને બહિર્વૃત્ત કહી શકાય. બીજા બધા અંતર્વૃત્ત આ લેન્ન લિન્ન પ્રકૃતિના લોકો માટે સાધનો પણ અલગ અલગ. તત્ત્વ-ચેતકને તત્ત્વજ્ઞાનનું જોર પૂરું પાડવું જોઈએ, ભક્તિપ્રધાનને ભક્તિ-માત્ર, કર્મકાંડીને કર્મ દ્વારા ગતવ્ય સ્થાને પહોંચવાનો માર્ગ, (કર્મ માટે તે પ્રકારનું હોય) બતાવવો જોઈએ. આજ હેતુથી લિન્નલિન્ન માર્ગોની નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ બધા માર્ગોમાં (ગજયોગ, જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ, શાકતયોગ) પરસ્પર સંબંધ ધણો નકટનો છે, વિનક્ષણુતા કરતા સમાનતા તેઓમાં વધારે છે, મનની એક શક્તિની વિશિષ્ટતા ઉપરથી ખાસ નામ અમુક માર્ગને આપવામાં આવે છે. પણ તેમાં બીજા માર્ગોના તત્ત્વો પણ અંતર્ગત હોય છે. જ્ઞાનમાર્ગીમાં નાગણીઓનો અને ક્રિયાશક્તિનો સદંતર અભાવ ન હોય તેવું નથી. તેમ ભક્તમા જ્ઞાન ન જ હોય ને કર્મ કરવાની શક્તિ પણ ન હોય તેમ પણ નથી. જેમાં જે માર્ગનું સ્વરૂપ વિશેષ માણુમાં દેખાતું હોય તે ઉપરથી તે અમુક માર્ગનો અનુયાયી છે એ માપણું કહી શકીએ. આ સર્વ માર્ગો આરંભમાં જુદા દેખાય છે. પણ તેઓનું લક્ષ્ય એક જ હોય આગળ જતાં એક બીજાની સમી-મા આવતા જાય છે અને છેવટે તેઓનું પર્યાવસાન એક જ ઠેકાણે થાય છે

માનવજીવનના ચાર પુરુષાર્થ

લેખક — શાન્તિલાલ ઠાકર, એમ. એ.

પ્રાચીન હિંદુશાસ્ત્રોની જીવનવ્યવસ્થા પ્રમાણે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ માનવના મહાન પુરુષાર્થ છે. દરેક જીવિશાંણી પુરુષ તે ચારેયને પોતાના જીવનમાં સિદ્ધ કરવાની સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાર્થના કરે છે—ઈચ્છા રાખે છે માટે તેમને પુરુષાર્થ કહેવામાં આવે છે. એક માનવજીવનમાં આ ચાર પુરુષાર્થોની ક્રમપૂર્વક યોજના કરવામાં અને તેમને ધ્યેય તરીકે સ્વીકારવામાં પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓએ ઊંડી દીર્ઘદષ્ટિ અને અચૂક માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન દાખવ્યાં છે. બહોળી, બ્યાપક દષ્ટિએ વિચાર કરતાં એમ કહી શકાય કે ધર્મનો પાયો જીવનના પ્રથમ આશ્રમમાં—અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં પુરુષે દૃઢતાથી નાંખવાનો છે; અર્થ—પ્રાપ્તિ અને કામપ્રાપ્તિ માટે ભાગે ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રાપ્તિય વિષયો છે; અને મોક્ષપદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે પ્રથમ તબક્કો વાનપ્રસ્થાશ્રમનો છે અને પ્રાથમિક તૈયારી સંપૂર્ણ થયે તેના બીજો તબક્કો સંન્યાસાશ્રમનો છે. આ રીતે જોતાં તે ચારેય પુરુષાર્થોનો ક્રમ બહુ જ જુદાપૂર્વક ગોઠવવામાં આવ્યો છે. આધુનિક દેશકાળ ભલે એ ચાર આશ્રમોની ચોક્કસ વ્યવસ્થાને અનુકૂળ ન હોય; પણ જે માનવીને પોતાનું જીવન ક્રમશઃ વિકાસની શ્રેણી પર ઉત્તરોત્તર પ્રકુલિલ અને સફલ બનાવવું

છે તેને ઉપરોક્ત ચાર આશ્રમકાળને અનુરૂપ ચાર વિભાગ પોતાના જીવનમાં વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવા જ પડ્યા છે, અને નહિ તો તે માનવી કોઈ મહાન સિદ્ધિને જીવનમાં પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી. અલ-ખત, કેટલાક ધૂમકેતુ જેવા ગ્રીન્જીવણ અપવાદો વચ્ચેની કક્ષાઓને કૂંદકો મારીને ઠેકી ગયાનાં દૃષ્ટાન્તો પણ માનવજીવનના ઇતિહાસમાં નજરે પડે છે, પણ તે તો અપવાદો જ હોય માનવજીવનના સામાન્ય ક્રમને સિદ્ધ કરે છે. આ રીતે વિચારતાં પ્રાચીન ચિંતકોએ એક જ માનવજીવનને એકમ તરીકે સ્વીકારી, તેટલી અવધિમાં જ માનસ-શાસ્ત્રના વિકાસના ક્રમને સફળતાથી અનુભવી, અંતમાં માનવી પરમ-પુરુષાર્થને—અર્થાત્ જીવનના ઉચ્ચતમ ધ્યેયને કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકે તેની ગોઠવણ કરી છે, અને તે માટે આપણને તેમને માટે આશ્વર્યચક્રિત બહુમાન ઉત્પન્ન થયા સિવાય રહેતું નથી. જેમ બીજામાંથી છોડ ઉગે તે વખતે પશુ પંખી તેને જગાડી ન નાંખે તે માટે વાડ દ્વારા તેનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે અને જલસિંચન દ્વારા તેનું પોષણ કરવામાં આવે છે, જેમ બ્રહ્મચારીને સંયમ નિયમ તથા નીતિ દ્વારા તેનું આત્મ-તેજ વૃદ્ધિગત થાય અને ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામે તેવી જૂમિકા રચવામાં આવે છે, અને તપસ્યા દ્વારા બુદ્ધિને સૂક્ષ્મ અને સ્થિર બનાવી જીવનના સર્વાંગી ધ્યેયને તે પહોંચી વળે તેવા પ્રકારનું તેને પોષણ આપવામાં આવે છે. પછી તે છોડ વૃદ્ધિ પામી વિશાળ ઘટાદાર વૃક્ષ બને ત્યારે વનનાં સઘળાં પંખી આવી તેની શીતળ શાખાઓમાં માજો બાંધે છે, આજો દિવસ તેમના મધુર કથરવ વડે સંગીત કરે છે, તેની છાયામાં પશુઓ તથા માનવીઓ આરામ કરે છે, અને તે વૃક્ષ જંગલમાં મંગલ કરે છે. તેવી રીતે શુદ્ધસ્યાશ્રમમાં ધર્મ વડે અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ કરતાં સન્નિવૃત્ત પાસે અનેક દુઃખી માણસો આશ્રય લેવા બન્યે છે, તેનું કુળ, કુટુંબ તથા જાતિ અને દેશ તેની આર્થિક તથા બૌદ્ધિક સંપત્તિ વડે ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને પ્રેતાત્મી આંતર

થોડા, અનેક પ્રકારે ભ્રમિત ચિત્તવાળા, મોહભ્રમમાં ફસાઈ ગેલા, વિવેકપદાર્થોના ભોગમાં અતિ આકર્ષિતવાળા તે (આમુગી) લોકો અપવિત્ર નગ્નમાં પડે છે.

આગતે જેના જે લોકોએ પ્રથમ અવસ્થાએ ધર્મનો પાયો ખાંચ્યો નથી તેઓ અન્યાયથી ધન વગેરે હામવાની પેઠીમાં પડે છે. અને હામપ્રાપ્તિમાં પણ તેની જે જૂથથાપ ખાઇ નિષિદ્ધ ભોગવિદ્યાશ્રીની ગર્ભામાં દુભે છે. અન્યાયથી વિત્તોપાર્જન કરી તેઓ અગમ્યાગમન, અપેક્ષાન, અભક્ષ્યભોજન, અસ્પૃશ્યસ્પર્શન, અદરયંદર્શન, અશ્રાવ્ય શ્રવણ, અવાચ્ય વાચન વગેરે અનિષ્ટજનક મોહભ્રમમાં સ્ફેર મानी અતિ નગ્નપતનના અધિહારી બને છે. માટે જે ઋષિમુનિઓએ અર્થપ્રાપ્તિ અને હામપ્રાપ્તિ પહેલાં ધર્મશી પુરુષાર્થપ્રાપ્તિની આવશ્યકતા સ્વીકારી છે. વળી ધર્મચગ્ન દ્વારા પુણ્યપ્રાપ્તિ થતી નથી. અને પુણ્ય દ્વારા ચિત્તશુદ્ધિ થઈ નથી તો મોહભ્રમમાં પ્રવૃત્તિ પણ સંભવતી નથી; માટે આ ચાલે પુરુષાર્થોમાં ધર્મ, માળાના મણકાઓમાં દોરીની પેડે, અનુસૂત છે.

અર્થ—આજઠાણ તો અર્થ ઝીટલે દ્રવ્ય અર્થ લેવો ઉચિત છે: કાગળ કે દ્રવ્ય દ્વારાજ સકલ ભોગ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. દ્રવ્ય સિવાય ગૃહસ્થને જીવનમાં સામાન્ય સુખ-સગવડ પણ મળતા નથી. સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ, સ્વજન આદિના ભગ્નુપોષણની પણ ચિંતા ગ્રહે છે, અને તેવા પ્રકારની ચિંતામાં દુભેલો ગૃહસ્થ ઇશ્વરપ્રભુધાનમાં ચિત્ત પરોવી શકતો નથી; માટે અર્થપ્રાપ્તિને પુરુષાર્થ ગણ્યો છે. વળી દ્રવ્યથી પુણ્યોપાર્જન થઈ શકે છે. વાવ, તળાવ, કુવા વગેરે ખોદાવવા, ધર્મશાળા બંધાવવી, પરબો ખેસાડવી, અન્નદેવો ખોદવા, પુસ્તકાલયો ખોદવા, મહત્ત્વ ઔષધાલયો ઉઘાડવા, દુઃખી તથા ગરીબગુણિને મદદ આપવી—આ બધું પુણ્ય કાર્ય દ્રવ્ય દ્વારા થઈ શકે છે. ગૃહસ્થને વિદિત એવા ઉપભોગપદાર્થો પણ દ્રવ્ય વિના મળી શકતા નથી.

શાષ્ટ્રનું ઉત્થાન અને તેને માટેની અનેક આધુનિક પ્રકારની યોગ્યતાઓ ધનસિવાય સંભવતી નથી. જે દેશમાં ગૃહસ્થો ધનહીન તથા દીન અને દરિદ્ર છે, તેઓ સ્વમાનશીલ હોતા નથી, નિરાશ તથા હતોત્સાહ બની ગયેલા હોય છે, યાચના કગવામાં તેમને શરમ લાગતી નથી, મહત્વાકાંક્ષા અને ઉચ્ચ સ્વપ્નેની સિદ્ધિ તેમને આકર્ષતી નથી, બીજા દેશોની સમૃદ્ધિ જોઈ તે પોતાની જાતને “બિચારા તથા બાપડા” ગણી નિંદે છે, તેવો દેશ કોઈ કાળે ગૌરવશાળી, પગકમી તથા સમૃદ્ધ બની દુનિયામાં નામના મેળવતો નથી. તેવો દેશ બહુચેટાનો દેશ છે. વધારામાં જે તેવા નિર્માણ, નિર્વીર્ય, દરિદ્ર લોકો ધર્મ તથા વેદાન્તની પોકળ વાતો કરી, અંદરથી અમ તોષમાં સજડતા ન્હી, બહારથી પ્રારબ્ધ તથા સતોષ અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનાં ગપોટાં હાકે છે, તે તો વધારે હાસ્યાસ્પદ અને દુર્લભ સમજવા. ન્યાયપૂર્વકની અર્થપ્રાપ્તિ અને કામપ્રાપ્તિ દ્વારા જે માનવી વિષયપદાર્થોના પથ ઉપભોગ કરી અંતઃકરણને શાંત કરતો નથી, તેની સામાન્ય રીતે વૈગમ્યપૂર્ણ મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ સંભવતી નથી. જે તેવા અપકવ જીવાત્માઓ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે વિડંબનીય ચેષ્ટા કરે છે તો તેઓ કાં તો પાછા પડે છે અથવા પ્રલોભન આવતાં અટકી જઈ જમણી આસક્તિથી કામોપભોગના સેવનમાં પડી જાય છે. આમાં પૂર્વજન્મના સંસ્કારના બળથી અપવાદ હોઈ શકે છે, પણ સામાન્ય રીતે ગાંધી કે સમઘિની દષ્ટિએ વિચાર કરતાં તો ઉપરના વિચારો સાચા છે. એટલા જ માટે કપિ-મુનિઓએ ધર્મ પછી અર્થને બીજા પુરુષાર્થ ગણાવ્યો છે.

કામઃ—ભગવાન યોગસત્રાટ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ગીતામાં કહે છે કેઃ—

ધર્માવિરુદ્ધો મૃતેષુ કામોઽન્નિ મરતર્પમ ।

હે અર્જુન, પ્રાણી માત્રમાં ધર્મથી અવિરુદ્ધ અર્થાત્ ધર્મને અનુકૂળ એવો કામ હું છું, એટલે જીવનવિકાસમાં અમુક તબક્કે, ધર્મને અનુકૂળ એવી કામના નિન્દા નથી, પણ ઉપાદેય છે. હિન્દુશાસ્ત્રની

દષ્ટિ એક વાત પણ ખાસ ભાર મૂકે છે—અને તે એ કે વ્યક્તિની એકેએક ધર્મના તેનું એકેએક આચરણ, સમજીના હિતને દષ્ટિમાં રાખીને જ થવું જોઈએ, વ્યક્તિ એ સમજીનું એક ધર્મ અંગ છે અને તેથી સમાજનું હિત એ વ્યક્તિની દરેક ક્રિયાનું નિયમક બનવું જોઈએ, તે વ્યક્તિનો ધર્મ છે. આથી જ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં લગ્ન એ અંગત, વ્યક્તિગત પ્રશ્ન મનાય છે, જ્યારે ભારતવર્ષના આદર્શ પ્રમાણે લગ્ન પણ સામાજિક ક્રિયા છે, માટે જ તેમાં સમાજની, માનની હાજરી આવશ્યક મનાતી તેમાં કેવળ વ્યક્તિની પસંદગી કે સ્વચ્છંદને જ નિયમક ગણવામાં આવતો નહિ લગ્નના નિયમબદ્ધ, સમાજહિતકારક જીવનમાથી વ્યક્તિએ સમાજને ચાલે પોતાના જોડ તરવેલા વાત્સલ્ય પ્રતિનિધિરૂપે બાળકને અર્પણ કરવાનું છે લગ્ન જીવનની કેટલી સયમપૂર્ણ ઉદાત્ત કલ્પના ! આવી રીતે ઉત્પન્ન કરેલ લગ્ન બાળકો જ્યારે ભારતવર્ષના નાગરિકો બનતા હતા ત્યારે ભારતનો ભાગ્યેલ્ય મધ્યાકાશમાં તપતો હતો. જે માનવીના જીવનમાં ધર્મનો પાયો પ્રથમ અવસ્થામાં ન્યાયો હોય, અને પછીની અવસ્થામાં ન્યાયપૂર્વક ક્રમાયલા દ્રવ્ય વડે જ્યાં વિહિત, સયમપૂર્ણ કામોપભોગ કરવામાં આવતો હોય, ત્યાં મમજીવન પણ કેવળ મુલગ, રમણીય અને પ્રગતિકારક હોય ? જેટલા પ્રમાણમાં પુરુષમાં સયમ અને તપસ્યા, તેટલા પ્રમાણમાં તેનો કામોપભોગ સૂક્ષ્મ, ધર્મ અને સતોષજનક, અત્યારે તો સ્થૂલ શારીરિક દૃષ્ટિએ જોતા પણ ભારતના ઘણા ભાગના લોકોમાં કામોપભોગની શક્તિ જ રહી નથી —તેઓ જેટલા ક્રમતાકાત, નનણી ઈચ્છાશક્તિવાળા અને નિર્ધીય ધૃતિવાળા બની ગયા છે, ત્યાં સૂક્ષ્મ, તાત્ત્વિક, ધારણાશક્તિવાળું અને સ્તબ્ધચુકત કામજીવન તોત્કલાંથી જ સંભવે ? તેવા નિર્માલ્ય, વિપવલોલપ માતપિતાના બાળકો પણ ક્યાંથી તેજસ્વી, પગકમશીલ અને બુદ્ધિશાળી હોય ? મહાધાન સંસ્કારથી માંડીને જ્યાં સર્વે હિતકારી, સયમપૂર્ણ

અસ્કારિતો ઉઠે થઈ ગયો હોય, ત્યાં માત્રપ્રતિમા ધામિકતાના અને શક્તિમત્તાના ખીન્ન કેવા ?

ઉપર સૂચવ્યા પ્રમાણે પર્મના પાયા ઉપર ન્યાયેની અને ન્યાય-પૂર્વકે પ્રાપ્ત થેલા ધન દ્વા. સિદ્ધ થયેલી કામપ્રાપ્તિ સિવાય સામાન્ય માનવને માટે વૈગમ્યની કિશોરિયા જવું સંભવતું જ નથી નૈસર્ગિક રીતે માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ઉત્પન્ન થતો કામ આયુની અમુક કાળમર્યાદામાં, સયમ તથા ન્યાયપૂર્વકે ભોગવાતા આપો આપ શાંત થાય ?—ઈન્દ્રિય ખૂટતા આપોઆપ શાંત થતા અગ્નિના જેમ, અને ત્યાં પડી જ આવ્યાવિકે રીતે ચિત્તશાંતિ અને વૈગમ્યનો ઉપયોગ થાય છે, અને પડી કમળ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન નહીં કરે, માટે પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ મનને તૃતીય પુરુષાર્થ ગણી દે છે.

મોક્ષ—ઉપરના વિચારોની અગ્નિ, વક્ષમાં લેતા મનુ ભગવાનનું વિદ્યાન સહેલાઈથી સમજીને કે— ' પોતાને પળિયા આવેલા જોઈ, તથા પુત્રને જે પુત્ર ઉત્પન્ન થયેનો જોઈ (અર્થાત્, ધર્મ અર્થ અને કામ યથાવત્ સિદ્ધ થયા પછી) પુત્રે પોતાના મનને મોક્ષમાં પરોવવું ' સયમપૂર્વકે મળતો સદુપયોગકારીને સુદ્ધિ વડે જે પૂર્વજીવન ગાળવામાં આવ્યું હોય તે વૃદ્ધાવસ્થા અતિશય ગમ્ય, ગંભીર તથા ગસાગનીવડે છે. અમેરિકાના વિદ્વાન ડૉક્ટર જે. ટી. સ્પેન્સરે પશુ જીવન મત ધનવતા હતા તેઓ પોતે પણ ઘણું ઘણું આયુષ્ય જીવવા ભાગ્યશાળી થયા હતા તેઓના મત પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થા જીવનની સંધ્યા છે તેમાં અનેક પ્રકારના અનુભવોના પચરંગી પટ પૂગાયા હોય છે તેમાં સર્વોચ્ચ ગંભીરતા હોય છે વર્ષાઋતુના પૂર ઓસરી ગયા પછી નદીના પાણી જેમ શાંત પડે છે તેવા ચિત્તવૃત્તિના વેગ શમી ગયા પછીની શાંતિ હોય છે આગાની પાકી સાખ જેવી તેમાં ગસાગતા હોય છે અનુભવવૃદ્ધ, જીવન ખેડેલા તે મહાગ્રંથી પોતાની રમણીની નોંધપોથી-માથી સમાજને અનેક કોગટીને પ્રસંગે અમૂલ્ય માગદર્શક સલાહ

આપી શકે છે ભગવતી શ્રુતિની પણ આજ્ઞા છે કે-કુર્ષ્ણેવેદઃ કર્માણિ
જિજીવિષેચ્છત સમા. । આ જગતમા (નિઃકામ) કર્મો
કરતા કરતા પુરુષે પૂનઃ મો વર્ષ જીવવાની ઇચ્છા ગમવી.
એવું જીવન જીવનાગજોના અનેક દૃષ્ટાંતો આપણને ઉપનિષદકાળમા
તથા મહાભારતકાળમા મળી આવે છે. આધુનિક જમાનામા પણ
કનિષ્ઠાદિ ટીચરનાથ ટાગોર, મહાત્મા ગાંધી, સ્વ. મુરેન્દ્રનાથ બેનરજી,
સ્વ. શ્રીરાજશાહ મહેતા. દાનભાઈ નરસિંહજી, કાલિયાવાડના દિવાન-
સન્યાસી શ્રી મળાભાઈ ઓઝા ઇત્યાદિ અનેક દાખલા મોજુદ છે.

એમા પણ વાનપ્રસ્થાશ્રમ એ ગૃહસ્થાશ્રમની અવસ્થામાથી સન્યા-
સાશ્રમની અવસ્થામા જવાનું વ્યવસ્થિત પગથિયું છે. વાનપ્રસ્થાશ્રમ સન્યા-
સી થવાની ઇચ્છા મેરતા મુમુક્ષુ માટે apprenticeship છે. આખા
જીવનની અનુભૂતિઓના પરિણામમાથી ભુદ્ધિ સમૃદ્ધ કર્તુના આકાશની
ગેડે સ્વચ્છ મને છે, શાંત અને ત્રિશ્વ બને છે, અને તેમાથી આયોઆપ
આતમુખતા તથા વૃત્તિ-નિરોધ મરણ મને છે, માટે જ વેદમા કપિ-
ઓની પ્રાર્થના જોવામા આવે છે કે—**उर्वारिकमिव दग्धनामृ-
क्षीय मामृतात् ।** પોતાના ડીટામાથી પાકું થયેલું ઉવગિરિનું ફળ
જેવી રીતે ગરી પડે તેમ મને (જીવનમાથી) ગરી પડવા ઘો. તેમા
કોઈપણ પ્રકારની વેના કે પ્રયાસ ન હો. પરિપક્વ ફળ જેમ ડીટામાથી
ગરી પડી પોતાનો મોહ મેળવે છે, તેમ મને જીવનના જંજાવાતમાથી
અનેક અનુભવોનો પદાર્થપાઠ લીધા પછી, શાંત બની, અમરત્વના
જોગમા ખરી પડવા ઘો. આ રૂપક બતાવે છે કે આ ચાર પુરુષાર્થો
જો કેમપૂર્વક સિદ્ધ કરવામાં આવે તો તેમાં સફળતા, સ્વાભાવિકતા,
અપ્રયત્નસાધ્યતા છે. અને તેમા જ આ કમના યોગ્ય ક્ષપિ મુનિ-
ઓની દીર્ઘદષ્ટિતા તથા મહત્તા જણાઈ આવે છે.

લક્ષિતમીમાંસા

(ગતાકથી ચાલુ)

લેખક-સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી

માન્યતા-૩

પ્રભુની ઇચ્છાથી જન્મે પ્રકાશના પદાર્થો—જનોક જાતના પદાર્થોની માસ આપણી દ્રષ્ટિથી થાય છે; પણ ખરેખરે નાશ થતો નથી. સ્થળ બદલાય છે એટલે જીજ્ઞાસુ જગ્યાએ અનેક પદાર્થો રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉત્તર-૩

પ્રભુમાંથી નીકળેલા અનેક પદાર્થોના નાશ થાય છે છતાં તે જીજ્ઞાસુ જગ્યાએ રહે છે એમ તમે કહો છો, તો તે જીજ્ઞાસુ પ્રભુ દર્શે કે નહિ અને તે જગ્યાએ પ્રભુ હોય તો ત્યાં પ્રભુને જોવામાં લાભ છે કે પદાર્થને જોવામાં લાભ છે ? સ્વપ્નમાં ધણી પદાર્થોના નાશ થાય છે ને ધણી ઉત્પન્ન થતા દેખાય છે, અને તમારી માન્યતા પ્રમાણે જો તે માત્ર સ્થળ ફેરવતા હોય તો જગ્યા પછી એક સ્થળે તે પદાર્થ સત્યા તરીકે મળવા જોઈએ; પણ તે પદાર્થ જગ્યા પછી મળતા નથી, સ્વપ્ન વખતે જોની ઉત્પત્તિ અને નાશ તદ્દન સાચો લાગે છે તેની સ્થિતિ પણ મળવી જોઈએ; પણ જગ્યા પછી તે મળતા નથી. આ જગૃત જગ-તમાં પણ નદીનું પાણી રાજ એને એ મળતું નથી, ઝાડનું ફળ પણ

કાંઈ હવે તેણે આજે રહેતું નથી, જે પદાર્થની સ્થિતિ હોય તેની ઉત્પત્તિ અને, પણ જન્મતમા કયા પદાર્થની સ્થિતિ રહે છે ? જે માં પદાર્થની સ્થિતિ નથી તો તે પદાર્થ છે એમ કેમ કહી શકાય ?

માન્યતા-૪

પ્રજુ અને મનુષ્ય પ્રાણીમાં હું કાંઈ ફેર દેખતો નથી. રક્ત મોઢું નાનું સ્વરૂપ છે; બાકી બધું એક જ (ગાનની દૃષ્ટિએ) અસાનને લીધે જુદું જુદું દેખાય છે.

ઉત્તર-૪

જે પ્રજુ અને મનુષ્યમાં કાંઈ ફેર ન હોય તો પ્રજુનો આત્મ મનુષ્યમાં આવવો જોઈએ મનુષ્યનો મનુષ્યમાં આવવો જોઈએ, પણ માણસ વિષયના સુખ મારે તરફ છે, પ્રજુ તરફકત નથી, માણસ જન્મે છે અને મરે છે, આ પ્રજુ જન્મતા નથી અને મરતા નથી, માણસમાં અસાન છે અને પ્રજુમાં નથી, માણસ એક જગ્યાએ રહે છે અને પ્રજુ સર્વત્ર રહે છે, તેથી માણસભાવે માણસ જેવો પોતાને માને છે તેવો માણસ અને પ્રજુ એક નથી, છતાં માણસ પોતાનું સાચું સ્વરૂપ સમજી અને તે પ્રમાણે રહે તો તેનામાં જે પ્રજુનો સ્વભાવ ગુપ્ત રહેલો છે તે સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવતો જાય અને પછી તેને માણસ કહી શકાય નહિ.

ઉપગ્ના વિવેચન ઉપરથી જણાઈ આવશે કે તમારી માન્યતા જોઈએ તેટલી ચોખ્ખી નથી. તમે બરાબર વિચાર કરેલો નથી. જે પ્રજુ સર્વને આશ્રય આપનાર છે તેનો સ્વભાવ સત્મંગથી અને આત્મ-સાનથી બરાબર જોઈએ લેવો અને તે સ્વભાવ આપણા કર્મ દ્વારા પ્રગટ ગામવો એ ખગ બકલની લકિતનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

જે પ્રજુ સાથે તમારો નિત્ય સંબંધ છે તે તમારી ક્રિયામાં અગાધ દેખાવો જોઈએ. એ સંબંધ ન રહે તો બીજાને તમારી પાસેથી પ્રજુનો પરિચય મળશે કે સાધારણ માણસનો પરિચય મળશે.

તમારી છેલ્લી માન્યતા પ્રમાણે ભિન્ન દેખાવમાં જે પ્રજાની અભિ-
નતા નિત્ય સિદ્ધ રહે છે ત્યાં શુદ્ધ પ્રેમથી તે અભિન્ન બાવનો પરિ-
ચય જે તમે ન આપી શકો, તો તમારી માન્યતા સાચી છે તેનું
પ્રમાણ શું ?

થોડી વાર રહેવું, જીવવું એ કાર્મકને પસંદ નથી. થોડી વાર જીવન
લંબાય તો ઠીક એવું સૌને ગમે છે. તો જે એતનાથી યુક્ત ગ્રહેવાથી
દમ્ભેશનું રહેવું બની શકે છે તેનો સંબંધ અવશ્ય રહેવો જોઈએ,
અને એવો સંબંધ થાય તો આપણે નથી ગ્રહેવાના એવું કદી બનતું
નથી. તેમાં અસંભાવના અને વિપરીત ભાવનાને અવકાશ નથી
અથવા અવકાશ આપવો જોઈએ નહિ.

બધાનું રહેવું જો તે પરમાત્માની અંતર્ગત છે; અને જો તે જ
મર્વાત્ર સદા રહેલા છે તો આપણું જીવન એવું જોઈએ કે તેનો પરિ-
ચય-લક્ષ શકાય અને દર્શ શકાય. અને એવું થાય તો જ કદી શકાય કે
પરમાત્મા જ રહેલા છે. પણ જ્યાં એ વાત બૂલી જવામાં આવે છે ત્યાં
લોકોને અને તમને તમારી પાસેથી સાધારણ માણસ મળે છે, અને
તમારી પાસે પ્રજા છે છતાં મળતાં નથી. માટે જે પ્રજા સર્વનો આધાર
છે, જે તમારી પાસે દમ્ભેશ છે, એનો પરિચય દેવો એ તમારું મુખ્ય
કામ હોવું જોઈએ.

જેનો નિત્ય સંબંધ બની રહેલ છે તેનું સતત જાન રહેલું
હોય તો તેનો પરિચય આપણા કામથી મળવો જોઈએ એવો ભાવ
રાખી શકાય ત્યારે તે અવિનાશી પરમાત્માને આપણી સામે પ્રગટ થવું
પડે છે. પણ જ્યાં પ્રજાનું વિરમરણ રહે ત્યાં માત્ર કલ્પિત જીવનની
અજ્ઞાનગત દસા દેખાય છે અને તે પ્રજાનું રહેવું જાણવામાં આવતું
નથી.

તેથી તેના સંબંધને અનુરૂપ થાય તેવો વ્યવહાર જોઈએ. જો ભગ-
વાનને જરાજર નદણા નથી તો કયા જ્ઞાનનો પરિચય આપશો ?

તેથી જે વ્યવહારમાં જેય રૂપી પરમાત્માનો આવિર્ભાવ થયો નથી ત્યાં જ્ઞાનનો અસંભવ જણાય છે જે વ્યવહાર સાચા જ્ઞાનપૂર્વક હોય તો અને આપણા શ્રવણમાં તેની જરૂરીઆતનો નિશ્ચય બગચા કરી લીધો હોય તો આપણા મનમાં તેનો આવિર્ભાવ થયા વગર રહેશે નહિ.

માટે ભગવાનની જરૂર તમાગ વ્યવહારમાં તમને કેટલી લાગે છે તે નક્કી કરી લેવું જોઈએ. પગલેલી સ્ત્રીનો પતિ પરોક્ષ હોય તો તેનું કામ ચાનવું નથી તેમ ભગવાન પરોક્ષ હોય તો અને તેનો સંપર્ક નિત્ય રહેતા ન હોય તો બોગે વ્યવહાર થશે તેથી હાથમાં જે પ્રભુ પ્રાપ્ત છે તેને અનુસાર આચરણ રાખવાથી જ તેનો પરિચય મળી શકશે જાન એવો ભાવ તો બધું એક જ છે, જ્ઞાન એવું હોય તો બધું એક જ છે, પરંતુ જે તે રીતે વર્તન ન કરાય તો તે ભાવનો પરિચય તરુને અને ખીજને સી રીતે મળશે કે જરૂર વસ્તુ આપણને મદદ કરી શકતી નથી, પણ એતન માટે એની રાહ મળવી એ નાસ્તિક ભાવ જેવું છે, એતનનું રહેવું જેવું છે તેવું છે આપણે જે કામને લાયક થયા તેવું કામ એતન આપણી પામેથી લેશે જે દરેક કામમાં આપણે પ્રભુનો પરિચય માગીએ તો તેના જ્ઞાનથી રહેવાથી તેનો પરિચય જરૂર મળશે.

પ્રભુને આગરે રહેવામાં શી આપતિ છે ? રહે છે કેવળ તે માત્ર એ પ્રમાણિત કરવું એ આપણો ધર્મ છે ખીજન કોઈ વિચારથી ભય ? ઇચ્છા ચિત્તમાં ખેમી ન શકે એ જ ભક્તના શ્રવણનું આમર્શ છે બધા ભય અને ઇચ્છા રહે છે ત્યાં પ્રભુ દ્વારા છર્તા પેખાના નથી.

મેદિથી બોલવું કે હું ભગવાનમાં મારું છું છતાં પોતાના જ્ઞાન માં ભિન્ન સત્તાનો વિચાર હી બધો તો એક ભગવાન હોવા છતાં તેનાથી ભિન્ન ખીજન કોઈ માનવાથી સાચા ભગવાન માન્યતામાં નથી, તો મનથી મને તે ભગવાનનું સ્વરૂપ રહેવાથી નભારી કે પનાના ભગ

વાન મળશે કે ખરો ભગવાન મળશે ?

મનથી માનેલા ભગવાન એ વાસ્તવમાં સાચા ભગવાન નથી તો મળશે શું ? હોય તો મળે ને ? મહેનત કરતાં પણ મળશે નહિ.

જો બધી જગ્યાએ ભગવાન છે તો શુદ્ધ રહેવાની જગ્યા આપણને ક્યાં મળી અને તેનો સ્વભાવ પ્રગટ થવાને જાહેર બીજે સ્વભાવ કેમ પ્રગટ થઈ જાય છે ?

પ્રભુને સ્તીકાર્યા વગર-તેનો ઉપયોગ આપણા જીવનમાં ક્યાં વગર માત્ર અહંકારી લાવથી રહેવાથી મિથ્યા જીવનનો પરિચય મળે છે.

આપણને ભગવાન મળેલા છે એ જગ્યા મુઠ્ઠી પ્રગટ ન થાય, બીજાના જીવનમાં દષ્ટિ આંધી જાય, પોતાના નિત્ય રહેવામાં રહે નહિ, તો આપણું રહેવું ભગવાનને આધારે સિદ્ધ થતું નથી અને જીવનમાં જે નવીનતા આવતી જોઈએ તે આવશે નહિ. સામાન્ય ચેતન એ તો માયાના ગુંજાની એક પ્રગટ અવસ્થા છે. જે કર્મથી પ્રભુ સિવાય બીજું કંઈ મળે નહિ, કારણ કે બીજું કંઈ છે નહિ, તે કર્મ જ કર્મ છે અને એવાં કર્મ-કરવાં એ જ ભક્ત જીવન છે.

ભક્તની સાથે ભગવાનને રહેવું એ ખાસ જરૂરી છે એ તો બધાએ માનવું પડશે. તેથી માયાની દશામાં પણ તેનો સંબંધ રાખી તેને પ્રગટ મળવા અને તેનો પરિચય આપવો એ જરૂરનું છે.

ભક્ત તો ભગવાન સિવાય બીજા કંઈને માણતો નથી, કારણ કે એના વિના બીજું કંઈ છે નહિ, અને એવા જ્ઞાનવાળા જ ભક્ત રહેવાય છે. આપણી જગ્યાએ પરમાત્મા હોય તો તે કેવું વર્તન રાખે એમ સમજીને તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. એવી લાવનાથી રહેવાય તો જ ભગવાનનું રહેવું અને તેની અંદર ભક્તનું રહેવું સિદ્ધ થઈ શકશે.

ધનવાન પામે ધન હોય તે સ્વાભાવિક છે, ઉપયોગનો વખત આવતાં ધનનો ઉપયોગ થાય છે તો જ્ઞાનવાળાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ પણ

ચાલાવિક છે. ધનવાળો વખત મળે ધનનો ઉપયોગ ન કરે તો તેનું ધન શા કામનું ?

વ્યવહારથી ભગવાનનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ નથી પણ ભગવાન છે માટે તે ભાવનો વ્યવહાર થવો જોઈએ. આપણે ભગવાનની સાથે છીએ એ વ્યવહારથી બતાવવાનું છે. એવી ભાવના જ્યાં હોય ત્યાં ભગવાનને બંધન સાથે વ્યવહારમાં ગહેતુ પડે છે. ત્યારે જ ખરું જીવન સમજાય છે અને આખું જીવન ભગવદ્ભેવારૂપ થાય છે.

(અપૂર્ણ)

ચાલતી વખતે હું આત્મરૂપ સમુદ્રનો તરંગ છું એવી ભાવના કરતો અથવા જોડો હોય ત્યારે હું જ્ઞાનરૂપ સૂત્રમાં પરાવાયલો છું એમ સમજતો, ઇંદ્રિયોના વિષયોની પ્રતીતિમાં હું આત્માના દર્શનથી આનંદ પામ્યો છું એવું માન્યા કરતો અને સતી વખતે હું કુખસાગરમાં ડૂબી મર્યો છું એવો અનુભવ કરતો મુકુટ પોતાનું આયુષ્ય એવી રીતે બળીત કરે તો એ નહીં દેહધારીઓમાં અંતગતમાં જ સ્થિતિ ગણનારો છે. ”

શાત્રપલોદી -૧૨

શ્રી લઘુવાસુદેવ મનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

૫૧

એકાદશ વર્ણક

હવે આ એકાદશ વર્ણકમાં આત્માના સત્, ચિત્, અને આનંદ-
રૂપજ્ઞાનું એકાદશ લક્ષણ દર્શાવે.

શિષ્ય:-આત્માનું સત્-રૂપ, ચિત્-રૂપ, અને આનંદ-રૂપ કેવી
રીતે સિદ્ધ થાય છે ?

આત્માની સત્-ચિત્
અને આનંદરૂપતા.

ગુરુ:-ત્રિશાકમાં પણ જેનો કોઈનાથી
બાધ ન થતાં જે એકરૂપે રહે, તે સત્નું

લક્ષણ છે, અને એ લક્ષણ આત્મામાં છે.

શિષ્ય:-એમાં કાંઈ પ્રમાણ છે ?

ગુરુ:-આ પ્રાપચિક સૃષ્ટિની પૂર્વે “ સત્ માત્ર હતું ” “ આ-

ત્મામાંથી આકાશ થયું, ” ઇત્યાદિ વેદાન્ત-
શાસ્ત્રનાં વાક્યો એમાં પ્રમાણ છે. વળી મ-

નુષ્ય માત્રને એવો અનુભવ થાય છે એ પણ
પ્રમાણ છે.

શિષ્ય:-ધનાદય, દરિદ્ર, કર્મો, ભક્ત, મુમુક્ષુ એમ બધા મનુષ્યોને
એવો અનુભવ કેનો હશે ?

ગુરુ:-હા, સાંભળ. “ મેં પૂર્વજન્મમાં સત્પાત્રોને જે કાંઈ આપ્યું
તેથી આ જન્મમાં હું એશ્વર્યનો અનુભવ કરું છું. આ જન્મમાં

જો કાઈ આપુ તો એનો આવતા જન્મમા અનુભવ કરીશ, " એવો ધનાઢ્ય પુરુષને અનુભવ હોય છે " મેં પૂર્વજન્મમા સત્પાત્રને કશું એ નહોતું આપ્યું, તેથી આ જન્મમા હું દરિદ્રતા ભોગવું છું, આ જન્મમા હું કાઈ નહિ આપુ તો આગલા જન્મમા પણ દરિદ્રતા જ ભોગવવી પડશે " એવો દરિદ્રનો અનુભવ હોય છે " પૂર્વજન્મમા મેં સત્કર્મોનું અનુદાન કયું હતું તેથી એ વાસનાથી આ જન્મમા પણ હું સત્કર્મના અનુદાનમા પ્રવૃત્ત થઈશ, અને તેનાથી ભાવિ જન્મમા પણ સ્વર્ગમા દેવપદ પ્રાપ્ત થશે, " એવો કર્મીઓનો અનુભવ હોય છે " પૂર્વજન્મમા મેં ભગવાનની ઉપાસના કરી હતી તેથી એ જ વાચના વડે આ જન્મમા પણ માગમા ભગવદ્ભક્તિ છે, અને એના વડે જ ભાવિ જન્મમા આનોક્યાદિ મુક્તિ વૈકુંઠ્યાદિ લોકમા ૭ અનુભવીશ " એવો ભક્તનો અનુભવ હોય છે " અનેક જન્મમા ધર્મ-મર્ષણ બુદ્ધિથી મેં કર્યો કર્યો છે, તેને લીધે આ જન્મમા વિવેક વગેરે ચાન સાધન શ્રી સદ્ગુરુ, ત્રવણાદિ ગ્રંથ સાધન અને આત્મચાન મને પ્રાપ્ત થયા છે, અને હવે પછી મારે (ભાવી) જન્મ નથી, હું કૃતકૃત્ય છું " એવો મુમુક્ષુને અનુભવ થાય છે આવી રીતે મનુષ્ય માનને ત્રણે મત્રમા ' ૮ છું ' એવો અનુભવ છે, એ ઉપરથી જણાય છે કે આ તમામા અધ્યસ્ત થયેલા દેહનો જ નાશ થાય છે, આત્માનો કદી પણ નાશ થતો નથી તેથી આત્મા નિકાલમા પણ અમાધિતપણું અને એ-કથે વિષમાન ગહેતો હોવાથી આત્માની સત્-રૂપતા સિદ્ધ થાય છે

શિષ્ય -હે સ્વામી ! અનુભવથી આત્માનું સત્-રૂપપણ કયું, પણ મુક્તિથી કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે ?

ગુરુ-સાલળ, મુક્તિથી વિચાર કરી જોતા પણ આત્માની સત્-રૂપતા સિદ્ધ થાય છે આ સસારમા આપણે વિષમાન છીએ ૧ નહિ એમ વિચાર કરતા આપણે વિષમાન છીએ એવું નય છે કાગલ કે સરંને ' ૬ આ સસારમા છું " એવો અનુ

ભવ થાય છે, અને આપણે દેહધારી છીએ કે દેહરહિત એમ વિચારતા સર્વને શરીર છે તેથી દેહગદિત નહિ, પણ દેહધારી છીએ એવું જણાય છે વળી આ શરીર સાથી આની મન્યુ છે એમ વિચાર કરતા નિશ્ચય થાય છે કે એ કર્મમાથી ઉત્પન્ન થયું છે

શિષ્ય - એ કર્મ આપણુ કે અન્ય કોઇનું ?

ગુરુ - આપણુ જ છે એમ કહેવું જોઈએ એક [વ્યક્તિ]ના કર્મથી બીજાને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થતી હોય એવું કંઈ અનુભવી શકાતું નથી નહિ તો એકના કર્મથી બીજાને સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિ કરી શકે. દુષ્ટાન્ત તરીકે બ્રાહ્મણના યજ્ઞથી શૂદ્રને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય અને પૂર્વે બ્રહ્મર્ષિ શુદ્રેવે કરેલી સમાધિ (મોક્ષ)થી આપણને બધાને વિદેહમુક્તિ થવી જોઈએ [પણ એમ જણાતું નથી] એટલા માટે આપણા કર્મથી જ આપણુ શરીર મન્યું છે એમ કહેવું જોઈએ

શિષ્ય - ત્યાર આ શરીરને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મો આ જન્મમા કયાં છે કે પૂર્વજન્મમા કયાં હશે ?

ગુરુ - વિચાર કરતા સમગ્રય છે, કે પૂર્વજન્મમા કયાં છે એમ જ કહેવું જોઈએ આ જન્મમા કર્મથી આ શરીર ઉત્પન્ન થયું છે એમ માનીએ તો (કર્મના) પહેલા આ (શરીર)ને અભાવ હતો તેથી આ (શરીર)ને આ (શરીર)નું જ કાગળ માની શકાતું નથી પૂર્વ જન્મમા કર્મ કરતી વખતે આપણે વિદ્યમાન હતા કે નહિ, એમ વિચાર કરતા સમગ્રય છે કે આપણે વિદ્યમાન હતા નિદ્યમાન ન હોઈએ, તો કર્મ કરવાનું જ બની શકે નહિ તે વખતે આપણુ શરીર હતું કે નહિ એમ પૂછીએ તો શરીર પણ હતું એમ નક્કી થાય છે, કાગળ કે શરીર ન હોય તો કર્મ કરી શકાતા નથી. એ શરીર પણ તેનાથી પૂર્વજન્મમા કરેલા કર્મથી બનેલું, એ શરીર તેની પહેલા કરેલા કર્મથી બનેલું, એમ વિચારી જોતા નિર્ણય થાય છે કે તે પહેલાના જન્મમા કરેલા કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું હોતું જોઈએ આની રીતે પુન પુન વિચાર

કરી જોતા કર્મ અને શરીરનું પ્રવાહરૂપે અનાદિપણુ સિદ્ધ થાય છે એ બંને (શરીર અને કર્મ)ને ધારણ કરનારો આત્મા આકાશની પેઠે સાક્ષાત્, મુખ્ય અને સ્વરૂપે પણ અનાદિ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. આવી રીતે જૂનકાન અને વર્તમાનકાનમા યુક્તિથી એ સત્-રૂપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે

હવે ભવિષ્યમાત્રમા પણ આત્માનું સત્-રૂપ યુક્તિથી સિદ્ધ કરીએ આ પહોવાના જન્મોમા શ્રવણ મનન વગેરે (સાધન) ન કરતા મુખ્ય જુદા વડે કર્મનું જ અનુષ્ઠાન કરવાથી આ જન્મ અને શરીર પ્રાપ્ત થયા છે હવે આ જન્મમા કરવા કર્મ આ પછીનો બીજો જન્મ અપાવશે તેમા કરવા કર્મથી ત્યાગ પછીનો જન્મ પ્રાપ્ત થશે, એમ પુન પુન વિચાર કરતા કર્મ અને શરીરના પ્રવાહનો ભવિષ્યત્ કાલમા અન્ત જ આવે એમ નથી તત્ત્વજ્ઞાનથી જ્યારે કર્મ દૂર થાય છે ત્યારે જ રાગ ઉત્પન્ન થતું નથી. તે બર્નની સાથે સમઘ ધરાવનાર આત્મા ક્ષમજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી, રાગના ઉત્પત્તિ અને નાશનો અનુભવ અન્ત કરતો શરીરની સ્થિતિ હાને સુખદુઃખ અનુભવતો સ્થાવર પદાર્થ પર્માન્ત અધોનોકમા અને ઉર્ધ્વલોક સુધી જઈનોક પર્માન્ત પશ્ચિમજી કયાં કરે છે. પણ નષ્ટ થતો નથી

તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી અવિદ્યા, કામ અને કર્માદિનો પણ નાશ થાય છે. દુઃખના કારણનો પણ અભાવ થાય છે, એટલે સ્વસ્વરૂપના આનન્દનો અનુભવ કરીને વિદેહયુક્તિમા સુખપૂર્વક સ્થિતિ કરે છે આવી રીતે ભવિષ્યત્માત્રમા પણ આત્મા કદાપિ અસત્ સિદ્ધ થતો નથી, કિંતુ યુક્તિ વડે સદા સત્ રૂપે જ સિદ્ધ થાય છે. આવી રીતે ત્રિકાલમા આત્મા તો વિદ્યમાન રહે છે, તેમ જ પરમાર્થ દષ્ટિએ એ અખાદિત છે. તેથી એની એકરૂપતાને લીધે એનું સત્-રૂપ સિદ્ધ થયું. અનેક પ્રકરો થાય છે ત્યારે તેમ જ અનેક પ્રપચ (સૃષ્ટિ) નો નાશ થયા છતાં પણ એ સ્વયં અવિનાશી રહે છે, એમ શ્રુતિ, યુગ્મિ

અને અનુભવ દ્વારા આપણે જોયું. તેમ જ એમ પણ જાણાય કે સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહાર કેવલ પ્રપંચ (સૃષ્ટિ) નો જ થાય છે, પણ આત્માનો થતો નથી. તેથી ત્રણે કાલમાં એકરૂપણા અને અઆધિન-પણા વડે આત્મા ચિત્-રૂપ છે એમ જાણીએ.

શિષ્ય:—હવે આત્માના ચિત્-રૂપણામાં કેં પ્રમાણ છે કે ?

ચિત્તનું વિવેચન

ગુરુ:—સૂર્ય વગેરે અન્ય સાધનોની

અપેક્ષા રાખ્યા વિના પોતે સ્વયં પ્રકાશમાન દોવાથી પોતાનામાં આરોપિત થયેલા અમરત જડ પદાર્થોને જે પ્રકામે તે ચિત્-રૂપ કહેવાય છે; અને આત્મામાં એ ચિત્-રૂપણાનું લક્ષણ છે.

શિષ્ય:—કેવી રીતે ?

ગુરુ:—જાણ અધિકારમાં પણ આત્મા અન્ય [પ્રકાશ] ની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સ્વયં પ્રકાશિત રહે છે; તેમ જ પોતાનામાં આરોપિત કરેલાં બાહ્ય, યોગન અને વૃદ્ધાવસ્થા, તેમ જ એ અવસ્થાઓના કામકાજને પણ અન્ય [પ્રકાશ] ની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સારી રીતે પ્રકાશે છે, તેથી આત્મા ચિત્-રૂપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય:—આપણામાં સર્વંશતા ન દોવાથી સર્વ પદાર્થોને આપણે પ્રકાશિત કરીએ છીએ એમ કહેવાય ?

ગુરુ:—આત્મર અને બાહ્ય એમ પ્રપંચ બે પ્રકારનો છે. એ બન્ને પ્રકારનો પ્રપંચ આપણા વડે જ પ્રકાશિત થાય છે. આપણે એના વડે પ્રકાશિત થતા નથી.

શિષ્ય:—તે કેવી રીતે ?

ગુરુ:—સાંભળ, હૃદય, બુદ્ધિ, યજ્ઞ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પંચભૂતો; શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચ વિષયો; પંચી-કળ્પ પામેલાં એ પંચભૂતો, સમસ્ત જગ્યાં, અનુદંશ ભુવનો, ચાર પ્રકારનાં સ્પૃશ્ય સરીર (જંગમજ, અંકુર, સ્વેદન, ઉદ્બિજન), વિવિધ પ્રકારનાં તામ, રૂપ, ગુણ, ધર્મ, વિશર અને ચક્રિતને આપણે

ગ્રહેણે એ બાલ્ય પ્રપંચ અને તેના અતેક પ્રકારે વિલાસત થયેલા બીજા અવાન્તર એટલે પ્રમાણે વડે આપણે જાણીએ છીએ. પણ એ [પ્રપંચ] આપણને જાણતો નથી. ઉપરાંત અન્તર્મુખ યદિને વિચાર કરી જેતાં સિદ્ધ થાય છે કે ઉવટા આપણે એ બાલ્ય પ્રપંચને પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

શિષ્ય:-ત્યારે આન્તર પ્રપંચને આપણે કેવી રીતે પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

ગુરુ:-તે પણ સામાન્ય, અન્દમય કોશથી માણીને જીવન્મુક્તિ પર્યન્તનો આન્તર પ્રપંચ પણ બિન્ન ભિન્ન રીતે અનેક પ્રકારનો છે. “આ અન્નમય, આ પ્રાણમય, આ મનોમય, આ વિજ્ઞાનમય, આ આનન્દમય, આવી રીતે પચકોશ.” “આ સ્થૂળ શરીર, આ સૂક્ષ્મ શરીર, આ કાન્ભૂ શરીર એમ આ ત્રણે શરીર,” “આ છ સાવ-વિકાર, આ છ કોશ, આ છ ઉર્મિઓ, આ અષોષો, આ મંદ દષ્ટિ, આ ચપલતા, આ ગગ, આ દ્વેષ, આ ત્રણ પ્રકારના કર્ણ, આ અન્ત કન્ધ” “આ જગત્, આ સ્વપ્ન, આ સુષુપ્તિ એમ ત્રણ પ્રકારની અવસ્થાઓ.” “આ જ્ઞાનેન્દ્રિય પચક, આ કર્મેન્દ્રિય પચક, આ પ્રાણપચક, આ ઉપપ્રાણપચક, આ મન, આ બુદ્ધિ, આ ચિત્ત, આ આહંકાર, આ સંકેષ, આ નિશ્ચય, આ અવધાન, (ચિંતન), આ અભિમાન, આ વિશ્વ, આ તૈજસ, આ પ્રાણ” એવી અવસ્થાઓવાળો,” તેમ જ “આ પ્રાતિભાસિક, આ વ્યાવહારિક, આ પારમાર્થિક આ સાત્વિક, આ રાજસ, આ તામસ, આ સુખ, આ દુઃખ, આ જ્ઞાન, આ અજ્ઞાન, આ પ્રિય, આ અપ્રિય, આ ઉપેક્ષા, આ સાધન ચતુષ્ટય, આ મૈત્રી ચતુષ્ટય, આ અષ્ટાંગ યોગ, આ અવલ, આ મનન, આ નિદિધ્યાસન, આ સમાધિ,” તેમ જ “આ પ્રમાણ, આ આ પ્રમેય, આ પ્રમાતા, આ ત્રિતાપ, આ આધિ, આ વ્યાધિ, આ આરોગ્ય, આ ભક્તિ, આ વૈરાગ્ય, આ મન્દ, આ તીવ્ર, આ તીવ્રતર,

આ સમુદાય ઉપાસના, આ મનોનાશ, આ વાસનાક્ષય, આ વિદેહ-
મુક્તિ, આ શુદ્ધ-મુક્તિ, " એવી રીતે વિવિધ પ્રકારના નામરૂપ ગુણ-
વિકાર અને શક્તિને આશ્રયે ગ્રહેલા આ સમસ્ત આન્તરપ્રપંચને પૃથક્
પૃથક્ જુદો પાડીને આપણે જાણી શકીએ છીએ, એ આન્તર પ્રપંચ
આપણને જાણી શકતો નથી; સમ્યક્ દષ્ટિથી વિચાર કરી જોતા, આ
આન્તર પ્રપંચને આપણે જાણીએ છીએ, તેથી આત્માના ચિત્-સ્વરૂ-
પના સહભાવને લીધે એ ચિત્કરૂપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય:—એ ચિત્-રૂપ આત્માને તો કોઈ જાણી શકતું નથી,
એમ આપે પહેલાં કંઈ હવું એનું કેમ ?
આત્માને જાણી- મન વડે સકલ પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે,
વાનું માધ્યમ; મન તો પછી આત્માને પણ મન વડે જાણી
શકોને? હશે ?

• ગુરુ—સાલજી; મન ઉત્પત્તિ વિનારાનાળું, સંકલ્પ રૂપ, પરિચિન્ન
• અને ઘડાની પેઠે પરચલતનું કાર્ય છે; તેમ જ કામાદિ વિકારથી કલુ-
પિત યમેષુ અને રમૃતિ વિરમૃતિવાળું છે. એવા મનને જડ અને પો-
તાના પ્રકાશ વિનાનું જાણવું જોઈએ. એ મન પણ ચિત્ વડે જોઈ-
ખાય છે તેથી આવી જાતનું જડ મન સ્વપ્રકાશ ચિત્—સ્વરૂપ આત્મા-
ને કેવી રીતે જાણે ? કોઈ પણ રીતે ન જ જાણી શકે એમ સર્મજ.

(અપૂર્ણ)

કોઽહમ્-હું કેણુ છું ?

(બીજા અંકથી ચાલુ)

રેખક-શ્રી રમણીક એ. મહેતા

મને તેમ પણ આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય પ્રતિપક્ષે જણાય છે. એક વાર જગતનો નવ થયા પછી દીર્ઘકાળ સુધી પ-વર્તી જગત ઉત્પન્ન ન થાય તો તે મહાપ્રલય કહેવાય છે, અને કેવળ જ્ઞાન-સ્વરૂપ બ્રહ્મ જ રહે છે. જો આમ છે તો પછી શ્રુતિવાક્ય પર આધાર રાખી મહાપ્રલય થાય છે એમ જો સ્વીકાર કરીએ તો તેમાં કાંઈ દોષ નથી. પ્રતિ મૂર્હર્તે જગતની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ પ્રમાણિત થઈ શકે છે. નિષ્ક્રિય જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ કેવળ સાક્ષિરૂપે દ્રષ્ટા છે તે સૃષ્ટિ એ ક'તો નથી તેમ વિનાશ પણ કરતો નથી. આથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય જેવું કંઈ હોતું નથી વળી કાગળ વ્યતીત કાર્યનો સંભવ નથી. જગત પૂર્વે ન હતું, વર્તમાનમાં નથી અને ભવિષ્યમાં પણ હશે નહિ. એક અદ્વિતીય બ્રહ્મ સિવાય કંઈ પદાર્થ નથી. વાર, હવે બ્રહ્મ-દર્શન-બ્રહ્મપ્રતીતિ-ભ્રમથી થતી નથી, આથી એમ સ્વીકાર કરવું પડશે કે તે આત્મપ્રતિભિન્નને જ જગદાકારે જુવે છે. અર્થાત્ કે માયા-શક્તિના એક પછી એક બિન્ન બિન્ન ક્રિયારૂપ દર્શનસમૂહ-બિન્ન બિન્ન આત્મપ્રતિભિન્ન તેના વડે જોવાય છે-બ્રહ્મ અનાદિ અનંત

કાળથી, અનંત માયાશક્તિના અનંત ભાવે, ક્રિયારૂપ, અનંત દર્પણમાં, અનંત જ્ઞાનશક્તિના કે દર્શન શક્તિના અનંત નયન દ્વારા અનંત આત્મપ્રતિબિમ્બ અનંત ભાવે દર્શન કરે છે-શુભે છે-અહા અનંત આત્મદર્શન કરે છે.

“ સત્યજ્ઞાનમનનતંબ્રહ્મ ” ॐ ષકમેવાદિતીયમ્

આપણે અહાની જ્ઞાનશક્તિનો ઉલ્લેખ કરી ગયા છીએ. હમણાં તેની માયાશક્તિનો ઉલ્લેખ થયો એવું તાત્પર્ય શું છે ?

જ્ઞાનશક્તિ અને માયાશક્તિને એક જ શક્તિ સમજવી. અને આ શક્તિ અહાથી કોઈ ભિન્ન પદાર્થ નથી અર્થાત્ કે આ શક્તિ અહાતિરિક્ત કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી. અહા અને શક્તિ એક અને અભિન્ન છે. અહા છે ‘ ષકમેવાદિતીયમ્ ’ જ્ઞાનસ્વરૂપ, જ્ઞાતા વા દ્રષ્ટા છે, તે સમજાવવા માટે ભાષામાં એવો પ્રયોગ કરીએ છીએ કે અહાની જ્ઞાનશક્તિ છે. વાસ્તવિક રીતે જ્ઞાનશક્તિ અહાથી અતિરિક્ત કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી. —અસીમ જ્ઞાનશક્તિ જ અહા છે તે પ્રમાણે અહા માયાવી છે. તે સમજાવવા માટે ભાષામાં અહાની માયાશક્તિ છે એમ જણાવવામાં આવે છે. (માયાવી-માયા કરે છે કંઈ કાર્ય થાય છે વા વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે એવો એનો અર્થ નથી. માયાથી અવસ્થા પ્રતિબિમ્બ જ જણાય છે). ઉપર કહ્યું તેમ અહાથી અતિરિક્ત માયા નામે કોઈ પદાર્થ જ નથી-અસીમ માયા શક્તિ એ જ અહા. શક્તિ એકથી અલગ બે મહા શક્તી નથી માટે અહા એ જ શક્તિ અને શક્તિ એ જ અહા. અને અહા તો એકમેવાદિતીયમ છે. આથી જ્ઞાનશક્તિ અને માયાશક્તિ એક જ છે. શક્તિ એક છે તેથી શક્તિ-ની ક્રિયાના આધકાભાવે શક્તિ અસીમ છે. શક્તિ શબ્દનો પ્રયોગ અસીમ શક્તિનો ષોધક છે; જ્ઞા કે શક્તિ એક છે પણ તેની ક્રિયા દ્વિવિધ છે. આથી કરીને શક્તિને એક વખત ‘ જ્ઞાનશક્તિ ’ અને બીજી વખતે ‘ માયાશક્તિ ’ કહેવામાં આવે છે. ‘ જ્ઞાનશક્તિ ’ એ શબ્દના પ્રયોગથી એમ સમજાવવું કે અહા જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા છે અને ‘ માયાશક્તિ ’

માફક સર્વ મિથ્યા છે-માત્ર પ્રતિબિમ્બ છે જગત્, બ્રહ્મપ્રતિબિમ્બ છે, એથી ઇશ્વર બ્રહ્મપ્રતિબિમ્બ છે વિરાટ બ્રહ્મપ્રતિબિમ્બ છે અને જીવ પણ બ્રહ્મપ્રતિબિમ્બ છે.

અત્યાગ સુધી કેવળ બ્રહ્મ અને જગતના વિષે ઉત્તેજ નોયો દમબા ઇશ્વર, વિગત અને જીવનો પણ ઉત્તેજ યયો ત્યારે હવે ઇશ્વર એટલે શુ ? વિરાટ એટલે શુ અને જીવ એટલે શુ ?

બ્રહ્મમાયાશક્તિના ક્રિયારૂપ જ્ઞાનદર્પણમાં પોતાને જ ક્ષુદ્ર પાત્ર ભૌતિક દેહરૂપ આત્મ પ્રતિબિમ્બ સ્વરૂપે જીવે છે આ પ્રતિબિમ્બ સ્વરૂપ બ્રહ્મ એ જ જીવ આવા અસંખ્ય પ્રતિબિમ્બો જ્ઞાનદર્પણમાં દેખાય છે આ પ્રતિબિમ્બો પર આત્મલીલાવશે અથવા આત્મ પ્રકૃતિને અનુયાયી પૃથક્ અદક્ષા પડવાથી એક એક પ્રતિબિમ્બ પોતાને સ્વતંત્ર ભાવે “ હું ” એમ સમજે છે અને અન્યોન્ય પ્રતિબિમ્બને “ પર ” સમજે છે. હ (બ્રહ્મ) જીવદેહ રૂપ આત્મ પ્રતિબિમ્બે જ્ઞાન દર્પણમાં જીવે છે માત્ર એક જ્ઞાનદર્પણમાં સમુદાય દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બ એકી વખતે જણાય છે અને અન્ય અન્ય જ્ઞાન દર્પણમાં માત્ર દેહ-લાંક જણાય છે યજ્ઞેશ્વર એવી ઉપાધિવાળું પ્રતિબિમ્બ “ હું ” એમ સમજે છે, કિન્તુ અન્ય અન્ય પ્રતિબિમ્બોને “ પર ” સમજે છે આ પ્રમાણે અન્ય એક દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બને “ હું ” સમજે છે પરંતુ યજ્ઞેશ્વર ઉપાધિવાળી દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બોને તેમજ બીજા દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બોને “ પર ” સમજે છે. આ પ્રમાણે તેણે જ ત્રીણ પ્રતિબિમ્બ-દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બ “ હું ” નું અભિમાન રાખે છે અને યજ્ઞેશ્વર ઉપાધિ-રૂપ દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બને તેમજ તેવા અન્ય પ્રતિબિમ્બોને “ પર ” પૃથક્ સમજે છે.

જે પ્રમાણે અસંખ્ય જીવરૂપ પ્રતિબિમ્બો જ્ઞાનદર્પણમાં દૃષ્ટ થાય છે તે પ્રમાણે ઇશ્વરરૂપ પ્રતિબિમ્બ પણ દ્રષ્ટ થાય છે, અર્થાત કે બ્રહ્મ જ્ઞાનદર્પણમાં દેખાતા એક અનિવર્તનીય દાંઘ વિશેષ ભૌતિકમયી

બ્રહ્મ પ્રતિબિંબને “હુ” એમ જાણું છે અને જુવે છે કે ઉક્ત પ્રતિબિંબ રૂપ તે પોતે જ સર્વજ્ઞ, અંતર્યામી અને અસીમ શક્તિશાલી ઇશ્વર છે અને જ્યોતિર્મયી પ્રતિબિંબ સ્વરૂપે તે જ જીવો પર કૃતૃત્વ કરે છે. અને જુવે છે કે તેની ઇચ્છાથી જ સર્વ પ્રકારના પરિવર્તન થાય છે, તે જ જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને પ્રલયકર્તા છે, અને તેના જગતવ્યાપી શરીરમાં અસંખ્ય જીવો આમતેમ વિચરણ કરતા તેની ઇચ્છાને અધીન થઈ પોતપોતાનાં કાર્ય કરે છે. તે જ્ઞાનદર્પણમાં જુવે છે કે સર્વ જીવ તેના શક્તિ-ઉપાધિવાળા ઉક્ત જ્યોતિર્મયી પ્રતિબિંબરૂપ દેહના કાર્યને આધીન છે. અર્થાત કે ઉક્ત શક્તિ-ઉપાધિવાળા દેહના સંવેગ વડે જીવદેહ સર્વ ક્રિયા કરે છે. વળી એ પણ તે જુવે છે કે તેના શક્તિ-ઉપાધિવાળા દેહના સંવેગથી જ જીવ જ્ઞાનોન્નતિ કરે છે:—

ચિચ્છાયાવેશતઃ શક્તિશ્ચેતનેન્ન વિમાતિસા ।

• તર્જ્જવત્યુપાધિ સયોગા બ્રહ્મૈવેશ્વરતાંમ્રજેત ॥

• કોશોપાધિ ત્રિવક્ષાયાં યાતિ બ્રહ્મૈવજીવતામ્ ।

પિત્તા પિતામહાશ્લેકઃ પુત્રપૌત્રા યથા પ્રતિ ॥

અર્થ:—તે શક્તિ બ્રહ્મની છાયાના પ્રવેશથી જાણું ચેતનપણીને પ્રાપ્ત થઈ હોય તેવી દેખાય છે, અને તે શક્તિરૂપી ઉપાધિના સંયોગથી બ્રહ્મ જ ઇશ્વરપણીને પ્રાપ્ત થાય છે.

પંચકોશરૂપી ઉપાધિનો વિચાર કરતાં બ્રહ્મ જ જીવભાવને પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ એક જ પુરુષ પુત્ર પ્રતિ પિતા અને પૌત્ર પ્રતિ પિતામહ થાય છે તેમ.

(પંચદશી પં. કો. વિ. ૪૦-૪૧)
(અપૂર્ણ)

બ્રહ્મર્ષિ અખાત્રની સાખીઓ

રહસ્યદાર-શ્રી. કેશવલાલ અ. ઠક્કર એમ. એ. એલ.એલ. બી.

મહાનુભાવ બ્રહ્મર્ષિ અખાત્રની ૧૭૨૬ સાખીઓ દર્શાયે અપ્રસિદ્ધ છે. ગુરૂદેવ હરિસાગર બ્રહ્મજી એ પોતાના ઇષ્ટ ગુરૂદેવ શ્રી અખાત્રનું આ અપ્રસિદ્ધ સાહિત્ય, રત્નની માફક સાચવીને સંગ્રહી રાખ્યું છે. તેઓશ્રીના રત્નલંકારમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી સાખીઓમાંથી એક અંગ “અનુબ અંગ” મુમુક્ષુઓના હિતાથે અહીં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. પૂજ્યપાદ સ્વામીશ્રી સ્વયંન્યોત્તિ મહારાજની ઇચ્છાથી આ સાખીઓ ઉપર મહે’ અહીં રહસ્ય દીપિકા દીકા પલ્લુ કરેલી છે. તે ઉપરથી સદજ લક્ષમાં આવશે કે મહા-નુભાવ શ્રી અખાત્રની વાણીનો પ્રવાહ ઠેઠ ગુરુષરયી-પરાતપર પરમહત્તમાંથી સ્વયંબૂ સદજ વલ્યાં કરે છે; અને એનું અમીપાન કરતાં જીવ સ્વયં સમિથશાનંદ બની નામ એવું એમાં અલૌકિક રહસ્ય રહેતું છે. વિરોધ વિવે-ચન પ્રત્યેક સાખીને અતે રહસ્યાર્થમાં કરીશું, હ્રીં

“અપણા આપ વિચારીયા, ચેતન ચીહીન્ધા ચામ;

અખા પંથ ચલના રહ્યા, જહાં તહાં નિજધામ.” ૧

રહસ્યાર્થ : મનુષ્ય જે ઉંડું ઉતરીને પોતાનું મૂલ તપાસે તો માનવગતિમાં અજ્ઞાન પરિવર્તન થયા વિના રહે જ નહીં. જેમ તરુ-વરને ખજાર નથી કે પોતાનું અસલ સ્વરૂપ પાતાલમાં રહેલું છે, તેમ બહિર્મુખી મનુષ્યો પોતે પોતાને બૂધી ગયાં છે । । । જીવનું અસલ સ્વરૂપ ‘ જ્ઞાન ’ છે; અને જ્ઞાન તો સર્વે સર્વે સર્વદા છે. બધે છે-બધામાં છે. તેના શિવાય બીજું કશું જ વસ્તુતઃ વિષ્ણુમાન નથી. સરખાવો:-

“ એક સૂર્યાદિ બાકી સૌ, મિથ્યા અંકગણિત છે ”

(દી. સાગર)

જ્ઞાન એટલે અદ્વિત્ય એકે એક; અને માયા એટલે મીંડુ. મીંડામાં વધધટ થાય, કિન્તુ એકેડો તો લાખ કરોડ ગણીયે તો મેં અદ્વિત્ય જ રહે છે; આ બધી અદ્વિત્ય માયાની-મીંડાની છે. કારણ કે, જે આદિમાં નથી, અને જે અંતે નથી, તે વચમાં ભણે મૃગજાવત દેખાય છતાંયે વસ્તુતઃ છેજ નહીં. આ સિદ્ધ સિદ્ધાંત છે. તેથી વેદાંતના ભગવાદમાં માયાને અગ્ન એટલે (unborn) વસ્તુમાં જેનું અસ્તિત્વ કદી હતું જ નહીં એમ કહેવામાં આવે છે. આનું મૌલિક જ્ઞાન યતાં દેહ દષ્ટિ-અર્થ દષ્ટિનો વિલય થાય છે અને દેહને ધ્યાને આત્માનું જ સર્વત્ર દર્શન થાય છે. જે આંખ જાણે કે ફૂટે છે અને ત્રીજી આંખ ઉધડે છે:-

દેહાભિમાને ગલિતે, વિજ્ઞાતે પરમાત્મનિ ।

યત્ર યત્ર મનો યાતિ, તત્ર તત્ર સમાધય : ॥

આવો આત્માનુભવ પ્રત્યેકને પોતાની બંદર થવો જોઈયે. અંત:- કરણમાં જહરવિનો ઉઘોત થયા વિના જીવની દરિદ્રતા કદિયે જાય નહિ. જીવભાવ ટળે જ નહિ. અંગ્રેજીમાં કહ્યું છે કે:- One vice the Other.

અર્થાત્ એકના સ્થાનમાં બીજું બિરાજે છે. જીવભાવ ટળતાં શિવ

સ્વરૂપ શેષ રહે છે. આનું નામ જ નાહં=શિવોદ્દમ્ ॥

“ અજળ મતા પાયા, અખા ? આયા ચોહીન્યા અન;
અહંતા મેલ બિચતે ટયા, કરતા જે દિનરેન. ” ૨

રહસ્ય —

“ “ કોહમ્ ” = “ હું કોણુ ? એ વાતનો વિચાર કરતાં કરતાં
મૂળમાં હું જ ન રહું; અને હું ને સ્થાને “ આત્મા ” હું દર્શન થવા
લાગ્યું—એવી આ મહાવિચારમાં અલૌકિકતા રહેલી છે. સંસારનું મૂલ
“અંહભાવ”માં રહેલું છે એમ યાંત્રિય વિચારતાં સહજ લક્ષમાં આવશે.
“અંહતા”ને લીધે જ પરત્પર પરબ્રહ્મથી જીવ પોતાને અલગ માને છે.
બાકી બ્રહ્મથી અલગ તો કશુંજ નથી. સૂત્રે મણિ ગણારિવ—સૂત્ર રૂપે
સર્વમાં બ્રહ્મ વિદ્યસી રહ્યું છે., જીવાભાઈ શિવાભાઈની કું. છે; અને
ભગાભાઈ દૂલ માલીક છે. આ મહાસૂત્ર—પરબ્રહ્મથી પોતાને જુદું
“ અહં ” માનવું ત્યાંથી જ બૂલનો પ્રારંભ થાય છે. અને બૂલેલો ભવ
દરિયામાં ડૂબે છે. આજ મહાન બૂલ; અને એની પરંપરા એટલે સંસાર-
ની બૂલબૂલામણી—માયાની ખદગદ સરખાવો:—

“ અખા ! જીવ તણી એ વળ, અજને ઠામે પૂજે અજ ”
વિશેષમાં,

“ અવશું દર્પણુ જીવ છે, અખા ! સવશું શિવ સદૈવ ”

વરતુત ભગવાન ગુરુ દત્ત અવધૂત ગીતામાં કહે છે તેમ:—
ન ત્વં નાહં જગન્નેદં સર્વમાત્મેષ કેવલમ્ ।

હું એ નથી, તુ એ નથી, જગતે નથી—કેવલ આત્મા જ સર્વત્ર
વિદ્યસી રહ્યો છે.

આ આત્માનુભવ અનુભવગમ્ય નહીં હોવાથી જ ભેદભાવ રહ્યા
કરે છે. અહંતાને લીધે જ દેહાધ્યાસ રહ્યા કરે છે; અને જીવ સ્વસ્વરૂપે

‘નિરંજન’ હોવા છતાં માયાના અંજનમાં અંજનઈને ‘પુરંજન’ બનીને લવચકમાં ભટકયાં કરે છે. ક્રમતિને લીધે કુવાનાં ડોલયાંની માફક ફરે છે, અને ભરાય છે અને હલચાય છે.

“અંજળ મતા પાયા અખા ! સો દુનિયા જનત નાહિ;
જયું નરમોતી માદા મીલે, સો કોણુ રાહ હોઈ જાય ?” ૩

રહસ્ય:—દેહાધ્યાસી, દુનિયાદારીમાં રચીપચી રહેલા લોકો બહિર્મુખી હોય છે. સુખશાંતિને બહાર માયિક પદ્ધતિમાં શોધે છે: સાચું સુખ તો અંતરમાં-આત્મામાં રહેલું છે. પોતે જ સુખરૂપ છે અને મહાપ્રેમ (નરમાદા મોતી જેવો) એ જ મહામાર્ગ. ‘નરમાદા’ મોતી વિષે એવી આખ્યાયિકા છે કે જો કોઈ માદા મોતી ખરીદે તો અદરય ગીતે નર મોતી ન્યાં માદામોતી હોય ત્યાં ઉડી જાય છે. કારણ એ જ છે કે, બન્ને શરીરે જુદા હોવા છતાં અંતરમાં એક છે. તેવીજ રીતે, જીવશિવ એક બીજા સાથે જોતપોત છે. સમ્યક્ જ્ઞાન યતાં ‘નષ્ટ મોહ અને સ્થિત પ્રસ યતાં જીવ સ્વયં’ શિવ થઈ જાય છે-પોતાના સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત થાય છે. જીવનો શિવ થાય છે, તેનો રાહ કોઈ સ્થૂલ ભૂમિકા ઉપર નથી એ તો અંતરનું લક્ષ્ય પલટાતાં અંતર્યંકો આપોઆપ ફરી જાય છે, ૧ લા અધ્યાયનો અર્જુન જીવ છે-ભૌતિક પુરુષ છે; અને ૧૮ મા અધ્યાયનો અર્જુન આધ્યાત્મિક પુરુષ છે-શિવસ્વરૂપ છે, શરીરે તો એનો એ જ અર્જુન; પરંતુ જ્ઞાને અને ગુણે નષ્ટમોહ અને સ્થિતપ્રસ મહાપુરુષ અર્જુન.

“અંજળ મતા પાયા, અખા ! દૂઝત દેખી શૂન્ય;
નવ નિધિ જાતે નીપજે, સો બોલે લી ઓર મૂન્ય.” ૪

રહસ્ય:—“True Religion begins where all philosophies end.” અર્થાત્ જ્યારે સર્વ ફિલસુફીઓનું જ્ઞાન અતમ થાય છે, ત્યારે જ આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે; કારણુ સ્પષ્ટ છે કે, જ્યાં સુધી ‘સ્થિત

સ્વસ્વરૂપનું રમણુ થાય છે; અને પોતામાં પેતિ સમાઈ જાય છે. કંઈ થવું નથી, કંઈ જવું નથી, પરંતુ પૂર્વવત્ ‘જયમ હવું ત્યમ’ થાય છે. મનનો લય ચતાં મનરક ખંડનો-માયાપુરીનો પ્રલય થાય છે અને બ્રહ્મ-પુરીનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તેથી “મન” નન્મૌનઃ—સન્નિર્વાનંદ”

વિસ્તાર બહુ થઈ ગયો છે. તેથી હવે આ અંગની બાકી ૯ સા-ખીઓ અહીં આપીને તેનું વિવરણ પ્રભુપ્રભાએ કોઈ અન્યપ્રસંગે કરીશું.

“અજળ કલા ઉપજી, અખા ! જ્યું ગર્ભ રહ્યા થા માંદા;
આપ બિલાના અંતરે, કો કહે નર માદા ય.” ૯

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! મળકો દષ્ટા આર્ષ;
પિંડ બ્રહ્માંડ ચલે હલે, ના નિજ થાય ઉત્થાય.” ૧૦

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! ચાડું જાકી તીર;
જાગત, સ્વપ્ન, સુષુપતિ, ચાડું કા સો નીર.” ૧૧

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! શૂન્ય સત્વ સખ સાર;
ઉપજ્યા સો વિલય લયા, હરત ન અંતર તાર.” ૧૨

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! શૂન્ય ચરાચર ચીહીન;
સોહી સાગરકી લહરીયાં, હરિહર જાકે મીન.” ૧૩

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! કહે સુણેથે દૂર;
શરદ્વેધીકા વેધ હૈ, સૂરત નૂરત લય નૂર.” ૧૪

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! કરણી હારી કાય;
મૂવેકે મુકામમે, જ્યુંકા ત્યું દેખાય.” ૧૫

“ અજ્ઞાન કલો સોહી અખા ! ધ્યે ધ્યાતા બિનધામ;
જેસા તસા આપ હૈ, કેા કહે રામ આરામ. ” ૧૬

“ અજ્ઞાન કલો પાઈ, અખા ! જ્યુંકા ત્યુંહી સદૈવ,
ભયા ગયા તે બાહ્યરા, સબ જીવનનાં જીવ. ” ૧૭

હરિહર એ બ્રહ્મ ચૈતન્યનું અદ્વિતીય સંયુક્ત સ્વરૂપ છે

લેખક.—શાસ્ત્રી રેવાશંકર મેથણ દેલવાડાકર

૫૫

હર વિષ્ણુ, હરિહર, વૃષાકપી એ નામો હરિહરની એકતા-અભિન્નતા દર્શાવતાં છે. હરિહર એ જન્માદિ વિકાર રહિત, સર્વયુક્ત અને નામભેદવાળું છતાં એક જ મૂળ સ્વરૂપ છે. શિવ અને વિષ્ણુ રૂપો ભેદ ન હોઈ બંને ઈશ્વર જ છે. ઈશ્વર સાત્ત્વિક પ્રકૃતિનો સ્વીકાર કરી આ-જગતના નિમિત્ત કારણ અને તામસ પ્રકૃતિનો અંગીકાર કરી આ જગતના વિવર્તોપાદન કારણુ યાચ છે એમ બ્રહ્મવિદ્યા-વેદાન્ત શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

મૂળજલની ઉત્પત્તિનું વિવર્તોપાદન કારણુ ગરિમ છે, અને મધ્યાન્હકાળનો સૂર્ય તેમાં નિમિત્ત કારણુ છે. છતાં બંનેના કારણોમાં તો તે એક સૂર્ય જ છે. તેમાં હરિહર એવાં બે નામો વડે એક જ ઈશ્વર છે એમ નિશ્ચયાત્મક સિદ્ધાન્ત સમજવાનો છે. સૂર્ય જેમ મહાગ્રાસાદિત છે તેમ ઈશ્વર પરબ્રહ્માશ્રિત છે એમ સમજવાનું છે.

તાત્પર્ય એ છે કે, હરિહર-શિવ વિષ્ણુનું મૂળરૂપ એ સૂર્યની

રાત્રિ હોઈ ધરતી ભાવમાં તો બંને નિત્યમુક્ત છે. બદ્ધમુક્ત એટલે
બ્રહ્મદેવની પેઠે જીવત્વમાં આવીને પછી મુક્ત થયેલા એવા નહિ પણ
સંદાહન મુક્ત છે. જીવત્વમાં આવીને મુક્ત થનાર બદ્ધમુક્ત કહેવાય છે.
માટે બ્રહ્મદેવની આત્મા બદ્ધમુક્તમાં હોઈ તે પૃથ્વી પરના સધળા બદ્ધ-
મુક્તોના મુક્તમણિ છે. બદ્ધમુક્તની બીજી સંજ્ઞા જીવનમુક્ત છે.

આ જે હરિહરમાં મૂળ રૂપ કહ્યા તે જ હરિહર સ્વેચ્છાથી જન્મ-
કર ન્યાયે (એટલે કે જેમ વર્ષાદત્ત પાણી કરાવું રૂપ પડે તેમ) વિગ્રહ
શરીર ધારણ કરીને પોતે પોતાના લોક નિર્માણ કરીને ત્યાં રહે છે.

જગતની ઉત્પત્તિને ઐએ વિવર્તોપાદાન હેતુરૂપ જે એ મુખ્ય ઉપાધિ
છે તે પણ તેમને બ્રહ્મદેવને સોંપી દીધી છે. તેથી એમણે સ્ત્રી પુત્રાદિ
ગૌણ ઉપાધિ નથી એ સ્પષ્ટ છે. હરિહરના લોકમાં બ્રહ્મદેવ અને
સનકાદિ ચાર ભાઈઓની જ માત્ર ગતિ છે. બીજા બેદ્યુદિવાળા
અને મત્સ્યી ભુગ્વાદિ જેવાની ગતિ નથી.

જે જીવ આ હરિહરમાં બેદ્યુદિ ન રાખતા નિર્મલસર બુદ્ધિએ
અત્યુત્તમ વૈરાગ્યપૂર્વક તેમની ઉપાસના કરે છે એ જ તેમના લોકમાં
જાય છે અને ત્યાં પુણ્યના તારતમ્ય પ્રમાણે સાલોક્ય, સામીપ્ય, સારૂપ્ય
અને સાયુજ્ય એવી ક્રમે ક્રમે મુક્તિ મેળવી પરિણામે બ્રહ્મવિત્ત ચર્ધ
અખંડ બ્રહ્મકૈવલ્ય પામે છે. યદિ હરિહરમાં જરા પણ અન્તર ક્રિંવા
તેમની બ્રહ્મનિષ્ઠા સંબન્ધમાં બેદ્યુદિ વડે જેને અનાદર થયો તો તે
તત્કાલ પતન પામે છે. આ સંબન્ધમાં ભગવાનના જયવિજય પાર્યદો-
ત્તું ઉદાહરણ બસ છે. તેમનું પતન=તણ જન્મ મુઘી આસુર ભાવની
કથા શ્રીમદ્ ભાગવતાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે. અગ્નાનીઓ તેમાં બેદ ભાવે જુએ
છે, જ્યારે ગાની બ્રહ્મકૈવલ્ય રૂપે જુએ છે.

હરિહરે જેવી રીતે જગદ્-ઉત્પત્તિની શક્તિ બ્રહ્મદેવને આપી છે
તે પ્રમાણે જગતના પાલન સંહારની શક્તિ પણ આપી છે. જે તેના
પાલન કરવામાં બ્રહ્મા કદી અસમર્થ થાય તો તત્કાલ ત્યાં પોતે પ્રગટ

યધને બ્રહ્મદેવને સદાય કરે છે. ઉદાહરણ હંસજાતિનું છે.
 સત્યલોકમાં બ્રહ્મદેવને સનકાદિકોએ અધ્યાત્મ ગાન
 પ્રજા કર્યો, તે વખતે બ્રહ્મદેવની વૃત્તિ બીજા કામમાં
 થી સનકાદિકોને યથાસ્થિત ઉત્તર અપાયો નહિ એટલે બ્રહ્મદેવે
 અને શિવરૂપી ઇશ્વર હંસરૂપ ધારણ કરી ત્યાં આસિયા અને તેમણે સન
 કાદિકોના સંશય દૂર કર્યો.

ભાગ. ૧૧-૧૩.

તાત્પર્ય - વિષયોન્મુખ હોવાને સ્વરૂપોન્મુખ કરવા એટલી જ
 ઉપાધિ હરિહરને છે બીજી ક્ષેત્ર પણ નહિ, બીજી જુગ્યાદિએ વિચલન
 છાતીમાં લાત મારી હતી વગેરે જે વાતો કહેવાય છે તે હરિહરની નહિ
 પણ તેમની વિભૂતિ રૂપ અવતારની સમજવી.

સંક્ષેપમાં-હરિહર એ બ્રહ્મચૈતન્યનું અથવા પરમાત્માનું અદ્વિતીય
 સંયુક્ત સ્વરૂપ છે, કેટલાક આગમ ગ્રંથોમાં મતોમાં તેમનું સ્વરૂપ
 શ્વર અથવા સાંઘ સદાશિવરૂપે વર્ણન કર્યું છે. હરિહરો
 મિદા ત્વજા માટે હો મૂઠા હાંદિહરને ભજ અને જોઈ તણ છે.

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય વરાન્ નિબોધત ।
 ગ્રેહો સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો;
 આત્મબોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવો.

સ્ત્રી: સ્વયંજ્યોતિ તીર્થ
 જ્ઞાનસાધન આશ્રમ

છોટાઉદેપુર (પૂર્વ ગુજરાત)

અનુક્રમણિકા

લેખ	લેખક
પ્રાસ્તાવિક....	...શ્રી. તંત્રી ...
સુસ્ને શાન શ્રી. પ્રવાસી સ્વપ્નદા ...૩૯૪
તીર્થોદકશ્રી. પ્રવાસી સ્વપ્નદા ...૪૦૬
પ્રેમની ખ્યાસીશ્રી. મૃણાલભાઈ શાહ ...૪૦૬
અદૈતશ્રી. જેઠાંજીર ઝાલેકજી દેસાઈ.૪૧૦
વેદાન્ત અને વ્યવહાર	...શ્રી. સ્વા. અત્તાનંદજી ...૪૧૧
મારા જેવાઓનેશ્રી. રમેશદાસનાથ ગૌતમ...૪૨૮
ભક્તિમીમાંસાસ્વા. શ્રી. માધવતીરજી ...૪૪૩
શ્રી લઘુવાસુદેવ મનન	...શ્રી. તંત્રી ... ૪૫૭
નીતિકથાઓશ્રી. નર્મદાશંકર હ. વ્યાસ...૪૬૩
અન્યસ્વીકાર
...ગરૂર્તિ
... વાચો

પ્રેમાવતાર ચૈતન્ય દેવ

લેખક : નર્મદાશંકર બા. પંડ્યા

પ્રેમમૂર્તિ શ્રી ગોરાંગ મહા પ્રભુનું ૨૫૦; પૃષ્ઠમાં લખાયેલું આ એક ભક્તિરસથી ભરપૂર, અને દિવ્ય ભાવોના ભંડાર જેવું પુસ્તક છે; સુંદર કામડનું પૂઠું; અને સારા કાગળપર છપાયેલું પુસ્તક સોળે વાંચવા જેલું છે.

મૂળ કીંમત રૂ. ૨-૦-૦; ઉત્થાનના માહકોને માટે રૂ. ૧-૮-૬

પ્રબંધક 'ઉત્થાન'
છાટોદેસ-૫૯ ગુજરાત

બાલજીવન

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ

સુંદર સચિત્ર સસ્તું માનીતું માસિક

તંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩ : ભેટચોપડી સાથે

‘બાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

પંચીકરણપટ:- વેદાન્ત પ્રમાણે સૃષ્ટિ તથા શરીરનાં સમસ્ત તત્ત્વોનું
જોળખાણ કરાવનાર એ પટ. બહુ કાચગ ઉપર તખ્તમાં મદ્યવાય
એવી રીતે છાપેલું છે. પંચતત્ત્વ, પંચપ્રાણ, પંચકોષ, પંચજ્ઞાનેન્દ્રિય, પચકર્મે-
ન્દ્રિય ત્રણશરીર, ત્રણ અવસ્થા, વગેરે બધી વસ્તુઓની ઝીણવટ ભરી સમજણ
આપીને એ બધાનાં સ્થાન તથા ક્રિયા સમજાવ્યાં છે. વેદાન્તનું કાઠપણ
પુસ્તક વાંચતી વખતે સાથે રાખવાથી, અથવા તે પહેલાં આનો વિચાર
કરી જવાથી વેદાન્તનો વિષય બહુ જ સરલ થઈ પડે એવી આની ગોઠવણ છે.
ક્રીમત પોસ્ટેજ સાથે આના એ

નિપુરારહસ્ય-જ્ઞાનખંડ

ક્રીમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ ભેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રશંસા પામ્યું છે. શાહકોને એ આદ
આનાની ક્રીમતે મળી શકે છે. પોસ્ટેજ હોદ આનો વધારે.

એમાં જ્ઞાનની સમજણ છે, જ્ઞાનની ચોખવટ છે, ઉપાસનાનો મમ
છે, ભક્તિની પદ્ધતિ છે, અને સદાકાળ સૌને સરખો ઉપયોગી થાય તેવા
અભ્યાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સરસ ઉકેલ છે, કે બહુ પુસ્તક વાંચતાંજ
મનમાં ટપ્પિત થાય. ઘણા વખતથી જેવા પુસ્તકની શોધમાં હતા, તે મળી
આવ્યું એવો સંતોષ થાય.

‘ઉત્થાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે અંક એના ભેટ પુસ્તક નિપુરા-
રહસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે હતું રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોષ્ટેજ સાથે મળી શકે
છે. તેમાં એકલું પુસ્તક જ પૂર આનાની ક્રીમતનું થાય છે. બધાં
મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ વાચન-જ્ઞાનનું સુંદર શિક્ષણ આપે છે.
થોડી જ નકલો બચેલી છે. અત્યંત જલ્દી આદકોની વધતી જતી માગણીને
લાંબે એ જલ્દી વેચાઈ જવાનો સંભવ છે. વિશેષ માહિતી માટે લખો:-
પ્રબન્ધક ‘ઉત્થાન’ છાયાકોદપુર, પૂર્વ ગુજરાત.

•લોકવિવરણ:—

યાત્રીને લોય ચઢીને અથવા ઘેન રહો એવા પવર્થ આધીને કશા પણ સ્વપ્ન વિના કોઈ ધસધસાટ ઉઘી જાય, ત્યારે જગત વસ્થાનું જગત એને માટે રહેતું નથી; કારણ કે જગતનું જા જોનાથી યાય છે, એ મન તથા બધી ધન્દિયો તો એના અવ્યક્ત મૂલ સ્વરૂપમાં, પાણીના પરપોટા પાણીમાં ગળી જાય તેમ લીન થઈ જાય છે. સુષુપ્તિ અવસ્થાનું આ અજ્ઞાન, જગત નથી એવી સાક્ષી પૂરવાનું સાધન, અધકાર રૂપે માત્ર પડ્યું હોય છે; છતાં એ જાંઘમાં ચે પુરુષ પોતાના સ્વરૂપે તો હોય છે જ; એનો પોતાનો અભાવ તો કોઈ પણ કાળે યતો જ નથી. એ જાંઘમાંથી જ્યારે જાગે છે, ત્યારે કહે છે કે હું એવું જાંઘી ગયો હતો કે આ જગત કે જગતનું જ્ઞાન મને નહોતું મુખપૂર્વક, મનના કશા પણ વિશેષ વગર સૂતો હતો, અને 'હું હતો' એવી તો એ અવસ્થા ખાત્રી આપે છે; કારણ કે જગતના અભાવનું એને એમાં જ્ઞાન હોય છે. પોતાના અસ્તિત્વનું અને જગતના અભાવનું જ્ઞાન, એ વસ્તુતઃ બન્ને એક જ છે, અને એ સત્ (સત્તા માત્ર) જ જ્ઞાન છે, ત્યારે તે વખતે યાય છે શું? આચાર્યશ્રી કહે છે કે, સૂર્ય કે ચન્દ્રના પ્રહલુ વખતે જેમ રાહુની ઝાંઝાથી પૃથ્વી ઉપર અધકાર છવાઈ જાય છે, તેા પણ એ મંદ અધકારમાં સૂર્ય અને ચન્દ્રનું અસ્તિત્વ જણાઈ આવે છે. સૂર્ય કે ચન્દ્ર તો જેમના તેમ પોતાના પ્રકાશમય સ્વરૂપે અસ્તિત્વ ભોગવતા હોય છે. વચ્ચેનો અધકાર ખસી જતાં પાછા પ્રકાશમય સ્વરૂપે પ્રકાશે છે, અને પૃથ્વી વગેરે સમસ્ત જ્ઞાતોને દેખાડે છે, તેમ આ સ્વરૂપભૂત આત્મા જગત તથા સ્વપ્નમાં જેમ પોતાના તેમજ જગતના અસ્તિત્વની સાક્ષી પૂરે છે, તેમ સુષુપ્તિમાં પણ પોતાનું પ્રકાશમય-જ્ઞાનમય અસ્તિત્વ છે, એની સાક્ષી જગતને આપે છે; અર્થાત્ જાગ્યા પછી "હું પહેલાં સૂઈ ગયો હતો" એવું એને વિશેષ જ્ઞાન યાય છે, એ જ્ઞાન જ સત્ છે, અને એ જ સુખ છે, એવું એ સમિચ્છાદનંદ સ્વરૂપનું જેને અખંડ સમસ્ત ગ્રહે છે તે શ્રી ગુરુ ભૂતિ શ્રી દક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર ! નમસ્કાર ! નમસ્કાર !

ૐ
નારાયણ

ઉચ્ચાન

પ્રથમ બીજી] હિસેબર ૧૯૪૨-માગશર ૧૯૮૯ [અંક છઠ્ઠો

પ્રાસ્તાવિક:

લેખક:-
તંત્રી

(આ જગતમાં પ્રારબ્ધ અનુસાર કોઈની પ્રસિદ્ધિ, વિશેષ તો કોઈની શોધી-છતાં જેમ હીરાનું પોતાનું સ્વરૂપ એની જાત તો નાના મોટા ઘાટનો લોહ બાદ કરતા એક સરખી જ હોય છે, તેવું જ આ ભારતવર્ષના સં-
તોનું છે. ચૂલરાત-કાઠિયાવાડમાં કેટલાયે એવા શાંત જ્ઞાનનિષ્ઠો મળી જાય છે કે તેઓએ પોતાનું જીવન ભગવદ્પદ્મ જીવિષ્ઠી નિભાવી પોતાને જે સર-
નો અનુભવ થયો છે, તેનો પ્રકાશ પોતાના સહવાસમાં આવતા જિજ્ઞાસુ-
ઓને પ્રેમપૂર્વક આપ્યો છે. આ અંકમાં, આની પછી 'સુજાને રાત્રી' કરીને
એક લેખ છાપ્યો છે. એના લેખકનું 'પૂરું' નામ હતું તામી દેવાચંકર મજુ-
પત્રમિ ભટ્ટ. અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અધ્યયન-અધ્યાપનમાં જ એમનું જીવન
વીત્યું હતું. પ્રથમ કરાચીમાં અને ઉત્તર અવસ્થામાં વડોદરામાં રહી, એમણે
પોતાની આસપાસ એકત્ર થતા જિજ્ઞાસુમંડળને સારું માર્ગદર્શન કરાવ્યું

હતું. એમણે વારંવાર નાની નાની પુસ્તિકાઓ છાપી બેંચાંવી હતી એમને
પિદેહ થયે તો આઠેક વર્ષ થયા, પણ હજી એ એમની પાછળનું સત્સંગ-
મંડળ એમના સહિતસર્થા સંસ્મરણોદ્દાર પોતાની આત્મોન્નતિ સાધ્યા કરે
છે વડોદરાના શ્રી શકરરાવ શુભર, તથા શ્રી. લાલજી મહારાજ એમના
સહવાસી હતા એમની પાસે એમનાં લખેલાં-છાપેલા પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે,
અને એ પોસ્ટેજ મોકલનારને વિના મૂલ્યે આપે છે. હાથાન કાર્યાલયમાં
એમણે એ મોકલી આપ્યા છે, અને દોઢ આનાની ટીકાટા મોકલનારને
એ મફત મોકલી આપવામા આવશે. આ લેખ એમના બાબ લેખોમાથી,
વાચકને ઉપયોગી થાય, એટલા માટે નમૂના માટે છાપે છે, આઠેક લાભ
લેશે એવો અમને વિશ્વાસ છે)

સુજ્ઞને શાન

લેખક - શ્રી. પ્રવાસી સ્વપ્નદાસ

गतं न शोचयेद्धीमात्मविषय नानुचितयेत् .

सुखेन निर्वहेत्काल वर्तमानेन वर्तयेत् ॥

હું સહચારી સાથે વિ. સં. ૧૯૫૧ ના જ્યેષ્ઠ વદી ૭ ને શુક્રવારે
સાંજના સાડા પાંચ વાગે વૈરાવળ સ્ટેશને ઉતર્યો. વાહન કરી પ્રભાસ-
ક્ષેત્રમાના ૫૪૫સથી મનાવલા તીર્થપુરોહિતને ત્યાં ગયો. આવરણ
વાતચિત અને જોજનાદિ વ્યવહારથી નિવૃત્ત થયો. અસહનીય ઉબાટાએ
મુદના ઉપગની અગાશીમાં જવા પ્રેર્યો, ત્યાં પડેલાં આસત્રાને જોઈ
વિશ્રાન્તિ લેતો તે ઉપર લોટયો.

સરીરનો ખળભળાટ ડાંઠક સમયે કે વ્યવહારદષ્ટિએ, ડાંઠપણ
અમથે અને ડાંઠપણ પ્રયત્ને અન્યથા ન થાય એવી થયેલી બૂલ પ્રત્યક્ષ
દેખાઈ. હૃદયમાં અકથ્ય વેદના ઉદભવી, જે ઉપાયશૂન્ય સમાજવાસી
હૃદયભાર અશુદ્ધિ વહેવા માંડ્યો. ત્યાં સહચારીનું આવડુ થયું. આવ-

તામા સ્થિતિ કળી જઈ પૂછ્યું કે, “આ કરવું શું થોડું છે ? ને હોય તો શું કામ ? ” કામજન ત્યાં કારણ પૂછતું હોય ત્યાં શું કહેવાય ! કુમો ભરાયો, હૃદય ચીગયું, ને કંઈ મુક્ત થયો પૂછનાર પરિસ્થિતિ સમજી વધુ માર્ગમા પ્રસંગવશાત્ આપે આમ કહ્યું હતું — “શુદ્ધિમાન ગતનો શોય કળા નથી, તેમ ભવિષ્યનું અનુચિતન કળા નથી, પણ આવતીકાલે પોતાની સાથે જે ભાગ્ય લાવે તેને અવિકળપણે વ્યવસ્થિત કરી ભોગવે છે અને પ્રાપ્ત કર્તવ્યો આદરતા-આચરતા કાળનું નિર્વહન સુખ વડે કરે છે ” એ શું સ્મરણમાથી દૂર થયું છે કે અન્યને કહેવા પૂછતું છે ? આ સાબળતાની સાથે ઉપજેયો શોક શમ્યો અને વદાયું કે “યદ્ભાવિત્તદ્ભવતુ”-થવું હોય તે થાય.

“પ્રારબ્ધ વલયત્તર ભોગેન તસ્ય ક્ષયઃ ।” શ્રીશંકર.

“સ્વકર્મ સુપ્રેર્મચિતો હિ લોક ।” શ્રીરામ

આ સુધિયકની પ્રવૃત્તિનો હેતુ કર્મ છે. કર્મ એન્ને વ્યાપારોએ કરી જે સંધાય, કિંવા કર્તાની ક્રિયાઓએ જે પ્રાપ્ત્ય તે કર્મ.

ન્યમ એકજ કાળ, અવસ્થા બેદે ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યત્ એવી ત્રણ સરોને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ એક જ કર્મ અવસ્થાબેદે સચિત, પ્રાગ્બ્ધ અને આગામી અથવા ક્રિયામાણ એમ ત્રણ સરોને પામે છે અનેક ગત જન્મોમા સચય થયેલા ફલાર ભગ્હિત જે કર્મો તે સચિત સચિત કર્મોમાથી પરિપકવ થયેલ અને વર્તમાન શરીરના આરભક કર્મો તે પ્રાગ્બ્ધ પ્રાગ્બ્ધ કર્મજનિત ભોગો ભોગવતા વર્તમાન શરીરમા કળતા અને ભવિષ્યકાળમા ફળ દેનારા તે આગામી કર્મ.

સચિત કર્મ અત કળુઉપહિત સાક્ષિનિષ્ઠ અજ્ઞાનની આવરણ-શક્તિમા રહે છે, પ્રારબ્ધ કર્મ અત કરણુઉપહિત સાક્ષિનિષ્ઠ વ અજ્ઞાનની આવરણશક્તિમા રહે છે અને પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલ સુખ દુખના ભોગરૂપ ફળને આપે છે. આગામી કર્મ અત કરણુનો કર્તારૂપ વૃત્તિમાન અંશ જે અહ કૃતિ તે અહ કૃતિનું સાક્ષી સાથે જે ભમજ

તાદાત્મ્ય તે બ્રમજ તાદાત્મ્યમાં રહે છે. આ તાદાત્મ્યનેજ ચિત્-જ્ઞ થઈ કહે છે.

સંચિત કર્મનો નાશ જ્ઞાનાગ્નિએ કરી ધાય છે. પ્રારબ્ધ કર્મનો નાશ મન, વાણી અને શરીરે કરી, પ્રારબ્ધભોગ સમાપ્ત થયે જ ધાય છે. ક્રિયામાણુ અથવા આગામી કર્મનો નાશ બ્રહ્માત્મકયસાક્ષાત્કાન્થી ધાય છે. એવા સાક્ષાત્કાન્વાનને ક્રિયામાણુ કર્મનો લેપ થતો જ નથી.

પ્રવૃત્તિપગાયણ જ્ઞનો સ્વેચ્છિત કાર્યની સિદ્ધિ માટે વલ્લખા મારે છે. તે સિદ્ધિને કોઈ પ્રારબ્ધાધીન તો કોઈ ઉભયાધીન માને છે, એ પક્ષત્રયના વિષયમાં ઘણા ઘણા શંકા સમાધાનના વાદો વદાય છે.

સર્વ પુરુષની જેમા પ્રીતિ છે એવા જે અર્થ તે પુરુષાર્થ; તે ધર્મ. અર્થ, કામ અને મોક્ષ. એમ ચાગ પ્રકારના ગણી તેને પુરુષાર્થચતુષ્ટય કહે છે. એ પુરુષાર્થચતુષ્ટયમાં મનુષ્યનાં સર્વ કર્તવ્યોનો સમાવેશ થાય છે, એ સિદ્ધિ કન્વા યથામતિ સર્વનો અલિલાય અને પ્રયત્ન હોય છે તે પુરુષાર્થની સિદ્ધિ સાર પુરુષકાર અને પ્રારબ્ધની આ પ્રકારે વ્યવસ્થા સુખ મનાઈ છે. ધર્મ અને મોક્ષની સિદ્ધિ પુરુષકારને અધીન છે, અને અર્થ તથા કામની સિદ્ધિ પ્રારબ્ધાધીન છે. સદ્વિચારી, સત્યવાદી, સ્વધર્મનિષ્ઠ, સદ્ગુણી ઇત્યાદિમાં પુરુષ સ્વતંત્ર છે, કેમકે તેમાં અન્યની અપેક્ષા નથી અર્થ-કામ પરતંત્ર છે. ભોગનાં સાધન તે અર્થ, તેથી થતો વિષયનો યથેચ્છ ભોગ તે કામ. એ અર્થ અને કામમાં પરતી આવશ્યકતા છે, તેથી તે પરતંત્ર. પ્રારબ્ધથી એ જે પરતંત્ર મળી આવે તેને રાગ દ્વેષનો લાવ દબાવી ભોગવતાં, જે સ્વતંત્ર છે તે પામવા પુરુષે પ્રયત્ન આદરવો-આચરવો, આ રીતિએ જ્ઞેતાં ચોગ્ય છે.

અન્ય રીતે જોઈએ તો કાયિક, વાયિક અને માનસિક ક્રિયા રૂપે ત્રિવિધ કર્મના વિહિત અને નિષિદ્ધ એવા બે પ્રકાર છે. તેમાં વિહિત કર્મના વિધિ સમાન હોવા છતાં પણ શંકદષકૃત ભેદને લીધે, સકામ અને નિઃકામ એના બે ભેદ પડે છે. અબ્યુદય આપે તે સકામ

અને નિત્યેયસુ પમાડે તે નિષ્કામ. વિહિત કર્મને કેવળ કર્મની અને નિપિદ્ધ કર્મને વિકર્મની સંજ્ઞા છે. આ બે પ્રકારથી શેષ જે તુષ્ણિલાવ તે અકર્મ કહેવાય છે. વિહિત નિપિદ્ધ કર્મ ધર્માધર્મનાં જનક છે, માટે તેને ધર્માધર્મ કર્મ પણ કહે છે. સ્વભાવસિદ્ધ સદ્ગજ ક્રિયાઓ રૂપ કર્મો ધર્માધર્મનાં જનક નથી ગણાતાં. વિહિત કર્મ નિત્ય, નૈમિત્તિક, કામ્ય અને પ્રાયશ્ચિત્ત એમ ચતુર્વિધ છે. પ્રકારાન્તરે સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ એમ ત્રિવિધ છે. તેનું ફળ સુખ, દુઃખ, મોહ અથવા પ્રકાશ પ્રવૃત્તિ અને પ્રમાદ છે.

વિહિત કર્મ જે શુદ્ધિ, ઉપાસના અને યજ્ઞાદિ શુભ કર્મ છે, તે પુણ્યરૂપ અપૂર્વનું જનક છે. અપૂર્વ એટલે કર્મની સૂક્ષ્માવસ્થા અને ફળની પૂર્વાવસ્થા; એને અદૃષ્ટ પણ કહે છે. એ શુભ કર્મનું ફળ સ્વર્ગાદિ છે, તેથી દેવયોનિ પ્રાપ્ત થાય છે. નિપિદ્ધ કર્મ જે અશુદ્ધિ, અસત્ય અને હિંસાદિ અશુભ કર્મ છે તે પાપ રૂપ અપૂર્વનું જનક છે, અને તેનું ફળ નરકાદિ છે, તેથી પશુયોનિ પ્રાપ્ત થાય છે. વિહિત નિપિદ્ધ કર્મનો જેમાં સમાવેશ થાય છે, તે મિશ્ર કર્મ કહેવાય છે, તે પુણ્ય પાપરૂપ અપૂર્વનું જનક છે. ઉચ્ચ નીચ મનુષ્ય જન્મ તેનું ફળ છે. અધિક પુણ્ય અને ન્યૂન પાપ જેમાં પ્રતીત થાય તે મનુષ્ય દેવ સમાન ગણાય છે અને અધિક પાપ અને ન્યૂન પુણ્ય જેમાં પ્રતીત થાય તે મનુષ્ય પશુ સમાન ગણાય છે.

વિહિત નિપિદ્ધ અથવા શુભાશુભ કર્મો પોતાથી અંતરાચરહિત ઉત્તર દાળમાં અનુક્રમે ધર્માધર્મની અથવા પાપપુણ્યની ઉત્પત્તિ કરે છે, તે ધર્માધર્મ અંતઃકરણમાં વાસના એટલે પૂર્વાપૂર્વના અભ્યાસે કરી ચિત્તમાં વસતા ચિત્તગત સંસ્કારરૂપે—બીજ રૂપે રહે છે. અને કાળાંતરે તેઓનાં સુખ દુઃખ રૂપ ફળ થાય છે. આ પ્રકારે શુભાશુભ કર્મો જ ધર્માધર્મ રૂપ અપૂર્વ દ્વારા સુખદુઃખરૂપ ફળનાં હેતુ છે. લોક પોતાના કર્મસૂત્રપડે જ ગુંથાયલો છે.

વાસના અને અદૃષ્ટ એ બે શુભાશુભ કર્મનાં અકુર છે. શુભ કર્મથી શુભ વાસના અને ધર્મરૂપ અદૃષ્ટ એ બે અકુર થાય છે, અને અશુભ કર્મથી અશુભ વાસના અને અધર્મરૂપ અદૃષ્ટ એ બે અકુર થાય છે. શુભ વાસના રૂપ અકુરથી શુભ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય અને ધર્મરૂપ અકુરથી સુખનો ભોગ થાય. એ જ પ્રકારે અશુભ વાસના રૂપ અકુરથી અશુભ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય અને અધર્મરૂપ અકુરથી દુઃખનો ભોગ થાય. આ બે અકુરોગાથી વાસનારૂપ અકુરનો ઉપાયથી નાશ થાય છે, અને અદૃષ્ટરૂપ અકુરનો તો પગની ઉત્પત્તિ વિના કોઈ પણ પ્રકારે નાશ થતો જ નથી. અશુભ કર્મથી ઉપજેલ અશુભ વાસનારૂપ અકુરનો સત્ત્વ ગાદિ ઉપાયે નાશ થાય છે, અને શુભ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ શુભ વાસનારૂપ અકુરનો દુઃસમાદિથી નાશ થાય છે એ રીતે પ્રવૃત્તિના હેતુ વાસનારૂપ અકુરના પુરુષ પ્રયત્ને નાશ થાય અને ભોગના હેતુ અદૃષ્ટરૂપ અકુરનો ભોગ કરી નાશ થાય. અર્થાત્ વાસના રૂપ અકુરમાં અન્યની પ્રાપ્તિરૂપ વિચાર અને મળની નિવૃત્તિ તથા યુગની પ્રાપ્તિરૂપ સંસ્માર કરી શકાય, પણ અદૃષ્ટરૂપ અકુરનો તો જ ક્ષય થાય. અતઃ કરણની વાસનાઓ શુભ થતા સુખદુઃખના ભોગ સમયે પણ શુભ વાસનાઓ શુભ કર્મો પ્રતિ જ પ્રેરે છે, અને તેથી શુભ કર્મોમાં પ્રવૃત્ત રહી મનુષ્યો નિ શ્રેયસ્ના અધિકારી થાય છે, આવો શાસ્ત્રાદેશ છે. અદૃષ્ટનો ન્યારે ભોગથી જ ક્ષય થવાનો છે ત્યારે એ અશ ઉપર ઉપેક્ષા ગળી વાસના રૂપ અશને જ શુદ્ધ સંસ્કારી કરવા પુરુષે પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે ને તે સ્વતઃ જ પણ છે.

“તત્તમેધૈતિ વૈતેય સદ્વા તદ્વાચમાધિતઃ ।

અસક્તો દ્વાચરન્કર્મ પરમાપ્નોતિ પુરુષ ॥”

અ કૃષ્ણ

મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહકાર આ અંતઃકણ્યયુગ્મય કહેવાય છે. અનિશ્ચિત સદૃષ્ય વિદ્યમાનક તત્ત્વને મન કહે છે. મનને ન્યાયનાર પૂર્નાર્જિત અનેક સંસ્કારોના ચિત્ર જેમાં ચિત્રિત છે એવું જે

તત્ત્વ તે ચિત્ત છે. જે તત્ત્વથી સારાસાર નિર્ણય કરી નિશ્ચય થાય છે તે બુદ્ધિ છે. જે તત્ત્વના બળથી જીવ પોતાને આ વિરાટ બ્રહ્માંડથી એક સ્વતંત્ર સત્તારૂપ માને છે તે અહંકાર છે.

ચિત્ત મનનો અને અહંકાર બુદ્ધિનો અંતર વિભાગ છે. ચિત્તમાં કર્મના બીજરૂપ સંસ્કાર અંકિત છે તે પાછળથી પડદો દેખાડે છે, તેથી જ મન અહર્નિશ ચંચળ હોઇ નાચ્યા કરે છે, એ જ પ્રકારે બુદ્ધિતત્ત્વનું ચાલન અહંકારથી થાય છે. જે જીવમાં જેવા પ્રકારનો અહંકાર હોય તેવો તે પોતાને માને અને બુદ્ધિનું ચાલન પણ તે જ પ્રમાણે થાય. સંસારી મનુષ્યને જેમ સ્ત્રી માયા રમણથી બાંધી વ્યવહાર કરાવે છે તેમ ચિત્ત મનને અને અહંકાર બુદ્ધિને ફસાવી કાર્ય કરાવે છે.

અહંકારના શુદ્ધ અને મલિન એવા બે ભેદ છે. હું પુરુષ, સ્ત્રી, અમુક જાતિ, ધની નિર્ધની, સમગ્ર દુર્ગુણ, પાંડિત કે મૂર્ખ છું, એ મલિન અહંકાર છે. હું વેદરા, તત્ત્વરા, બ્રહ્મરા, કે બ્રહ્મ છું એ શુદ્ધ અહંકાર છે. અશુદ્ધ અહંકાર જીવને ઇન્દ્રિયોમાં બેડી નીચે પાડે છે, અને શુદ્ધ અહંકાર સાધકને ઉર્ધ્વગામી કરે છે.

વાસના—સંસ્કારથી કર્મ, કર્મથી વાસના, આ પ્રકારે વાસનાનું ચક્ર અને જીવનું આવાગમન ચાલુ રહે છે. પૂર્વ કર્માર્જિત કર્મ સંસ્કાર અથવા આ જન્મના સંગની સ્મૃતિ જેવી ચિત્ત ઉપર અંકાર રહે છે તેવીજ આસક્તિ તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે આસક્તિ અનુસાર આસક્તિના વિષયમાં બંધાર્થ રહે છે. ચિત્ત અને મનના યુગ્મથી આસક્તિનો જન્મ થાય છે. જેમ પુત્ર પિતાના પ્રભતંત્રની વશા કરીને પિતાના અધિકારને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ આસક્તિના બળથી મન ખેંચાઈને આસક્તિ સંબંધી વિષયને ધારણ કરી સદૃશ્ય તરફ ધોલે છે.

*અહંકાર અને બુદ્ધિથી ભાવતત્ત્વનો ઉદય થાય છે. પ્રપચમય દરપનો અનુભવ ભાવતત્ત્વથી થાય છે. એ ભાવના શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એવા બે પ્રકાર છે. અશુદ્ધ ભાવ બુદ્ધિને વિચિત્ર કરી દે છે, અને શુદ્ધભાવ

કર્મથી ભુદિને બ્રહ્મપદમા પહોચાડે છે.

મનુષ્ય માત્ર આ બે તત્ત્વથી પ્રેરાઇ કાપિક, વાયિક અને માન-
સિક કર્મ કરવા સમર્થ થાય છે. આસક્તિવશ થઇ કર્મ કરે છે અથવા
ભાવવશ થઈ કર્મ કરે છે. આસક્તિમાં પગતંત્રતા-પગધીનતા છે,
અને ભાવમાં સ્વતંત્રતા સ્વાધીનતા છે. વિષયો ઘણા હોવાથી આસક્તિ
ઘણા પ્રકારની છે. પગ તુ શુદ્ધ ભાવ તો અદ્વૈત દશાને પ્રાપ્ત થાય છે,
કેમકે બ્રહ્મપદ અદ્વૈત છે. અશુદ્ધ ભાવ આસક્તિથી દબાય છે, અને
શુદ્ધ ભાવથી તો આસક્તિ નહિવત્ થાય છે. ત્રી કૃષ્ણ કહે છે કે, જે જે
ભાવથી ભાવિત હોય તે તે ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. આસક્તિરહિત કર્તા
પરને પામે છે.

અહમ્-અ આદિ ૧૬ સ્વર તથા ક ચી હ સુધીના ૩૩ બ્યન્ત
મળી કુલ ૪૯ વર્ણ છે અ ચી હ સુધીનો પ્રત્યાહાર જેમાં સર્વ વર્ણો-
ની આરી જવાથી સમસ્ત નામો અને રૂપો પણ તેમાં આવી ગયા
છાય છે, તે કાગળથી જ તે 'શ્રવ' શબ્દનો વાચક બે. સર્વ દૃશ્ય વર્ગ
શ્રવ ભાવને અવલંબીનેજ છે. તેનું પ્રથમ સ્પરશ અહમ્ છે. અહમ્
સંસાર થવાનું કાગળ એ પણ એજ છે કે, તે અહંપ્રત્યાહારમાં સમસ્ત
નામ ૩૫ અંતરગત થાય છે. વાણીનું સાધન સર્વ વર્ણોનો પ્રત્યાહાર
'અહ' એ ક હરયાનથી ઉદ્ભવે તેના ઓછ સ્થાન 'મ્'માં અંત આવી
અહમ્ શબ્દ થાય છે. તે સૂચવે છે કે સર્વ વાચ્યનો આરભ અને અંત
અહમ્માજ છે.

ઉપરોક્તનો વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે-અજ્ઞાન રૂપ અધિ-
જ્ઞાનથી-ઉત્પત્તિ સ્થાનથી-ન્યત-ધ્યએણું અને જેનો કર્તા સંકલ્પ છે,
એવો આ નામરૂપાત્મક અજ્ઞાન પ્રલવ, સર્વ દૃશ્ય, જડ વર્ગ, દેહ
પ્રત્યાદિ સંધાતથી તે બ્રહ્મા સુધી-છે. તે આત્મા હું નથી, પણ એઓ-
થી વિલક્ષણ સર્વ વિક્રિયા રહિત આત્મા છે, હું છે, અહમ્ છે.

હું આર્થસંતાન છું. મારી મૂળ વિદ્યા ચેદવિદ્યા છે. મારે વર્ચસ

ત્યાગ, પવિત્રતા અને આત્મસંયમ છે. મારું મૂળ ધન, કળા વિજ્ઞાનરૂપ
ઐહિક વિદ્યાઓ નહિ, પણ બ્રહ્મવિદ્યા છે. શુદ્ધ અહંકાર આ છે.
બાકીની અહંવૃત્તિ એ મલિન છે અધઃપાત કરનારી છે.

આર્ય-સંસ્કૃતિનો મૂળ ઉદ્દેશ અને ઉપદેશ તો ઐહિક
સંપત્તિનો સદ્ધર્મકર્મમાં સદુપયોગ તેમજ અંતરસાધના કરીને
નિરંતરના પરમ સુખરૂપી મોક્ષ સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરવાનો છે. ઐહિક
વસ્તુસ્થિતિઓ વડે ઉત્પન્ન થતાં ક્ષણિક સુખની મોહ બળમાં ન
ફસાતાં આત્મનિષ્ઠા તથા બ્રહ્માનુભવની પ્રાપ્તિ કરી લઈ સંસારચક્રના
આવાગમનમાંથી સદાને માટે મુક્ત થવું. અર્થાત્ દુઃખ માત્રની આત્મ-
તિક નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની નિત્ય પ્રાપ્તિ રૂપ મોક્ષપદને પામવું
એજ છે.

આર્ય સંસ્કૃતિ પૃથ્વી પરના સમસ્ત દેશો કરતાં એ પ્રાચીન છે:
એની વેદવિદ્યા સનાતન છે. એનું જ્ઞાન સર્વોત્તમ છે. એનાં દર્શનશાસ્ત્ર
સર્વોપરિ છે. એનાં શાસ્ત્રીય અન્વેષણો પરિપૂર્ણ છે એનો ઇતિહાસ
સમસ્ત જગતની પ્રજાના ઇતિહાસ કરતાં મહત્તા, ગૌરવ, વીરતા, શક્તિ
અને ચારિત્ર્યમાં અનુપમ અને અત્યૌકિક છે. આર્યાવર્તનાં ઋષિઓ,
ગજઋષિઓ, ઋષિપત્નીઓ. વીરાંગનાઓ, સતી સાધ્વિઓ, સતો અને
કર્મવીરો એ સર્વે અનેક યુગો વહી જવા છતાં પણ પોતાની પ્રતિ-
ભાનો અનુપમ પ્રકાશ આપ્યાજ કરે છે, જે માત્ર સચ્ચુઓને-વિવેકી-
ઓનેજ મદાન્ધ કે મતાંધિને તો નહિજ.

અધિકાર-વ્યવહારના પદાર્થોની તૃષ્ણાવાળા મનુષ્યોનો સકામ
કર્મમાં અધિકાર છે. ચિત્તશુદ્ધિને ઇચ્છનારાઓનો નિષ્કામ કર્મમાં
અધિકાર છે. જગતમાં સામસ્પર્ધિમાં સૌથી મોટામાં મોટા પ્રભુ છે-હરિ
છે, માટે આપણે તેને સર્વસ્વ અર્પણ કરી તેમના જ હાથાનુદાસ થઈ
રહેવું, ને તેમાં જ આપણે પ્રેમ રાખવો. એવી ઇચ્છા રાખનારા મનુ-
ષ્યોનો પ્રભુની પ્રેમહરિષ્ણા લક્ષિતમાં અધિકાર છે. ચિત્તમાંથી વૃત્તિઓ

જાડ છે, તે જ પુરૂષને દુષ્કૃતિ બાન કાઢે છે, માટે તે વૃત્તિઓનો નિ-
રોધ કરવા ઇચ્છનારાઓનો યોગ્યતા અધિકાર છે. ૫મ તત્ત્વને જાણ્યા
વિના ચિત્તનો દાહ સમી મનુષ્યને શાશ્વતિ શાંતિનો લાભ થવાનો સંભવ
નથી, ને શાંતિ વિના તેને પગમાનદનો લાભ થવાનો પણ સંભવ નથી
માટે ૫મ તત્ત્વને જાણવું એ જ માર્ગ કર્તવ્ય છે, એમ જાણનાર મનુ-
ષ્યોને વેદાનના શ્રવણાદિ દ્વારા જ્ઞાનમાં અધિકાર છે કૃષ્ણાચાર્ય પ્રભુએ
લીલાવિગ્રહ ધરી પોતે તથા પોતાની વિભૂતિ રૂપ મુનિઓ દ્વારા ઉપ-
રના સર્વ સાધનોનો ઉપદેશ કર્યો છે. સર્વ મનુષ્યોને સર્વ વિચાર કે સર્વ
ક્રિયામાં સર્વોચ્ચ અધિકાર હોતો નથી જ

૧ વેદાત પાગમાર્થિક સત્તારૂપ તત્ત્વસાક્ષાત્કારનો માર્ગ છે તેનાં
સાધન વિવેક, વૈગમ્ય અને શમાદિ પદ્ધતિ પત્તિ છે, તેમા પ્રાણ
રૂપ વૈગમ્ય છે તેની સિદ્ધિ આત્મતૃપ્તિ અર્થાત્ નિષ્કામતા છે

૨ ભક્તિભાવ તત્ત્વમાર્ગ છે સાધન નવધા ભક્તિ છે તેમા રમ,
રણુભક્તિ પ્રાણરૂપ સાધન છે. તેની સિદ્ધિ હૃદયની આર્ત-
ઈષ્ટનું નિરતર ભાન છે

૩ યાગમાર્ગ એ સહસ્ત્રગ્રન્થ પ્રચલ્ન તત્ત્વમાર્ગ છે સાધન યમ
નિયમાદિક અષ્ટાંગ છે તેમા મુખ્ય અંગ જ્ઞાન છે, તેની સિદ્ધિ
શક્તિ અર્થાત્ ઐશ્વર્ય છે.

નિર્દિષ્ટ ત્રણ માર્ગોમા પ્રમાદથી યતા અનર્થ પણ સાધકે જ્ઞાનમાં
ગળવા યોગ્ય છે પ્રમાદ યતા વેદાતમાથી શુદ્ધજ્ઞાન અને દલ વગેરે
અનર્થ થાય છે તે જ પ્રમાણે પ્રમાદથી ભક્તિમાથી ઘેલછારૂપ અનર્થ
થાય છે પ્રત્યેક માર્ગમાં કર્તવ્ય કર્તવ્યના નિર્ણય માટે તો, શાસ્ત્રને જ
પ્રમાણરૂપે માનવું, એવો ભગવદેશ છે

પ્રાય કલ્યાણનો માર્ગ જોદિરૂ દષ્ટિથી બ્રહ્માડમાં શોધવાથી હાથ
લાગે એમ નથી, માત્ર અતઃકષ્ટિથી પિંડમાં શોધવાથી જ તે હાથ
લાગે છે માટે નિઃશસ્ત્ર-સાધકે પોતાના અધિકારાનુસાર અતર-

‘દષ્ટિથી એવો પ્રયત્ન કરવા ચલવાનું રહેવું’ જોઈએ.

યોગ્યતા—મનુષ્યમાં “ પોતે ઉત્તમ વર્ગમાં છે ” એમ માનવાની સ્વાભાવિકી વૃત્તિ હોય છે; પરંતુ તે વર્ગની પોતામાં યોગ્યતા નથી હોતી તો, માત્ર તે વર્ગમાં પોતાને ગણવાથી તેનું કશું મળતું નથી. એટલું જ નહિ પણ હાનિ થાય છે. એથી દ્વિતકારી કર્તવ્ય તો યોગ્યતા સંપાદન કરવી એ જ છે. પાત્રતા વિના પદાર્થની પ્રાપ્તિ થતી જ નથી. આરોપ કરે અધિકાર આવતો નથી, માત્ર વિકળતા અથવા ભુલિ-નાશ જ ગણાય છે. ઉત્તમ વર્ગમાં જવાતું નથી, કનિષ્ઠમાં રહેવાતું નથી, તેથી ઉભય શ્રેષ્ઠ થવાય છે; એ સાધકે વિસરવાનું નથી.

યોગ્યત્ત્વ માટે અનેક કર્તવ્ય, અનેક જ્ઞાતવ્ય અને અનેક પ્રાપ્તવ્ય છે. પુરૂષ પ્રયત્નાનુસાર કર્તવ્યની, જ્ઞાતવ્યની અને પ્રાપ્તવ્યની સિદ્ધિ થાય છે. મહાભાગી સાધકોએ મનુષ્યપણાની સફળતા માટે મુખ્યત્વે કરી સત્સંગ, સત્યાત્મ વિચાર અને દરિ પ્રસાદકર વિઠ્ઠામ સત્કર્મ ‘કર્મ’ અવશ્ય કર્તવ્ય છે. શ્રવ, ઈશ્વર, માયા, જગતનાં તત્ત્વ, આત્મત્ત્વ, દ્વેય ઉપદેશાર્થ અથવા ત્યાગ મહત્ત્વ સાર જ્ઞાતવ્ય છે. સત્સંગાદિ એ જહિરંગ તથા અંતરંગ સાધનોનું કળખૂત “ જ્ઞાનાત્મેકત્વ જ્ઞાન ” જ પ્રાપ્તવ્ય છે.

ઈન્દ્રોદયથી દુઃખ—નિપજો તે નથી નર્કમાં,
શતિઆથી—મુખ ઉપજો તે નથી સ્વર્ગમાં.

તીર્થાર્થક

૧૩૬

—જેના આચારમાં ચોરી, વ્યભિચાર અને દિંસા નથી; વાણીમાં નિંદા, અનૃત, કટાંગતા અને વાચાલતા નથી; વિચારમાં તૃષ્ણા, ચિંતા અને ભુદ્ધિમંદતા નથી, તે જ મનુષ્ય—સપૂર્ણ મનુષ્ય. મનુષ્યપણનો દક્ક ધરાવનારે આ માપથી પોતાને માપવો અને જાણવું કે હું કેટલો મનુષ્ય છું.

—આપણું ધર્મજ્ઞાન સ્વરૂપ અથવા અધુરું હોય છે ત્યાં સુધી તે અદંકાર અને નાસ્તિકતા જ ઉપગમે છે; જેમ જેમ જ્ઞાન વધતું જાય તેમ તેમ હૃદય નિરાભિમાન અને આસ્તિક થતું જાય છે.

—પોતાની જવાબદારીને ઓળખવી અને સમાજ, દેશ અને ઇશ્વરને માન્ય એવા ધારા પાળવા તેનું નામ નીતિ, અને તે જેનામાં હોય તે નીતિમાન.

—તત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધમાં ‘જ્ઞાનન્’ તે ‘જવન્’ છે—જાણવું તેવું થવું છે. જાણવા જેવા થવામાં જેટલું અંતર તેટલી જ્ઞાનની ન્યૂનતા જ ગણાય છે.

—શાસ્ત્ર એક શ્રી ભગવદ્ગીતા, દેવ એક શ્રી કૃષ્ણ અને મંત્ર પ્રજ્ઞનાં નામ. પ્રજ્ઞની ક્રિયાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિ ઉભયનું પ્રતિપાદન ગીતામાં છે. જોઈ તપાસી સાવધાન ગ્રંથી સાધકે તેનો ઉપયોગ કરવો.

—પોતાને ધાર્મિક માનનાર દુખી ન હોય અને પોતાને દુખી માનનાર ધાર્મિક ન હોય એ નિશ્ચય છે. દુખનું કારણ જ માન ભોગ લાવસા છે તે ધ્યાનમાં રાખી નિશ્ચય કરવાનો છે.

—વેખનથી પકનની શુદ્ધિ થાય છે, મનને આનન્દ થાય છે, યોગ દ્વિત પણ અસત થાય છે, એ શુભ કાર્યમાં બહુ શુભ છે માની યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ રહેવું.

—અતઃકાલુની વિશ્રાંતિ વેદાંતવિચારમાં છે. વાસ્તવ પુરુષાર્થ તથા નિઃસ્વ સ્થાન વિના નથી જ એ ભુદ્ધિમતને અનુભવસિદ્ધ છે તે ભુદ્ધિ રાજેવું નથી.

—હું મેલું છું ? આ બધું ? મેં યશુ છે ? આનો કર્તા કોણ છે ? અહીં ઉપાદાન શું છે ? આ ચાર પ્રશ્નો સળધી થતા વિચાર વિચારણીય છે. નિર્ણીત વિચારથી જેટલું નિશ્ચય થવાય છે તેટલું જ નિભય થવાય છે.

—પ્રતિદિન સાક્ષને વિમન અને શાંત ચિત્તે વિચારવું નિર્મળ, વિશદ અને નિશુદ્ધ અર્થને ધારવો, ધર્માભાસક કર્મજનનને ત્વગ્ને ત્યજી, સત્યધર્મનો આશ્રય કરી પરમ સુખને જાગવું, વિપરિત વિપરિતકર છે.

—પ્રથમ નિજના અધિકારને તપાસી તદનુસાર કાર્યનો સ્થાન, સમય, ઉપકરણ અને આત્મજનનો વિવેક નાખી આગળ કગવો એ કદાપણ છે.

—ધૃતિ, દામા, દમ, અસ્તેય, શોચ, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ, ધી, વિદ્યા, સત્ય, અક્રોધ, આ દશને સર્વ કાળના, સર્વ દેશના, સર્વ ધર્મના ધાર્મિકોએ ધર્મરૂપ માન્યા છે કદાપિ સ્થાન, સમય, પરિસ્થિતિ અને ઝચિએદે વેપ બીજે પહેરાવાયો હોય તો પણ આત્મા તો એ જ છે.

—આચાર, વિચાર અને ઉચ્ચારથી અન્યના તન, મન અને ધન મગરે તે તથા પોતાના સુખ-સગવડ માટે બીજાના સુખ-સગવડનો ભોગ

લેવાય તે અધર્મ છે-પાપ છે એ યથાશક્તિ અર્તવ્ય છે. આચાર-વિચાર અને ઉચ્ચારણી અ-યનાં તન, મન અને ધન સફળ થાય તે તથા બીજાનાં સુખ સગવડ માટે પોતાનાં સુખ-સગવડનો ભોગ અપાય તે ધર્મ છે-પુણ્ય છે. એ યથાશક્તિ કર્તવ્ય છે.

—નિસ્વાર્થ મૈત્રીમાં કેવું અને કેટલું સુખ છે, તે સ્વાર્થી અને અભિમાનથી ભરેલા યથાર્થ જાણુતા જ નથી-જાણી શકે જ નહિ.

—નિર્વિવાદિત છે કે, અસત્ય અને અન્યાય દુઃખપ્રદ છે. જ્યાં સુધી પોતે પોતાને બૂલેલું રહેવાશે, ત્યાં સુધી એ યવાનું. સુખ રૂપ દુઃખ મળવાનું.

—જે સુખ શંકા અને ભય મિથ્ય હોય, તે સુખ સુખ નથી; પણ તે સુખાભાસ જ છે. વાસ્તવિક સુખ તો નિશંક અને નિર્ભય થવાય તે છે; માટે જે કરવાથી નિશંક અને નિર્ભય થવાય, તેજ પગમ કર્તવ્ય છે.

—અપૂર્ણતા, ક્ષય અને નાશ જે સૃષ્ટ પદાર્થમાં સદા જ છે તેને મમત્વ બાંધી પૂર્ણ, અક્ષય અને અવિનાશી કરવા મથવું, એ જોગ મૂર્ખતા છે તેમ જાતિભોગ અને મરણ જે શરીરનાં સદા જ છે તેને અન્યથા કરવા મથવું, એ પણ મૂર્ખતા જ છે.

—બીજો શું કરે છે તે આપણે જોવાનું-કરવાનું નથી, પણ આપણે કરવા યોગ્ય શું છે તે જોવાનું-વિચારવાનું-કરવાનું છે.

—સમય, રથાન, દ્રવ્ય અને આત્મજન-અદ્વા-વિશ્વાસ-નિશ્ચય આ ચાર, બ્યારહાસિક કોઈ પણ કાર્ય સાધવામાં સાપેક્ષ છે; અને તદ્દનુ-સાર કાર્ય કરાય તો સફળ થાય છે, પરંતુ પારમાર્થિક સાધવામાં તો અદ્વા શિવાય અન્ય ત્રણની અપેક્ષા નથી તેમ તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ સ્વાધીન પણ નથી, આમ છે તો પણ મદચ્છા પ્રાપ્તિ રથાન, સમય અને દ્રવ્યને પારમાર્થિકમાં યોગ્ય યોજવા એ કર્તવ્ય છે.

‘ પ્રવાસી સ્વચ્છદત્ત ’

પ્રેમની ખ્યાસી

પ્રભુજી ! તારા પ્રેમની ખ્યાસી:
જપતી જાપો ભાવથી દાસી.

પ્રભુજી ! તારા પ્રેમની ખ્યાસી.

દીપ ચેતાવું, ધૂપ કરાવું, સ્મરતી મંગળ બોલ;
અગર અંદનના લેપ કરાવું, પાળશે ક્યારે કોલ ?

પ્રભુજી !

પૂજન કરવા પુષ્પ વીણીને, ભરી છે મોહન થાળ;
વાર લેગાડે: હઃખ જગાડે, કરમાશે કુલ રસાળ.

પ્રભુજી !

કુંકુમ લાવી: કેસર લાવી, લાવી વસંતનાં વહાલ;
જીવન જાતું: ઉર સૂકાતું, લાગે ન તારી ભાળ.

પ્રભુજી !

તારક જોતી: અંદર જોતી, પૂછતી સૂરજને વાત;
વાત પૂછતાં રાત પડતી, અંતર થાય ઉઘાટ.

પ્રભુજી !

સરવર જોયાં, નદીઓ જોઈ, જોઈ કુંજનિકુંજ,
કયાંય દીઠો નહિ વહાલમાં તુજને, અંતર કરતો ગુંજ.

પ્રભુજી !

મૂળજીભાઈ પી. શાહ

અદ્વૈત

“મૂખો ગળી ગળી કમાણો”-એ ભોળા ભક્તના આજખાનો ગદ
મૂખો વદી વદી વદતાં રે, છે અનેક જગન્નિયંતાં—ટેક
પોયા થોયાં વાંચી વાંચી આંખો અંધ કરતાં
તત્ત્વ-વિજ્ઞાની ઓહુ ધરીને કરતા નિશ્ચિન ટંટા. રે—મૂખો.
સ્ત્રી-પુરુષ રૂપ ઇશ્વર જે છે-દોઢ ડાહ્યા ફેકતા
ખુદા-સેતાન જે હરીફ છે સૃષ્ટા ઘણાક મત ધારતા રે-મૂખો.
તુલસી, સરિતાને પાવક પ્રભુ ગણે અનેક વગાડી ઘંટા
તારા-સિતારા ને ખ્હાણો પરમેશ્વર ગણી ઘણા પૂજતા રે-મૂખો.
જગ બધી જગદીશ્વર લહે અનેકો, અણુગણુ ઇશ્વર દિસતા
એક અને અલોક છે સૃષ્ટિનો શાસક, ઉર ધરે ગુણવંતા રે-મૂખો.

જેહાંગીર મણેકજી દેશાઈ, એમ. એ.

વેદાંત અને વ્યવહાર

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:-સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી

ગતાંકમાં આપણે જોયું કે મનુષ્યો સામાન્યતઃ બે પ્રકારના હોય છે. અંતઃમુખી અને બહિર્મુખી. આત્મસાક્ષાત્કાર માટે આ ઉભય પ્રકારના મનુષ્યોને અનુકૂળ આવે તેવા બે મૂખ્ય માર્ગો: નિવૃત્ત અને પ્રવૃત્ત. મનની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓના (જ્ઞાન, ક્રિયા, ઇચ્છા) વિશેષ વિકાસાનુસાર આ બે પ્રધાન માર્ગોના પેટા વિભાગો કરવામાં આવ્યા છે. (જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, રાજયોગ, ધ્યાનયોગ, કર્મયોગ વિ.) આ બધાનો ઉદ્દેશ તો એક જ છે. તેમ આપણે એ પણ જોયું કે મનુષ્યમાં એક શક્તિનું પ્રાધાન્ય હોવાથી બીજી શક્તિઓનો લેશમાત્ર પણ વિકાસ થતો નથી એમ નથી. જ્ઞાનયોગી હોય તેનામાં પણ હૃદયનો વિકાસ હોય ને તે જ્ઞાનનો પ્રચાર કરે, પુસ્તકો લખે તે સર્વ કર્મ જ છે. ભક્તિમાર્ગીએ પણ તે માર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં જીવના અને ઇશ્વરના સ્વરૂપ વિશે ઘોડો ધણો ખ્યાલ તો બાંધવો જ જોઈએ. તેનો અંતિમ નિર્ણય તેના બુદ્ધિના વિકાસ પ્રમાણે હોય તે સંભવિત છે, પણ દૈનંદ જ્ઞાન તો તેને હોવું જ જોઈએ. તેમ ભક્ત પણ બીજા ભક્તોની સેવા કરે, મર્મનો પ્રચાર કરે વગેરે સર્વ કર્મ જ છે. કર્મયોગી પણ ઘોડો

સમય શાસ્ત્રાધ્યયનમાં ને ઉપાસનામાં ગાળે છે, ને ગાળવો જ નોઈએ. આ પ્રમાણે લિન્ન લિન્ન માર્ગો અન્યોન્યાશ્રયી છે. પણ સાધારણ રીતે જે મનુષ્ય, પરમસાધ્ય દૃષ્ટિ સમક્ષ ગમી મનન, નિદિધ્યાસન દ્વારા સનાનન સત્યની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે અને પોતાના અનુભવોનો આ-વિષ્કાન્ન યુક્તિપ્રધાન સાહિત્ય દ્વારા કરે, તેને આપણે જ્ઞાનયોગીની સરખા આપી શકીએ, જે સાધક પ્રેમદ્વારા ઈશ્વરદર્શન માટે પ્રયત્ન કરે અને ભાવપ્રધાન લલિત કળાઓ દ્વારા પોતાના આંતરિક અનુભવોનો પ્રાદુર્ભાવ કરે તેને ભક્તિયોગી કહી શકાય. જે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી ચિત્તને એકાગ્ર કરી તેની લિન્ન લિન્ન અવસ્થાઓનું પૃથક્કરણ કરીને, તેનું જ્ઞાન બીજાને આપે તે રાજયોગી, અને જે વ્યાવહારિક કાર્યમાં પોતાનો સર્વ સમય ગાળવા છતાં પણ નરદેહની સાર્થકતા શામાં છે તે વાત જ્ઞાનમાં ગમી, પરમ સાધ્યને માટે સતત પ્રયત્ન કરે તે કર્મયોગી કહી શકાય.

હવે વ્યક્તિગત વિકાસ માટે આ વિધવિધ માર્ગોની સાધન-પ્રણાલિકાઓ વિશે આપણે સક્ષિપ્તમાં વિચાર કરીએ. પ્રથમ જ્ઞાન માર્ગ લઈએ.

એક જ આત્મા સર્વત્ર ભરપૂર છે. તેનાથી અતિગિક્ત બીજું અસ્તિત્વ છે જ નહીં, આ અદ્વૈતમતવાદીઓનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત. આ એક જ વસ્તુ દૃષ્ટાની મર્યાદાને લીધે લિન્ન લિન્ન લાસે છે. રથૂળ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જોતાં તે જગત રૂપે લાસે છે, ને સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયો દ્વારા નિહાળતા તે દેવતામય ને સ્વપ્નવત્ જણાય છે. આ બંનેથી ઉચ્ચ ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરનારને તે દૈવસ્વરૂપે જણાય છે. આત્મા એક જ છે, અને સર્વત્ર, સર્વદા, અવિચ્છિન્ન જ છે. રથૂળદેહાધ્યાસ હોય ત્યાં સુધી દેહ રૂપે, સૂક્ષ્મદેહાધ્યાસ હોય ત્યાં સુધી મનરૂપે અને કાચુ દેહાધ્યાસ હોય ત્યાં સુધી અવિઘ્નારૂપે, ને તેનાથી પર જવાથી અર્વ-વ્યાપક અખંડ સન્નિધાનદ સ્વરૂપ તરીકે અનુભવાય છે. જડભુદિવાળા

અજ્ઞાની યોગે સ્થૂળ-જગત રૂપે જુએ, તેનાથી ઉચ્ચપ્રાદિના વિચારના આદોષનવાળા જગત તરીકે અને ઉચ્ચતમ, પ્રાદિના જ્ઞાની લોકો મલ્લ તરીકે અધકાગ્રમાં ગહેવ દોરીમાં સર્પની બ્રાન્તિ થાય છે તે અજ્ઞાનથી. ન્યા સુધી અજ્ઞાન ગહે ત્યા સુધી સર્પ રૂપે જ દેખાય, અને તેનો નાશ થયે દોગી તરીકે એક જ પદાર્થમાં બે વિરોધી દૃષ્ટિઓ એક વખતે હોઈ શકે જ નહીં એક જ વસ્તુના સત્ય અને અમત્ય સ્વરૂપો, એક જ વખતે આપણા અનુભવમાં આવી શકે નહીં અમાધિસ્થ સ્થિતિમાં, મનુષ્ય, જે બ્રહ્મજ્ઞાનસ્વરૂપ અને કેવળાનંદસ્વરૂપ છે, નિત્ય મુક્ત છે, જે આકાશ સમાન નિગ્રવધિ, નિરાકાર અને નિર્વિકાર છે, તેની સાથે એકમનો અનુભવ કરે છે

અદ્વૈતવાદીઓના મતાનુસાર સ્વર્ગ, નરક, વગેરે લિન્ન લિન્ન લોકોનું જે વર્ણન હિન્દુઓમાં આવ્યું છે, તે સર્વ બ્રમણ પાગમાર્થિક દૃષ્ટિએ કાંઈ જન્મતુ એ નથી, ને કોઈ મગતુ પણ નથી અજ્ઞાનતાને લીધે જ આ બધો ભ્રમ પેદા થાય છે. જંગલમાં એક મનુષ્ય ગાંત્રિને સમયે આગ્રેથી વૃક્ષના ટૂંકાને જુએ, ત્યારે પોતાના વિચારો અનુસાર તેમાં જુદી જુદી રૂપનાઓ કરે છે એક પહેરેગીરને તે ચોગ તરીકે લાગે છે, ચોગને સિંપાહી તરીકે વિપયાધ પુરુષને પોતાની પ્રિયતમા તરીકે, ને અલિ-સાગિકાને પોતાના પ્રિયતમ તરીકે, શીરુ મનુષ્યને બૂતપ્રેત તરીકે વૃક્ષનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ કાર્જ બદલાતું નથી પણ તેમાં રૂપનાઓનું આરોપણ મનુષ્ય પોતાની વૃત્તિ અનુસાર કરે છે આ પ્રમાણે વસ્તુત જગત બ્રહ્મથી અલિન્ન છે પણ ન્યા સુધી માયાનું આવરણ નહે છે ત્યા સુધી બેલ્લાવ કાયમ રહે છે અને તર્જન્ય રૂપનામય દૃષ્ટિ પણ નહે છે. આત્મા અચળ છે, સર્વવ્યાપક છે, તેમાં ગમન, આગમન હોઈ શક જ નહીં. તેથી જન્મ મૃત્યુ વગેરે વિકારો બ્રાતિજન્ય જ છે. રેનગાડીમાં બેઠા હોઈએ અથવા હોડીમાં બેઠા હોઈએ ત્યારે આપણને જાણાય છે કે આસપાસની જમીન, વૃક્ષો વગેરે ગતિમાન છે પણ મથાર્ય જ્ઞાન થતા તે

માન્યતા જોડી કરે છે. તે પ્રમાણે આત્માનું વાસ્તવિક જ્ઞાન થતાં સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિઓના અસ્તિત્વના ખ્યાલો પણ સ્વપ્ન જેવા જ લાગે છે. જ્યાં સુધી સ્વપ્ન હોય ત્યાં સુધી તેમા આપણને સુખદુઃખના અનુભવો થાય છે, તેમ તેમા સુસંગતિ પણ જણાય છે. તેની અવાસ્તવિકતાનું જ્ઞાન જગ્યા પડી જ થાય છે. તેની જ રીતે જગત્ત અવસ્થામાં પણ આપણને જે નિયમનદતા જણાય છે ને મૃગજળ જેવી કાલ્પનિક જ છે. જેમ આકાશમાથી વાદળાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનેજ ઢાકી દે છે, અને અતે તેમા જ લીન થઈ જાય છે, પણ આકાશ હમેશાં નિર્વેપ જ રહે છે, તેવી રીતે અવિનાશી, અવિકારી આત્મતત્ત્વની અંદર, સ સાગરપી વાદળાઓ આવે ને જાય છે, શરીરો ઉત્પન્ન થાય છે અને અદશ્ય થાય છે, પણ આત્માને તેથી કંઈ બાધ આવતો નથી. "હ" અને "તુ" એ એક જ આત્મતત્ત્વની બે દિશાઓ.

સૃષ્ટિમા સર્વ પદાર્થો પોતાના સૂક્ષ્મ બીજમાથી ઉદ્ભવે છે, વૃદ્ધિ પામે છે, અમુક વખત સુધી ટકી રહે છે, અને પાછા પોતાના મૂળ સ્વરૂપમા લય પામે છે. વિશ્વમા સર્વત્ર આવી ઘટના ચાલી રહેલી હોય છે, અને તે અનાદિકાગથી આજ્યા જ કરે છે. ક્રમવિકાસની પહેલાં ક્રમસંકાય હોવો જ જોઈએ; ઉત્ક્રાન્તિની પૂર્વે અવકાન્તિ હોવી જ જોઈએ. કાગળ વગર કાચ હોઈ શકે જ નહીં. આ આખું જગત્ત પણ તેના સૂક્ષ્મ કારણ સ્વરૂપમાં અદશ્ય રૂપે છે; તેમાથી તેનું પ્રકટીકરણ અને પાડો તેમા જ તેનો લય.

અખંડ જીવનસાકળની, મનુષ્ય એક કહી છે, અને વિવિધ પ્રાણીઓ, પશુ, પક્ષી, કુદ જંતુઓ, દેવો, ગણસો, જડ પદાર્થો વગેરે બીજી કહીએ છે. આ આખી પરંપરાને એક જ જીવન તરીકે, એક જ જીવનના અશો તરીકે ગણવી જોઈએ. આ સમગ્ર પ્રતીત થતી ઉત્ક્રાન્તિ એવી વસ્તુનો પ્રાદુર્ભાવ છે કે જેની હયાતિ પહેલાં હોવી જોઈએ ઉત્ક્રાન્તિવાદીઓના મત પ્રમાણે સંસારમાં સૌથી આખરે આવેલાવિ

પામે છે તે જ્ઞાન. જે આમ જ હોય તો અને કર્મની પૂર્વે કારણનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકારીએ તો આપણે મંજૂર રાખવું જોઈએ કે જગતની ઉત્પત્તિ પણ એક અખંડ જ્ઞાન સ્વરૂપ વસ્તુમાંથી છે. બ્રહ્માંડમાં સર્વથા વ્યક્ત થતું જ્ઞાન તે આદ્ય કારણ રૂપે રહેલ અવ્યક્ત સમષ્ટિ જ્ઞાનનો આવિષ્કાર. આ અદ્વય સમષ્ટિ જ્ઞાનને જ આપણે આત્મા, બ્રહ્મ, ઇશ્વર તરીકે ઓળખીએ છીએ. એકત્વનો સિદ્ધાન્ત કહે છે કે વ્યક્તસ્થામાં આપણે નિરનિરાળા ભાસીએ છીએ પણ વસ્તુતઃ એક જ હોય. આ સમષ્ટિથી આપણે પોતાની જાતને જેટલી જુદી માનીએ તેટલા પ્રમાણમાં દુઃખી થઈએ છીએ. એકતાનું જ્ઞાન એજ મુક્તિ. આપણી હાલની દ્વંદ્વાધીન ગુલામગીરીમાંથી મુક્ત થવા માટે એજ રસ્તો છે કે આપણે સત્સંગથી આત્મા સંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, તેને વૈરાગ્યથી દ્રઢ કરવું, ને નિરંતર તેનું ચિંતન કરવું. અહં બ્રહ્માસ્મિ, સોહમ્, શિવોહમ્, આ વિચારને મનમાંથી કાણવાર પણ જવા દેવો નહીં. “હું અમુક નામરૂપનો સમૂહ છું,” એવી બુલિશ ભાવનાને સ્થાન મનમાં આપવું જ નહીં. આપણું શરીર મૃત્યુના મુખમાં હોય, ગમે તેવી આપત્તિથી ઘેરાઈ ગયું હોય, ગમે તેવું અસહ્ય દુઃખ તેના ઉપર આવી પડ્યું હોય તો પણ અહર્નિશ, આ મહામંત્રનો જપ અર્થભાવના સહિત ચાલુ રાખવો. “હું પામી છું, દુઃખી છું, દીન છું, મારી સહાય કરો.” આવાં નિર્માલ્ય વચનો કદીપણ મુખમાંથી ઉચાર્યાં નહીં. આત્માને કોઈની સહાયની અપેક્ષા નથી. કોઈની પાસે પાચના કરવાની જરૂર નથી. શરીર રહે કે ન રહે, સ્ત્રિ રહે કે તેનો લય યાય તેનો આત્માને પરવા નથી. મુખદુઃખ આદિ વિકારો ક્ષુદ્ર અહંકારને લઈને મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ એક જ જપથી (મહામંત્રના) અનંત જન્મોની વાસનાઓ થોડા જ સમયમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. જ્ઞાનયોગીએ પ્રથમથી જ હૃદયની સર્વ પ્રકારની દુર્ગંજના અને મદોત્સાહનો સંતર ત્યાગ કરવો જોઈએ.

જ્ઞાનમાર્ગમાં મહિમ સાધન તરીકે પ્રથમ વિવેકની આવશ્યકતા સ્વી-
 કારવામાં આવે છે. આત્મા અવિનાશી છે, અને પ્રતીત થતા સર્વ
 પદાર્થ (પિંડમય અને બ્રહ્માડય), આત્માના સ્વરૂપથી વિપરીત એમ
 વિનાશી છે, તેથી અસત્ય સ્વભાવવાળા છે. આવે. નિશ્ચય તે વિવેક
 સર્વદ્રવ્ય વિષય નાશવંત, પરિવર્તનશીલ, પગધીન, અને એક
 દ્રષ્ટાન્ત અચળને સ્વતંત્ર, આવે. વિવેક તે પ્રથમ પગથિયું. વિવેક દ્વ-
 યાય એટલે વૈગમ્ય આપોઆપ જ આવે. બ્રહ્મનોકથી માડી સ્થાવર
 પર્યાંતના સર્વ વિષયોમાં વૃત્તિનું ગગનહિતપણું તે વૈગમ્ય વૈગમ્યના
 કાર્પણ શમાદિ જ સપત્તિ. અતસ્ય ઇન્દ્રિયોને પોતાના વિયુક્ત
 સ્થાનમાં ગમ્ખવી એ શમ અને બાહ્ય ગોવંકોને નિયમમર્મગમ્ખના તે
 દમ ઇન્દ્રિય શબ્દનો અર્થ આપણે મનમાં સ્પષ્ટ કરવો જોઈએ,
 એટલે આપણને શમ ને દમના, અર્થો સાફ સમજાઈ જશે. આપણે કોઈ
 વસ્તુ જોઈએ છીએ ત્યારે આપણે બાહ્ય ગોવંકોનો, નેત્રોનો ઉપયોગ
 કરીએ છીએ, ને આપણને લાગે છે કે આપણને નેત્રથીજ જ્ઞાન
 યાય છે પણ વાસ્તવિક તેમ નથી. કોઈવાગ આપણું મન, ગલી-
 વિચારમાં શુ ધાર્ષ ગયું હોય, ત્યારે નેત્રો ઉઘાડા હોય તો પણ આપણે
 જોઈ શકતા નથી, ને પદાર્થો આપણી સમક્ષ પડ્યા હોય તેનું પણ
 આપણને જ્ઞાન ગ્રહેતું નથી. આનું કાનું એટલું જ કે મનની સહાય-
 વિના બહુના ગોવંકો કાઈપણ કરી શકે નહીં. ખરી ઇન્દ્રિય તો
 મન જ છે. જ્યારે સ્થૂળ શરીર હાન મનને કામ કરતું હોય ત્યાર, તેની
 તેની સાથે એક ચંદ્ર, બાહ્ય ગોવંકો હા. વસ્તુઓને જોઈ તેનું રૂપ
 ધારણ કરે છે. બાહ્યક્રિયા ન કરતું હોય તે વખતે અતસ્ય ઇન્દ્રિયોહા.
 વિચાર કરે છે. સ્વમાનસમાં સ્થૂળશરીર્ય ગોવંકોનો ઉપયોગ
 કરવામાં આવતો નથી. સ્વકલ્પના વડે જ વસ્તુઓ યોગ્ય
 લઈને મન પોતાની ક્રિયા ચાલુ નાખે છે, આ પ્રમાણે મનજ સર્વ
 ક્રિયાઓનું આદ્યકારણ હોવાથી, પ્રથમ વિચાર પછી આચાર તેથી

મનને શેઠવાની પ્રથમ આવશ્યકતા. મનમા વિષય તરફ જનારી વૃત્તિને ઉઠવા દેવી જ નહીં. ઉઠે કે તરત જ કહાડી નાખવી ને પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો એનું નામ શમ. શમ કેળવ્યા પછી દમ તો આપોઆપ જ આવે. શરૂઆતમા બાહ્ય ગોલકોને પણ નિયમમા ગખવા તે સારૂ છે. તેથી માનસિક સયમ મેળવવામા ધણીને સહાય મળે છે. આ પછી ઉપગતિ, વિષયોથી નિવૃત્તિ તે ઉપગતિ. આપણે ધણો સમય આપણે વિષયો અબધી વિચારમા ગાળીએ હીએ. આવા વિચાર પ્રવાહને રોકીને મનને સ્થિત કરવું તે ઉપગતિ.

ચોથું પગથિયું તિતિક્ષા છે. ટાઢ, તડંગ, સુખ, દુઃખાદિમા સહનશીલપણું. ગમે તેવું કષ્ટ શરીર ઉપર આવી પડે તો પણ મનની સમતાનો ત્યાગ ન કરવો. સર્વ દુઃખો સાત ચિત્તથી સહન કરવા કોઈ પણ મનુષ્ય આપણું ગમે તેટલું બૂરું કરે તો પણ તેના પ્રતિ જરા પણ ક્રોધ ન કરવો. ક્ષમાવૃત્તિ ગખવી. કોઈ પણ મનુષ્ય નિદ્રા કરે, અપમાન કરે, અશ્લીલ ભાષાનો વગસાદ વગસાવે, તો પણ ચિત્તમા ઉદ્વેગ થતો ન દેવો ને તેનું કલ્યાણ જ ઈચ્છવું. ફક્ત બહારથી જ તિગ્રકાંઠ વૃત્તિ ન બતાવવામા તિતિક્ષા નથી, પણ મનથી પણ તેના તરફ પ્રેમ દષ્ટિ રાખવી તિતિક્ષા પછી શ્રદ્ધા, કિંવા વિશ્વાસ છે પરમેશ્વર ઉપર, શાઓના વચનો ઉપર, અથવા આપણા નિશ્ચય ઉપર અચળ વિશ્વાસ. શ્રદ્ધાહીન મનુષ્ય સ સાગમાં કાઈ પણ મહાન કાર્ય કરી શકતો નથી. વૈજ્ઞાનિક પણ પોતે પ્રયોગો કરી જે અનુમાનો બાધે છે, તેના ઉપર અવિચળ શ્રદ્ધા ગખીને જ આગળ પ્રગતિ કરી શકે છે. તેજ પ્રમાણે સાધકે પણ આત્માને પરમાત્માના સ્વરૂપ વિશે નિર્ભય કરી તેને વજગી ગહેવું. વાસ્તવીક રીતે આપણે આત્માની ને બહારની વાતો કરીએ છીએ પણ તે પ્રમાણે વર્તન કરવાની શક્તિ ગણ્યા ગાંધ્યા મનુષ્યોમા જ જોવામા આવે છે. કરોડો મનુષ્યો પૈકી કોઈક ને જ આત્મા મા અથવા પરમેશ્વરમા ખરો વિશ્વાસ હોય છે. જ્યાં સુધી સ્થિતિ

મારી હોય, સન્નેગો અનુકૂળ હોય, કોઈ પણ જગજગત આપતિ શિર ઉપર ન આવી હોય ત્યાં સુધી બદાગની ક્રિયાઓ કરીને અને ઇશ્વરનું નામ દર્શને, ધાર્મિક થવાનો દાવો ધણા ખરા કરે છે પણ જરા સકાર આવી પડે એટલે મન આમુળબ્યામુળ યમ જાય છે અને આત્માનું અને ઇશ્વરનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે પામર જાતની માફક દીનત બતાવી આમ તેમ સદાય માટે કાફા મારે છે આ શ્રદ્ધાની ગિણ બતાવે છે આત્મામાં અથવા પ્રભુમાં દ્રઢ વિશ્વાસ અને તેના સાક્ષાત્કાર માટે અત્યુક્ત આશ્રદ્ધ, બીજા કોઈના પણ આશ્રય લેવાની ઇચ્છાને અભાવ, એનું નામ શ્રદ્ધા.

શ્રદ્ધા પછી સમાધાન. ચિત્તની એકાગ્રતાને સમાધાન કહેવાય છે સર્વદા આપણા મનને પરમાત્મામાં લીન રાખવું. ક્ષણભર પણ મલિન થવા દેવું નહિ મનની અદર પૂર્વ સંસ્કારો અનુસાર ચિંતારોનો પ્રવાસ ચા-ચા જ કરે છે તેને રોકવો જોઈએ મન અતિ ચચળ છે, તેને કળ જામા ગમવું તે દુષ્કાર છે અભ્યાસથી ને વૈરાગ્યથી જ તેના ઉર્ષ પ્રભુત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. સાધન હમેશ ઠકિન જ હોય આત્મ સાક્ષાત્કારનો માર્ગ એટલો સહેલો નથી કે થોડા જ વખતમાં અંધ પગથિમથળે તે સાધ્ય કરી શકાય હજારો જન્મોના સંસ્કારો નાશુદ્ધ કરીને ચિત્ત તૈયાર કરવાનું છે વારંવાર તેને વિષયોમાંથી ખેંચી લઈ આત્મામાં સ્થિત કરવું ને શાંત રાખવું. પછી મુમુક્ષુત્વ એટલે મોક્ષની મુખ્ય પ્રકૃતિના બંધનમાંથી છુટવાનો તીવ્ર સંવેગ તેને મુમુક્ષુત્વ કહેવાય સદસદ્ વિવેક મારા દૃઢ થયો હોય તો મુમુક્ષુત્વ પણ આપોઆપ જ આવે સામાન્ય રીતે આપણે સંસારની જાગમા એટલા ફસા ગયેલા છીએ કે આપણને તેમાંથી છુટવાની પરવા જ હોતી નથી, તે તેમાંથી મુક્ત થવાનો ગસ્તો છે કે કેમ તેની પણ ખબર હોતી નથી આપણે જે સ્થિતિમાં છીએ તેના કરતા ઉચ્ચ અવસ્થા છે કે કેમ વિશે પણ આપણને શંકા હોય છે આપણે અનેક સંકોગમાંથી પસા

યધએ છીએ તો પણ દેહનો અને નામરૂપાત્મક પદાર્થોનો મોહ છૂટતો જ નથી. પૂર્વનો દેહાધ્યાસ એટલો પ્રબળ છે કે તેનો ત્યાગ કરતા આપણને અથાગ પરિશ્રમ કરવો પડે છે. કુદગતની લાતો વાગવાર સહન કરીએ છીએ, આપણી સુખપ્રાપ્તિની કાંપનિક યોજનાઓ કુદરત ધૂળધાણી કરી નાખે છે, કડવા અનુભવો થયા જ કરે છે, તો પણ “હાર્થો ભુગારી બમણુ ગમે” એ કહેવત અનુસાર વાસનાઓના અસ્ખલિત પ્રવાહમાં આપણે તણાયા કરીએ છીએ, આનું નામ જ માયા એના બંધનમાથી છૂટવાની તાલાવેલી એ મુમુક્ષુત્વ.

આટલા જ્ઞાનમાર્ગના બહિઃગ સાધનો. તે ઉપરાંત આંતરંગ સાધનો, શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન. શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવું અથવા અધ્યયન કરવું. પારમાર્થિક વિષયનો રફોટ કરતા શાસ્ત્રોનો અધ્યાસ અનિવાર્ય. યદ્ગી મનન કરવું, તેનું ગ્રહસ્ય સમજવું, તેના શબ્દોને વળગી રહેવું નહિ પણ ભાવાર્થ મહણું કરી લેવો. સ્વસ્વરૂપનો મનમાં નિશ્ચય કરી તેનું નિગંતર ધ્યાન તે નિદિધ્યાસન આત્મતત્ત્વના અનુસંધાન, વિના કેવળ મનનથી અનુભૂતિ થતી નથી. મનનથી પરોક્ષ જ્ઞાન થાય, બુદ્ધિનો નિશ્ચય થાય પણ અપરોક્ષ જ્ઞાનને માટે, ચિત્તની વૃત્તિ અખંડ બ્રહ્માકાર ગણવાના પ્રયત્નની, નિધ્યાદિમનની, પગમાનરચકતા છે, થી યોગવર્ધકમાં જણાવ્યું છે કે અવિદ્યાનો અર્ધ ભાગ સતપુરુષોના સમાગમથી નાશ પામે છે, એથી ભાગ શ્રવણ, અને મનનથી અને બાકીનો એથી ભાગ નિદિધ્યાસનથી. મહાત્મા પુરુષોનો સંપર્ક, સર્વના કરતા શ્રેષ્ઠ છે. આથી પ્રથમ ભૂમિકામાં સ્થિતિ થાય છે. પણ તેની સાથે નિદિધ્યાસનરૂપી પુરુષાર્થની પણ જરૂરીયાત ખરી જ. આ સર્વ સાધનોનો એક સાથે લાભ લેવાય તો તે સૌથી ઉત્તમ. અવિદ્યાનો નાશ થયા પછી જે અવશેષ રહે છે તે કંઈ જ નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે. ને જો કંઈ રહે છે એમ કહીએ તો તે અનિવર્યનીય છે. તે જ પરમતત્ત્વ છે, નામરૂપથી રહિત છે, જન્મ, મરણ આદિ વિશગ્રાધી

ગદિત છે, અનત, આનન્દસ્વરૂપ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. આ નિત્ય તત્ત્વમા
જીવ, જગત, આદિ દૃષ્યનાઓ પોતાથી અભિન્નરૂપે રજુ છે. પણ
તે હ મેશ નિર્લેપ ને છે તેમા, પ્રમાતા, પ્રમેય, ને પ્રમાણ એ ત્રિપુટીના
ભ્રમ હોતો જ નથી

ભક્તિમાર્ગ

જ્ઞાનપ્રધાન મનુષ્યો માટે ભક્તિમાર્ગ છે. સાધનપદ્ધતિ સ્વાધિકા
રાતુસાગ્ર હાય તો જ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ ત્વગથી થઈ શકે. એટલા
માટે જ આપણા શાસ્ત્રોમા અધિકારભેદ ઉપર જાગ્ર મુકવામા આવ્યો
છે ભક્તિપ્રધાન મનુષ્યોએ તર્ક વિતર્ક કી, વાદવિવાદોમા ઉતરી
પોતાની શ્રદ્ધાને ચલિત કરી એ ઉચિત નથી જ્ઞાનમાર્ગમા પગમ તત્ત્વ
ના ચેતન્ય સ્વરૂપ ઉપર જાગ્ર મુકવામા આવે છે કર્મમાર્ગમા તેની
શક્તિ ઉપર, અને ભક્તિમાર્ગમા તેના પ્રેમ, આનન્દ, સ્વરૂપ ઉપર
જાગ્ર મુકવામા આવે છે

નિત્યતત્ત્વ પ્રેમરૂપ હોવાથી, મર્ પદાર્થોને તે પોતાના તરફ
આકર્ષે છે ને પોતામય કરવા પ્રયત્ન કરે છે જે પ્રાણીઓ આ નિર્લેપ
અને વ્યાપક પ્રેમના આદોલનો કીની ગર છે, તેઓ તે પન્માત્માના
સ્વરૂપને જલ્દીથી પ્રાપ્ત કરે છે.

આનન્દમય પગમતત્ત્વના જે સ્વરૂપ, નિજાકાર, અને સાકાર અમર્યા-
દિત સ્વરૂપ તે નિરાકાર ને દ્રવ્ય, ગુણ ને કર્મની સત્તાથી પરિમિત
થયેલુ તે સાકાર જ્યારે ભજનીય પગમતત્ત્વ, સ્વેચ્છાથી, ભક્તોના
અનુમદાર્થે, અને અધર્મીઓના વિનાશ માટે પાર્થિવ ભૂમિકામા ઉતરે
ત્યારે તેને અવતાર કહેવામા આવે છે આ પન્માત્માના મૂળ સ્વરૂપ સાથે,
અથવા સાકાર સ્વરૂપ સાથે અથવા અવતાર સ્વરૂપ સાથે પ્રેમપૂર્વક
મનની સ્થિતિ આધવી, તેનું નામ ભક્તિ શ્રી નારદજી ભક્તિના લક્ષણોનું
વર્ણન કરતા જણાવે છે કે ‘ સધળા વિચાર, વચન અને કાર્યનું જ્યારે

પ્રભુને સમર્પણ થઈ જાય અને પ્રભુની ક્ષણિક વિસ્મૃતિથી પણ હૃદયમાં
 અત્યંત વ્યાકુળતા થાય ત્યારે સમજવું કે ભક્તિનો ઉદ્ભવ થયો છે ”
 ઈશ્વર પ્રત્યેના પરમાનુગામ અથવા પ્રેમભાવને તેઓશ્રી ભક્તિ કહે છે.
 એની પ્રાપ્તિ થતા મનુષ્યને કોઈપણ પ્રકારની ઈચ્છા ન ગ્રહેતા તે સર્વથા
 સંતુષ્ટ બને છે કોઈપણ હાનિથી તે શોક પામતો નથી, ઝાઝની ઈર્ષ્યા
 કરતો નથી આ ભક્તિ-સત્તો એકવાનુ અનુભવ થયા પછીથી અન્ય
 કોઈપણ વિષયમાં તેને આનંદ પડતો નથી ઈશ્વરસાક્ષાત્કાંથી મનુષ્ય
 પ્રેમોન્મત્ત બની જાય છે. સ્તબ્ધ પણ બને છે તે આત્માગમ પણ બને છે
 કોઈપણ ઔદિક વાસનાની પ્રાપ્તિ માટે ભક્તિનો ઉપયોગ કરી શકાય
 નહીં; કારણ ભક્તિ પોતે ચકળવાસનાઓના નિરોધના કારણરૂપ છે.
 સાધારણ લૌકિક પ્રેમમાં પ્રેમીને પોતાના પ્રેમપાત્ર પાસેથી સાચો
 પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાની આકાંક્ષા હોય છે. ભક્તના પ્રેમમાં તો પ્રેમપાત્રના
 સુખમાં જ તેનું સુખ સમાયેલું હોય છે. શુદ્ધ ભક્તિમાં પ્રભુ પ્રત્યે
 ચિત્ત આસક્ત થઈ જાય છે. અન્ય સંધળા આશ્રયોનો ત્યાગ કરવામાં
 આવે છે. કેવળ પ્રભુનો જ આશ્રય લેવામાં આવે છે. પગભક્તિ અને
 પરવિદ્યા એક જ છે. ભક્તજનોની અદ્ભુત જાતિ, વિદ્યા, રૂપ, કુળ, ધન,
 કે ધંધા વિષયક ભેદભાવો હોતા નથી. પ્રભુપ્રેમ અહૈતુક હોવો જોઈએ.
 ભક્તિ સગ્ગ અને સદગ છે. કારણ કે મનુષ્ય સામાન્યતઃ, લાગણી
 પ્રધાન વધારે હોય છે. પ્રેમભક્તિ ત્રણ પ્રકારની ગણવામાં આવે છે.
 સમર્થા, સમજસા ને સાધારણી. તેમાં છેલ્લી સાધારણી ભક્તિમાં
 હમેશા ક્ષુદ્ર દામનાઓ ગ્રહેલી છે તેમાં મનુષ્ય પોતાના ઈષ્ટ દેવ પાસેથી
 “ મને આ આપોને તે આપો ” એવી દાંધને કાઈ વાચના કર્યા જ
 કરે છે. ઔદિક વાસનાઓની તૃપ્તિ માટે આવી ભક્તિ કરવામાં આવે
 છે “ સમજસા ” ભક્તિ મધ્યમ પ્રકારની. તેમાં પણ વિનિમયનો ભાવ
 થોડો ધણો ગ્રહેલો હોય છે. બદલો ઉચ્ચ પ્રકારનો હોય પણ તદ્દન
 નિષ્કામ નહીં “ સમર્થા ” ભક્તિની અદ્ભુત પ્રેમીને કોઈપણ પ્રકારના પ્રતિ

દાનની અપેક્ષા જ હોતી નથી, જેમ પતંગિયાની દીપક પ્રત્યે શુદ્ધ પ્રીતિ હોય છે, જે કાંઈ અધિદાન આપવું પડે તે આપવા તૈયાર હોય છે, તે પ્રમાણે 'સમર્થા' પ્રીતિવાળા ભકતો પણ 'પોતાનું' સર્વસ્વ ઈશ્વરને ઈર્ષાપણુ જાતના સાટાની ભાવના વગર અર્પણુ કરી દે છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં અને ભક્તિમાર્ગમાં, છેવળના ધ્યેયમાં કાંઈ ભિન્નતા છે એમ દેટલાકની માન્યતા છે. જ્ઞાનમાર્ગીઓના મતવ્ય પ્રમાણે અતિમ અવસ્થામાં ઉપાસક, ઉપાસ્યનો ભેદ નષ્ટ થઈ જાય છે. હતા સપ્ર-યોના અનુયાયીઓના મતાનુસાર ભક્તિ સાધન છે અને સાધ્ય પણ છે. આખજની અવસ્થામાં પણ તેઓ અશાશિના ભાવનો ત્યાગ કરવામાં માનતા નથી તે જ્ઞાન કાયમ રાખી ભક્તિરસનું આસ્વાદન કરવામાં તેઓ અધિકાનંદ માને છે. આ ઉભય મતોમાં કાંઈ ઝાઝો તફાવત નથી. બન્નેમાં ચિત્તની પગજ્ઞતા છે જ, અવસ્થાદ્વયનો ત્યાગ કરવાનો છે જ. નવરસના આલબન રૂપે ભગવાનને લઈને પોતાના મનને તેમાં સ્થિર કરે તે ભક્ત કહેવાય અને આવી અવસ્થાથી ભક્તના મનમાં ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનદને ભક્તિન્ન કહેવાય છે.

સામાન્ય રીતે, નિરાકાર વસ્તુમાં અને સાકારમાં પણ જે અવ્યક્ત હોય, એટલે કાંઈપણ પ્રકારને આસ આકાર ન હોય, તેના તરફ પ્રેમ કરી, ને તેમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવા મનુષ્ય અસમર્થ હોય છે તેથી કાંઈ પણ પ્રતિમા અથવા પ્રતીક રાખવાની આવશ્યકતા રહે છે. એટલે નિર્ગુણમાથી સગુણનો આશ્રય લીધા વિના જનસમૂહને ચાલવું નથી ભક્તિમાર્ગમાં પ્રેમ અને શ્રદ્ધાની પ્રધાનતા છે. ચિત્તને શાંત અને શુદ્ધ કરવાના હેતુથી પગમેશ્વરની અનેક સગુણ વિભૂતિઓ પૈકી કાંઈ એક વિભૂતિનું ધ્યાન કરવું અથવા માનવ દેહધારી સગુણ પગમેશ્વરની અનન્ય, અવ્યભિચારિણી ભક્તિ કરવી એ સરળ અને સર્વગ્રાહ્ય સાધન છે. ઉપાસના એટલે દેવની પાસે ચિત્ત વડે જઈ તેમાં સ્થિતિ પાધવી. ઉપાસનાના બે પ્રકાર હોય છે. અદ્વંદ્વ અને પ્રતીક પગ

માત્રામાં અહંભાવ ગ્રાંધીને રહેલી ઉપાસનાને અહંબ્રહ્મ ઉપાસના કહેવાય છે, ને ક્રોધપણ પ્રકાશનું પ્રતીક લઈ તેમાં ઈશ્વરની ભાવના કરી ચિત્તને એકાગ્ર કરવું તેને પ્રતિકાઉપાસના, કહેવાય છે. પ્રતીક એક પ્રકારનું સાધન છે તે આપણે ધ્યાનમાં રાખવું. પ્રતીક ગમે તેલઈએ, આકાશ, અગ્નિ, સૂર્ય ચંદ્ર, જળ, વાયુ, શાલિગ્રામ, શિવલિંગ, અથવા શ્રી રામચંદ્રજી, શ્રી કૃષ્ણચંદ્રજી વ. અવતારોની અથવા અન્ય મહાત્માઓની મૂર્તિઓ લઈએ. આ સર્વ મનને પરમેશ્વર તરફ વાળવાનાં સાધનો છે. પ્રતીક ઉપાસનામાં, મનુષ્યનો ઉદ્ધાર કરવાની શક્તિ ભાવનામાં છે તે ધ્યાનમાં રાખવું. શાલિગ્રામમાં વિષ્ણુનો ભાવ કરે તો વિષ્ણુલોકમાં જવાય અને તે જ પ્રતીકમાં યજ્ઞ, રાક્ષસ, ભૂતાદિની ભાવના કરે તો તેવી ગતિ થાય. ફક્ત આધાર ભાવ ઉપર. ચંત પુકારામ જણાવે છે કે દેવ ભાવનું ભૂખ્યા છે. પ્રતીક ગમે તે હોય, પ્રતીક ને તેમાં ગહેલો ભાવ, આ બે વચ્ચે જે તફાવત છે તેનું વિસ્મરણ થવું ન જોઈએ.

શ્રી ભાગવત પ્રમાણે ભક્તિ નવપ્રકારની છે: શ્રવણ, કીર્તન, નામસ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મ-નિવેદન. આમાંથી ક્રોધપણ એક રીતને શુદ્ધ ભાવસંહિત વળગી રહેવાથી ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. શ્રી પુલસ્તીદાસજી કૃત રામાયણમાં આ નવધા ભક્તિનું વર્ણન બીજી રીતે આપવામાં આવ્યું છે. તેઓશ્રીના મત પ્રમાણે, સંતપુરુષોનો સમાગમ, ભગવાનની કથામાં પ્રીતિ, ગુરુચરણની સેવા, ભગવાનના ગુણાનુવાદ, મંત્રનો જપ, ભગવાનમાં શ્રદ્ધા, ઇન્દ્રિયોનું દમન, સુંદર સ્વભાવ રાખવો, બહુ કર્મમાં વિરક્તિ, સજ્જનમાં નિરંતર પ્રીતિ, બધા સંસાર રામમય જોવો, સંતોને ભગવાન તૂંધ્ય ગણવો, જે કંઈ મળે તેમાં સંતોષ માનવો, પારકાનાં દોષોને સ્વપ્નમાં પણ જોવા નહીં, બધા સાથે સરળતાથી ને જળ વગર વ્યવહાર કરવો, ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો, અને મનમાં હર્ષ

આપણે માત્ર ગળતુ જોઈએ કે વિધિઓ, પ્રતીકો, પ્રતિમાઓ, દેવાલયો, મંદિરો, સંસ્ક્રિયાકાંડ, પૂજન, આગતિ, ધૂપ, દીપ, વિગેરે સર્વ આધ્યાત્મિક વિકાસ પામતા હોઈને સદાપક્ષી છે. તેમની ઉપ-
યોગિતા અમુક હદ સુધીજ હોય છે, વધારે નહીં. શ્રી ભાગવતમા સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદન કરેલું છે કે ચિત્તશુદ્ધિ ન થાય તો સર્વ ક્રિયાઓ વ્યર્થ છે. તેમનો ઉદ્દેશ ચિત્તને શુદ્ધ કરવા પૂરતો જ. આગ-
મુમુક્ષુઓને ઉચ્ચતઃ પગધિયા ચઢના માટે દ્રઢ બનાવનાર કેવળ બાવોદાન છે એવડ મુખી બાહ્ય વિધિઓને પકડી રહે તો જાણતુ કે તેના માનસિક વિકાસ ઘણો થોડો થયો છે.

આ ઉપરાંત ધર્માધિતાનો પણ ભક્તમા અભાવ હોવો જોઈએ. મારું જ પ્રતીક ખડું ને બીજા પ્રતીકો ખોટા-આ દુર્ર ભાવનાનું અસ્તિત્વ હૃદયની સકુચિતતા બતાવે છે. શ્રી ભાગવતમા જણાવેલું છે કે જે મનુષ્ય અધ્યા ગળી મૂર્તિમાત્ર ભગવાનની પૂજન કરે પણ ભગવાનના ભક્તોની તેમ બીજા મનુષ્યોની પૂજન કરે નહી, ને જેને બીજા પ્રતીકોમા અને પ્રતિમાઓમા શ્રદ્ધા ન હોય તેને પ્રાકૃત ભક્ત સમજવો. (ભક્તિનો આજ્ઞા કરનાર જાણવો,), જે મનુષ્ય ધર્મ ઉપર પ્રેમ, ધર્મના ભક્તો સાથે મૈત્રી, મૂર્ખો ઉપર કૃપા તથા શત્રુઓ તન્દ્ર ઉપેક્ષા ગળે, તે મધ્યમકોટિનો ભક્ત જાણવો, ને “હુ ચૈતન્યરૂપ, પદ્મહરૂપ, સર્વ પદાર્થોંગા વ્યાપક છું તેમ સર્વ પદાર્થો મારા પરબ્રહ્મ સ્વરૂપમા અધ્યાસ રૂપે જુંદા છું.” આ પ્રમાણે જે જાણે તેને ઉત્તમ ભક્ત સમજવો.

વિશ્વમાં એક જ ગતિદાયક શક્તિ છે, તે પ્રેમની. આ પ્રેમથી જ ઉત્તેજિત થઈને ક્રાઈસ્ટ, બુદ્ધ જેવા અવતારી પુરુષોએ પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું હતું. આ પ્રેમજ વિશ્વની સર્વોત્કૃષ્ટ શક્તિ છે. આ વિશ્વપ્રેમનું નામજ ધર્મ. આવી શ્રેષ્ઠતમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિધિઓ, પ્રતિમાઓ દૂર થઈ જાય છે. આવા ભક્તને કોઈ પણ,

સંપ્રદાય કે ખાસ ધર્મ પણ હોતો નથી. સર્વ પથો, સંપ્રદાયો, ધર્મો તેનામાં લીન થઈ જાય છે. સમસ્ત મંદિરો, દેવાલયો, મસીદો તેની અંદર સમાઈ જાય છે. અમુક મર્યાદિત વિધિઓમાં તે બંધાઈ રહેતો નથી. સર્વ પથો, સંપ્રદાયો, ધર્મોનું સંમિલન સ્થાન એ એક જ છે, ઈશ્વર. મનુષ્ય સ્થૂળ પ્રેમથી શરૂઆત કરે છે, વધતાં વધતાં, તે આખરે અનંત જની જાય છે. સર્વ વાસનાઓના ત્યાગથી, સ્વાર્થી દ્રષ્ટિના પરિત્યાગથી તેને અનુભવ થાય છે કે પ્રેમ, પ્રેમાસક્ત અને પ્રિયતમ એ ત્રણે એક જ છે.

મુક્તિના પાંચ પ્રકાર માનવામાં આવે છે, સાલોક્ય, સાર્થ્ય, સામીપ્ય, સાયુજ્ય અને દૈવલ્ય. તેમાં દૈવલ્ય મુક્તિ જ્ઞાની લક્ષતની છે. જેઓ લક્ષિતને સાધન અને સાધ્ય પણ માને છે તેઓ સાયુજ્યને ઉચ્ચતમ ગણે છે. તેમા થોડોધણો અંશાશિ ભાવ ગ્રહે છે.

(અપૂર્ણ)

મારા જેવાઓને

પેપક - શ્રી રમેશ રઘનાથ ગોતમ, બી એ

તે તો નહોતું ધાર્યું, ભાઈ, પણ તારા પત્રને, અથેતિ વાંચી જવાની હિમત હું મરી શક્યો ખરો. ના, માગ મનમાં મેં તારા “દાખલા”ની મજમરી પણ નથી મરી ખરું પૂછે તો હું તારા એવા પ્રાઈ ઉભંગની આગ્રી પણ અપેશા. ખાઈ જ નહોતો હતો ખરેખર તે જે લખ્યું છે તે-અને નથી લખ્યું તે પણ-હું રામચંદ્ર સમજી શકું છું એવી ચિત્તક્ષોભની દશામાં હું પણ ડહોળાઈ ચૂક્યો છું હજીયે અવાગનનાર એના વમળોમાં અટવાઈ પડું છું વળી તું એવો ડર ગમે ગમતો કે હું તારી દયા ખાઈશ બિચડું તારી મનોવ્યથા માટે હું તો તને અલિનંદુ !

આ તો ઉડાવવાની વાત કરી-એવું તને લાગ્યું ? નહિ, નહિ બિનદર, મેં જે કહ્યું છે તે સાચું જ મહ્યું છે જે માન અનુભવ જીવનના નિયોગમાંથી તને લાગુ પડી શકે એવો લે આ એક ‘ડોઝ’

તું એમ તો નથી ધારતોને, કે તાન જેવી સ્થિતિ અનુભવે તારા બધાને આવી વ્યથાનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે ? જો એમ ધારતો હોય તો તારી જૂથ છે હું સારી રીતે જાણું છું કે હકીકતમાં એવું જવરસે જ બને છે અને તું સુ એમ કહ્યો છે કે તે અનુભવો

કે તેના ઉલ્લેખો એ નણ્યા ગહેનાગ મધા માનરી મંજળથી ઉગરી
જાય છે, જીવન જીતી જાય છે અનુભવી કેન્તા વધારે મુખી હોય છે ?

માત્ર મલ્લ નાત ! એવું ધાગ્યાની ભૂલ રખે કરતો જે સ્ત્રી
પીડનું દુઃખ ન અનુભવી રાખી હોય, તેને સતાનના સુખની કદા પણ
કેનાથી હોય ?

માણસને પાગલ બનાવી મૂકે એવા આ જીગરના તુકાન,
દેવાની હેરી, સૃષ્ટિમાત્રનો સહાર કરી નાખવાની આ ઝાઝ-એ બધું
તો માત્ર માનસના વિકાસક્રમનું એ પગથીયું માન છે

આખા જગત સાથે તે માની લીધેનો કનિયો વરતુ માત્રથી-
પ્રસંગમાત્રથી દિવસભર ભૂલકતો અસતોય, 'કશું નથી સમજી શકાતું'
નો કિંકર્તવ્યમૂલ આત્મનાદ, 'મસારની અવળચડાઈ' માટે એ
સસારના મર્જનદ્વારા પ્રત્યેનો-તાગ ધર્મ પ્રત્યેનો-અરે ખુદ તારો પત્ની
તગદનો પપ્પુ કે ન સમજી શકાય ન કળી શકાય એવો અસતોય, જે
તને વિહરન કરી નાખે છે અને છતાં સામા માણસને ગંભીર અન્યાય
કરવા મમાન તને પોતાને ભામે છે-આ બધી માન હિપ્પાલક વાવેતર
પહેલાની ખેડની વ્યથા છે-વિનાશ નવાડામુખીના ઉઠાપાતની
પીડા નહિ

તે 'હિમ્મત ખમ્યામ' વાચ્યો છે ? જે એને તાગ કરતાં શું
ઓછું માયું છે ?

Ah love I couldst thou and I with Fate conspire
To grasp this sorry scheme of things entire,
Would not we shatter it to bits and then
Remould it nearer to our hearts' desire ?

પ્રિયતમી આ અવસ્થા એટલે મનોમથન મનના ઝઘડાની આ
વૃત્તિની, મનોદશાઓના આ રંગવૈવિધ્યની જળગી છાપ તારા જીવન
ઉપર પડવાની એ મથનનો માધન તરીકે ઉપયોગ કરીને જે પ્રભાવ

જે સ રસાગ, ઈશ્વર અગર કહો કે કુદરત તારા ઉપર પાડવા માગે તે પ્રભાવની, તે સ રસાગની અવગણના તારાથી ન જાય, જે આવે તે અત્યારે તને તારા જીવનમા જે ધ્યેયરહિતપણુ, જે અનિશ્ચિતત જે આત્મઅધાગનો આભાસ દેખાત છે, તે તારે કાયમ માટે ભોગબ કરવો પડવાનો.

એક ઠાણના પ્રમાદ માટે, એક પળની ગતતી બ'લ, એ લામો, અણુધાર્યા કાગ સુધીની સગ્ગ !

તુ શાત ચિત્તે વસ્તુરિપ્રતિનું' જટકગણુ મ્, એટલે તેમથી નાનાવિધ અતે અદ્ભૂત સત્યો તને આવના તને દેખાશે ડોકરની ડીઝી લેવાની ઈચ્છાવાળો વિદ્યાર્થી મહુ વાઢવાની તક પળતા સૂગા ધને એ મહદાને ફેડી દે, તો દામ્તરપણા માટે અનિવાર્ય એવા શર્ગ અચનાના જ્ઞાનથી અને ડીઝીથી પણ એ વચિન ઝી જાય, પણ મનને માધીને, શાત ચિત્તે પોનાનુ કર્તવ્ય બગમગ મજાવે તો એ સૂગના બલિદાનનો અ તે સુગધમય સુદર પાક ઉતર્યા વિતા ન રહે.

આહા ! અહિ મારે કરવુ જ હોય તો કેટલા ચરાઈ ચૂકાત ગયલા શાણુપણના સૂત્રોનુ પિષ્ટપેશણુ હુ કરી શકુ ! પરંતુ એ બધુ તૂળ ઉપર પ્રસારેલા લીપણુ જેવુ નકામુ કહેવાય, કેમકે સત્ય તાણુડું અને કથણુ, અને સત્યને અનુભવીને આત-પ્રેરણાથી તેની કદર કરવી, એ જે વચ્ચે કેટલુ વિચાળ અ તર છે !

દરેક નિશાળીયો શુકનાણુ લાખી શકે એ કે ' દયા ધર્મ કે મૂલ હ, પાપ મૂલ અભિમાન ' અને ધારે છ કે પોતે એ કડીનો મર્મ બગમગ સમજે છે. પણ અરેખગ, ધર્મમાનનુ મૂલ અનુક પા છે અને પ્રત્યેક અનુચિત આચાર વિચારના મૂલમા ડોહને દોઈ રૂપમા અભિ માનનો કીંગ લાગેનો હોય છે, એવુ અનુભવીને તેને અંતગના ઊંડા છુર્મા ઉતારવા માટે અને તે પણુ માથે પળીયા આવી જતામા સુધીમા લાખેજ ઉતારી શકવા માટે, કેટકેટલી મનોવ્યથાએ સહેવી

પડે છે, આદૃતિઓ આપવી પડે છે અને નિર્જળતા ઉપરના વિજયોની પરંપરાના વિષદ્વંડા ગળવા પડે છે ।

તેથી હું એવા સ્વાનુભવરસશન્ય સૂકાં સૂત્રો તારે માથે નહિ પટકું, પણ એટલી ખાત્રી તો જરૂર રાખજે, મારા જિગર, કે આ ધૂંધવાટના, આ તમસના ધૂમાડા ભણે કદાચ હજી થોડાં વગસ સુધી તાગ ચિત્તમાં ગોરેગોરે ઉભરાય પરંતુ અંતે તેમાંથી એક એવો તણુજો પ્રકટશે કે, જે તાગ જીવનની ઘણી આગામી ઉપાધિઓમાં પથ ઉગ્ન-જતો મહામૂલો પ્રકાશ પાડશે.

આધુનિક શિક્ષિત--અને તે સાથે સંસ્કારી--જીવાન જગતનું હું તારામાં પ્રતિબિંબ જોઉં છું, એના પ્રતીકરૂપે તને દેખું છું. બહુ વખત થયાં હું તારું નિરીક્ષણ અને ચિકિત્સા પણ કરી રહ્યો છું; અને મને લાગે છે કે હવે કરી શક્યો છું; પણ તેનું લક્ષણ જાણવાની અને તેનું નિદાન સમજવાની તને આપમેળે ઈચ્છા થઈ નહોતી ત્યાં સુધી તો તને કહી સંભળાવવાની પણ મારી ઈચ્છા નહોતી.

હવે સાંભળ. જાણ્યે કે અજાણ્યે તું ત્રણ વ્યાધિઓથી પીડાય છે.

૧ દ્રવ્યનો અભાવ.

૨ જીવનમાં હેતુનો, ધ્યેયનો અભાવ, અને

૩ તારી કક્ષાના અથવા આત્મવિકાસમાં તારાથી ઉંચી પાથ-રીએ પહોંચેલા મિત્રનો અભાવ.

પહેલામાં બીજું અંતર્ગત છે. જીવનનું ધ્યેય નક્કી થતાં દ્રવ્યનો અભાવ નહિ સામે, અને વૃત્તિ અંતર્મુખ થતાં જીવનનું ધ્યેય તરત બંધાશે. તેથી દ્રવ્યના ભાવાભાવ પણ સહેજે સમજાશે.

આ તારા દર્દની ચિકિત્સા.....જો, જો, મારા ભાઈ, ફરીથી તાગ અંતરવારિધિમાં એક જાંડી ડૂબકી મારી જો.

જો, તને સ્થૂળ રત્નાકરનાં રત્નો કરતાં અનેકધા વધારે મૂલ્ય-

વ્યર્થ છે અને તેમ છતાં પણ, શાણો અને વિવેકી ગિંતાસુ એ ન. વાનાને એક ઉચ્ચતર પ્રાપ્તવ્યને પહોંચવાના સાધનરૂપ મનાવી શકે છે એટલી જ ઐહિક સપત્તિની આત્મવિકાસમા શાણા માણુમે સદા સમજાવી ગઈ. સપત્તિ તો પ્રાપ્ત્યવશ અન્નેગ છે, માર્ગે ચાલત બનતો એક પ્રસંગ માત્ર છે, આપણી સરગતુ અતિમ ધ્યેય નદિ જે મઝીદમા તારે પહોંચવું છે તે તો બહુ વેગગી છે સવારીન ગર્જાને જ તુ સનમ માની બેસીશ, તો સાચી સનમને પહોંચવાન માર્ગે એ વાહનને વાગવાનું ચૂરી તુ અટવીમા જ અગ્વા પડીશ.

મે બતાવેલો વિધિ તુ યથાપુરુષ આચરી બે હુનાને ખાતર આપુ છું કે બીજી જ પળે પ્રપુલ્ક ચિત્તે તારું મુખ મલકાશે

* * *

ધ્યેય-હેય-there's the rub ! એ જ વચ્ચત !

વ્યક્તિગત વલણો, સંલેગો, હેતુપ્રીતના મધનો અને શક્તિએ એવા તો નિરનિરાળા હોય છે, ઠાઈને માટે મીઠાને કાંઈ જાગે જ કે કહેવા જેવું કહી શકે

તારામા હોઈ શકે સમાજ-મેવના, વિચારના, કલાપરના વાર્તાકારના, પત્રકારના, ધર્મવીરના-અરે કાઈપણ કર્તવ્ય-પરાયણતાન બીજ એ બધામા તારે ચચુપ્રવેશ કરી લેવો ધરે You can't be a master of one without setting out to be a jack of all

બહુ ચાખી બેયા વિના કેમ અમગ્નય કે વધારેમા વધારે શું બાવશે, શું કચશે ?

આપણી શિક્ષણપ્રથાઓ એની કદગી છે કે સાળા કે કોને ન જીવન આપણને એવી તક મેળવવામા સદા રક થતા જ નથી કે જેથી આપણી શક્તિઓને ખબોળી રાખીએ, મરકે એ શિક્ષણ તેમા વિધ

બની રહે છે. તેથી ઉત્તરજીવનકાળમાં જે પ્રયત્નપૂર્વક ખોજ કરે છે, તે જ પોતાનાં ભવિષ્યોની ઝાંખી કરવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શિક્ષણ દરમ્યાનનું જીવન તો માત્ર આપણને ઝોલે ચઢાવવાનું જ કામ કરે છે. આપણને કર્તવ્ય શોધી આપીને તેને પગથણ થતાં શીખવે એવી તાલીમનો જમાનો આવશે ત્યાંની વાત ત્યારે; પરંતુ અત્યારે તો પડ્યું પાનું સુધારી લઈને તેમાં જ આનન્દ માનવામાં પુરુષાર્થ સમાયેલો છે.....

स्वे स्वे कर्मण्यभियुक्ताः संसिद्धिं लभते नरः ॥ પૂર્ણ પુરુષોત્તમે એ તને જ ઉદ્દેશીને કહેલું છે. પાર્થ એટલે તું પોતે; કિંકર્તવ્યમૂલક થયેલ પ્રત્યેક વ્યક્તિ. એ શીખામણનો અનુભવ કરી જોવા જોવો છે.

હું માનું છું કે પ્રત્યેક માનવીમાં મહત્તાનાં ગ્રીણાં શા પણ અણુ છુપાયેલાં હોય છે, અને પ્રયત્ન તથા પરાયણતાથી તેને વસ્તા ઓછાં જતાં કરી શકાય તેમ છે. ભલે તેવો પ્રયત્ન કરનાર જગવિખ્યાત ન થઈ શકે, પરંતુ માનવીમાં રહેલી શક્તિનો, પ્રભુત્વના તણખાનો વિકાસ અને ઉપયોગ સામાન્ય રીતે ધારવામાં આવે છે તેના કરતાં વધારે પ્રમાણમાં સાંચી શકાય છે, એ વાત નિર્વિવાદ.

આ પ્રયોગોની પરંપરામાં જ જીવનના મોટા લાગનો વ્યવ થઈ જાય, એ જનવા જોગ છે; કદાચિત્ કઈ દિશામાં એ શક્તિ સંતાયેલી છે તેનો પત્તો લાગવા જ ન પામે. પરંતુ એ જોખમ હોવા છતાં, એજ રાહે રહેલો છે આત્મવિકાસનો વિરલ તૈજ પુંજ.

દૃષ્ટિને ભાવિ તરફ એકાગ્ર રાખવા મથ. જરૂર એનો કે ને કે બદલો મળી રહેશે. ખ્યેયની પ્રાપ્તિ નહિ તો ઝાંખી પણ થશે ખરી. શાશ્વત અંધકાર કરતાં એટલુંયે શું ખોટું? સર્વનારો નમુત્પન્ન...

હવે કમે કરીને આપણે ઉપર કહ્યા ત્રીજા “અભાવ” ઉપર આવીએ. કેમકે આ સત્યાન્વેષણ, કે પછી કહો સત્યાન્વેષણ, બહારની

મહાત્મ્ય વગર કષ્ટસાધન, કષ્ટત્વ અસાધ્ય પણ મની રહે “ ગુરુ વિના જ્ઞાન નહિ ” મા સાધારણ રીતે ધારવામાં આવે છે તેના કઠતા ધણ વધારે તથા છે જગ તાતિથી વિચાર કરતા જીવનના ધણા ક્ષેત્રમાં એની સાચકતા તને સમજાશે . .

ગુરુ એટલે ઉચ્ચ આસન ઉપર બીગણ, સામે બુદ્ધિમત્તને હાથ જોડીને અધોમુખ બેઠેલા, હાથ જોડીને કમગતતા જીવાસુને, આડંબર આથે ઉપદેશ કરનાર કોઈ ધર્માદારી જોગી, સાધુ કે સંન્યાસી જ એવું સમજવાની જરૂર નથી. જ્ઞાન આપે તે ગુરુ-આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ અને હું માનું છું તે પ્રમાણે તો “ હું માનદાન કરું છું ” એવો ભાવ ગણ્યા કે પ્રગટ કર્યા વગર, યોગ્ય સમય આવે ત્યારે પ્રકૃતિને અનુકૂલ તથા નિસ્વાર્થ માર્ગદર્શન કરે, અને માર્ગ શોધી વેવાની હૈયાઉકેલત આરે એવો ગુરુ તો કોઈ વિગ્ન સરકારી સન્મિત્ર હોઈ શકે તેથી જ—

“ અતિ ઉત્તમ પદ મિત્ર તણુ આ સસારે સમજાય ” .

અથવા તો સારા સચિતના રુડા પ્રતાપે કદાચ મારો આચાર્ય પણ મળી જાય, તો તેમાં આશ્રય પામવા જેવું આ જગતભૂમિમાં શા માટે હોય ? શાઓએ તો ગુરુને સાદાત્ પગમહા કહ્યા છે પગનું એ શિષ્યે સમજવાનું છે, ગુરુએ નહિ એ પોતે તો ગુરુપદ એટલે મોટાઈતો આડંબર ધરાધાપૂર્વક ન જ ધારણ કરે, અને કરે, તે જ ક્ષણે એ “ ગુરુ ” એવે બારે, શિષ્યને શિરે હિમાનય જેવા બોળાકૃષ્ણ ચંદ્ર પડે આ જમાનાના સબધમાં, મિત્ર ! તારા અને મારા જેવાની નામતમાં મારી માન્યતા કેંક આવી છે

મને લાગે છે કે ગુરુ એટલે પુષ્પશો, નિગયાસે, વિના જાહેગતે પોતાની સુગંધ અન્યને તેની જાણુ વિના પણ અર્પે, એના જીવનમાં સૌરભ સ્વભાવે કરીને જ પૂરે, એ સૌરભ જેમ વર્તા બોગવવાની ઇચ્છા, તથા વૃત્તિ ભેમજ શક્તિ તેના અતગમાં

પ્રકટાવી આપે. કદાચ હું મારું કહેવું બગાડર સ્પષ્ટ નહિ કરી શક્યો હોઉં, પરંતુ તારા જેવા બુદ્ધિમાન માટે એટલો ઇંશારો પૂરતો જ હોય.

જેમ મહાગુરુનું લક્ષણ હું આ પ્રમાણેનું સમજી છું, તેમ શિષ્ય પગલે પણ મારે કહેવાપણું છે. આત્મના શિષ્યનો ધર્મ છે.

तद्विद्धि प्रणिणत्तेन परिप्रक्षणेन सेवया ।

उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ह्यानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥

પગલું ગુરુને ઉચ્ચ સ્થાને મૂકના એ શિષ્યનું કાર્ય. ગુરુની જેટલી ઉચ્ચ સ્થાને સ્થાપના, તેટલી ઇષ્ટની સિદ્ધિની ગતિ વધારે ત્વરિત. અક્ષત ક્રમક્રમ વડે પાટલે બેસાડીનેજ ગુરુને માન અપાય, એવું કે નહિ, એ તો અંતરનો ભાવ છે. અંતરમાં પૂજનો ભાવ હોય, તો પછી તેનું પ્રદર્શનથી કશું વિરોધકાર્ય મરે નહિ.

આજનો જમાનો એવો છે કે આપણા જેવા સાથે કામ લેવાનું હોય તો આ ગ્રહ ઉભયપક્ષે લેવો રહ્યો.

અને તેથીજ હું આટલી કડવાશથી ફરિયાદ કરતો આવ્યો છું કે તારે ભાગ પડ્યા છે બધા એવા જ મિત્રો, કે જેમના સંસ્કાર તદ્દન અણુવિકસ્યા, Primitive અને અનુભવસ્થ છે. જો, જો પ્રિય, એ બધા તારું કેટલું અકલ્યાણ કરે છે !...તને તારી જાતથી આટલો બધો કંટાળેલો હું જોઉં છું ત્યારે હું કદપી શકું છું કે તારા પ્રસંસકોથી તું જરૂર કંટાળી ચૂક્યો હોઈશ. એવો કંટાળો સ્વવિકાસ માટે બહુ આવશ્યક છે. આત્મોન્નતિનું એના વડે કરીને એક દાર ખુલી જાય છે. તારા વખાણનારા, તારા ઉરુચનના બહુનને સુદ્ધ જાની સાથે જકડી રાખનારાં દોરડાં છે, તારા ગાનને ગૂંગળાવનારા ગળાઈસા છે, પૂરાયલા ગરુડને અવરોધનારા પીંજરમળીયા છે. એ દોરડાં તોડી નાખ, એ સળીયાને કાપી નાખીને ફેંકી દે; અને દષ્ટિ બંધ

ગાળીને પ્રસાર તારી સમર્થ પાંખો, ઓ ગરુડરાજ !

...ખામેશ, ભાઈ ! હું તને એમ નથી કહેવા ઈચ્છતો કે તારા ક્ષુદ્રાત્મા ગોડીયાઓ સાથે તું ગોઠડી ન કરીશ, કે પછી તેમની સાથેના મનોરંજનને ત્યાગી દે. નાકનું ટેંગું ચઢાવીને ફરવાની સલાહ હું કદી આપુ જ નહિ. હમેશા “કલ્ક” આનંદી તો થવું જ. પણ બસ; તેથી વિશેષ નહિ. ઓળખીતા ધણા, અને મિત્રો થોડા, એ મોનેરી સલાહ છે. ઓળખીતાઓ સાથે આનંદ કરવો, પરંતુ તારા જીવનને તારી રહેણી કચ્છીને તેમની સાથે સાકળવી તો નહિ જ. આત્મજીવન અને અધ્યાસ, એ તો સદૈવ પોનાતું અનન્ય અને અલિપ્ત વ્યક્તિત્વ સાચવે, એ તો હમેશાં પવિત્ર હોય; એવાં દ્વાર પૃથ્વીમાં ભટકના પ્રત્યેક વાયુના સ્પર્શ માટે મોઢળા રખાયજ નહિ, અને એ અંશકક્રિયાની સાથે સાથે અધ્યાસના સ્વાંગ તળે ભગમેશી અશુદ્ધ હવાને ટાઢી નાખવાની આવશ્યક વિનાશક્રિયા પણ તેટલાજ ખ તથી ચાલે; કેમકે રચનાનો પાયો જ વિનાશ ઉપર છે. વૃત્તિઓના મંહાજ વિના પરમપ્રવૃત્તિ ક્યાંથી હોય...?

આ હકીકતને અંતરમાં ઉતારીશ, તો તને તરત સમજાશે કે તારા “ટેકસ્ટ”-રુચિ-અનન્ય છે; તેનો રંગ સ્વતંત્ર અને તારો પોતીકો આગવો છે, રસ, કલા, એજ આનંદ છે; સત્ય છે; સાધન છે; ખીણું બધું બૂસું છે.

Truth is Beauty, Beauty Truth, that's all
We know on earth and all we need to know.

જેણે રસકલાતું શુદ્ધ રૂપ પીછાવ્યું છે, તે તો તરી ગયો છે. એ શુદ્ધ સ્વરૂપ, તેજ આત્મવિકાસનું અંતિમ સ્વરૂપ, એજ સત્ય, એ જ પરમાત્મન, એ જ આત્મ સૃષ્ટિરૂપી કોલકાનો ઉકેલ પણ એ જ; સનમનું એજ મંત્રીક, નહિ તો એ રસકલાનું પરમ સ્વરૂપજ નહિ, ક્ષુદ્ર, પાર્થિવ જીવો તેની તારી સાધનામાં તને શું સાધન આપવાના ? ઉલટા એ તો એકકલ્પ કામ મારે; વાલતા ચક્રમાં ખૂંચેલા આરા સમાચર પડે. તને

જે આ વિનયના જાણીય છે, તે આના મંદનોથી છૂટા થવાના તાગ સંસ્કારી આત્માનાં તરફડીયાં છે, જે સમજનો માર્યો તું એને દાણી દમશ નહિ. તેને ઉલટો વેગ આપ; વિહ્વલતા વધના દે. નિનાશ ન થતા, મનૈવ આશાવાદી રહેજે. સાચી મહત્તા તો અંતરની જ અકાવી ધટે. બાહ્ય મહત્તા વાસ્તવિક મહત્તાથી ઘણી વાગ લુદી જ વસ્તુ હોય છે. તેની અપ્રાપ્તિ માટે નાનુશોચંતિ પંડિતો: એ અંતરની મહત્તા પણ સિદ્ધ ન થઈ શકે, તોયે ફિકર નહિ. મોક્ષ, આઝાદી, યોગ, સમત્વ એ બધું કે એક જ ભવની ટૂંકી મુદ્દનમાં સર્વ કોઈને સાપડતાં નથી. તેને માટે હજી ઘણાં ચે જન્મો બાકી હશે. કોણે જનમ્યું ? આપણે તો આશાવાદી થઈને અવકાશ માની જ લેવો, અને આ જીવન દરમ્યાન એ સ્થિતિ માટે ભૂમિકા તો બને તેટલી તૈયાર કરવી, સંસ્કાર તો વાળી ગઈયા. નહિ તો એ પણ ગ્રહી જશે, અને એકાદ વધારે જન્મ વળી પાડે એમાં વીતાવવાનો રહેશે ! ખરી લગત પ્રયત્નમાં છે; પ્રાપ્તિમાં તો કોણે જનમ્યું ?

કેટલીક hobbies-નિવૃત્તિવિનોદ-તું શોધી લે, થાક બાગ્યો હોય ત્યારે તેનાથી તાગ ચિત્તને આરામ મળશે, રફૂતિ આવશે. તારું મન ભટકતું રોકાશે.

કહે, તે કોઈ કાર્યક્રમ તારે માટે ઘડી રાખ્યો છે ખરો ? કલ્પના ચિંતનને હું સમયનો સાવ દુરુપયોગ નથી કહેતો; તો પણ તે ઉપરાંત તું તાગ “ ક્ષણતુ ” વખતનો કેવો ઉપયોગ કરવા ધારે છે ? માગ જિગર, તુ વાંચ, અભ્યાસ કર, શિદ્ધુરી, અર્થશાસ્ત્ર, કાવ્ય-ગમે તે, ભણે બધું જ વાંચ. તારી અભ્યાસપરાયણતાને ખોષ નાખીશ નહિ. એ ટેવ છોડીશ નહિ. અને કેવળ વાર્તાઓ અને નવલકથાઓના કચરાથી સંપુષ્ટ થઈશ નહિ. તુ વાર્તાઓ ભણે વાંચે. પરંતુ તે કલાની દૃષ્ટિએ એની કલાની ગુણતા કંવા માટે જ.

. હું પોકારીને કહું છું કે તું તારા અભ્યાસનો પુનઃ પ્રારંભ કર.

તને ન પરવડે, જીવનમાં તેનાથી કમ્મક નધારે ઉમંગ હેતુ હોવો. ધૃ
તાના માનવત્વ પ્રત્યે એ તારુ ઋણુ છે એ ઋણુ અદા ન કરે,
એ મદદ નહિ.

અને એ ઋણુનું સ્વરૂપ સમજવા તારે ચિત્તના ચોપડા તપાસવા
પડે, અંતરનું ગોદામ દાગજીથી ખખેરી નેત્રુ પડે, અને હૃદયના
ઉડા ફૂંપોને ખખેળવા પડે એ તને અન્ય કોઈ ગોધી ન આપી શકે
એ તો પ્રભુકૃપા વડે. અત રહીતિથી જ મુઝી શકે અને તે પણ પુણ્ય
પશ્ચિમને અતે.

આ મારી ચિકિત્સા, આ મારું નિદાન, અને આ મારું ઔષડ
મેં આપેલી ગોળીઓમાં કિવનીન છે પરંતુ તે કડવી નથી, શુભર-
કોડ છે આ દવા અવાગનવાગ અથવા તો ચા-દેવડાવવાની અપેક્ષાએ
લેવાય, તો એનો ગુણ ન લાગે-તમનો મેચેરીયા બદ્દ જીદી હોય છે
તેના નાશ માટે પરહેજ પાગવાની છે-ઈલાજમાં તને નડતી જણાય
તે બધી ચીજોની. અને તેનું મેવન કરવાનું છે નિયમિત આ ઔષધની
વિશેષ ખૂમી એ છે કે તેનાથી રોગ વણસવાનો તો ભય જ નથી એ
બામતમાં એ હોમીયોપથીને મળતી આવે છે. . . . દદાય તગત લાગુ
ન પડે, તો વિચારપૂર્વક ચોગ્ય દેગદાર સાથે લેવી, પણ લેવી
તો ધરી જ.

કોઈ સાધુ, સંન્યાસી, સ્ત્રી, ઉપદેશના ધધાદારી ગુરુજન આ
બધુ જીદા જ રહે તને કહેત, આમાનું ધણુ જ રહે પીરસાયુ છે
તે એવા રૂઢ ગુરુજનોને દદાય પસન્દ ન પડે પરંતુ આપણે, 'મારા
જેવા અને તારા જેવાએ' આપણા પ્રભોનો નિકાલ કરવા લૂતો
પાગળો પણ આપણી રીતે જ પ્રયાસ કરવો રહ્યો.

એજ કુશળતા ચાહુ છું એ કહેવાની જરૂર છે ?

લિ. એક જ વૃદ્ધની ડાળ

લકિતમીમાંસા

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:-સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી

ધર્મ અને અધર્મ

માણુસનાં જીવનમાં પ્રેમ અને મૃત્યુ એ બે તત્ત્વનું રહસ્ય સમજવું બહુ મુશ્કેલ છે. તે બન્નેમાં મૃત્યુનું તત્ત્વ સમજવું કાંઈક સહેલું છે, કારણ કે આત્માને જન્મ અથવા મરણ નથી. પણ પ્રેમનું તત્ત્વ એ મૃત્યુના તત્ત્વ કરતાં પણ વધારે ગુહ્ય છે. જે પ્રેમથી સંસારમાં પણ અગ્નિપ્રવાહ કુટુંબનાં સ્ત્રી પુરુષો એકદમ એક બની જાય છે અને જે પ્રેમનો થોડોક અંશ પણ સંસારી માણુસોને ગાંઠાં જેવા ઠરી મૂકે છે, તે પ્રેમ જો બરાબર સમજવામાં આવે તો માણુસોને ડાહ્યા કરે છે.

વળી સામાન્ય પ્રેમમાં જે ધર્મ મનાય છે તે ઉત્તમ પ્રેમમાં અધર્મ પણ મનાય છે. પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું એ પુત્રનો ધર્મ છે, પણ પિતા હિરણ્યકશિપુ જેવો હોય, લકિતમાં વિદ્ય કરે તેવો હોય તો પ્રહ્લાદે પિતાની આજ્ઞા ન માનવામાં ધર્મ માન્યો છે અને સમાજે પ્રહ્લાદના વર્તનનાં વખાણ કર્યાં છે. તેવીજ રીતે ભરત અને તેની મા કેકેઈ, વિભીષણ અને રાવણ, બલિ અને શુક્રાચાર્ય, બુદ્ધ અને તેનું કુટુંબ, મીરાંબાઈ અને રાણો, અરવિંદ દોષ અને કેએસ એ બધાના જીવનમાં એકંજ વખતે બે ત્રણ ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે અને સામાન્ય રીતે જેને

મા ગુપ્તોએ ધર્મ માને ન છે તે તેમણે અધર્મ માનેલ છે.

અ શ્રેષ્ઠ ભાષામાં એવી દેહેવત છે કે Love and War has no law એટલે કે પ્રેમ વખતે અને યુદ્ધ વખતે કાયદાનું બધાંજુ મ્હી શમતુ નથી. કાલના કાળમાં યુદ્ધમાં કાયદાનો ભંગ, તદનામાંના ભય, વચનના ભંગ, પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, તેમજ પ્રેમ માટે સમાજ-બધાંજુની પગલા ક્યાં વગર આતગપ્રાતીય લખન, વર્ણાન્તર લખન વિધવાવિવાહ, ગુપ્ત સંબંધ વગેરે દ્રષ્ટી થવા લાગ્યા છે. માનુષ્ય વ્યાવહારિક જીવન વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવા માટે કેટલાક કાયદાની અનિયમની જરૂર છે, પણ જ્યારે જીવને જીવ પ્રકારના જીવનની મુશ્કેલી થાય છે, ત્યારે કાયદાનું પાલન મ્હી રહતુ નથી. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાં કાયદા ભંગ થાય છે. સગેડીઆ પૈસાના પ્રેમમાં કાયદામાંથી નિકળવાની મારી શોધે છે. આફમાં એકવર્ડ એક સ્ત્રીના મોહમાં મગ્ધાડનું ગળ્ય છોડ્યું, દેશના પ્રેમ માટે સત્યાગ્રહ એ પદ કાયદાના ભંગની શરૂઆતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, અને ભગવાનના પ્રેમ માટે જેમણે કાયદા ભંગ્યા છે તેમના દ્રષ્ટાંત ઉપર આપેલા છે.

શ્રીમદ્ આદ્ય શકગચાર્ય દશસ્લોકીમાં કહે છે કે 'મારે વર્ણ' આશ્રમના ધર્મ નથી, ધાગણા ધ્વાન કે યોગ નથી, મારે માતાપિતા દેવલોક, વેદ, યજુ કે તીર્થની પણ જરૂર નથી, કાન્યુ કે દુ શિવરૂપ જુ એ પણ જીના કાયદા ભાગવાની ભાવના છે અને એની ભાવનાવાળા હજી પૂજ્ય છે.

પણ કાયદા ભાગવામાં હિંસુ જીવન કંવાનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. કોઈને તમારો મારી જેલમાં જતુ સહેતુ છે પણ તે હિંસુ જીવન નથી વિચાર વગર, લક્ષ્ય વગર, કોઈની સામે થવું એનું નામ સત્યાગ્રહ નથી. સત્યને જાણ્યા પછી તેમાં નિષ્ઠા માટે જે દલતા તેને સત્યાગ્રહ કહે છે.

Religion has to deal with man's relation to

God and therefore it is a relation between imperfection and perfection. Social laws and politics have to deal with man's relation with man and therefore it is a relation between one imperfection and another imperfection.

ધર્મમાં માણુમેનો સંબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે કે અપૂર્ણતા સંબંધ પૂર્ણ સાથે થાય છે. સમાજ અને રાજનીતિમાં અપૂર્ણતા સંબંધ અપૂર્ણ સાથે થાય છે. જ્યાં ઉંચા જીવનનાં, ઉંચા પ્રેમનાં સાધન મળે છે ત્યાં જુના ધર્મ નબી રાકતા નથી. કીડો ભમરીનું ધ્યાન કરતાં ભમરી થાય છે તેમ જીવ બ્રહ્મનું ધ્યાન કરતાં બ્રહ્મરૂપ થાય છે. જુના સંસ્કારના નાશરૂપ આવો આત્મતિક પ્રલય શાસ્ત્રોમાં માન્ય કરેલ છે. તે સંસ્કારના નીશ સાથે જ જુના ધર્મોનો પણ નાશ થઈ જાય છે. નવો ભાવ, નવો પ્રેમ એટલે મહાપ્રેમ પ્રગટ થવા માટે જુના કાયદાના નાશની જરૂર પણ છે. તેથી નવો પ્રેમ એ જુના પ્રેમનું મૃત્યુ છે. કાર્ય દારણરૂપ થાય તેને ખરો પ્રેમ કહે છે. કાર્ય કાર્યની સાથે પ્રેમ કરે તેને મોહ કહે છે. ભક્ત ભગવાન સાથે એકતા પામે તેજ ખરો પ્રેમ અથવા ભક્તિ છે.

આવા પ્રેમમાર્ગમાં કેટલીકવાર ઉલટી ગતિ માણુમ પડે છે. કેટલીકવાર અસતોપને સતોપ કહે છે, અવિનયને વિનય કહે છે, પરાજયને જય કહે છે, અજ્ઞાનને જ્ઞાન કહે છે, વિયોગને સંયોગ કહે છે, વિસ્મરણને સ્મરણ કહે છે. અધર્મને ધર્મ કહે છે, અદર્શનને દર્શન કહે છે. જેમકે અનાત્માનું અદર્શન એ જ્ઞાનીની ઉપાસના છે. પ્રપંચનું વિસ્મરણ એજ ભગવાનનું સ્મરણ છે. ગાયનો વિયોગ એજ ભગવાનનો સંયોગ છે. નામરૂપનું અજ્ઞાન એ જ જ્ઞાન છે; વગેરે. એવી દશા થવી એ સ્વાભાવિક છે. ભગવાન ગીતામાં કહે છે કે:

• સર્થ ધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણ વ્રજ

જના ધર્મ છાડી મારે એકને શરણે આન પદ્ધર્મરૂપી જરીતના ધર્મની અપેક્ષાએ સ્વધર્મરૂપી આત્માનો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે અકુળ છસના મેવક હતા છતા તેણે કપટથી ઠસની હકીકત શ્રીકૃષ્ણને કહી દીધી હતી, આહી કપટ એ શ્રીકૃષ્ણ પરત્વેના પ્રેમનું અંગ હતું.

અને શ્રીકૃષ્ણે પણ પ્રેમના માર્ગમા કેટલી ચતુર્માર્ગ વાપરી છે! ગસવીનાની શરઆતમા ત્યા આવેલી ગોપીઓને શરઆતમા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કહે છે કે “આપ સર્વે ભલે પધાર્યા” અને પછી તરત કહે છે કે “હવે તમે આ વન જોઈ લીધું માટે પાછા પધારો” એવી બે પ્રમત્તની ધાતો સામાન્ય દ્રષ્ટિથી જોતા ગસનીકામા ગસપોષક ન માની શકાય છતા જેમ સસાગના પ્રેમમા એવી ધાતો ગસપોષક થાય છે તેમ ગોપીઓ તમના વચનનો ધર્મ સમજી ગઈ હતી અને ભગવાન માત્ર પ્રેમની પરીક્ષા કરતા હતા એવું તેમને જણાઈ આવ્યું હતું પ્રેમનીલાસ પ્રેમી જ સમજી શકે છે પ્રેમના દર્દના દાકતર પણ પ્રેમી જ થઈ શકે છે.

સામાન્ય ધર્મ એવો છે કે જન્મતા જન્મતા ઉઘિને કોઈને જવાળ દેવા જતું એ અન્નનો તિગરકાગ કર્યા બગાડ છે, પણ ગોપીઓએ ભગવાનની બસીનો અવાજ સાંભળ્યો કે તન્ત જન્મતા જન્મતા હાથ ધોના વગર પણ ભગવાનને મળવા ચાલી આહી શાસ્ત્રકારોએ અના ચારને આચાર તરીકે માનેલ છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામા ભગવાન કહે છે કે જે જેવી રીતે મને ભજે છે તેને તેવી રીતે હુ ભજુ છુ, એટલે કે જે બધું છાડી મને ભજે છે તેને હુ તેવી રીતે ભજુ છુ.

તેથી જ ભ્રમરગીતમા ઉદવશને કહે છે કે જેઓએ એક વખત ભગવાનની લીલાનું શ્રવણ કરેલું છે, તે હૃદયધર્મથી ગ્રહિત થઈને ધર કુદુ બને છાડીને ભક્તિ વધારવા માટે પક્ષીઓની માફક ભિક્ષાચરિત્રી થવન ગાગવાનું પસંદ કરે છે, તેમને વિદ્ય આવતા છતા તેઓ ભગવાનને ભૂલી શકતા નથી, કારણ કે ભગવાન તેમને ભૂલતા નથી.

આવા પ્રેમમાં અસંતોષ એ જ સંતોષ છે, પરીક્ષિત રાગ શુક-
દેવજીને કહે છે કે “ જો કે મેં ‘આવાપીવાનું’ છોડી દીધું છે તો પણ
ભગવાનની કથારૂપી અમૃત પીવાથી મને હજી સંતોષ થતો નથી, માટે
ફરી ફરી મને ભગવાનની કથા સંભળાવો. જે કથામાં પદેપદે રસનો
સ્વાદ છે એવી કથા સાંભળતાં કોને તૃપ્તિ થાય ? જોને સંતોષ થઈ
જાય તે દરિદ્રી છે. ” આવા પ્રેમમાં અસંતોષી એજ સુખી છે.

ખરી રીતે જોઈએ તો દરેક માણસને સુખ જોઈએ છીએ, વિષય-
સુખ ખાસ જોઈતું નથી. જો વિષયસુખ જોઈતું હોય તો નિદ્રામાં
મળતું નથી છતાં સૌને નિદ્રા ગમે છે. તેથી માણસને સુખ ગમે છે,
પણ ખરું સુખ વિચાર વગર મળતું નથી. સંસારના પ્રેમમાં કાલ્પિક
સુખ મળે છે પણ વિચાર વગર ખરા પ્રેમની અને ખરા સુખની
ખગર પડતી નથી.

પ્રેમના બે પ્રકાર છે (૧) બાહ્ય પ્રેમ અને (૨) બાંધ્ય પ્રેમ. જે
પ્રેમનો બાંધ થઈ જાય છે તેને બાંધ્ય પ્રેમ કહે છે અને જે પ્રેમ બાંધ
કરે છે તેને બાહ્ય પ્રેમ કહી શકાય છે. દૃષ્ટાંત તરીકે:-નાની ઉંમ-
રના બાળકોનો પ્રેમ રમકડામાં હોય છે, પણ મોટી ઉંમરે નિશાળે
જતાં નિશાળના વિદ્યાર્થીઓ સાથે પ્રેમ થાય છે ત્યારે રમકડાનો પ્રેમ
બાંધ્ય થઈ જાય છે; અને તે પછી સંસારમાં આવતાં અને વિવાહ થતાં
નવા પ્રેમમાં વિદ્યાર્થીની દશાનો પ્રેમ બાંધ્ય થઈ જાય છે. કન્યાઓનો
પિયરમાં જે પ્રેમ હોય છે તે સાસરે જતાં સાસરાના પ્રેમથી બાંધ્ય થઈ
જાય છે. જુવાનો પણ કેટલીક વાર સ્ત્રીના મોહમાં માતાપિતાનો પ્રેમ
છોડી દે છે. કન્યાને સાસરે જવાનો વખત આવે છે ત્યારે સ્ત્રીઓ
એવાં ગીત ગાય છે કે “ પરણ્યાં એટલે પ્યારાં છોડી, ચાક્રો આપણે
ઘેરૂં ” એટલે કેમ જાણે નવે ઘેર જવાનું હોય ! અને જો છે પણ
તેમ જ. પરણ્યા પછી કન્યાનું ઘર અને સગાં બદલી જાય છે અને તેથી
અંગ્રેજી ભાષામાં સાસુને mother-in-law કહે છે એટલે કે કાયદેસર

સાસુ મા થાય છે. તે પ્રેમ પણ છેલ્લો નથી. તે પ્રેમ મગ્નુથી બાધ થઈ જાય છે અથવા સસાગ્રમા વૈગર્ય આવે અને ભટિત કરવાનું મન થાય ત્યારે પણ સસાગ્રનો પ્રેમ બાધ પામે છે. કન્યાના દ્રષ્ટાત પ્રમાણે જે ભક્તો ભગવાનને વરે છે તેમને માટે નવું ધર-સાયું ઘડી તૈયાર છે ત્યાં જતા સંસારનું ધગ બૂધવું પડે છે.

ગોપીઓની દશાના વર્ણન વખતે એમ લખેલ છે કે ભગવાનના પ્રેમમા નાત્મગારાણિ સહમર્ય એટલે તેમને પોતાનો દેહ કે ધગ યાદ આવતાં નહોતા એ સાચા સંન્યામીના જેવી દશા છે. એ છેવડનો પ્રેમ છે, કારણ કે 'પ્રેમનુ આલબન-ભગવાન-એ નિત્ય વસ્તુ છે. જેના પ્રેમથી જગતના બધા પ્રેમ ઉત્પન્ન થયા છે, જેના લેશમાત્ર સૌ દર્શ્યા જગતના બધા સૌ દર્શને સૌ દર્શ મળેલ છે તે છેવડનો પ્રેમ છે, તે બીજા બધા પ્રેમનો બાધ કરીને બધા સાથે એકતા કરાવી આપે છે. અહીં ભક્ત માટે નવું ધગ એટલે નવી દેશા સમજવાની છે ગીતામા કહેલ છે કે:—**सर्वं समाप्तापि ततोऽस्ति सर्वं** આપ સર્વમા સમાપ્ત રહેલ હો તેથી સર્વસ્વ હો ભક્તમા પણ એવી દશા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ તેને પણ એમ લાગવું જોઈએ કે હું સર્વમા છું

એવો પ્રેમ બીજા બધા પ્રેમનો બાધ કરે છે એ દશામા હલકા સુખ મૂઠી શકે નહિ જે ગહે તો ઉત્તમ પ્રેમ મળે નહિ, હલકો પ્રેમ શરીરનું અભિમાન ઓછું કરે છે, તેથી હલકા પ્રેમના ધર્મ એ ઉત્તમ પ્રેમ માટે અધર્મ મનાય છે. રાસવીણાની શરૂઆતમા ગોપીઓએ પોતાના ધરના બધા કામ પડતા મૂકીને, જેમ તેમ વસ્ત્ર પહેરીને, કૃષ્ણ પાસે દોડી ગયું. તે સંન્યામીની દશા છે સંન્યાસીઓ વસ્ત્ર મગખર પહેરવાની દંડગ કરતા નથી. તેમને માટે કોઈ નિયમ નથી. તેમના વસ્ત્રની અને શરીરની અસ્તવ્યસ્ત દશા એ જ તેમને માટે અવકાર છે. શ્રીમદ્ ભાગવત એ પગમહસોની સહિતા છે

કોઈ ભક્તે એવો નિરમ લીધો હોય કે માટે ભગવાનના દર્શન માટે.

તણ કરોડ જપ કરવા. હવે એ કરોડ જપ કર્યા પછી જો હૃદયમાં ભગ-
વદ્ભાવનું સ્ફૂરણ થવા લાગે તો બાકીના એક કરોડ જપ પૂરા કરવાની
જરૂર નથી. એ દશામાં બહારની ક્રિયા છોડી દેવી એમાં જ ભૂષણ છે.
ફળની સંનિધિમાં સાધન છોડી દેવું જોઈએ એ પુષ્ટિમાર્ગનું મુખ્ય
રહસ્ય છે. એ ભાવપલ્લટાની દશા છે. ગોપીઓએ એવો ભાવ રાખ્યો
તેથી તેમને એવી સ્ફૂર્તિ થવા લાગી કે “ હું કૃષ્ણ છું ” ગસલીલાના
ખીગ અધ્યાયમાં ગોપીઓમા કૃષ્ણભાવ આવવા લાગ્યો છે. તેને જ
વેદાન્તની ભાષામાં અહંબ્રહ્માસ્મિતો ભાવ કહે છે; ત્યાં હું કૃષ્ણ છું,
એવું માનવામાં અધર્મ નથી. ત્યાં નવો ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે
સામાન્ય બુદ્ધિવા માણસો સમજી શકતા નથી. તેવી દશામાં માધવી
માધવ થઈ જાય છે. પ્રકૃતિમાં રહેલો જીવ પુરુષરૂપ થાય છે

એવું કેમ જાની શકે ? સંસારી માણસોને પૂછો. સાસરે જતી
કન્યા સ્ત્રીપણના ભાવથી ખીતી ખીતી જાય છે. ત્યાં ગયા પછી પુરુ-
ષના સંગથી તેનામાં પુરુષતા જેવી હિંમત આવી જાય છે અને સાસુને
બંને કોઈ વખતે પતિને પણ ધમકાવે છે. સંસારમા એવું જાની શકે છે,
જો ભક્તિ કરતો ખીકણ જીવ ભગવાનના સંગથી ભગવાન જેવો હિંમત-
વાળો અને પૂર્ણ કેમ ન જાની જાય ?

સાસરે જતી કન્યા જેમ નવું ઘર પોતાનું માને એ તેનો ધર્મ છે,
તેમ ભક્ત ભગવાનનું જગત પોતાનું માને એ તેનો નવો ધર્મ છે.
સારી પ્રેમમાં સ્ત્રી સ્ત્રીપણું છોડી દે છે અને પુરુષ પુરુષપણું છોડી દે
જે. ભગવાનના પ્રેમમાં ભગવાન ભગવાનપણું છોડી દે છે અને ભક્ત
વેભક્તપણું છોડી દે છે. તેથી જ ભગવાન ગીતામાં કહે છે કે મારા-
પ થયેલ એવા ભક્તનો મોગક્ષેમ મારે ચકાવવો પડે છે. વાઈસરોય
નાં પૂત્રી પાસે વાઈસરોયપણું રાખી શકે નહિ.

પુરુષને જેમ અરિસા વગર પોતાનું રૂપ જોઈ શકાતું નથી તેમ
ભગવાન ભોક્તા મટી ભોક્તા અને ભોગ્ય થાય ત્યારે જ તેને પોતાના

સ્વરૂપનો આનંદ મળે છે, અને ભક્ત પણ બોદતા અને ભોગ્ય બને એક સાથે થાય છે. સંસારની માફક બંનેમાં બંને લાવ આવે છે, એ ભક્તિની પન્સીમાં છે તે દશામાં ભક્ત અને ભગવાન જુદા દેખાતા નથી એને જ વેદાન્તની ભાષામાં જયમાત્મા યદ્ય કહે છે.

આની દલામાં જીવનો પાગલ્ય એ તેનો જય છે. ભગવાનનો પાગલ્ય એ ભગવાનનો જય છે. જીવ જીવપણુ મૂકી દે અને ભગવાન ભગવાનપણુ મૂકી દે એને વેદાન્તમાં વાચ્યાર્થનો ત્યાગ કહે છે. ગમ્લીનાના ચોથા અધ્યાયમાં છેવટે ભગવાને પોતાનો પરાજય કબૂલ કરેલ છે.

ભગવાન કહે છે કે જે મને જે લાવથી બળે છે તેને હું તે લાવથી સામો ભણુ છું. શકની ઈચ્છા ભગવાનનું મોહિની સ્વરૂપ જોવાની થઈ તો ભગવાન સ્ત્રી બની ગયા. ભગવાનનું સ્ત્રીરૂપ અત્યંત્ય માણુઓને માડા કરી મુકે છે તેથી જ ભગવાન નટવર કહેવાય છે, પણ ભક્તો તેને તે રૂપમાં પણ આગળી લે છે.

ભક્તિનું આવું સ્વરૂપ હોવાથી ભક્તો બ્રહ્માનું પદ કે ઇન્દ્રનું પદ કે સાર્વભૌમપણુ કે યોગસિદ્ધિ માગતા નથી. ત્યાં ન માગવું એ જ માગવું છે. જ્યાં પરિપૂર્ણતા છે ત્યાં માગવા જેવું કશું ગ્રહેતું નથી. જ્યાં માગવા જેવું નહે છે ત્યાં પરિપૂર્ણતા નથી. છતાં ભક્તો કાંઈ માગે તો નિદિધ્યાસનનો દશા માગે છે. ભગવાનનું સ્મરણ નિત્ય રહે તેવું માગે છે. હું ખ વખતે નિદિધ્યાસન ઝટ થઈ જાય છે, સુખ વખતે તેવું થતું નથી, તેથી ભક્તિમાં હું ખ એ જ સુખ છે. ૨૫ વર્ષ પહેલાં લગાઈ પૂરી થઈ ત્યારે જે તહનામું (treaty) થયું, તે વખતે ટાઈએ ભગવાનને યાદ કર્યા નહિ. પણ લડાઈ વખતે ધણાને ભગવાન યાદ આવે છે તેથી કુંતાજીએ ભગવાન પાસે વિપદ માગી. હ કે જેથી તે દશામાં બધા કવેશ છોડાવે એવું ભગવાનનું સ્મરણ કાયમ ગ્રહે સન્યાસીઓના જીવનમાં અગવડ વાર વાગ આવ્યા કરે છે, અને તેથી ભગવાનનું સ્મરણ

પણ બન્યું રહે છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સંન્યાસીની દશાનાં વર્ણન ઘણે ઠેકણે આવતાં હોવાથી તેને પરમદંસની સંહિતા કહે છે. આવી દશામાં દુઃખ એ સુખ છે.

એવી દશામાં પ્રાર્થના બની રહે છે. પરીક્ષિત રાજાને સાત દિવસ સુધી એવી લગની લાગી હતી કે ખાવા પીવાનું પણ તેને યાદ આવતું નહોતું. એવી પ્રેમની દશામાં દુઃખ સુખરૂપ યષ્ટ બળ્ય છે. પ્રેમીને મળવા માટે જે દુઃખ ભોગવવામાં આવે છે તેને પ્રેમી માણ્યો. દુઃખ માનતા નથી.

મધુર લીલામાં વિરહ એ સંયોગનું સુખ વધારનાર અંગ છે. પ્રેમમાં ઉલટી બાજુ છે. પ્રેમીને દિવસ રાત્રિ જેવો લાગે છે અને રાત્રિ દિવસ જેવી લાગે છે. ભક્તને માણસોનો સંસાર રાત્રિ જેવો લાગે છે અને ભગવાનની પૂર્ણતા દિવસ જેવી ચોખ્ખી જણાય છે. ત્યાં જગત બ્રહ્મરૂપ લાગે છે અને બ્રહ્મ જગતરૂપ લાગે છે. ભક્તિની શરૂઆતમાં ભક્ત બે નેત્રથી જુએ છે. તેને ભગવાનનો સંબંધ થતાં ભગવાનની અનંત આંખો મળે છે તેથી તે જગતને ભગવાનની માફક હૃદયે આંખથી જુએ છે.

નમોઽનેતાય સહસ્રમૂર્તયે સહસ્રપાદાક્ષિશિરોરુચાહવે ।
સહસ્રનામ્ને પુરુષાય શાશ્વતે સહસ્ર કોટિ યુગધારિણે નમઃ ॥
સંસારી ભાવની જાગ્રતિ એ નિદ્રા છે. પ્રિયતમના સુખ વખતે આત્મભાવની જાગ્રતિ એ ખરી જાગ્રતિ છે. પાતંજલ યોગસૂત્રમાં કહેલ છે કે તદ્વજ્રન્ય સંસ્કારઃ અન્યસંસ્કારપ્રતિરોધી । ભક્ત ભગવદ્-ભાવમાં જાગ્રતો રહે તો ભગવાનને પણ તે ભાવે જાગતા રહેવું પડે છે. રુકમીણીએ બ્રાહ્મણ કાથે ભગવાનને પત્ર મોકલ્યો તેના જવાબમાં ભગવાને કહ્યું કે “ મને પણ તેનામાં ચિત્ત લાગેલું હોવાથી નિદ્રા આવતી નથી.” ખરી વાત છે. ભગવાન સૂઈ જાય તો ભક્તનું રક્ષણ કાણ કરે ? ભગવાન પણ ભક્તનું ચિંતન અદર્શિત કરે છે અને એ ચિંતામાં તે

માશુકોના ગાલની લાલી મહિ લાલી, અને,
જ્યાં જ્યાં ચમન, જ્યાં જ્યાં ગુલો, ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની

x

x

x

દેખી ભુગાઇ ના ડરું છું, શી શીકર છે પાપની,
ધોવા ખૂગાઇને બધે, ગ ગા વહે છે આપની

x

x

x

ભૂલી જવાતી છો બધી લાખો કિતાબો સામગ્રી,
જોધુ ન જોધુ છો અને જો એક યાદી આપની,
કિસ્મત કગવે ભૂલ ને ભૂલે કરી નાખુ મધી,
ઠે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની.

આ કાવ્યમાં ભક્તિની ખરી મસ્તી છે, સર્વાત્મભાવ સારો છે, પણ
અસંગત વગર સર્વાત્મત્વ દેકવું નથી, રિચિતિ અંધાર્તા નથી, વ્યતિરેક
ભાવમાં દૂર ગંઢે છે, છતાં કેટલેક અંશે તે અન્વય ભાવનો પોષક છે. જો
એકવાં અન્વયથી કામ ચલુ હોય, તો શાસ્ત્રમાં વ્યતિરેકભાવનું વર્ણન
આવત નહિ અધિજ્ઞાનમાં નિષ્ઠા કરવા માટે કલ્પિતભાવનો નિર્ગોષ
કરવોજ જોઈએ. The power to transcend is intimately
connected with power to associate.

નિર્ગુણ ભક્તિની સાથે તમોગુણનું મિશ્રણ પણ કોઈ વખતે
જોવામાં આવે છે. હરદાસમાં બ્રહ્મકૃત પાસે એક ઉચો પદાડ છે તેના
ઉપર એક સાધુ એક ઓગડીમાં તદ્દન નમ્મ સ્થિતિમાં ગંઢે છે હરદાસમાં
શિયાગાની ઠાડીમાં પણ વગસાદ ખૂંચ પડે છે, અને તે સાધુ ધણી તિતિશા
જોગવે છે. છતાં કોઈ તેના દર્શન માટે જાય ત્યારે બધાને તે કહે છે કે
માગ માયા ઉપર અથવા વાસા ઉપર જો પાડું મારો અને બધા તેમ કરે
છે ખીજનું શુક લઈ તે ચાગી જાય છે, આમ કરવામાં કેવા પ્રકારનું
સુખ તેને મળતુ દર્શી તે કહી શકાય તેવું નથી. ગૃહસ્થો સાધુને
માયામાં પાડું મારે અને તે સાધુને ગમે એવો દેખાવ, એવો પ્રેમ, એવી

ભકિત ભાગ્યેજ નેવામા આવે છે. આના દેખાનમા તમોગુણનું મિશ્રણ ધનજરે પડી આવે છે.

ભકિતનું મુખ્ય સાધન શઙ્ખાગતિ છે. પણ છતાં શઙ્ખ યનાગને શરણુ ગળવો એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે. તેમા જ્ઞાન અને વૈગમ્યની મદદની જરૂર છે. પત્ની જે સમજીને પતિને શઙ્ખ થાય તો પતિ પણ શરણુ થયા વગર રહે નહિ. જે સ્ત્રી કહે છે કે મારો પતિ પ્રેમ કરતો નથી તેને પોતાને પ્રેમ કરતાં આવડતો નથી.

ભકિતની ઉચ્ચ દશામા પૂજનનું વિસ્મણુ થઈ જાય છે અને તે જ સમણુ છે. ત્યાં પૂજનનું સ્મરણુ એ વિસ્મરણુ છે. એક વખત લગભગ ૨૦ વર્ષ પહેલાં અમે એક સન્યાસીની સાથે તેના એક ભકતને ઘેર સાંજે ગયા હતા. તે ભકત હમેશા તે સન્યાસી ગુરુની છબીની પૂજા અને આરતી સંવાર સાજ કરતો હતો. જ્ઞાન પડી એટલે રોજની ટેરની માફક તેણે ગુરુની હાજરીમા તેની છબીની આગતી કરવા માડી. કદાચ તેના મનમા ગુરુને એવું બતાવવાની ઇચ્છા હશે કે હું તમારી કેવી ભકિત કરું છું મારે તે વખતે તેને કહેવું પડ્યું કે "આજે તો ગુરુ હાજર છે, તો આજ ગુરુની પોતાની પૂજા અને આગતી કરી નેઈએ. આજે રોજની પૂજનતુ વિસ્મણુ એજ સ્મરણુરૂપ છે. ગુરુની હાજરીમા તેની છબીની આરતી શોભે નહિ."

માટે જે પોતાના કર્મના કોઈ વખાણુ કરે એવું લાગશે તો હૃદય ભાવવાળી વાતો વધશે અને કર્મને કર્તા પોતે થવાથી ખરી શઙ્ખાગતિ સિદ્ધ થશે નહિ.

તેથી માયાને જીતવામા ઘણી સાવધતાની જરૂર છે. આત્મા માયામાં જગડતો નથી છતાં તેને આનંદ કેમ આવતો નથી ?

"જ્યારે માણસ જાણે કે મેં માયાને જીતી લીધી છે ત્યારે પણ તેની પરીક્ષા માટે માયા કોઈ ગુપ્ત જગ્યાએથી જોર કરી પ્રગટ થઈ જાય છે માયાની આવી ગુપ્ત શક્તિ જીતવા માટે નાની ઉમરથી જ સરકાર

તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. નહિં તો હાથ યુરોપની પ્રજાની જેવી દશા થઈ છે તેવી દશા ઉત્પન્ન થાય છે. એવો એક પ્રસંગ મદાભાગતમાં જોવામાં આવે છે. હિરણ્યકશિપુના વંશમાં સુન્દ અને ઉપસુન્દ નામના બે દેવો હતા તે બન્ને ભાઈઓએ તપ કરી બ્રહ્મા પાસે એવું વચન માગ્યું કે, “અમે મરીએ નહિ એવું વચન આપો.” બ્રહ્માએ કહ્યું “એવું વચન આપવું મહુ મુશ્કેલ છે, બીજું કાંઈ માગો.” એટલે તે દેવોએ એવું માગ્યું કે “અમારા બન્ને વચ્ચે ધણો પ્રેમ છે, તેથી જ્યાં સુધી બન્ને વચ્ચે ઝઘડો ન થાય અને બન્ને એકબીજાને મારીએ નહિ ત્યાં સુધી અમને બીજા કોઈ મારે નહિ” બ્રહ્માએ તેવું વચન આપ્યું. તે પછી બન્ને ભાઈઓ પ્રજા ઉપર અને દેવો ઉપર બહુ જુલમ કરવા માંડ્યા એ જુલમ સહન ન થઈ શકવાથી દેવો બ્રહ્મા પાસે જ્યાં બ્રહ્માએ ‘તિલોત્તમા’ નામની અપ્સરાને કહ્યું કે “તું જાણે છે એમને મોહમાં નાખ.” એ આત્મા પ્રમાણે તિલોત્તમા ક્યા ગઈ, એટલે એક ભાઈએ તેનો હાથ જાવીને બીજાને કહ્યું કે આ તો મારી સ્ત્રી છે, તારી તો ભાભી થાય. એટલે બીજાએ બીજાને હાથ જાવીને તેના મોઢા ભાંજીને કહ્યું કે “આ તો મારી સ્ત્રી છે.” એ અપ્સરાને મારે બન્ને ભાઈ લડવા લાગ્યા અને તેમથી બન્નેનું મગજ થયું.

હાલના સંજોગોમાં એ કથાનો સાર અમજાવા પ્રયત્ન કરીએ તો જણાશે કે ‘તિલોત્તમા’ એ ઉત્તમ પ્રકારનું તેલ છે, અથવા પેટ્રોલ છે તેને માટે યુરોપની બે કિશીયન પ્રજા અદર અદર લડે છે. એ કારણને લઈને પેટ્રોલ અને ગ્યાસોલ મોઢુ થઈ ગયું છે. હાલની લડાઈમાં વિમાનો મુખ્ય કામ કરે છે અને વિમાનો તિલોત્તમા એટલે ઉત્તમ તેલ વગર એટલે પેટ્રોલ વગર આવે નહિ. તેથી હાલની લડાઈ તિલોત્તમાને મેળવવા માટે લડાય છે. એ લડાઈમાં સુન્દ અને ઉપસુન્દનું શ થાય છે તે જોવાનું છે.

જ્યાં નાની ઉંમરથી સાગ સંસ્કાર પ્રજામાં પાડવામાં આવતા નથી ત્યાં લડાઈ એ જ સદજન પંજીમાં આવે છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેવ છે કે જે ગાંધ પ્રજાને ધર્મનું શિક્ષણ આપતો નથી અને કર ઉપર શે છે તે પોતાનું એશ્વર્ય ખૂબે છે અને પ્રજાના પાપનો ભાગી થાય છે.

શ્રી લઘુવાસુદેવ મનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

શિષ્ય:—ત્યારે ‘ મનસૈવાનુદૃષ્ટવ્યમ્ ” “ મનવડે એનું દર્શન
પ છે. ” એવું શાસ્ત્ર વાક્ય છે એને શું અર્થ ?

ગુરુ:—સાંભળ, અગ્નિમાં તપાવ્યા પછી સુવર્ણમાં ચળકાટ આવે
એવો વ્યવહાર છે. પણ સુવર્ણમાં જણાતો ચળકાટકાંઈ અગ્નિમાંથી
પ્રાપ્ત થયો નથી, કિંતુ અગ્નિમાં તપાવવાથી સુવર્ણનો મેલ નીકળી
છે અને સુવર્ણનો પૂર્વસિદ્ધ ચળકાટ સ્વયં પ્રકાશિત થાય છે,
નવો ચળકાટ ઉત્પન્ન થતો નથી. જો એ (ચળકાટ) નવો નીકળે
મ કહીએ તો ભટ્ટીમાં પડેલા ઘડાને પણ એવો ચળકાટ અગ્નિથી

થવો જોઇએ; પણ એમ દેખાતું નથી. એ પ્રમાણે આત્માકારે
।મ પામેલું મન, આત્માના પ્રતિબિમ્બની સાથે એક થઇને સત્ત્વપી
ને આવરણ કરી રાખનાર (દાંડી રાખનાર) મિસ્વાભૂત અનાદિ
નો બાધ કરે છે, એટલે તે અજ્ઞાનનો નિરાસ થતાં સ્વરૂપભૂત
। સ્વયંજ પ્રકાશિત થાય છે. એ ઉપરથી “મનવડેજ એનું દર્શન
પ છે.” એમ કહેવાનું શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય છે, અને તેથી આત્મા જ
જણે છે, નહિ કે મન આત્માને ઓળખે છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય:—એ જગા વિશેષ સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો.

મનુષ્યો “ સુપુત્રિનુ સુખ એ જ (સાચુ) સુખ છે, વિધવાનું સુખ એ કાંઈ સુખ નથી ” એમ સ્ત્રીપુત્રાદિકથી પ્રાપ્ત થતા સુખ નો પણ ત્યાગ કરીને કામદ્ય શય્યા વગેરે સાધનો પ્રયત્નથી મેળવે છે, અને સુપુત્રિનુ સુખ ભોગવે છે. એનો અનુભવ કરતી વખતે સૌ દર્શવતી મોહિની સ્ત્રી જગાડવા આવે તો પણ તેને મારી એમે છે. તે વખતે તેમને ખીજ કશી ધમ્મજા હોતી નથી. પુત્ર ઉત્તરે પણ એ જ આનંદનુ સ્વમણુ મળીને વળી પાઠો એનો એ જ અનુભવ કરવા માટે સર્વ જાય છે, આ ઉપરથી સુપુત્રિના આનંદમાં નિરતિશયપણુ છે એમ સમજાય છે.

શિષ્ય-હવે નિત્યપણુ સમજાવો.

શુરુ-જાગ્રત અને સ્વપ્નના સુખનો અનેક રૂપે અનેક વિષયો દ્વારા પૃથક્ પૃથક્ અનુભવ થતો હોવાથી એ પરિચિન્ન છે અને એ ઉપરથી એની અનિત્યતા સિદ્ધ થાય છે. સુપુત્રિનુ સુખ તો એકરૂપ અને પૂર્ણ છે. તેમ એ વિષયજન્ય પણ નથી તેથી નિત્ય છે.

આત્માનુ
નિત્યપણુ

શિષ્ય-એ જે નિત્ય હોય તો જાગ્રત અને સ્વપ્નમાં પણ એનો અનુભવ થવો જોઈએ, પણ એ વખતે એનો અનુભવ થતો નથી.

શુરુ-જાગ્રત અને સ્વપ્નમાં પણ એ સુખ છે ખરું, કિંતુ (વિષય, વૃત્તિઓ વડે ઠકાઈ રહેતુ હોવાથી અનુભવમાં આવતુ નથી.

શિષ્ય-કારણભૂત આનંદને કાર્યરૂપ અંત કરણની વૃત્તિઓ કેવી રીતે આવૃત્ત કરી (ઢાકી) શકે ?

શુરુ-સૂર્યને વાદળા અગ્નિને ધુમાડો અને ગજાને સર્પ જેવે આવૃત્ત કરી ગમે (ઢાકે) છે તેમ કાર્યભૂત હોવા છતાં પણ અંત કરણની વૃત્તિઓ અધ્યાનદને આવૃત્ત કરે છે, જેવી રીતે અગ્નિ અંત સૂર્ય રાખ અને ધૂમસવડે મૂઢ બાવકની દષ્ટિએ આચ્છાદિત જેવે દેખાય છે, તો પણ વિવેકીની દષ્ટિએ તે આવૃત્ત હોતા નથી. તેવું

રીતે સુષુપ્તિમાં જ્ઞાનદરૂપ આનંદ પ્રાપ્ત તથા સ્વપ્નાવસ્થામાં બહિર્મુખ પુરુષોને આવૃત્ત જેવો દેખાય છે, પણ વિવેકી અન્તર્મુખ પુરુષોને લાગતો નથી જ્ઞાનદ જ પોતાનું સ્વરૂપ હોવાથી તેઓને તે નહોતો કાઢી શકે એ એકરૂપે જ પ્રતીત થાય છે. આથી જ્ઞાનદથી અલિપ્ત એવા સુષુપ્તિના આનંદનું નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે.

આવી રીતે જ્ઞાનદના નિરુપાધક, નિગ્તિશય, અને નિત્ય એ ત્રણ પ્રકારના લક્ષણોનો આપણને અનુભવ થાય છે, તેથી આપણું આનંદ-રૂપ છે અને શ્રુતિ, સુક્તિ તથા અનુભવથી સત્-ચિત્-આનંદના લક્ષણો આપણામાં સિદ્ધ થતા હોવાથી આપણા આત્માનું સમ્વિદ્યાનંદ જ્ઞાનપણું સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય—આપણે સમ્વિદ્યાનંદ સ્વરૂપ બીજો, એવો અનુભવ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય ?

ગુરુ—જે પ્રકારના વિગ્રહાના ચેદાન્ત શાસ્ત્રના તાત્પર્યનું ગુરુ-મુખથી, શ્રવણ સાવધાનતા (એકાગ્રતા) પૂર્વક શ્રવણ, મનન અને અવણ પ્રમાણે મનન, અને મનન અનુસાર નિદિધ્યાસન કર્યા પછી “સમ્વિદ્યાનંદ જ્ઞાન હજી છે” એવું દીર્ઘકાલ રહે તેવું જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, એ પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે.

ત્યાગ પછી આ પરોક્ષ જ્ઞાનના સાધન પણ છુટી જાય “હું કર્તા, આ મારું કર્મ, આ મારી પ્રાપ્તિ, આ મારો વર્ણ, આ મારો આશ્રમ” એવું સર્વ અલિપ્ત જ્ઞાન છોડી દેવાય, “હું જ્ઞાન છું-અહં-બ્રહ્માસ્મિ જ્ઞાન જ હું છું બ્રહ્મવાહમસ્મિ” એવો અનુભવ એને માટેના પ્રયત્ન અને એમાં કર્તૃત્વશુદ્ધિનો ત્યાગ થાય, તેમજ સુષુપ્તિ અવસ્થાના જેવો તુષ્ટી (શાંત) ભાવ પ્રાપ્ત થાય પાણીમાં મીઠું ગળી જાય તેમ જ્ઞાનમાં લીન થયેલા અન્તઃકર્ણવાળા, નિર્વિશેષ સ્થિતિમાં

ઘેનારા આવા મહાત્માને નિર્વિશેષજ્ઞાન સ્વયંભૂ સ્પુરી આવે, એ જ અપરોક્ષ અનુભવ (જ્ઞાન) કહેવાય છે.

આવેા અનુભવ જ્યારે થાય છે, ત્યારે એ પુરૂષ પોતાના આત્માના અનુભવરૂપ અને આનન્દસ્વરૂપ બને છે. એ આનન્દનો મહિમા તે એ પોતે જ જાણે. અન્ય કોઈ નહીં. તેમ જ આનન્દનું પ્રતિપાદન કરનારં વેદાન્તશાસ્ત્ર પણ જાણતું નથી. એનું વાણીયી વર્ણને યમ શકતું નથી. આનન્દનો અનુભવ કરનાર તે પુરૂષજ દેવજ એ આનન્દનો અનુભવ કરી શકે છે. સુપુષ્ટિતા આનન્દની પેઠે અન્યની પાસે એનું એ વર્ણન કરી શકતો નથી. મનથી એનું સ્મરણ કરી શકતો નથી; હે પુત્ર ! તારે સ્વાનુભવ પણ તુંજ અનુભવી શકે.

જે ઈશ્વર કૃપા કરીને ગુરુરૂપે પ્રત્યક્ષ યજ્ઞને તને ઉપદેશ કરે છે, તે ગુરુરૂપ ઈશ્વર એ પણ આવેાજ છે એમ કહેવા શક્તિમાન નથી. હે તાત ! એમ તું સ્વાતુલવને જાણતાં જતાં પણ અજ્ઞાનતાની પેઠે આનન્દરૂપ બનીને રિયતિ કર.

પરમહંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થજી ની નીતિકથાઓ

(૩૫૫ વર્ષના આરમા અંકથી ચાલુ)
કવિ:-શ્રી. નમદાસકંદર હ. વ્યાસ જી. એ.

૫૫

અજ્ઞાત

૪૩

આંતરિક નખખાઈ

પન્નાલાલભાઈ એક દિવસ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં ગબડી પ્રક્રિયાનાના હતા ત્યારે જાળામાં ભણેલા કે પૃથ્વીમાં ગુસ્તાકર્પણ છે અને તેને લીધે દરેક પડતા પદાર્થની ગતિ પૃથ્વી તરફ હોય છે. શ્વમનરક પન્નાલાલભાઈ પડ્યા તો પોતાની જ મેળે પણ ગુસ્તાકર્પણના નિયમનું ચોડુંઘણું માન હોવાથી પોતાના પડવા બદલતો બધો રોષ એ નિયમ ઉપર જ ઉતારવા લાગ્યા; “ બાળો આ નખોદીઓ ગુસ્તાકર્પણનો નિયમ, એને લીધે જ હું પડી ગયો ” એક પન્નાલાલભાઈ તો શું પણ લાભો માણસો બંને શ્વમનરક જની એવાં પતનો અનુભવે, પણ ગુસ્તાકર્પણનો નિયમ તો અચળ ને અટળ જ રહે-

વાનો. લલા, ગુરુત્વાકર્ષણને દોષ શા માટે કાઢવો ? આપણે પોતે
કાં જનમૃત ન થઈએ ? આપણે પોતે પ્રેમજન્યોત ને જાનવીપના પ્રકારે
કાં પગલાં ન પાડીએ ?

માનવજાતનાં બધાં સ્ખલનો, વિનિષાતો, દુઃખ અને ચિંતાઓ,
અંદરની કંઈક અકથ્ય નબળાઈને લીધે હોય છે, એ આંતરિક નબ-
ળાઈ દૂર કરી શકાય તો પતનથી પર થઈ શકાય. બહિર્મુખ વૃત્તિ-
થી બહારના સંજોગો સાથે જીવનભર લડ્યા કરવાથી શું વળવાનું છે ?
શા માટે આપણી આસપાસના સંજોગો અને માનવીઓને દોષ
આપનો જોઈએ ? આંતરચેતના અને આંતરજનમૃતિ જનમતની સર્વ
વિટંબનાઓથી માનવીને પાર લઈ જાય છે.

આ આંતરિક નબળાઈ તે શું ? તે માત્ર અજ્ઞાનનું કાળું ધાણું
છે, જે આ સ્થૂળ શરીર અને ઇન્દ્રિયો જ માનવીનું ખૂણું સ્વરૂપ હોય
એમ ભ્રાન્તિમા નાખે છે. જે એ ધાખાને ટાળી શકાય તો મનુષ્ય પોતે
પોતાની નૈસર્ગિક શક્તિનો આ વિભાવ કરી શકે છે.

બોધ:—સંસારની યાતનાઓ સંજોગો સાથે ઝગડવાથી મિટાવી
શકાતી નથી પણ પોતાની આંતરિક નબળાઈ દૂર કરવાથી, કે જેને
પરિણામે જ યાતનાઓ હિતી થાય છે, ફેડી શકાય છે.

૨૪

ત્રણ દારુડીયા

ત્રણ મિત્રો ભારે પીનારા. સાથે બેસીને “પીયેજા ઓર પીયે જાન”
મગ્ન માણુતાં માણુતાં નશામાં ચઢચૂર બની ગયા. નશામાંને નશામાં
મિજલસની મોજ માણવાનું એકના મનમાં ઉગી નીકળ્યું. મિજલસને
સામાન હજી તો માણુસ લેવા જાયો હતો ત્યાં ધેનમાં ને ધેનમાં બીજો
લવારો કરવા લાગ્યો. “મારો પ્રાણુનીકળી જાય છે.” બીજાએ કહ્યું:—
“નહિ, નહિ, તારામાંથી પ્રાણુ નીકળી જવો જોઈએ. હજી તો મોજ
માણવાની છે.” એમ કહી પેમાનું નાક દબાવવા લાગ્યો. નાક, કાન,

મોહું બધું જ કુચા મારી બાંધ ક્યું કે જેથી પ્રાણ અંદરથી નીકળી ન જાય ! આમ કરવાથી શું પરિણામ આવે તે સદજ સમજી શકાય તેમ છે. પ્રાણનું રક્ષણ કરવા જતાં પ્રાણનો જ ઉચ્છેદ કરી નાંખ્યો.

બોધ:—અચાનક જ્ઞાનને ઘેરી લે છે અને એ જ એના વિનાશનું કારણ બને છે.

[૪૫]

ધર્મધિતાનું પરિણામ

એક દિવસ સ્વામી રામના હાથમાં એક પાદરીનું લખેલું પુસ્તક આવી પડ્યું. પુસ્તકનો વિષય “ મૃત્યુ પછી ” એવો હતો. પુસ્તકની અંદર બહુ આકર્ષક રીતે આવી રીતે સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે “ આ દુનીયા એક સ્થાન છે, અને બીજી દુનીયા બીજું સ્થાન છે; જેની વચ્ચે મોટા સમુદ્રી આવેલા છે અને આ સમુદ્રો પાર કરવા માટે દરેકને પરવાનો ફડાવવો પડે ! ”

“ જેની પાસે સાચો પરવાનો નહિ હોય તેને અર્થે રસ્તે ઉંડા ખાડામાં ફેંકી દેવામાં આવશે. જે લોકોની પાસે સાચો પરવાનો હશે તેમને જ અંતિમ ધ્યેય સુધી પહોંચવા દેવામાં આવશે. પરવાના પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે, (૧) પ્રથમ શ્રેણીનો, (૨) દ્વિતીય શ્રેણીનો, (૩) અને તૃતીય શ્રેણીનો. ઘોળા, પીળા, કાળા અને લીલા રંગના પરવાના, ખરા પરવાના નથી ગણાતા. અંતિમ ધ્યેય સુધી લઈ જનારો સાચો પરવાનો તો રાતા રંગનો, ભગવાન કાષ્ટરના રક્તથી રંગાયેલો હોય છે. આવો પરવાનો જેની પાસે હોય તેની જ સુકિત થાય ! રાતા રંગ શિવાયના બીજા રંગના પરવાના અન્ય ધર્મના પરવાનાઓ છે, અને માત્ર રાતા પરવાના જ ઇસાઈ-ધર્મના પરવાના-સાચા પરવાના છે. ” પુસ્તકનો આ વિષય હતો, અને બહુ પુંદર શૈલીમાં તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું. પુસ્તકના લેખક

ચુ જનોનો ચર્પાદ વર્પાવવા લાગ્યા. પ્રીતમભાઈ એ ચિત્રમે પોતાની હથ
ભૂમિકાથી ડોષ દિવસ દૂર કરતા નહોતા, પણ કૃત્રિમ પ્રેમ-પ્રેમની માત્ર
નકલ ક્યાં સુધી ટકી શકે ? પ્રીતમનો પ્રેમ કેવલ કૃત્રિમ હતો, નૈસર્ગિક
પ્રેમનું અનુકરણ હોય શકે નહિ; તેઓ માત્ર મજનૂ થવાની શ્રાન્તિ
મેની ગણા હતા.

એક દિવસ એમનો એક મિત્ર તેમને સમજાવવા લાગ્યો કે “શાઈ
આ તૂટ લઈને શું બેઠો છે ? મજનૂ થવાનો કંઈ આ માર્ગ નથી. જો
તારે ખરેખર મજનૂ જ થવું હોય તો તારે કંઈ લયલાનું ચિત્ર લઈ તેને
પ્રેમના પ્રતીક તરીકે સ્થાપવાની જરૂર નથી, પણ તારે મજનૂનું હૃદય માન્ય
કાવાની જરૂર છે. મજનૂના પ્રેમની તિતિક્ષા સમજવાની જરૂર છે તું પોતે
તારા પ્રેમનું પ્રતીક શોધી શકે છે, માત્ર તારે મજનૂના સાર્યા પ્રેમનો વિદ
કેળવવાની જરૂર છે. મજનૂ થવા માટે મજનૂના પ્રેમની ઉચ્ચ કક્ષાએ
પહોંચવું જોઈએ; માત્ર લયલાના ચિત્ર ઉપર પ્રેમની ચોંટા કર્યાથી કંઈ
મજનૂ થઈ શકાય ?”

એવીજ રીતે લગવાન કાષ્ટ, મહામદ, ભુદ કે કૃષ્ણનો આદર્શ
સેવવો હોય તો, તે મહાન વિભૂતિઓએ જીવનમાં જે જે કર્યું તેની
નિર્ગર્ક નકલ ક્યેં કંઈ વળવાનું નથી, પણ તેમના આગ્રિની મહત્તા
સમજવાની છે, તેમની લાગણીના સાતત્યને સમજવાનું છે, તેમના
જીવનની સંપૂર્ણતાને સમજવાની છે, તેમના મહાન આત્મા અને સત્ત્વી
શક્તિને પાગખવાની છે. તેમનાં માત્ર ગ્રંથજી કર્તવ્યોનું અનુકરણ કરે
તેમના જીવનની કક્ષાએ પહોંચી શકાય એમ નથી, પણ તેમના જીવનના
સક્ષમ મર્મને, સક્ષમ તત્ત્વને પકડી શકાય તો તેમના જીવનપથે પગી
શકાય છે.

બોધ:—મહાન પુરુષના જીવનનું ખરું અનુકરણ તેમના જીવનના
ખાલ કર્તવ્યોની નકલ નહિ, પણ તેમની આંતરિક સક્ષમ લાગણીઓ
અને ઉંડાણનો આવિર્ભાવ, તે છે.

અન્યસ્વીકાર

(૧) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાપ્રતિપદ-વૈદિકભાષ્યમ્—ભાષ્ય-કાર:-વૈદિકમુનિ, શ્રી. સ્વા. હરિપ્રસાદજી; અનુવાદક:-શ્રી. નલિન મ. ભટ્ટ, એમ. એ. શીતળામાતા શેરી, વક્ત્રસાડ, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૬૨૦; ઉત્થા-નના ત્રીજા અંકમાં જે ભગવદ્ગીતાનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેનો આ ત્રીજો અંક છે. આમાં વૈદિકમુનિનું મૂળ સંસ્કૃત ભાષ્ય તથા તેનો ગૂજરાતી અનુવાદ છે. પ્રથમના બે ભાગ જેમ સર્વ સામાન્ય જનતાને ઉપયોગી અને લાભકારક છે, તેમ આ છેલ્લો વિભાગ વિદ્વાનો અને વિચારશીલોને અધ્યયનમાં ઉપયોગી થાય તેવો છે. શરૂઆતમાં વૈદિક-મુનિનો સંસ્કૃતમાં ઉપોદ્ધાત છાપેલો છે, તેનો પણ ગૂજરાતી અનુવાદ કર્યો હોત તો ઠીક; અન્માં મૂળ શ્લોક, સંસ્કૃત ભાષ્ય અને પછી એ ભાષ્યનો અનુવાદ છે; આવી રીતે પ્રથમના બે અંકમાં જેવી રીતે સમસ્ત ગીતા આવી જાય છે, તેમ આ ત્રીજા અંકમાં પણ આખી ભગવદ્ગીતાનો સમાવેશ થાય છે. આ ભાષ્ય વિચારવા જેવું છે; ધણી જ ચર્ચા ખૂબ જ જીલ્લવટથી કરેલી છે; ભગવદ્ગીતા એ એક એવો હીરો છે કે એને જેટલો જેટલો વધારે ઓપ અપાય તેમ વિશેષ મૂલ્યવાન અને ઉપયોગી થાય એમ છે. એમાંના સનાતન સિદ્ધાન્તો આવાં અવનવાં, વખત વખતનાં ભાષ્યો, ટીકાઓ, અને

અનુવાદોથી વિશેષ સગ્લ, અને કર્મ, ઉપાસના તથા જ્ઞાનની ત્રિવેણીને ઉર્ધ્વગામી રૂપમાં સહાયજૂત થાય એવા છે. એકદરે આ ત્રીજે, અને પ્રથમના મન્ને જાગને ગુજરાતી જનતા પ્રેમપૂર્વક વધાવી લે અને એ ગીતે આ પરોપમની કાયદે ઉત્તેજન મળે એમ ચરે ઇચ્છીએ છીએ

(૨) શ્રી ગૌરાંગ મહાપ્રભુ—પ્રયોજક—ભટ્ટ ગુણેશ્વર ભટ્ટ નીચકર વકીલ, પ્રકાશક—શ્રી ગમગૃહ્ય સેવા સમિતિ,—અમદાવાદ—આ નાનું પુસ્તક શ્રી ગૌરાંગ મહાપ્રભુના અત્યાગ સૂધી પ્રગટ થયેલા પુસ્તકોમાં સારો ઉમેરો કરે છે, લેખકે તટસ્થ વૃત્તિથી, તેમજ મદ્દલાત પૂર્વક પુસ્તક આવેખ્યુ છે—(૩) યમરાજનો અતિથિ:—અનુવાદક શ્રી વિવલુદેવ સકળેશ્વર પંડિત—પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે, ઉપનિષદોમાં ઠોપનિષદની કથા મૌને આકર્ષે એવી છે, ગૂજરાતીમાં એના થળા અનુવાદ તેમજ વાર્તારૂપે પુસ્તકો લખાયેલા છે, આ પણ એક એવા જ પ્રયત્ન છે, આ પુસ્તકની ત્રી. જગદીશચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય, બી એ ની અમેજીમાં લખેલી પ્રસ્તાવના વિશેષ ઉપયોગી છે, અને એણે જ આ અનુવાદકની કેટલીએક ઉપનિષદ સળધી જ્ઞાન્તિઓને નિર્મૂળ કરી છે એમ અનુવાદક પોતે પણ કહે છે (૪) સાચી યાત્રા (૫) અલ્પાને—પ્રકાશક—ઉપર પ્રમાણે, આ ચાર પુસ્તક એના પ્રકાશક—શ્રી ગમગૃહ્ય સેવા સમિતિ, અમદાવાદથી મળી શકે છે

પ્રસંગેસ્કૃત્તિ

ઈન્ડોન્ડ અને મુંબઈમાં સમ્રાટ અકબરની જન્મંતીઓ ઉજવાઈ;
સૌએ પોતપોતાની ધારણા પ્રમાણે પુષ્પો વેર્ધાં.

મુંબઈની સેંદીઆ કૌલેન્ની વિદ્યાર્થીનીઓમાં કોઈએ ધર્માન્તર
કયું. મુંબઈની મ્યુનિસિપાલ કોરપોરેશનમાં એને પડ્યો પડ્યો.
પ્રજ્ઞમાં પણ એ વિષયમાં હીકડીક ઉલાપોહ થયો.

જંગાળની કાઉન્સીલમાંથી હિંદુ મહાસલાના એક નેતા ડો. મુકર-
જીએ મતભેદોને અંગે રાજનામું આપ્યું.

અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલ શાળાઓમાં હજુ પૂરેપૂરું સમાધાન
થયું નથી. થોડા શિક્ષકોને રજા અપાઈ, બીજા ધણાઓએ વિદ્યાર્થી
ઓની હાજરી કરી આપવાની મુસીબત બતાવી.

યુદ્ધના રંગે બદલાતા જાય છે. હિંદુસ્તાનના પ્રાંતે પ્રાંતમાં મોંઘ-
વારી, અજીત, અને બીજાં અનંક કારણોને લીધે સરકાર અને પ્રજા
વચ્ચે ધર્ષણ શમતાં નથી. શાંતિના ઈચ્છકો શાંતિ માટે બન્ને પક્ષે તન-
તોડ મહેનત કરે છે.

યુદ્ધને અંગે ખેરાડીના માંચની અગવડ વધવા માંડી અને તેથી
કતલ વધી પડી છે, તેને માટે મધ્યસ્થ ખેરાડ સલાહકારક સમિતિની
બેઠકમાં વિચારણા ચાલી. ગાયોની કતલની મનાઈ કરવા સંબંધી
એમાં ભલામણો થઈ અને તેનો સ્વીકાર થયો.

કલકત્તામાં કાલીપૂરના મંડપમાં અકરમાત આગ લાગી, ૧૩૩
ગ્રોં મરણ નીપજ્યાં, ૧૦૦ ઉપરાંત ઈજા પામ્યાં.

દાહોદથી સાત માઈલ દૂર જાપણ તામના ગામમાં એક બીલે પો-
તાની માને ઝકણ માનો લાકડી વડે મારી નાખી. વહેમને લીધે આવું
કૃત્ય બન્યું.

પરમાત્મા આ યુદ્ધ અને એના પગિણામે આવી પડતી આફતો-
માંથી સૌને જલદી મુક્ત કરે એ પ્રાર્થના છે.

અવશ્ય વાંચો

(૧) કાગળના ભાવ બેઠક વધી ગયા છે, અને તેથી એ વર્ષા તુરંતી તો એ ભાવે પણ માત્ર મેળવવામાં છે; અત્યાગ્ર સુધી 'ઉત્થાન' ૮૦ પૃષ્ઠ સારા જગડા કાગળ ઉપર છાપીને અમે આપી શક્યા છીએ એ આપના સુંદર સહકારને આભારી છે.

(૨) પણ હવે ભવિષ્યમાં શું કરવું એનો ગંભીર વિચાર કરવાનો છે. આવતા અંકમાં એ વિષયમાં અમે એક તિવેદન બહાર પાડવાના છીએ.

(૩) તેથી બધા શુભેચ્છક ગ્રાહકોને વિનંતી છે કે ઉત્થાનને બે નિભાવી ગળવું હોય તો એના પ્રચાર માટે પ્રયત્ન કરે, અને પોતાના મિત્રવર્ગમાંથી ગ્રાહકો મેળવવાની તનતોડ મહેનત કરે; કે જેથી કંઈક આ સાદસમાં સરલતા મળે.

છાયાઉદ્દેપ્રરના જે ગ્રાહકોનાં લવાજમ હજુ સુધી નથી આવ્યાં તેઓ કૃપાપૂર્વક આ અંક મળતાં વેંત જ લવાજમ મોકલી આપશે એવી આશા છે; જેઓને ગ્રાહક રહેવાની ઇચ્છા ન હોય, તે છ અંકનું લવાજમ મોકલી અમારું કામ, આવા મોંઘવારીના સમયમાં સગલ કરી આપશે એવી આશા છે.

એક ઉદાર મુજબની મહાયતાથી નીચેનાં પુસ્તકો
કેવલ ઉત્થાનના આદેશને જ તદ્દત નહીં કીંમતે
આપી દેવાની છે.

કીંમત પોસ્ટેજ

કિશકુલપાઠ:-

વેરાગ્ય બોધક કાવ્યો પૃષ્ઠ ૧૭૫ ૦-૧૨-૦

લગ્નદર્શન

જ્ઞાન અને ભક્તિપોષક મંજનો પૃષ્ઠ ૬૫ ૦-૮-૦

મીરાં અને રાણી

અધ્યાત્મ સંવાદ પૃષ્ઠ ૪૦ ૦-૨-૦

૧-૬-૦

શ. ૦-૧૪-૦ પોસ્ટેજ સાથે ચૌદ આનાંની કીંમતે મળી શકશે.
પુસ્તકાલયો તેમ જ જિજ્ઞાસુઓને આ અમૂલ્ય તકનો લાલ લેવાની
ખાસ વિનંતી છે. અત્યારે એની મુદત જાનેવારી આખર સુધીની
રાખી છે. તે ઉપરાંત સ્વા. રામતીર્થનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર બેટ મળશે.

મહારાષ્ટ્રના આદિ કવિ મુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી

ગ્રન્થનો અનુવાદ

પરમામૃત

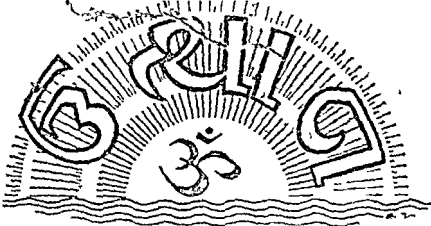
પુષ્કળ વિવેચન સાથે જપાઈને તૈયાર થયો છે. ધ્યાનની પ્રક્રિયા
સમજવા માટે તો આ ગ્રન્થ અગ્રેષ્ઠ છે. ધ્યાનમાં જે જે સાવધાનતા
રાખવી જોઈએ, મનને વિરોધી વિચારોમાંથી કેવી રીતે પાછું વાળવું,
અને ચરણ રીતે કઈ રીતે આત્માનુસંધાન કરાવવું, એનું સ્પષ્ટ
વર્ણન આ અનુભવગ્રન્થમાં છે. પૃષ્ઠ ૨૪૫-૬૬:-કીંમત ર. ૦-૮-૦
ઉત્થાનના આદેશને શ. ૦-૬-૦. પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

અનુવાદ-ઉત્થાન

“વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયા છતાં પણ જ્ઞાન વિના આત્માનંદની પ્રાપ્તિ નથી; જ્ઞાન ગુરુના ઉપદેશથી મળે છે, તેથી સૌથી ગુરુદેવનું શરણ લેવું. (વાદળાંથી જ વરસેલું) સમુદ્રનું જળ જો સામે જ પડ્યું છે, અને એને ઉપર (વાદળું) બનાવવા માટે) ચડવનાર વાણી પણ ત્યાં જ છે, છતાં તરસથી તડકડતો ચાતક વરસાદની જ રાહ જોયા કરે છે. (એવી જ રીતે બ્રહ્મ સર્વત્ર વિમાન છે, છતાં જિજ્ઞાસુને એનું જ્ઞાન ગુરુની દ્વારા જ થાય છે આત્માની પ્રતીતિ શાસ્ત્ર, ગુરુ, અને પોતાનું અંતઃકરણ આ ત્રણ સાધનોથી થાય છે એમ કહેવાય છે. એમાં પ્રથમ પ્રતીતિ (જ્ઞાન જોળખાણ-જ્ઞાન) શાસ્ત્રદ્વારા થાય છે; જેમ કે “જોળખાણ છે, એવું પહેલાં લોકો પાસેથી સાંભળીને જોળખાણ જ્ઞાન થાય છે. પણ જોળખાણે છેદેથી જોઈને જે જોળખાણ પડે તેવી પ્રતીતિ ગુરુદેવ થાય છે; અને જોળખાણ સ્વાદના અનુભવ જેવી (આત્માની) અંતિમ પ્રતીતિ થાય, તે અંતઃકરણદ્વારા (એનો અનુભવ લેવાથી) થાય છે.”

“પ્રબોધસુધાકર”-શ્રી શંકરાચાર્ય

રમણલાલ નાનાલાલ ચાહે સ્વા. સ્વયંબોધિતીય મુ. છાટાકરે
એમને માટે વડોદરા, રાવપુરા અચોક પ્રિન્સીપાલ છાત્ર, અને
પ્રકટ કર્યું. તા. ૧૫-૧૨-૧૯૪૨

ઉત્તિષ્ઠત જાગૃત પ્રાપ્ય ઘરાન નિયોધત ।
 ઊઠો સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો,
 આત્મબોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન ઢેળવો.

તંત્રીઃ
 સ્વા. સ્વયંબ્યોતિ તીર્થ
 જ્ઞાનમાધન આશ્રમ
 છોટાઉદેપુર, (૫૨૧ મુસ્સાત)

અનુક્રમશિર્ષક

સેખ	દેખક	પૃષ્ઠ
નિવેદન૬૭૭
ઉત્થાનને અંગેતંત્રી૬૮૨
પ્રસંગરૂપિતિ?તંત્રી૬૮૨
દોષ જાણે ?...શ્રી. મૂળજીભાઈ પી. શાહ૬૮૩
શ્રી આદ્ય શંકરાચાર્યની કર્મ મીમાંસા..શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય૬૮૪
વેદાન્ત અને વ્યવહારસ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી૭૦૫
સત્યના પથે....	...શ્રી. ગુમાનસિંહજી નાયુ- સિંહજી સોલંકી....	...૭૨૦

શ્રી શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ અને	
શ્રી. અગવિદનો પૂણ્યયોગ ...સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી૭૨૭
શ્રી ગમકૃષ્ણ પગમહાસનો વાગ્મે....શ્રી. જયંતીલાલ મં. ઓઝા	
બી.એ , ટી.એલએલ.બી....	...૭૩૭

શ્રી સદ્ગુરુસ્તુતિશતકઃ—શ્રી ગુરુદેવની અદ્વૈતગુહી ભક્તિનું સ્વરૂપ સમજાવતું, વેદાન્તપ્રતિપાદિત અદ્વૈતજ્ઞાનની દૃઢતા કશાંતે એવું, એકસો અનુષ્ટુપમાં ગૂંથેલું ભક્તિભર્યું અખંડ સ્તોત્ર. ક્રીંમત ૦-૩-૦ પૌ. ૦-૦-૬

શ્રી સદ્ગુરુ શિક્ષાશતકઃ—વેદાન્તમાં આવડી લગ-લગ બધી પ્રક્રિયા પ્રમાણે મનન અને નિદિધ્યાનનમાં ઉપ-યોગી થાય તેવું ભુજંગ વૃત્તમાં ગૂંથેલું આ શતક નિત્યપાઠમાં ઉપયોગી થાય એવું છે. મરત્ત ભાષા અને ગંભીર ભાવ એ એની વિશિષ્ટતા છે. ક્રીંમત ૦-૩-૦ પૌ. ૦-૦-૬

ખાલજીવન

ખાંખડો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વોચ્ચ

સુધર સચિત્ર સસ્તું માનીતું માસિક

તંત્રી : ગમભૂલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૪ : ભેટચોપડી સાથે

‘ખાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

૪૦૨૨૬૫૮૫૮:—વેદાન્ત પ્રમાણે સુષ્ટિ તથા સર્ગરત્ના સમસ્ત લક્ષણો
જોવાખાલ કરાવનાર આ ૫૮, બડા કાચગ કપરે તખ્તામા મડાવાક
એવી રીતે દાખલ છે. પચાત્તર, પચાત્રાણ, પચ્ચકો, પચ્ચાનેન્દ્રિય, પચ્ચમે-
ન્દ્રિય ત્રાસરાવીર, તલ નવસ્થા, વનેરે બધી વસ્તુઓની કીલ્લત બાળી સમગ્ર
આપીને એ બધાના સ્થાન તથા ક્રિયા સમગ્રગ્યા છે. વેદાન્તનું મુખ્ય
પુસ્તક વાચતી વખતે સાથે રાખનારી, વાચતા તે પહેલાં આનો વિચાર
કરી જવાથી વેદાન્તનો વિષય બહુ જ સરલ થઈ પડે એવી આનું મોડલ છે.
ક્રિમત પોસ્ટેજ સાથે આના ભે

ત્રિપુરાસહસ્ય-જ્ઞાનખંડ

ક્રિમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ ભેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ માન્યું છે. શાદકોને એ આઠ
આનાની ક્રિમતે મળી રાકે છે. પોસ્ટેજ દોઢ આનો વધારે.

જોગા ધ્યાનની સમજણ છે, જ્ઞાનની જોખવટ છે, કપાસનાનો મમ
છે, બક્ષિની પદ્ધતિ છે, અને સહાનુભૂતિ સૌને સરખો કપડો ॥ યાર તેવો
અજ્ઞાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સરસ ઉદ્દેશ છે, કે બધું પુસ્તક વાચના
મનમા વૃત્તિ યાવ. વહા વખતથી જેવા પુસ્તક ॥ રોધમા હતા, તે મળી
આવ્યું એવો સંતોષ યાવ

‘ઉત્થાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે નંબરોના ભેટ પુસ્તક ત્રિપુરા-
સહસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે હાલ રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોસ્ટેજ સાથે મળી રહે
જેમ છે. તેમાં એકનું પુસ્તક જ બાર આનાની ક્રિમતનું થય છે. બધા
મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ પાચન તત્વજ્ઞાનનું સુધર વિદ્યાનું આરોગ્ય
રોગ નાકો બચેલી છે. અને બીજે વર્ષે શાદકોની વધતી જતી માસિકીને
સાથે એ જકડી વેચાઈ જવાનો સંભવ છે વિશેષ માહિતી માટે લખો. —

પ્રખંધ: ‘ઉત્થાન’ ગ્રાંથકોષ, ‘પૂર્વ’ સંસ્કૃત.

એ ગીતે હાલ તુર્ત જવાજમ મોકલનારને રૂ ૪-૦-૦ ચાર
રૂપીઆ જ જવાજમ ભરવું પડશે

હ ત્યાજ પછી એટલે તા ૨૦ જુન ૧૯૪૩ પછી રૂ ૪-૪-૦
પડશે જાનમાં અઠ સુધીમાં જવાજમ નહી આવે તેને
ત્રીજા વર્ષના પહેલો અઠ વી. પી. થી જવાના કરાશે

(૬) કાગળના ભાવ નીચે ઉતરતા જ જવાજમ ધગડીને, પાના
પણ વધાવવાના છે, એ ચોક્કસ છે આ ગોઠવણ કેવલ કામચલાઉ
જ છે

(૭) પુરતકાવય માટે પણ જવાજમ સંખ્ય જ રહેશે, એટલે
કે સૌને માટે—

ત્રીજા વર્ષનું જવાજમ—તા ૩૦ જુન ૧૯૪૩ સુધીમાં રૂ ૪-૦-૦
મનીએ, ૩૨ થી જવાજમ મોકલનારને રૂ ૪-૦-૦
ત્યાર પછી મ એ કે વી પી થી }
જવાજમની ગોઠવણ કરી આપનાર માટે } ૪-૪-૦

(૮) વી. પી થી પહેલો અઠ મગાવનારાઓ કૃપા કરીને
અમને ગ્રાહક રહેવાની સમતિ દર્શાવેલા અવરજ પત્ર લખે આવી
મોઘવારીમાં અગાઉથી જવાજમ મળ્યા વિના અકો મોકલ્યા કરવાનું
કોઈ પણ ગીતે પાડવે એમ નથી

(૯) ટૂંકામાં-સૌ જવાજમ મ એ. થી મોકલી આપે, અથવા
પહેલો અઠ વી પી થી મોકલવાની આજ્ઞા આપે એટલે જ જવાની
જ છે, પણ જેટલા ગ્રાહકોના જવાજમ અને વી પી થી મગાવવાની
આજ્ઞાઓ આવશે એટલી જ સખ્યા ત્રીજા વર્ષના પ્રથમ અઠની
રકાડવાની છે એમાં સૌ ધ્યાન નાખીને સચ્ચતા કરી આપે એવી
ખાસ વિનંતી છે

ઉત્થાન કાર્યાલય
તા ૧૨-૪-૪૩

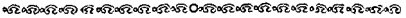
}

સદા શુભેચ્છક
સ્વા સ્વયંજ્યોતિ તીર્થ

નમો નારાયણાય

૧.૬૨ શ્રીશ્વરો ગુહરાત્મેતિ મૂર્તિભેદયિભાગિને ।
વ્યોમથદ્ વ્યાપ્તદેહાય દક્ષિણામૂર્તિયે નમઃ ॥

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ સ્તોત્ર

મર્ષાત્મત્વમિતિ સ્ફુટીકૃતમિદં યસ્માદમુખ્નિન્ સ્તથે
તેનાસ્ય શ્રવણાત્તથાર્થ મનનાઢ્યાનાચ્ચ સંકીર્તનાત્ ।
મર્ષાત્મત્વમહાવિભૂતિ સદિતં સ્યાદીશ્વરત્વં સ્વતઃ
સિદ્ધયેત્તત્પુનરપ્થા પરિણતં ચૈશ્વર્યમવ્યાહતમ્ ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થઃ—આ સ્તોત્રમાં સર્વાત્મભાવ સ્પષ્ટ કર્યો છે એટલા
માટે આનું શ્રવણ, એના અર્થનું મનન અને ધ્યાન તથા સંકીર્તન
હવાથી મહાવિભૂતિ સદિત સર્વાત્મભાવવાળું ઈશ્વરત્વ તેમ જ અદ્વિ-
સિદ્ધિયુક્ત અશ્વર્ય કાઈ પણ જાતના પ્રતિબંધક વિના સ્વતઃ પ્રાપ્ત
થાય છે.

—શ્રી શંકરાચાર્ય

ઈય, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૂર્તિભાવ વિભાગ જે;
વ્યોમશા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

શ્લોક વિવરણ — આ સ્તોત્રનો આ દસમો શ્લોક છેવટનો છે. ખરી રીતે જોતાં એને આ સ્તોત્રનું માહાત્મ્ય કહી શકાય. સ્તોત્રના પહેલા શ્લોકમાં જે આત્મજ્ઞાનનો મહિમા વર્ણવ્યો છે, તેનું ફક્ત આમાં કહ્યું છે આત્મજ્ઞાનનું ફક્ત સર્વાત્મભાવનો આવિર્ભાવ છે પોતાનું મર્યાદિત, ગુપ્ત, અદ્વ્ય અહ્યર્ણુ ત્યજી દઈ આત્મા સર્વવ્યાપક છે એટલે કે જહ જ આત્મા નહીં, પણ આત્મા એટલે સર્વાત્મભાવ એમ અનુભવાય એ જ્ઞાનની પગકાળા છે. આ સ્તોત્રમાં એ સ્પષ્ટ કર્યું છે તેથી આ સ્તોત્રનું એના ગદ્ય સાથે શ્રી ગુરુમુખથી શ્રવણ થાય એના અર્થનું મનન કરીને નિર્ણય થાય, અને નિર્દિષ્ટાસનદ્વારા ‘હું જ સર્વવ્યાપક આત્મા છું’ એવો અનુભવ થાય અને ત્યાર પછી એનું જ આજીવન ગટણ ચાલે એવી રીતે પ્રથમ સંપૂર્ણ કીર્તન થાય, તો ભગવાન સંકગત્યાર્થ કહે છે, એમ સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત થાય એની અદ્વયતા કે પામનતા નષ્ટ થાય ઉપરાંત એક બીજો મહિમા પણ વર્ણવે છે. એ સર્વાત્મભાવમાં મહા વિમૂર્તિઓ પ્રકટ થાય અને આપોઆપ જ સ્વાભાવિક રીતે, આપોઆપ જ ઈશ્વરત્વ આવે

શાસ્ત્રોમાં ઐશ્વર્યના આઠ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે (૧) અણિમા — સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ થવાની શક્તિ (૨) મહિમા — મહાનમાં મહાન બનીને વિશાલ થવાની શક્તિ (૩) ગમિમા :— ભારેમાં ભારે થઈ સકવાની શક્તિ. (૪) લધિમા — હલકાર કરતાં પણ હલકું બનવાની શક્તિ. (૫) પ્રાપ્તિ — સમસ્ત લોકલોકાન્તના પદાર્થો નિહાળવાની શક્તિ (૬) પ્રાકામ્ય — ઈચ્છાનુસાર વિહાર કરવાની શક્તિ (૭) ઇશિત્વ :— ઈચ્છાનુસાર સર્જન, સ્થિતિ અને સંહાર કરવાની શક્તિ (૮) વશિત્વ — સમસ્ત વિશ્વને વશ રાખવાની શક્તિ.

આ બધું ઐશ્વર્ય પણ આત્મજ્ઞાન દ્વારા જે સર્વાત્મભાવનો અનુભવ થાય, તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તાત્પર્ય ? બ્રહ્મ-વિદ્ જ બ્રહ્મ છે એ દ્રષ્ટિએ બ્રહ્મની સગુણ શક્તિઓનો પણ એનામાં.

આવિર્ભાવ થાય છે; અને તે પણ દોષ પણ જાતના પ્રયત્ન વગરઃ
 આંજાનો બાગ ખરીદનારને ફલના મુખ્ય લાભ સાથે છાયાનો ગૌણ
 લાભ વગર પ્રયત્ને થાય તેમ આત્મલાભની સાથે આ સિદ્ધિઓ પણ
 જાણીની પેઠે સ્વભાવતઃ સફરે છે. પરંતુ સાધકને આ સિદ્ધિઓ
 ઇચ્છનીય નથી; સિદ્ધિના લક્ષ્યથી સર્વાત્મભાવ મળતો નથી; પણ
 સર્વાત્મભાવથી આપોઆપ છાયા રૂપે સિદ્ધિઓ અનુસરે છે; આચાર્ય-
 થી કહે છે કે આ સર્વાત્મભાવની પ્રાપ્તિ માટે આ સ્તોત્રમાં
 વર્ણવ્યા પ્રમાણે પૂર્ણાહંતાભાવ કેળવે એ જ એની સર્વશ્રેષ્ઠ વિભૂતિ
 અને સિદ્ધિ છે. અને એનું સાધન શ્રી હાશ્વર અને શ્રી સદ્ગુરુ એ બન્ને
 પ્રતિ સમાવેશકિત જ છે. આપણા પણ એ ગુરુદેવને નમસ્કાર ! નમ-
 સ્કાર ! ! નમસ્કાર ! ! !

ॐ

નારાયણ

ઉત્થાન

વર્ષ બીજી] એપ્રિલ ૧૯૪૩-ચૈત્ર ૧૯૮૮ [અંક દસમો

ઉત્થાનને અંગે

લેખક:
તંત્રી

‘ ઉત્થાન ’ ને ચાલુ કરવાનું સાદસ કથું ત્યારે થોડા મિત્રોએ એ અંગે ખૂબ જ મતણાઓ કરેલીઃ મૂળરાતમાં સ્વતંત્ર વિચારપ્રેણીનું સંસ્કારી અને વિશુદ્ધ લાપામાં લખાતું, તેમજ જીવનમાં ઉત્સાહ રેડી ઉર્ધ્વમુખી કરવામાં સદાયભૂત થાય એવા માસિકની ખોટ સોને લાગેલી અને એ ગ્રીતે એની શરૂઆત કરવાના શ્રીગણેશ મંડાયા. અત્યારનાં ધણા ખરા આહટો નવા છેઃ કેવી અને કેટલી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે અને કેવા વિશુદ્ધ હિંદુશાથી એ કામ ઉપાડ્યું છે એનો ફેક ખ્યાલ એને તાજો થાય સમજી એનું મૂળ વિગાપનપત્ર અહીં બિતારું છું.

+

+

+

“ ભગવાન શ્રી શંકરાચાર્યના કેવલાદિત સિદ્ધાન્તને પ્રતિપાદન કરનારા વેદાન્તગ્રન્થો સરલતાથી સમગ્રજ તેવી આધુનિક વિદ્યાન્ત્રેણિ અને પ્રોત્સાહક લેખનશૈલી, સાધકોને માર્ગદર્શક થાય તેવી વિષય-વિચારણા, અને એકંદરે સામાન્ય જનતાને અજ્ઞાન, આત્મસ્થ અને પ્રમાદમાંથી ઉત્સાહભેર જિદાડી ચૈતન્ય પ્રેરે એવું માસિકપત્ર.

ઉપરાંત. માનસિક વલ્લભને ઉર્જાગમી કરવામાં સહાયભૂત થાય તેવા વૃત્તિપ્રવાહોના સંશોધક વિષયોની ચર્ચા, વેદાન્ત કેવલ કલ્પના, તર્ક કે વાણીવિલાસ નહીં, પણ અનુભવ અને આચારવ્યવહારનો વિષય છે એવી તાત્ત્વિક ચર્ચા; વેદાન્ત એટલે તાર્કિક શુષ્કતા, સંસાર-ભીરુ એધન્તશોધક રાગ, તેમ જ પ્રમાદપોષક અકર્મણ્યતા કે તામસિક ઉદાસીનતા નહીં, પણ સચ્ચિદાનન્દનો નખશિખ અનુભવ, બૌદ્ધિક રસિકતા, સંસાર સેવાદ્વારા કેળવાતી નિર્લેપ અનાસક્તિ, ઉત્સાહવર્ધક નૈષ્કર્મ્ય મનોદશા, અને એકંદરે પ્રાણીમાત્રમાં સપ્રેમ આત્મદર્શનદ્વારા પ્રાપ્ત થતી સાત્ત્વિક પ્રીતિ છે; એવા સનાતન સિદ્ધાન્તનું દિગ્દર્શન કરાવવું, એ આ માસિકપત્ર ફહાડવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

માનવજીવનનું પરમ ધ્યેય તો સુખપ્રાપ્તિ જ છે; એ સુખનું કેન્દ્ર પોતાનું સ્વરૂપ છે; સ્વરૂપ પોતે પોતાનું જ હોવાથી કેવલ એ વિસ્મૃતિ દૂર કરવાની જ હોય છે; એ વિસ્મૃતિ એ જ અજ્ઞાન; અને એ સ્વરૂપની સ્મૃતિ એ આત્મજ્ઞાન; આવા આત્મજ્ઞાનને ઉપલક્ષીને ધાર્મિક ચર્ચા કરે, જીવનના પ્રત્યેક પ્રવાહમાં આત્માનુભવની નિર્મલ ઝાંખી કરાવે અને નિષ્પક્ષપાત રીતે તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો સમજવામાં કૃત્તીરૂપ બને એવા વિષયો ચર્ચાતું એક પત્ર આત્રમ તરફથી નીકળે, એવી ધણા મિત્રસાધકોની સૂચના અને શુભાશા ધણા લાંબા કાળથી હતી.

• હાર્વ ખરેખર અધર છે; આશા-અભિલષણો લાંબી અને વિશાળ છે; ગૂજરાતમાં, અરે ! સારા ભારતવર્ષમાં અન્ય વિષયોનાં પત્રોની અપેક્ષાએ ધાર્મિક માસિક પત્રોની સંખ્યા વેટે ગણાય-તેટલી

ઓછામાં ઓછી હશે, એમ અમે જાણીએ—માનીએ છીએ; એક માણ
એ મારેના વિચારપ્રધાન લેખોની જિજ્ઞાસ છે, ત્યારે ખીજા માણુ વિશ્વ-
પટના વિશાળ માનવસમૂહને હિન્દુ નિમિત્તે જ જ્યાં પોતાના કાલ
ના વ્યય કરવો પડે એની વસ્તુસ્થિતિ છે અને આમ વ્યવહાર-
જ ન્યાં આપવ્યયના પાસા પગલું મેળ ખાતા હોય એવો સમય
ત્યાં હિતમ અભિનાના આશય અને આર્થપૂર્વક આનુ સાહસ
૧૨ લેખક પ્રકાશને આર્થિક સ્થિતિની કમાલિયતનો પણ વિચાર
કરવો પડે એ સ્વાભાવિક છે

રાજપ્રીય અને આર્થિક જેવા માહ્ય વ્યવહારક્ષેત્રમાં તેમ જ
આતરિંશ મનોશાન્ત મીઠા સ્પર્શ કરે એવા સામાજિક કે નીતિક પ્રદે
શોની કાર્યપ્રણાલિમાં પરિવર્તન થવું જોઈએ એવા વિચારો અત્યારે
ત્વરિત ગતિએ બદલાય છે અને આવા ફેરફારનિશ્ચયમાં, સક્રિયતાની
મોખલા વાગતી હોય તેવા મોહ્યસ્ત મનોમન્યનમાં કેક નવું કેક
ઉત્પાદી કેક અગતિવાળું, કેક ચૈતન્ય આપે એવું મનસા વાચા,
કર્મણ્ય ગ્રહણ કરવાની સર્વત્ર ગડમથલ ચર્ચા હી છે જૂનું હોય તે
તેના નવા રૂપમાં મુધાગે વધારી લેવાની અથવા જૂનું અગ્રાજ્ય માની
નવાની શોધ કરવાની સર્વ સામાન્યવૃત્તિ થવી, એ માનવઅભાગની
નવતર રુચિ નથી, જૂનું રૂપાન્તર પામી નવું થાય, કે પછી નામાન્તર
કરી નવા વાધા સજે, પછી જૂનકાગને જૂનું કહી ભવિષ્યને નવું
ખનાવવાની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ સદાકાળ માનવસમૂહે કરી છે અને કરશે
એટલે આવે વખતે સર્વત્ર અતૃપ્તિ, અસંતોષ અને અશાંતિના
પ્રવાહો ગતિમાં છે, ત્યાં આત્મતિક શાંતિ નિરકુસ તૃપ્તિ અને પનિ-
પૂર્ણ તુષ્ટિ આપે એવા વિચારપ્રવાહોની સમાજને આપરવકતા સહજે
એ એટલું જ જૂના-નવાની ગડમથન સાથે આપણને સ્વાભા-
વિક લાગે છે

સત્ય-નિરપેક્ષ સત્ય કદી જુનું કે નવું થતું અથવા કહેરાતું

નથી એ તો નિકાલાગાધિત જેવું ને તેવું જ છે અને તેથી જ મન્ય જ્ઞાનમનનર્તક બ્રહ્મ - એ વાક્ય અસારે પણ આપણને આપણા અનન-વિકાસમા બાધમેસતુ હોય એમ લાગે છે એ સત્ય એમ્ને ભૂત ભાવિ કે વર્તમાનમા નિર્વિકાર ભાવ સાચવે એવું, તે જ્ઞાન એટલે ચૈતન્ય અને પ્રકાશના પુર્ણ પાયરે એવું, અનન્ત એટલે અમુક જ દેશ-સમયે બાધ એસે એવું નહીં, પણ દિક્ષાનના પરિચેદ વિનાનું ચિન્તન છે, અને એ એવું હોવાથી અનન્ત દિક્ષાલમા સજા ભરેલું છે, આવા બહુ ધર્મવાળું હોવાથી એને ઋષિઓએ બ્રહ્મ નામે ઓળખ્યું, અનુભવ્યું, અને સંખ્યાયું છે

એ બ્રહ્મ, એ પરમ મત્ય જ તૃપ્તિ, તુષ્ટિ અને શાંતિનું કેન્દ્ર છે, અને સર્વવ્યાપક છે, તેથી પ્રાણી માત્રના અતરારી ૩૫ છે, વ્યકિતએ કે સમાજે અથવા વ્યક્તિએ કે સમષ્ટિએ જ્યાં મુડી એના તરફ મનોદષ્ટિ નથી ફેરવ્યા, જ્યાં સુધી પરમ ખય રહે એને શુદ્ધિમાલ નથી કહ્યું, ત્યાં સુધી બવહારમા વૈભવની વિપુલતા ખડકાય, બાહ્યાન્ક મગ્ના મુખસાધનોના ભડારે ભનાય, મગનવિહારી વિદ્યામે ગમાય કે પાતાવપ્રવેશી ગુપ્ત કીડાગણો ગ્યાય, છતાં એ અતૃપ્તિ અન અશાંતિ માનવ હૈયાને છોડવાના નથી

આવી મનોદશામા અધ્યાત્મવિદ્યાની ચર્ચા કરે એવા એક માસિ-પત્રનો સાહસિગતા સૌને સહેજે અમગ્નય એવી છે, વ્યાધિ હોય ત્યાં નિર્મા ચિકિત્સા હોવા બેધએ, મુધાન્તરા હોય ત્યાં અન્નજલનો પ્રગથ યવો બેધએ, તે જ મીતે જ્યાં અશાંતિ અને અતૃપ્તિ છે ત્યાં એના નિનાશ માટે શાંતિ અને તૃપ્તિપોષક વિચારચામણોની પાત્ર એટલી જ આવશ્યકતા છે આવા માસિકપત્રનો આગળ સંમિશ્રાની પ્રેરણા, સ્વચ્છ અને સદૃશ્યથી સાધવાની આ યોજના છે

આપ અધ્યાત્મમાર્ગના પરિક છે તત્ત્વના નિગ્રાસુ છો, જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના માધન માટે મયના ઉત્સાહી સાધક છા. અને અશાંત તથા

અવિદ્યાનાં દહતમ બંધનમાથી મુક્તિ મેળવવા પુરુષાર્થ કરનારા મુમુક્ષુ છે, એમ સમજી આ વિસાપનપત્ર આપને મોકલ્યું છે; આપનાં સહાયતા અને સહકાર આવર્યક છે. પૂરતી ગ્રાહક સંખ્યા એ જ આવા કાર્યમાં આર્થિક સગવડ છે અને એ આશાએ જ આ સાદસ ખેડ્યું છે; એટલે આપ તો ગ્રાહક થશો જ એવી શ્રદ્ધા છે, એટલું જ નહિ, પણ વખત મેળવી આપના સ્નેહીઓ, સન્નિભા, સંબંધીઓ અને જોળખીતામાંથી પણ જોટલા વધારે ગ્રાહક થાય તેટલા મેળવી આપી, આ નિષ્કામ જ્ઞાનધરમાં ચિત્તશુદ્ધિ રૂપી ફલ મેળવવા ભાગ્યશાળી થશો એવી આપને મારે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને આશા છે.

જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદેયપુર

}

લી. આપનો સદાનો
સ્વા. સ્થયંજયોતિ તીર્થ

આટલો ઉદ્દેશ એના ઉદ્દેશ અને કાર્ય પરત્વે તે વખતે થયેલો, પણ આની સાથે થોડો અંગત ઇતિહાસ પણ સંબંધ ધરાવે છે. ઇ. ધ. સ. ૧૯૩૨ માં માં હાપીકેશથી છોટાઉદેયપુર સ્થાયી નિવાસ મારે આવ્યો. મિત્રોનાં સહકાર અને સદાયતાએ મારે મારે અહીં નિવાસ-યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી આપી; અહીં આવવાની ધારણા કેવલ નિવૃત્તિ-પરાયણ જીવન વીતાવવાની હતી. પૂજ્ય, પ્રાતઃસ્મરણીય ગુરુદેવ શ્રી સ્વા. નારાયણતીર્થજી તા. ૩-૧૨-૩૭ માં સમાધિસ્થ થયા, ત્યાર પહેલાંના એટલે કે જીવનનાં છેલ્લાં વીસ વર્ષ એમણે લખનઉમાં ગાળ્યાં હતાં, એમણે અવિરત લોડાપકારક કાર્ય કરી સંયુક્ત પ્રાંતમાં અનેક સંરચાઓમાં ચેતના પૂરી હતી, પરંતુ સૌથી મહત્વનું કામ હતું પરમ-આરાધ્ય શ્રી રામતીર્થજીના ઉપદેશોને સંપ્રહીત કરી વ્યવસ્થિત રૂપમાં પ્રકાશિત કરવાનું. ઇ. સ. ૧૯૧૦માં છૂટક છૂટક શરૂઆત કરી, અંગ્રેજી અને ઉર્દૂ એમ બે ભાષામાં પ્રથમ એ પુસ્તકો દિલ્હીમાં છપાવા માંડ્યાં, અને છેલ્લે એમાં હિન્દી ભાષાનો ઉમેરો કરી, ઇ. સ. ૧૯૧૮માં શ્રી

ગમતીર્થ પબ્લીકેશન લીગ” નામની એક મંસ્થા લખનઉમાં સ્થાપી બની.

મારું સમર્પણુ તો ઘણું જૂનું, પણ બધા સાધકોને થાય છે તેમ મારી સાધનાના શ્રી ગણેશ થયા પછી દરેક વર્ષનો મન્યનકાળ રહ્યો, એ દરમિયાન “ શ્રી ગમતીર્થ પબ્લીકેશન લીગ ”ની શરૂઆત મારે હાથે જ એઓશ્રીએ કરાવી, પણ અંગ્રેજી, ઉર્દૂ અને હિન્દી ભાષામાં કાર્ય કરવું મારે માટે વિષમ નિવડયું, અને એ બધા કાર્યભાર મેં છોડ્યો. સ્વામીશ્રીએ મને સ્વતંત્ર વિચરવા અને એકાન્ત અભ્યાસ માટે એ પ્રવૃત્તિમાંથી છૂટો કર્યો ત્યારે સ્વપ્ને પણ કલ્પના નહોતી કે આટલાં વર્ષો પછી એવા જ પ્રવૃત્તિમય જીવનનો ભાર એકલે શરીરે આમ અકસ્માત ઉપાડવો પડશે. અસ્તુ !

ઉપર કહ્યું છે તેમ ‘ ઉત્થાન ’ની યોજનાનો ભાર પ્રસન્નતાથી સ્વીકાર્યો છે. સ્થા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી અને માધવતીર્થજી જેવા વિદ્વાન મિત્રો અને ખીન્ન સહૃદયી લેખકોનો સહકાર એમાં પ્રથમથી જ મળ્યો. અમારા ત્રણેયના સન્નિમિત્રોએ ગ્રાહક મેળવવાનું કામ પોતાની સ્વેચ્છા અને શુભેચ્છાથી ઉપાડી લીધું, અને એ રીતે ઉત્થાનને આશાતીત સફલતા પહેલે વર્ષે મળી. લેખક-વાચકોના સુમેળ એવી રીતે થયો કે ઉત્થાન ચાલુ રાખવાનો સૌએ અનુરોધ કર્યો, અને મારે તો કેવલ વ્યવસ્થાભાર ઉપાડવાનો હતો, એટલે જ્યાં વિદ્વાન લેખક મિત્રો અને સેવાભાવી ગ્રાહકોએ અવિગત સેવા ચાલુ રાખી, એટલે મેં પણ એ સહર્ષ વધાવી લીધું.

આમ મારે ભાગે અવિગત કામ કરવાનું હતું અને છે. ધુરૂ વાંચવાથી માંડીને એને અંગેના પત્રવ્યવહાર, માસિકો અને ખતોની રવાનગી, અને એને અંગેનું બધું કામકાજ કયું, અને હજુ પણ ચાલુ રાખવામાં શ્રી ગુરુદેવને પ્રાર્થના છે કે તન-મનને નીરાગી રાખી એમાં જ નિર્વિકાર આત્મદષ્ટિની દૃઢતા રાખવાનું સામર્થ્ય આપે !

આટલું અંગત કહીને હવે ભાવી યોજના માટે વિચાર કરીએ.

અને નિરંકુશ આત્માનંદ છે એવી સમાજવ્યવસ્થાની, અને બાલ
આયુષ્ય તથા વૈજ્ઞાનિક અનિત્યતાની એવી તો શિક્ષાપ્રણાલી ગોઠવી
આપી હતી કે જો એ પરિસ્થિતિને જ શુ પૂર્વ કે શુ પશ્ચિમ પાછી સજ્જ-
વન કરે તો સુખ તો હરતામલકવતુ છે એ નિશ્ચય છે । અસ્તુ । ૧

જગિમુનિઓએ કાવની ગણતરી કરીને કાવનો મહિમા તડકા-
ઝાયા જેવો, ત્રિગુણાત્મક માન્યો છે, અને એ રીતે યુગવિભાગ પાડી
પ્રત્યેક યુગના કાવ વર્મ પ્રમાણે માનવસમાજ પણ જ્ઞાન-અજ્ઞાનનાં
અજવાળા-અધાર અવરથ બેસે એમ નક્કી કર્યું છે, એ કાવ-
પ્રભાવને લીધે ભગવાન કૃષ્ણાવતારની સ્વધામયાત્રા પછી બાગત વર્ષમા
દેવિકાલ આવ્યો, જૂના ધર્મ ભૂલાયા, પશ્ચિમની પાશવી સરકારવાળી
પ્રજ્ઞના આસુરી સ્વભાવના ધર્મોમા દેખીતા વૈભવવિલાસની મોહિની
જણાઈ, અને એના આકર્ષણે ભારતવર્ષની પ્રજાએ પોતાના સ્વધર્મ-
ધર્મ નેવે ચડાવ્યા, અજ્ઞાનને જ જ્ઞાન માન્યું; અર્થ અને કામને નિત્ય
માન્યા, અને આસુરી સપતિના દુર્ગુણોને શુભવ્યવહારમા આવશ્યક
માની પ્રપચ, દંભ, અસત્ય, સત્તાનોભ-એવા એવા આત્મવિનાશના
લક્ષણોને સ્વભાવમા વણી ગૂંથી સાચા સુખરૂપ અધ્યાત્મજ્ઞાનને એવું
તો વિસાધું કે સંતો અને સત્સાહ્યોના આટઆટલા પ્રહાર છતાં પણ
અજ્ઞાનનિદ્રામાથી જાગીને ઠીચું જેવાની પણ એમને મનોવૃત્તિ થતી
નથી । ૨

આ પ્રસ્તાવનો ઉદ્દેશ તો ‘ ઉત્થાન ’ કે ‘ ઉત્થાન ’ જેવું વાચન
પૂરું પાડનારા સાહિત્યની અગત્યતા સમજાવવાનો છે. અમને હજુ પણ
લાગે છે કે સુખ-શાંતિ અને સદાચાર જ આપણો સ્વધર્મ છે, અને એનું
પરિશીલન કેવલ અધ્યાત્મવિદ્યાના અધ્યયનમાથી જ થવાનું છે । એટલા
માટે જ ઉત્થાનને આવા વિષમ સંયોગોમા પણ ચાતુ રાખવાનો નિશ્ચય
કર્યો છે. એને અમે પ્રથમથી એટલા માટે જ સાદસ રજુ હતું કે એમા
તન-મન-ધનનો ભોગ આપવાનો છે, અને એ માટે અમે ઈશ્વરને

પ્રાર્થાએ છીએ કે તન-મનનો ભોગ આપનામા અમને અને ધનનો ભોગ આપવાની ઉત્થાનના સેવકોને એ શક્તિ આપે !

લવાજમ વધારવું જ પડશે અને હિસાબની ગણતરી કરતા કેવલ ચાર આના વધારવાનો નિશ્ચય કર્યો છે જેને આત્મા વાચનની કીમત આપવાની સદ્દુષ્ટિ છે તેને આટલો વધારો વધારે નહીં લાગે, વર્ષ આખાના રૂા ૪-૪-૦ માં જે ઉત્થાનના વાચન મનનથી ચિત્તને નિત્ય શાંતિની થોડી ઘણી પણ પજો સાપડે, તો એની કીમત રૂપીઆ આના પાંચથી આઠી શકાય એમ નથી. અને હમણું જ કાગળ વિ ખરીદી લેવાનો વિચાર હોવાથી, તા ૨૦, જુન, ૧૯૪૩ મુધીમા લવાજમ મોઢવી આપના પાસેથી એમાની પણ ચાર આના એછા ચેવાનું નક્કી કર્યું છે

વિશેષ વિગત નિવેદન ૨ માં છે, ઉત્સાહ મંદ પાડવો, પ્રમાદ એવવો, ધર્મકાર્યને સર કરીને છોડી દેવું, એને ઉપાધિ મનની, એ બધા તમોચ્છુના લક્ષણ છે, અમે શ્રી ગુરુદેવને પ્રાર્થાએ છીએ કે આપણો ઉત્સાહ અદમ્ય રહે, આપણી જાગૃતિ સચેત અને નિત્ય રહે, આપણું ધર્મકાર્ય અવિનત ચાલુ રહે, અને એમા જ આપણા શ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસનનો સ્વાધ્યાય સચવાય એવી શ્રી હૃષ્ટની કૃપા દર્શિ હો !

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

—કોટાઉદેપુરમાં શ્રીમંત મહાગજ સાહેબ તન્મયી થઈ તથા એને અંગે બીજા ઉત્સવો થયા.—કાઠિયાવાડની ગુપ્તપ્રયાગની જગ્યા ઉપર જતી છે તેને ઉઠાવી લેવાની તજવીજ ચાલુ છે —મહુવા-કાઠિયાવાડમાં સ્વા. જુમાન દની તાજિયત ખગળ હતી. મગજની તજણાઈ હવે હીક થતી જાય છે.—પાલીતાણાના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવમાં યાત્રાળુઓની સારી ભીડ થઈ હતી, નોકાગ્રસ્તી પણ થઈ હતી.—વાઘનેરમાં જડેશ્વર મહાદેવના સ્થાનમાં શ્રી અચ્યુતાચમ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના મહારાણા શ્રી અમરસિંહજીના હાથથી થઈ.—દિ બ, શ્રી કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીને ૭૫ વર્ષ પૂરા થતા એમને દીર્ઘાયુષ્ય ઈચ્છી અત્મા સુધીની એમની સાહિત્ય સેવા માટે અભિનંદન આપવાનો મેળાવડો મુંબઈમાં થયો.—દક્ષિણ હુબલીના હોળાના પ્રસંગે સરથસ ઉપર મુસલમાનોએ પથરાતો મારો ત્રાસવતા નજીવું ગમખાણ થયું. પોલીસે શાંતિ સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો.—ગુજરાત કલ્યાણગણની યોજનાથી શ્રી. હંસા મહેતાએ મુંબઈમાં કામા ઓરીએન્ટલ ઈન્ડી-ટયુટમાં એક કલાપ્રદર્શન પ્રુલ્ક મૂક્યું.—ધંધુકામાં ત્યાંનાં કન્યાશાળાના હેડમિસ્ટ્રેસ ગં. ગ્વ. રેવા જાહેન મગનલાલ શુક્લે નામસંકીર્તનનું સપ્તાહ ઉજવ્યું.—દારકામાં યાત્રાળુઓ પામેથી લેવાતો કરવેરો ગાય-કવાડ સગકારે માફ કર્યો.

કોણ જાણે ?

卐

કોણ જાણે કોની એ આંખ ?

આ જ મને કહેતી ઇમારે;

કોણ જાણે પ્રીતિની પાંખ,

આજ કયાંથી કુટી સવારે ? કોણ જાણે.

કોણ ? પ્રેતિનો દૂત ? સ્નેહલ સંદેશો કહે ?

કોણ ? હશે અવધૂત ? તેહું મુજને મોકલે ?

આજ કોણે છોડ્યું એ બીન ?

થિત મારું ચોરી લીધું;

કોની એ માધુરીમાં લીન ?

રંદ ઉર ધાયલ કીધું. કોણ જાણે.

મહિરામણની મોજ : સરિતા જશે માણવા ?

કરવી મારે ખોજ : વાતો કહાવી જેહણે.

આજ નવા જાગ્યા અભિલાષ:

દેશ એને જાણું છે મારે;

આજ તૂટે દુનિયાના પાશ:

જાણું એને મુક્તિકિનારે. કોણ જાણે.

મૂળજીભાઈ પી. શાહ

卐

શ્રી આદ્ય શંકરાચાર્ય ની કર્મમીમાંસા

લેખક-શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વેદ
(ગતાસ્થી ચાલુ)

શ્રી રાહ્ય ભગવાન ત્રિવેદચૂડામણિમા જણાવે છે —
શ્રુતિપ્રમાણિકમતે. સ્વધર્મનિષ્ઠા
તેનૈષાત્મયિશુદ્ધિરસ્ય ।

યિશુદ્ધયુક્તે પરમાત્મવેદનમ્

તેનૈવ સંસાર સમૂલનાશ ॥ ૧૪૮ ॥

વેદોક્ત વર્ણશ્રમ ધર્મના પાલનથી ચિત્તમાં રહેલા દોષો ધોવાય છે, વિકારોનું બળ ધટે છે, અધ્યાત્મ ભાગને ચોક્કસ મળે છે, શુદ્ધિ કે જે આત્મદર્શનની ચોખ્ખતા ધરાવે છે તેમાંથી મલ્લ વિદ્યેષતુ જોગ નીકળતું જન્ય છે, અને તે એકાગ્ર અને સૂક્ષ્મ બનતાં સૂક્ષ્મદર્શી સાધક આત્મદર્શન પામી કહે છે શ્રુતિ કહે છે —

દૃશ્યતે ત્વદ્વચા શુદ્ધયા મુદ્ધમયા સુદ્ધમદ્દશિમિ ॥

શી શકે છે—

અતીવસૂક્ષ્મ પરમાત્મતત્ત્વમ્ ।
 નસ્થૂલદૃશ્યા પ્રતિપત્તુમર્હતિ ।
 સમાધિનાઽત્યંત સુસૂક્ષ્મવૃત્ત્યા
 જ્ઞાતવ્ય માર્યૈરતિ સૂક્ષ્મબુદ્ધિભિ ॥૨૬૦॥

આ વાત યુક્તિથી અને અનુભવથી પણ બધે બેસતી આવે છે. આપણે જે જે કાંઈ કર્મ કરીએ છીએ, તે પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ કામનાથી પ્રેરેલી કરીએ છીએ આપણા હૃદયમાં અનેક કામનાઓ પડી છે દેટલીક તો પ્રસુપ્ત હોય છે. અનુકૂળ સંજોગ મળતા તેવી કામનાઓ ઉદ્ભવે યદ્યપિ રાગદ્વેષપૂર્વક આપણને તે તે કર્મોમાં જોડે છે. ઘણી કામનાઓ ઇચ્છાના અનેક રૂપો ધારણ કરી આપણા હૃદયને-બુદ્ધિને ખુદતી હોય છે, અને પોતપોતાના વિષયોમાં ગગન ઉત્પન્ન કરી આપણા મન બુદ્ધિ, પ્રાણને તે તરફ ખેંચા કરતી હોય છે અને છેવટે આપણા દેહને પણ તેવાં કર્મોમાં જોડે છે માણસના હૃદયમાં આ કામના, વાસના, વિચાર, સંકલ્પ, ઇચ્છા, અનેક વૃત્તિઓના રૂપમાં નિત્ય વલ્યા કરતી હોય છે અને ગગદ્વેષ પોતપોતાના વિષયોમાં ઉપજાવ્યા કરતી હોય છે વૃત્તિઓના આ સૂક્ષ્મ પ્રયાગને જાણવો, સમજવો અને તેના ઉપર કાબુ મેળવવો, તેનાથી ઉપજતા રાગદ્વેષને વરા ન થવું એ કાંઈ જેવું તેવું કામ નથી. આપણા મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો અને પ્રાણને મથન કરી નાખનારી અને છેવટે સ્થૂલ દેહને પણ પોતાના ઇષ્ટ વિષયના કર્મમાં ગગદ્વેષ પુર સ્થાને જોડનારી આ કામના કયાથી ઉદ્ભવે છે ? આ સુપ્ત-પ્રસુપ્ત અને વિચિત્ર કામનાઓ-વાસનાઓનું મૂળ કયા છે ? આ કામનાનું સર્વાંશે દહન કેમ થાય, કયારે થાય વગેરે પ્રશ્નોના સમાધાનકારક ઉત્તર અધ્યાત્મવિદ્યાથી જ મેળવી શકાય છે આ કામનાનું દહન મહાદેવ શિવે કયાંની પુરાણકથા છે કામનાનું મૂળ અધ્યાત્મવિદ્યાએ અવિદ્યા જાણાવી છે અવિદ્યા એટલે ભેદબુદ્ધિ ઇન્દ્રિય, પ્રાગ, મન, બુદ્ધિના

સંધાતરૂપ આ દેહને જ આત્મા માની લેનાની શુદ્ધિ. આ બેદશુદ્ધિથી કામના, રાગદ્વેષન જોગ મળે છે અને તેવા જોગથી ત્રેગયવો મનુષ્ય કર્મ-પ્રવૃત્તિમા પડે છે આમ અવિદ્યા, કામના, અને કર્મ એ ત્રણની પગ-પગ ચાલ્યા કરે છે આ અવિદ્યા અને કામનાથી સંપૃક્ત જે કર્મો છે તે દૂષિત છે, ત્યાજ્ય છે, કેમકે એના કર્મોથી નથી થતી ચિત્તશુદ્ધિ નથી પમાતું યથાર્થજ્ઞાન, કે નથી મંધાતો મોક્ષ, પછી લેને તેના ૧, દેવયજ્ઞન હોય બજ્ઞન હોય યજ્ઞયાગાદિ હોય, સ્નાન હોય, ઘન ૧૫, કે પ્રાણ્યાયામાદિ હયાગના પ્રકારો હોય કે વ્યવહારદૃષ્ટિએ ઉચ્ચ મનાતા કર્મ હોય આ દેવયજ્ઞનાદિ કર્મો કેવળ નિષ્ફળ કે નિર્થક છે એમ કહેવાનો આત્મય નથી પરંતુ એના કર્મોથી જ મોક્ષ સંધાતો નથી એવા કર્મો દેહાભિમાની જીવે નિષ્કામભાવે કરવાના છે ૬૫૬ અને નેટ્યુ ઓછું કરતા રહી તેમ જ અને તેટલી કામનાઓની ટાળતા રહી શુદ્ધ ભાવે તેવા કર્મો કરવા જોઈએ એ સાધનાઓને જ સાધ્ય માની લઈ તેમા જ રાગદ્વેષ માધી કામનાઓના બળાને વધારવા નહિ આત્માપંથીએ જ્યાં જ્યાં કર્મના ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે ત્યાં ત્યાં એ કર્મના હેતુભૂત અભિમાન અને કામનાનો ત્યાગ સમજવાનો છે. મુમુક્ષો કામત્યાગ પય પ્રધાન ન્યાયનમ્ (મુક્તલાખ્ય ૩-૨). તેઓથી ઉપદેશસાહસી પ્ર ૧૫-૮ માં જણાવે છે કે—

જાત્યાદીન્ સપરિત્યજ્ય નિમિત્ત કર્મણા યુધ. ૧

કર્મહેતુ ચિરદ્ધ યત્ સ્વરૂપશાસ્ત્રતોસ્મરેત્ ॥

અહીં ગીતાકાં ગમતીર્થ જે કહે છે તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે ક્રિયાના પરિત્યાગ માત્રથી અકાર્ય જે મોક્ષ તે પમાતો નથી. કર્મના નિમિત્ત જે જ્ઞાતિ આદિનું અભિમાન તેનો પરિત્યાગ અને શાસ્ત્રાનુસાર સ્વરૂપચિંતન કરવા જોઈએ. સર્વકામપરિત્યાગં ચ સર્વ કર્મ-સંન્યાસ સિદ્ધો મયતિ. (ગીતાલાખ્ય અ ૬ સ્તો ૪) ખરી રીતે જોઈએ તો જણાય છે કે કર્મ તો આતર તેમ બાહ્યરૂપે અભિવ્યક્ત થતું

એક કાર્ય છે. અને તેને! નાશ કારણના નાશ વગર બની શકતો ન હોવાથી
 ખરે કર્મત્યાગ તે તેનાં કારણરૂપ અભિમાન અને કામનાના સર્વતઃ
 નિઃશેષ ત્યાગ વગર થઈ શકતો નથી. કામનાનો પરિત્યાગ જ્ઞાન અને
 વિરાગનાં જોર વગર થઈ શકતો નથી. શતશ્લોકીમાં તેમણે અગ્નિ સૂક્ત
 લોકકાને સ્પર્શી શકે છે બીનાને નહિ, તેમ વૈરાગ્યથી શુદ્ધ થઈ ગએલાં
 ચિત્તને કામના વગેરે દોષોથી લીનને નહિ-જ્ઞાનાગ્નિ સ્પર્શી શકે છે
 એમ કહી સિદ્ધાન્ત બાંધ્યો છે કે તસ્માત્ શુદ્ધો વિરાગઃ પ્રથમ-
 મભિહિતસ્તેન વિજ્ઞાનસિદ્ધિઃ ॥ અર્થાત્ કેવળ કર્મનો સ્વરૂપતઃ
 ત્યાગ એ અર્થમાં તેમના કર્મત્યાગના ઉપદેશનું મર્મ નથી. આતરત્યાગ
 અને બાહ્યત્યાગ અને તે પણ વિશુદ્ધ વિરાગમૂલક-ખોટા મોહાવેશ,
 અજ્ઞાન, અશક્તિ, ગૃહકલ્હ કે દુઃખમૂલક નહિ એમ ઉભય વિવક્ષિત
 છે, અંતરમાં અહંભાવ અને તેની તમામ સંતતિ-અભિમાન, મમતા,
 કામના, વાસના, રાગદ્વેષ તેનો ત્યાગ અને તેની પરિપાક અવસ્થાથી
 સ્વતઃકક્ષિત થતો બાહ્યત્યાગ પૂર્ણ મુમુક્ષા અને ઉપરતિ પૂર્વક એ
 ઉપદેશિક્ષા સમગ્રય છે, પ્રવ્રજ્યાનો અર્થ પણ સર્વવિધ એષણત્યાગ
 એ મુખ્ય છે. એ જ સર્વકર્મનિવૃત્તિ એ જ પારિવાર્ય. આત્મલો-
 કાર્થિનઃ સર્વેષામિતિવૃત્તિઃ પારિવાર્યયં બ્રહ્મવિદો વિધીયત ।
 (જી. ૪-૪) કામના વિવશ દેહાભિમાની કર્મરત મનુષ્યોનો અધિકાર
 પ્રવ્રજ્યામાં નથી પણ કર્મમાં છે. આચાર્યશ્રી કાંઈ સર્વેને કર્મનો
 પરિત્યાગ કરી સંન્યાસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ કરતા નથી. એમનો સર્વ
 ઉપદેશ અધિકાર પગલે ધટાવવાનો છે. શ્રુતિ સ્મૃતિમૂલક એમણે
 કરેલું સંન્યાસવિધાન તેના યોગ્ય અધિકારી માટે છે. જ્ઞાન
 વિરહિત સંન્યાસ એમને માન્ય નથી. સંન્યાસ સંબંધમાં ભગ-
 વાન ભાષ્યકારે પ્રસ્થાનત્રયીનાં ભાષ્યમાં સ્થળે સ્થળે ધણું લખ્યું
 છે. એ સર્વનાં વાચનથી એટલું તો સ્પષ્ટ સમગ્રય છે કે
 સંન્યાસ-કર્મ સંન્યાસ-એ શબ્દથી હાથ કેટલેક સ્થળે તેનું જે વિકૃત

સ્વરૂપ જોવામા આવે છે તે વિવક્ષિત નથી જ, વિવિદિયા સંન્યાસ પછી હાલ વિગ્રહ મધ્યે જોવામા આવે છે, તો વિદ્વત્સંન્યાસના દર્શન તો સુદુર્લભ જ હોય. એના ખરા સ્વરૂપ તો ગ્લા પુસ્તકોમાં અને બહાર તો એ સંન્યાસધર્મના અનુષ્ઠાતાઓના દોષોથી વિકૃત સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે. શાસ્ત્રપત્રિયથી હીન બિચારા મનુષ્યો માની લે છે કે એવો જ સંન્યાસાશ્રમ શાસ્ત્રવિદિત હશે કર્મસંન્યાસ-સર્વકર્મસંન્યાસ એ સખ્દોથી નિષ્ક્રિય આત્મસ્વરૂપે અવસ્થાન, આત્મા અકર્મ છે, દેહેન્દ્રિયાદિ સંધાતપ્રકૃતિ સક્રિય છે આ દેહાદિને આશ્રમે ગ્રહેયુ કર્મ અગ્તા નથી અક્રિય આત્મામા અધ્યારોપાય છે, અને મનાય છે કે " હું કર્તા છું માનુ આ કર્મ છે, મારે આનુ રૂળ ભોગવવું જોઈએ " તેમ જ દેહેન્દ્રિયના વ્યાપારને શાન્ત પાડી ' હું કાષ્ઠ કરતો નથી, ચૂપ બેઠો છું, સુખી છું " એવું અભિમાન રખાય છે આ કર્મગ્રહિત અવિક્રિય આત્મામા દેહેન્દ્રિયાદિ સંધાનના કર્મનો અધ્યાસ જેને ટળી ગયો હોય છે, તે જ ખરા પરમાર્થ સંન્યાસી છે સર્વકર્મસંન્યાસનો મુખ્ય અર્થ કર્મગ્રહિત અવિક્રિય આત્મસ્વરૂપમા જ નિષ્ઠા-અર્થાત્ સંન્યાસ એટલે જ્ઞાન જ ગીતાજ્ઞાના " નૈશ્કર્મ્ય સિદ્ધિ પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ " એ શ્લોકના ભાષ્યમાં " સંન્યાસ " એ પદનો અર્થ સમ-ભવતા તેઓ લખે છે કે સંન્યાસેન, સમ્યગ્દર્શનેન, તત્પૂર્વવર્ણવા સર્વકર્મસંન્યાસેન "

મુ ૩૩ ઉપનિષદ ૩-૨-૬ સંન્યાસયોગાત્ સર્વકર્મપરિત્યાગ લક્ષણાત્ યોગાત્ કેચલ બ્રહ્મનિષ્ઠારૂપાત્ યોગાત્

મુ ૩૩ ઉ ૩-૨-૪ નાયમાત્મા ઘલહીનેન લભ્યો ન ચ પ્રમાદાત્ તપસો ધાપ્યલિંગાત્

શાક-ભાષ્ય—“ તપો અવજ્ઞાનમ્ ” લિંગ-સંન્યાસ સંન્યાસ રહિતાજ્ઞાનાન્નલભ્યતે ।।

સાધન દશામાં જે સંન્યાસનું વિધાન છે તે પણ જ્ઞાનસાપેક્ષ છે. સંન્યાસનું એ જ્ઞાન પરોક્ષ હોય છે એટલું જ. આનન્દગિરિનો અભિ

પ્રાય ટાંકવા જેવો છે. શ્રી ગીતાજીના અ. ૨ શ્લોક ૨૧ માંની ભાષ્ય-
ટીકાનો શેષ ભાવાર્થ લખતાં તેઓ જણાવે છે કે

सर्वव्यापारोपरात्मनः संन्यासस्या विक्रियात्मज्ञानाधिरो-
धिर्वात प्रयोजकज्ञानयतोर्ध्वे संन्यासेऽधिकारः-सम्यग्ज्ञान-
वतस्तत्रैवैवे स्याभाविके फलात्मनि ॥

પ્રયોજક જ્ઞાનનો અર્થ એમણે જ ગી. અ. ૫ ની ભાષ્યટીકામાં
જણાવ્યો છે :-

सर्वोऽपिद्वैतप्रपञ्चो नवस्तुभूतो मायाविद्यामत्वात्-
आत्मा तु अविक्रियोऽद्वितीयो वस्तुसन्निति प्रयोजकज्ञानम् ॥

આર્વાં સેંકડો વાક્યોથી સમજાય છે કે ભગવાન ભાષ્યકાર
સંન્યાસ એટલે કેવળ કાયાપરિધાન, મુંડન, લિહાટન કહેતા
જ નથી. પરંતુ બ્રહ્મસંસ્થ પત્રિત્રાડ-લોકેષણા વિરૂપણા અને
પુત્રેષણા એ એપણાત્રયીની નિવૃત્તિ જેને યદ છે તેવો સંન્યાસી. જ્ઞાન-
મર્લાવેરાગ્યયુક્ત પરમાર્થ સંન્યાસીઓ તેમને અભિમત છે બાકી કેવળ
કુશલા વ્રજાવાર્તાયાં બ્રહ્મની, મોક્ષની વાતો જ કંવામાં કુશળ
અને રાગરૂપ અભિમાનથી હાડોહાડ ભરેલા અને પ્રસંગ પડે “વૃત્તિ-
હીનાઃ સુરાગિણઃ” બની જાય એવા મિથ્યા સંન્યાસીઓ કે માનસિક
ત્યાગની વાતો કરેનારા ગૃહસ્થો કે હરકોઇ

“नेप्यज्ञानतमा नूनं पुनरायान्तियान्ति वै” ॥

અજ્ઞાનતમ-અત્યંત અજ્ઞાન છે અને જન્મમરણના ફેરામાં ફર્યા
કરે છે, એમ આચાર્યશ્રીએ પોતે જણાવ્યું છે. અપરોક્ષ બ્રહ્મસાક્ષા-
ત્કાર વિધિપૂર્વક સંન્યાસ લીધા વિના થતો નથી; અસંન્યાસીને જ્ઞાન
ઉત્પન્ન થતું નથી. બ્રહ્માત્મૈક્યનો અપ્રતિબદ્ધ દૃઢ અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર
ગૃહસ્થને નહિ પણ ત્યક્તૈષણ પ્રવાજક સંન્યાસીને જ થઇ શકે, એવો
એમનો આગ્રહ છે તે વિશેષકે કર્મના ત્યાગરૂપ સંન્યાસવિષયક છે;
કાયાપ પરિધાનમાત્ર વિષયક નહિ. જેમ સંન્યાસ એટલે કેવળ બાહ્ય

વેળ નહિ તમ જ્ઞાન એટલ કેવળ શબ્દરાશિ નહિ, તેઓથી વિવેક
ચૂડામણિમા જળાવે છે કે -

નગચ્છતિ વિનાયાન ધ્યાધિરૌપધશઙ્ગત ।

વિનાયરાક્ષાનુમય પ્રહ્લદશબ્દે ન મુચ્યતે ॥

અશ્રુત્યા શત્રુમહાર મગત્યાશ્વિલભૂમિયમ્ ।

રાજાદમિતિ શબ્દાન્ના રાજામધિનુ મહંતિ ॥

અશ્રુત્યા દૃઢયધિલયમજ્ઞાત્યા તત્ત્વમાત્મન ।

યાદ્યશબ્દ કુતો મુક્તિ મુનિ માત્રપતૈનૃણામ્ ॥

તમજ વૈષ્ણવી વાણી શબ્દોના પ્રવાહ, વ્યાખ્યાનકુશળતા, વિદ્વતા
અ પ જ્ઞાન નથી, એથી મોક્ષ નથી આથી સિદ્ધ થાય છે કે આજ
વેળ કે તાલશબ્દાડંબર ખૂણું જ્ઞાનવૃત્તિહીન શબ્દજ્ઞાન એ સંન્યાસ
નથી અને જ્ઞાને નથી કિંતુ તપ વિરાગઆદિ સાધનસપત્તિના અવિ
રિહ્ન દૃઢ અભ્યાસપૂર્વક જાણેલાં તત્ત્વનો પરોક્ષ સાક્ષાત્કાર, અને એ
સાક્ષાત્કાર પરિપક્વ, દૃઢ અપ્રતિહત અપરોક્ષ થવાને શાસ્ત્રવિધિ પૂર્વક
સંન્યાસ, એ જ્ઞાન અને એ સંન્યાસ એમને વિવક્ષિત છે

વિવેકી પણ ધ થી બહાર પ્રવળ્યા લેવાને અશક્ત ગૃહસ્થને
મોક્ષનો ઉપાય જતાવતાં તેઓથીએ શતશ્લોકીમા તિષ્ઠન્ ગદ્દે
ગ્રહેશો-એ શ્લોકમા સારો ઉપદેશ આપ્યો છે આપણે જોયું કે
આચાર્યશ્રીએ સવેને વેદપદ્ધતિ, વેદાન્ત ધર્માચરણ પોતપોતાના પર્ણ
અને આશ્રમને ઉચિત વ્યવહારનો ઉપદેશ આપ્યો છે જે સાધક
હોય તેને પણ અપકર સાધન-શામા કર્મત્યાગ વિદિત નથી વિવિ
દિયા સંન્યાસમા પણ આશ્રમધર્મનું પાલન જ શ્રીતસ્માત્ કર્મો
નિષ્કામભાવે સર્વેએ કરવાના છે નિષ્કામ કર્મ બ્રહ્મજ્ઞાનનું વિરોધી
નથી કર્મ અને સાધન માત્રનો ઉદ્દેશ કેવળ એક અદ્વિતીય બ્રહ્માવસ્
થાતિ એ જ હોવો જોઈએ આત્મવાજ અર્થેજ વેદવાદ સ્મૃતિઓ
અને તદુક્ત કર્મોનો ઉપયોગ છે એમ તેમનું કહેવું છે. પરોક્ષ જ્ઞાન

પરિપક્વ થઈ અપરોક્ષ થાય ત્યારે સિદ્ધાવસ્થામાં અવાય છે, આ અવસ્થામાં સર્વ પદાર્થમાં અને સર્વ ક્રિયામાં સર્વત્ર સર્વદા બ્રહ્મદર્શન સ્વભાવસિદ્ધ રહે છે. એવી બ્રહ્મજ્ઞાની, બ્રહ્મનિષ્ઠ વ્યક્તિ માટે વિધિ-નિગેધનો અવકાશ નથી. એ તેમના કિંકર છે. તેઓને પોતા માટે કંઈ કરવા જેવું રહેતું નથી. જગતના મંગળ અર્થે તેઓ કવચિત્ કર્મ કરે છે. એવા જ્ઞાનીઓનું વર્તન એક રૂપ હોતું નથી, પ્રારબ્ધાનુસાર વિવિધરૂપે તેઓ વ્યવહારે છે. એવા હૃદયમુક્ત પુરુષોનાં લક્ષણો ભગવાન ભાષ્યકારે નિરૂપેલાં છે. તે જ્ઞેતાં જગ્યાય છે કે તેઓ અક્રિય શૂન્યાવસ્થામાં રમતા નથી. નિષ્ક્રિય બ્રહ્માત્મદર્શનમાં રહે છે અને પ્રારબ્ધાનુરૂપ વર્તે છે. એમનાં કર્મને ‘કર્મ’ એવી સંજ્ઞા જ નથી આપતા, એ કર્માભાસ જ્ઞાનને અવિરોધી છે. એવાં કર્મ જ્ઞાની કરે તેથી જાદુકર્મસમુચ્ચયવાદ સિદ્ધ થતો નથી. તેઓથી કહે છે કે—
અધિચાકામવોજં હિ સર્વમેયકર્મ અને નાહંકારાભિમધોનિ
કર્માણિફલારંભકાણિ નેતરાણિ એ કથન અનુસાર આત્મવેતા-ઓનાં કર્મ હજારેલક હોતાં નથી-કેમકે અહંકાર ફલાર્થિત્વે યિચ્છેતેનાત્મચેદિનઃ ॥ “ જ્ઞાતોત્તર કર્મની અનાવરયકતા તેઓએ કહી છે. જ્ઞાનીઓએ આમરણાંત સ્વધર્મોક્ત કર્મ કરવાં જોઈએ ” એ વગેરે કથન બ્રમભૂલક છે. પરમાર્થજ્ઞાની પુરુષો તો—

જ્ઞાન્ના મહાન્તો નિયસન્તિ સન્તોયસન્તચહ્લોઽદ્વિતંચરન્તઃ ।
તીર્ણાઃ સ્વયં મીમ મયાર્ણયંજના ન હેતુનાન્યાનપિતારયન્તિ ॥
અયંસ્વભાયઃ સ્વત પથ યત્પરશ્રમાપનોદ પ્રવર્ણમદાત્મનામ્ ।
સુધાંશુરેપસ્યયમર્કકર્કશ પ્રમાભિતતા મયતિ શિર્તિકિન્ત ॥

વિવેક ચૂડામૃણિ ૩૭-૩૮

જગતનાં કલ્યાણ અર્થે જ વિચરે છે. બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો અવિદ્યા-અને કામનાથી પ્રેગાદને કર્મ કરતા નથી. પુણ્યમાંથી જેમ સુવાસ સ્વભાવથી જ પ્રસરે છે તેમ તેઓનાં પુણ્યકર્મો સ્વનઃ યથા જાય છે.

પૂર્વવત્ કર્મભા લાગ્યા પણ રહે છે એમ તેઓ જાણાવે છે તેમનું પોતાનું વર્તન જીવન લોકસમદકાગક પ્રવૃત્તિમય હતું. ગ્રંથગચ્છના, લોકશિક્ષણ, વેદમાર્ગ સ્થાપન, શ્રુતિ સમન્વય ઇત્યાદિ કર્મો તેમણે કરેલાં જ છે. એમના જેવા જ કર્મો શ્રી ગૌડપાદ, ગોવિન્દપાદાચાર્ય તેમજ બીજા સંન્યાસીઓ કરી ગયા છે તેઓ નિવિનિગેધથી પણ હોય છે. તેમને પોતા માટે માટે કાંઈ કંઈવાનું હોતું નથી. જ્ઞાનોત્તરકર્મ તેઓએ કરવાં જોઈએ એવો વિધિ નથી. એ અવસ્થામાં પ્રારબ્ધવશાત્ લોકમંદાર્થ કર્મ થયાં કરે છે. એ અવસ્થામાં કર્મ નથી એમ નથી એ કર્મ તે પગમાર્ગ નજરે અકર્મ જ હોય છે.

સક્ષેપમાં તેમની કર્મભીમાચારો સા. મર્મ નીચે પ્રમાણે છે

- (૧) મોક્ષ દષ્ટિએ જ્ઞાન અને કર્મ ઉભય તુલ્યમય નથી. કર્મ જ્ઞાનથી એક પગલું પાછળ છે મોક્ષ તો જ્ઞાનેકલ્પ્ય છે કર્મ-કાર્ય નથી.
- (૨) કર્મ એટલે પોતપોતાના વર્ણ અને આશ્રમને ઉચિત ધર્માચરણ
- (૩) કામ્યકર્મોના પરિત્યાગ કરી વેદોન્મત્ કર્મોનું સારી પેઠે પાલન જરૂર છે
- (૪) એ સર્વે કર્મોથી પિડ અને પિડાપાત્રી બુદ્ધિ વિશુદ્ધ થવા જોઈએ અને એવી વિશુદ્ધિ અર્થે નિષ્કામકર્મની જરૂર છે.
- (૫) શરીર, મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ એ શુદ્ધ સાત્ત્વિક થવા વિના જ્ઞાનોદય થતો નથી
- (૬) અશાસ્ત્રીય પ્રવૃત્તિ-સકામ કર્મોના પરિત્યાગ કરવો જોઈએ.
- (૭) અવિદ્યા અને કામના જેમને હોય તેમજે શ્રીતરમાર્ત કર્મો અવરય નિષ્કામભાવે કરવાના છે,
- (૮) જ્ઞાનપૂર્વે તેમ જ્ઞાનોત્તર કર્મને સ્થાન છે. જ્ઞાનપૂર્વે નિત્યશુદ્ધિ અર્થે અને જ્ઞાનોત્તર તે જ્ઞાનમાયી સ્વતઃ ઉપજી આપતું જ્ઞાનસમકા રીન-જ્ઞાનૃપ જ અકર્મ તે કર્મભાસ

વિના મુક્તિ મળી શકે નહીં; ત્યારે તેનો અર્થ વાસના મુક્ત કર્મ એવો થાય છે. પણ પ્રવૃત્તિનો બીજો અર્થ કર્મમાત્ર પણ થાય છે, પછી તે સકામ હોય કે નિષ્કામ, સકામ પ્રવૃત્તિથી સંસારચક્રમાંથી છુટકારો નહીં પણ નિષ્કામ પ્રવૃત્તિ, ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે પ્રવૃત્તિ મોક્ષવિરોધી નથી. તેથી ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા મુક્તિ થાય છે. પ્રવૃત્તિ શબ્દ આ વિશાળ અર્થમાં વાપરતા આપણને જણાય છે કે મનુષ્યના સ્વભાવ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે જે જ માર્ગો પરમસાધ્ય તરફ લઇ જનારા હોઈ શકે નિવૃત્ત અને પ્રવૃત્ત. આ જે મુખ્ય માર્ગોની શ્રી. ગીતાછમાં સાંખ્ય અને યોગ આવી ચડાઓ આપવામાં આવી છે. નિવૃત્ત માર્ગના પ્રકૃતિબોધાનુસાર પેટા વિભાગો છઠ્ઠામાં આવે છે, જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, રાજયોગ, વિ. જેઓ સાધન તરીકે આ માર્ગોમાંથી કોઇ પણ એક માર્ગનો આશ્રય લે તેઓ પોતાનો સર્વ સમય અધ્યયનમાં, અને ઉપાસનામાં જ ગાળે છે. ચિત્ત એક જ હોવાથી તેની બીજી શક્તિઓનો સદંતર ત્યાગ તો થઇ શકે જ નહીં તેમ તેવો ત્યાગ ઈચ્છનીય પણ નથી. તેથી આવા પુરુષો પણ પોતાની ક્રિયાશક્તિનો આવિર્ભાવ ધર્મપ્રચારદ્વારા, ગદ્ય, પદ્ય, સાહિત્ય, ચિત્રકળા, સંગીતકળા, વિ. દ્વારા કરે છે. આવા પુરુષોનું કર્મ આંતરગ્રહનરૂપી હોય છે. પ્રવૃત્તિ-માર્ગના અવલંબીઓની ક્રિયાઓ બાહ્ય ગ્રહનરૂપી હોય છે (શાસન વ્યાપાર, ખેતી, ચાકરી વિ.) નિવૃત્ત અને પ્રવૃત્ત માર્ગોના અનુયાયીઓમાં આ ફરક હોય છે પ્રવૃત્તમાર્ગી પણ થોડો સમય તો ઉપાસનામાં શાસ્ત્રાધ્યયનમાં ગાળે છે, ને ગાળવો જ જોઈએ. વ્યવહારમાં જે માર્ગની અધિકતા દેખાય તે ઉપરથી તેને એક વિશિષ્ટ સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. પ્રત્યેક માર્ગમાં અન્ય માર્ગોના તત્ત્વો પણ ન્યૂનાધિકાંશે અંતર્ભૂત હોય છે જ. આ માર્ગો આરંભમાં જુદા દેખાય છે. પણ છેવટે તેઓનું સંમિશ્રન સ્થાન એક જ છે. મનુષ્યજાતિની આધ્યાત્મિક પ્રગતિમાં સહાય કરવા ખાતર આવી વિધ વિધ વૃત્તિઓવાળાં મનેને

યોગ્ય જોગક પુરો પાડે એવી સાધન પદ્ધતિઓ હોવી જોઈએ. અધિકારગુણસાર મનુષ્યને માર્ગ બતાવવો જોઈએ. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે સ્વાભાવિક રીતે જ વિકાસ કરે જાય છે. આખરે તો હરેક મનુષ્યે પોતે જ પોતાની જાતને શિક્ષણ આપવાનું છે. મહાત્મા સબેગો મદદ કરી શકે. કોઈ પણ શિક્ષક બાળકને શીખવી શકે નહીં. શિક્ષકની ફરજ તો તેને જોઈતા અનુકૂળ વાતાવરણમાં મૂકવાની ને તેની પ્રગતિના માર્ગમાં જે અંતગમ્ય હોય તેને દૂર કરવાની છે. વૃક્ષના છોડને ઉગાડવા માટે શરૂઆતમાં તેની આસપાસ વાડ કરવી પડે છે. તેને પાણી, ખાતર પૂરું પાડવું પડે છે આટલી સહાય બહાનથી આપી શકાય. પણ તેની વૃદ્ધિ તો સ્વયં આનન્દિક પ્રેરણાથી જ થાય છે. માટે ખરો શુરુ તો અતગતમાં છે એ ધ્યાનમાં રાખવું. બીજા બધા ઉપગુરુઓ. આ સ્વાશ્રયને સિધ્ધાત મનમાં રાખી આપણને જે માર્ગ અનુકૂળ હોય તે ગ્રહણ કરવો. પણ તેની સાથે મતાધિતાનો ત્યાગ કરવો. આપણને જે પંથ અનુકૂળ છે તે બીજાને પણ હોવો જ જોઈએ, આવા સંકુચિત વિચારને તિલાંજલિ આપવી. સર્વધર્મે માટે, સર્વ સ પ્રદાયા માટે, સર્વ પથો માટે, ફક્ત સહિષ્ણુતા જ નહીં પણ સ્વીકારની ભાવના કેળવવી ઉચ્ચતમ આદર્શ તો એ છે કે સર્વ મનુષ્યોમાં જ્ઞાન, ઈચ્છા, ક્રિયાશક્તિઓનો એક સમૂહો વિકાસ થાય પણ આવી સ્થિતિ તો વિરલ પુરૂષો જ પ્રાપ્ત કરી શકે. સામાન્ય રીતે એક શક્તિની પ્રધાનતા રહેવાની. પણ તેથી બીજી શક્તિઓ તરફ ઉદાસીનતા ન જોઈએ. દૈન્યના વિકાસ વિના કેવળ શુષ્ક જ્ઞાન નકામું તેમ જ્ઞાનહીન ભકિત પણ દેશજામાં ને વેવધાપણમાં પગિયું છે. લાગણીઓને વિચારબળથી કાબુમાં રાખતા શીખવું જોઈએ. સારી ઉર્મિઓ દૈન્ય-માથી ઉદ્ભવે પણ તેઓને ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ બુદ્ધિદ્વારા આપવું. તેમ જ જ્ઞાન અને ઇચ્છા શક્તિનો વિકાસ હોય પણ ક્રિયાશક્તિનો અભાવ હોય તે પણ એકાગ્રી જીવન કહેવાય. કેવળ જ્ઞાનમાં ને કેવળ

લક્ષિતમા જ સર્વ સમય ગાતાની વૃત્તિ વાય અને કર્મ કરતી વખતે વિશેષ થાય તે પણ એકદેશીપણાનું ચિહ્ન છે. મન ઉપર મંપૂર્ણ આધિપત્ય પ્રાપ્ત કરી ત્યાર કહેવાય જ્યારે આપણી ધૃત્યાનુસાર આપણે તેનું ધ્યાનમાં અથવા કર્મમાં લગાડી શકીએ જે શક્તિનું 1. પણાગા પ્રાધાન્ય હોય ત પ્રમાણે યોગ માર્ગનો નિર્ણય કરી ચિત્તની શક્તિઓનો પણ વધારાશક્તિ વિકાસ કરવો. બીજી શકે તેટલો જન્ય કરવાના પ્રયત્ન કરવો. એ સર્વાંગી ઉન્નતિ માટે આવશ્યક નિર્મિતિ માર્ગના અવલંબીઓની વૃત્તિઓ અધિકારે અતર્મુખ રહેવાની અને થોડા વખત માટે જ બહિર્મુખ થવાની. કાનુકે તેઓનું જીવન વિચારપ્રધાન, જ્ઞાનપ્રધાન, ધ્યાનપ્રધાન હોય જે એક પૈનાનિક પાંચ દસ વર્ષ પ્રયોગશાળામાં ગાળીને નૂતન સંશોધન કરી શકે છે. જ્ઞાન આપનારના વધારે સમય જ્ઞાન મેળવવા કરવામાં ને તે ઉપર મનન અને નિદિધ્યાસન કરવામાં જન્ય તે સ્વાભાવિક છે. પ્રવૃત્ત માર્ગના ઉપામકોની વૃત્તિઓ ઘણે ભાગે બહિર્મુખ રહેવાની. એકનું કર્મ પણ અતરજીવન સ્પર્શી, બીજાનું બહિર્જીવનસ્પર્શી.

આ લિન્ન લિન્ન યોગમાર્ગોની સારન પ્રજ્ઞાવિકાઓમાં પૈવિધ્ય હતા અમુક સદૃશ્યોની સવમા સમાન આવશ્યકતા છે તે અભ્યાસ ને વૈનગ્ય. કર્મયોગીએ સાક્ષીભાવ ગમી કર્મના ફળને ત્યાગ કરવો જોઈએ ત્યારે જ કર્મદાગ સિદ્ધિ મળી શકે છે.

લક્ષિતમાર્ગના સાધકે અભ્યભિચારિણી લક્ષિતનો આશ્રય લેવો સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ, સર્વ વ્યાપક પ્રેમમય હરિનું ચિત્તવન કરવું તે નિગતર કરવું, કાલુજી પણ અન્ય વિચારે મનમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે લક્ષિત અભિચારિણી થઈ. ગજયોગીએ પણ પ્રકૃતિના જુદા જુદા સ્વરૂપોનો અનુભવ કરી છેવટે પુરુષની સ્વતંત્રતા અને નિર્લેપતાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. જ્ઞાનમાર્ગમાં સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે, એક આત્મા જ સત્ય છે એ વિચાર પ્રથમથી જ દૃઢ કરી સ્વસ્થપા-

નુભૂતિ મેળવવી જોઈએ. શાકતમાર્ગમા પણ માનસિક ત્યાગ અને અભ્યાસ ઉપર ભાર મૂકવામા આવ્યો છે.

પ્રત્યેક માર્ગમા બતાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવું તે અભ્યાસ. આ બંનેની અનિવાર્ય આવશ્યકતા. પ્રભુ વૈગર્ગની સિદ્ધિ માટે કયા કયા દૈવી સંપત્તિના ગુણોનો વિકાસ થવો જોઈએ અથવા વૈગર્ગ દદયમે હોય તેવા પુરુષમા કયા કયા લક્ષણો હોવા જોઈએ તે જાણવું જરૂરું છે. પ્રત્યેક સાધકના મનની અંદર બે પ્રકારની વિરોધી શક્તિઓનું સંઘર્ષણ સાધનની પ્રાથમિક ભૂમિકામા આવ્યા જ કરે છે અમુક વૃત્તિઓ ઊર્વ ગતિ કરાવે તેની હોય છે અને અમુક અન.પતન કરાવે તેવી હોય છે આ બંનેનું સંત્રામગ્ધાન તે આપણું અતઃકર્મ શ્રેયોમાર્ગના સાધકો આ યુદ્ધમા વીનતાથી ભાગ લે છે અને આખરે વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. શ્રેયોમાર્ગના, અનુયાયીઓ વિષયોની ક્ષણિક મનોહરતાના પ્રયોભનનો ત્યાગ કરી શકતા નથી. આ ઉભયમાર્ગને શ્રી ગીતાછમા દૈવીસ પત્તિ અને આસુરી સંપત્તિના માર્ગો કહેવામા આવ્યા છે. અન્ય ધર્મોમા પણ આનું નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે. ખ્રિસ્ત ધર્મમા સ્વર્ગનો માર્ગ અને શયતાનનો માર્ગ. જરથોસ્ત ધર્મમા અહુરમઝદ અને અહિરમાન, પ્રકાશમય અને અધકાગમય માર્ગ એવા નામે આપવામા આવ્યા છે. દિવ્યગુણો પ્રાપ્ત કરવાનો ઋતો એક જ. જે વખતે ખરાબ વિચાર મનમા પ્રવેશ કરે તે જ વખતે તેનો વિરોધી વિચારથી પ્રતિકાર કરવો. આને પ્રતિમયી ભાવના કહેવામા આવે છે. આ ઊંડો વિચાર લાવવા માટે બે ઋતા; કાંતો આપણા સમ્બિદાનદ સ્વરૂપનું ચિતન કરવું અથવા ધ્યેયનું સ્મરણ કરવું. જેઓનો આત્મિક વિકાસ બદ્ધ ન હોય, જેઓ પોતાની મેજે આત્મનિરીક્ષણ કરીને વિચારપરિવર્તન કરી શકે તેમ ન હોય તેઓને બાહ્ય અવલબનની જરૂર પડે તેમણે સાગ પુસ્તકોનું વાચન કરવું અથવા સત્સંગ કરવો. ગમે તે ઋતે આધ્યાત્મિક પ્રગતિ-

મુખ કરી અધિષ્ઠાનમાં સ્થિત કરવાનો સતત પ્રયત્ન એ તપ. આ તપથી વૃત્તિઓ શાંત થઈ જઈ આખરે આત્મતત્ત્વમાં લય પામે છે. તીર્થાટન, ગુરુ વગેરેની સેવા, વૃદ્ધ પુરુષોની સેવા, ગરીબોની-આશક્તોની સેવા એ શારીર તપ. કૃત્ત, આશ્રયભૂતિક તપની ખાસ આવશ્યકતા નથી પણ સ્વ-વિકાસ માટે તેની સહાય લેવાની જરૂર પડે તો બુદ્ધિપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરી શકાય. સત્યવચન બોલવું, મધુર વચન બોલવું, બીજાને દુર્ગ્ધ ધાય તેવું વચન મુખમાંથી કહાડવું નહિ. મિથ્યા ભાષણ કરવાની દેવનો ત્યાગ કરવો. મિથ્યાભાષી થવું, આ બધું વાણીનું તપ. તપ કેવળ આત્મોન્નતિ ખાતર જ કરવું દબને ખાતર અથવા કોઈ પણ પ્રકારની સહાય વૃત્તિથી નહિ આજીવ એટલે સરળતા, વહેતાનો ત્યાગ, મન, વાણી, કર્મની એકરૂપતા, અદૃશ્ય કાંઈ ને બહાર કાઢી એવા મિથ્યાચારનો અભ્યાસ. અહિંસા એટલે પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમ ભાવ, કોઈનું પણ અહિંસા કરવાની વૃત્તિનો અભ્યાસ સત્ય ધર્માર્થ ભાષણ, અકોષ-કોધનો અભ્યાસ, ચિત્તને હમેશા શાંત રાખવું ત્યાગ એ પ્રકારનો, આત્મિક અને બાહ્ય. અંદરનો ત્યાગ અનિવાર્ય, આ ત્યાગ તે અહંતાનો, પ્રથમ પદાર્થોમાંથી મનમાંનો ત્યાગ અને ત્યાર પછી અહંતાનો, દેહાધ્યાસનો. દેહમાં સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ અહંબુદ્ધિનો પરિત્યાગ કર્યા વિના આત્મામાં અહંબુદ્ધિ ચાલુ નહિ, તેથી વાસ્તવિક ત્યાગ તે મર્યાદિત અહંતાનો. આ અતરના ત્યાગથી આપોઆપ જ થોડો ધરો બાહ્યત્યાગ થાય છે, અનાવશ્યક પદાર્થોનો સમઠ કરવાની વૃત્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે. ન્યાસુધી શરીર હોય ત્યાસુધી પદાર્થોનો સમુળગો ત્યાગ તો શક્ય જ નથી, એટલે પદાર્થો ઉપરથી આસક્તિનો ત્યાગ અને તે દ્વારા અતિમ અવસ્થામાં અહંતાનો ત્યાગ એ જ મુખ્ય ત્યાગ, શાંતિ-અતંત્રણની સર્વત્ર ઉપગતિ એ જ શાંતિ. અપૈશુન-એટલે પિશુનના જેવું કામ ન કરવું. કોઈની નિંદા ન કરવી, પાંડાના મર્મ પ્રકાશવા નહિ, દોષ-

દષ્ટિનો ત્યાગ કરવો, દ્વેષભુદ્ધિથી દોષો ના દોષ ત્યા પણ દોષો જોવા, શુભો જોવા જ નહિ ને કેવળ દોષો ઉપર જ લક્ષ્ય રાખવું, અથવા દોષ હોય તેના કરતા વધારે પ્રમાણુમા તેનું આરોપણ કરવું એનું નામ દોષ દષ્ટિ. બીજામા અનુક નમજાઈઓ હોય ને શુદ્ધ ભુદ્ધિથી યથાર્થ અવલોકન થયું હોય તો પણ તે દોષોને વિના કાગળે બહાર ન પાડવા તથા મનમા તિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થવા ન દેવી. પ્રેમપૂર્વક હાર્દિક સહાનુભૂતિ દર્શાવીને, નિદા કે દીકા કર્યા વિના આવા મનુષ્યોનું જીવન સુધારવા પ્રયત્ન કરવો, તથા યથાશક્તિ સહાય આપવી. ભૂત દયા, પ્રાણી માત્ર તરફ પ્રેમ, પ્રેમના વર્તુલને આપણા સ્ત્રી, પુત્રાદિમા જ પરિમિત કરવું નહીં. તેને વિશાળ બનાવી વિશ્વભય બનાવવું. અયોગ્યપત્વ નિષેધોની સંનિદિમા વિકારહીન ગ્રહેણુ તે વૈરાગ્યની ખરી કમેટી આ જ. પ્રાથમિક ભૂમિકામા સ્થૂલ ત્યાગની જેમને જરૂર લાગે તેઓ તે પ્રમાણે કરી શકે છે, પણ વૈરાગ્ય વાસ્તવિક રીતે પ્રાપ્ત કર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તો ત્યારે જ થાય કે જ્યારે વિષયોના સાનિધ્યમા પણ મનમા ક્ષોભ પેદા ન થાય, માટે સાધન અવસ્થામા પણ હજી વખત આવી કસોટીમાથી ચિત્તને પસાર કરવું જોઈએ. માર્દવ એટલે મૃદુપણ ચિત્તની, વાણીની તથા વર્તનની કામળતા. લગ્ન-અયોગ્ય પ્રવૃત્તિથી ચિત્તને પાછા હાંકવવાની ટેવ તે લગ્ન, અચાપલ એટલે નિમિત્ત વિના વ્યાપાર કરવો નહિ, એવી સ્થિરતા, ગભીરતા. જે માણસ પોતાના હાથ-પગ, જીભ, નેત્રો વગેરેને વિના પ્રયોજન ચલાવ્યા જ કરે છે તે પોતાની શક્તિનો અપવાય કરે છે, આવા પ્રકારનું આચર્ય મનની અસ્થિરતા બતાવે છે. મનને સ્થિર કરવાથી અચાપલ પ્રાપ્ત થાય છે. તેજ એટલે ભુદ્ધિની સક્ષમતા, તેનો અધિક પ્રકાશ અથવા વીર્ય પણ અર્થ લેવાય. કોઈથી પણ ન દમાઈ જવાનો સ્વભાવ. આખા વિશ્વનો વિરોધ કરવો હોય તો તેજ-સ્ત્રી પુરુષ પોતાની માન્યતાઓ ખાતર કરી શકે છે આ સંકલ્પનુ

અનુપમ સામર્થ્ય તે તેજઃ, ક્રમા એટલે વિકાસ પામ્યા વિના ઉપદ્રવે
 સહન કરવાની ટેવ પોતાનું કાઈ નુકસાન કરે તો પણ તેનું અદિત
 કરવાની વૃત્તિ તે ક્ષમા કહેવાય. ધૈર્ય એટલે સર્વ સંનિગેષામા મ
 ભુદ્ધિની નિશ્ચય સ્થિતિ. શૌચ એટલે બાહ્ય અને આંતર શુદ્ધિ. વા
 તે મૃતિકા જળાદિથી ને આતર તે સદસદ્ધિવેકથી. અદ્રોહ, પોતાને
 અપકાર કરનારને પણ અપકાર કરવાની ઈચ્છાનો અભાવ, તથા “
 મ્હોટો છું, પૂજ્ય છું, શાની છું, બીજા પ્રાણીઓ કરતાં ચઢીયાત
 કોટિનો છું, એવા મિથ્યાભિમાનનો અભાવ. આ બધા વર્ણવેલા ગુણો
 દેવી સંપત્તિમા અભિજ્ઞાત છે, તે સર્વના મોક્ષના હેતુ છે. આવા ગુણો
 વર્ણન ત્રયોદશાખ્યાયમા બીજી રીતે કરવામા આવ્યું છે. (શ્રી ગીતા
 ૭મા) ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞનો વિવેક કર્યા પછી જ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં સાધનો
 વિવેચન કરતા શ્રી કૃષ્ણચદ્રજી નિમ્નલિખિત સદ્ગુણોને આવશ્યક ગણ
 છે. અમાનિત્ય-પોતાને વિષે ઉત્કૃષ્ટપણુ માનવું તે માન-ને તે જ
 નથી તે અમાની કહેવાય, આવું અમાનીપણું હોવું તે અમાનિત્ય વે
 ભાષા, ક્રિયા, ચાતુર્ય આદિથી પોતાનું મહત્વ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવો
 તે દલ અને તેનો અભાવ તે અદક્ષિત્ય, અહિંસા, શાંતિ, આર્જ
 (સમ્મતા), આચાર્યોપાસન (તત્ત્વ સમન્નવનાર આચાર્યની શ્રદ્ધા અ
 ભક્તિથી સેવા કરવી તે શૌચ, રથૈય, આત્મવિનિગ્રહ, (અંતઃકરણ
 વૃત્તિઓને જીદી જીદી દિશાઓમા ફેલાવવા ન દેવી તે), ઇન્દ્રિયા
 ઉપર વૈરાગ્ય, અનહકાર (જાતિ, કુળ, ઔશ્વર્ય, ભુદ્ધિ, જ્ઞાન, સી
 દ્રવ્ય વગેરેને લીધે શ્રેષ્ઠત્વનું જે અભિમાન તે અહંકાર અને તે
 અભાવ તે અતહંકાર). જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ એ સર્વમા
 દુઃખ છે તેનું અનુદર્શન (તે જાણવાપણું), આથી નિર્વેદ પેદા થ
 છે અને વૈરાગ્યસિદ્ધિ થાય છે ને દેહમા આસક્તિ છૂટે છે. અનભિજ્ઞ
 (વિષયોને સુખદાયક જાણી તે સાથે ચિત્તનું એકપણું તે અભિજ્ઞ
 અને તેવું ન હોવું તે અનભિજ્ઞ). ઈષ્ટ અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમા સમ

।યતત્વ-સમતા ગખવી ને અનન્ય યોગથી અહૈતુકી, અન્યભિચારિણી ભક્તિ, આત્મચિંતન અથવા ઈશ્વરસ્મરણનો પ્રવાહ અરુખલિત ગહેવો જોઈએ વિવિકત દેશમેચિત્ત અને જનમમુહ પગ અગતિ એકાતસેવી પ્રકૃતિ અને બાહ્યર્મ્મી જનોના સપર્કમાં અગતિ એટલે અપ્રીતિ, અધ્યાત્મ જ્ઞાનનિત્યત્વ, આત્મસંજ્ઞા જ્ઞાનમા નિત્ય નિગત હોવું, તેનો જ આશય કરવો. તત્ત્વજ્ઞાનાર્થ દર્શન, તત્ત્વજ્ઞાનનો જે અર્થ મોક્ષ, તેનો જ, તેના સાધનનો જ નિગતર વિચાર. આ બધા જ્ઞાનના સાધનો તથા લક્ષણો પણ છે. શ્રી ભાગવતમા પણ એકાદશ સ્કંધમા સાધુ પુરુષોમા નીચે પ્રમાણે બીજીમ લક્ષણો હોવા જોઈએ એમ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર જણાવે છે. પાંચાના દુખને સહન ન કરનાર, સર્વ પ્રાણી એનો દ્રોહ ન કરનાર, ક્ષમાવત, સત્યવાદી, ઈર્ષ્યાદિકથી ગદ્ધિત, સુખ-દુઃખમા સમાન ગહેનાર, રક્તિત પ્રમાણે સર્વનો ઉપકાર કરનાર, વિષ-યોથી અક્ષોર્મ્ય મનવાળો, ઈન્દ્રિયોન્ને વિજય કરનાર, કોમલ મનવાળો, સદાચારી, પગ્ગ્રહ ગદ્ધિત, લૌકિક સુખને માટે પ્રયત્ન ન કરનાર, શાત, સ્વ-ધર્મમા દૃઢ બુદ્ધિવાળો, માત્ર મારો જ આશ્રય કરનાર, આત્મ-તત્ત્વનું મનન કરનાર, સાવધાન, વિકારગદ્ધિત, દુઃખ વખતે ધીરજ નખનાર, ક્રુધા, તૃષ્ણા, શોક, મોહ, જરા ને મૃત્યુને પોતાના વિષે ન માનનાર, માનની ઈચ્છા ન ધગવનાર, બીજાએને માન આપનાર, ઉપ-દેશ કરવામા કુશળ, કોઈને પણ નહીં કરનાર, દયાથી જ સર્વ કર્મ કરનાર તથા વિવેકી હોય તેને જ સાધુ મહાત્મા પુરુષ જણાવે. ”

આ બધા દૈવી ગુણો ક્રમવાર આચારમા ઉતારવાના નથી, તેમાથી ગમે તે એકને સંપૂર્ણ રીતે જીવનમા ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે તો પણ બીજા બધા આપોઆપ જ આવે છે આ ગુણો સંપાદન કરવાનો સર્વોત્તમ રસ્તો સતત આત્મચિંતન અથવા ભગવાનનું નામ-સ્મરણ છે. આસુરી સંપત્તિનો પ્રભાવ મન ઉપર પડવા માટે ને વિકારો ઉત્પન્ન થવા માટે કે તરત જ સ્વ-સ્વરૂપનું ચિત્તન શરૂ કરવું, આમ

કરવાથી સર્વશુભોને ઉદય થતા માંડે છે, મલિનતા ચિત્તમાંથી નષ્ટ થાય છે ને આત્માનુસધાન દઢ થાય છે.

કર્મનો અચળ નિયમ આપણી ઉન્નતિમાં બાધક થવાને બદલે કેવી રીતે સદાયક થઈ પડે છે તે વિષે પણ દૂંઠામાં વિવેચન અંદાજી અરથાને તહીં ગણાય. ઈશ્વર નિર્દેષ છે. સર્વ મનુષ્યોને પોતપોતાનાં નિયમોનાં ફળ આપે છે. જે જે રીતે કર્મ કરવામાં આવે તે તે પ્રમાણે જ ફળ મનુષ્યને મળે છે. પૂર્વ જન્મનાં જે કર્મો ફળ આપવા તૈયાર થાય છે તે દેવને નામે ઓળખાય છે. કર્મો ત્રણ પ્રકારના. સંચિત, પ્રારબ્ધ અને ક્રિયમાણ. આપણા ઉપર જે સુખ દુઃખ આવી પડે છે તેને માટે આપણે પોતે જ જવાબદાર છીએ. જ્યારે આપણા ઉપર આપત્તિ આવે છે ત્યારે આ વાતનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે ને દોષ બીજા ઉપર ઢોળવાની વૃત્તિ ચિત્તમાં ઉદ્ભવે છે, પણ આ અજ્ઞાનનું જ પરિણામ છે. કોઈ બીજો મનુષ્ય આપણને દુઃખ આપવામાં નિમિત્ત થાય તો પણ સમજવું કે તેનું કર્મ આપણા કર્મના પ્રત્યાધાન રૂપે જ છે, મનુષ્યના મનમાં જેવી વાસના ઉભી થાય છે તેવું કર્મ તે વખતે તે કરે છે. સામાન્ય રીતે વાસનાઓ શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારની હોય છે, તેથી મનનો પ્રવાહ શુભ અને અશુભ એમ બન્ને માર્ગે વહે છે. તેને પુરુષાર્થથી અશુભ માર્ગે વહેતો અટકાવેલો જોઈએ ને શુભ માર્ગમાં લઈ જવો જોઈએ. પૂર્વ અભ્યાસથી અશુભ વાસનાઓનો સમૂહ દઢ થયો હોય તો પણ આત્મશક્તિથી, પુરુષાર્થથી તેને સારે રસ્તે વાળી શકાય છે. સંસારમાં લોકો જેનો દૃઢ ચિત્તથી અભ્યાસ કરે છે તે તે વસ્તુ રૂપ જ મન થઈ જાય છે, તેથી મનને ઉત્પન્ન-સંસ્કારી કરવા માટે શુભ વિચારો દ્વારા તેના ઉપર સતત સારા સંસ્કારો નાંખવાની જરૂર છે. ગઈકાવે કરેલી કુક્રિયા જેમ આજે કરેલા સદાચરણથી નષ્ટ થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે પૂર્વ જન્મનું કર્મ આ જન્મના પુણ્ય કર્મોથી ટળી જાય છે. કોઈ વખતે આ જન્મમાં કરેલો

વખતે પૂર્વ જન્મનો પુરુષાર્થ વધારે પ્રબળ હોય તો આ જન્મના પુરુ-
 પાર્થનો પરાજય થાય છે; પણ તેથી ગભરાવાનું કારણ નથી, ઉલટો
 વધારે પરિશ્રમ કરી દેવને નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એક
 વાર કર્મનો અબાધ્ય નિયમ આપણા મનમાં ઠસાવ્યો કે જે જે સ્થિતિ,
 સારી કે નહારી, આપણી છે તેને માટે આપણે પોતે જ જવાબદાર
 છીએ અને આપણે ક્રિયામાણ કર્મથી સર્વ સંચિતનો નાશ કરી શકીએ
 તેવી શક્તિ આપણામાં મોજુદ છે, અને આ માન્યતા અનુસાર આ-
 ચરણ કરવા માંડીએ એટલે આત્મશ્રદ્ધા અને સ્વાશ્રયીપણું એની મેળે
 જ આવે છે. દેવ ઉપર આધાર રાખીને બેસી રહેવાની કુટેવનો પરિ-
 ત્યાગ થાય છે. શ્રી. યોગવાસિષ્ઠમાં શ્રી રામચંદ્રજીને ઉપદેશ આપતાં
 શ્રી. મહર્ષિ વસિષ્ઠજી જણાવે છે કે, “ દેવ સર્વ કારણોથી અને
 કાર્યથી રહિત છે, માત્ર પોતાની કલ્પનાજનથી જ કલ્પી કાઢેલું” છે,
 તે મિથ્યા છે, તેની જરા પણ દરકાર ક્યાં વિના તેનો ત્યાગ કરીને
 પુરુષાર્થનો જ આશ્રય કરો. ” “ પુરુષનો જન્મ પુરુષાર્થનું ફળ મેળ-
 વવાથી જ સફળ ગણાય છે, આમ સમજીને પોતાના ઉદારમાં તત્પર
 રહેવું, અને તત્પરપણાને સારાં શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી, મહાત્મા પુરુ-
 ધોના અને પંડિતોના સેવનથી સફળ કરવું. ” “ દેવ અને પુરુષાર્થના
 સંબંધમાં બહુ જ વિચાર કરનારા પંડિત પુરુષોએ આવો નિશ્ચય કર્યો
 છે કે પુરુષાર્થ કરવાથી જ દેવનો પરાજય થાય છે. જે દેવ કેવળ
 પોતાની કલ્પનાથી માની લેવામાં આવેલું છે, સર્વ ઉદ્યોગ ને કર્મોથી
 રહિત છે તથા મિથ્યા છે, તેવા દેવની તમે અપેક્ષા છોડી દઇને ઉત્તમ
 પુરુષાર્થનો જ આશ્રય કરો. જે કર્મ છે તે પોતાની વૃદ્ધિ પામેલી વા-
 સના જ છે અને વાસના પોતાના કારણભૂત મનથી જુદી નથી પણ
 તે રૂપ જ છે, અને મન પરમાત્માના વિવર્તરૂપ હોવાથી પરમાત્મારૂપ
 જ છે. આ ઉપરથી જે દેવ છે, તે કર્મ જ છે. જે કર્મ છે તે વાસના

સત્યના પંથે

લેખક :—શ્રી. ગુમાનસિંહજી નાથુસિંહજી સોલંકી

આજકાલ સત્યના માર્ગે જવું, એ આધુનિક પ્રાણીમાત્રને પણ જ કંઠેથી ધાગે છે. કેટલાક તો એ પંથ પર પોતાની દૃષ્ટિ સરખી મે પડવા દેતા નથી, તો પછી આ શ્રેયસ્ માર્ગને અપનાવી-પોતાના સ્વઆચાર-લુભા મુકવાની વાત જ શી કરવી. ભગવદ્દેશ છે કે, જે જીવ મારા (ભગવાનના) તત્ત્વ-જ્ઞાનના માર્ગ પ્રતિ ખીંક ખતાવે છે, તેને હું પણ સામે ખીંક ખતાવું છું, આથી આત્મ-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનોથી પણ વિમુખ રહે છે, ત્યારે હું જે શુદ્ધ-સમ્બિદ્યાનંદ-પૂર્ણજ્ઞ મિઠાલા-બાધિત ભૂતમાત્રનો આત્મા, આવી ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપસ્થિતિથી વંચિત રહે એમાં આશ્ચર્ય શું હોય. આ કેટલું આળસ ! શું આળસની જડતામાં નિરશામાં પગધીન બની જીવન વ્યતીત કરશો ? હવે તો આ દુર્જન ગદાસી આળસને તમારા શરીરમાંથી ફર કરી, હાથ ધાઓ અને કમર કરો ' સત્યના પંથે ' એ જ વ્યક્તિ માર્ગના જીવનનો ચરમ-ઉત્કૃષ્ટનો શ્રેયસ્ માર્ગ છે આત્માની ઓળખનો દિવ્ય-માર્ગ છે. પોતે પોતાની ઓળખ કરવાથી, સમસ્ત જ્ઞાંત્રીની ઓળખ સહજસહજ થઈ જશે. " જ્ઞાતાદેવ તુ કૈવલ્યમ્ " જ્ઞાનથી જ સત્ય-સ્વરૂપ આત્માની પિછાન થઈ શકે છે. આત્માની ઓળખ થવી એને જ વેદાંતની ભાષામાં કૈવલ્ય

મુક્તિ કહેવામાં આવે છે. પોતાના 'સ્વ' ને જાણ્યા સિવાય, કયારે પણ
 કોઈ મુક્તિ મેળવવાને લાગ્યવાન થયો છે ખરો કે ? પગદેશ જતા પહેલાં
 કયાંથી, કયા રસ્તે જવાશે તેનું જ્ઞાન મેળવવું પ્રથમ અગત્ય છે. તેમ
 સત્યના માર્ગે જતા, સત્યના માર્ગનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ આવશ્યક
 છે. આ તત્ત્વ અનુભવગમ્ય જ્ઞાન કેને જઈને પૂછશો ? પૂછો કોઈ સાચા
 અનુભવી બ્રહ્મવિદ્વન્નિષ્ઠ મહાન પવિત્ર-સત્ મહાપુરુષ પામે જઈને.
 મીઠા વગરના દાળ શાક જેમ જેસ્વદ લાગે છે, તેમ અપરોક્ષ અનુભવ
 વગરનું જ્ઞાન શુષ્ક અને તર્કવાદથી ઊઠાજાય ભરપૂર વૈખરી-વાણીના
 પરિશ્રમરૂપ નિર્રથક હોય છે. આવા તર્કવિતર્ક શુષ્ક જ્ઞાનથી સત્યાભિ-
 મુખ થવાનું નથી અદ્વૈત પૂર્ણબ્રહ્મને પ્રતિપાદન કરનાર વેદાન્ત-પ્રધાન
 ત્રયી, શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુ દ્વારા શ્રવણ, મનન અને તેના પગ
 શાસ્ત્રાનુસાર દ્વિદિધ્યાસન કરવાથી જ યથાવત્ તત્ત્વજોષની જાગૃતિ
 થાય છે બ્રહ્મવાદમાત્રથી પ્રલાપ કરવો, તેના કગતા આચરણમાં મૂકી
 સત્યનું શોધન કરવું એ જ શ્રેષ્ઠ છે હવે સત્યના પથ પર આરોહણ
 કરતા પ્રથમ સત્યના પથનું જ્ઞાન કેમ કેવી રીતે થાય, તે વાત પગ
 આવીએ. આ બાબત સંક્ષેપમાં જ વિચારીએ આ જ્ઞાન ધણું જ
 ઉદુન્ન-સૂક્ષ્મ છે, એટલે મહિન બુદ્ધિથી સમજાય તેમ નથી. એને માટે
 સ્વચ્છ બુદ્ધિની જરૂર છે. સ્વચ્છ બુદ્ધિ એટલે શાસ્ત્ર સરકારવાળી,
 મહાત્મા-સદ્ગુરુની કૃપાથી દ્રવીભૂત થયેલી નગ્ન વિશુદ્ધ, એક જ સત્ય
 વસ્તુ જાણવા માટે તીવ્રતર જિજ્ઞાસાવાળી બુદ્ધિ અર્થાત્ 'હું જ બ્રહ્મ
 છું' આવી દૃઢ નિશ્ચયવાળી ઉપરોક્ત પવિત્ર બુદ્ધિથી મૂળ (આત્મ)
 વસ્તુ પર જે પડ (આવરણ) છે તેને હટાવી દેવા સતત પ્રયત્ન કરવો
 જમીનમાં દાટેલા ધનને પણ બહાર કાઢતા કંઈક સાધાગણ્ય શ્રમ પડે છે,
 તે, આ પાત્ર ભૌતિક શરીરરૂપી જમીનમાં દાટેલા આત્મ-ધનને
 બહાર કાઢતા કેટલો ભગીરથ પશ્ચિમ વેઠવો પડશે તેના સુઘ-વાચક
 પોતે જ વિચાર કરવા કૃપા કરી લે.

પ્રથમ જે દરય-વસ્તુ 'ઈદં' શુદ્ધિવૃત્તિ વડે જાણવામાં આવે છે તેને જૂલનાં શિખો, એ દરય-ભાવને (જગત-ભાવને) મૂળ સહિત મનોવૃત્તિમા પ્રવિષાપન કરી, મનોવૃત્તિને અંતઃકરણમા, અને અંતઃકરણને પંચાંગે શુદ્ધિ-અધ્યયનનંદ સ્વરૂપ આત્મામા પ્રવિષાપન કરી, રોષ ભાષે ભાષ જ રવઃપમા એકમેક થવું. આ સ્વરૂપ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા અતિશય પુરુષાર્થની જરૂરીયાત છે. સામાન્ય-સાધારણ પુરુષાર્થે કંઈ શ્રેય સાધ્ય થાય નમ નથી, જગત આપણને જૂલે તે પહેલાં જગતને આપણે જૂલી જતુ જગત-ભાવ ભુલાયો, તો જગતની અન્તર્ગત ગહેલો દેહભાવ પણ જૂલાયેલો જ જમજવો. જે જે વૃત્તિ અંતઃકરણમાંથી ઉત્પાન પામે તે તે બધી વૃત્તિ આત્માની જ સફરણા છે. આવી રીતે જ્ઞાનચક્ષુથી-અનુભવચક્ષુથી અનાત્મવૃત્તિઓને પોતાનો સ્વ-સ્વરૂપમાં એકાકી કરી દેવી. આથી દેહ-ભાવની જડ જતી ગહેલો સત્ય-માર્ગ-થી જ આત્મપ્રદેશની અનિર્વાચ્ય-મીમા (હદ) હાથ આવે છે. અત્રે 'સીમા' શબ્દ અમર્યાદિત-ભાવમાં છે. આત્મ પ્રદેશમાં પદ્ધતિયા પછી ફરતર ભવાદર્શન્યક્રમા પુનઃગમન થવું નથી જેમ રેલવે-ગાડી પોતાના નિયત કરેલા સ્ટેશને જઈને છૂટી જાય છે, તેમ દરય-વસ્તુનો નિષેધ કરતાં કરતાં આવધિજૂત સ્વાત્મા જ અવશ્ય રહી જાય છે. પ્રતિદિન, પ્રત્યેકપણે એકને જ (જાણને જ) જોવાનો અનુભવ કરવો. પછી ક્યાં ગહેલો હર્ષ-ગોષ અને દુઃખ ! એ બધા 'સ્વ' ના જ મંથાઓ છે. ખાંડમાંથી બનેલા કૂતરા-ગધેડા-હાથી અને સર્પ ઉપાધિ બેદે નામ-માત્રથી બેદ પામેલાં છે, વસ્તુતઃ ખાંડથી અતિગંભીર કંઈ જ નથી. તેમ એક જ જ્ઞાન-પરમાત્મામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા દેવ-મનુષ્ય-તિર્યગ્ આદિ પણ ઉપાધિ બેદે નામ માત્રથી જ બેદ ભાવને પ્રાપ્ત થયેલા છે. પાન-આર્થિક આત્મદષ્ટિથી એક જ જ્ઞાન અનેકરૂપે જ્ઞાનાંડમાં વિલસી રહ્યો છે, આત્મ જ્યારે ચાપાત્મ્ય સમ્યક્ પ્રકારે જ્ઞાન થાય ત્યારે જ જ્યાં જુઓ ત્યાં જ્ઞાન જ જ્ઞાન અનુભવાશે. ઉદ્ધૃષ્ટ નિઃશ્ચયવાળા આત્મ-

બંધુઓ, 'હું' ને 'તું' માં જરૂરે ભેદ નથી. ભેદ તો આપણા સ્થૂળ શરીરનો છે, શરીરભેદે તો હું તેમ જ સૌ કોઈ ભ્રુજ જ. વિવેક દષ્ટિથી આપણે નામરૂપને બાધિત કરતાં અભેદ જ છીએ. 'હું' તે જ 'તું' અને 'તું' તે જ 'હું'. આંખે આંખ તો મિલાવો. ભુઓ એક જ દષ્ટિ. ભેદના પડા બાળ્યા મિવાય, પડા (આવગણ) એથે હુપામ્ ગ્રહેણ વિશુદ્ધ ચૈતન્ય આત્મ-દેવતાં દર્શન નથી જ થવાના. જે વસ્તુના ઉપર પડે હોય છે ત્યાં સુધી તે પોતાના મૂળ સ્વરૂપે પ્રતીત થતી નથી. અસલ સ્વરૂપે તો ત્યારે જ જણાય, કે જ્યારે પડે દૂર કરવામા આવે. સ્વયંભ્યોતિ એકરૂપ ચૈતન્ય આત્મ-દેવ પર ગ્રહીત, સુક્ષ્મ અને કાચુ શરીરરૂપી પાંચભોતિક ત્રણ પડાઓ ઉપરઉપરી છે. એક જ પડા નીચે ગ્રહેલી વસ્તુ યથાવત્ત નથી જણાતી, તો એક ઉપર એક એમ ત્રણ સામટા મડદા હોય ત્યારે તે વસ્તુ જણાશે ખરી કે? નહિ જ જણાય.

મત્તના માર્ગમાં આરંભ થતા પ્રથમ ઉપરોક્ત ત્રણ પડાઓ વાડ રૂપે હોવાથી માણસ અહીંથી જ અટકી જઈ ગોયાં મારે છે. એટલે ત્રણ શરીરમાં મમે તે એકને 'પોતાનું' સ્વ-સ્વરૂપ માની તેમાં જ અલંબુદ્ધિ કરે છે. આ પડા આપણા નથી, એ તો દેખાવ આભાસ માત્ર છે. પંચીકૃત-અપંચીકૃત પંચભૂતોના છે. એ ભૂતા સ્વરૂપે પણ આપણે નથી. આપણે તો સૌથી ન્યાગ પર અને અસંગ, અનાત્માના ધર્મોથી ગદ્ગત, કે જોનાથી અન્ય શ્રેષ્ઠ વસ્તુ અધિક જગતમા વિદ્યમાન નથી એક જ શુદ્ધ અગ્નિદાનંદ પરિપૂર્ણ સર્વવ્યાપક ક્ષણાત્મા સિવાય અન્ય નથી એનો સુદૃઢ અનુભવ, અનુભવી ક્ષણવિદ્યવરિષ્ઠ મહાનુભાવી પુરુષોને પ્રત્યક્ષ છે. પ્રાણીમાત્ર પાગમાર્થિક દષ્ટિથી ભૂતકાળમાં પણ મુક્ત હતા, વર્તમાનમાં પણ છે, અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ ગ્રહેવાનાજ. જે પુરુષ હૃદય-મંથિને એટલે હૃદયમાં વહેલી ભેદરૂપી ગાંઠને શાનામિથી જાગીને ભસ્મીભૂત કરે, તો સમસ્ત જગતનું હૃદય એ પોતાનું હૃદય

છે એવો અપરોગ અનુભવ પ્રતિબંધ ગણિત હાય. અખિલ જગતનો આનંદ સ્વરૂપાનુભવથી જુદો નથી પ્રતિપક્ષે દેહાદિદ્વારા ક્રિયા કરતા જલચક્રવર્તી આત્મા દૂરસ્થ-અસંગ અને નિર્લેપ છે. આ આત્મવિચારની નીચેના માનવ જેમ જેમ અનુભવ-વિજ્ઞાનરૂપી ખીણમાં અર્પિત

। ઉતરતા જશે તેમ તેમ એની રિચ્છાતિમા રૂપાંતર થવું જશે

• સ્વરૂપસ્થિતિ પર જઈને ઉભો ગટેગે. એકાન્તમાં એમી એવી

ઉચ્ચત્તમ સાત્ત્વિક ભાવના કરે છે, “ હું જ સર્વત્ર સર્વદા, સર્વાવ-

સ્થામાં ગમનારો ત્રિશૂળ અગાધિત અચળ નિર્વિકાર બ્રહ્માત્મા છું”

આ તત્ત્વભોવને વર્તનમાં મૂકી, અનુભવી અનંત શક્તિસ્વરૂપ ચેતન્ય

દેવનો અનુભવ કરવો મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે આત્મજ્ઞાન સ્વિચાલ અન્ય

કોઈ શ્રેષ્ઠ માર્ગ નથી. જન ચર્ચાશ્રેષ્ઠ માર્ગ હોય, તો તે એક જ

આત્મજ્ઞાન છે, આ જ્ઞાનતત્ત્વ વેદ, કૃતિ-સ્મૃતિ-ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર

ગીતાદિ પ્રમાણુબદ્ધિત પુનઃવાર કરે છે. કયા સુધી નિદાદેશીની ગોદમાં

પોલીશ ? પ્રાતઃસ્નિ સુષોદ્ધ થતા આ નાશવંત-ક્ષણભંગુર શરીર મૃત્યુ-

દેવની સમીપમાં જાય છે. તેથી મૃત્યુદેવની પામે શરીર પહેલે તે

પહેલા આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવો ઉચિત છે. શરીરરૂપી સાધન ગયું તો

પગવાની ગયા, પછી ક્યાંય આશય મળશે નહિ. સાધન વિના સાધ્ય

વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અત્યારની વિષમ રિચ્છાતિ, લગાઈનું ભગ-

પૂર વાતાવળ, ખૂનામ-કી, રોગનો ઉપદ્રવ, ભૂખમરો અને મોઘરાતી-

કાલકૂટવત્ એરી હિમાવયથી અખડ શાંતિ મેળવવી હોય, તો અનુ-

ભવીયા મદાન સમર્થ પુરુષોપ્રતિ તેમ જ વેદાંત પ્રમાણથી સિદ્ધ થયેલા

સર્વમાન્ય આત્મજ્ઞાનના પંથ પર આગે ને આગે કૃત્ય કરો. આસુરી

સપત્તિ પર વિજય મેળવો. પ્રમાદ અને આગસને હાથે, અહંતા

ને મમતાના ગંધનને જ્ઞાનાગ્નિથી ભરમીભૂત કરો, પછી ત્યાં શું અનુ-

ભવાશે ? કેવળ બ્રહ્મ, બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ જ હસ્તામલકવત્ પ્રતીત થશે.

“ શુભરથ શીઘ્રમ્ ” આ લોકોક્તિ ન્યાયે શુભ કામ તાત્કાલિક

કરવું કાંઈ તેમ જ વડીલનું મુતતવી ન જોવા દેવું એ વાતને દૃઢ
કેવા માટે એક આપ્તપુરુષન વાક્ય સ્મૃતિમા લાવીએ,

“ કાંઈ કરતા આજ કર, આજ કરતા અમ
પલમે પગલ્ય હોયગા બૂઝિ કરેગા કમ ”

મુખાઈ જતી ટ્રેન પોતાના માર્ગમા આવતા સ્ટેશનો પસાર
કરતી જેમ મુખાઈ નિયત કરેના વખતે પહોચી, છુતી જઈ વિશ્રાંતિ
લે છે, તેમ પ્રત્યેક જીવાત્માએ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી ટ્રેનમા બેસી, સસાર
તેમ જ આસુરી સપત્તિરૂપી સ્ટેશનો પસાર કરી, ગન્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્ય
(નિજ સ્વરૂપ સાક્ષાત્કારરૂપી) સ્થાનપર, આ પચ્ચભૌતિક શરીર મૃત્યુ
દેવના હાથમા જતા પહેલા, પહોચી જઈ (આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરી)
જન્મમરણ રહિત અખંડ શાશ્વત નિર્ગુણદમા વૃત્તિ તદ્રૂપ કરી, સ્વરૂ
પમા ગળી ઈર્ષ નિરૂપા વિશ્રાંતિ લેવી તો જ સ્વરૂપાનંદ સદોદિત
તૈલધારાવત, જ્ઞાનચક્ષુ (આત્માનંદ) આગળ એન્ગેક ચંદ્ર નિત્ય નૃત્ય
કરશે પ્રીતમ મહાત્મા કહે છે કે, “ તત્તા તાર આપ તપાસ, કયાથી
આન્ધો કયા છુ જાશ ” તેમ દરેકે પોતાનું જ મૂળ શોધવું જોઈએ
પોતાનું મૂળ શોધવાથી સારામે બ્રહ્માડનું મૂળ હાથ આવશે વિવેક
દૃષ્ટિથી જોતા આપણા નિજ અધિજ્ઞાન સ્વરૂપભૂત મહાન તેજસ્વળ
આત્મ-દેવમા જ, અખિલ જગતની અધષ્ટિત ધટના માયાના પ્રમુખ-
પણા નીચે આભાસ કથન માત્ર નૃત્ય કરી ગઈ છે આભાસમા પ્રતીત
યતા સર્વ બનાવો, સમગ્ર વસ્તુઓ, મૃગજલવત્ મિથ્યા છે લખવું,
ખોલવું યા કહેવું સ્વેચ્છ છે, કિંતુ તદનુસાર વર્તન કરવું યા અનુભવવું
મુશ્કેલ છે આત્મસાક્ષાત્કારરૂપી સત્યનો પથ અનુભવગમ્ય છે અનુ-
ભવનો યે પણ વિષય નથી, એ તો છે અનુભવ સ્વરૂપ. જો આત્મા
અનુભવનો વિષય થાય, તો ધટાદિ પદાર્થવત્, જડતા, અનિત્યાદિ
દોષોની પ્રાપ્તિ થાય જે વેદ શ્રુતિ સ્મૃતિ આદિ તથા અનુભવીઆ
મહાન બ્રહ્મવિદ્ વરિષ્ઠ પુરુષોને ઇચ્છનીય નથી જ ન્યા મુખી જ્ઞાન-

રૂપી સૂર્ય અતઃ કન્ધ-પ્રદેશ પઃ પોતાના તીવ્ર કિરણો ફેકશે નહિ ત્યા
 સુધી અજ્ઞાન-અધિકાર દૂર થશે નહિ જ્ઞાનોદય સૂર્યને પ્રગટાવવો એ
 મનુષ્યના સ્વ-પુરુષાર્થ ઉપર આધાર રાખે છે. જો કે જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય
 તો પ્રાણી માત્રના હૃદય-પ્રદેશમાં પ્રગટેલો જ રહે છે છતાં પ્રગટેલાં
 પ્રગટાવવા માત્ર અવિધા-પડેલો દૂર કરવાની જરૂર છે. ' આ શરીર
 મારું છે ' એમ કહેવું એ પારકાની વસ્તુ પચાવી પાડવા જેવી વાત
 છે અન્યની વસ્તુને પોતાની માનવી એના જેવી બીજી મૂર્ખતા
 કઈ? જેમ ભાડે ગણેલા ધનને ' આ ધર મારું છે ' એમ કહેવાથી
 જેવડે એ ભાડે ગણેલા ધનનો કબજો છોડવો પડે છે અને ગમે ત્યાં ભટ-
 કવું પડે છે તેમ પચ મહાબૂતો પાસેથી આ શરીરરૂપી ભાડે ગણેલા
 ધનને જ્યારે સત્યસ્વરૂપ પન્માત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય, ત્યારે એ શરીર-
 રૂપી ભાકુતી ધરને વિના તકરારે સુપ્રતઃ કન્ધુ' તે પહેલાં જો આપણે
 એમ કહીએ કે ' આ શરીર મારું છે ' ત્યારે આપણે આ મોક્ષના દ્વાર
 બ્રૂત પ્રાપ્ત શરીરને ગુમાવી દઈ અનેક હલકી ચોતિમાં પશુપક્ષી વગે-
 રેના શરીરમાં ભટકવું પડે છે અન્યની વસ્તુને પોતાની અપનાવી
 લેવામાં કેટલું દુઃખ છે તેનો અનુભવ મહાત્મા શ્રી પ્રીતમની અમૃત-
 વાણીથી જોઈએ

“ સામગ્રી સૌ હરિ તણી, ભોગવતો સ સાર-

મારું મારું કરી રહ્યો, તેણે આપે માર ”

પન્મકૃપાળુ પરમાત્મા સૌને સહજસહજ મયાયોગ્ય સત્યના પથની
 આખી કરાવી, નિજનદમાં તદ્દનતા કરાવે એવી હાર્દિક પ્રાર્થના

શ્રી. શંકરાચાર્યના જ્ઞાનયોગ

અને

શ્રી. અરવિંદના પૂર્ણયોગ

બન્નેની તુલના

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક—સ્વા. શ્રી. માધવતીથલ

મિથ્યા શબ્દનો અર્થ

શ્રી. શંકરાચાર્યના સિદ્ધાંત પ્રમાણે જીવ, જગત, માયા વગેરે મિથ્યા છે, બ્રહ્મ સિવાય બીજું બધું મિથ્યા છે. તેની સામે પક્ષના તેની સામે એવી દલીલ કરે છે કે. જો જીવ, જગત વગેરે મિથ્યા છે તો મિથ્યા માનનાર શાની મિથ્યા બોજન શા માટે કરે છે, મિથ્યા કપડા શા માટે પહેરે છે, મિથ્યા ટ્રેનમાં મુસાફરી શા માટે કરે છે, મિથ્યા શિખ શા માટે કરે છે, મિથ્યા આશ્રમ શા માટે રાખે છે, અને મિથ્યા પત્રવ્યવહાર શા માટે કરે છે ? વગેરે વગેરે.

તેથી મિથ્યા શબ્દનો અર્થ જરાગર સમજવાની જરૂર છે. મિથ્યા વસ્તુ એટલે જે વસ્તુ એક દશામાં સાચી જેવી હાગે અને વ્યવહારને મોઝા પડે ત્યાં, હતાં બીજી દશામાં જેનો બાધ થઈ જાય. જેમકે

સ્વપ્નાનો વ્યવહાર સ્વપ્નની દશા વખતે જોડો હોવા છતાં સાચા જેવો લાગે છે તેનાથી વ્યવહાર પણ થાય છે, તે વખતે બૂલ પકડી શકાતી નથી; છતાં જાગ્રત થતા એ બધો પ્રપચ્ચ જોડો માલુમ પડે છે એવો સૌનો અનુભવ છે, તેથી તેને મિથ્યા કહેવામાં આવે છે; તેવી જ રીતે જાગ્રતનો દૃત વ્યવહાર જોડો છે અને તેનાથી વ્યવહાર થાય છે, છતાં ૫ બૂલ અજ્ઞાનવાળી દશામાં પકડી શકાતી નથી અને જ્ઞાન થતાં એટલે અદૃતભાવ જાગ્રત થતા દૃત વ્યવહાર સ્વપ્નાના જેવો જ મિથ્યા માલુમ પડે છે. નવી દશામાં જાગૃતું તેનું નામ “ ઉત્થાન ” છે. નવી દશામાં ‘ ઉત્થાન ’ થાય ત્યારે પહેલી દશાના ધર્મ મિથ્યા લાગે છે. જે દશા બાહ્ય યત્ન બાજુ તે સાચી નથી પણ તે દશામાં રહીને તે દશાની બૂલ પકડવો મુશ્કેલ પડે છે.

જેમ ધ્રુવડને દિવસે અધાર્માં લાગે છે, તે અધાર્ માની તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરે છે. અધાર્ માણસની દષ્ટિએ નથી છતાં ધ્રુવડ તે છે એમ માની લે છે. ધ્રુવડની દશામાં તે બૂલ પકડવી મુશ્કેલ પડે છે.

સાચું અધાર્ અને સાચું અજ્ઞવાણું સાથે રહી શકે નહિ, પણ માણસનું અજ્ઞવાણું અને ધ્રુવડનું અધાર્ સાથે રહી શકે છે, એટલે કે કલ્પિત વિરહ ધર્મ સાથે રહી શકે છે; જેમકે જન્યમાં કેઈને સર્પ, દંડ, જલધારા, માળા દેખાય છે. ત્યાં સાચી વસ્તુ એક છે અને મિથ્યા વસ્તુ ચાર છે, તે મિથ્યા વસ્તુ વ્યવહારને યોગ્ય થાય છે, તેથી જેને સર્પ દેખાય છે તે બહીકથી લાગે છે.

હાલ ૬-૭ મહિના થયાં સરકારે એક કલાકનો વધારો કરેલ છે, તે ટાઈમ જોડો છે, મિથ્યા છે, એકદમ બાહ્ય થાય તેવો છે, છતાં, માણસોને નવા કાળની ટેવ લગભગ પડી ગઈ છે તેથી સાચો યત્ન ગમેલ છે અને તે મિથ્યા હોવા છતાં તેનાથી વ્યવહાર ચર્ચ શકે છે.

Waking condition destroys the dream com-

pletely એટલે જગત દશા સ્વપ્ન પ્રપંચનો તદ્દન નાશ કરે છે; તેમ આત્મજ્ઞાનની દશા, જગતના દૂત વગેરે પ્રપંચનો તદ્દન નાશ કરે છે, એટલે કે જ્ઞાન યથા પછી જગત નિર્વિશેષ બ્રહ્મરૂપે રહે છે. જગત અવસ્થાનો પ્રપંચ અને તેનું જ્ઞાન સાચાં હોય તો સુષુપ્તિમાં રહેવાં જોઈએ, સમાધિમાં રહેવાં જોઈએ, કલોરોદ્દેશમ્ વખતે અને મૂર્છા વખતે અને નિશા વખતે પણ રહેવાં જોઈએ; પણ તે રહેતાં નથી તેથી આપણું જગત એ માત્ર આપણી જગત અવસ્થાના જ્ઞાનનું એટલે મિથ્યા જ્ઞાનનું પરિણામ છે.

ન્યારે બ્રહ્મનો અનુભવ હોતો નથી ત્યારે જે દેખાય તેને અનાત્મા અથવા જગત કહે છે અને તેને સાચું માની વ્યવહાર કરે. એને અભ્યાસ અથવા મિથ્યા જ્ઞાન કહે છે. જ્ઞાની પુરુષોનો અદ્વય વ્યવહાર શરીરના પ્રારબ્ધ યોગે રહે છે, તેને તેઓ સાચો માનતા નથી અને અજ્ઞાની તેને સાચો માને છે એટલો તફાવત છે; છતાં જ્ઞાની પુરુષો વધારે વ્યવહાર કરે, તેમાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થવા દે તો તેમનું જ્ઞાન ટકવું નથી અને બીજા માણસો વ્યાજબી રીતે તેમના ઉપર આક્ષેપ કરે છે.

શ્રી. અરવિંદના મન પ્રમાણે જીવ કે જગત એ મિથ્યા નથી પણ બ્રહ્મની શક્તિનાં પરિણામ છે અને જેઓ માત્ર જગત અવસ્થાના અનુભવનો જ વિચાર કરે છે તેમની દૃષ્ટિએ એ વાત સાચી પણ લાગે છે. શ્રી. અરવિંદનું માનવું એવું છે કે અત્યંત જ્ઞાનનિષ્ઠ યર્ષ આત્મામાં લય થવું કે જે વખતે જગત સાક્ષત્ હોવા છતાં જગતનું અજ્ઞાન રાખવું એ એક પ્રકારનું અજ્ઞાન છતાં જ્ઞાન-સમાધિ કહેવાય છે, તે બ્રહ્મની શક્તિનો એક છેડો છે. બીજો બાજુ ક્રિયામાં ક્રિયામય યર્ષ સર્વથ આત્મા તે વખતે પણ તેની ક્રિયા ચલાવતો છતાં આત્માનું અજ્ઞાન ધારણ કરવું એ એક પ્રકારની અજ્ઞાન સમાધિ છે. તે તેની શક્તિનો બીજો છેડો છે પણ બન્નેમાંથી એક છેડો અથવા બન્ને સચ્ચિ-

દાનંદના મૂળ સ્વરૂપને પરિમિત કરી શકતા નથી, કારણ કે સમ્યક્-દાનંદનુ સ્વરૂપ બન્ને દશાધી અતીત છે, તે પરબ્રહ્મ છે.

એ મન ઉપરથી એમ જણાઇ આવે છે કે એકાગ્રતાથી એક પ્રકારનું અજ્ઞાન અથવા અલ્પજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, આ કારણને દૂર કરી શકરાચાર્યના વેદાન્તમા ચિત્તની એકાગ્રતા કરતાં ચિત્તની વિશાળતા ઉપર વધારે ભાર દેવામા આવેલ છે. શરૂઆતમા ચિત્તનો વિસ્તાર કરના માટે અને પૂર્ણ જ્ઞાન માટે ચિત્તને આત્મા તરફ વાળી તેને એકાગ્ર થતા શિખવવું જોઈએ પણ પછી તરત ચિત્તને વિશાળ બનાવવું જોઈએ બ્રહ્મનો અર્થ બૃહત્ છે, એટલે વિશાળતા છે. યોગી બ્રહ્મનો અનુભવ એકાગ્રતાથી અમુક અમુક જગ્યાએ કરે છે. જ્ઞાની બ્રહ્મનો અનુભવ ચિત્તની વિશાળતાથી બધી જગ્યાએ કરે છે, તેથી યોગીને ધ્યાનમાથી ઉઠ્યા પછી જગત દેખાય છે. બ્રહ્મજ્ઞાનીને જગતની જગ્યાએ બ્રહ્મ દેખાય છે, તેથી જ્ઞાનીની સમાધિ નિત્ય બની રહે છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગમા એકાગ્રતા સાધન છે અને વિશાળતા ફળ છે. Relaxation of mind is more important than Concentration of mind

વળી બ્રહ્મદશામા નામ અને રૂપના જ્ઞાનની જરૂર પણ નથી નામ અને રૂપવાળું જગત માત્ર એક જગત દશાના અનુભવમા સાચું છે, બીજી દશામા તેનો બાધ થાય છે તેથી તે મિથ્યા છે. તે નામરૂપવાળા જગતનું વાસ્તવ સ્વરૂપ બ્રહ્મ છે તેથી બ્રહ્મનું જ્ઞાન થતા જગતના વાસ્તવ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે અને નામ અને રૂપના જ્ઞાનની જરૂર રહેતી નથી. કારણનું જ્ઞાન થયા પછી કાર્યના જ્ઞાનની જરૂર રહેતી નથી

ઠાઈ એમ કહે છે કે જ્ઞાની પુરુષમાં અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન અને અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓ આવવી જ જોઈએ, અને તેણે બધા પ્રકારનો અનુભવ સેવો જોઈએ, પણ એ વાત સાચી નથી. જગતમા અ-

નંત જીવો છે અને તેમનાં અનંત પ્રકારના જ્ઞાન છે, તે બધા જ્ઞાન મેઈને થઈ શકતાં નથી; વળી બધા પ્રકારના અનુભવની જરૂર રહેતી હોય તો ચોરી કરવાનો અનુભવ પણ બધા જ્ઞાની પુરોએ લેવો ને-
ઈએ, પણ જ્ઞાની પુરોએ ચોરી કરતા ન આવડે તેથી તેનું જ્ઞાન આજી
યતું નથી, ઉલટું તેનું જ્ઞાન વખણાય છે તેથી આ જગતમાં બધા
પ્રકારના અનુભવ લેવાની જરૂર નથી અને કોઈ લઈ શકતું નથી.
મચ્છર કે માછલાને જગત કેવું દેખાય છે, તે અનુભવ લેવાની જરૂર
શાસ્ત્રોમાં માનેલી નથી.

કોઈ કન્યાના વિવાહ વખતે તેના સાસરના પક્ષનાં માણસોની જાન
આવે છે, તેમાં તે બધાને ઝોળખતી નથી અને તેને ઝોળખવાની જરૂર
પણ નથી; છતાં તે એમ જાણે છે કે “આ મધું મારે માટે છે.” તેવી
જ રીતે આ જે કોઈ નજરે આવે છે, તે બધા પ્રપચનો મૂળ હેતુ
જીવ-જલની એકતા કરવાનો છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમસ્કંધમાં
જ્યાં શ્રી કૃષ્ણના વિવાહની વાત આવે છે, ૧૬૧૦૮ સ્તોત્ર સાથે
તેનો વિવાહ થાય છે, ત્યાં જુદા જુદા સાધનથી જીવો જલ સાથે
એકતા પામે છે એમ સમજવાનું છે. આવો જલભાવ પ્રાપ્ત થયા પછી
તેને ટકાવવા માટે પુરુષાર્થની જરૂર છે, નહિતર પ્રારબ્ધ કર્મનો વિરોધ
ને અતિથય વધી જશે તો આનંદ મળશે નહિ. જ્ઞાન કરતા પ્રારબ્ધ
કર્મ મોટું છે કારણ કે જ્ઞાન થયા પછી કેટલાકને તેનું જોગ લાગે છે
અને પ્રારબ્ધકર્મ કરતાં યોગ વધારે બળવાન છે એમ જીવનશુદ્ધિ વિ-
વેકના લેખક શ્રી વિદ્યાગુપ્ત સ્વામીનું માનવું છે. બીજા કેટલાક જ્ઞાન
થયા પછી પ્રારબ્ધકર્મ માટે અવિદ્યાનો લેશ માનતા નથી. તેનો વધારે
ખુલાસો પાછળના પ્રકરણોમાં આવશે.

જલભાવમાં જલ પ્રગટ રહેવું જોઈએ. જનમતની જે ક્રિયા સુક-
પ્તિમાં બાધ પામે છે તે મિથ્યા હોવા છતાં જનમત વખતે તેને જ્ઞાની
પુરો મિથ્યા માને છે અને યોગીઓ તેને સાચી માને છે અને જલથી

અભિન્ન માને છે. બન્ને રીતે અદ્વૈતભાવનું સ્ફૂર્ણ રહે છે, છતાં આનંદમા સ્થેગ કે નીચે પ્રમાણે ગ્રહે છે.

મન પ્રાણ અને શરીરમા રહેલ સામાન્ય મનુષ્ય બીજાથી વિલકત ગ્રહે છે અને દ્વંદ્વમા ફસે છે મનની ઉપર વિજ્ઞાનમય કોશ છે તે દશામા સર્વનો અધિભક્ત બાવે અનુભવ થાય છે એટલે કે એક પ્રકારનો સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. આનંદમય કોશમાં આનંદ છે પણ તાગતમ્પવાળો એટલે મોદ, પ્રમોદ વગેરે ભાવવાળો ગ્રહે છે, તેથી પણ અતીતદશામા સ્વરૂપનો સહજ આનંદ છે. ત્યાં પુરુષ પ્રકૃતિની એકતા (મધમા રહેલા અનેક રસની માદક) ગ્રહે છે. ત્યાં પુરુષ પ્રકૃતિને ભોગવતો નથી કારણ કે જન્ય આનંદ ક્ષણિક હોય છે.

શ્રી. અરવિદના મતમાં પ્રકૃતિ સાચી માનેલ હોવાથી તેનું રૂપાંતર કરીને “ જન્ય આનંદ ” ભોગવવા તરફ લક્ષ ગ્રહે છે, શ્રોમદ્ ભાગવતમા દશમસ્કંધમાં ભગવદ્-જન્ય આનંદ ભોગવવાની સાધના છે અને એકાદશસ્કંધમા સ્વરૂપ આનંદનો અનુભવ ભોગવવાની સાધના છે. પૂર્ણ લકતને, પૂર્ણ યોગીને, અને પૂર્ણ જ્ઞાનીને એ દશા સહેલામાં સહેલી છે-સ્પષ્ટ છે. માત્ર સામાન્ય મનોમય અવસ્થામાં રહેલ મનુષ્યને જ તે અધગમા અધરી લાગે છે.

તેથી અહ કારને એમ લાગેવું બોધ્યે કે તેનું જ્ઞાન એ અજ્ઞાન છે, તેની સકિત એ બાળકનો તગ્ગડાટ છે, તેનો ગુણ એ અવગુણ છે. જ્યારે તે પ્રભુને શરણે રહી પ્રભુભાવને પોતામાં અવતરવા દે ત્યારે જ તેનો મોક્ષ છે. આ સાધનને વેદાન્તમાં જીવતા વાચ્યાર્થનો ત્યાગ કહે છે અને લકિતમાર્ગમા લકતની સરણાગતિ કહે છે. બન્ને રીતે જીવતા જીવનનું પરિવર્તન કરવું પડે છે, અને જ્યારે પરિવર્તન થાય ત્યારે જીવન જીવન મિથ્યા લાગે છે.

શ્રી. શંકરાચાર્ય કહે છે કે જ્યાં આનંદનો અનુભવ લેતાનો હોય સંસારના સુખની પેઠે આત્માનું સુખ ભોગવવાનું હોય ત્યાં “ જન્ય આનંદ ” હોય છે, તે આનંદમાં બે વસ્તુ વચ્ચે સંબંધની જરૂર ગ્રહે

છે. વ્યવહારમાં જે આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે તે સંબંધવાળો હોય છે અને તેથી તેનો નાશ થાય છે. તેવી જ રીતે જે આત્માનો આનંદ ઉત્પન્ન થશે તો તેનો નાશ થશે, તેથી આત્માનો આનંદ આત્માના સ્વભાવમાં ગ્રહેલો છે એમ જ્ઞાની પુરૂષો માને છે. ને આનંદનું જ્ઞાન જ્ઞાનીને રહે છે કારણ કે આત્મા સ્વસંવેદ છે, પણ તે આનંદ કેવી રીતે ભોગવાય છે તે જીવની અજ્ઞાનદશામાં રહીને જાણી શકાય નહિ. જેમ ઉંઘમાં સુખ છે પણ તે કેવી રીતે મળે છે, તે જગ્યા પછી જાગત દશાના સંસ્કારથી જાણી શકાતું નથી, તેમ બ્રહ્મ દશાનો આનંદ જીવ દશાથી જાણી શકાય નહિ. કુંવારી કન્યા પરણેલી સ્ત્રીની વાતો સાંભળી તેનું સુખ જાણી શકે નહિ.

વૈષ્ણવો એમ માને છે કે જીવ-જન્ય આનંદ અનિત્ય છે પણ ભગવદ્-જન્ય આનંદ અનિત્ય હોઈ શકે નહિ. વળી જે જન્ય આનંદ સ્વીકારવો હોય તો કાંઈક પણ સંબંધ સ્વીકારવો જોઈએ અથવા કાંઈક પણ સંબંધ કરે તેવો ભેદ સ્વીકારવો જોઈએ. તેથી વૈષ્ણવો ભગવાનની ગોપી થવાનું વધારે પસંદ કરે છે; પણ એ આનંદ મળે ત્યાં સુધી પ્રકૃતિની શુદ્ધિ માટે ગોપીઓની માફક વિરહનું દુઃખ ભોગવવું જોઈએ. વૈષ્ણવોને નિર્ગુણ બ્રહ્મનું સુખ સુકું લાગે છે અને વૈકુંઠનું સુખ એટલે ભગવદ્-જન્ય આનંદ મધુર લાગે છે, જનાં વૈકુંઠમાંથી જલ્ય અને વિજલ્ય પડ્યા છે તેથી જન્ય આનંદ અનિત્ય થાય છે એટલું જ્ઞાની પુરૂષો માને છે.

શ્રી. શંકરાચાર્ય એવા ભગવાન માગે છે કે જે દશામાંથી પડવાનું ગ્રહે નહિ. જે અનુભવ જાણ્ય થઈ જાય તે સાચો નથી, તે મતમાં બ્રહ્મ અને પ્રકૃતિ અથવા માયા એવી બે વસ્તુ નથી. બ્રહ્મ શિવાય બીજું જે કાંઈ મનમાં આવે તે અધ્યારોપ થશે અને તેનો અપવાદ કરવો પડશે, જતાં કલ્પિત વિરહ ધર્મ સાથે ગદી શકે છે. ઉપર કહ્યું તેમ મુવડનું અંધારું અને માણસનું અજ્ઞાનનું સાથે ગદી શકે છે, તેમ જ-

ગવાનનો અદ્વૈતભાવ માણુસનો દૃષ્ટિપત દ્વૈતભાવ સાથે નહીં થકે છે તે દૃષ્ટિપત દ્વૈતભાવ મિથ્યા હોવા છતાં વ્યવહારને મોઘ્ય થઈ જાય છે અને બીજી દશામાં તેનો બાધ થાય છે. જેમ સ્વપ્નનો આનંદ અને સ્વપ્નનો અવસાં દૃષ્ટિપત અને મિથ્યા હોવા છતાં તે દશામાં વ્યવહારને મોઘ્ય થાય છે પણ જગત યતાં તેનો પત્તો લાગતો નથી. તેવું જ જગતના વ્યવહાર માટે સમજવું છે. માયાના એવી ત્રિચિત્ર લુચ્ચાર્થ છે કે ક્યાંથી આવી એની તપાસ કરવા જશો તો તે જતી ગ્હેશે. *Maya stands for want of enquiry*

જ્ઞાનયોગમાં માયાની બગાડ તપાસ થાય છે તેથી જ્ઞાનીને માયા મળતી નથી, તેથી જ જ્ઞાની પુરૂષો અજાતવાદ અને વિવર્તવાદ માને છે.

વિગટના સ્થાનમાં અને બ્રહ્માના સ્થાનમાં સમષ્ટિના અભિમાનથી સમષ્ટિના મુખનો અનુભવ મળે છે પણ તે સ્થાન નિત્ય ન હોવાથી ત્યાં માત્ર સ્થાનધર્મ ગ્હે છે તેથી તે જ્ઞાનીનું લક્ષ્ય નથી. ત્યાં ઉપાસ્ય દેવની સાથે ઉપાસકનો સંબંધ યતા જન્ય-આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે પણ ત્યાં જીવનું પરિચિન્નપણું તદ્દન નાશ પામતું નથી. મુધારો અને બગાડો માયામાં છે, એ માયા આત્મામાં નથી, તેથી આત્મ દશામાં કાંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી અને બીજી દશામાં એટલે માયાનો દશામાં કર્તવ્યનો છેડો આવતો નથી. માયા ગદિત જે શુદ્ધ બ્રહ્મની દશામાં છે તે દશામાં સર્વાત્મભાવ ગ્હે છે, પણ ત્યાં સંબંધ વગરની એકતા છે અથવા એવી એકતા છે કે સંબંધનું જ્ઞાન રહેતું નથી, પણ એ દશા સમજવી એ સામાન્ય માણુસ માટે બહુ અઘરું કામ છે, તેથી શરૂઆતમાં ભક્તિ કરીને બધું એક સત્તાથી ચાલે છે એવો અનુભવ લેવો જોઈએ. બધું છે, છતાં એક સત્તાથી ચાલે છે તેને one power Government કહે છે. તે પછી આગળ વધતા એવો અનુભવ થશે કે જેમાં સત્તા નથી તે વસ્તુ નથી. તેથી જે

જીવમાં સત્તા નથી તો જીવ એવી કોઈ વસ્તુ નથી. એ દશામાં જીવ અને જગત મિથ્યા લાગશે. જ્યાં સુધી જીવ અને જગત સાચાં લાગે છે ત્યાં સુધી જીવ જીવદશામાં છે. જ્યારે વસ્તુ એક છે એવું ભાન થાય ત્યારે જ્ઞાન પણ એકરૂપ રહેશે અને આનંદ પણ એકરૂપ રહેશે અને પડવાની જગ્યા રહેશે નહિ, કારણ કે પોતે સર્વત્ર છે એવું ભાન પણ જ્યાં દશામાં રહે છે.

• જો નામ રૂપવાળું જગત સાચું છે એમ માનવામાં આવશે તો નામરૂપવાળું સુખ પણ સાચું છે એમ માનવાની ભૂલ થઈ જવાનો સંભવ છે. સંસાર ભગવાનની સત્તાથી ચાલે છે પણ સંસારનું સુખ એ ભગવાનનું સુખ નથી; તેથી સંસારમાં જીવનારની અંદર સંસાર રહેવો જોઈએ નહિ, અને અંદર સંસાર નહિ રહે એટલે બેદ મટી જશે, અને બેદ મટી જશે એટલે એક અખંડ શુદ્ધ બ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈ નથી એની ખાતરી થશે.

બધા પ્રકારના સાધનમાં મુખ્ય મુશ્કેલી દેહનો અધ્યાસ છોડવાની છે. મનનો અધ્યાસ અને પ્રાણ અને વાતનાનો અધ્યાસ છૂટી શકે છે પણ દેહનો અધ્યાસ છોડવો બહુ મુશ્કેલ છે. જગતને મિથ્યા માનવું જેટલું સહેલું છે તેટલું પોતાનો જીવભાવ 'મિથ્યા માનવો' એ સહેલું કામ નથી, તેથી ભકિતમાર્ગવાળા શરીરને ભગવાનની સેવામાં લગાડીને દેહાભિમાન દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને ભગવાનને ધરેલો પ્રસાદ જમીને શરીરનાં પરમાણુ ફેરવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. હઠયોગી પ્રાણનો સ્વભાવ ફેરવીને તેની અસરથી દેહનો અધ્યાસ છોડવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને જ્ઞાની દેહથી પોતે અસંગ છે એમ માની એ ભાવમાં નિષ્ઠા કરી દેહનો અધ્યાસ છોડવાનો પ્રયત્ન કરે છે; છતાં એ બધામાં કોઈ દેહના મૃત્યુને જીતી શક્યા નથી એવું શ્રી અરવિંદનું માનવું છે. તે કહે છે કે દેહનું મૃત્યુ પણ જીતવું જોઈએ અને આપણી મરજી પ્રમાણે જગતના કલ્યાણ માટે અવતાર લેવા હોય તો તે માટે પણ

જૂનવાણી સ્વરૂપોથી સ્વતંત્ર થઈ ગયો છે, પણ જોને હજી પોતાના મનનું પૂરેપૂરું મમાધાન કરે એવો પ્રકૃત ધર્મ મળ્યો નથી પૂર્ણ પ્રાર્થના માટે તોત્ર ધૃષ્ટા હોવા છતાં તેને જૂના ધાર્મિક સિદ્ધાંતો ઉપર, કે ઇશ્વર ઉપર આસ્થા એસતી નથી, જેને પરિણામે તે અશ્રદ્ધાળુ અને નારિતક અને છે, અને કેટલીક વાર તો ધર્મની વિરૂદ્ધ પણ ખડો યર્ષા જાય છે. તેમ છતાં તેના અતગતમાના ઉદાહરણ આધ્યાત્મિક જીવન માટે જરૂર તલસાર છે. જે સનાતન સત્યને નવીન સ્વરૂપમાં રજૂ કરવામાં આવે, અને તેમ દરી આ યુગના મનુષ્યની માન્યતાઓ સાથે મેળ ખાય એવી રીતે તેનું પ્રતિપાલન કરવામાં આવે, તો હજી પણ ધર્મ મનુષ્યજીવનની ઉન્નતિનું બળવાન હથિયાર અને એ નિઃસંશય છે વર્તમાન યુગના મનુષ્યની આ જરૂરીઆત પૂરી પાડવા દક્ષિણે-શ્વરના સતનો આ વિભાવ થયો હતો આધ્યાત્મિક જીવનનો અસીમ આનંદ કેવો હોય છે તે દર્શાવવા, તેમ જ ધર્મમાત્રોના આડાઅવળા વળાંકોની પાછળ છુપાયેલા ઇશ્વરને પકડી પાડીને જગતને હાજરાહજૂર બતાવવા માટે તેમણે જન્મ ગ્રહણ કર્યો હતો.

૧. ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ

‘ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ છે?’—આ એક મૂળભૂત પ્રશ્ન પણ ધર્મ અવલખી ગ્રેહ છે ભૂતકાળના મહાન તર્કચિન્તકોએ ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સાબીત કરવા જે દલીલોનો ઉપયોગ કર્યો છે, તે બધી જો કે તે સમયના મનુષ્યોની શ્રદ્ધા સાચવી શકી હતી, પણ અર્વાચીન યુગનો મનુષ્ય તે દલીલોને સ્વીકારે તેમ નથી, કાંણુ એ બધી દલીલો ઇશ્વરની હયાતીનો અચૂક પુરાવો આપી શકે એમ નથી પરિણામે વર્તમાન યુગનો માનવી ઇશ્વરના અસ્તિત્વમાં શંકાશીલ અને છે તર્ક-શક્તિ ઉપર અવલખી ગ્રેહી બધી દલીલો અગાઉના સમયમાં ઇશ્વરની હયાતીની મજબૂત સાબીતી તરીકે લેખાતી, પણ વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનને મળે, અત્યારે તો, મનુષ્ય તદ્દન ભુદી જ રીતે વિચારતો થઈ ગયો છે.

ઈશ્વરના અસ્તિત્વ સંબંધી આગલા યુગની દલીલો મુખ્યત્વે ત્રણ વિ-
ભાગમાં વહેંચી શકાય તેમ છે;—(૧) માનવમનની અંદર ઈશ્વ-
રના અસ્તિત્વ સંબંધી સ્વાભાવિક પ્રેરણા તથા શ્રદ્ધા ગહેલી છે,
' ઈશ્વર છે '—એવી મનુષ્યોની દૃઢ શ્રદ્ધા તેના અસ્તિત્વના પ્રમાણ રૂ-
પ ગણાય, શાસ્ત્ર આવી સર્વ સાધારણ અને પ્રબળ ઈશ્વર અપૂર્ણ
રહેવાને સમજાવેલી હોય એમ માનવુ વિચિત્ર લાગે છે. (૨) આ
વિશ્વના આદિ કારણ રૂપે કોઈ હોતું જોઈએ, અને તે આદિ કારણ
મશ્વર છે, એવી જોગ્ય પ્રકારની દલીલ છે. (૩) સર્ગનમાં જ્યાં
જુઓ ત્યાં ઉચ્ચ હેતુ પ્રચલિત થાય છે, દરેક રૂચના સહેતુક છે, એ
પરથી સામીત થાય છે કે એ સહેતુકતા પાછળ કોઈ વિચારશક્તિ રહેલી
હોવી જોઈએ, અને તે વિચારશક્તિ ઇશ્વર છે.

(અપૂર્ણ)

કિરણકલાપ-ગ્રેમ, વેરામ અને કમ્બરભક્તિના ભાવ પૂરી ઉદ્યમા
ચેતના પૂરે એવાં કાવ્યનો સંગ્રહ— કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

ભગવદર્શન-ગાન, ભક્તિ અને આત્માનુભવના ઉદ્દગારોથી ભરપૂર
જનોનો સંગ્રહ, ધર્માખરા સ્વા. ગમતીયાનાં કાવ્યોનો અનુવાદ છે.
કીંમત રૂ. ૦-૮-૦

મીરાં અને રાણા-મીરાંનો વૈરાગ્ય; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની એકનિષ્ઠ
અને અદ્વૈતકી ભક્તિ; અને એ ઇષ્ટપ્રાપ્તિ માટેનો ચિત્તનો તલસાદ
દેખાડતો એક ધર્મસંવાદ કીંમત રૂ. ૦-૨-૦

આ ત્રણે પુસ્તકો તદ્દન નવવી કીંમતે અપાયા છે, અને જૂત
આખર સુધી જેનારને એથી પણ સસ્તી કીંમતે આપવા કહાડયા
છે. કીંમત ત્રણેની રૂ. ૦-૧૨-૦. પોસ્ટેજ જુદુ.

મહારાષ્ટ્રના આદિ કવિ મુકુન્દરાવ પ્રણિત મરાઠી

ગ્રન્થનો અનુવાદ

પરમામૃત

પુષ્કળ વિવેચન સાથે હાધર્મિ તૈયાર થયો છે. ધ્યાનની પ્રક્રિયા
સમજવા માટે તો આ ગ્રન્થ અભેડ છે. ધ્યાનમા જે જે સાવધાનતા
નખવી વ્નેષજે, મનને વિરોધી વિચારોમાંથી ફવી રીતે પાછું વાગવું,
અને સરલ ગેતે કઈ રીતે આત્માનુસધાન કરાવવું, એનું સ્પષ્ટ
વર્ણન આ અનુભવગ્રન્થમાં છે. પૃષ્ઠ ૨૪+૬૬:—કીંમત રૂ. ૦-૮-૦
ઉત્થાનના પ્રાદેશોને રૂ. ૦-૬-૦. પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

પ્રબન્ધક-‘ઉત્થાન’

ગાન. સાહિત. આશ્રમ-જોડાકિરેપુર

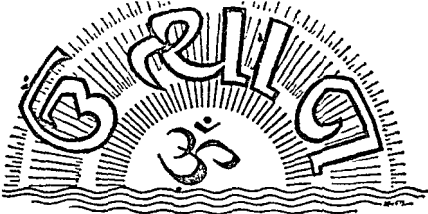

“ આત્મચિન્તક પુરુષે એકાન્ત પ્રદેશમાં ઇદ્રિયોને જોતા વિપયોમાંથી પાછી વાળીને અને અન્તઃકર્ણને પોતાના કાણુમાં, લાવીને જેમવું, આત્મામાં સ્થિર થઇને કોઈ પણ બીજા આધાર નો આશ્રય ન લેતા શુદ્ધચિત્ત રહી કેવલ જ્ઞાનદૃષ્ટિદ્વારા એક આત્માની જ ભાવના કરવી. આ વિશ્વ પરમાત્મસ્વરૂપ છે એવું ચમત્ક્રમે જોને બધાના કારણરૂપ આત્મામાં લીન થવું. આવી રીતે જે પુરુષ ચિદાનન્દસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે એને બાહ્ય કે આન્તરિક કોઈ પણ વસ્તુનું જ્ઞાન રહેતું નથી. સમાધિ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં એવો વિચાર કરે કે આ મંપૂર્ણ ચરાચર જગત કેવલ જ્ઞકાર માત્ર છે. આ મંસાર વાચ્ય છે અને જ્ઞકાર એનો વાચક છે. અજ્ઞાનને લીધે જ મંસારની પ્રતીતિ થાય છે; જ્ઞાન થયા પછી તે એમાંનું કશું રહેતું જ નથી. ”

અધ્યાત્મરામાયણ-રામગીતા

રમણલાલ નાનાલાલ શાહે સ્વા સ્વયંજ્યોતિર્નાથ મુ છાયાગરેપુર, એમને ખાદે વડોદરા, રાવપુરા, અસોક પ્રિન્સરીમા હાથુ, અને ત્યાંથી પ્રકાશન, તા. ૧૫-૪-૧૯૪૩.

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય ધરાન્ નિશોધત ।
 ઊઠો સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો;
 આત્મમંબોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવો.

તાંત્રી:
 સ્વા. સ્વયંજ્યોતિ તીર્થ
 જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
 છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

અનુક્રમણિકા

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
નિવેદન-૩૭૪૧
પુસ્તકાલયને ખાસ લાભ૭૪૨
મુક્તસંગ : સમાચર ...	શ્રી. તંત્રી૭૪૩
અંચરીકાર૭૪૫
નિલાડો	મૌ. કુમુદ ઠાકોર૭૫૭
“ ગા ” ને... ...	અ. મૌ. સુરવ્યકાન્તિ	
	પ્રતાપરાય દેસાઈ૭૫૮
ધર્મતત્ત્વ ...	શ્રી. સ્વમદત્ત૭૬૧
વેદાન્ત અને વ્યવહાર ...	સ્તા. શ્રી. અઢિતાનંદજી૭૬૪
શ્રી શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ અને		
શ્રી. અરવિંદનો પૂર્ણયોગ ...	સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી૭૭૯
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસનો વારસો ...	શ્રી. જયંતીલાલ મં. ઝોઝા૭૮૧
કાગ્જસત્તા-કાર્યસત્તા ...	શ્રી રમણીક અ. મહેતા૭૮૮
શ્રી. રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ		
એક અંગ્રહિ ...	શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકોર૮૦૪
પ્રસંગગદ્યુત્તિતંત્રી૮૧૨

શ્રી સદ્ગુરુસ્તુતિશતકઃ—શ્રી શુરદેવની અદ્વૈતુકી ભકિતનું સ્વરૂપ સમજાવતું, વેદાન્તપ્રતિપાદિત અદ્વૈતજ્ઞાનની દૃઢતા કરાવે એવું, એકસો અનુષ્ટુપમાં ગૂંથેલું ભકિતભર્યું અષ્ટક સ્તોત્ર. ક્રીંમત ૦-૩-૦ પૌ. ૦-૦-૯

શ્રી સદ્ગુરુ શિક્ષાશતકઃ—વેદાન્તમાં આવતી લગભગ ૫૫ પ્રક્રિયા પ્રમાણે મનન અને નિદિધ્યાસનમાં ઉપયોગી થાય તેવું ભુજંગ વૃત્તમાં ગૂંથેલું આ શતક નિત્યપાઠમાં ઉપયોગી થાય એવું છે. ગરલ લાખા અને ગંભીર લાવ એ અનો વિશિષ્ટતા છે. ક્રીંમત ૦-૩-૦ પૌ. ૦-૦-૯

ખાલજીવન

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ

મુંદર સચિત્ર સસ્તું માર્ગદર્શક માસિક

તાંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪ : ભેટચોપડી સાથે

‘ખાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

ખંચીકરણપટ:—વેદાન્ત પ્રમાણે સૃષ્ટિ તથા યરીરના સમસ્ત તત્ત્વોનું જોળખાણ કરાવનાર આ પટ, જડા કાગળ ઉપર તખ્તામા મઢાવામાં એવી રીતે છાપેલું છે. ખંચતત્ત્વ, પચપ્રાણ, ખંચકોષ, પચજ્ઞાનેન્દ્રિય, પચકર્મેન્દ્રિય ત્રણરીરીર, ત્રણ અવસ્થા, વગેરે બધી વસ્તુઓની ઝીણમટ શાસ્ત્રી સમજણ આપીને એ બધાના સ્થાન તથા ક્રિયા સમજાવ્યા છે. વેદાન્તનું કાષ્ઠખણ પુસ્તક વાંચતી વખતે સાથે રાખવાથી, અથવા તે પહેલાં આનો વિચાર કરી જવાથી વેદાન્તનો વિષય બહુ જ સરલ યથા પડે એવી આની ગોઠવણ છે. હિંમત પોસ્ટેજ સાથે આના બે

ત્રિપુરાહસ્ય-જ્ઞાનખંડ

હિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ ભેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રશંસા પામ્યું છે. શ્રાદ્ધકોને એ આઠ આનાની હિંમતે મળી ગયે છે. પોસ્ટેજ દોઢ આનો વધારો.

એમાં ધ્યાનની સમજણ છે, જ્ઞાનની ચોખવટ છે, ઉપાસનાનો મમ છે, સમ્મિની પદ્ધતિ છે, અને સદાનંદ સૌને સરખો ઉપયોગી થાય તેવો અભ્યાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સરલ ઉકેલ છે, કે નહીં પુસ્તક વાંચનાર મનમા તૃપ્તિ થાય, પછા વખતથી જેવા પુસ્તકની ચોધમા દેતા, તે મળી આવ્યું એવો સતોષ થાય.

‘ઉદ્યાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે અંક એના ભેટ પુસ્તક ત્રિપુરાહસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે દાનુ રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોસ્ટેજ સાથે મળી રહે એમ છે. તેમાં એકલું પુસ્તક જ બાર આનાની હિંમતનું થાય છે. બધાં મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ વાચન તત્ત્વજ્ઞાનનું મુંદર શિક્ષણ આપે છે. થોડી જ નકલો બચેલી છે. અને બીજે વર્ષે શ્રાદ્ધકોની વધતી જતી માગણીને કારણે એ લઘુ વેચાઈ જવાનો સંભવ છે. વિશેષ માહિતી માટે લખો:—

પ્રબન્ધક ‘ઉદ્યાન’ ડાહ્યાડેપુર, ૫૧, મુન્શીપલ,

ઉત્થાનનું:—અધ્યાત્મવિદ્યાનું: માસિક પત્ર /

વાર્ષિક લલાજમ ભેટ પુસ્તકના પોસ્ટેજ સાથે
 દિંદ ૧ આક્રિકા એક અંકની કિંમત
 રા. ૩-૮-૦ રા. ૮-૦ રા. ૦-૬-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર રા. ત્રણ ૫

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી સરૂ થાય છે, અને વર્ષ વચ્ચે આઠક થનારને પાંચલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫ થી તારીખે રવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજદીકની પેક. ઓ. માં તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી લખનારને જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કિંમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર બ્યવહાર કરનારાઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે આઠકનંબર સાથે લખવું. જવાબ માટે હુમેશાં પૂરતી ટિકિટો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લલાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી ખાણું મોકલવા ઉપરાંત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરો પ્રમાણભૂત પત્ર બીકવો. (૬) 'ઉત્થાન' વડોદરામાં છપાય છે અને ત્યાંથી ગ્વાના થાય છે; પરંતુ એ સંબંધે બધી પત્રબ્યવહાર નીચેના મુત્તામે કરવો.

બે આનાની ટિકિટો મોકલી નમૂનાનો અંક મંગાવી જુઓ.
 પ્રબન્ધક, ઉત્થાન, છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

પ્રેમાવતાર ચૈતન્ય દેવ

લેખક : નર્મદાશંકર બા. પંડ્યા

પ્રેમભૂતિ શ્રી ગીરાંગ મહાપ્રભુનું ૨૫૦ પૃષ્ઠમાં લખાયેલું આ એક લક્ષિતરસથી ભરપૂર, અને દિવ્ય ભાવોના ભંડાર જેવું પુસ્તક છે; સુંદર કાપડનું પૂકું, અને સારા કાગળપર છપાયેલું પુસ્તક સૌએ વાંચવા જેવું છે.

મૂળ કિંમત રા. ૨-૦-૦; ઉત્થાનના આઠકોને માટે રા. ૧-૮-૦

પ્રબન્ધક 'ઉત્થાન'
 છોટાઉદેપુર-પૂર્વ ગુજરાત

નિવેદન-૩

(૧) ત્રીજા વર્ષનું લવાજમ મોકલી આપવાની સરખાત કરી કાર્યમાં સગવડતા કરી આપનારને અનેક ધન્યવાદ

(૨) સક્ષેપમાં નીચેની સૂચનાઓ કરી એક વાર ધ્યાનમાં લેવાની વિનંતી છે —

અ તા ૩૦ જૂન સુધીમાં નાણા મોકલી આપનાર માટે લવાજમ રૂ. ૪-૦-૦ છે,

ચ ત્યાર પછી રૂ. ૪-૪-૦ લવાજમ છે.

ક જોઓને પ્રાદક ન રહેવું હોય તેઓ તા ૩૦ જૂન સુધીમાં અમને એવું સ્પષ્ટ લખી નાખના કૃપા કરે, કે જેથી પાછળથી એમના નામે વી. પી ન કરાય

દ જોઓ લવાજમ નહી મોકલે તથા પત્ર પણ નહી લખે તેઓની પ્રાદક ગહેવાની અમતિ છે એમ સમજી પહેનો અ રૂ. ૪-૭-૦ ના વી પી થી નવાના થશે મહેંગાની કરીને વી. પી. છોડાવી લેવાની સૌ વ્યવસ્થા કરી રાખે

ઈ છોટાઉદેપુરના કેટલાક પ્રાદકોનાં ખીજા વર્ષના લવાજમ, હજી પણ નથી આવ્યા, તેઓ હવે વર્ષ આખરે તો અરસ મોકલી આપશે એવી શ્રદ્ધા છે, અને આવના વર્ષે પ્રાદક ગહેવું હોય તો લવાજમ મોકલી આપવાની અને ન રહેવું હોય તો તે વિષયમાં ચોખવટ કરવાની કૃપા કરે.

ખાસ — લવાજમ અગાઉથી આવ્યા વિના, કે વી. પી. થી લવાજમ ભર્યા વિના અરૂં ચાલુ ગખવાનું બને એવું નથી, એની નોંધ લેવાનું સૌ ધ્યાનમાં રાખે

(૩) આપને ઉત્થાન ગમ્યું છે, અત્યાર સુધી એને પોષ્યું છે, એટલે આ કટોકટીના સમયમાં એને ચાલુ રાખશો કે જેથી સન્નેગો સુધગતાં એનું લવાજમ ઘટાડી, બને તેટલાં-વધારેમાં વધારે પાનાનું વાચન આપી, આપની સેવા કરવામાં એ નિમિત્ત બને ।

શા. સા. આગ્રમ
છોટાઉદેપુર
તા. ૧૨-૫-૪૩

આપનો શુભેચ્છક
સ્વા. સ્વયંજ્યોતિ તીર્થ

પુસ્તકાલયો વગેરેને ખાસ લાભ

ઉત્થાન—અર્ધા લવાજમે : રૂા. ૨-૦-૦ માં મળશે

તા. ૩૦-૬-૪૩ સુધીમાં લવાજમ મોકલનારને
રૂપીઆ બેઃ પાછળથી રૂા. ૨-૨-૦

૫૨

મૂળ મોરબીના વતની પરન્તુ ઝરીઆમાં વેપાર માટે
રહેતા મેસર્સ બાઇશકર એન્ડ કું. કોલીઅરી માલેકવાળા
થી. બાઇશકર ડાહ્યાબાઇ દવે તરફથી એમનાં ૨૫૦ પર્મ-
પત્ની મહાબગવતી અ. સી. હરિકુંવરદેવીના પવિત્ર સ્મારણે
લાયબ્રેરીઓને, મુચોગ્ય સાધુમંન્યાસીઓને, આશ્રમે
તથા મઠમંદિરોને—ખાતરીપૂર્વક પત્ર તથા અર્ધું લવાજમ
આવતાં, ઉત્થાન ઉપર લખ્યું છે તેમ અર્ધા લવાજમે મળશે.
માત્ર પચાસ ગ્રાહકોને જ લાભ મળી શકે એમ છે, તેથી
જરૂરી લવાજમ મોકલી આપી ગોઠવણ કરી લેવા વિનંતી છે.

પ્રોત્સાહનવિવરણ — માણસ પોતાના શરીર તરફ નજર ફેરવે
 અને સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિની બધી વ્યવસ્થાને તપાસી જુએ તો એમાં એને આ
 આત્મ-ગાદી વિશ્વનું જ્ઞાન આપનાર પાત્ર જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે એમ જણાય
 છે એ પાત્ર જ્ઞાનેન્દ્રિયો પોતપોતાના શબ્દ, રૂપ, રસ અને
 ગંધ વિશ્વોનું અતઃપ્રજ્ઞા જ્ઞાન પ્રગટે છે ઉપરવક દ્રષ્ટિએ તો એમ
 જ લાગે કે હું આ શરીર અને ઇન્દ્રિયોના સમૂહથી ઉપજતું જ્ઞાન
 છું અને આ પાત્ર વિષયો દૃશ્ય, વાસુ અગ્નિ, જલ પૃથ્વી નામના
 પાત્ર તરવોના ગુણધર્મ છે એટલે હું એ બધાનો સમૂહ જ છું
 આત્માશ્રી સમજાવે છે કે આ અનુભવ અને અનુમાન ખોટા છે એ
 મધ્ય તરવો તો અનૈકાંતિ છે અનેક અતપાળા છે અનેક દિશા
 વાળા એટલે કે અવયવવાળા છે, ઉપરાંત એ મધ્ય ઘડીઘડી હવાય
 એવા અને એકમાથી ખીજા તરવનું રૂપાન્તર પામનારા છે એટલે
 વિકારી છે, વિનાશી છે, કશા એક નિશ્ચયવાળા નથી તેમજ એ બધા
 ભગ્ન અને સ્વપ્ન અવસ્થામાં દરમ છે, આપણા કરતા-અતઃપ્રજ્ઞા
 ને અહમ્પણાનું જ્ઞાન છે-એના કળતા જૂદા છે જન્મથી માડીને મૃત્યુ
 સૂઝીના એના રૂપને તપાસીએ તો એ બધામાં વધવટ થાય છે પણ
 એનો દષ્ટા, સાક્ષી તો હમેશાં એક જ જ્ઞાનધન, નિર્વિકારી રહે છે
 સુપુષ્પિમા તો એ બધા કાણુ જતણે કયા પલાયન કરી જાય છે
 અને છતાં એનો દષ્ટા, સાક્ષી, વિશુદ્ધ અહમ્-અવિકારી 'હું'
 જેમનો તેમ, જ્ઞાનધન સુખધન અને નિત્યરૂપે રહે છે એટલે
 આત્માશ્રી કહે છે કે સુપુષ્પિમા ને એ બધાનો લય થતા-એ બધા
 લોપાર્ધ જતા કેવળ ને 'હું' માત્ર રહે છે, અને ને હું જ્ઞાનસ્વરૂપ
 સાક્ષી, આનંદપૂર્ણ, કલ્યાણમય શિવ, બાળ રહે છે તે હું છું, અને
 આ પત્ર તરવો પત્રવિષયો પત્રજ્ઞાનેન્દ્રિયો પત્રકર્મેન્દ્રિયો, ત્રણ
 અવસ્થા એ બધું 'હું' નથી એ બધું તો વિકારી છે, વારંવાર બદલાય
 છે, એનો તો અસ્તોદય થયા કરે છે, એ અનિત્ય છે ત્યારે નિત્ય
 છું એટલે એ બધાનો બાધ કરતાં, બાકી ને 'હું' રહે છે એ 'હું'
 છું એ કેવળ એટલે એકલું અને અદ્વિતીય છે શિવ એટલે એવરકર,
 કલ્યાણમય છે, અને સુપુષ્પિમા પણ એ જ અવશિષ્ટ રહે છે એમ
 સિદ્ધ થાય છે એટલે એ 'હું' જ માત્ર વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે, પૃથ્વી
 વિકારી તરવો નથી

ઉસ્યાન

વર્ષ બીજી] મે ૧૯૪૩-વૈશાખ ૧૯૮૮ [અંક અગીઆરમો

મુક્તસંગ: સમાચર

લેખક:
તંત્રી

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ભગવદ્ગીતામાં કર્મયોગના મૂલસિદ્ધાન્તોનું
રહસ્ય સમગ્રવત્તા અધ્યાય ત્રીજામાં ચોકષુ કહે છે કે :—

યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોડમ્યત્ર, લોકોડય કર્મવન્ધનઃ ।

તદર્થે કર્મ કૌતેય, મુક્તસંગ સમાચર ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ :—હે કુંતીના પ્લાવસોયા પુત્ર ! યજ્ઞના જ અર્થવાર્થો
(ધર્મરૂપગણણ ક્રિયા) કર્મ વિનાના બીજાં કર્મ કરતાં આ લોક
બધ પામતો જાય છે. તું તો સંગથી મુક્ત રહીને કર્મ સારી રીતે કર.

આમાં “ સમાચર ” અને “ મુક્તસંગ ” બે શબ્દો બહુ સમ-

જવા જેવા છે સમાચર એટલે-સારું આચરણ-સત્કર્મ-અથવા સારી રીતે જ્ઞાનપૂર્વક કરનાં કર્મ અર્થાત્ જે શ્રવણે સ્વભાવ જ કર્મપરાયણ રહેવાનો છે એને સમ્યક્ કર્મપરાયણ રહેવા દેવું કે રાખવું. અને એમ કરતા કર્મનાં જે “ સંગ ” લાગે તેમાથી “ મુક્ત ” નેવું.

આ સંગ શબ્દનું મૂળ ગીતામાં જ આપણે શોધીએ. એમાં સંગ કરનાર, સંગ કરવાના વિષય, અને એ જેના સંબંધનું પરિણામ શું કહેવાય તે યાવ, એનો વિચાર કરવા જેવો છે. “ સંગ ” શબ્દનો ઉપયોગ ગીતામાં પ્રથમ બીજા અધ્યાયના બાસકમાં શ્લોકમાં થયો છે. અર્જુનના ચોપનમાં શ્લોકમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ, સમાધિસ્થ અને સ્થિતસ્થનો શ્રવણવ્યવહાર પૂજતા ભગવાન એનો જે ઉત્તર આપે છે, તે વિચારવા જેવો છે. અર્જુનના પ્રશ્નમાં સ્થિતપ્રજ્ઞની જે દશાનો પ્રશ્ન છે. એક ધ્યાનપરાયણ ધર્મ સમાધિસ્થ થવાની દશાનો, અને બીજી એમાંથી ભગી શ્રવણવ્યવહારના કર્મ કરતી ગતોદશાનો. આપણે એના વિસ્તૃત વિવેચનમાં ન જાનરતાં કેવળ સંગદોષનું મૂળ કે જે બન્ને દશામાં બંધનકારક છે એનો જ વિચાર કરવાનો છે બાસકમાં શ્લોકમાં ભગવાન કહે છે :—

ધ્યાયતો વિષયાન્સુસ સગસ્તેષૂવજાયતે ।

સગાન્ સંજાયતે વામઃ—

વિષયોનું ધ્યાન કરનારા પુરુષને વિષયોમાં સંગ ઉપજે છે, અને એ સંગમાંથી કામ (વિષયભોગની તૃષ્ણા) ઉપજે છે.

માનવશ્રવણે આ સ્વાભાવિક ક્રમ છે કે શ્રવણવ્યવહારમાં પરમપદને માર્ગે જતા શુભાશુભ વાસનાઓ પૂર્વસરકાગના ધર્મિ-બ્રાહ્મને લીધે, સ્વભાવને લીધે કે નવીન પડતા સરકારને લીધે કહો, પણ દૈવવ્યવહારમાં દોષ છે જ, તેથી બંધનકારક અને એમાં ઉપમાગી થઈ પડે એવા વિષયોનું જ્ઞાન, એનું જ્ઞાન, એનાં નામરૂપનું સંગબંધ, અને એનો ચિત્ત સાથેનો સંબંધ રાખવો પડે છે.

આમ વિષયોનો સંગ એ બધા કામાદિપગિવારનું મૂળ છે, એ સગમાથી મુક્ત રહીને સમાચળુ કરવાનું ભગવાન કહે છે, એ કામનાનો ત્યાગ કરવાનું કહી સગમાથી કેવી રીતે મુક્ત થવું, એનો ઉપાય અમરસંગત છે એમ આગળ અધ્યાયની શ્રી પુરુષોત્તમ સાથેની યોગસાધનામા સ્પષ્ટતાથી સમજાવે છે ત્યાં સસારવૃક્ષનું વર્ણન કરી, એનું રૂપ અનિશ્ચિત છે, અને તેથી અનિર્વાચનીય છે એમ કહી એનું મૂલ્ય કાપી નાખવાનું હથીઆગળ બતાવે છે પ્રચંડ પ્રહાર વિના જેમ વૃક્ષનું મૂળ કપાય નહીં, અને એને કાપવા માટે જેમ સતેજ કુદાડાની જરૂરીઆત છે, તેમ આ સસારવૃક્ષના મૂળોચ્છેદન માટે અમરસંગ રૂપી સત્ત્વ-હથીઆર વાપરવાની જરૂર બતાવે છે

મુક્તસંગ થવા પહેલાં સંગ અને એનું સ્વરૂપ વિચારતા વિર યોનો વિચાર કરવો પડે વિષયો જનતા શુભાશુભ નથી, પણ જે અર્થમાં એને વાપરીએ તે પ્રમાણે એનું ફળ હોય છે, એક જ હથીઆરથી આત્મરક્ષા અને આત્મહત્યા બન્ને થઈ શકે, એ જ હથીઆગથી શત્રુનો સહાર અને મિત્રની રક્ષા થઈ શકે એમા સત્ત્વ જેમ નિર્વિકાર છે, તેવું જ બધા વિષયોની બાબતમાં છે દ્વંધ સાત્ત્વિક હોવા છતાં એના સદુપયોગથી દેહમા પુષ્ટિ અને અત્યાહારથી વ્યાધિ ઉપજાવે છે, આવી રીતે વસ્તુ પોતે સારી માડી કે સાચી ખોટી નથી, પણ એમાં આરોપેની સત્યત્વની બુદ્ધિ અને એનો ચિત્તમા ચોગી જતો મમતારૂપી આસક્તિનો સંગ જ સર્વજન મધનકારક છે

કર્મમાં સાત્ત્વિક કર્તા હમેશાં ' મુક્તસંગ ' રહે છે એવું અદારમાં અધ્યાયના ૭વીસમા શ્લોકમાં પણ સ્પષ્ટ કરે છે —

મુક્તસંગાડનદંધાદી, ધૃત્યુત્સાહમમન્યત ।

સિદ્ધયસિદ્ધયાનિર્વિકાર કર્તા સાત્ત્વિક ઉચ્યતે ॥૨૬॥

અર્થ — વિરપના સંગથી મુક્ત રહેનાર, દેહમાં આત્મબુદ્ધિ વગરનો, ધૈર્ય અને ઉત્સાહવાળો, કાર્યની ધારી સિદ્ધિ કે અસિદ્ધિમાં

કર્મ કરવું અને આ ન કરવું, એવા બાહ્ય રજોગુણી વિષયોમાં પશ્ચિ-
વર્તન થયા કરે છે, પણ એમ સમજાતું નથી કે વિષયો, રથૂવું કે સૂક્ષ્મ
બધા રજોતત્ત્વોગુણી છે, એનો સંગ ન થવા દેવો એ જ મુક્તસંગ
થવાની ખરી ચાવી છે. પરમાત્માનો વિયોગ માન્યા કરવો એ યોગીની
અસંતોષ છે. શક્તિનો લડાગ પોતાનામાં ભયો કરવાની કામના ગમ્યા
કરવી અને શાક્તોની અતૃપ્તિ છે અને એવી દ્વેષની સાધના વડે દેવી
વિષયા કે સૂક્ષ્મ તત્ત્વો, દેવદેવતાઓ કે એવી એવી કંઈક ઉત્તરયની
આગમના કરવામાં, કેવળ વિષયોનું જ-પોતાનાથી પૃથક્ તરવું જ
ધ્યાન કરવાનું થયા કરે છે, આ રીતે વિષયોના ધ્યાનમાંથી વિષયસંગ,
એ સંગમાંથી રથૂવું સૂક્ષ્મ સિદ્ધિઓની કામવાસના, એમાંથી રાગ-
દ્વેષ અને એ રીતે દ્વેષના વ્યવહારમાં સદાને માટે વિશેષ, વિશેષમાંથી
દૂર ગહેના માટે હમેશા એકાન્તની શોધ અને પછી જેમ જેમ
એકાન્ત સેવન તેમ તેમ માનવસર્મૂલમાં સ્વાભાવિક આશ્રય પામવાની
મોહભુદ્ધિ-આવી કંઈક પરપરાઓ અને ઉપાધિઓ વધે જાય છે.

સાચી વાત છે આત્મશુદ્ધિની, આત્મશુદ્ધિ માટે જ યોગ; યોગ
એટલે ધ્યાન અને જ્ઞાન, ધ્યાન એટલે આત્મિક કર્મ, અને વ્યવ-
હારમાં ક્રિયા યાવ એ ગાહ્ય કર્મ, એમાં વિષયોનો સંગ ન થવા દેવો-
વિષયોનું ધ્યાન ન થાય એ જ યોગની ખરી ચાવી.

ધ્યાન કરો આત્મસ્વરૂપનું, વેદો અને ઉપનિષદોએ જ્ઞાતું નામ
વ્યતાવ્યુ છે ॐ-ૐ ॐ એ જ છે એનું નામ, એનો ધર્મ સંતોષો
એ છે સાચો અનાહત (અખડ) ધર્મ; એના ધર્મનિમય નાદથી રામે-
રામમાં આનંદ ઉલ્કાય, પ્રાણમાં અનેરી ચેતના આવે, અને એ
જ્ઞાનનંદ જ સમસ્ત કર્મનું ફલ છે એવો અનુભવ અને નિશ્ચય કેળવી
કર્મમાત્ર આત્મશુદ્ધિ માટે છે, અમંગલ રહેવા માટે છે, અને મુક્ત
સંગ રહીને જ સમાધ્યરણ કરવાનું છે એ ન જૂવતા નિરંતર આવા
જ્ઞાનવસના કર્મ કર્યા કરો. સ્વાભાવિક કર્મ થવા દો.

એટલા જ માટે અધ્યાય ઉત્તના હમા સ્ત્રોતમા કહ્યું છે કે કર્મ
તો મરણને માટે છે, યજ્ઞોમા સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાનયજ્ઞ છે, એમ એવા અધ્યાય-
ના સ્ત્રોતક ઉત્તમા સ્પષ્ટ કહ્યું છે, બધા કર્મની ઉત્પત્તિ સાક્ષાત્ બ્રહ્મ-
જ્ઞાથી છે, અને આ જ્ઞાનયજ્ઞમાથી ઉત્પન્ન થયેલો જ્ઞાનાગ્નિ બધા કર્મને
હસ્તીભૂત કરી નાખે છે અને કર્મ કરતા કરતા પણ બધું બ્રહ્મ જ છે
એવી ભાવના કરવાનું અધ્યાય ૪મા સ્થગે સ્થગે કહ્યું છે. યોગ એટલે
જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ, ગજયોગ, હૃદયોગ મત્રયોગ-આવી
આવી અનેક વ્યાખ્યાઓમા મનને ગૂચવ્યા વિના પ્રથમ વિયોગના
સ્વરૂપનો વિચાર કરીને વિયોગ છે તો તે કેવો છે ? સાચો છે કે
ખોટો ? નિત્ય છે કે અનિત્ય ? કર્મ કગ્વાથી યોગ થશે કે વસ્તુને
ઓળખી લેવાથી ? જોનો વિયોગ માનીએ છીએ તે વસ્તુ જૂદી છે કે
એક ? અસ્પૃન્ધી જૂદી માની લીધી છે ? જૂદી છે તો કેવો હૃદય છે,
અત કરણમા છે કે લોકલોકાન્તરના આકાશપાતાળમા ?

ભગવાન તો ભગવદ્ગીતાના અઢાર અધ્યાયમા અઢાર પ્રકાન્ના
યોગ વર્ણવે છે અને એમ દહીને સમગ્રનવા એ માગે છે કે જે જે કર્મ
કે વિચાર દ્વારા પરમતત્ત્વનો વિયોગ ટળીને એનો અનુભવ થાય તે
યોગ, જીવનની સક્રિય અને અક્રિય એવી બે અવસ્થાઓ છે, એ જ
અવ્યક્ત અને વ્યક્ત. એ જ છે ધ્યાનની અને જ્ઞાનની ચિત્તની અવ-
સ્થાઓ, શાત એકાન્તમા ખેરી, પ્રાણ મન, અને ઇન્દ્રિયોને નિઃશ્વેષ્ટ
કરી, પરમતત્ત્વ પ્રતિ મનને શ્રદ્ધા તથા ભક્તિથી વાળી, વિષયોના
ધ્યાનમાર્થી મુક્ત બની-તત્ત્વનો અબેદ અનુભવવો એ ધ્યાનની બાળ-
તમાં પણ સમ્યક્ આચરણ એટલે શાસ્ત્રોક્ત અને અનુભવીના ઉપદેશો
ક્રમ પ્રમાણે પરમતત્ત્વનો અનુભવ કરી નિત્યને માટે વિયોગ નાશ પામે
એવો યોગ કરવો. એ ધ્યાનની અવસ્થા. બીજી છે જ્ઞાનની અવસ્થા.
પ્રાણ ચ ચત્ત હોય, જ્ઞાનેન્દ્રિયોમા દૃશ્ય જગતનું જ્ઞાન હોય, કર્મેન્દ્રિયો
ક્રિયા કરે, ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના અર્થમા વિચરે, અને એમ છતાં પણ

વિષયોના મંથથી મુક્ત રહી તત્ત્વમાં યોગી બનીને સાધક મુક્તસંગ રહે એ સમાચરણ.

સાધક ! આ તો પ્રાસ્તાવિકપણે લખેલા થોડા સંકેતના શબ્દો છે । જે માધન કરેા એમાં સ્વતત્ર બુદ્ધિથી વિચાર કરેા । ન કુમેા શબ્દો જાળમા કે ન ખેંચાએા કોઈ વિચારહીન ક્રિયાએા પાછળ; એક ભગવદ્-ગીતાનો શબ્દેશબ્દ વિચારો, શબ્દેશબ્દે યોગ ભર્યો છે. અર્થે અર્થે આત્મદીપક ચેતવી રાખ્યા છે; તમારો વિયોગ શાન્ત થશે, અને પછી નહીં રહે વિયોગ કે નહીં રહે યોગ; નહીં રહે અજ્ઞાન કે નહીં રહે જ્ઞાન-નહીં રહે અસિદ્ધિ કે નહીં રહે સિદ્ધિ-એ બન્ને દ્વંદ્વના સંગમાંથી મુક્ત રહેશો; અરે છે તે જ રહેશો-અનુભવશો. અને તમને ખરે જ પરમતત્ત્વ સમજાશે. ભગવાનનો આશીર્વાદ ઝીલવા અધિકારી બનશો, અને ભગવદ્ભાવમાં નિત્ય પ્રસન્ન રહી, કર્મ કે કર્મસંન્યાસ, વિષય-ધ્યાન કે વિષયત્યાગ, આત્મજ્ઞાન કે ઇશ્વરદર્શન, આવાં આવાં બધાં અણુઉકેલ્યા દર્શનનાં એવાં તો અનુભવરસીઆં થશો કે શાશ્વતો, અનુભવીઓનાં વાઠયોનો મર્મ સમજશો ને કૃતકૃત્ય થશો; પુનઃ એ જ કહેવાનું છે કે :—

મુક્તસંગઃ સમાચર ॥

ગ્રન્થસ્વીકાર

૧ દેવધિ નારુપ્રધીત ભક્તિશાસ્ત્ર :—મૂળ સૂત્રો, સૂત્રાર્થ, સંસ્કૃત અને ગૂજરાતી ભાષ્યસહિત :—ભાષ્યકાર, શ્રી. તલિન મણિ-શંકર ભટ્ટ એમ. એ. શીતળાશેરી, વલસાડ. પ્રકાશક; શ્રી. હરિદાસ જીવરાજ, શાન્તિનિવાસ ૫૦ એ, ખરવા રોડ, મલાડ, મુમ્બઈ; તથા આનાની ટીકટ ખીડવાથી હોય ત્યાંસુધી પ્રકાશક તરફથી ભેટ: પૃ. ૬૫.

૨ અક્ષરદેશ :—લેખક :—શ્રી. રમેશનાથ રંગનાથ ગૌતમ, વડોદરા, પ્રકાશક :—સયાજી સાહિત્યમાળા, પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર. વડોદરા-મૂલ્ય રૂ. ૧-૨-૦ પૃષ્ઠ ૨૨૫.

૩ સત્સંગનો મહિમા :—સંપ્રદેશકર્તા સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી-પ્રકાશક, સત્સંગ મંડળ, બ્રહ્મપુરી, કચ્છ-માંડવી; પૃષ્ઠ ૩૨-મૂલ્ય લખ્યું નથી.

૪ સાચું જ્ઞાન અને સાચું સુખ :—યોજનાર સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી-પ્રકાશક શ્રી. શેઠ મધુગદાસ પુરુષોત્તમ કચ્છવાડી; કચ્છ-માંડવી: પૃષ્ઠ ૮ મૂલ્ય લખ્યું નથી.

૫ આનન્દમય જીવનતું રહસ્ય :—પ્રકાશક, શ્રીકૃષ્ણ કાર્યાલય, રણપુર, નર્મદાતટ, (ખરોડા સ્ટેટ) કીર્મત રૂ. ૧-૦-૦, પૃષ્ઠ ૮૮.

નિચેના પુસ્તકો શ્રી રોક હા રામજી ખીમજી કેસરવાળા, (૧૦૭ શ્રદ્ધાધ-
પાત્ર, મુખર્ષ, ૪,) નરદયી મળ્યા છે.

૬ મા શારદા :—લેખક સ્વા. જ્ઞાનદેવ તથા શ્રી જ્ઞાતી-
લાલ મગીજી એકા, પ્રકાશક, શ્રી ગમકૃષ્ણ આશ્રમ, ગાંગકોટ, મુદ્રણ
શ. ૦-૩-૦ પૃષ્ઠ ૫૬.

૭ શ્રી માતાજી :—અનુવાદક-રત્નેશ્વર ભવાનીશંકર બદ,
અમદાવાદ, પ્રકાશક, શ્રી ગમકૃષ્ણ સેવાસમિતિ, અમદાવાદ, કીમત
અખી નથી, પૃષ્ઠ ૩૬.

૮ શ્રી શારદાદેવી :—લેખક શ્રી. જ્ઞાતીલાલ આચાર્ય, પ્રકા-
શક ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોસાવટી, અમદાવાદ, કીમત એક રૂપીઓ,
પૃષ્ઠ ૧૮૮.

૯ શ્રી રામકૃષ્ણ ઉપદેશ :—પ્રકાશક, ગમકૃષ્ણ આશ્રમ ગાંગ-
કોટ, કીમત ચાર આના, પૃષ્ઠ ૯૫૨.

૧૦ મહાત્મા સરયુદાસજી :—પ્રકાશક સરતું સાહિત્યવર્ધક
કાર્યાલય, અમદાવાદ, કીમત દસ આના, પૃષ્ઠ ૧૯૨.

૧૧ દત્ત અને પરશુરામ :—પ્રણેતા મહાત્માશ્રી કૃષ્ણાત્મજી
મહારાજ, પ્રકાશક, સરતું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ કીમત
શ. ૨-૦-૦ પૃષ્ઠ ૩૪૪.

નોંધ —કાગળની શેષવાદીને લીધે ઉત્પાનના પાના ઘટાડ્યા છે, તેથી
સ્થળસંકેતને લીધે અવગણન લેવાનું મુલતવી રાખ્યું છે—તંત્રી

નિભાડો

卐

ધરતી ધીકે ને ઝાળો ઝળહળે હો...છ.
પાપપુણ્યના નિભાડા સીંચાય રે,
હો સતના જોગી, ધરતી ધીકે ને ઝાળો ઝળહળે હો...છ.
ભોગી હોમાયા ભેર ભાગતા હો...છ
જોગી મારા, તાપે શીળી ળાય રે—હો સતના જોગી.
ધૂંધળા ધુમાડે ધરતી આવરી હો...છ
નિરાશાની ધમ્મણે ફૂંકાય રે—હો સતના જોગી.
દોળે કંકાળો ઊભા વાયગ હો...છ
ખડખડ ખડખડ હસે ભૂત ઠરાળ રે—હો સતના જોગી.
સત ને ધરમ નાસે ભાગતા હો...છ
સન્ત તાગ પિંજરીએ પૂરાવ રે—હો સતના જોગી.
તાળાં દે ઉરને સન્ત મૌનનાં હો...છ
પિંજર ફરતી સાનની દેળે આગ રે—હો સતના જોગી.
આવો ધરમનાં ઊડતાં પંખીડાં હો...છ
આવો કાળા કરમ લઈ કંકાળ રે—હો સતના જોગી.
ધરતી નિભાડા ધર્મી, બલે બળે હો...છ
સન્તને હિરે શીળો સત્ય પ્રકાશ રે—હો સતના જોગી.
આણો આપી છે સત્યે ગમની હો...છ
પ્રેમનાં પારણે પોઢો ધરતી બાળ રે—હો સતના જોગી.
પૂરો પવનમાં પાવન શ્વાસ હો...છ
વાળો ટાઢી ધરતીની ચિતાય રે—હો સતના જોગી.
સૌ. કુસુમ ઠાકોર એમ. એ.

卐

“ મા ”—તે....

૫૬ •

ચેતન્મયકિતિ જગવ્યાપિની મા ।

હો આપ પોતે પરમાત્મ રૂપ.

સો પ્રાણીમાં ચેતનૂ પૂરનારો

પૂજ્ય થા તેની જડ પથરોમાં.

૧

ના કોઈ જગ્યા નથી કોઈ વસ્તુ—

હે શૂન્ય; જેમાં નહિ વાસ તારો;

તો જોઈ કેવો જડ ચેતનોમા

ભક્તો જુએ છે તમને બધામાં.

૨

ફરી ફરી સૃષ્ટિ સગરત શોધુ

દેવી ! તમારે ચરણે ધરું શું ?

માલિક સૌનાં નથી શું તમારું

હું મે તમારી, તમને શું અર્પું ?

૩

ઝગી રહ્યો સૂયં અખંડ દીવો

—પોતે સ્વયંજ્યોતિ ધરી પ્રકાશો;

ધરું છું તો મે મુજ અદ્ય દીવો

સ્વીકારીને બાળકને રીઝાવો.

૪

તેજસ્વી પેલા અગણિત તારા
શ્રી-કઠમા હાગે રૂપે વિરાજ્યા,
આલ-સ્વભાવે ફૂલમાળ ગૂથી
સ્વીકારી તે મા ! કરશે જ ગજ

૫

છોને ગ્લો સિધુ વિશાળ તારો
આ વાગિર્નિદુ લઈ લ્યા હમેશે,
દયા પ્રીતિપૂર્ણ સ્વભાવ તારો
પૂજ સ્વીકારી અમને અતાવો.

૬

સમસ્ત સૃષ્ટિજન પોષવાને
પોતે થઈ અન્નરૂપે રહ્યા છો;
તો યે ધર સાકરની કણી આ,
તે આખીને મા ! મુજ માન રાખો.

૭

આકાશ આ ભવ્ય મહેલ તારો,
ઝીણું અમારા હૃદયે રહ્યો છો,
પ્રતીતિ તારા બહુ પ્રેમની એ
એ પ્રેમને મોખ્ય સદાય ગણો.

૮

જે જે બંધુ આપનું તે અમારું
તો માગવાનું પછી શું નિગળું
છો આપ માતા, તુજ શીળી બંધે
સૌ બાળકો હર્ષ સદૈવ પામે.

૯

માફું મધુરું તુજ વ્હાલ પીળું
શાન્તિ-સુધા-સ્વાદ સદૈવ આપું,
ખેળો મુદ્દ માત ! વિરામ પામું
પ્રસન્ન તારું મુખ માત્ર ન્યાળું.

૧૦

ॐ ધર્મતત્ત્વ

શ્રી. ૨૫. પ્રવાસી રૂપરનદત્ત (ની નેંધપોથીમાંથી)

કેચલં શાસ્ત્રમાશ્રિત્ય ન કર્તવ્યો હિ નિર્ણયઃ ।

યુક્તિહીન વિચારે તુ ધર્મહાનિઃ પ્રજાયતે ॥

મનુષ્યમાં કંટકીક શક્તિઓ હોય છે, તેને વૃત્તિ એવું નામ અપાય છે. વૃત્તિઓ ઘણી છે. તેને શારીરિક વૃત્તિ, જ્ઞાનાર્થની વૃત્તિ, કાર્ય-કારિણી વૃત્તિ અને ચિત્તરંજની વૃત્તિ એમ ચાર વિભાગમાં વિભક્ત કરી શકાય. તે વૃત્તિઓનું અનુશીલન એટલે તેની જન્યુતિ, અનુસરણ અને ઉન્નતિ કરીને તે શક્તિઓ અથવા વૃત્તિઓને ચરિતાર્થ કરવી તેજ મનુષ્યત્વ.

“ મનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિ એ જ ધર્મ. ”

તે અનુશીલનની સીમા અને વૃત્તિઓનું પરસ્પરનું સામંજસ્ય સાચવવું જોઈએ.

“ વૃત્તિઓનું સ્ફુરણ તથા સામંજસ્ય એ જ મુખ્ય. ”

સમસ્ત વૃત્તિઓનું યથાયોગ્ય અનુશીલન કરી તેને ઇશ્વરાભિમુખી કરવી; કારણ વૃત્તિઓને ઇશ્વરાભિમુખી કરવી એ જ યથાર્થ અનુશીલન છે. એ અવસ્થાને ભક્તિ પણ કહી શકાય.

ઈશ્વર સર્વ જૂતમાત્રમાં છે. એટલા માટે સર્વ પ્રદાર્ય પ્રાણી પ્રત્યે

સક્રિત તથા પ્રીતિ રાખવી એ આવશ્યક છે. બૂતમાત્ર પ્રત્યે ભક્તિભાવ ન જન્મે ત્યાં સુધી ઇશ્વરપ્રતિ પણ ભક્તિભાવ ઉદ્ભવે નહીં, એટલું જ નહીં પણ મનુષ્યત્વ તથા ધર્મ પણ અપૂર્ણ જ રહી જાય.

આત્મપ્રીતિ, સ્વજનપ્રીતિ, સ્વદેશપ્રીતિ, પશુપ્રીતિ તથા દ્વા એ સર્વનો પ્રીતિમાં સમાવેશ થાય છે, તેમાં મનુષ્યની અવસ્થાનો વિચાર કરતા સ્વદેશપ્રીતિ એ ધર્મ છે. અને જગતીક પ્રીતિ એ સર્વ-શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે.

અનંત અવિકૃત પરમાનંદ પામવા માટે મનુષ્યભુક્તિમાં જે સ્વાભાવિક પ્રેમભા છે તે એ કે સંતોષ પમાડવાનો માર્ગ; વા, ઇશ્વરને સમજવાની ભુક્તિ એ ધર્મ, દિંવા દેવત્વને અથવા બ્રહ્મત્વને પાછા જમને મળવાનો માર્ગ તે ધર્મ.

સર્વે ધર્મની શિક્ષા આ સંસાર ઉપરથી પ્રીતિ ખસેડવાને. એમાં અકૃશથી ગ્રહેવાને ને ઉત્તરગતિ સારી કરવાને માટે છે. રાગ નહોં પણ ત્યાગ, અમીરી નહોં પણ કૃપીરી, અભિમાન નહોં પણ નમ્રતા, સ્વાર્થ નહોં પણ પરાર્થ, એને જ બધે વખાણ્યો છે.

સંસારી અર્થ, સંસારી રત્નેષુ એ વસ્તુતઃ ક્ષણમંશુર અધર્મની વૃદ્ધિ કરનારાં, પોતાને તથા બીજાને દુઃખ દેનારાં છે. સાવધાન રહેવું, વૈરાગ્ય વિનાનો ધર્મ જ નથી.

ધર્મનું કારણ “અભેદ” છે. ધર્મનું કામ પ્રીતિ ગાળી કરવી તે છે; પ્રેમ ગાદો કરવો એટલે, પોતાને ભુલ્લી જવું, અને બીજાને મનસા, વચસા અને ઠર્મણા સુખી કરવું. પ્રેમ ખાળ્યો ખળાતો નથી-તોડ્યો તોડાતો નથી. બનાવટી-સ્વાર્થી-ગરજનો-લાલચનો-લાગણીના આડંબરનો પ્રેમ તે પ્રેમ કહેવાય જ નહોં.

સ્વાર્થ વિષયમાં—શરીર તથા મન શુદ્ધ રાખવા સત્ક્રિયાથી ઉઘમ કરવો, સુખદુઃખનાં સમાન રહેવું, ગર્વ કરવો નહોં, સમાધાન-સંતોષમાં રહેવું.

પગથી વિપયમાં—પરોપકાર કરવો, સાચો વ્યવહાર રાખવો, ન્યાયે વર્તવું.

પરમાર્થ વિપયમાં—જગતકર્તા એક છે ને સત્યસ્વરૂપ તથા મોટાં ઐશ્વર્યવાન છે માટે શ્રદ્ધાએ કર્મ કરી તેની પ્રીતિ મેળવવી.

વ્યવહાર અને વિચારકુશલ મનુષ્યો પોતાના જીવિતને અખડ અને અવિનાશી સુખપ્રાપ્તિ થવામા જ યોગે છે. પણ શોક અને મોહને વશ રહી તેને કષ્ટપ્રદ અને વ્યર્થ થવા દેતા નથી. આતુ નામ જ મનુષ્યત્વ.

જન્માન્તરના વિચારમા કેવ પિતૃના અસ્તિત્વનું સત્ય, યોગ તથા મત્રની સિદ્ધિનું સત્ય, દેવ, પિતૃ પ્રીત્યર્થ પવિત્રતાપૂર્વક પૂજન કર્મ જ્ઞાતિ, કૃષ્ણ, બુદ્ધિના અધિકાર પરત્વે ધર્મ કર્મની વ્યવસ્થા-ને સામાન્ય સદાચાર તથા યોગદર્શને અને તત્ત્વજ્ઞાને નિરૂપણ કરેલા એક વ્યાપક સર્વાત્મા પરમૈશ્વરનું જ્ઞાન, એ વિજ્ઞાનો વેદ-ધર્મ જ નથી.

માટે શરીરને નાશવાન અને જીવનશક્તિને અમર એમ માનવું. પોતે પોતાને કૃતરૂપ-કર્મમય જાણવું. પોતાના કરેનાં કર્મોનું સ્મરણ કરીને નિજના આચારની શુદ્ધિ કરવી. સ્વ-સામર્થ્યને દૃઢ કરવું અને યથાધિકાર પ્રભુ બનવા અથવા ઈન્કારનું સ્મરણ કરવું.

અતિમ લક્ષ્યબિંદુ શુ છે તે પણ જાણતા નથી ગૃહસ્થ તરીકે પોતાનું
 કર્તવ્ય પૂરું કરી ગયા પછી પણ કાર્યક્ષેત્રમાં ફેરફાર કરી શકતા નથી
 એ ખરેખર શોચનીય છે. ગૃહસ્થો ગમે તેવી ઉચ્ચ કોટિના હોય તો
 પણ તેમનો પ્રથમ ધર્મ તેમની પ્રજાનું પાલન, વિ હોવાથી તેઓ
 પોતાનો સર્વ સમય જનહિતાર્થે પ્રવૃત્તિમાં આપી શકે નહીં એ તો
 નિર્વિવાદ છે, ને પોતાના વિશેષ ધર્મનો ત્યાગ કરીને તે પ્રનાશે કરવું
 એ વ્યાજબી પણ નથી તેમ બ્રહ્મચારીએ વિદ્યાભ્યાસ જે તેનો વિશિષ્ટ
 ધર્મ છે તેનો ત્યાગ કરી સામાન્ય ગીતે બીજી પ્રવૃત્તિમાં જોડાવું તે
 ઉચિત નથી. જીવન સત્રામ માટે શરીર ને મનને સંપૂર્ણ રીતે કેળવવું
 તે જ તેમનો મૂખ્ય ધર્મ છે કેળવેલો લોકસમુદાય પ્રવૃત્તિ અને
 સર્વ સમય બીજા કાર્ય પણ પ્રકારના વિશેષ વિના તેમાં જ આપવાનું
 ખાસ કર્તવ્ય નો ઉત્તમશ્રમીઓનું છે. હાલના જમાનામાં કેવળ ધર્મ-
 પ્રયાગને જ વળગી રહેવું તે પણ નિયમ નથી સ્વપ્રકૃતિ અનુસાર, ગમે
 તે પ્રકારની જનકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઈ શકાય. આવા અનુ-
 ભવી, વ્યોવૃદ્ધ પુરુષોએ તો વિશ્વકલ્યાણનો જ વિચાર કરવો જોઈએ
 અને તે સાધક ધર્મમાં ઝપટાવવું જોઈએ. તેઓમાં વૈગમ્ય, સયમ
 વિ નૈતિક ગુણો તો અવશ્ય હોવા જોઈએ તેઓએ પોતાના વિચારથી
 ને આચારથી જનસમાજને દોરવણી આપવી જોઈએ. આદર્શ બ્રહ્મ-
 ચારી, આદર્શ ગૃહસ્થ, આદર્શ ઉત્તમશ્રમીના આતરિક જીવનમાં
 વિભિન્નતા ન હોય, બાહ્ય જીવનમાં પણ સ્વચ્છતા, સુધડતા, વ્યવસ્થા
 સર્વમાં હોય. સર્વેનું જીવન કલ્યાય હોય પણ વિશેષ ધર્મભેદ હોય
 જ. અને તે ઉપરથી અને આત્મચિહ્ન ઉપરથી, આત્મનો નિર્ણય
 થઈ શકે. તદુપગત બ્રહ્મચારીઓમાં, અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓમાં તેની
 - જિજ્ઞુષા અક્ષમ્ય છે, એક બીજને પ્રશ્ન પણ ઉપરિચિત થાય છે ગૃહસ્થા-
 શ્રમના વિશેષ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને ઉત્તમશ્રમીના ધર્મનું મહત્ત્વ ક-
 વામાં આવે ત્યાર પછી સ્ત્રીની સાથે રહેવું કે એકલા રહેવું અમાગ

મત પ્રમાણે આ પ્રશ્ન ધણો જ ગૌણ છે. પુરુષ ને સ્ત્રી બન્નેના વિચારોમાં સામ્ય હોય, બન્નેમાં આસક્તિ ન હોય, અને બન્નેની ઈચ્છા સેવક જીવન આત્મકલ્યાણમાં અને પરોપકારમાં જ વ્યતીત કરવાની હોય તો પછી સહવાસની ઈચ્છા હોય તો તેમ કરવામાં કાંઈ વધારો જણાતો નથી. પતિ અને પત્ની તરીકેના પૂર્વાશ્રમના ધર્મ અને સંબંધનો ત્યાગ અવશ્ય થવો જોઈએ સ્ત્રીનું નામ સહધર્મચારિણી છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં તે આશ્રમ ધર્મનું પાલન કરવામાં સહાય આપી શકે, અને ઉત્તર આશ્રમમાં તેના ધર્મનું આચરણ કરવામાં મદદગાર થઈ પડે. મનમાંથી શારીરિક આસક્તિનો ત્યાગ અનિવાર્ય છે બાલ જીવનમાં એકાકી જીવન ગાળવું કે કોઈની સાથે રહેવું એ પ્રશ્ન ખાસ મહત્વ નથી. સાથે જ રહેવાનો આમદ હોય તો દેહાસક્તિ છે એમ જણાવું. તેમ રહેવાથી ચિત્તમાં ક્ષોભ થતો હોય ને તેથીજ જુદા રહેવાની ઈચ્છા થતી હોય તો તે પણ માનસિક દુર્બળતાનું ચિહ્ન છે આસક્તિ બંને પ્રકારની હોઈ શકે. સંયોગમાં તેમ વિયોગમાં.

શ્રી. શકરાચાર્યજીના જીવનચરિત્રમાંથી જણાય છે કે મંડનમિથના પત્નીને, તેમના પતિને સંન્યાસ દીક્ષા આપ્યા પછી સહજાસચારિણી તરીકે છાયાવત્ રહેવાની છૂટ આપી હતી. હાલના સમયમાં પણ શ્રી. ગમકૃષ્ણ પગમહાસનો દષ્ટાંત મોજૂદ છે. સહવાસનો અથવા પૃથક્-વાસનો સલાહ જ્યારે પ્રકૃતિભેદ હોય ત્યારે ઉભો થાય છે. એકમાં વૈરાગ્યનું પ્રાપ્ત્ય હોય ને બીજામાં સંસારી વૃત્તિઓનું વર્ચસ્વ હોય તે વખતે ગૃહસ્થાશ્રમનું વિશિષ્ટ કર્તવ્ય પૂરું થયા બાદ અલગ રહેવામાં વાધો ન હોઈ શકે, એટલું જ નહીં પણ તેમ કરવું તે જ સારું છે. મનુષ્યની ઉર્ધ્વગામી પ્રવૃત્તિમાં નડનગદ્ય થવાનો કોઈને અધિકાર નથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં તે આશ્રમનો ધર્મ ચધર્મ રીતે પાળવો જોઈએ તેમાં સંપૂર્ણ સહિષ્ણુતાથી ને પગપગ વફાદારીથી રહેવું જોઈએ. પણ અમુક વય પ્રાપ્ત થયા પછી, તેમ સત્તાનો તરફ કોઈપણ જાતની

ફરજ ન રહે એટલે સ્થિતિમાં ફેરફાર થઈ જાય છે. તે વખતે ગૃહસ્થા-
શ્રમનો નિયમ લાગુ પડતો નથી. એ પણ યાદ રાખવું કે આવી
બાબતોમાં સ્ત્રીને પુરુષ બનતેને સમાન અધિકાર હોવો જોઈએ. આધ્યા-
ત્મિક જીવન ગાળવાનો અને લોકસેવાનો ઉદ્દેશ્યને સમાન હક છે.
ગૃહસ્થાશ્રમનો ફરજો બળવ્યા બાદ જો પુરુષનો સંસાર પ્રતિનો મોહ
છુટતો ન હોય, ને સ્ત્રીમાં વિવિધિયા અને સમાજસેવાની ધગશ ઉત્પન્ન
થઈ હોય તો સ્ત્રીને પણ પતિથી અલગ થઈને પોતાનું જીવન ઉત્તરા-
વસ્થામાં સ્વેચ્છાનુસાર શુભ માર્ગે ગાળવાનો અધિકાર છે. **મીરાં-**
બાઈનો દાખલો આપણી સમક્ષ મોજૂદ છે.

શ્રી. શંકરાચાર્યના જીવન પ્રસંગો સ્ત્રીજાતિ પ્રતિની તેઓશ્રીની
પૂજ્ય શુદ્ધિનું આપણને લાન કરાવે છે. મંડનમિશ્રની સાથે વિવાદના
પ્રસંગમાં મધ્યસ્થ તરીકે ન્યાયનિર્ણય કરવા માટે મંડનમિશ્રનાં
પત્નીને શ્રી. શંકરાચાર્યે સ્વીકાર્યા હતાં, અને છેવટનો ફેસલો તે
વિદુષી બાઈએ તેમના પક્ષમાં આપ્યો હતો. શ્રી. શંકરાચાર્યજીએ શ્રી.
ઉદયભારતીને જ્ઞાનવિદ્યાનો અવતાર માની, ચાર મુખ્ય પીઠમાં શક્ત
પીઠની પણ સ્થાપના કરી હતી. પૂર્વ પીઠમાં વિમળાદેવી નામ વડે
શક્તિપ્રતિષ્ઠા કરી, પશ્ચિમ પીઠમાં શારદાદેવી નામથી, ઉત્તર પીઠમાં
પૂર્ણગિરિદેવતા નામથી અને દક્ષિણ પીઠમાં કામાક્ષી તરીકે. આ
ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે શ્રી. શંકરાચાર્યજી પણ સ્ત્રીજાતિને વંદ
માનીને જ્ઞાનવિદ્યાની સદ્દાપદ માને છે.

આટલા વિવરણ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આશ્રમ
ધર્મના મુખ્ય લક્ષ્યની સિદ્ધિ આ સમયમાં પણ થઈ શકે છે ને તે
કરવા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના જીવનના ત્રણ વિભાગો પાડવા
જોઈએ. પ્રથમમાં વિદ્યાભ્યાસ, બીજામાં પ્રજ્ઞેત્પત્તિ, ત્રીજામાં પાવન,
રક્ષણ, ને ઉત્તરાશ્રમમાં (પચાસ પંચાવનની ઉંમરે) આત્મકલ્યાણ
ને લોકકલ્યાણમય પ્રવૃત્તિ. દરેક આશ્રમમાં તે તે આશ્રમના ખાસ

ધર્મેને વગગી ગયેલું (સામાન્ય રીતે) પ્રત્યેક આશ્રમમાં ભોક્ષપરાયણ
 હોવાનો પ્રયત્ન કરવો, તે આત્મિક અને બાહ્ય જીવનમાં શૌચ, સ્વ-
 ચ્છતા, પવિત્રતા ને સૌંદર્યનો ત્યાગ ન કરવો. સાત્ત્વ એટલે ગદાર્થ
 વ્યવસ્થા ને ઠનાવો અભાવ નથી તે ધ્યાનમાં નાખવું. ગૃહસ્થાશ્રમમાં
 પ્રવેશ કરવાનો જેવો ધર્મ છે તેવો જ અમુક વયે તેનો ત્યાગ કરવાનો
 પણ છે, એ મનમાં ઠસાવવું. બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંથી કૂદકો મારી સીધા
 ઉત્તરાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાના ઈલાજને ઉત્તેજન ન આપવું, તેમ અમુક
 વય થયા પછી ને ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો બળવ્યા પછી તેને જ વગગી
 ગયેલું, પૈસા સંપાદન કરવામાં જ સમસ્ત જીવનનો અપવ્યય કરવો.
 બીજા યુવાનોને આગળ આવવાની તક જ ન આપવી તે અધમ
 સ્વાર્થભુક્ષિ બતાવે છે ને પાશાવ જીવનની પાઠાડા છે એ પણ જૂલવું
 નહીં જનકના કે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના દૃષ્ટિએ આપી સતો. માનવો એ
 તો પોતાની જાતને અને બીજાને છેતરવાનો જ પ્રયત્ન છે, મિથ્યા
 શબ્દાડંમર છે અસત્ય કથનની અન વાધરી વૃત્તિની અવધિ છે
 ઉત્તરાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાનો સ્ત્રી ને પુરુષ બન્નેને સમાન હક છે બન્ને
 આત્મકલ્યાણ ને લોકમેવા કરી શકે કે (મને તે ક્ષેત્રમાં) વિચાર
 બેદ હોય તો ઉત્તરાશ્રમમાં અલગ થઈ જવાના બન્નેને સમાન હક છે
 વિચારસામ્ય હોય તો સાથે પણ રહી શકે પણ પતિપત્નીના સબધને
 ત્યાગ અનિવાર્ય ગાદ્ગસ્થ ધર્મના ત્યાગ પછી સ્ત્રી કે પુરુષ મને માથી
 મોઢીને પણ માર્ગ બંધન નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં સહવાસ-એ ધર્મ, ઉત્તરા
 શ્રમમાં સ્વતંત્ર વિહાર એ ધર્મ છે ઉત્તરાશ્રમમાં વૈરાગ્ય અવરય હોવો
 નેપ્રએ આવા ચારિત્ર્યવાન અને નવરાસવાગા મનુષ્યો જ બીજાની
 સેવા કરી શકે.

જે મનુષ્યોમાંથી વિકારો ગયા નથી, જેઓ વાસનાઓથી ભરપૂર
 કે પશુતંત્ર્ય જેઓનું જીવન છે તેઓ નેતાઓ થવાને યોગ્ય નથી કેવળ
 નૌદિક ખીલવણીથી જનતાનું નેતૃત્વ કરી શકાતું નથી. સમાજ

ઉપર છાપ ક્રિયા દ્વારા જ પાડી શકાય, આચારદીન વિચાર દ્વારા નહીં.
 વ્યક્તિનું જીવન ઉત્કૃષ્ટ બનાવવા માટે આપણે કયા કયા ઉપાયો
 યોજવા તેની આપણે ચર્ચા અત્યાર સુધી કરી, તેનું કુંઠામાં દિગ્દર્શન
 કરી જઈએ :—

આત્મસાક્ષાત્કાર અથવા ભગવદ્ દર્શન એ જ આપણા જીવનનું
 લક્ષ્ય છે તેનું નિત્ય સ્મરણ ગાખવું. ત્યાં સુધી આ પરમ વસ્તુની
 પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી અવસ્થાદ્વયમાંથી મુક્તિ નથી.

આ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે અભ્યાસ ને વૈરાગ્યની અનિવાર્ય આવ-
 સ્યકતા. આપણી પ્રકૃતિ પ્રમાણે અંતર્વૃત્ત અથવા બહિર્વૃત્ત જીવન
 મદણ કરવું. પ્રથમ પ્રકારના જીવનમાં જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, ગજયોગ,
 શાક્યયોગ, જે માર્ગ આપણને અનુકૂળ આવે તે લેવો. ગમે તે માર્ગમાં
 મનની ત્રણેય-શક્તિઓનો (જ્ઞાન, ઇચ્છા, ક્રિયા) સમન્વય કરવા
 પ્રયત્ન કરવો. એકમાર્ગી ન થવું. અંતર્મુખી મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ આંતર
 જીવનસ્પર્શી હોય છે તે યાદ રાખવું. તેમની આજ્ઞામાં “ કર્મ ”
 શબ્દનો અર્થ વ્યાવહારિક કર્મ ન કરવો. તેઓની ક્રિયાશક્તિનો
 આલિંગ્ય સ્પર્શ, ધર્મપ્રચાર, લલિતકલાઓ વગેરે દ્વારા થઈ શકે
 છે. બહિર્મુખી મનુષ્યોએ પ્રધાનપણે કર્મયોગનો આશ્રય લેવો. તેઓએ
 પણ અગ્ર ક સમય તો શાસ્ત્રાધ્યયનમાં, સાક્ષર અથવા નિરાક્ષરની
 ઉપાસનામાં ને સત્સંગમાં ગાળવો. પ્રત્યેક કર્મ નિષ્કામ શુદ્ધિથી કરવું.
 ભોક્ષણ, વિતેષણ, પુત્રેષણનો ત્યાગ કરવો. સર્વ નાશવંત પદાર્થો
 ૧૨ મનમાંથી વૈરાગ્ય કેળવવો. સ્વધર્માનુસાર કર્મમાં નિરતર મગ્ન
 રહેવું. જે કર્તવ્ય કર્મ હોય તે એકાગ્ર ચિત્તથી અને ઉત્સાહથી કરવું.
 કર્મ દ્વારા આત્માની શક્તિનો જને તેટલો પ્રાદુર્ભાવ કરવા પ્રયત્ન
 કરવો. ચિત્તને નિત્ય શાંત ને પ્રસન્ન રાખવું. રૂઝમાં (કર્મના)
 આસક્તિ રાખવી નહીં. રૂઝ છાંદર ઉપર છોડવું. મનની ચમત્તા
 રાખવી. સુખદુઃખમાં, માનઅપમાનમાં, જયપરાજયમાં ઉદ્વેગ થવા

દેવો નહીં, સમત્ત જોયું નહીં. ઇશ્વર ઉપર અચળ શ્રદ્ધા રાખવી. કર્મ કંતી વખતે આફીઆવ રાખવો. પ્રવૃત્તિ લોકગંગાધાર્ય કરવી. ચિત્તને વિશ્વવ્યાપી બનાવવું આપણને યોગ્યતાને જે સાધનપ્રણાલિકા યોગ્ય હોય તે ગ્રહણ કરવી પણ ચીજને તે વિષયમાં પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપવું. સાધન અને સાધ્યનો ભેદ મનમાં ઠસાવવો. ચિત્તશુદ્ધિ, ચિત્ત વિશાળતા, ચિત્ત એકાગ્રતા અને આખરે ચિત્તપરતા એ સર્વ સાધન પદ્ધતિઓનો ઉદ્દેશ છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

તેથી આત્મનિરીક્ષણ કરી જોતાં ગ્રહેયું કે આ દિશામાં કેટલો વિકાસ થતો ગ્રહે છે. આધ્યાત્મિક પ્રગતિ અમુક વ્યક્તિની છે કે નહીં તેની પરીક્ષા તેના મનની સ્થિતિ ઉપરથી કરવી. જેનામાં અહતા ને મમતાનો ત્યાગ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય તેનું જીવન પ્રગતિશીલ છે એમ જણવું.

ધર્માધિતાનો ત્યાગ કરવો. 'મારો ધર્મ', 'મંપ્રદાય', 'પંથ ખરો ને ખોટો' બધા ભિન્નતા-આ વિચાર સંકુચિત મનોદશા બતાવે છે. ધર્મ એક જ છે કારણ કે ઇશ્વર એક જ છે. પરમ ગંતવ્યસ્થાન (ઇશ્વર) તરફ જવાના સર્વ માર્ગોનો સ્વીકાર કરવો. સર્વ ધર્મ સમાન છે એવી ભાવના દૃઢ કરવી. આપણને અનુકૂળ આવે તે સાધનપ્રણાલિકા લેવી ને ખીજને તેમ કરવાનો છૂટ આપવી.

મન ઉપર કડક પહેરો રાખવો. ને તેમાં એક પણ વિકાર પ્રવેશ થવા દેવો નહીં. વ્યુત્થાન અવસ્થામાં કર્મમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવું ને અશુભ વિચારોને આત્મચિંતનથી અથવા નામસ્મરણથી ઠાઠી નાંખવા અને જ્યારે કાંઈ કર્મ ન કરવાનું હોય ત્યારે ધ્યાનમાં, નામસ્મરણમાં, નિદિધ્યાસનમાં, ભજન, કીર્તનમાં ચિત્તને લગાડી દેવું. જેથી તેને આમથી તેમ મક્કંટની માફક ફૂંચવાની રેવ ન પડે.

મનુષ્યની કિંમત તેના મનની સ્થિતિ ઉપરથી આંકવી. બાહ્ય સંજોગો ઉપરથી નહીં. ધનાદય મનુષ્ય અથવા સત્તાધીશ મથાર્ય.

દષ્ટિએ દરિદ્રી હોય અને બાહ્ય દષ્ટિએ એક મનુષ્ય ગરીબ હોય પણ વસ્તુતઃ ઉચ્ચ કોટિનો હોય.

કર્મ ગમે તે પ્રકારનું હોય તેથી ગણરાતું નહીં. પ્રત્યેક નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી અને એકાગ્ર ચિત્તથી કરેલું કર્મ તે ઉપાસના જ છે.

જીવનના ત્રણ મુખ્ય વિભાગો પાડી, પ્રથમમાં વિદ્યાભ્યાસ, બીજામાં ગાર્હસ્થ્ય ધર્મનું અનુશીલન અને ત્રીજામાં લોકકલ્યાણકારક પ્રવૃત્તિમાં સર્વ સમય ગાળવો. પ્રત્યેક આશ્રમમાં મોક્ષપરાયણ રહેવું. આત્માની સર્વ શક્તિઓનો પ્રાદુર્ભાવ કરતાં કરતાં મુક્તિ મેળવવાની છે. કર્તવ્ય કર્મ તરફ ઉદાસીનતા દાખવીને નહીં તેથી શરીર ને મન બન્ને કરણોને વિશુદ્ધ અને સુદૃઢ રાખવાં. એકને પણ કમળેર રાખવું એ અધર્મ છે, સાત્ત્વિક ને પૌષ્ટિક આહાર લેવો.

ભૂતકાળના ઇતિહાસે ભારતનું આંતર જીવન ને પશ્ચિમનું બાહ્ય જીવન વિકસાવ્યા કયું છે. હવે આ બન્નેનો સમન્વય કરવાની આવશ્યકતા છે. જીવનને મહાસાગર જેવું ઊંડું બનાવવું તેની સાથે આકાશ જેવું વિશાળ પણ બનાવવું જોઈએ. ધણી વાર એવું જોવામાં આવે છે કે આંતર જીવન ખુબ સરસ પ્રમાણમાં વિકસેલું હોય છે છતાં બાહ્ય સ્થિતિ દુર્લભ હોય છે. આ સ્થિતિ તો આકસ્મિક જ છે. એમ જ હોવું જોઈએ એવો કાંઈ નિયમ નથી.

વાસ્તવિક ધર્મ એક જ છે એ યાદ રાખવું. સર્વ ધર્મોનાં શાસ્ત્રો માટે સમાન આદરભાવ કેળવવો. વખત મળે તો વાંચીને તેમાંથી સમન અને સનાતન તત્ત્વો શોધી કાઢવાં. મંદિર, મરજી, ખ્રિસ્તિ દેવળ, બૌદ્ધ દેવળ, પ્રત્યે, તેમ સર્વ ધર્મોના અવતારો, પેગંબરો, અર્હંતો, સંત પુરોહો પ્રત્યે સરખો પૂજ્ય ભાવ રાખવો. આપણને જે માર્ગ અનુકૂળ આવે તે ગ્રહણ કરવો. જ્ઞાન સર્વ સ્થળેથી લેવા તત્પર થવું. જેમ જેમ પ્રગતિ થતી જાય તેમ તેમ સાધન પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવા તૈયાર રહેવું. આપણે લક્ષ્યબિંદુને વળગી રહેવાનું છે. સાધનેને નહીં.

વિચારની વિશાળતાને ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ આપવું. મનની માન્યતાની વિરુદ્ધ અમુક આચારોને, વિચારોને, સંપ્રદાયોને, પથોને, વળગી ગેરેવું તે ગિર્યાચાર છે તથા પ્રગતિમાં પ્રતિબંધક છે. " હું હિંદુ છું, મુસલમાન છું, બૌદ્ધ છું, ખ્રિસ્તિય છું. " આ ક્ષુદ્ર વિચારો જ ક્રિયક ઉત્પન્ન કરે છે. ધર્મ એક જ છે, માર્ગો અસંખ્ય છે-એ વિચારને મનમાં પ્રદ કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું. ધર્મને નામે પ્રચલિત સંકુચિત ભાવનાઓ જ મનુષ્ય, મનુષ્ય વચ્ચેની બંધુભાવની લાગણીઓના માર્ગમાં અંતરાય રૂપ છે. ધર્મ એક જ દેવાધી એકત્વ મુચક નામ, (અદ્વૈતવાદી, અભેદવાદી, એકેશ્વરવાદી) એવું નામ ધારણ કરવું. જેથી માનવ ધર્મ (વિશ્વ ધર્મ) ના ઉત્કૃષ્ટ આદર્શ ને, પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ આપવામાં જે વિધો દોષ તે દૂર થાય. પરમ ગુરુ આત્મા છે. બીજા બધા ઉપગુરુઓ

પ્રેરણા અને ઉપદેશ બધાં પાસેથી લેવા. પણ સાધનમાં સ્વાચ્છી થવું. આપણી સુક્તિનો આધાર સ્વપ્રકાશ ઉપર જ છે એ જ્ઞાનમાં રાખવું.

(અપૂર્ણ)

શ્રી. શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ

અને

શ્રી. અરવિંદના પૂર્ણયોગ

• (ગતાકથી આયુ)

• લેખક—સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી

• ૫૬

(૫)

ઉત્થાન

‘ ઉત્થાન ’ એટલે ઉઠવું એટલે નવી દશામાં જનમવું અને જુની દશાની વાતો અને જુની દશાના સંબંધ છોડી દેવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવો. એ કામ સહેલાઈથી થઈ શકે તેટલા માટે ઋષિમુનિ-ઓએ વર્ણાશ્રમ ધર્મની પદ્ધતિ ગોઠવેલી છે. તે પદ્ધતિ પ્રમાણે માણસ જીવન ગાળે તો ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં માણસ આવી શકે. વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં તપ અને વૈરાગ્ય કેળવીને સંન્યાસ આશ્રમમાં આવી શકાય તો જીવનમાં અને જ્ઞાનમાં ધણું પરિવર્તન થઈ શકે છે. તેટલું પરિવર્તન કર્યા વગર બ્રહ્મજ્ઞાન બગાડવું ટકવું નથી અને અમેદની ભિંમિઓ જનમતી નથી.

શ્રી અરવિંદના પૂર્ણયોગમાં પણ જીવન અને જ્ઞાનમાં પરિવર્તન

માટે બહુ ભાર દેવામાં આવેલ છે. એક જગ્યાએ તે લખે છે કે —

I use transformation in a special sense, a *change of consciousness*, radical and complete and of a certain specific kind, which is so conceived as to bring about a strong and assured step forward in the spiritual evolution of the being, of a greater and higher kind, and of a larger sweep and completeness, than what took place when a mentalised being first appeared in a vital and material animal world.

એનો સાર એવો છે કે કારતીનના ઉત્ક્રાન્તિવાદ પ્રમાણે આ પૃથ્વી ઉપર તરૂંઆતમાં નહેલ પશુપક્ષીની પછી જ્યારે પહેલાં માણસનું જીવન ઉત્પન્ન થયું તેમાં માણસ વચ્ચે અને પશુ વચ્ચે જેટલો ફેરફાર હતો તે કરતાં પણ મોટો ફેરફાર માણસના જ્ઞાન વચ્ચે અને અજ્ઞાનજ્ઞાન જ્ઞાન વચ્ચે થયો જોઈએ તે સિવાય અવિચળ ગ્રેમ અને આનંદ દર્શી શકે નહિ અને જગતમાં ઉત્થાન થાય નહિ.

એ સિદ્ધાંત શ્રી રાકગચાર્જી પણ માને છે તે કહે છે કે અજ્ઞાન થયા પછી જેને પહોંચાના જેવું સસારીપણું ગ્રહે તેને અજ્ઞાન થયું નથી અજ્ઞાન એ અદ્વૈતનું જ્ઞાન છે અને માણસનું જ્ઞાન એ દ્વૈતનું જ્ઞાન છે તેથી એ જાને દયાનું જીવન અને જાને દયા ॥ મુખમાં ધણે ફેર છે એવું પરિવર્તન માણસના જીવનમાં કરીને સ્વરૂપ જનનું તેને સંસ્કૃત ભાષામાં “ઉત્થાન” કહે છે અને શ્રી અરવિંદની ભાષામાં Transformation કહે છે આશ્રમમાં ફેરફાર ન થઈ શકે તો એ જીવનમાં ફેરફાર થયો જ જોઈએ.

ગીતામાં પણ જીગ્ન અધ્યાત્મમાં કહે છે કે યાનિશા સર્વભૂતાના જામતિ સયમી । યસ્યા જામતિ ભૂતાનિ સાનિશા

પર્યતો મુનેઃ ॥ એટલે જે બ્રહ્મશામા સંયમી જાગે છે, તે બીજા પ્રાણીઓને ગતિ જેવી લાગે છે અને જે સંસારની દશામાં બીજા પ્રાણીઓ જાગે છે તે દશાને બ્રહ્મશાની પુરૂષો રાત્રિ માને છે. ગાય માણસ સાથે ગ્રહે છે છતાં માણસના વ્યવહાર સાથે સંબંધ ગણતી નથી, માણસનો વ્યવહાર જોતા અને સાબળતા છતાં તે તે જોતી નથી અને સાંભળતી નથી. તેવી જ રીતે બ્રહ્મશાની પણ સામાન્ય માણસનું શ્રવણ, તેનું જ્ઞાન તેના સુખ અને તેના સંબંધ સ્વપ્નાની માફક જોતાં માને છે; કાગળ્યુકે જ્યાં દ્વિત નથી ત્યાં માણસનું સામાન્ય જ્ઞાન દ્વિત ઉત્પન્ન કરે છે.

આ કાગળ્યુને લઈને પ્રાચીનકાળના ઋષિમુનિઓ, ધણી વસ્તીવાળા ભાગમાં રહેવાનું પસંદ કરતા નહોતા, અને એકાતમા, જગલ્લમા કે નદી કિનારે જ્યાં વૃસ્તી ઓછી હોય ત્યાં ગહેતા હતા. ખરે ખરે એકાતમા ભોગવી શકાય છે. શહેરોમાં વધારે પ્રમાણમાં દાસ્યો, વેપારીઓ અને મજૂરો જ જોવામાં આવતા હતા, અને ત્યાં ગ્રહેલ કોઈ જિજ્ઞાસુના ખાસ આમત્રણથી કોઈક જ બ્રહ્મશાની કોઈ વખતે જ વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં આવી જ્ઞાન આપી પાછા એકાતમા ચાલ્યા જતા હતા, સામાન્ય પદ્ધતિ એવી હતી કે જેઓને જ્ઞાન જોઈએ તે જગલ્લમાં તેમની પાસે જાય. હાલના ગૃહસ્થાશ્રમમાં વધારે ચિંતાવાળું શ્રવણ હોવાથી અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓ કુટુંબ છોડી જ્ઞાન લેવા વાગંવાગ બહાર જઈ શકતા ન હોવાથી કોઈ કોઈ વાર સાધુઓને વસ્તી વચ્ચે આવવું પડે છે, પણ તેમાં ખ્યાન ન ગ્રહે તો સાધુભાવ જોઈએ તેવો ટકવો નથી પ્રાચીનકાળની આશ્રમની પદ્ધતિ વધારે સારી હતી. ગૃહસ્થાશ્રમીને ઘેર જ્ઞાન આપવા જવામાં ત્યાંનું વાતાવરણ જોઈએ તેટલું અનુકૂળ હોતું નથી, તેથી જોઈએ તેવું કામ થતું નથી. શ્રી શંકરાચાર્ય અને શ્રી અરવિંદ ગુરુને આશ્રમની જરૂર અને સાગ વાતાવરણની જરૂર માને છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં કહેવું છે કે સાત્ત્વિક પુરુષોએ વનમાં ગ્રહેવું, ગ્નેયુષ્ણીને

માટે ગામ છે અને તમોગુણીને માટે સદા બાગર છે. અંત્યજને સ્પર્શ ન કરવે. એ પણ આપી લાવનામાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. તેનો ખરો અર્થ એ હતો કે કામી, કોપી અને અસાનીના સંગમાંથી બચવું. તે સિવાય નવી દશાની બાધાતિ 'આવશે નહિ અને 'ઉત્થાન' થશે નહિ જે કન્યાને 'પીયરતું' સુખ છોડવું નથી તેને આસરાના ધરતું સુખ મળશે નહિ.

શ્રી અરવિંદ જેવા અને શ્રી શંકરાચાર્ય જેવા યાત્રી પુરુષોને પૈસાથી મળતી સગવડોનું અને અગવડોનું જ્ઞાન હોય છે. છતાં એ લાભ તરફ લક્ષ ન આપીને ધણી અગવડો ભોગવીને તેઓ એકાંતમાં રહેવાનું શા માટે પસંદ કરતા હશે ? જો પૈસા, સત્તા અને સંસારનાં સુખ તેમને લેધતા હોત તો તે મેળવવાની તેમનામાં શક્તિ હતી. જો ત્રિપદસુખ તેમને સાફ લાગ્યું હોત તો તેઓ ખુલ્લચારી રહેવાનું વ્રત લઇને એકાંતસેવન કરત નહિ. પીન્નનાં દેશ જીતવામાં જેટલી શક્તિ અને હિંમતની જરૂર છે તે કરતાં પોતાના કામ અને ક્રોધ જીતી આત્માને ઝોળખવામાં વધારે શક્તિ અને વધારે હિંમતની જરૂર છે. જેઓને સાચું જીવન અને પૂર્ણ જીવન સમજવાની રુચિ હોય છે, તેઓનું જીવન સામાન્ય માણસના જેવું રહેતું નથી. જેઓએ એકાંત સેવાને, ધણી મુશ્કેલીઓ ભોગવીને સમાજને સાચું જ્ઞાન આપેલ છે તે સ્વાધીન હતા એમ કહી શકાય નહિ. માણસના અજ્ઞાનમય જીવન-માંથી ઉંચા પ્રકારનું "ઉત્થાન" કરવું હોય તો તેમની મદદની ખાસ જરૂર રહે છે. લગાઈ કાપમને માટે અટકાવવી હોય તો સાધુ પુરોહીની મદદ વગર તે કામ બરાબર થઈ શકશે નહિ. હાલની રાજસત્તાને બેદ વધારવાનું ગમે છે. પહેલાંના કાળમાં રાજસત્તા ધર્મસત્તાની મદદ લઈને બેદ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી.

સામાન્ય માણસનું જીવન તો દૈન્યપ્રપંચમાં બગે છે. કુંવારાને પુત્રાનું મન થાય છે અને પરણેલાને છૂટાછેડા કરવાનું મન થાય છે.

મુરખને માન મળે છે અને કાલા એકાંતમાં રહે છે. રાગ પ્રગ્ન ઉપર અમલ કરે છે અને રાણી રાગ ઉપર અમલ કરે છે. શ્રી અરવિંદ Riddle of the world માં લખે છે કે :—It is not to be denied, no spiritual experience will deny that this is an unideal and unsatisfactory world, strongly marked with the stamp of inadequacy, suffering and evil. સામાન્ય માણસનું સામાન્ય જીવન એ તો માયાની એક દુઃખમય દશા છે અને તેમાંથી ‘ ઉત્થાન ’ કરવું એ દરેક માણસની મુખ્ય ફરજ છે. જે જ્ઞાનદશાર્થી “ ઉત્થાન ” થાય તેને યોગમાં “ ઋત-ભગપ્રદા ” કહે છે અને જ્ઞાનમાર્ગમાં “ બ્રહ્મ-નિષ્ઠા ” કહે છે. તે દશામાં અદ્વૈતભાવ સહજ સ્ફૂરે છે. અદ્વૈતભાવનું સ્ફૂરણ એ જ ખરા સુખની મસ્તી છે.

નવી દશામાં “ ઉત્થાન ” કર્યા માટે એટલે દિવ્ય જીવન પ્રાપ્ત કરવા માટે શ્રી અરવિંદ કહે છે કે શ્રી શંકરાચાર્યની માર્ગક જીવનનો નિષેધ કરવો એ વ્યાજબી નથી, પણ બધા જીવનને બ્રહ્મથી અલિન્ન માની જીવનનું રૂપાંતર કરવું. અનેક વસ્તુ એક સત્તાને આધારે અલિન્ન રહી શકે તો સમગ્ર જીવનનો આનંદ જેમ ભગવાન લઇ શકે છે તેમ આપણે પણ લઈ શકીએ.

શ્રી શંકરાચાર્ય એમ કહે છે કે જે અનેક પ્રકારનાં જીવન એક સત્તાથી રહેતાં હોય તો જેને ઉંઘ આવે છે તેને પણ તે દેખાવાં નેઈએ, પણ ઉંઘમાં અનેકત્વ બાહ્ય થઈ જાય છે. જે તત્ત્વ અથવા જે દશા બાહ્ય થઈ જાય તે સાચી દશા નથી. જે પ્રકૃતિ ઠાઠ પણ દશામાં બાધ પામી જાય તો તે સાચી છે એમ માની શકાય નહિ. જે પ્રેમ બાહ્ય થઈ જાય તે સાચો નથી.

શ્રી અરવિંદના પૂર્ણયોગમાં ત્રણ અવરથાનો વિચાર નથી. એટલે જનમન સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિના અનુભવનો વિચાર નથી પણ માત્ર એક

જનમત અવસ્થાના અનુભવથી શરૂઆત છે. તે અવસ્થામાં પ્રકૃતિ સાચી લાગે છે અને આત્માની શક્તિથી પ્રકૃતિને જીતવી એ તેના યોગની ચાવી છે તે કહે છે કે —

બ્રહ્માના પ્રદેશને 'સમષ્ટિ જીવનનો આનંદ' એ પણ પ્રકૃતિનો આનંદ છે પણ પુરુષોત્તમના સમષ્ટિ જીવનનો આનંદ એ ખરો આનંદ છે તેથી જે સાધકે આવે ખરો આનંદ લેવો હોય તેણે શરૂઆતથી જ એવી ભાવના ગંખવી જોઈએ કે આપણા જીવનમાં જે મન વિચાર કરે છે તે ભગવાનનું મન છે, આપણા બધા કર્મ તેનાં છે, આપણી લાગણી તેની લાગણી છે આપણું જ્ઞાન તેનું જ્ઞાન છે, એટલે કે બધું સમષ્ટિ જીવન એક સાથે એક સત્તાથી ચાલે છે એવી ભાવનાથી સાધના કરવી જોઈએ. આ રીતે સાધનાથી વ્યક્તિ જીવનમાંથી છૂટીને સમષ્ટિ જીવન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેથી માણસના ચાલુ જીવનમાં પ્રભુ પ્રગટ રહે છે અને બીજાને પણ આપણી પાસેથી પ્રભુ ગળે છે. આવી રીતે તૈયાર થતો યોગી બ્રહ્માની માફક પોતાના બ્રહ્માકર્મા પણ ફેરફાર કરી શકે છે. આ યોગમાં ભગવાન આપણા કરણ મારફત એટલે આપણા નવા જ્ઞાન મારફત પ્રગટ ગહે છે. તેથી સાધકમાં પૂર્ણ સંકલ્પભાવ જોઈએ, કે જેથી પ્રભુ તેના દ્વારા જે કરવું હોય તે કરી શકે, સાધક પોતે સાક્ષી તરીકે અથવા દૃષ્ટા તરીકે રહેવો જોઈએ

પ્રકૃતિને શાંત રાખીને તેની સાથે આત્માને મેળવી દેવો અથવા આત્માને શાંત રાખીને પ્રકૃતિને તેમાં મેળવી દેવી એ બન્ને સાધનાનું ફળ સરખું આવે છે. બન્ને રીતે અદ્વૈત સિદ્ધ થાય છે. તત્ત્વ માર્ગ-વાળા શક્તિનો શિવમાં લય કરે છે, અને શ્રી અગ્નિદેવના યોગમાં શિવ તત્ત્વનું શક્તિમાં અવતરણ થાય છે. શ્રી અગ્નિદેવના યોગનો સાધક વૈકુંઠમાં જવનો વિચાર કરતો નથી પણ આ પૃથ્વી ઉપર વૈકુંઠના જેવું જીવે. ભાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે,

શ્રી અગ્નિદેવ સચ્ચા બ્રહ્મા માને છે. ધી શકરાચાર્ય નિર્ગુણ .

અહમમા માને છે. નિર્ગુણ અન્ન બેદનો નિર્ગેધ કરે છે, સગુણ અહમ
બેદની એકતા કરે છે, અથવા એમ પણ કહી શકાય કે સગુણ અહમ
એ નિર્ગુણ અહમની એકાગ્રતા છે અને નિર્ગુણ અહમ એ સગુણ અહમની
વ્યુપકતા છે. નિર્ગુણ અહમમા પુરૂષ પ્રકૃતિ જુદા પડતા નથી. સગુણ
અહમમા તેમને ભેગા કરનાં પડે છે.

સગુણ અહમમા શક્તિ છે પણ કોઈ પણ પ્રકારના સબધ વગર શક્તિ
પ્રગટ થતી નથી અને સબધ માટે શરૂઆતમા દ્વૈત સાચુ માનવું
પડે છે. શુદ્ધ આત્મામા, નિર્ગુણ તત્ત્વમા દ્વૈત નથી તેથી સબધની
જરૂર નથી અને તેથી શક્તિનો ઉપયોગ નથી હતા અબેદનો આનંદ તે
દશામા સિદ્ધ છે .

There is power in spirit but it requires no
exhibition since everything in it is harmony and
rhythm. The power aspect of the Divine is made
manifest when there is an obstruction to the
Divine Will. Concentration comes with Will but
subjectivity is not mere concentration.

જ્યાં જ્યાં સંબંધની વાત આવશે ત્યાં દ્વૈતની ભાવના ખડી થશે.
પહેલા દ્વૈતની ભાવના રાખીને બક્તિ અને યોગથી દ્વૈત દૂર કરવું એ
સગુણ અહમના સાક્ષાત્કારનો ક્રમ છે. તેમા એકાગ્રતા, અનન્યતા, શબ્દ-
ભાવ એ જરૂરી સાધન છે. પહેલા અદ્વૈત સ્વીકારીને બેદનો નિર્ગેધ
કરવો એ નિર્ગુણ અહમના સાક્ષાત્કારનો ક્રમ છે, તેમા અનાકારવૃત્તિની
વિશાળતા, અદ્વૈતભાવ, માયાનો અત્યંત અભાવ માનવો વિગેરે જરૂરી
સાધન છે.

નિર્ગુણ ભાવમાં The Divine is unlimited expan-
sion. It has no necessity to express itself hence a
purpose cannot be ascribed to it, nor can it be

said that the Divine moves in Delight. The subject is so much identified with the object that the enjoyment does not allow the least disturbance of attention.

ખીજી વસ્તુ છે એવું ધ્યાન રહે તો આત્માનો આનંદ નિર્વિદ્યે લલ સકાતો નથી. એવી દશા શ્રી શંકરાચાર્યના નિર્ગુણ બ્રહ્મમાં સદગ્ન મળી શકે છે, કારણકે અનાત્માનું અદર્શન એ જાનીની ઉપાસના છે.

સગુણ બ્રહ્મની સાધના એ પ્રકૃતિને સાચી માનીને તેનું રૂપાંતર કરીને આત્માની શક્તિ જનાવીને આત્મા સાથે આનંદ લેતી કંવાનો યોગ છે. The spiritualisation of matter and materialisation (or in other words descent) of spirit is a great step in Shri Aurobindo. In that Yoga, the physical and the vital elements discard their grossness under the pressure of the spirit. તેને ખીજે અર્થ એ છે કે બ્રહ્મદષ્ટિએ જગત નથી અથવા બ્રહ્મરૂપ છે અને એ વાત શ્રી શંકરાચાર્ય ટણુલ કરે છે. બ્રહ્મ તો બ્રહ્મ છે જ પણ માયાને બ્રહ્મરૂપે લેરી તેને શ્રી અંવિંદ Spiritualisation of matter કહે છે, વૈષ્ણવો તેને સર્વાત્મભાવ કહે છે, તંત્રવાળા શિવ-શક્તિનો યોગ કહે છે. શ્રી શંકરાચાર્ય તેને જીવ-જગતનું મિથ્યાત્વ કહે છે કારણકે અભેદ સિદ્ધ છે, સાધ્ય નથી. જ્યાં અભેદ સિદ્ધ હોય ત્યાં અન્યનું મિથ્યાત્વ એ જ સાધન છે. એટલું મનથી બગબગ સમજાય તો એ પ્રાણ અને શરીરના રાગેગુણી અને તમેગુણી સ્વભાવ એ જાનને રિચર ચલા દેતા નથી તેથી શ્રી અંવિંદ યોગની જરૂર માને છે, અને જીવ-મુક્તિના મુખ્ય મારે મનોનાશ અને વાસનાક્ષય માટે જાન-માર્ગમાં પણ કેટલાક યોગની જરૂર માને છે. માયાને ત્રણ ગુણવાળી માને તેને મારે એ સાધનની જરૂર છે, જેઓ માયાને અધ્યાસરૂપ માને છે.

તેમના મતમાં માયાના મિથ્યાત્વદર્શનથી કાર્યમિદ્ધિ થાય છે.

પ્રકૃતિની અસર અથવા માયાની અસર શરૂઆતમાં લગભગ બધા સાધકને લાગે છે. પણ જ્યારે આત્મા ઉપર ખરો પ્રેમ જાગે છે ત્યારે ખરું જિજ્ઞાસ થાય છે અને પોતાના ઈષ્ટ સિવાય ખીલું બધું દગ્ધ થઈ જાય છે. પૃથક્ સત્તાના જ્ઞાનનું વિશ્ભરણ કરી પૂર્ણ પ્રેમથી એક સત્તામાં પોતે લીન થવું તેને ભગવદ્ દર્શન કહે છે.

એવી દશા માટે પહેલાં પ્રકૃતિને શરણુદશામાં ગબવાની જરૂર છે. પાછળથી આત્મજ્ઞાન થયા પછી આત્માની અસરથી પ્રકૃતિમાં રૂપાંતર કરવાનું શ્રી અરવિંદ કહે છે. આપણે ભગવાનને પકડવાને બદલે ભગવાન આપણને પકડે એમ રહેવું એને દિવ્ય દાસભાવ કહે છે. પણ ઘણા સાધક ભગવાનના દાસ થવાને બદલે ભગવાનને દાસ બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. ભગવાને પોતાનાં અમુક અમુક કામ કરી આપ્યાં માટે તેની પાસે અમુક અમુક માગણી કરવામાં હરકત નથી એમ માની જાણે કે ભગવાન તેના દાસ હોય અને ભગવાન દુઃખ રાખી બેઠા હોય તેમ ભગવાન પાસે કાંઈક માગી માગીને પોતાની સંકલ્પને ખોટો ઉપયોગ કરે છે. તેમ કરવાથી મિથ્યા અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. આવી ખોટી દશા ઉત્પન્ન ન થાય તેટલા માટે શ્રી અરવિંદ તેમના શિષ્યોને વારંવાર એતવણી આપે છે. તે કહે છે કે *There is greater joy in being possessed by God than in possessing God.*

ખગ પ્રેમમાં પ્રેમાને ખુશી કરવો એ જ ધર્મ છે. તેના બદલામાં ભગવાન ભક્તને આનંદ આપે છે પણ ભક્ત તો શરણાગતિ અને શ્રદ્ધાથી પોતાની સત્તાનો ઇન્કાર કરે છે. એ જ ભક્તની સાધના છે. હતાં અહંકારનો સ્વભાવ એવો હોય છે કે જ્યારે માણસ જાણે કે તેણે અહંકારને દૂર કર્યો ત્યારે પણ કોઈ જગ્યાએથી પ્રગટી નીકળે છે. સત્તાની, યોગી કે ભક્ત બધાને આ મુશ્કેલી નડે છે. તેથી વ્યવહારમાં દ્વૈતભાવ

ઘટતો જાય એવી લાપા અને એવો સંબંધ રાખવાની જરૂર છે.

લગભગ સવા વર્ષ પહેલાં અમે શિયાળામાં અધોધ્યા ગયા હતા ત્યાં જો જગ્યામાં અમે ઉતર્યા હતા તે જગ્યાના મહત્તે તરત અમને કહ્યું કે આહી કોઈ પ્રકારનો સંકેત રાખવો નહિ, આ જગ્યા તરારી જ છે એમ માની લેનું. બીજો દિવસે સવારે તે મહત્તે પોતાના નોકર સાથે અમારે માટે ગંગા પાણી મોકલ્યું. તે નોકર અમને ઓળખતો નહોતો એટલે તેણે આવાને પહેલાં અમને પૂછ્યું કે “ મહારાજના પ્રેમી તમે છો ? ” અમે જવાબમાં ‘ હા ’ પાડી બીજી જગ્યાએ નોકર આવીને એમ પૂછે છે કે ‘ મહારાજના મેમાન તમે છો ? ’ મેમાન એ તો દેહનો ધર્મ થયો, દેહનો સંબંધ મેમાન જેવો છે પ્રેમ એ આત્માનો ધર્મ છે. આવા બ્યવહારથી પ્રકૃતિમાં સારું રૂપાતર થાય છે.

શ્રી અ.વિદ્યાના આશ્રમમાં આત્માનું અવતરણ માત્ર પોતાના શરીરમાં થાય એવું સંધક ઇચ્છે છે, તેથી બીજા પ્રત્યે જેમણે તેટલો પ્રેમ ઉત્પન્ન કર્યો નથી, તેથી સર્વાત્મભાવ કેળવતો નથી અને ત્યાં આશ્રમની મુલાકાતે જતા ધણા માણસો ત્યાંના અવિવેક માટે ફરીઅદ કરે છે તેનું કારણ એમ પણ હોય કે જે બધા માણસોને બધી વાતો કરવાની છૂટ મળે તો નવી જાતનો સસાર ઉત્પન્ન થાય તેથી ફેલતી વાતો અથવા નકામી વાતો અટકાવવાની જરૂર બધા સમ્રાધવાળા માને છે. બધામાં પરમાત્માને જેવા અને તે સાથે સસારી વાતો થવા ન દેવી એ કામ બહુ અઘરું છે. ખાસ કરીને દાસના કાળમાં ધણા માણસોના મન બહુ વિદિષ્ટ દશામાં હોય છે. તેમનાથી અસંગ રહેવું એ વાત ઉપર ગીતામાં ખાસ ભાર મૂકેલ છે. પણ જ્ઞાન વગર અથવા સમાજ વગર અસંગત્વ આવે તો બીજા તન્કે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે જેમ અસંગભાવની જરૂર છે તેમ સર્વાત્મભાવની પણ જરૂર છે. પણ સર્વાત્મભાવ કેળવવામાં સસારી ભાવ ઉત્પન્ન થવાનો સભવ છે, તેથી તે સાધનામાં પણ જ્ઞાનની જરૂર છે. તેથી જેને સંગ જેમણે.

તેમણે સત્સંગમાં રહેવું જોઈએ. તેનાથી અંતઃકરમની શુદ્ધિ સારી થાય છે અને સંસારી ભાવમાંથી ઉત્થાન થાય છે. અશુદ્ધ ચિત્તમાંથી દ્વેત ખસતું નથી અને શુદ્ધ ચિત્તમાં દ્વેત બની શકતું નથી. લાકડું અગ્નિરૂપ થતાં લાકડું રહેતું નથી, કીડો ભમરી થતાં કીડો રહેતો નથી, કન્યા પરણ્યા પછી કન્યા રહેતી નથી. જીવ બ્રહ્મ થતાં જીવ રહેતો નથી. બ્રહ્મદશા એ જ ખરું ઉત્થાન છે. તે દશા ખીજ સમજી શકે નહિ. કુંવારી કન્યાને પરણેલીના સુખની ખબર રહેતી નથી, ગ્રેમીની ભાષા કે જ્ઞાનીની ભાષા સાધારણ માણસને સમજાતી નથી. જેઓને ન્યુસપેપરે વાંચવાની ટેવ હોય છે અને સંસારની વાતો બહુ કરવાની ટેવ હોય છે તેઓ આત્મજ્ઞાનની વાતો સમજી શકતા નથી.

જેઓ નિદ્રામાં છે, અજ્ઞાનમાં છે અને જેને જાગવાની ઈચ્છા છે તેને 'ઉત્થાન' કહે છે કે "ઉઠ". જેને જાગવાની ઈચ્છા નથી, જે જાણી જોઈને સુતા છે, જેને અજ્ઞાન અથવા નિદ્રા ગમે છે તેને બ્રહ્મા પણ જગાડી શકશે નહિ. તેથી જ શ્રી અરવિંદ પોતાના યોગ માટે કહે છે કે :—This Yoga is only for those who are called and chosen. કોપનિપદમાં પણ યમરાજ નચિકેતાને કહે છે કે યમેવૈવ વૃણુતે તેન લભ્યઃ ગીતામાં પણ ભગવાન કહે છે કે મનુષ્યાણાં સદ્ગુણેષુ કશ્ચિત્ યતતિ સિદ્ધયે ।

આ દૃષ્ટિએ જોતાં સમાજને આત્મજ્ઞાની બનાવવા માટે વર્ણાશ્રમ ધર્મની પદ્ધતિ જેવા ઉપાય સિવાય બીજા કોઈ ઉપાય નથી; પણ વ્યકિત પરત્વે જેને જાગવું છે તેને માટે હમેશાં સત્યુગ છે. સમાજ તમોગુણી હોય તો રજોગુણી થાય અથવા તે બંને ગુણ સુધારીને નીતિવાન અથવા સત્ત્વગુણી કરી શકાય પણ આખી માણસજાત આત્મજ્ઞાની હજી સુધી થઈ શકી નથી. વળી હાલની કેળવણી અને ખોટા સમાચાર અને ખોટું વર્તન આત્મજ્ઞાનને ઉત્પન્ન થવામાં કાંટારૂપ છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય કહે છે કે આત્માની દૃષ્ટિથી આત્મા સદા જાગેલો

મહોત્સવે આપણા નિના જ નહીં અંસારમાં હજી વ્યતીત હતું. તેમ જ
 હજી નહોતો અને તેટલો પ્રાપ્ત્યોમ હતો. પણ આવી આવી આ વ્યતીત
 મનુષ્યના અંતરને જનાય નૃપિત થતી નથી, એ વાત જમરના પામિલ
 હિતદામના અવશેષનથી રજા થાય છે. મનુષ્યન નિગત્ય પ્રત્યે
 છે-સાત શુ છે? અને જ્યાં મુખી તેનો સમાધાન કરે હિત ન કરે
 ત્યાં મુખી તેને દાનિત વળતી નથી. હજી અસ્તિત્વ સાગિત હ-
 રામાં તક છે દીવો આપણને મદદ કરી મુકશે નહીં, હા-જો તેઓ
 જેટલા પ્રમાણમાં 'હજી છે' એમ પૂરવા કરે છે, તેટલા જ પ્રમા
 નમાં 'હજી નથી' એમ પણ સાગિત કરે છે. અને હજી જ
 પ્રજાની વિચારણામાં તક અને દક્ષિત નિગત્ય કરી શકે એમ નથી
 અપરોક્ષ અનુભવ જ હજીના અસ્તિત્વની અચૂક સાગિતી તરીકે
 સીદારી શકાય, અનુભવમાં આવેલી ખીના ઉપર જ બધા તરફ મંત્ર
 થવું જોઈએ, કેમકે તક એ અનુભવમાં આવેલી ખીનાઓ વચ્ચેની
 સ-આમણી છે, અને તેથી જ અનુભવ ન હોય તો તક પણ સંભ-
 વિત નથી આપણુ બધુ લૌકિક જ્ઞાનવિજ્ઞાન પણ અનુભવમાં આવેલી
 વસ્તુઓ પર જ અવલંબી રહેલું છે એવી જ રીતે ધર્મવિજ્ઞાન પણ
 માત્ર સાગિત દક્ષિતો ઉપર નહીં પણ જ્ઞાનુભવના પાયા ઉપર જ ચાલુ
 જોઈએ. તેથી હજીના અસ્તિત્વની એકમાત્ર સાગિતી અપરોક્ષાનુભવ
 -સાક્ષાત્કાર જ હોઈ શકે. બહુ ચિન્તિત વાત છે કે, જેઓએ ધર્મ પર
 પ્રકાર કરેલા છે તેઓએ આવા મુદ્દાઓ મુખી પહોંચવાનો પ્રયત્ન
 કર્યો કર્યો નથી. જેઓએ સ્વયં હજીના સાક્ષાત્કાર કર્યો છે
 તેમની પામે એ લોકોની દક્ષિતો નિર્જળ બની જાય છે; તેથી જ તે
 ધીરામુખ્ય કહે છે કે, "સતના તમે આકાશમાં ઘણા તારાઓ શરે
 છો, પણ મુજ ઉમે ત્યારે તમે તેમને જોતા નથી, તેથી શુ તમારું
 એમ કહી શકાય કે દિવસે તારાઓ છે જ નહીં? તેવી જ રીતે એ
 બાઈ તારા અજ્ઞાનાધિકારના દિવસોમાં તું હજીને જોઈ શકતો નથી

તેથી કહેતો નહીં કે ઈશ્વર છે જ નહીં. ”

જીવનની શરૂઆતમા સ્વામી વિવેકાનંદ ઈશ્વરના અસ્તિત્વના વિષયમાં બહુ શંકાશીલ હતા. તેમણે પરમહંસને પૂછ્યું હતું કે, ‘તમે ઈશ્વરમાં માનેા છો ?’ -તરત જ નિશ્ચિત પ્રત્યુત્તર મળ્યો, ‘હા.’ “તમે તે સાબિત કરી શકશો ?” ‘હા’ ‘કેવી રીતે ?’ ‘તને જેમ અહીં જેઠ છું તેમ તેમને પણ જેઠ છું, ફેર માત્ર એટલો જ કે તેમને વધારે પ્રમળતાથી અનુભવી ગયો છું, તારી ઇચ્છા હોય તો તને પણ તેના અનુભવ કરાવી શકું.’

પછી માત્ર સ્પર્શ દ્વારા સ્વામીજીને તેમણે ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર કરાવી દીધો. બધી શંકાશીલતા દૂર થઈ, બધો સદેહ શમી ગયો અને શિષ્યને ખાત્રી થઈ ગઈ કે ગતમતાતરો, સિદ્ધાંતો, ધાર્મિક ક્રિયાઓ, ગ્રંથો કે મંદિરો એ બધું જો બહુ ગૌણ છે. ધર્મ એટલે સાક્ષાત્કાર અને એ જ ઈશ્વરની એકમાત્ર સાબિતી છે. ગમે તેટલી દલીલો કરીએ કે તર્કનો ઉપયોગ કરીએ પણ કેવળ સાક્ષાત્કારથી જ આપણે સદેહ દૂર થશે. શ્રીરામકૃષ્ણનું જીવન એવો મુરારો પૂરો પાડે છે કે પ્રયત્ન કરીએ તો આપણે દરેક એ જાતનો સાક્ષાત્કાર મેળવી શકીએ.

(૨) ઈશ્વર સાકાર કે નિરાકાર ? સગુણ કે નિર્ગુણ ?

આજકાલ જુદા જુદા ધર્મમતો પ્રત્યે, અને જે જાતના ઈશ્વરનો તેઓ બોધ કરે છે તેના પ્રત્યે તીવ્ર અસંતોષની લાગણી પ્રવર્તી રહેલી છે. અનેક કારણોને લઈને ઈશ્વરનું સાકાર સ્વરૂપ માનવમનની સાથે મેળ ખાતું નથી. આમ હોવાથી માનવ ધર્મને અને તેનું પરિણામ જે ઉત્ક્રાંતિનાદ તેને ઈશ્વરની જગ્યાએ સ્થાપિત કરવાના પ્રયત્ન થયા છે. પરંતુ આવા પ્રયત્નો મનુષ્યને શાન્તિ અર્પી શકતા નથી અને પ્રાર્થના તથા પૂજા માટેની તેની આત્મિક ઇચ્છા ચાલુ જ રહે છે. ઈશ્વર મનુકુળ માટે મહાન આવરયકતારૂપ છે, પરંતુ આગળ કહ્યું છે તેમ ઈશ્વર સબધી આપણુ જ્ઞાન, જે વિજ્ઞાને આપેના શાસ્ત્રીય

જ્ઞાનની સાથે બંધબેસતું આવે તો જ, તે વર્તમાનયુગનો મનુષ્ય સ્વી-
કારી શકે. તદ્દશાએ કહે છે કે વિશેષનો ખુલાસો સામાન્ય દ્વારા,
અને સામાન્યનો ખુલાસો વધારે સામાન્ય દ્વારા કરવો જોઈએ. એક
ફળ પડે છે ત્યારે આપણને અસંતોષ થાય છે, કારણ આપણે તેનો
ખુલાસો આપી શકતા નથી. પણ જ્યારે આપણને માન્ય પડે છે કે
બધાં ફળો પડે છે, અને જ્યારે આપણને કહેવામાં આવે છે કે તે શુ-
ભ્વાકર્ષણના નિયમને લઈને પડે છે, ત્યારે આપણે સંતોષ અનુભવીએ
છીએ. આની અંદર જ્ઞાનનો એક ખીન્ને નિયમ પણ આવી જાય છે.
તે નિયમ એ છે કે કોઈ પણ વાતનો ખુલાસો તેની અંદરથી જ આવવો
જોઈએ, નહીં કે તેની બહારથી. દાખલા તરીકે, કોઈ ભૂતપ્રેત ફળને
નીચે ફેંકે છે એવો ખુલાસો આપીએ તો તે શાસ્ત્રીય ન ગણાય; પરંતુ
એમ કહીએ કે શુભ્વાકર્ષણને લઈને નીચે પડ્યું એ તેનો સ્વભાવ છે
તો એ ખુલાસો શાસ્ત્રીય છે, અને વિદ્યાન તે કબૂલ રાખે છે. વર્તમાન
વિજ્ઞાનનો ખીન્ને સિદ્ધાન્ત વિકાસવાદ-પ્રક્ટીકરણ-કાર્યકારણના નિયમનો
છે. કાર્ય એ ખીણું કંઈ જ નથી પણ કેવળ કારણનો વિકાસ જ
છે, સમગ્ર વિશ્વ એ વિકાસ જ છે, સર્જન નથી. સાકાર ઇશ્વર? આ
બધી કસોટીમાંથી પસાર થઈ શકતો નથી; તેમાં કંઈ ને કંઈ દોષ
આવી જાય છે; ઇશ્વરના અંબધર્મો એ જાતની માન્યતામાં અસંગતતા
અને અસંગતતા આવી જાય છે.

આને લઈને વર્તમાનયુગનો માનવી એવા ઇશ્વરની કલ્પનાને
સ્વીકારી શકતો નથી. તેને તો એવા ઇશ્વરની આવશ્યકતા છે કે જે
આ બંને નિયમોથી-(૧) સામાન્ય અનુમાન અને (૨) વિકાસ-
વાદથી અમાધિન રહે. વેદાન્તનો નિરાકાર ઇશ્વર-ઉપનિષદનો પ્રજ્ઞ-
આ બંને નિયમોને અનુકૂળ છે. ઇશ્વર (૧) સત્ (૨) ચિત્ (૩)
આનન્દ સ્વરૂપ છે, એવી વ્યાખ્યા વેદાન્ત આપે છે, અને તે જ આ,
વિશ્વનું આદિ કારણ અને સામાન્ય તત્ત્વ છે એમ કહે છે.

(૧) સત્-સત્તા-એ વિશાળમા વિશાળ સામાન્ય અનુભવ છે. જે આ વિશ્વની ગંધીએ વિવિધતાની અદર દર્શિગોચર થાય છે, કાળુ કે દરેક વસ્તુ-મનુષ્ય-પ્રાણી-જડ પદાર્થ-અસ્તિત્વ ધરાવે છે. માનવમન આશ્રી દૂર પહોંચી શકતું નથી

(૨) ચિત્ત શક્તિ-જ્ઞાનનો-અર્થ આપણને ઇન્દ્રિયો દ્વારા મગતુ જ્ઞાન એ નથી, પણ એ જ્ઞાનના સત્પર-સાગર-રૂપ છે, જે આપણા સાપેક્ષ જ્ઞાનરૂપે પ્રકટ થાય છે

(૩) આનન્દના સંબંધમા પણ આ રીતે જ સમજવાનું છે આ નિગકાર ઇશ્વર જ દરેક વસ્તુના સારરૂપ છે સર્વ સ્વલિંગદં બ્રહ્મ-આ બધું ખરેખર ઇશ્વર જ છે-તેઓ વિશ્વમાં છે અને વિશ્વરૂપ છે, તેનામા આપણે જીવીએ છીએ, હનનચલન કરીએ છીએ, અને આપણુ અસ્તિત્વ ધરાવીએ છીએ. આ ઇશ્વર જ વિવિધતા દ્વારા પ્રકટ થયેલ છે અહીં કોઈ બહારનો ખુલાસો અપિવાની જરૂર પડતી નથી, તેમ જ વિશ્વ બહિર્ગત કોઈ સંજ્ઞાનહાનો આશરો પણ લેવો પડતો નથી સમગ્ર વિશ્વના સરવાળાનું નામ ઇશ્વર. પરંતુ પ્રકૃતિ એ ઇશ્વર નથી ઇન્દ્રિય દ્વારા અનુભવ કરીએ તો પ્રકૃતિ રૂપે અને બુદ્ધિ દ્વારા શુદ્ધ, બુદ્ધ પરમ તત્ત્વ રૂપે તે દેખાય છે. તે એક ચિત્રપટ રૂપ છે, જેના ઉપર બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો જુદા જુદા વિશ્વો ચીતરે છે, તે સારો પણ નથી કે બૂડો પણ નથી, તે તો બન્નેથી પર છે સાર અને નગમું સાપેક્ષમા અસ્તિત્વ ધરાવે છે, પણ નિરપેક્ષમાં-સ પૂર્ણમાં તે ટકી શકતું નથી.

તો પછી બીજો સવાલ એ બોલો થાય છે કે પ્રાર્થના કરવાની, પૂજન કરવાની આપણી મનોવૃત્તિનું શું ? ગૂઢ અનુભવો અને બધી જાતની પ્રાર્થનાઓ ઇશ્વર સાથે આપણો અગત સંબંધ દર્શાવે છે. નિરાકાર ઇશ્વરને કરેલી પ્રાર્થનાઓ આપણને સંતોષી શકતી નથી, અને તેથી તેવી પ્રાર્થનાઓ લાગે વખત ટકી પણ શકતી નથી.

આ પ્રશ્નના જવાબમાં કહેવાનું કે નિરાકાર ઈશ્વરની માન્યતા સત્ય હોવા છતાં, તે સાકાર ઇશ્વરની માન્યતાનો ઉચ્છેદ કરતી નથી, બલકે તેને વધારે સારા પાયા ઉપર મૂકે છે, અને તેથી આપણી પૂજાપ્રાર્થના ટકી રહે છે. વિશ્વ બહિર્ગત ઇશ્વરની કલ્પના ખડી રહી શકે એમ નથી એ ખરું, પણ જો આપણે નિગકાર ઇશ્વરનો સ્વીકાર કરીએ તો સાકાર ઇશ્વર એ મનુષ્યબુદ્ધિ દ્વારા નિરાકારના જાણ્યામા જાણ્યા પ્રકારના વ્યાખ્યાન—કથન—તરીકે વર્ણવી શકાય જેવી રીતે ભૌતિક જગત એ પચેન્દ્રિય દ્વારા દેખાતો નિરાકાર ઇશ્વર છે, અને જો આપણને બીજી વધારાની ઇન્દ્રિયો હોય તો આપણા વિશ્વના અનુભવમાં પણ ફેર પડે, તેની જ રીતે સાકાર ઇશ્વર એ આપણે માટે નિરાકારની ઉત્તમોત્તમ ગુણવત્તા છે.

જેટલા પ્રમાણમાં આપણી બહારનું વિશ્વ ખરું છે જેટલા પ્રમાણમાં આપણું મર્યાદિત વ્યક્તિત્વ સારું છે, માત્ર તેટલા પ્રમાણમાં જ સાકાર ઇશ્વર પણ ખરો છે, તે કરતાં લવનેશ પણ વધારે નહીં જ નિરપેક્ષ દૃષ્ટિએ જોતા તો સાકાર ઇશ્વરે નથી, આ વિશ્વ પણ નથી આપણું મર્યાદિત વ્યક્તિત્વ પણ નથી, છે માત્ર વર્ણનથી પર એવું એક જ શ્રવણ.

શ્રીરામકૃષ્ણ ધણી વાર કહેતા —“ આપણે ઇશ્વરને સંપૂર્ણપણે જાણી શકીએ નહીં, તે નિરાકાર છે અને વળી સાકાર પણ છે ભક્તોને માટે તે સાકાર છે જેણે વિશ્વ વ્યસત્ છે એવો અનુભવ કર્યો છે એવા શાંતીની સમજમાં તે નિગકાર છે ભક્તો જાણે છે કે ઇશ્વર દુનિયાથી ભિન્ન છે, આમ હોવાથી ઇશ્વર તેમને સાકાર રૂપે દેખાય છે શાંતી હમેશા ‘ નેતિ ’ ‘ નેતિ ’ કહીને વિવેકશક્તિનો ઉપયોગ કરે છે, અને તેને અનુભવ થાય છે કે આ ‘ હું ’ અને વિશ્વ બન્ને વ્યસત્ છીએ, ખવત્ છીએ તે જાણતો સાક્ષાત્કાર કરે છે, પણ તેનું વર્ણન ‘ અશક્ત છે ’

“ તે કંઈક આના જેવું છે. નિરાકારને કૃત્રિકાના વિનાનો વિશાળ સમુદ્ર કંપો, પાણીનો અનન્ત વિસ્તાર, જેમાં કયાંય પણ જમીન દેખાતી નથી, માત્ર અહીંતહીં ભક્તિરૂપી અતિશય ઠંડીને લઈને જમી ગયેલાં ખરફનાં ચોસલાં જોવામાં આવે છે; એટલે કે ભક્તને તે અવાર-નવાર સાકાર રૂપે દેખાય છે. જ્યારે જ્ઞાનસૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે ખરફ ઓગળી જાય છે, અને તે વખતે ઈશ્વર સાકાર છે એમ કહી શકાય નહીં. કોણ કહે ? જે કહેવાનો તેનું (જીવાત્માનું) અસ્તિત્વ તો મટી ગયું છે, તેના તો પત્તો જ લાગતો નથી. ”

“ જો વિવેકશક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ‘હું’નું અસ્તિ-ત્વ જ રહેતું નથી, જેમ કુંગળીના દડાનાં ફાતરાં ઉતારતાં ઉતારતાં બાકી કંઈ રહેતું નથી તેમ. જ્યાં અહમ્ની જ નામનિશાની રહેતી નથી, ત્યાં પછી પત્તો કોણ લગાડે—બ્રહ્માક્ષાત્કારના સ્વરૂપની વર્ણના કોણ કરે ? ભક્તોને મારે તે સગુણ સ્વરૂપે છે, એટલે કે તે સાકાર ઈશ્વર રૂપે દેખાય છે, તેઓની પ્રાર્થના સાંભળે છે, વગેરે. તમે જે પ્રાર્થના કરો છો તે આ સગુણ ઈશ્વરની. તમે વેદાંતીયે નથી, તેમ જ્ઞાની પણ નથી, તમે ભક્ત છો; તમે સાકારને સ્વીકારો કે નહીં તેની કંઈ પર્વા નહીં. જો તમારામાં એવી શ્રદ્ધા હોય કે તે એવો છે કે પ્રાર્થના સાંભળે છે, સંજો છે, સાચવે છે અને સંહારે છે તથા તેની શક્તિ અનન્ત છે,—તો પણ તમારું મારું આવશે—ભક્તિ દ્વારા તમે સહેલાઈથી તેને મેળવી શકશો. ”

(અપૂર્ણ)

કારણસત્તા-કાર્યસત્તા

એક પ્રસંગ

લેખક — શ્રી રમણીક અ મહેતા

એક દિવસ રહસ્યારના મારો અર્ધજી મિત્રી પાસે આવ્યો અને કહ્યું,
“ મોટાભાઈ, તમે કહેતા હતા કે હું ઉપનિષદનો અશ સમજી
વીશ તમે કહેતા હતા તે પ્રમાણે મેં થોડું વાચન-પ્રાયશ્ચિત્ત અભ્યાસ
કર્યો છે હવે તમે મને ‘ ઇશોપનિષદ ’ સમજાવો.

મેં કહ્યું “ ભાઈ, એ કદિન છે તારાથી નહીં સમજાય ”

“ મોટાભાઈ, તમે જ્યારે ત્યારે એમ જ કહ્યા કરો છો. વળી કેઈ
વખત એમ પણ કહો છો કે અત્યારના યુવાનોને ધર્મ પ્રત્યે આપણી
તરવિઘ્ના પ્રત્યે અનુરાગ નથી અમારા જેવા જ્યારે પ્રયત્ન કરવા
ઈચ્છીએ ત્યારે અમારા ઉત્સાહને આગળ ધપાવતા નથી અને પછી
તમે અમારો વાક કાઢો છો ”

“ વાર ” મેં કહ્યું, આ કઈ નવવકયા નથી એને સમજવા
તારે યત્ન કરવો પડશે તને આપેતું મારું ભાષાનું તે વાચ્ય
૨ કે ?

“ હા જી ” તેણે કહ્યું “ વાચ્ય પણ તેનો મર્મ કે હાર્દ

મારાથી મદલ્યુ થઈ શકતો નથી. મારે તમે મને તે સમજાવો. વધારે નહીં તો પ્રારંભના બે શ્લોકો તો જરૂર સમજાવો. ”

મેં કહ્યું “આપુભાઈ, તું જાણે છે કે મારો અભ્યાસ બહુ નબળો છે, મેં અહીંતહીંથી જ્ઞાન મદલ્યુ કરવા યત્ન કર્યો છે. મારામાં તું ધારે તેટલી યોગ્યતા નથી, કે અધિકાર નથી. છતાં તારી ઈચ્છા છે તો તે સમજાવવા હું યત્ન કરીશ.

“પહેલાં આપણે ઉપનિષદ એટલે શું તે સમજાવવા પ્રયત્ન કરીએ. ”

“એ તો તમે તમારા ‘મશેાપનિષદ’ના ઉપોદ્ધાતમા સમજાવ્યું છે, ઉપ+નિ+સદ્+કિવપ એવાં એનાં અવયવો છે. ‘સદ્’ ધાતુનો અર્થ—ગતિ, અવશાદ અને વિશરણ=હિંસન=વિનાશ કરવો, ગમન કરવું, પહેંચાડવું, શિથિલ કરવું એવો થાય છે. ઉપ=સમીપ—પાસે; નિ=નિશ્ચયપૂર્વક—લક્ષિતપુરુસર પાસે ‘એસવું’ એવો પણ અર્થ થાય છે. નિશ્ચયરૂપે જેના દ્વારા બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી શકાય, મંસારના કારણરૂપ અવિદ્યાનો નાશ કરી શકાય તેવું નામ ઉપનિષદ. ઉપનિષદ એટલે બ્રહ્મવિદ્યા. બરોબર છે ને ?”

“વાહ, આપુભાઈ, તેં વાંચવાનો શ્રમ તો જરૂર લીધો છે. યાદ પણ રાખ્યું છે. વાર ત્યારે આપણે પહેલો મંત્ર લઈએ. પણ ત્યાર પહેલાં તું મારી સાથે શાન્તિપાઠ બોલ. ”

ચિ. આપુભાઈ શાન્તિપાઠ બોલે છે.

“વાર, આપુભાઈ, આ વિશાળ વિશ્વનો વિસ્તાર આપણે જોઈએ છીએ. એ સર્વ નામ રૂપના ચિત્રોથી અંકિત છે. આ વિશ્વનો તું કોઈ પણ પદાર્થ લે. તે પદાર્થનું કોઈને કોઈ રૂપ—આકૃતિ અને કોઈને કોઈ નામ છે. પરંતુ આ નામ અને રૂપ અસત્ય છે. એની અંદર જે સત્તા રહી છે—અનુપ્રવિષ્ટ છે તે જ માત્ર એક સત્ય વસ્તુ છે. નામ અને રૂપ તો વિકારી છે. હંમેશાં બદલાયા કરે છે, પરિવર્તન પામે છે,

અવરથાન્તર ધારણ કરે છે આ બધું કાગળસત્તાથી થાય છે. કારણ-
સત્તાના જ આકાર વિશેષ જો નામરૂપની સ્વતંત્ર સત્તા નથી કારણ
સત્તામાં જ એમની નામરૂપની સત્તા છે જેને પોતાની સત્તા નથી એ
કદાપિ સત્ય નથી માટે નામરૂપ અસત્ય છે સર્વ પદાર્થોમાં અનુરૂ-
પ્યુત કાગળસત્તા એ સત્ય વસ્તુ છે બ્રહ્મતરત્વ છે એનાથી જ મમત્ર
વિશ્વ પન્નિવ્યાપ્ત છે "

આપુભાઈ, ' શી રીતે જરા સરળ કરી સમજાવો ? "

" જેવાની દૃષ્ટિ એ પ્રકારની છે એક કારણ-દૃષ્ટિ-પરમાર્થદૃષ્ટિ
અને બીજી કાર્યદૃષ્ટિ-વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ 'દાખલા તરીકે સુવર્ણ-સોનું
લ્યો સોનાનો હાર, કુડળ, વલય, વીંટી, બગડી, આ બન્નેમાં કાર્ય-
કાગળ સંબંધ કેવો છે ? "

આપુભાઈ, "સોનાના જ એ બધા દાગિના છે ? "

" બરાબર. પણ કારણ શું છે? હોંનું કાગળ શું? વલયનું
કારણ શું ? "

આપુભાઈ ' સોનું ? "

' મથાર્ય રહ્યું સુવર્ણ એ જ ઉપાદાન-કાગળ છે અને હાર,
વલય, વીંટી, કુડળ એ સોનાનું અવસ્થાન્તર છે-સુવર્ણનો આકાર
વિશેષ છે સાધારણ માણસો માને છે કે- (તેમની વ્યાવહારિક દૃષ્ટિને
લીધે) હાર, કુડળ અને વલય જુદા જુદા પદાર્થ છે પણ એમને એ
જણાવું નહીં કે સુવર્ણની સત્તામાં કંઈ ઓછું વસ્તુ થતું નથી મુકુટ,
કુડળ વલયને તોડી નાંખો વલય, કુડળ અને મુકુટનું રૂપ ગણ-નામ
ગણ પણ સોનું તો એનું એ રહ્યું આ પ્રમાણે નામરૂપ મિથ્યા છે, પણ
તેમાં કારણસત્તા જે અનુપ્રવિષ્ટ છે તે સત્ય છે તે પ્રમાણે જગત્માં
અનુપ્રવિષ્ટ બ્રહ્મસત્તા સત્ત, નામરૂપાત્મક અશ મિથ્યા છે * આટલું તો

* ભગવાન ભાષ્યકારે આ વાત તેમના વેદાંતસૂત્રમાં તેમ જ ઉપ
ભાષ્યોમાં સમજાવી છે વિકારેડનુગત જગત્કારણ મદ્દ તદિદ

હવે સમજાય છે ને ? તે દહાડે તુ ઝા. ચંદુભાઈને ત્યાં વાલકેશ્વર આવ્યો હતો કે ? ”

આપુ :—“ ના, ક્યેમ ? મહારાજ શ્રી હસદેવજી પધાર્યા તે પુખતની વાત કરે છે ? ના હું નહોતો આવ્યો ”

“ ઠીક, પણ, મહારાજે આ વાત બહુ સુધર રીતે સમજાવી હતી તેમણે કહ્યું હતું કે જગતના સર્વ પદાર્થો આ પાંચ પ્રકારના તત્ત્વોમાં બહેચી શકાય છે. ૧ અસ્તિ, ૨ ભાતિ, ૩ પ્રિય, ૪ નામ, ૫ રૂપ અસ્તિ એટલે તે પદાર્થ છે. ભાતિ હ તેને જાણ્યું છું અર્થાત્ કે તે જ્ઞાનનો વિષય છે એવી પ્રતીતિ. પ્રિય તે આનંદનું કારણ છે. તેનું એક નામ છે. રૂપ=તેને એક આકાર કહેવો છે. દાખલા તરીકે ઘડો—અસ્તિ. ઘડો છે. ઘડાને ભાતિ હ જાણ્યું છું. એ માન જ્ઞાનનો વિષય છે ઘડો પ્રિય છે. ઠાણુકે તે મને ઉપયોગી છે પાણી ભરવામાં કામ લાગે છે. એ પદાર્થનું નામ ઘડો છે. અને રૂપ-તેનું અમુક આકારનું સ્વરૂપ છે. આમાના પ્રથમ ત્રણ અસ્તિ-ભાતિ અને પ્રિય=સત, ચિત્, આનંદ એ નિત્ય છે—સર્વત્ર સમાન છે એમાં નાનાત્વ કે ન્યૂનત્વ-વધવટ નથી. એક રસ એક રૂપ છે. બાકીનામાં નાનાત્વ છે. જો. ઘડો તૂટ્યો તો તેના ઠીળા-ઠીકનાં ચયા, ઠી યા છે, ઠી યા ભાતિ, ઠી યા પ્રિય છે. ઠીંશું એ પદાર્થનું નામ છે. ઠી યાં તે અમુક રૂપ છે ઠી યા પ્રિય છે કારણકે તે કામમાં આવે છે. અહીં પહેલાના ત્રણ તત્ત્વ તો એના એ છે અસ્તિ, ભાતિ અને પ્રિય એમાં ફેરફાર કે ન્યૂનત્વ નથી પણ ઘટનું નામ બદલાયુ અને રૂપ બદલાયુ એ ઠીકત્વના ગોળ દૃકડા કરે તો તેને કુદા દહીંધુ. ઊંકરીઓ તેનાથી ગમે છે. માટે તે તેમને પ્રિય

સર્વમિત્યુચ્યતે । સર્વ સત્ત્વિદ મત્ત (છાં ૩ ૧૪-૧) इति । कार्यकष
 पारणादध्ययिकमि ति वदयाम ” (वेदान्तदर्शन-૧-૧. ૨૫) एष्टनष्टस्व-
 रुपत्वात्स्वરूपेणानुपादयत्वात् (वेदान्तदर्शन-૨-૧ ૧૪) બીજા અધ્યાયનું
 આ મૂળ અવરૂપ પદનીય છે.

છે. એટલે કુકા અસ્તિ, કુકા ભાતિ અને કુકા પ્રિય એમાં કંઈ ન્યૂન-
ત્વ ન થતાં એનાં એ છે- જ્યારે નામ અને આકારમાં ફરક થયો. તે
અખંડ એકરૂપ છે. નામરૂપમાં નાનાત્વ છે. તે મિથ્યા છે. બાકી સત્,
ચિત્ત અને આનંદ એક સર્વનાં એક રૂપ છે.”

“ સાપ, વિછી અને વાઘ એ પણ પ્રિય છે ? ”

“ હીક સવાલ કર્યો. આપણને સાપ પ્રિય છે કે નહીં. વાદીને
પ્રિય છે કે નહીં. જે તેનું જહર દવામાં ઉપયોગમાં લે છે તેને પ્રિય છે
કે નહીં ? વાઘ એ વાઘણને પ્રિય છે. તેમનું આમડું ધણાને કામમાં
આવે છે માટે પણ તે પ્રિય છે. મોગીને પ્રિય છે. શિકારીને પ્રિય છે.
મતલબ કે અસ્તિ, ભાતિ અને પ્રિય એ અંશ સર્વત્ર સમાન અને
એક રસ છે. સમજ્યો ”

આપુભાર્ષ—“ હા. સમજ્યો. ”

“ ત્યારે હવે તું એ શ્લોકનું તાત્પર્ય મેં લખ્યું છે તે તું વાંચી
મંભળાવ. ”

ચિ. આપુભાર્ષ વાંચે છે :—

“ આ જગતમાં જે કંઈ પદાર્થ છે, તે બ્રહ્મવડે વ્યાપ્ત છે. સર્વ
પદાર્થોમાં બ્રહ્મ વ્યાપક છે; એ નિયમ છે. હંમેશાં કારણ કાર્યમાં
વ્યાપેલું હોય છે. ધડો, ચંચુ, માટલી એ પ્રત્યેકનું કારણ જે માટી
તે તેમાં વ્યાપ્ત છે. ધડામાં, ચંચુમાં, માટલીમાં, માટી વિના બીજું
કંઈ નથી. વાસ્તવિક રીતે જોતાં એ સર્વ માટીનાં અવસ્થાતર છે.
માટીનાં જુદાં જુદાં રૂપ અને નામ છે. એક જ માટીનાં જુદાં જુદાં
રૂપને આપણે ધડો, ચંચુ, માટલીનાં નામથી ઓળખીએ છીએ. ધડો,
ચંચુ અને માટલીમાં મૃત્તિકા વ્યાપ્ત છે. પણ મૃત્તિકામાં ધડો, ચંચુ
કે માટલી વ્યાપ્ત નથી. વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે જે કારણ
તે વ્યાપક છે. અને કાર્ય તે વ્યાપ્ય છે. જગતનું કારણ બ્રહ્મ છે.
ધડમાં માટી વ્યાપ્ત છે તેમ બ્રહ્મ પણ જગતમાં વ્યાપક ભાવે

રહેલ છે. જગત એ બ્રહ્મનો વિચાર કે પરિણામ નથી, માત્ર પ્રતિભાસ છે * .

“ કીક, ત્યારે જે મહાપુરુષો સર્વ પદાર્થોમાં એ કારણસત્તા-બ્રહ્મને જુએ છે-તેનો અનુભવ કરે છે, તેમને માન, યશ, કીર્તિ આદિની કામના સાથે કંઈ સંપર્ક નથી. તેમને કોઈ પણ પ્રકારની એપણા હોતી નથી. તેઓ જાણે છે કે માન, યશ, કીર્તિ, ધન એ અસત્ય છે રિચર નથી. અને પદાર્થોમાં કારણસત્તા ઓતપ્રોત રહેલી છે. એ બ્રહ્મસત્તાને લઈ લેવામાં આવે તો કોઈ પણ પદાર્થની સત્તા નથી. કારણસત્તાથી પૃથક્ સત્તા નથી. જેઓ ખરા તત્ત્વદર્શી છે તેઓ સમજે છે કે બ્રહ્મસત્તા સિવાય કોઈ સત્તા નથી. ધનાદિ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ નથી. આવા પુરુષો કોઈ પણ પ્રકારની કામનામાં લપટાતા નથી. સર્વદા બ્રહ્મસત્તાના અનુભવમાં પરમાનંદ માણે છે. બહુ ઈશ્વરથી આનંદ લેખી કોઈ જાતની કામનામાં નિમગ્ન થયા વગર પરમાનંદમાં મગ્ન રહે છે. ઇશાવાર્યોપનિષદના પહેલા મંત્રનું આ તાત્પર્ય છે. ”

આપુભાઈ—“ પણ મોટાભાઈ, એ શી રીતે સાધ્ય થાય ? ”

“અભ્યાસથી; કહ્યું છે કે

સતત બ્રહ્મ અભ્યાસસે, મલવિક્ષેપકો નાથ;

જ્ઞાન દદ નિર્વાસના, જીવન્મુક્તિ પ્રતિભાસ.

અભ્યાસથી શું સાધ્ય નથી થતું? પશ્ચકમાં પ્રાણહર વિષને પણ અભ્યાસથી ખાઈ શકે છે તો સારા વિષયને માટે યોગ્ય દિશામાં અભ્યાસથી ધ્યેયને સદૃજ સાધી શકાય છે. વાર. આજે તને શ્રી ઇશાવાર્યોપનિષદનો પ્રથમ મંત્ર સમજાવ્યો એના પર વિચાર કરજો. પછી આગળ સમજાવીશ.”

* જુઓ આ લેખકનું ‘ ઇશાવાર્યોપનિષદ ’નું ગુજરાતી ભાષાનું

તર. ૫-૭.

૧૧ રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ-એક અંજલિ

લેખક :—શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર, એમ એ.

સમર્થ વેદાન્તવીર નરશાર્દૂલ રવામીશ્રી વિવેકાનંદના મહાગુરુ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવનું હું જ્યારે ધ્યાન કરું છું ત્યારે આધુનિક વિજ્ઞાનવાદ અને નાસ્તિકતાના જમાનામાં પણ માગ રોમાય ખડા ગઈ જાય છે. તે એવી એક સરલ ગંત ઓલિયાની મૂર્તિ છે કે જે સંપૂર્ણ સમર્પણભાવથી સામાન્ય પલાંડી વાળીને સુખાસને વિરાજેલી છે. તેમની ઈશ્વરી નસાથી ગૂઢ જનેલી આખો હમેશાં બાવાવેશમાં અર્ધ નિર્મીલિત રહેતી છે. તેમના મુખાન્વિન્દ પર બાયોચિત આજીવ અને સરલતા તરવરી ગ્રહેલાં છે. તેમનો તપ્ત તામ્રવર્ણ દેહ જાણે અનેક પ્રકારના દૈવી સાક્ષાત્કારોની અનુભૂતિને પિંડાકારે પોતાનામાં સમાવીને તગતગી રહ્યો છે. બાદશાહી બેપગવાઈથી તેમણે પોતાના પોતિયાનો એક છેડો પોતાના ડાયા ખલા ઉપર નાખેલો છે. તેમને પોતાના દેહનું કે જગતના બાહ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન નથી. તેમની છાતી, અદર સાક્ષાત્ જગન્માતા મહાશક્તી સતત આસન જમાવીને બિરાજેલી હોય તેમ, ફાડફાડ ચર્ચ રહેલી છે. મહામુનિ અગરત્યે સાત સાત સમુદના જલ પોતાના ઉદરમાં સમાવી દીધાં હતાં, તેમ બગવાન શ્રી રામકૃષ્ણદેવે અનેક આધ્યાત્મિક અનુભૂતિઓનો નિઃસ્વર્ગ પોતાની.

બીતરમાં શમાવી દીધો છે. માથા ઉપર વાગ અને દાઢીના વાળ બેદ-
 -કારીથી, હોળ્યા વિનાના કે સાફ ક્યાં વિનાનું બેખાવ છે.
 મૂંછોના વાળ પણ અસ્તવ્યસ્ત છે. આખોમા અગમનિગમના અને
 ભગવત્પ્રેમના ગ્રહના આજ્ઞ છે. ભાવાવેશનાં મળથી હાથની કેટલીક
 આંગળીઓ ટટ્ટ ૨ અને કેટલીક અડધી વળેલી દેખાય છે થોડાક બિધ-
 ડેલા મુખમાથી આગળના ત્રણ દાંત દેખાય છે—પાયોચિત સરલતા
 અને ભાવાવેશનાં જાણે અપ્રતિધર્મ્ય પ્રતિનિધિ. આખી અગયષ્ટિ
 જાણે તાત્રિક અને યૌગિક અનુભૂતિઓની ભટ્ટીમા તપીતપીને સુક્રમાર
 અને અતિશય સંવેદનશીલ મની મર્ધ છે તે અગયષ્ટિમા દરેક સૂક્ષ્મ
 આત્મલન અને ભાવોર્મિલ સંવેદનને અનુરૂપ જીનવાની તાકાતવાળું,
 આધ્યાત્મિક ઊર્મિતત્ર જેવું, હૃદય મિગજે છે. વ્યષ્ટિથી વિરાટ
 મુખીની સઘળી અનુભૂતિઓને યોગ્ય પ્રતિકાર્ય આપતું સમર્થ ધારણા
 શક્તિવાળું તે ઊર્મિતત્ર છે. • પગમહ સદેવનું છત્રન એટલે એક પગી
 એક એમ સતત ભાવાવેશથી ભરત્યક, અરખલિત વહેતું જતું ભાવ-
 સમાધિઓનું અખડ ઝળહળું । સામાન્ય ઊર્મિતત્ર અને સામાન્ય
 શરીરવ્યષ્ટિ તે એટલા અને એવા ઊંડા સૂક્ષ્મ આવાતો સહન જ ન
 કરી શકે । છતાં આ સામાન્ય દેખાતા શરીરની આસપાસ, સૂક્ષ્મ
 વાતાવરણુમા, અનેક આધ્યાત્મિક સર્વો હાજર રહેલા છે. દેવો,
 જપિઓ અને સત યોગીશ્વરો તે સૂક્ષ્મ વાતાવરણુમા તરવરી ન્હા છે,
 પોતાનું સામર્થ્ય અને પોતાની સિદ્ધિઓ એ જગન્માતાના આધ્યા-
 ત્મિક વાહનતત્રમા દાલવી ન્હા છે અને અનેક પ્રકારે આધુનિક
 જમાનાની આ આધ્યાત્મિક વિભૂતિની રક્ષા કરી ન્હા છે તેમના
 મસ્તિષ્કની આસપાસ એક દૈવી તેજવર્ણુલ છવાઇ રહેલું છે, તેમાથી
 અસખ્ય બળવાન પ્રકાશકિન્નો ફેલાઈ ગયા છે. શ્રી નામકૃષ્ણ પરમ-
 હસ એટલે અવિગત કામ કરતી, આધ્યાત્મિક તણખાઓ કરતી,
 હજારો હોસપાવરની એક દૈવી ફેકટરી ।

ઇ. સ. ૧૮૩૧ના ફેબ્રુઆરીની ૧૭મી તારીખે આ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનું પ્રાકટ્ય થયું. ઈ. સ. ૧૮૮૬ના ઓગસ્ટની ૧૬મી તારીખે તેમનું મહાનિર્વાણ થયું. તેમના પિતાનું નામ ખુદીરામ ચૈટગી, તેમની માતાનું નામ ચંદ્રાબાઈ, પન્નમહંસદેવનું નાનપણનું નામ ગદાધર-ધાર્મિકતા, પ્રામાણિકતા અને આરથા તેમને કૌટુંબિક વાસ્તવમાં લોહીમાં મળેલા. નાનપણથી જ ગદાધર સુંદર અને પાડોશમાં અનેક સ્ત્રીઓના લારીલા હતા. બ્રાહ્મભાષી સૂતિઓ લાવી તેમનું જ્ઞાન હતું એ તેમની કીડા અનેક દેવદેવીઓની મૂર્તિઓનું વિધાન કરવું- અને તે પણ શિષ્યકળાની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ અને સર્વાંગ સુંદર અનવધ-એ તેમની જાણવાતુરી જન્મતા વેતજ ગમ્પડીને રાખોડીથી આખા શરીરને વિસ્ત કરેલું-જાણે લવિખ્યતા લગીરથ ત્યાગ અને સંન્યાસની એ પૂર્વ આગાહી ન હોય ! મહાભારત અને રામાયણની કથાઓ સામગળી, અને ભાગવત તથા શુરાણે અતે મહાભારત-રામાયણના મહાકાવ્યોના પ્રસંગો લજ્જવતી ગમ્પડીનાનાં દરેકો જોવા, તેમાં તન્મય થઈ જઈ, તેનું સ્વારસ્ય મેળવવું એ તેમની લાવસભાધિઓની પરપરા માટેની પૂર્વ તૈયારી !

પિતાના અવસાન બાદ મોટાભાઈ કૃત્તુંબના ભરણપોષણની જવાબ-દારીના લાનથી હરબડી ગયા. ગદાધરને બોલાવી કહે કે-“ હવે તું ઉમંગલાયક થયો. થોડીધણી કમાણી કરી, મારો બેળો હળવો કરવો તે તારી ફગ્ગ છે, મારે થોડુ ધણું લણી લે ” ગદાધરે તત્કાળ, હસતાં હસતાં પણ દદનિશ્ચયથી, જવાબ આપ્યો. “ જે ભણતની મૂડી ચોખ્ખા અને ભોટ મળે, તે ભાખરીના ભણતને મારે શું કરવું છે ? હું તો તે વિદ્યા ભણુનાને કે જે ભણુવાથી સંસારના ત્રિતાપની આત્મ-તિક નિવૃત્તિ થાય ! ” આ પ્રતિજ્ઞા તેમના આધ્યાત્મિક અનુભવોથી ખીચોખીચ ભરેલા જીવનનાટકનું મહાખીજ.

ત્યાર પછી તો પ્રારબ્ધવશાત્ તેમણે ગણી ગણમણિએ લખ્યું

ઉદ્ગતાથી બંધાવેલા દક્ષિણેશ્વરના મહાકાની મંદિરના પૂજારીનું કામ સ્વીકાર્યું. તેમનું પૂજારીપણ એટલે આજકાલ જેવામાં આવતા લોભી આત્મણોના પૂજારીવેડા નહિ, પણ માતાજીની મૂર્તિમાં તન્મય બની જઈ, તેમને રાણુગાગ સમ્પન્નવામાં અથવા નૈવેદ્ય ધગવવામાં ચિત્ત-વૃત્તિની યોગબદ્ધ એકાગ્રતા એ તેમની બીજા સ્થાપનાની શરૂઆત. “જગન્માતા મારી પાસેથી દ્વાજગહજીર રાણુગાગ કેમ ના સ્વીકારે અથવા તો નૈવેદ્યનું આસ્વાદન ન કરે ?” આ તેમની નેમ । રાણી ગસમણિને તથા તેમના જમાઈ મથુન્યાણુને આ પૂજારી અસામાન્ય ડાગ્યો ભાવાવેશની મસ્તીમાં માતાજીને ધગવેલા યાગમાથી પોતે આરોગવા માંડે; અને માતાજીને ચઢાવવાના પુષ્પ પોતાના મસ્તક પર મૂકે । આસપાસના લોભી પામર નોકરચાકરોએ ગદાધરની ગણની ગાડામાં કંવા માડી તેમને થેલી જાખમ હતી કે એ ગાડપણ ન હતું પણ દૈવી ભાવાવેશનો ઉન્માદ હતો, જગન્માતા તરફના અપૂર્વ પ્રેમની મસ્તી હતી, અભેદભાવનાનો સાક્ષાત્કાર હતો । રાણી ગસમણિ અને મથુન્યાણુ-જેમને પન્મહંસદેવ પછળથી પોતાના જીવન માટે માતાજીએ નિર્માણ કરેલા કુબેગલડારી કહેતા-આતુ અસાધ્યગ્ન્ય દરથ અને ગદાધરની તન્મયતા જોઈને તેમના તરફ આકર્ષાયા તેમના તરફ પૂજ્યશુદ્ધિ ગમતા થયા, અને તેમની પૂજા જેવી માતાજીની પૂજા બીજાને કોઈ કરી શકે તેમ નથી એમ માની પોતાનું અહોભાગ્ય સમજતા થયા.

ત્યાગપત્ની દક્ષિણેશ્વરના આગાવાડિયામાં અને પચવગીમાં પરમ-હસદેવની લાયક સાધનાઓની શરૂઆત થઈ. શ્રી ગમકૃષ્ણદેવે પોતાના જીવનમાં અત્યાગના સધગા મુખ્ય ધર્મેના સાક્ષાત્કાર કર્યો છે તન, વેદાન્ત, ઇસ્લામ, ખ્રિસ્તીધર્મ, વૈષ્ણવધર્મ, શૈવધર્મ-આ સધગા ધર્મેના અંતરગ સાધન તેમણે એક પછી એક હાથમાં લીધા અને જેમ એક મુખ્ય કિસ્સો કમજોર કર્યા પછી, બધા બીજા કિસ્સા કમજોર

સેનાપતિ સહેલાઈથી સૂર કરે, તેમ શ્રી રામકૃષ્ણદેવે પોતાના ભાવા-
વેશના સામર્થ્યથી એક ઝરતે પરમતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કર્યો, ત્યાર પછી
‘બીજા ધર્મોત્તુ’ રહસ્ય પણ થોડા જ દિવસમાં અનુભવી, છેવટ બધા
ધર્મોત્તુ’ લક્ષ્યસ્થાન એક જ છે—એવો આધુનિક જમાનાને મંહા
ઉપયોગી અને મોઢેરો સાક્ષાત્કાર કર્યો. આ પ્રકારના અદ્વિતીય, સર્વ-
ધર્મસમન્વયી સાક્ષાત્કારને જો માનવગતિ, બગબગ સમજે, તો ધર્મને
નામે જે વેરભેર તથા સહાર થાય છે તે બંધ થઈ જાય. આ પરમ-
હસદેવનું આધુનિક જમાનાને મહાનભા મહાન અર્પણ. અને આ
અર્પણ નારિતકવાદના અને વિજ્ઞાનવાદના આ જૂઠાનામાં કંઈ નાનું-
સૂનું ન કહેવાય ! વળી દૈવીતત્ત્વની ખૂબી તો એ છે કે જ્યારે જ્યારે તે
અમુક માર્ગનું અનુસરણ કરતા, ત્યારે ત્યારે તે તે માર્ગના નિષ્ણાત
પુરોષ પ્રભુપ્રેરિત જ દક્ષિણેશ્વર આદ્ય આત્મા. આ રીતે તાંત્રિક
ઉપાસના વખતે ભેરવી શ્રદ્ધાભૂતિ આવી પહોંચ્યાં. વેદાન્તમાર્ગના
અનુસરણ વખતે તોતાપુરીજી આવી પહોંચ્યા. અને આ નિષ્ણાનો
પણ આવ્યા, પરમહસદેવની સાધનામાં અંગુલિનિર્દેશ કરવા પૂરતા
નિમિત્તમાત્ર જન્યા, અને પોતાના કરતાં શિષ્યમાં વધારે ચોક્કસતા
અને કુઠલિનીઉત્થાન જોઈ, આશ્ચર્યચકિત થઈ, શિષ્ય તરફ માન
બુદ્ધિ લઈ, આદ્યા ગયા.

પરમહસદેવ પોતાની માનવી બુદ્ધિનો ઉપયોગ જીવનમાં કરતા
જ નહિ તેમનો તો એક જ મહામત્ર હતો, “જન્મમાતા મહાકાળીને
સંપૂર્ણભાવે, દરેક ક્રિયામાં, આંતર તેમજ બાહ્યજીવનમાં, સમર્પણ.”
જેવો જન્મ વગાડે જત્રી, તેવો સૂર નીકળે—લગજત્રી મહાકાળી જત્રી
દતા તેઓ જેવો જત્ર પરમહસદેવના શરીરગમન દ્વારા વગાડે, તેવો
સૂર તેમના જીવનમાંથી નીકળતો. તેમનામાં પાંચિત્ર ન હતું, વિદ્યતા ન
હતી. બુદ્ધિનો ચમકાર ન હતો. તેઓ જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયામાં અંતર
પ્રેરણા પ્રમાણે વર્તતા પાછળથી તેમની પાસે જે જે માલુસો કે

શિષ્યો આળ્યા, તેમને તેમણે ઘણા વર્ગો પૂર્વે સમાધિમા જોયેલા પત્રી પહેલી જ વખતે મળતા, તેઓ તેમને આજીવની કાઢતા, અને દરેકની આત્મ તૈયારી અથવા પૂર્વના સસ્કારો અદ્યત્નની દૈવી પ્રેરણાથી જોઈ લેતા અને તે પ્રમાણે તેની સાથે વ્યવહાર કરતા અને માર્ગ-નિર્દર્શન કરતા, થોડું ધણ વાચીને રાજના પાગલાપિંક શબ્દો વાપરી, પોતાની જાતને પૂંડિત માનનાગ-મનાવનાગ પંડિત મન્ય લોકોને આ હકીકતમાથી કેટલું બધું શીખનાનું મળી રહે તેમ છે !

પ્રારબ્ધવશાત આ સસારી-યોગીને નામનો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ વળગેયો હતો તેમના ગાડપણને સામાન્ય દુન્યવી ગાડપણ ગણી તેમણે તેમને મુક્ત કરવા, સગાજાવાએ તેમને પગલાની દીધેલા ! તેમના ધર્મપત્નીનું નામ શારદામણિદેવી દૈવી સકેત પ્રમાણે શારદા-મણિ પણ ઉચ્ચ સસ્કારી હતી, પોતાના પતિદેવનું જીવનરહસ્ય તેમણે ક્ષણમા સમજી લીધું; અને આર્થ સત્તારીને દીપે તે પ્રમાણે તેમણે પરમહસદેવને પોતાના જીવનને માર્ગે આજીવ ધપવામા અડચણ ન નાખી પરમહસદેવ તેમને ગૃહવ્યવહારની નાનામા નાની વિગતથી માડીને તે આધ્યાત્મિક સાધના સુધી-સર્વ વિષયોનું શિક્ષણ આપતા શારદામણિને આધ્યાત્મિક વચણ સદી ચલુ તાત્ત્વિક રીતે પરમહસદેવે પ્રથમ સમાગમે શારદામણિનું ભગવતી મહાકાલીસ્વરૂપે પૂજન કર્યું. પગિણામે જીવનપર્યંત આ પરિણીત દેવદેવીનું યુગન બ્રહ્મચર્ય પાળી દૈવી માર્ગે સચર્યું. કેટલું કઠિન વ્રત ! કેવો જીવણ સયમ ! કળિ-કાળમા ગૃહસ્થાશ્રમીઓને કેવો મૂક ઉપદેશ ! અતકાળ સુધી શારદા-મણિદેવીએ પરમહસદેવની મૂળી સેવાશુશ્રૂષા કરવામા, અને તેમના અને તેમના માર્ગનું અનુસરણ કરી પતિદેવની ઈચ્છામા જ પોતાની ઈચ્છા એકરૂપ કરવામા પોતાના જીવનની ધન્યતા અનુભવી ! હનરો વંદન હો એવા પવિત્ર, આર્થ સત્તારીરૂપ શારદામણિદેવીને !

પરમહસદેવ ત્યાગ ઉપર ખૂબ હાર મૂકતા “ કનક તથા કામિ-

નીનો ત્યાગ પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે આવશ્યક છે ”—આ હકીકત તેઓ પોતાના યોગ્ય શિષ્યો સમક્ષ રજૂ કરતા ચાકતા જ નહિ. છતાં ત્યાગનો અધિકાર જેમનો ન હોય તેવા ગૃહસ્થાશ્રમીઓ સમક્ષ અથવા તેવા શિષ્યો સમક્ષ તેઓ કહેતા કે—“ સંસારમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને માયા સાથે લડવું, તે કિંદવામાં રહીને શત્રુ સાથે લડવા જેવું સુગમ છે. કિંદવાની બહાર, ૪૫-૧૨ પહેર્યા સિવાય રહાએ મ્હોએ માયા સાથે લડવું એ તો મહાવીરનું કામ છે ” દ્રવ્યનો ત્યાગ પરમહંસદેવે પોતાના શ્રવનમાં એવો તો વણી દીધો હતો કે એક વખત નરેન્દ્રે (પાછળથી સ્વામી વિવેકાનંદે) તેમની પરીક્ષા ખાતર તેમની પયારી નીચે એક થોડી કીમ્મતનો સિંકો સત્તાડી દીધો હતો; પછી બહારથી આવી પરમહંસદેવે પયારીનો સ્પર્શ કર્યો કે તરત જ જાણે તેમને વીંછીનો દય થયો હોય તેમ તે ચમૂક્યા અને કહ્યું કે—“ અહીં કંઈક દ્રવ્ય પડેલું હોતું જોઈએ ’ તપાસ કરતા પેનો સિંકો નીકળ્યો. આ જોઈને નરેન્દ્રને શ્રી પરમહંસદેવના કડક ત્યાગની ખાતરી થઈ ગઈ કાગિનીત્યાગના ગર્ભમાં પણ એક વાગ રાણી રાસમણિ તથા મથુર-નાણુએ તેમની પાસે વેશ્યાઓ મોકલેલી, ત્યારે તેમનામાં પણ જગ-ન્માનાના સ્વરૂપનું દર્શન કરી તે ભાવસમાધિમાં આવી ગયેલા. આ જોઈ ગણી નાસમણિ તથા મથુરનાણુ લલિમત થઈ ગયેલા, અને તેમને પરમહંસદેવ પ્રત્યેના માનમાં અનેકમણે વધારો થયેનો. આરા પ્રકારના ઉચ્ચ ત્યાગ સિદ્ધાંત આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી મુરકેડ છે તે સદેવાધ્યાયી સમજી શકાય તેવું છે.

પોતે આવા ઉચ્ચકોટિના સિદ્ધ પુરુષ હોવા છતાં, પરમહંસદેવ બહુજી આત્મસ અને ચળવળ હતા, તેઓ શાસ્ત્ર ભણવા ન હતા પણ તેઓ જે ૧ તે શાસ્ત્રોનો નિષ્કર્ષ હતો જ કિમ્મત વધોપાશ્વાય, ઈશ્વરચંદ્ર સાગર, નહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર, શ્રી કેશવચંદ્ર મેન વગેરે મહા-પુરુષોના સમાગમ વખતે પણ પરમહંસદેવ તો પોતાની સાક્ષણિક સરળ-

તાથી પોતાને જે કહેવાનું હોય તે નિઃશયસપણે કહી નાખતા. તેમના દૃષ્ટાન્તો અનુભવમાથી નીકળેલા હોય હૃદય ગમ અતે સચોટ નીવડતા તે પોતાની પાસે આવતા નવજીવાનેને પરમાત્મપ્રાપ્તિ માટે પ્રેરતા ત્યામ ઉપર ભાર મૂકતા, અને વિરક્ત ઉત્સાહી નવજીવાનેને પોતાની પ્રેરણા ત્યા સિદ્ધિ આપના તલપાવડ યની જતા સ્વામી શ્રી રિવેકાનન્દનો દિગ્વિજય આડકતરી રીતે પરમદ સદેવનો જ આધ્યાત્મિક વિજય છે. ગમકૃષ્ણ મહના સન્યાસીઓની જગત્સેવા તથા માનવમેવાની પીડમા પરમદ સદેવની પ્રેરણાજ પડેલી છે મહાપુરુષોનું સકલપમણ જગતને રેરહુ હયમયાની શકે છે તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો પરમદ સદેવ પૂરો પાડે છે.

પરમદ સદેવમા શિષ્યોમાં સુપુત્ર પડેલી કુડલિનીને જગત કગવાની અદ્ભુત શક્તિ હતી માથા પર સ્પર્શ કરીને, હૃદય પર સ્પર્શ કરીને, પ્રસાદ દાગવગેરે વાહનો માગત તે શિષ્યોમા સક્તિસપાત કગવાની શાલવી શક્તિ ધરાવનારા પૂર્ણાભિષેકવાળા સિદ્ધગુરુ હતા. અનેક સાધનાઓને અતે તેમનામા દિવ્ય શક્તિનો સ્રોત ખુની ગમે હતો તેમનું જીવન જાણે દિવ્ય યોગ્ય શિષ્યોને પ્રશુદ્ધ કગના મહાગુરુનું જીવન હોય તેમ તેમના કિન્હરપર્શથી તેમણે અનેક મુમુક્ષુઓના જીવનકમલને વિકસિત કર્યા છે. એવો હતો એ મિદિનો પરમતેજ્ય તો ભારકગ ! સ્વાનુભૂતિનો તેજપુજ ! ધ્યાનધામણા મહાપુષ્પોની શતપાખડીમાથી મૂક મધુગસ ચુસનાગ દિવ્ય મધુકગ ! તેમના જીવનનો પરિમલ તેમના શિષ્યોના કાર્યોમાથી હજી પણ મ્હેકે છે. તેમની તપસ્યા, તેમનો ભાવાવેશ, તેમની આધનાઓ, તેમનું સમર્પણ, જગન્માતા મહાકાલીની સહાર મૂર્તિમાથી નિરાકાર પરમ તત્ત્વનું રહસ્ય પામવાની તેમની અકલ કલા, તેમનું ભક્તિભીનું હૃદય, તેમની શિષ્યો માગે મમતા અને દુઝુખ, તેમની બાયોચિત સગલતા અને નિગભિમાની આર્જવ-આ અને એવી બીજી અનેક પાખડીઓ તેમના જીવન-સદસદલ-કમલની સૌગભ હજી પણ જગતભન્મા વહાવે છે હગરો વાગ વંદન હો એવી આધ્યાત્મિક, વિન્દ, યોગીપ્રવર સતવિભૂતિ શ્રી ગમકૃષ્ણ પરમદ સદેવને !

પ્રસંગસંસ્કૃતિ ની

ગણપતિ મૌલના અમુક કલામ આજ્ઞાનાં ધર્મપત્ની એમ આજ્ઞાનું તા ૯ મી એપ્રિલે કલકત્તામાં અવસાન થયું—શંકરાચાર્ય શ્રી રામગજેશ્વરગ્રામ સ્વામીજીની સવારી તા. ૬ હી એપ્રિલે ઉમરેક પધારી હતી નાગરિકોએ લાવળીનું સ્વાગત કર્યું હતું.—ગુજરાતના અગ્રગણ્ય સાક્ષરશ્રી કૃષ્ણદાસ મો. ઝવેરીના ૭૫ વર્ષના પ્રવૃત્તિને અંગે મુંબઈ ઝવેરીટરફી લોન્ગમાં સર ચિમનલાલ સેઘલવડના પ્રમુખ-પદે એક મહા ભગઈ હતી. અનેક વક્તાઓએ એમની સાહિત્યસેવાની પ્રશંસા કરી એમનાં યશોગાન ગાઈ એમને દીર્ઘાયુષ્ય હિરણ્યમું હતું—

સુગતમા પત્નિ એમન સલા ભરી અભિનંદન આપ્યું હતું.—લાવ-નગરમા મુરિલમ સાહિત્ય મંડળ તરફથી સેવારશા પીરતી દરગાહમાં ગુજરતી શાયરોનો મુશાયરો થયો હતો—મુંબઈમાં તા. ૧૮મી એપ્રિલે જૈનોએ ભગવાન મહાવીરની જયંતી ઉજવી હતી દિ. બ. કૃષ્ણદાસ ઝવેરીએ પ્રમુખસ્થાનેથી ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ ભાષણ આપ્યું હતું.—

ખલાતમાં ગુજરાત ધર્મપ્રચારિણી સલા તરફથી રામજયંતી મહોત્સવ ઉજવાયો હતો.—મુંબઈ વીલેપારલેમાં શ્રી. પ્રભાકર નવિકુમારના અધ્યક્ષપદે સાત દિવસનો દગિનામ રમરણનો સમારંભ થયો હતો. આ નામરમરણ સપ્તાહના પ્રણેતા શ્રી. મોહનલાલ હરિશંકર દવે હતા.—

અમરેલીમાં શ્રી. નરસિંહ મહેતાના શિવાભિગમનની જયંતી નિમિત્તે તા. ૧૧-૪-૪૩ને દિવસે એક મેળાવડો થયો હતો. શ્રી વિનોદરાય મજમુદારે પ્રસંગોચિત વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.—મુંબઈ તા ૧૬મી એપ્રિલે સંસ્કૃતિ કેન્દ્રના આશ્રય નીચે શ્રીમતી હંસા મહેતાના પ્રમુખ-પદે હિંદી સંસ્કૃતિ સાહિત્ય અને કલાપ્રેમી સત્જનોની એક સભા ભરાઈ હતી. હાલનાં નાટકો તથા સીનેમા વિગેરેની હાલની સંસ્કૃતિ ઉપર પડતી સારી માઠી છાપ વિષે ચર્ચા થઈ હતી.—મુંબઈમાં કુદ-કલાને લગતા ભરાયેલા પ્રદર્શનમાં ખા. બ. પ્રો. કમીસરીએ “ પ્રાચીન અને અર્વાચીન ગુજરાત ” એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.—વિશ્વવ્યાપી યુદ્ધમાં ઠેરો શાંતિદાયક સુધારો નથી થયો.

કિરણકલાપ—પ્રેમ, વૈરાગ્ય અને મધ્યમભક્તિના ભાવ પૂરી હૃદયમાં
ચેતના પૂરે એવાં ઠાવ્યોનો સંગ્રહ— કીર્મત શ. ૦-૧૨-૦

ભર્ગદર્શન—જ્ઞાન, લક્ષિત અને આત્માનુભવમાં ઉદ્ધારારથી ભરપૂર
ભજનોનો સંગ્રહ; ધર્મપ્રસાં સ્વા. રામતીર્થનાં ઠાવ્યોનો અનુવાદ છે.
કીર્મત શ. ૦-૮-૦

મીરાં અને રાણો—મીરાંનો વૈરાગ્ય; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની એકનિષ્ઠ
અને અહૈનુકી લક્ષિત; અને જે હૃદયપ્રાપ્તિ માટેનો ચિત્તનો તલસાટ
દેખાડતો એક ધર્મસંવાદ કીર્મત શ. ૦-૨-૦

આ ત્રણે પુસ્તકો તદ્દન નજીવી કીર્મતે અપાયાં છે, અને જૂન
આખર સુધી લેનારને એથી પણ સસ્તી કીર્મતે આપવા કદાચયાં
છે. કીર્મત ત્રણેની શ. ૦-૧૨-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

મહારાષ્ટ્રના આદિ કેવિ મુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી
અન્યનો અનુવાદ

પરમામૃત

પુષ્કળ વિવેચન સાથે છપાઈને તૈયાર થયો છે. ધ્યાનની પ્રક્રિયા
સમજવા માટે તો આ અન્ય અગ્નેડ છે. ધ્યાનમાં જે જે સાવધાનતા
ગ્રાહવી જોઈએ, મનને વિરોધી વિચારોમાંથી કેવી રીતે પાછું વાળવું,
અને સરસ રીતે હર્ષ રીતે આત્માનુસંધાન કરાવવું, એનું સ્પષ્ટ
વર્ણન આ અનુભવઅન્યમાં છે. પૃષ્ઠ ૨૪+૬૬—કીર્મત ૩. ૦-૮-૦
ધ્યાનના આદેશોને શ. ૦-૬-૦. પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

પ્રગત્યંક—‘ઉત્થાન’

જ્ઞાન સાધન આશ્રમ-હોટાઉદેપુર

“લોક પરલોકમાં સુખ આપનાર તે પ્રવૃત્ત કર્મ અને આત્મજ્ઞાનદારા મોક્ષ આપનાર - તે નિવૃત્ત કર્મ” કહેવાય છે. લોક પરલોકના સુખની વાતનાથી કરેલું કર્મ પ્રવૃત્ત અને આત્મજ્ઞાનની સાથે સાથે નિષ્કામ-વાતના વગરનું - કર્મ નિવૃત્ત તરીકે ઓળખાય છે. પ્રવૃત્ત કર્મ કરવાથી દેવોના જેવા ભોલાઈ થવાય છે, અને નિવૃત્ત કર્મનું પાલન કરવાથી પંચભૂતોના બંધનમાંથી મુક્ત થવાય છે. બધા પ્રાણીમાં આત્મસ્વરૂપનું અને પોતાના આત્મામાંનાં બધાં પ્રાણીઓ દર્શાવે છે, એવો આત્મજ્ઞાનનો યત્ન કરનાર બધે સમદા બનીને મોક્ષસ્વરૂપ સ્વારામ્ય મેળવે છે ઉત્તમ પ્રાણીઓ પ્રમાણે કહેલા કર્મોનો ત્યાગ કરીને આત્મજ્ઞાનમાં, (શાંતિ) માં અને વેદાદ્યાસમાં પ્રયત્નવાન રહેલું જોયું પ્રાણીનું ખાસ કરીને આ જ જન્મસાક્ષ્ય છે, અને : કરવાથી જ દિવ્યમાત્ર કૃતકૃત્ય-બધું કરીને પામી ચૂકેલો : છે-ખીલ કોઈ રીતે નહીં .”